Szergej Gurijev – Daniel Treisman

SPIN diktátorok

A zsarnokság változó arca a 21. században

hvg360

Szergej Gurijev – Daniel Treisman

SPINDIKTÁTOROK

A zsarnokság változó arca a 21. században

hvg könyvek

A fordítás alapja:

Sergei Guriev – Daniel Treisman
Spin Dictators – The Changing Face of Tyranny in the 21st Century
With a new preface by the authors

Copyright © 2022 by Princeton University Press
Preface to the paperback, copyright © 2023 by Princeton University Press

All rights reserved. No part of this book may be reproduced or transmitted in any form or by any means, mechanical, including photocopying, recording or by any information storage and retrieval system, without permission in writing from the Publisher

Fordította: © Roboz Gábor, 2023
Szakmailag lektorálta: Filippov Gábor
Szerkesztette: Darida Benedek

Borítóterv: Juhász Gábor Tamás
Borítófotók:
Sasa Dzambic Photography/shutterstock.com (Vlagyimir Putyin és Recep Tayyip Erdoğan); Frederic Legrand – COMEO/shutterstock.com (Hszi Csin-ping); Drop of Light/shutterstock.com (Donald Trump); Alexandros Michailidis/shutterstock.com (Orbán Viktor); Harold Escalona/shutterstock.com (Hugo Chávez)

HVG Könyvek, Budapest, 2023
Kiadóvezető: Budaházy Árpád
Felelős szerkesztő: Hungler Tímea
www.hvgkonyvek.hu

ISBN 978 963 565 437 6

Minden jog fenntartva. Jelen könyvet vagy annak részleteit tilos reprodukálni, adatrendszerben tárolni, bármely formában vagy eszközzel – elektronikus, fényképészeti úton vagy más módon – a kiadó engedélye nélkül közölni.

Kiadja a HVG Kiadó Zrt., az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja.
Felelős kiadó: Szauer Péter

Elektronikus változat: Ambrose Montanus

Kátyának, Szásának és Andrejnek

Sz. G.

Susinak, Alexnek és Larának

D. T.

TARTALOM

Előszó a 2022-es puhafedeles kiadáshoz
Előszó

Bevezető

1. fejezet: Félelem- és spindiktatúrák

I. rész: Így valósítják meg

2. fejezet: Fegyelmezés büntetés nélkül
3. fejezet: Posztmodern propaganda
4. fejezet: Észszerű cenzúra
5. fejezet: Diktátorok demokráciája
6. fejezet: Globális fosztogatás

II. rész: Ezért történik, és ezt tehetjük ellene

7. fejezet: A modernizációs koktél
8. fejezet: A spindiktatúrák jövője

Felhasznált irodalom
Jegyzetek
Név- és tárgymutató

ELŐSZÓ A 2022-ES PUHAFEDELES KIADÁSHOZ

Amióta 2021 elején nyomdába adtuk a *Spindiktátorok*at, történt néhány drámai esemény, amely a feje tetejére állította a világpolitikát. Tavaly nyáron, miközben az amerikaiak kivonták a katonáikat Afganisztánból, a tálib gerillák bevonultak a területre. Villámgyorsan szertefoszlott a remény, hogy az évek során esetleg meggyengültek. Miután Kínában a Covid–19 mutálódott, Hszi Csin-ping elnök több millió városlakót kényszerített arra, hogy hónapokig a lakásában maradjon. Bár a rendelkezés egészségügyi okokból született, minden sanghaji lakos, aki kísértést érzett arra, hogy hangot adjon az ellenvéleményének, megtanulta, milyen is a házi őrizet. Hongkongban a politikai foglyok száma 2021 közepe óta megduplázódott.[1] Kazahsztán éppen aktuális autokratája egy erőszakos lázadás miatt átmenetileg nem tudta gond nélkül átadni a stafétabotot az utódjának. A legszörnyűbb fejlemény pedig az volt, hogy Oroszország elnöke, Vlagyimir Putyin könyörtelen háborút indított Ukrajnában. A vezető, aki korábban kivételes hozzáértéssel alkalmazta a kontroll kifinomult módszereit, most a jelek szerint eltökélte, hogy leradírozza a térképről a szomszédos országot.

Ilyen nyugtalanító hírek hallatán joggal merülhet fel a kérdés, hogy korábban nem érveltünk-e elhamarkodottan, amikor azt állítottuk, hogy a félelemdiktatúrákat a gazdaságuk modernizálódásával lassan leváltják a spindiktatúrák. A közelmúlt eseményei talán inkább visszarendeződésre utalnak? Természetesen elképzelhető, hogy könyvünk írásakor tévedtünk, de mi nem így gondoljuk. Akadnak visszarendeződésről árulkodó jelek, de még mindig úgy látjuk, hogy korunk diktátorainak a kifinomult manipulációs módszerek használata jelenti a jövőt. Az utóbbi idők fejleményei pedig belesimulnak abba a gondolatmenetbe, amelyet az innovatív technikákkal élő spindiktátorok globális felemelkedéséről (és bukásáról) fogalmaztunk meg. A szóban forgó események látványosan szemléltetik, milyen fontos lenne, hogy a Nyugat minél több lépést tegyen annak érdekében, hogy szembeszegüljön az autokratákkal.

A spindiktatúráknak még távolról sem áldozott le. Miután erőszakkal eltiporta a 2021. januári felkelést, a kazah Tokajev elnök gyorsan visszatért a manipulációhoz, egy olyan „demokratikus” alkotmánymódosítást megvalósítva, amellyel – ez pedig különösen fontos szempont – mérsékelte az elődje befolyását. Kína átrendeződése azért nem változtat a globális egyensúlyon, mert ez az ország soha nem számított spindiktatúrának. Hszi elnök nem arra használta az információs eszközöket, hogy kiváltsa, hanem hogy hatékonyabban és célzottabban használhassa a terrort.

Mivel a kínaiak nagy része a metropoliszokon kívül a mai napig szegénységben él, a kemény elnyomás költségei még mindig kezelhetők. Afganisztán esetében – ahol az írástudatlanok aránya 60 százalék felett van – sem volt soha valószínű, hogy az országban kialakulnak a zsarnokság modern módszerei.[2] Szemben Oroszországgal. Putyin a modern modell egyik korai és sikeres alkalmazója volt. Irányított választásaival, társutas (kooptált) médiájával és ellenfelei csendes peremre szorításával sokaknak példát mutatott. Ám a 2010-es évek vége felé már hátrafelé araszolt, és rezsimje 2021-re szinte már félelemdiktatúrává vált (ahogyan arról az 1. fejezethez tartozó 6. és 7. jegyzetben még szót ejtünk). Azóta a kört be is zárta. Miközben a tankjai begördültek Ukrajnába, Oroszország biztonsági szolgálatai otthon kezdtek háborúzni, eltiporva a kevés megmaradt, szabad médiaszereplőt, blokkolva a Facebookot, a Twittert és más közösségimédia-felületeket, és 15 év kemény munkaszolgálattal fenyegetve mindazokat, akik bírálni merték a „különleges katonai hadműveletet”.

Hogy miért került sor erre a változásra? Válaszunk a könyvben olvasható. A 8. fejezetben foglalkozunk majd azzal a dilemmával, amellyel a Putyinhoz hasonló diktátorok szembesülnek, amikor egy fejlődőben lévő társadalmat próbálnak uralni. Az efféle vezetők elsősorban a modernizáció és a globalizáció együttes hatása miatt térnek át az erőszakról a manipulációra. A könyvünk későbbi részében bemutatott „modernizációs koktél” jobban kedvez a spindiktatúráknak, mint a félelemdiktatúráknak – ugyanakkor épp emiatt olyan

nehéz is hosszú távon fenntartani a spindiktatúrákat. Ez történt Oroszországgal. Az elmúlt 15 évben látványosan megnövekedett a felsőoktatásba beiratkozott hallgatók száma, felgyorsult a széles sávú internet és a közösségi média használatának terjedése, és egyre inkább megcsappant a bizalom az állami tévé híradójában.[3] A korrupcióról szóló YouTube-videók, amelyeket az ellenzéki vezető, Alekszej Navalnij posztolt, több tíz-, esetenként több százmillió megtekintést értek el, a nyomukban pedig 2017-ben és később tüntetéshullámok indultak. Miután egyre többen támogatták a szólásszabadságot, az információhoz való hozzáférést és a békés ellenállás lehetőségét, Putyin népszerűségi indexe a 2018 áprilisában mért 82 százalékról 2020 májusára 59 százalékra esett vissza. Az ukrajnai inváziót megelőző hét évben még az Egyesült Államokkal és Európával kapcsolatos pozitív érzelmek is egyre szélesebb körben terjedtek.[4] Egy spindiktatúra nagy fokú hozzáértést igényel, és Putyin csapata a jelek szerint egyre kevésbé állt a helyzet magaslatán.

Amikor pedig egy diktátor eljut erre a pontra, választás elé kerül. Vagy tovább tökéletesíti a módszereit (mint Szingapúr határtalanul kreatív stratégái), vagy hagyja a spindiktatúrát, és visszatér a nyers erőszakhoz. Putyin az utóbbit választotta.

Nem ő volt az első, aki így tett. Venezuelában Hugo Chávez halála után utódja, Nicolás Maduro karizmája hiányát könyörtelen módszerekkel palástolta. Törökországban Recep Tayyip Erdoğan úgy reagált egy kudarcot valló puccskísérletre, hogy több tízezer ellenlábasát záratta rács mögé. A visszatérést

a megfélemlítéshez mindig a végső elkeseredés váltja ki, és az erő helyett éppen hogy a gyengeségre utal. Ráadásul óriási gazdasági árat kell fizetni érte: ilyenkor a nemzetközi befektetések visszaesnek, a Nyugat szankciókat foganatosít, sok magasan képzett munkavállaló elhagyja az országot, a titkos ügynökök kifosztják az üzleti szektort. Venezuela gazdasága összeomlott, az ENSZ adatai szerint az egy főre jutó jövedelem amerikai dollárban számolva 14 ezerről (ennyi volt 2000-ben) kevesebb mint 5000-re esett (ennyi lett 2019-ben).[5] Törökország – ahol a munkanélküliség aránya 10 százalék felett van, az infláció pedig 80 százaléknál jár – jelenleg mélyre süllyedt a stagflációban.[6] Oroszország gazdasági hanyatlása is látványos volt, különösen annak fényében, milyen gyorsan került erre sor. A háború előtt jósolt 3 százalékos gazdasági növekedés helyett az ország GDP-je 2022-ben várhatóan 6 százalékkal esik vissza, 2023-ban pedig még rosszabb lesz a helyzet.[7] Venezuelával vagy Törökországgal szemben Oroszország fő gazdasági exportcikkei, az olaj és a földgáz rendkívül magas ára ellenére is megrogyott.

Ha a túlélés felől nézzük, Putyin óriási rizikót vállalt a háborúval – és valószínűleg hibát követett el. Ha az országon belüli erőszak eszközéhez folyamodott volna, akkor nem merül fel a kockázat, hogy súlyos nyugati szankciókat vetnek ki rá, és sok katonát kell feláldoznia a csatatéren, minek következtében önmaga ellen is fordíthatja a hazai közvéleményt. Minket is ugyanúgy megdöbbentett Ukrajna teljes körű lerohanása, mint bárki mást. Mivel – ahogyan azt majd bemutatjuk a könyvben –

a spindiktátorok ritkán vetik be a hadsereget, ez a lépés arról árulkodott, hogy Putyin a félelemdiktatúrák egyik fontos eszközéhez nyúlt. Ahogyan eddig zajlott a háború – vérfagyasztó és alig leplezett borzalmakkal –, az világosan jelzi, hogy az orosz elnök minden hidat felégetett maga és tettestársai mögött. Azzal pedig, hogy háborús bűncselekményekbe vonta be a hadsereget, talán elhallgattatni igyekszik a mérsékelteket, akik egy nap esetleg vissza akarnának térni a puhább irányvonalhoz.

Akárhogy is, ezt már nem lehet meg nem történtté tenni. A spindiktatúrák arra a mesére épülnek, hogy a diktátor kompetens, jó szándékú demokrata. A közvélemény vagy őszintén hisz ebben, vagy legalábbis úgy tesz. Mindenesetre ha egyszer a színjáték lelepleződik, a színpadot szinte lehetetlen lesz újra berendezni. Az ország ezután valószínűleg egyre mélyebbre csúszik a represszióban. Putyin elveszítette a motivációt arra, hogy államférfiként cselekedjen. Lesznek persze oroszok, akiket a dühös nacionalizmus és a harag retorikája képes mozgósítani. Mások, szerintünk vélhetően a többség, nem lesznek ilyen lelkesek, de egészen addig megbénítja őket a félelem, amíg valamilyen krízishelyzet fel nem borítja a stabilitást.

Venezuela, Törökország és Oroszország diktátorai visszatértek tehát az erőszakhoz. Mások azonban továbbra is azt teszik, amit eddig is. Orbán Viktor megint csak úgy keverte a paklit, hogy a 2022-es magyarországi választásból ő kerüljön ki győztesen. Szingapúr nagymestereit sem mozdította el senki a

hatalomból. A kazah Tokajev elnök hamar maga mögött tudta a tavaly januári erőszakot. Malajzia, miután 2018-ban tett egy óvatos kísérletet a demokráciával, újra zavaros vizekre evezett. Azerbajdzsánban és Tanzániában inkább a manipulációt látjuk működni, mint a félelmet.

A különböző, megtépázott demokráciák is ebbe az irányba tartanak. A mexikói Andrés Manuel López Obrador és a brazil Jair Bolsonaro széles körű népszerűségüket kihasználva gyengítették meg a fékek és ellensúlyok rendszerét – ugyanakkor mindketten ellenállást tapasztaltak. Hogy melyikük útja merre visz, azt jelen pillanatban még nem látni. Két másik eset pedig még aggasztóbb. Tunéziában Kaisz Szaíd elnök arra használta fel kezdeti népszerűségét, hogy feloszlassa a parlamentet, és különböző alkotmánymódosításokkal bebetonozza a hatalmát.[8] Emberei elkergették az al-Dzsazíra hírcsatornát a tuniszi főhadiszállásáról, és megváltak a Vatanija állami tévécsatorna igazgatójától.[9] Szaíd ügyészei – jellegzetes spindiktátori módszerrel – látszólag nem politikai bűnökért szálltak rá a politikai ellenfeleikre: Hamadi Dzsebali korábbi miniszterelnököt például egy állítólagos pénzmosásért vették célba.[10] A második nyugtalanító példa Szerbia miniszterelnöke, Alekszandar Vucsics, aki Szlobodan Milosevics hírközlési miniszteréként fejlesztette tökélyre a képességeit az 1990-es években. Bár Szerbiát többnyire még mindig demokráciaként tartják számon, sokatmondó jelek utalnak arra, hogy egyre mélyebbre csúszik a lejtőn.[11] Az ország legtöbb nagy tévécsatornája és bulvárlapja Vucsics pártjának kezében

van,[12] és közülük sokan jutnak állami hirdetésekhez és támogatásokhoz.[13] Hogy, hogy nem, ezek az orgánumok gyakran megkérdőjelezik az ellenzék hazaszeretetét. A kormánykritikus médiát pedig számos alkalommal megvádolják rágalmazással – óriási összegű kártérítéseket követelve tőle –, és rendszeresen alávetik őket alapos adóellenőrzésnek.[14]

Röviden: a spindiktátorok kézikönyvét a mai napig sokan forgatják. Az elmúlt néhány évben gyakran nyúltak a kötetben bemutatott technikákhoz. Orbán csapata több rádióadót is arra kényszerített, hogy költözzön át az éterből az internetre, de úgy tettek, mintha nem is politikai természetű ügyekről lenne szó. Az egyik csatorna, a Tilos Rádió azért veszítette el a sugárzási engedélyét,[15] mert egyes adásaiban káromkodások hangzottak el.[16] Egy másik adó, a Klubrádió bűne pedig az volt, hogy nem játszott elég magyar zenét.[17] (A kormány tagadja, hogy cenzúrát alkalmazott volna.) A rágalmazási perek – legyen szó polgári vagy bűnügyi perekről – Szerbiában és máshol is változatlanul gyakoriak. Szingapúrban 2022-ben három hét börtönbüntetésre ítéltek két újságírót, amiért korrupcióval vádoltak kormánytagokat – a hatóságok szerint alaptalanul.[18] Malajziában pedig, miközben az ország visszasüppedt a spindiktatúra mocsarába, újra elővettek egy londoni székhelyű újságíró ellen indított, régi becsületsértési pert.[19]

A 2. fejezetben majd kitérünk rá, hogyan használják a spindiktátorok „a fogva tartás forgóajtós rendszerét” arra, hogy ne vádolhassák őket azzal, politikai okból zárnak embereket

rács mögé. Ilham Alijev azerbajdzsáni elnök 2022 májusában azzal került az újságok címlapjára, hogy megkegyelmezett néhány politikai fogolynak – a rendőrség azonban gyorsan újabbakat vett őrizetbe.[20] A kormányt kritizálókat – mint régebben – különböző, nem politikai természetű bűnök elkövetésével vádolták meg: az egyik korábbi politikai fogollyal és bloggerrel szemben kábítószer-birtoklásért indult eljárás. Kazahsztánban a rendőrök 2022 júliusában letartóztattak egy helyi újságírót, amiért állítólag pénzt akart kizsarolni egy helyi üzletemberből.[21] Hogy elterelje a figyelmet a durva módszereikről, a spindiktátorok gyakran vádolják az ellenzéket erőszakkal. A szerb Vucsics még tovább ment annak érdekében, hogy maga mellé állítsa a közvéleményt: azt állította, hogy az ellenségei megpróbálják eltenni láb alól. A helyi média több merényletkísérletről is beszámolt. Letartóztatásra és vádemelésre azonban ritkán került sor.[22]

Mindemellett a spindiktátorok továbbra is előszeretettel lépnek be nemzetközi intézményekbe, hogy aztán kedvük szerint manipulálhassák őket. (Ezt a félelemdiktátorok is gyakran megteszik, ha úgy vélik, nem kell számolniuk a következményekkel.) A török Erdoğan nagy leleményességről tanúbizonyságot téve nem mindennapi lehetőségeket látott az ukrajnai háborúban. Egyrészt harci drónokat adott el Ukrajnának, és lezárta a Boszporusz-csatornát, valamint a Dardanellákat az orosz hadihajók elől. Másrészt azzal fenyegetőzött, hogy megvétózza Svédország és Finnország csatlakozását a NATO-hoz, ha – többek között – nem adják ki a

száműzött ellenzékieket Törökországnak. Mindezen túl nem volt hajlandó szankciókat kivetni az orosz kereskedelemre és befektetésekre.

Bár az Európai Unió a koronavírus-helyzet kezelésére biztosított, nagy összegű támogatásokon keresztül szokatlan nyomást gyakorolt Magyarországra, Orbán továbbra is talpraesetten lavírozgat. Engedményeket ígért Brüsszelnek a közbeszerzések, a bírói rendszer, a nemzeti konzultációk és az energiapolitika terén.[23] Ezek azonban a legkevésbé sem fenyegetik a média, a bíróságok és a parlament felett gyakorolt hatalmát, és nem akadályozzák abban, hogy továbbra is szélsőjobboldali retorikával tüzelje a közvéleményt. A jelenkori európai értékeken élcelődve nemrégiben az általa csak „kevert fajúnak" nevezett nyugati társadalmakon köszörülte a nyelvét.[24]

Az Interpol vörös riasztásaival mindenféle diktátor szívesen visszaél.[25] Ráadásul a szervezet, önmaga paródiájaként, 2021 novemberében az Egyesült Arab Emírségek egy olyan tábornokát választotta meg elnökének, akit kínzásban való bűnrészességgel vádoltak meg. Néhány hónappal később egy franciaországi bíróság nyomozást indított az ügyben.[26] Párizsból egyelőre nem kérvényezték, hogy az Interpol vörös riasztást adjon ki a tábornok személyére.

A spindiktátorok továbbra is igyekeznek hasznos barátságokat kötni Nyugaton. Amellett, hogy beférkőzött Putyin kegyeibe, Orbán lenyűgözően sikeresen csavarta el az amerikai konzervatívok fejét. A Konzervatív Politikai Akció Konferencia

(Conservative Political Action Conference, CPAC) 2022 májusában Budapesten tartott rendezvényt, augusztusban pedig álló taps fogadta a magyar miniszterelnököt a CPAC dallasi konferenciáján, ahová nem sokkal az után érkezett, hogy beugrott Donald Trump exelnökhöz annak New Jersey-i golfpályájára.[27] Orbánhoz hasonlóan Vucsics is alig várja, hogy elismerést kapjon, amiért elfogadta, hogy az EU elszigetelje Oroszországot az ukrajnai háború miatt. Charles Michel, az Európai Tanács elnöke szó szerint áradozott, amikor 2022 májusában meglátta „az ő drága jó barátját, Alekszandart" Belgrádban. Több ígérettel is elhúzta Vucsics orra előtt a mézesmadzagot, mondván: a vártnál gyorsabban lezajlik majd Szerbia EU-csatlakozási ügye, és több tízmilliárd dollárnyi EU-s segély is érkezik a Balkánra.[28]

Nem meglepő, hogy a spindiktátorok többsége folytatja az eddigi tevékenységét, és újabbak kerülnek hatalomra, miközben másokat maguk alá gyűrnek a válsághelyzetek, és visszatérnek a félelemkeltéshez. Mindannyiuknak választ kell adniuk a modernizációs koktélra, és – ahogyan azt a könyvben majd bemutatjuk – eddig sem a modernizáció, sem a globalizáció nem fordult a visszájára, bár elképzelhető, hogy mindkettő elérte a tetőpontot. A koronavírus, továbbá az ellátási láncok akadozása és az infláció súlyosbodása ellenére a nemzetközi kereskedelem változatlanul világunk egyik alappillére.[29] Egyre többen tanulnak tovább világszerte, ahogy a gazdaság súlypontja átkerül a mezőgazdaságról és az iparról a posztindusztriális szolgáltatásokra.[30] Változatlanul szárnyal az

internethasználat is: a 2019-ben mért 4,1 milliárd felhasználóból 2021-re már 4,9 milliárd lett.[31] Az ilyen előrelépések megnehezítik azon diktátorok dolgát, akik a félelmen keresztül akarják uralni az országuk népességét. A folyamatok egyenlőtlensége azonban lehetővé teszi, hogy egyes instabil demokráciák visszafejlődjenek spindiktatúrákká. A Tunéziához és Szerbiához hasonló országokban, amelyek gyenge pillanataikban – amikor az állampolgárok szerveződni kezdtek, a Nyugat pedig éberen figyelt – engedélyezték a formálisan demokratikus intézmények működését, az ártalmas vezetők azon dolgoznak, hogy visszatérhessenek a manipulációs módszerek használatához.

2021-ben a könyvünket azzal zártuk, mit is tehetne a Nyugat annak érdekében, hogy eredményesebben szembeszálljon a spindiktátorokkal és egyéb zsarnokokkal. Jelen sorok írásakor, 2022 közepén egyes területeken látunk ugyan előrelépést, de messze nem elegendőt. Az, hogy Oroszország kiberbűnözői nem tudtak különösebben nagy károkat okozni a Nyugatnak – vagy akár Ukrajnának –, arra utal, hogy az érintett kiberbiztonsági rendszerek viszonylag hatékonyak. A nyugati országoknak azonban még így is lenne mit fejleszteniük a pénzügyi ellenőrzési rendszeren és a kémelhárításon. A nagy techvállalatoknak nem azzal kellene foglalkozniuk, hogy megpróbálják csökkenteni a jelenlegi termékeik és szolgáltatásaik kártékonyságát. Inkább el kellene végezniük a szükséges kutatásokat, és fel kellene építeniük azokat a rendszereket, amelyek képesek megvédeni és továbbfejleszteni

a globális demokráciát. Bár időnként kénytelenek vagyunk katonai elrettentéssel és erőszakkal válaszolni az agresszívabb diktátorok tevékenységére, továbbra sem szabad félnünk attól, hogy kapcsolatokat építsünk azokkal, akik békésebben intézik az ügyeiket. A hatékony felügyelet nem a normális viszony alternatívája – inkább az ezt lehetővé tévő előkészület.

Az egyik legfontosabb kihívásnak azt tartjuk, hogy újra fel kell építeni a demokratikus kormányok hitelességébe, kompetenciájába és liberalizmusába vetett bizalmat. Természetesen mindig is tisztában voltunk vele, hogy ez nem könnyű feladat. Másfél évvel a kéziratunk befejezése után a folyamat lassú elindulásának jeleit látjuk. A Nyugat egységes és gyors reakciója Putyin agressziójára még a szkeptikusokat is meggyőzte. Az egyes országok intézményeinek megreformálásához szükséges lépéseket azonban sokkal nehezebb megtenni. Másfél évvel az amerikai Capitolium január 6-ai ostroma után az Egyesült Államok igazságügyi minisztériuma, úgy tűnik, hogy fontolóra veszi a vádemelést a Trump-adminisztráció magas rangú tisztviselői és támogatói ellen – mind a zavargáshoz kötődő bűncselekmények kapcsán, mind azért, mert álelektorokból álló jelölőlistával próbálták lerombolni az elnökválasztás hitelességét. Nagyon fontos ilyen büntetőeljárásokat lefolytatni, hogy a jövőben remélhetőleg kevesebben próbálják efféle módszerekkel megfordítani az elveszített választások eredményét. A hírek szerint még egyes republikánus szenátorok is készek támogatni az elektori szavazatok számlálásáról szóló törvény (Electoral Count Act)

módosítását – annak homályos szövegezése ugyanis a jövőben további alkotmányos válságokkal fenyeget.[32] Mire könyvünk megjelenik, már tudni fogjuk, hogy végül sor került-e az említett lépésekre.

És ez csak a kezdet. Ahogyan azt az Interpol esete látványosan szemléltette, a nemzetközi intézmények továbbra is a visszaélések sajnálatosan könnyű prédái. Annak reményében, hogy Magyarország eleget tesz a jogállamiság követelményeinek, az EU végre jelentős forrásokat tart vissza. A diktátorok tevékenységét lehetővé tévő nyugati szereplők hálózata azonban továbbra is nagyon erős. Ebből a szempontból az ukrajnai háború hatásos figyelmeztetésként szolgált. Putyin a jelek szerint alábecsülte a Nyugat reakcióját. Amikor a diktátorokat meggyőzik arról, hogy a Nyugat puhány és korrupt, az imént említett nyugati szereplők csak még inkább felbátorítják a zsarnokokat az erőszakoskodásra. Pedig Európa épp csak elkezdte feltakarítani a Moszkvából szivárgó szennyet. Hiába távozott Boris Johnson brit miniszterelnök a Downing Streetről, nyitva maradt néhány nyugtalanító kérdés azzal kapcsolatban, hogy milyen szálak fűzik a brit konzervatív pártot Oroszországhoz kötődő adományozókhoz. Olaszországban 2022 júliusában két nagy Kreml-barát párt segített szétzúzni a mérsékelt, Ukrajna-párti miniszterelnök, Mario Draghi koalícióját.[33] Franciaországban a politikai spektrum különböző pontjain elhelyezkedő vezetők is Putyin mellett álltak ki, akár ideológiai, akár személyes, akár pénzügyi érdekektől vezérelve.[34] Ami pedig Németországot illeti, az

1990-es évek vége óta két egymást követő kancellár is olyan energiapolitikát képviselt, amelynek következtében az országuk könnyen áldozatául eshetett az orosz zsarolásnak.

Az ellentmondásos kommunikáció veszélyes lehet. Miután Oroszország 2014-ben megszállta a Krím félszigetet, és felkelést szított a Donbászban, egyes nyugati vezetők nyilvánosan is bírálták mindezt, és mérsékelten szigorú szankciókat vetettek ki az országra. A nyugati elit jelentős része azonban továbbra is támogatta Putyint, elbagatellizálva a törvénytelen területszerzését. A demokrácia lényege részben az, hogy az emberek szabadon elmondhatják, mit gondolnak, és megválogathatják a barátaikat. Ha pedig, ahogyan azt fentebb említettük, azokkal is hajlandóak vagyunk szóba állni, akikkel nem értünk egyet, változást érhetünk el. A kifinomult módszerekkel dolgozó manipulátorok világában a prominens államfőknek és cégvezetőknek el kell kerülniük, hogy bábuként használják vagy félreértsék őket. Azáltal, hogy könyvünkben bemutatjuk, a spindiktátorok milyen szisztematikus módon uralják környezetüket a megtévesztésre alapozva, igyekszünk segítséget nyújtani abban, hogy az elriasztásuk és megfékezésük eredményesebb legyen. Ez ma fontosabb, mint valaha.

Párizs, Los Angeles
2022. szeptember

ELŐSZÓ

A 21. század elején a világpolitika fontos mérföldkőhöz érkezett. A történelem során először fordult elő, hogy a Föld demokráciáinak száma meghaladta az autoriter országokét. A szakértők e földcsuszamlásszerű „harmadik hullám” csúcsán 98 országot minősítettek szabad kormányzati formájúnak, miközben 80-at még mindig diktátorok uraltak.[1] Az optimizmus ragadós volt. Az újfajta információtechnológiák, a globalizáció és a gazdasági fejlődés látszólag lehúzta a rolót az erős emberek előtt. Az országok modernizálódásával a zsarnokság mint uralmi forma egyre inkább idejétmúltnak számított.

Az ünneplés azonban nem tartott sokáig – mi több, épp csak elkezdődött. A szabadság diadalmenete néhány éven belül megtorpant, és egyesek hamarosan már „a demokrácia hanyatlásáról” kezdtek beszélni. Az Egyesült Államokból eredő pénzügyi válság az egész világgazdaságra súlyos csapást mért, ez pedig aláásta a nyugati kormányzási formába vetett bizalmat. A demokráciák száma 2019-re már 87-re esett vissza, a diktatúráké pedig 92-re emelkedett. Nyugaton a liberalizmus nem tudta felvenni a versenyt a populizmussal, Keleten pedig minden szempár Kína üstökösszerű felívelésére szegeződött. A

túláradó ezredfordulós lelkesedés hamarosan borúlátásnak adta át a helyét.

A korunkat jellemző politikai pesszimizmus némileg túlzott. A globális demokrácia a legtöbb elemzés szerint továbbra sincs sokkal rosszabb helyzetben, mint az eddigi legsikeresebb évei idején. Ugyanakkor a zord hangulat miértjén gondolkodva izgalmas kérdéssel találjuk szemben magunkat. Még ha a diktatúrák nem is uralták el a bolygót, továbbra sem világos, hogyan maradhatnak fenn – sőt, hogyan virágozhatnak – egy ultramodern világban. Miért van az, hogy miután a fasizmustól a kommunizmusig a 20. század összes, vérszomjas agyréme hitelét vesztette, még mindig a szemünk előtt épülnek fel az új autokráciák? És mit kezdjünk azokkal az erős emberekkel, akik a modernitás eszközeit és a Nyugat technológiáit felhasználva intéznek kihívást a nyugati életmóddal szemben?

Kínára páratlan népességszaporulata és robbanásszerű gazdasági fejlődése miatt sokszor hivatkoztak már úgy, hogy tökéletesen működő riválisalterntívát kínál a liberális demokráciára. Gazdasági sikere – amelyet még a 2008–2009-es visszaesés és a 2020-as Covid-krízis sem állított meg – a jelek szerint szembemegy azzal a felfogással, amely szoros összefüggést feltételez a fejlődés és a népuralom között. Ugyanakkor Peking és Sanghaj csillogó-villogó metropoliszain, valamint Hongkong és Makaó ugyancsak fényűző kikötővárosain kívül az ország nagy része változatlanul szegénységben él, népessége pedig továbbra is rövid pórázon tartható az iparosodás korabeli vagy akár az iparosodás előtti

módszerekkel. Még nagyobb rejtély, hogy a nem szabad kormányzatok hogyan képesek fennmaradni az olyan tehetős társadalmakban, mint Szingapúr és Oroszország, ahol többeknek van egyetemi végzettsége, mint a nyugati demokráciák zömében. Vajon az efféle esetek egy autoriter jövőbe kínálnak bepillantást?

Ez a könyv kísérlet arra, hogy bemutassuk napjaink diktatúráinak természetét. Munkánk tudományos kutatásokon és személyes tapasztalatainkon alapul. Mindketten évek óta kísérjük már figyelemmel – szaktudományos elemzések és hétköznapi megfigyelés révén – Putyin rendszerének felépülését. Arra jutottunk, hogy az elnök rezsimje nem egyedülálló, hanem inkább egy olyan trend képviselője, amely világszerte átformálja az autoriter berendezkedésű államokat – Hugo Chávez Venezuelájától kezdve Orbán Viktor Magyarországán és Mahathir Mohamad Malajziáján át Nurszultán Nazarbajev Kazahsztánjáig. Az elemzők között nincs konszenzus arról, hogyan is nevezzék a szóban forgó vezetőket. Egyesek bedőlnek látszólagos demokráciájuknak, mások suta párhuzamokat vonnak köztük és a régmúlt erős emberei között – Putyint „cárnak”, Erdoğant „szultánnak” titulálva. Minden ilyen vezető esetében azt látjuk, hogy újszerű – de nem előzmény nélküli – megközelítésre törekszenek, amely egy darabig még a globalizáció modern közegében is képes konzerválni az autokráciát. Stratégiájuk kulcseleme a megtévesztés: korunk diktátorainak többsége leplezi a valódi természetét. Az első feladatunk tehát az, hogy megértsük a

működési logikájukat. Az alábbi fejezetekben bemutatjuk, miért alakultak ki ezek a rezsimek, hogyan működnek, miféle fenyegetéseket jelentenek, és miként szállhat szembe velük a Nyugat a leghatékonyabban.

A könyvünk alapját képező elméleti és empirikus kutatásunkról korábban már számot adtunk gazdasági és politikatudományi folyóiratokban közölt publikációinkban. Reményeink szerint az alábbiakban sikerül még jobban megvilágítanunk a legfontosabb észrevételeinket. Amikor csak lehetséges, már megjelent tanulmányokra (köztük a sajátjainkra) és adatokra hivatkozva támasztjuk alá az érvelésünket. A könyvünk anyagát kiegészítő online felületen *(Press.princeton.edu/books/spin-dictators)* különböző táblázatokat és grafikonokat is találnak az érdeklődők. Ezekre a vonatkozó fejezetek záró szekciójában „Bizonyíték-ellenőrzés” címen utalunk.

Az évek során sok kollégánktól és barátunktól kaptunk visszajelzést a könyvben bemutatott gondolatainkról. Hálásak vagyunk Alberto Alesina, Makszim Ananyev, Marina Azzimonti, Timothy Besley, Bruce Bueno de Mesquita, Brett Carter, Chao-yo Cheng, George Derpanopoulos, Tiberiu Dragu, Georgy Egorov, Cherian George, Lisa George, Francesco Giavazzi, Gilat Levy, Andrew Little, Elias Papaioannou, Torsten Persson, Richard Portes, Andrea Prat, Eugenio Proto, Gerard Roland, Arturas Rozenas, Sárváry Miklós, Paul Seabright, Daniel Seidmann, David Skarbek, Konstantin Sonin, Francesco Squintani, Eoghan Stafford, David Stromberg, Guido Tabellini, Ujhelyi Gergely,

Qian Wang, Feng Yang és Fabrizio Zilibotti, Cevat Aksoy, Anders Aslund, Jonathan Aves, Danny Bahar, Carles Boix, Maxim Boycko, Javier Corrales, Tim Frye, Barbara Geddes, Scott Gehlbach, Susan Landesmann, Lee Morgenbesser, Peter Pomerantsev, Molly Roberts, Dani Rodrik, Michael Ross, Andrei Shleifer, Andrej Szoldatov, Art Stein, Milan Svolik, Adam Szeidl, Szűcs Ferenc, Michel Treisman, Josh Tucker, David Yang és Jekatyerina Zsuravszkaja (valamint két, névtelenséget kérő ismerősünk) közreműködéséért. A felsoroltak mindegyike elolvasta a kézirat egy részét vagy egészét, és felbecsülhetetlen értékű kommentárokat fűzött hozzá. Különösen hálásak vagyunk Andrei Shleifernek, amiért arra bátorított minket, hogy könyv formájában összegezzük a gondolatmenetünket. Természetesen bárminemű hibáért minket terhel a felelősség. Kevin Gatner, Nyikita Melnikov és Jekatyerina Nyemova nagyszerű segítséget nyújtott a kutatómunkában. A Princeton University Pressnél pedig rendkívül sokat profitáltunk Bridget Flannery-McCoy, Sarah Caro (aki azóta már a Basic Booksnál dolgozik), Eric Crahan és Alena Csekanov szakértői közreműködéséből és ösztönzéséből.

BEVEZETŐ

1. fejezet

FÉLELEM- ÉS SPINDIKTATÚRÁK

A diktátorok változnak. A 20. század hírhedt zsarnokai – Adolf Hitler, Joszif Sztálin, Mao Ce-tung – karizmatikus vezetők voltak, akik milliók haláláért felelősek. Új civilizációkat akartak felépíteni szigorúan őrzött – és időnként egyre kijjebbre tolt – határaikon belül. Ehhez nemcsak az állampolgárok társadalmi létezését, hanem magánéletüket is ellenőrzés alatt kellett tartani. Ennek érdekében minden egyes vezető vasfegyelmű pártot és könyörtelen titkosrendőrséget épített ki. A régi idők diktátorai közül nem mindegyik volt tömeggyilkos vagy valamilyen utópisztikus látomás prófétája, de még a kevésbé vérszomjasak is magas szinten űzték a megfélemlítés mesterségét. Minden esetben rettegést akartak kelteni.

Az évszázad vége felé azonban valami megváltozott. A világ erős emberei kezdtek katonai egyenruhák helyett konzervatív öltönyökben megjelenni a tárgyalásokon. Legtöbbjük már nem végeztette ki az ellenfeleit tömött stadionok közönsége előtt. Sokuk elrepült a svájci Davosban megrendezett éves világgazdasági konferenciára, hogy dörgölőzzön a globális

elithez. E diktátorok már közvélemény-kutatókat és politikai tanácsadókat alkalmaztak, egyes esetekben betelefonálós tévéműsorokat készíttettek, a gyerekeiket pedig nyugati egyetemekre íratták be. Ugyanakkor nem vették le a kezüket a népről – épp ellenkezőleg, a felügyelet hatékonyabb technikáinak kialakításán dolgoztak. Mindezt azonban úgy művelték, hogy közben demokratáknak adták ki magukat.

Nem minden autokrata hajtotta végre ezt a fordulatot. Az észak-koreai Kim Dzsongun és a szíriai Bassár el-Aszad fényképe illene a 20. századi despoták albumába. A kínai és szaúd-arábiai vezetők sem cserélték le a régi, félelemalapú modellt, inkább csak digitalizálták. Globális szinten azonban igenis változott a képlet. Korunk nem demokratikus rendszereinek vezetői szemében már nem az olyanok számítanak reprezentatív figuráknak, mint a totalitárius diktátor Joszif Sztálin, a szadista mészáros Idi Amin, vagy akár a reakciós tábornok Augusto Pinochet. Sokkal inkább az olyan nyájas manipulátorok, mint Orbán Viktor, vagy a szingapúri Li Hszien Lung – vagyis az olyan vezetők, akik a nép alázatos szolgáinak adják ki magukat.[1]

A szóban forgó vezetők újfajta modelljének alapja egy zseniális felismerés. Fő céljuk változatlan: monopolizálni akarják a politikai hatalmukat. Korunk erős emberei azonban rájöttek, hogy az erőszak alkalmazása a jelenlegi viszonyok között nem mindig szükséges, sőt nem is feltétlenül hasznos. Egy leleményes vezető az állampolgárok megfélemlítése helyett azáltal is irányíthatja őket, hogy átformálja a világról alkotott

képüket. Úgy csavarja őket az ujja köré, hogy engedelmeskedjenek, vagy akár tapsoljanak is neki. Napjaink diktátorai a keménykezű elnyomás helyett az információkkal való zsonglőrködésre építenek. A demokráciákban dolgozó spindoktorokhoz hasonlóan úgy manipulálják a híreket, hogy tömegbázist szerezzenek maguknak. Ezért nevezhetjük őket spindiktátoroknak.[2]

A Putyin-talány

Eredetileg egy konkrét eset apropóján kezdtünk foglalkozni a témával. Az oroszok 2000 márciusában elnöküknek választottak egy korábbi KGB-alezredest, akinek politikai téren csak kevés tapasztalata volt. Vlagyimir Putyin színleg elfogadta a demokrácia elveit, ösztönei azonban nyilvánvalóan más irányba terelték. Egy ideig talán még saját magának sem volt világos, merre kormányozza az országát. A gazdaság fellendülésével párhuzamosan mindenesetre az ő népszerűsége is megugrott.

Putyin megőrizte a demokrácia látszatát, miközben nem győzte hangsúlyozni az egységes, modern állam kiépítésének szükségességét. A hatalom központosítása a 90-es évek zűrzavara után észszerű lépésnek tűnt. Putyin azonban nem állt meg itt, és egy idő után a végrehajtói hatalom – saját hatalma – megerősítése érdekében bevetett eszközök láthatóan aláásták a fékek és ellensúlyok rendszerét. Egyre szűkösebb lett a tér az érdemi politikai vitához.

A demokrácia korlátait Putyin saját népszerűsége dózerolta le. Az elnök ezt arra használta fel, hogy bejuttassa támogatóit a parlamentbe, és megfélemlítse az engedetlen helyi kormányzókat. A rendvédelmi erők és az üzleti befolyás eszközeivel megszelídítette a korábban tehetős üzletemberek által uralt, ám még így is versengésen alapuló médiát. Bár formailag meghagyta az országos választásokat, egyre kevésbé bízott bármit is a véletlenre. Putyin és az ő Egységes Oroszország pártja szinte mindig győzhetett volna szabad és tiszta választásokon is, ennek ellenére nyomásgyakorláshoz és trükkökhöz folyamodtak, hogy diadaluk még elsöprőbb legyen.

A demokráciák soha nem tökéletesek. Egy ideig úgy tűnt, Oroszország belpolitikai hiányosságai nem sokban különböznek attól, mint amit más közepes jövedelmű, félig szabad országoknál (például Argentína, Mexikó és Románia) látni. Szinte mindegyiküknél súlyos probléma a korrupció, a választások elcsalása és a sajtószabadság ingatagsága. Az érintett országok vezetői gyakran élnek vissza a rendőrség és a bíróságok felett élvezett befolyásukkal. Ugyanakkor ezeket a fogyatékosságokat jellemzően az elszámoltathatóság bizonyos foka kíséri.

Miután Putyin négy évig tartó miniszterelnöki ciklusa után 2012-ben újra Oroszország elnöke lett, már egyértelműen más kottából játszott. 2011 vége felé demonstrációhullám söpört végig Moszkván és más orosz városokon, az ugyanabban az évben megtartott parlamenti választás elcsalása miatt. Az, hogy közel 100 ezer ember vonult az utcára, világossá tette

Putyinnak és tanácsadóinak, hogy valamit lépniük kell. Ellentámadásba lendültek: békés tüntetőket tartóztattak le, hűtlen politikusokat szorítottak ki a parlamentből, és a független média megmaradt képviselőit zaklatták.

Mindketten feszült figyelemmel kísértük a folyamat alakulását. Szergej akkoriban az egyik moszkvai közgazdaság-tudományi egyetem rektora volt, és tanácsadóként segítette az orosz kormány munkáját. Daniel pedig Nyugaton, professzori minőségben tanulmányozta a posztkommunista Oroszország politikáját. Szergejt 2013 tavaszán meglátogatta Putyin titkosszolgálatának néhány ügynöke, akik lefoglalták az e-mailjeit, és lemásolták a számítógépe merevlemezének tartalmát. Valamivel korábban részt vett egy kritikai elemzés megírásában, amelynek tárgya a legutóbbi bírósági ítélet volt a milliárdos Mihail Hodorkovszkij ellen, akit kétes hitelességű vádak alapján zártak rács mögé. A Kremlben a jelek szerint nem fogadták kedvezően az elemzést. Nem sokkal később Szergej Franciaországba költözött.[3]

A Putyin által felépített orosz rendszer jellegzetesen autoriter – ugyanakkor az autoriter rendszerek szokatlan képviselője. Sztálinnal szemben Putyin nem öletett meg milliókat, és nem juttatott börtönbe még további milliókat. Még Leonyid Brezsnyev is – aki az ország későbbi, puha fázisában, 1964 és 1982 között vezette a Szovjetuniót – több ezer másként gondolkodót záratott be munkatáborokba és elmegyógyintézetekbe, minden ellenzéki párt működését betiltotta, és egyetlen olyan választást sem tartott, amelyen

bármiféle versengés lett volna a pártok között. Ellenzéki gyűlések rendezésére akkoriban esély sem volt, a médiából kizárólag az agyzsibbasztó propaganda ömlött. A külföldi rádiók adását folyton megzavarták, és az orosz állampolgárok nagy része a rozsdásodó vasfüggöny miatt nem utazhatott külföldre.

Putyin már több mint 20 éve fennálló rezsimje másmilyen. Nem a szovjet stílusú cenzúrán alapul: napjaink Oroszországában ki lehet adni olyan könyveket és újságokat, amelyekben a Kreml erős emberét diktátornak nevezik.[4] Csakhogy ezeket a legtöbb ember nem akarja elolvasni. A rendszer emellett nem félelemre épül, bár ez éppen változóban van. A rezsim fennállása óta volt már példa a politikához kötődő erőszakos cselekedetekre – ezekre általában homályos körülmények között került sor –, a Kreml azonban minden esetben elhárította magától a felelősséget.[5] És bár Putyin politikai ellenfelei egyre feszültebbek, az orosz emberek többsége nem tűnik rémültnek.[6] Sokan aránylag készségesen elfogadták azt a torz valóságverziót, amelyet Putyin médiája segített kidolgozni. A kommunista hatóságok – a munka ünnepe alkalmából rendezett parádékkal és az inkább csak rituális természetű választásokkal – az egyetértés illúzióját igyekeztek megteremteni. Putyin vezetése alatt sok orosz ember elfogadta ezt az illúziót.[7]

A kialakulóban lévő rendszer vizsgálata során rájöttünk, hogy Putyin uralkodói stílusa nem egyedülálló. A venezuelai Hugo Cháveztől Orbán Viktorig számos nem demokratikus

vezető támaszkodott ugyanerre az eszköztárra.[8] Jó néhányan merítettek ihletet a terület úttörőjének számító Li Kuang-jaótól. Szingapúr hosszú ideig, 1959 és 1990 között hatalmon lévő miniszterelnöke elérte, hogy országa hátborzongató példát kínáljon arra, milyen is a szigorú politikai kontroll. Ez sokakat talán meglep, elvégre Szingapúr demokráciának állítja be magát, és gyakran tényleg így is kezelik. Az országban tartanak hagyományos választásokat. Az újfajta autokraták egyik legfontosabb innovációja azonban éppen az, hogy demokratának állítják be magukat. „Magának jogában áll annak nevezni, aminek akar – vágott vissza egyszer Li egy vele szemben kritikusan fogalmazó újságírónak –, de… miért kéne diktátornak lennem, ha egyszer amúgy is simán nyerek?”[9] Azt már nem tette hozzá, hogy ha egy vezető mindig simán nyer, az napnál is világosabban jelzi, hogy modern diktátorról van szó.

20. századi zsarnokok

De mi is pontosan a diktatúra? A kifejezés a Római Köztársaságban – ahonnan ered – még azt jelentette, hogy egy vezető ideiglenesen korlátlan hatalmat kap valamilyen vészhelyzet kezelésére. Manapság ezzel a szóval utalunk bármilyen nem demokratikus kormányzásra. A diktatúra mára rokon értelmű kifejezése lett az autoritarianizmusnak és az autoriter rendszereknek – mi is ehhez a meghatározáshoz tartottuk magunkat a könyvben. A demokrácia megnevezés pedig olyan rendszerre utal, amelynek politikai vezetői szabad

és tiszta választásokon nyerik el a tisztségüket, ezeken pedig minden – vagy legalábbis majdnem minden – felnőtt polgárnak joga van behúznia az ikszet. A *liberális* demokráciák a szabad választásokat jogállamisággal, az alkotmányos védelem alá eső polgári szabadságjogokkal, valamint a fékek és ellensúlyok intézményrendszerével ötvözik.

A 20. századot megelőzően egyetlen ország sem működött teljesen demokratikusan. A nők többségétől még ott is megtagadták a szavazati jogot, ahol szabad és tisztességes választások zajlottak.[10] 1900-ban mindössze öt országban volt általános *férfi*választójog – és az Amerikai Egyesült Államok nem tartozott ezek közé, ott ugyanis a feketéket a Jim Crow-törvényekkel megfosztották számos joguktól.[11] Néhány korlátozott választójoggal bíró köztársaságon túl – mint amilyen az Amerikai Egyesült Államok volt – a politikai rendszerek többsége három kategória valamelyikébe tartozott. Vagy *monarchia* volt, ahol egy király vagy királynő uralkodott, és néha korlátozta őt valamelyest az alkotmány és a részben képviseleti alapon működő parlament; vagy *oligarchia,* ahol a gazdagok egyes csoportjai kormányoztak; vagy *gyarmati rendszer,* ahol valamilyen külföldi hatalom kezében volt az irányítás.

A helyzet megváltozott a 20. században – amikor is a demokrácia három nagy hullámban terjedt.[12] Ezek közül az első 1920 körül járt a csúcsánál, amikor új országok szakadtak le az I. világháborúban romba döntött európai birodalmakból, és amikor a nyugati kormányok liberalizálták a választójogi

rendszerüket. A másodikra az 1940-es évek vége és az 1960-as évek eleje között került sor, amikor a II. világháború győztesei rákényszerítették a demokráciát a vesztesekre, az egykori ázsiai és afrikai gyarmatokon pedig választásokat tartottak. A harmadik hullám – valóságos cunami – a portugál „szegfűs forradalommal" kezdődött 1974-ben, a kommunizmus 1990 körüli összeomlásával felgyorsult, a 2000-es évek közepén pedig elért a tetőpontjára. 2015-re a Föld összes országának több mint felében – ez a bolygó teljes népességének 53 százalékát lefedte – választásos demokrácia volt, és nagyjából négyből egyben liberális demokrácia.[13]

Hiába erősödött azonban a demokrácia világszerte, a diktatúrák nem tűntek el: az első két demokráciahullámot visszaesés követte. Ebben a két, demoralizáló hatású időszakban a szabad kormányok mintha megrogytak volna. Először jöttek az 1930-as évek – „egy nyomorúságos, becstelen évtized", ahogyan W. H. Auden fogalmazott –, amikor az autokraták végigsöpörtek az európai földrészen. A diktatúráknak tehát nem áldozott le – inkább csak átalakultak. Néhány országban, mint Jugoszlávia és Románia, még tartotta magát a monarchia. Mellettük azonban megjelentek a zsarnokság új változatai, amelyek jobban alkalmazkodtak a demokráciának köszönhető tömegpolitikához. Az I. világháború alatt és után több millió, politikai értelemben tapasztalatlan munkás és leszerelt katona szavazhatott életében először. Mindez ráadásul egy globális vérontást követően történt, amely hiteltelenítette az örökös haladásba vetett liberális hitet.

Két újfajta rezsim – a kommunista és a fasiszta – látott neki az alacsonyabb társadalmi osztályok mozgósításának. Mindkettő a társadalom teljes átalakulásának ígéretével kecsegtetett. Vlagyimir Iljics Lenin bolsevikjai arra törekedtek, hogy az Orosz Birodalom maradványain felépítsék a kommunizmust. A nácik Adolf Hitler vezetése alatt egy árja birodalom megalapítására összpontosítottak. Hatalomra jutását követően mindkét rezsim képviselői arra kényszerítették a népet, hogy tegye magáévá a vezetők firkálmányaiból lepárolt ideológiát. Raymond Aron „szekuláris vallásokként” hivatkozott rájuk. Ezek az ideológiák a hagyományos vallásokhoz hasonlóan olyan igazságokat fogalmaztak meg, amelyeket nem lehetett megkérdőjelezni, az aktuális nehézségekről egy utópisztikus jövőre terelték a figyelmet, és meghatározták azon rituálékat, amelyekkel elkülöníthetők az igazhívők az eretnekektől.[14] Lenin és Hitler Európában és azon kívül is követőkre talált.

A harmadik új modell, a korporatizmus a tömegek politikai mobilizációja helyett demobilizálni igyekezett az embereket, a magánélet szférájába száműzve őket. Az olyan konzervatív vezetők, mint a portugál António Salazar és a spanyol Francisco Franco, vissza akarták állítani a katolikus hierarchiát, a társadalom tekintélytiszteletét.[15] A túlságosan is zajosnak ítélt parlamentek konzultatív jogkörrel ellátott kamarákat hoztak létre, ahol az egyes társadalmi csoportok választott képviselői különböző tanácsaikkal segíthették a vezető munkáját. A két korábban említett modellhez hasonlóan a korporatizmust is a

jelennel szemben érzett undor hívta életre. Míg azonban a fasiszták és a kommunisták egy elképzelt jövőbe akartak menekülni, a korporatisták egy elképzelt múltba szerettek volna visszatérni.

A fasizmust felemésztették a II. világháború lángjai, a kommunizmus azonban túlélte ezeket az éveket, és terjedni kezdett. A korporatizmus Spanyolországban és Portugáliában is fennmaradt, sőt itt-ott – például Juan Perón Argentínájában – távoli visszhangjai is megjelentek.[16] A zsarnokság második hulláma az 1960-as években kezdődött, amikor a háborút követő demokratizálódásból kifogyott a lendület. A sérülékeny posztkoloniális köztársaságok könyörtelen erős emberek kezébe kerültek, a gazdaságilag labilis Latin-Amerikában pedig katonai junták szerezték meg a hatalmat. A szóban forgó diktátorok közül néhányan – mint a kommunisták és a fasiszták – arra törekedtek, hogy az emberek mobilizálása révén szerezzenek maguknak támogatottságot. Mások – mint a korporatisták – inkább elcsendesíteni igyekeztek a népet. Az olyan szocialista forradalmárok, mint az egyiptomi Nasszer (aki mobilizálásra törekedett), olyan vezetőkkel osztoztak a világszínpadon, mint a szabadpiaci reakciós Pinochet Chilében (aki demobilizálni igyekezett) és a kleptokrata Mobutu Zaire-ben (aki ugyancsak demobilizálni igyekezett). Az öregedő kommunista rezsimek fejlődési íve gyakran a mobilizálástól a demobilizálás felé tartott, miközben a vezetők továbbra is ugyanazokba a forradalmi doktrínákba kapaszkodtak, de ezek egyre inkább ritualizált formában éltek tovább.

Ahogyan e rövid áttekintésből kiderül, a 20. századi diktatúrák sokszínűek voltak – ezzel együtt a legtöbb osztozott bizonyos közös vonásokon. Mindenekelőtt döntő többségük használta az *erőszakos elnyomás* eszközét. Így alakították át a társadalmat, így szereztek erőforrásokat az emberektől, így győzték le és riasztották el az ellenzéket. A mészárlás mértéke rezsimenként változó volt. Sztálin és Mao több 10 millió ember haláláért volt felelős. Mások „csak" ezrekéért (például a Fülöp-szigeteki Ferdinand Marcos) vagy százakéért (például az algír Chadli Bendjedid).[17] És egyik vezető alatt sem volt állandó az erőszak mértéke. Néhányan, mint Franco tábornok, hivatalba lépésük elején voltak igazán brutálisak, mások, mint Bassár el-Aszad, inkább a későbbiekben fokozták az öldöklés mértékét. Akárhogyan is, a legtöbben súlyos vérontást vittek véghez.[18]

E zsarnokok zöme ráadásul nagyon is nyíltan volt erőszakos – az öldöklésből amolyan gyomorforgató színházat csinált. Egyesek népes közönség előtt végeztették ki politikai ellenfeleiket: a zaire-i Mobutu például 50 ezer néző előtt akasztatta fel négy korábbi kabinetminiszterét.[19] De akadtak olyanok is, akik közszemlére tették ellenfeleik holttestét, hogy megfélemlítsék a követőiket. A haiti erős ember, François „Papa Doc" Duvalier például három napra kihelyeztetett egy „renegát" felirattal ellátott, lefejezett holttestet Port-au-Prince egyik utcasarkára.[20] Szinte mindegyik zsarnok fenyegető retorikát alkalmazott, hogy rettegést keltsen az emberekben, és elriassza az ellenfeleit. Az iraki Szaddám Huszein egyik alkalommal arról beszélt, hogy „torkokat fogunk elvágni", egy másik alkalommal

arról, hogy „vannak bizonyos gonosztevők, akik mérgezett tőrjeikkel hátba szúrtak minket”.[21] A spanyol Franco azt hangoztatta, hogy az egyik ellensége „belülről akarja felforgatni a rendet”, és „csak a kínálkozó alkalomra vár, hogy lesújtson”.[22]

Ugyanakkor a legtöbb 20. századi diktátor arra törekedett, hogy elérje *a nyilvános kommunikáció teljes körű kontrollját.* Néhányan betiltottak vagy államosítottak minden magánkézben lévő médiaterméket. Mások cenzúrázták a sajtót, és megfélemlítették az újságírókat. Az állampolgároknak a nyilvános szóbeli és írásbeli kommunikációra vonatkozó szabályok betartása hűségük próbatételévé vált, annak a mechanizmusnak a részévé, amelynek révén a vezetők fenntartották a rendet. A rezsimmel szembeni kritika összességében tabu volt.

A diktátorok az erőszakhoz hasonlóan a cenzúra kapcsán is nyílt lapokkal játszottak. Egyesek, mint Hitler és Mao, óriási máglyákon égettettek el könyveket. Mások, mint Pinochet, katonákkal tisztíttatták meg a könyvesboltokat. A Szovjetunió alapított egy kimondottan cenzúrára szakosodott ügynökséget, a Glavlitot, hogy egyetlen tévé- és rádióadásban vagy bármilyen kiadványban se foglalkozzanak tiltott témákkal. A büntetések olykor egészen kegyetlenek voltak: a rendszerkritikus írók gyakran börtöntáborokban tűntek el nyomtalanul. Az állami propaganda ugyancsak nyílt volt, és legtöbbször nem finomkodott – propagandarészlegek állították elő, és agresszív,

fojtogató stílusával nemcsak az adott üzenetet kommunikálta, hanem azt is, hogy a rezsim milyen nagy hatalmú és erélyes.

A legtöbb diktátor emellett igyekezett *elszigetelni az országát.* Bár ez a karantén általában nem terjedt ki mindenre: az autoriter országok nagy része azért kereskedett a szomszédaival. Néhányan – amikor a vezetők úgy ítélték meg, hogy megtehetik – megszállták némelyik szomszédos országot. Ám gyakorlatilag mindegyik diktátor gyanakvással tekintett a külvilágra. Feltartóztatták a határon a megbízhatatlan látogatókat, kellemetlen információkat és a problematikusnak minősülő elemeket. Akiket beengedtek, azokat megfigyelték. Amikor a technológia lehetővé tette, a diktátorok megzavarták a külföldről sugárzott adásokat, és gyakran cenzúrázták vagy betiltották a külföldi újságokat. Sokan *határaikon belül* tartották a polgáraikat, azt remélve, hogy korlátozhatják az ismereteiket a világról, és marasztalni tudják a hazai munkaerőt.[23] A kommunista országok többségében a külföldre utazáshoz jóváhagyás kellett a kormánytól, és némelyikben – mint Albánia és Románia – az emigrálás kísérlete főbenjáró bűnnek számított.

Végezetül, bár a totalitárius vezetők azt hirdették, hogy már-már misztikus módon egyek a népükkel, a legismertebb 20. századi diktátorok *megvetették a Nyugaton gyakorolt parlamentáris demokráciát.* Sokan váltig állították, hogy újfajta, felsőbbrendű politikai rendszereket építenek. A legarcátlanabbak magát a szót is ellopták – *lásd* a Német Demokratikus Köztársaság vagy a Koreai Népi Demokratikus

Köztársaság elnevezését –, és kiforgatták a jelentését, megfosztották a pluralizmusra vagy liberális korlátokra utaló bármiféle árnyalatoktól. Az olyan posztkoloniális vezetők, mint Kwame Nkrumah, a többpárti választást az imperialisták örökségének tartották. A ghánai politikus szerint a parlamenti intézmények csak „káoszt, zavart, korrupciót, nepotizmust és nyomort" kínálnak.[24] A zaire-i Mobutu kerek perec kijelentette: „A demokrácia nem Afrikának való."[25] A választások, már amikor egyáltalán megtartották őket, inkább szóltak az uralkodó, mint a szabad döntés megünnepléséről.

Röviden: a legtöbb diktátor annak köszönhetően maradt hatalmon, hogy eltiport minden ellenállást, ellenőrzés alatt tartotta a kommunikáció minden formáját, büntetésben részesítette a rendszer kritikusait, (gyakran) ideológiát kényszerített az emberekre, támadólag lépett fel a pluralista demokrácia eszméjével szemben, és megakadályozta, hogy emberek és információk jussanak át országa határain. Mindezek mögött egyetlen egyszerű vezérelv állt: a megfélemlítésé. A 20. század jellegzetes autokratái mindannyian a félelemre építették a zsarnokságukat.

Új és továbbfejlesztett

Amikor azonban a 2000-es években körbenéztünk, valami mást láttunk. A legtöbb nem demokrácia vezetőjét mintha más fából faragták volna. Ott volt például Hugo Chávez, a karizmatikus egykori ejtőernyős, aki megszerezte a kontrollt Venezuela tévés

és rádiós sugárzása felett, hogy lyukat beszéljen az ország szegényeinek hasába. Chávez a perifériára száműzte az ellenzéket, de csak kevés képviselőjét záratta börtönbe – és azok többségét is csak az után, hogy egy kudarcot valló puccs során majdnem megfosztották a hatalomtól.[26] A szingapúri Li Hszien Lung nagy tudású, Cambridge-ben tanult technokrataként naplementékről posztolt képeket a Facebookon, és egy olyan NGO pártfogójaként lépett fel, amely a kedvességet népszerűsítette az emberek körében.[27] A Li-féle Népi Akció Párt az ország függetlenedése óta rendezett mind a 13 parlamenti választáson megszerezte a mandátumok több mint 89 százalékát, és ezzel szinte felülmúlta a a szovjet kommunista pártot.[28] Ugyanakkor az Amnesty International szerint 2015 óta Szingapúrnak mindössze egyetlen „politikai foglya" volt: egy 16 éves blogger, akit egy obszcén rajz posztolása miatt tartóztattak le.[29] Oroszországban pedig Vlagyimir Putyin tagadta, hogy bármilyen szempontból is antidemokratikus lenne a rezsimje. Csatlósai profik lettek abban, hogyan zaklassanak feltűnésmentesen nemkívánatos embereket, gyakran koholt vádak alapján bíróság elé állítva célpontjaikat. Mindhárom említett vezető igyekezett nyitni a nemzetközi közösség felé, rendszeresen tartottak választásokat, és magas volt a népszerűségi indexük. A felszínen kevés közös volt bennük: egy latin-amerikai *caudillo,* egy művelt perfekcionista és egy kifürkészhetetlen egykori kém. De a köztük lévő párhuzamok ettől csak még izgalmasabbak lettek.

Vajon tényleg annyira különböztek ezek a vasalt öltönyös önkényurak az elődeiktől? És ha igen, mi rá a magyarázat?

Éveken át kerestük a választ ezekre a kérdésekre. Mindenekelőtt belevetettük magunkat a jelen és a múlt autokráciáiról szóló szakirodalomba, elmerültünk a történeti feldolgozásokban, politikatudományi művekben és újságírói beszámolókban, és számos más forrásból is tájékozódtunk. Eleinte induktív logikával mintázatokat kerestünk abban, hogyan kormányozzák ezek az uralkodók a társadalmukat. Arra jutottunk, hogy Cháveznek, Linek, Putyinnak és sok más vezetőnek van egy közös, jellegzetes modus operandija: inkább a közvélemény formálására törekednek, mint az erőszakos elnyomásra. Sok szempontból különböző rezsimekről van szó – mégis, közös sajátosságaik az autoriter uralom olyan iskoláját határozták meg, amely eltért a zsarnokság 20. századra jellemző formájától.

Hogy biztosak lehessünk a dolgunkban, először is ellenőriztük a logikát, matematikai modellként fogalmazva meg az uralkodói stratégiáról alkotott értelmezésünket. Ezután megkíséreltük felmérni, mennyire terjedt el az évek során az újfajta vezetői szemléletmód. Különböző adatbázisokat böngészve információkat szereztünk az autoriter kormányokról, és mi magunk is új adatokat gyűjtöttünk. Mindezek megerősítették, hogy látványos váltásra került sor: a félelemdiktatúrákat háttérbe szorították a spindiktatúrák.

E statisztikákra a későbbi fejezetekben utalunk (a „Bizonyíték-ellenőrzés” című szekciókban). Az érdeklődők

figyelmébe ajánljuk vonatkozó folyóiratcikkeinket, amelyekben a részletekre is kitérünk. A könyvünk anyagát kiegészítő online felületen pedig a grafikonok és a táblázatok találhatók.[30] E helyütt a jellegzetes esetek, sokatmondó példák és történetek bemutatására összpontosítunk. Könyvünk kutatásra és adatokra épül, de nem szaktudományos monográfia. Célunk, hogy felvázoljuk az önkényuralmi rendszerek evolúcióját, és megfogalmazzunk egy erre vonatkozó értelmezést. Dokumentáljuk a spindiktátorok elszaporodását, és bemutatjuk a hatalmuk megőrzéséhez használt módszereket.

Munkánk során számos friss politológiai és közgazdasági elemzés gyakorolt hatást ránk.[31] Némelyek jól ismertek, mások megérdemlik a szélesebb közönség figyelmét.

Sok tudós próbált már például magyarázatot találni arra, miért olyan szívósak a klasszikus, erőszakközpontú autokráciák, amelyeket mi a könyvünkben félelemdiktatúráknak nevezünk. Hogyan kerülik el a szóban forgó vezetők, hogy forradalmak során leváltsák őket? Ahogyan azt kollégáink már kimutatták, az egyik módszerük, hogy a hatalmukat és eltökéltségüket közvetítő propagandával megfélemlítik az embereket.[32] Emellett megakadályozzák, hogy a potenciális ellenállók összefogjanak, és közös tervet szőve áttörjenek a rezsim védvonalain.[33] Az állampolgárok közös cselekvés esetén, létszámukból adódóan nagyobb eséllyel kerülik el a retorziókat. Úgyhogy a diktátoroknak meg kell gátolniuk őket abban, hogy szövetségre lépjenek, ehhez pedig rettegésben kell tartaniuk őket.[34]

A fenti érvek segítenek tisztázni, hogyan maradtak olyan sokáig hatalomban a 20. század egyes félelemdiktátorai – és hogy miért omlott össze a rezsimjük gyakran bármiféle előjel nélkül. Az új típusú zsarnokokról azonban kevesebb derül ki ezekből az elemzésekből. Legtöbbjük abból indul ki, hogy az állampolgárok gyűlölik a diktátort, és csak a félelem akadályozza meg őket a lázadásban. De mi van akkor, ha igazából szeretik az uralkodójukat, és nem akarják megbuktatni? Putyin Oroszországában, Li Szingapúrjában és Orbán Magyarországán természetesen mindig is voltak forradalmárok, de mindig kisebbségben. A vezető minden egyes esetben – már amennyire ezt meg lehet ítélni – tényleg népszerűnek számított.[35] A spindiktátorok nem a lázadás szétverése révén képesek fennmaradni, hanem azáltal, hogy elfojtják a lázadás vágyát.

Néhány másik közelmúltbeli elemzés bemutatta a spindiktatúrák egyes vonásait. Korunk szinte minden autokráciájában rendeznek választásokat, és nem is mindegyik nevezhető kiüresedett rituálénak. Andreas Schedler megfogalmazásában ma a választásos autokráciák korában élünk. Steven Levitsky és Lucan Way nagy hatású könyvükben felhívták a figyelmet arra, hogy a diktátorok által rendezett választások közül sok – bármennyire is nem tiszta – nem teljesen mentes a szabadságtól. E választásokon indulnak ellenzéki pártok, és van is valamennyi esélyük a győzelemre.[36] A politológusok az évek során már feltárták, milyen trükkökkel, átverésekkel és bürokratikus visszaélésekkel biztosították be a

győzelmüket a világ különböző autokratái.[37] Egyes szerzők azt tanulmányozzák, hogyan használják a diktátorok a médiát. Mások azt elemzik, a fejlettebb megfigyelési és információtechnológiák hogyan könnyítik meg az elnyomást.[38]

Könyvünkben az imént áttekintett gondolatokra építünk. Ezek szintetizálásán és integrálásán keresztül szeretnénk felrajzolni egy általános érvényű logikát. (Néhány helyen ugyanakkor jelezzük majd, hogy nem értünk egyet a kollégáink értelmezésével.) A lényeg, hogy a spindiktátorok nem egyszerűen régimódi, erőszakos zsarnokok, akik megtanultak néhány új fogást. E vezetők jellegzetes, belső koherenciáról árulkodó megközelítésmódot dolgoztak ki. Működésük legfontosabb összetevői – a média manipulálása, a népszerűség kiügyeskedése, a demokrácia elbábozása, a nyilvánosság előtt zajló erőszak visszafogása és a nyitás a világ felé – kiegészítik egymást, és ezáltal a nem szabad kormányzás olyan modelljét építik fel, amelyet egyre szélesebb körben vesznek át. Mindezt megérteni nem pusztán intellektuális kihívás, hanem nélkülözhetetlen a Nyugatnak, ha hatékony válaszlépéseket akar kidolgozni.

A megtévesztés szabályai

Bár a spindiktatúra mint kormányzási forma csak a közelmúltban lett igazán szembeötlő, nem előzmény nélküli. Szellemi háttere részben már több száz éves. Az ógörögök óta a legtöbb szerző, aki a zsarnokságról ír, a félelemkeltés eszközét

hangsúlyozza. A zsarnokok megölik, megkínozzák, bebörtönzik és megfenyegetik az alávetettjeiket, hogy biztosítsák engedelmességüket. Kémkednek az állampolgáraik után, és bizalmatlanságot szítanak közöttük. Arisztotelész „perzsa és barbár művészetekként" hivatkozott e technikákra.[39] Montesquieu „a herceg mindig felemelt karjára" utalt, amely bármikor kész lesújtani.[40] Úgy fogalmazott, hogy a félelemnek „felül kell kerekednie mindenki bátorságán, és írmagjában el kell fojtania az ambíciót".[41] A korunkhoz közelebb álló elméletalkotók, például Franz Neumann és Hannah Arendt, az ideológiaképzés mellett a rettegéskeltést tartották a modern zsarnokság fő vonásának.[42]

Ugyanakkor egyes gondolkodók már az elejétől fogva számoltak egy másik lehetőséggel is. Arisztotelész a „régi, hagyományos módszer" mellett egy másik megközelítésről is írt. Az ezt képviselő zsarnok nem erőszakos trónbitorlónak tartotta magát, hanem „sáfárnak és királynak", aki mindenki javára kormányoz. Arra költötte a pénzt, hogy „ékesítse és jobbá tegye a városát", miközben ügyelt rá, hogy mértékletesnek és áhítatosnak látszódjon. Bár ugyanúgy zsarnok volt, aki a saját érdekeit tartotta szem előtt, igyekezett „nem durvának, hanem méltóságteljesnek" tűnni.[43] Rettegés helyett inkább hódolatot váltott ki az emberekből, akik anélkül lettek a rabszolgái, hogy azt észrevették volna.

Machiavelli később hasonló módon arra bátorította a hercegeket, hogy „színlelésre és alakoskodásra" törekedjenek.[44] Mivel a legtöbb emberre nagyobb hatást gyakorol a látszat,

mint a valóság, egy ambiciózus uralkodónak illúziókat kell teremtenie. „Nem kell birtokolnia minden jó tulajdonságot… de meg kell teremtenie ennek látszatát.”[45] Hogy miként kell megtéveszteni az embereket, az kontextus függvénye: „Egy herceg sokféleképpen férkőzhet be a nép kegyeibe.” Az állampolgárok támogatásának megszerzése ugyanakkor létfontosságú. „Végezetül csak annyit mondok, hogy egy hercegnek mindenképp maga mellett kell tudnia az embereket.”[46]

A spindiktátorok megfogadják Machiavelli tanácsát, és Arisztotelész kettes számú zsarnokára hasonlítanak. Ahelyett, hogy megfélemlítéssel érnék el az engedelmességet, megtévesztéssel állítják a maguk oldalára a népet. Ahhoz azonban, hogy így kormányozhassanak, be kell tartaniuk néhány alapszabályt.

Az első, hogy *népszerűnek kell lenniük.* A spindiktátoroknak a klasszikus zsarnokokkal szemben törődniük kell a népszerűségi indexükkel. Ahogyan Machiavelli is írta, több különböző módon is elnyerhetik a nép jóváhagyását. A meggyőző gazdasági teljesítmény például megkönnyíti a dolgukat – a prosperitás jellemzően minden rezsimben fokozza az uralkodó népszerűségét.[47] Ez rendkívül fontos, és szem előtt kell tartanunk, miközben a népszerűség megteremtésének más eszközeivel foglalkozunk. Az állampolgárok azt szűrik le a gazdasági növekedésből, hogy az uralkodójuk kézben tartja az ország ügyeit. A demokrata és az autoriter vezetők, ha tehetik,

egyaránt hangsúlyozzák, hogy a gazdaság virágzása az ő érdemük.

De persze egyetlen gazdaság sincs állandóan felívelő szakaszban, ezért minden autokrata előre gondolkodik. A félelemdiktátorok a gazdaság hullámvölgyei idején elnyomással tartják féken az elégedetlenséget. Gondoskodnak róla, hogy az állampolgárok túlságosan is féljenek ahhoz, hogy ellenállást tanúsítsanak. Előfordul, hogy a spindiktátorok legvégső esetben az elnyomás régimódi eszközéhez nyúlnak. De ez azzal jár, hogy veszítenek valamennyit a népszerűségükből, ezért amikor vesztésre állnak az igazsággal szemben, első lépésként inkább eltorzítják azt. Manipulálják az információkat – de ahhoz, hogy ez hatékonyan menjen, előrelátónak kell lenniük. A jó időszakokban fel kell készülniük a rosszakra. Azzal, hogy az egyes sikereket önmaguknak tulajdonítják – hiába van szó adott esetben csak véletlenről –, elérik, hogy az emberek kompetensnek tartsák őket. Továbbá, akárcsak Arisztotelész kettes számú zsarnoka, úgy tesznek, mintha mindenki javát szem előtt tartva kormányoznának. Mindeközben megszilárdítják a hatalmukat a média felett: hogy megőrizzék a hitelességét, gyakran a feltűnést kerülve, csendben felvásárolnak bizonyos médiumokat, és öncenzúrára sarkallják az egyes szereplőket. Ennek köszönhetően a nehezebb időszakokban elterelhetik a figyelmet a csalódást keltő eredményekről, és másokra háríthatják a felelősséget. Így minden baklövésük ellenére egy darabig megőrizhetik a népszerűségüket.

Természetesen nem ők az első vezetők a történelem során, akik manipulálják az információkat: egyes 20. századi zsarnokok kimondottan innovatív propagandisták voltak. A különbség inkább abban rejlik, hogy a spindiktátorok *hogyan* torzítják el a híreket. A régi idők félelemdiktátorai alaposan kidolgozott ideológiákat és lojalitási rituálékat kényszerítettek a népre. Hatalomgyakorlásuk mindenre kiterjedt, propagandájuk megfélemlítette az embereket. Némelyiküket azzal vádolták, hogy agymosásnak vetik alá az állampolgáraikat. Velük szemben a spindiktátorok kifinomultabb módszereket alkalmaznak: nem annyira maoista agitpropot vetnek be, mint inkább a reklámszakma eredményeire támaszkodnak. Ráadásul az üzenetük tartalma is más. Míg a 20. századi erős emberek csak úgy tobzódtak az erőszakos képekben – idézzük csak fel Szaddám „mérgezett tőrjeit” –, a spindiktátorok a kormányzóképesség és a szakértelem szenvtelenebb retorikáját használják, néha enyhe szocialista vagy nacionalista beütéssel.

Amikor nekik kedvezően alakulnak az események, maguknak tulajdonítják az érdemet, amikor azonban kedvezőtlenül, akkor vagy elterelik ezekről a figyelmet a média segítségével, vagy, ha ez nem megoldható, mentségeket hoznak fel. A gyenge teljesítményért mindig külső tényezők vagy az ellenségek tehetők felelőssé. A csalódást keltő eredmények pedig még így is jobbak, mint amiket más vezetőknek sikerült volna elérniük. A diktátorok gyakran egy minden ízében taszító alternatívával szemben határozzák meg a saját rezsimüket, hogy az övék jobbnak tűnjön. A rendszerhű újságírók mindig

készek megrágalmazni a tényleges politikai ellenfeleket. A diktátorok pedig mindig úgy keretezik az egyes ügyeket, és úgy alakítják a közvéleményt, hogy jól jöjjenek ki a helyzetből.

Amikor a spindiktátorok eredményesen végzik a dolgukat, félelem helyett szeretet övezi őket. Putyin népszerűségi indexe 20 év alatt egyszer sem esett 60 százalék alá, és még Chávez ellenfelei is elismerték a venezuelai vezető közkedveltségét. Ugyanakkor nem szerette őket mindenki. Az emberek minden modern társadalomban – legyen szó autoriterről vagy demokratikusról – két csoportra oszthatók. Elsőként vannak a *tájékozottak:* a felsőoktatásban részesült, a médiaértelmezésben jártas és nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező állampolgárok. Ők kellően képzettek ahhoz, hogy hozzájussanak a politikával kapcsolatos, releváns információkhoz, és megbeszéljék ezeket másokkal. Előfordul ugyan, hogy a hatalmon lévők a rendszer részévé teszik őket, de általában nehezen megvezethetők. A diktatúrákban élő tájékozottak átlátnak a vezetőjük hazugságain, tisztában vannak vele, hogy a saját érdekeit tartja szem előtt, és hogy jóval kevésbé kompetens vezető, mint amilyennek az állami propaganda lefesti. Szeretnék leváltani valamilyen jobb alternatívával. De túl kevesen vannak, következésképp túl gyengék ahhoz, hogy elvégezhessék ezt a feladatot. Ehhez szükségük van a társadalom nagy része, vagyis a *közvélemény* támogatására.[48]

A spindiktátorok előtt álló legnehezebb kihívás, hogy megakadályozzák a tájékozottakat abban, hogy aláássák a népszerűségüket, és ellenük fordítsák a közvéleményt. Hogyan

oldhatják meg ezt a problémát? Ha dugig van az államkassza, akkor a rendszer részévé tehetik a rendszerkritikus elemeket. Megvásárolhatják a hallgatásukat, vagy akár felvehetik őket propagandistának. Putyin Oroszországában és Nazarbajev Kazahsztánjában a rezsimpárti tévécsatornák az ország legtehetségesebb főiskolai végzősei közül toborozták a munkatársaikat. Más vezetők – mint a perui Alberto Fujimori és Orbán Viktor – a magánkézben lévő médiatermékek tulajdonosait pénzzel, exkluzív információkkal és állami hirdetésekkel vesztegették meg. Amikor azonban a spindiktátorok pénzhiányban szenvednek, nekilátnak cenzúrázni a tájékozott állampolgárokat. Ahogy a közelmúltban Oroszországban és Kazahsztánban csökkentek az állami bevételek, és visszaesett a gazdasági növekedés, szigorúbbak lettek a sajtóra vonatkozó korlátozások. A legtöbb diktátor mindkét stratégiát alkalmazza: egyes kritikusokat cenzúrázni olcsóbb, másokat megvesztegetni.

Mindenesetre fontos felismerés, hogy nem szükséges mindent cenzúrázni. A spindiktatúrákban a sajtószabadság korlátozásának túlzásba vitele visszafelé is elsülhet. Ezek a vezetők azt akarják, hogy a nép úgy gondolja, a média viszonylag szabad. Így amikor a cenzúra eszközével élnek, azt is cenzúrázzák, hogy cenzúráznak. Míg a félelemdiktátorok könyveket égetnek, és betiltanak magánkézben lévő újságokat, a spindiktátorok leginkább csak a peremre szorítják a rendszerkritikus orgánumokat, az állami tévéket pedig megtartják maguknak.[49] Nem érdekli őket, hogy a

világmegváltó eszmecseréket folytató társadalmi rétegek mit hordanak össze róluk a négy fal között – vagy akár nyilvánosan, szűk közönség előtt. A másként gondolkodó értelmiségiek egészen addig megtarthatják maguknak a kis éleslátó folyóirataikat, kábeltévéiket és külföldi újságjaikat, amíg alacsony ezekre a kereslet. A lényeg a *tömegek* támogatásának megszerzése. Hogy elhatárolják a közvéleményt a tájékozottaktól, a spindiktátorok sértegetik az utóbbiakat, megkérdőjelezik a motivációikat, hazafiatlannak vagy elitistának bélyegzik őket, és kultúrharcot szítanak.

A tömegek bizalmát elnyert vezetők *hatalmuk bebetonozására használják a népszerűségüket.* Ez a spindiktatúrák második alapszabálya. A népszerűség képlékeny: nőhet is, csökkenhet is. Érdemes tehát az ebből származó tőkét befektetni a hatalomgyakorlás más szintjein. A spindiktátorok úgy tudják kiaknázni magas népszerűségi indexüket, hogy választásokat és népszavazásokat rendeznek, és látványos győzelmet aratva lobogtatják a felhatalmazásukat az egyes politikai és jogi intézmények átalakítására. Alkotmánymódosításokat vernek át, rendszerhű csatlósaikkal töltik fel a bíróságokat és a szabályozó szerveket, és a maguk javára rajzolják újra a választókerületeket, hogy a készséges intézmények révén külön is bebiztosítsák hatalmukat.

A spindiktatúrák harmadik alapszabálya: *a demokrácia látszatának felépítése.* Manapság az emberek többsége szinte minden országban – legyen annak bármilyen történelmi múltja és politikai rendszere – a demokráciát pártolja.[50] Liberális

államok és nemzetközi szervezetek globális hálózata áll ki a demokratikus kormányzati forma mellett. Azok az autokraták, akik továbbra is félelemre építve uralkodnak, szembeszegülnek ezzel a világszerte osztott véleménnyel. A spindiktátorok azonban csak úgy tesznek, mintha rokonszenveznének a szabadsággal mint trenddel. Külföldről természetesen sokak szemében átlátszó a képmutatásuk, de otthon jóval többen vakok erre.

A 20. század félelemdiktátorai gyakran lezárták az országuk határait, korlátozták a ki- és beutazást és az információk terjedését. A spindiktátorok azonban *nyitnak a külvilág felé* – ez a negyedik alapszabály. Előfordul, hogy valamelyest korlátozzák a külföldi médiát. De többnyire pártolják az emberek, a tőke és az információk áramlását, és megtalálják a módját annak, hogyan profitáljanak ezekből. Nemzetközi intézményekbe lépnek be, és megzavarják azon folyamatokat, amelyek esetleg ellenük fordíthatók. Internetes propagandával próbálják elérni a velük potenciálisan rokonszenvező nyugati csoportokat, és hekkeléssel vagy zaklatással csapnak le a túlságosan hangos kritikusaikra. Az offshore vállalatok és bankok rejtett infrastruktúráját kihasználva pedig bebiztosítják a pénzüket, és behálózzák a nyugati elit egyes tagjait.

Az utolsó és legfontosabb alapszabály: *kerülni kell az erőszakos elnyomás alkalmazását,* vagy legalábbis hatékonyan kell álcázni, amikor elkerülhetetlenné válik. A modern társadalmakban a brutális lépések képesek diszkreditálni a vezetőket. A spindiktátorok szempontjából a nyilvánosság előtt

is látható erőszak a kudarcuk jele. Amikor a zsarnokság modellje működőképesnek bizonyul, és az uralkodó nagy népszerűségnek örvend, az átlagemberek terrorizálása nem egyszerűen szükségtelen, hanem kontraproduktív is. Ellehetetleníti a felvilágosult, nyitott vezetés látszatát, amelyet szeretnének megteremteni.

Ez persze nem jelenti azt, hogy a spindiktátorok pacifisták. Polgárháborúk vagy etnikai zavargások letörése esetén könyörtelenek tudnak lenni. (Ami azt illeti, fegyveres erővel szembekerülve a demokráciák is gyakran azok, vegyük például az indiai Kasmír esetét.[51]) Peruban Fujimori kegyetlenül elbánt a Sendero Luminoso, vagyis a Fényes Ösvény néven ismert maoista gerillaszervezettel. Oroszország második csecsen háborújában, amelyet Putyin 1999-ben kezdett el, több tízezer ember vesztette életét.[52] Amikor különböző történelmi folyamatok hatására úgy alakul, hogy a közvélemény szemében előnytelen kép él valamilyen etnikai kisebbségről – különösen olyanról, amelyet meg lehet vádolni terrorizmussal –, a spindiktátorok sokat nyerhetnek azzal, ha őket teszik meg célpontnak. Időnként pedig az újságírókat is rákényszerítik, hogy cenzúrázzák a tudósításaikat. Igyekeznek viszont mindezt titokban tenni, vagy legalábbis leplezni a szándékukat. Ahelyett, hogy az írásaik miatt tartóztatnák le az egyes szerzőket, adóelkerüléssel, csalással, esetleg – és ez még hatékonyabb – olyan kínos vétségekkel vádolják meg őket hamisan, amelyek miatt a követőik vélhetően elfordulnak tőlük. Kazahsztánban például bíróság elé állítottak egy ismert újságírót, amiért

állítólag megerőszakolt egy fiatalkorú gyereket, az ügyről azonban a Human Rights Watch azt állította, hogy „politikai szándékok rejlenek mögötte”.[53]

A spindiktátorok tehát manipulálják az információkat, hogy a közvélemény szemében fokozzák a népszerűségüket, amit a politikai kontroll megszilárdítására használnak. Mindeközben úgy tesznek, mintha a demokrácia hívei lennének, elkerülik, vagy legalábbis álcázzák az erőszakos elnyomást, és integrálják országukat a nemzetközi közösségbe.

Két kikötést azonban fontos tennünk. Könyvünkben sok helyen „új” modellként hivatkozunk a spindiktatúrára, ami szemben áll a félelemdiktátorok régi gyakorlatával. Ugyanakkor, ahogyan azt korábban jeleztük, mindez nem előzmény nélküli. Szinte minden történelmi korszakban volt olyan autokrata, aki az erőszak helyett a megtévesztést választotta. Ahogyan már láttuk, ezt a megközelítést először Arisztotelész írta le, akinek valószínűleg az athéni türannosz, Peiszisztratosz járt a fejében.[54] A 19. századi Franciaországban III. Napóleon megelőlegezte a későbbi spindiktátorok egyes technikáit.[55] A 20. században inkább a kétféle modell közti egyensúly látványos megváltozása hozott újdonságot: a spindiktatúra ritka kivételből a legelterjedtebb típussá nőtte ki magát.

A másik kikötésünk azzal kapcsolatos, hogy kényelmi szempontok miatt két csoportja osztjuk a diktatúrákat. Ez is azt a célt szolgálja, hogy könnyebben befogadhatóvá tegyük a gondolatmenetünket. A való világ legtöbb jelensége azonban

inkább valamilyen spektrumon helyezhető el – különösen igaz ez a politikai rezsimekre. A tökéletes demokrácia olyan ideáltipikus kategória, amely csak a tankönyvekben létezik, a való életben nem. A valódi kormányokról inkább azt mondhatjuk, hogy *valamennyire* demokratikusak, és esetfüggő, hogy mennyire. Ugyanez igaz a nem demokratikus vezetőkre. Lehet, hogy a félelemdiktátorokhoz állnak közelebb, és az is előfordulhat, hogy inkább a spindiktátorokhoz, de kevés nevezhető csak ilyennek vagy csak olyannak. A legtöbb uralkodó valamilyen szempontból eltér a tankönyvi kategóriától – de azért közel kerül hozzá.

Kik tehát a közelmúlt spindiktátorai? Szingapúrban Li Kuang-jao tett sokat a modell kidolgozásáért 1970 és 1990 között. Utódai, Go Csok Tong (1990–2004) és Li Hszien Lung (2004–) átvették Li uralkodói stílusát. A spindiktátorok közé tartozik még Mahathir Mohamad Malajziában (1981–2003) és utódai, Abdullah Ahmad Badawi (2003–2009) és Najib Razak (2009–2018); Nurszultán Nazarbajev Kazahsztánban (1992–2019); Hugo Chávez Venezuelában (1999–2013); Vlagyimir Putyin Oroszországban (2000–); Recep Tayyip Erdoğan Törökországban (2003-tól legalább 2016-ig, amikor egy kudarcot valló puccs után nagy letartóztatáshullám kezdődött, ami pedig arra utalt, hogy talán visszatérőben van az ország a félelemdiktatúrához); Rafael Correa Ecuadorban (2007–2017) és Orbán Viktor Magyarországon (2010–).[56] A fentiek mellett tárgyaljuk a perui Alberto Fujimorit is, aki korai határesetnek nevezhető, különösen az 1990-es évek végén – bár az állami

megrendelésre végrehajtott gyilkosságok meglehetősen gyakoriak voltak az évtized elején, amikor a hadsereg a Sendero Luminoso gerilláival harcolt.[57] Az említett vezetők egy része többé vagy kevésbé demokratikus rendszert örökölt meg, és spindiktatúrákat csinált belőle. Másoknak nem volt erre szükségük. Az ilyen esetekre a következő fejezetekben többször is visszatérünk.

Ahogyan arról a fenti lista árulkodik, a modell különböző árnyalatokat vesz fel. Egyes vezetők, mint Chávez, a baloldalon helyezkednek el, míg mások, mint Orbán, a jobbon. Egyesek mobilizálni akarják a népüket, mások lecsendesíteni. Egyesek, mint Chávez és Correa, „populisták”, akik „az emberek” nevében támadják a „beágyazott elitet” vagy „a mélyállamot”. Mások, mint Li Kuang-jao és Putyin, lelkes támogatói az államnak, legyen az „mély” vagy másmilyen. (Erdoğan pedig támadja a „mélyállamot”, miközben feltölti a hagyományos államot a szövetségeseivel.) Egyesek, mint Orbán, nyíltan pártolják a kulturális konzervativizmust és az etnikai alapú bevándorlásellenességet. Mások, mint Nazarbajev, az etnikai és vallásos harmónia mellett érvelnek.[58] A spindiktatúrák mindemellett intézményrendszerük tekintetében is különbözők. Sok köztük a személyiség-központú, amely egyetlen egyénre épül, de léteznek domináns pártokra épülő rezsimek (Malajzia, Szingapúr), katonai jellegűek (Algéria Buteflíka uralma alatt), vagy akár monarchiák is (Kuvait Sabah al-Ahmad al-Sabah sejk idején). Ezzel együtt a spindiktátoroknak akadnak bizonyos közös vonásaik, amelyek

megkülönböztetik őket a félelemdiktátoroktól. Ezeket az 1.1.-es táblázatban összegeztük.[59]

1.1 táblázat. A zsarnokság két modellje

Félelemdiktatúrák	**Spindiktatúrák**
Uralkodás a félelem révén	*Uralkodás a megtévesztés révén*
Az erőszakos elnyomás magas szintje: sok politikai gyilkosság és politikai fogoly	Az erőszakos elnyomás alacsony szintje: kevés politikai gyilkosság és politikai fogoly
A nyilvánosság előtt zajló erőszak a megfélemlítés érdekében	Az erőszak leplezése a felvilágosult vezetés látszatának fenntartása érdekében
Mindenre kiterjedő cenzúra	Egyes ellenzéki médiumok működésének engedélyezése
Nyilvános cenzúra: könyvégetések, hivatalos betiltások	Burkolt cenzúra: amikor csak lehet, a magánkézben lévő médiatermékek beemelése a rendszerbe
Időnként a társadalomra kényszerített, hivatalos ideológia	Nincs hivatalos ideológia
Agresszív propaganda, kiegészítve a lojalitási rituáléival	Kifinomultabb propaganda, a vezetői kompetencia képének erősítése érdekében
A liberális demokráciák megvetése	A demokrácia látszatának fenntartása
A liberális demokráciák megvetése	Általános nyitottság az emberek és információk nemzetközi áramlása felé

Hogyan változott meg az egyensúly a félelem- és a spindiktatúrák között? A következő fejezetekben kifejtjük a részleteket, itt csak egy rövid áttekintést közlünk. A két típus empirikus megkülönböztetéséhez egyszerű ökölszabályt használtunk. Az efféle szabályokhoz hasonlóan ezek sem érzékenyek minden apró részletre, és hagynak némi

hibalehetőséget, de a fő trendek beazonosításában azért segítenek. Mint azt korábban említettük, a spindiktátorok tartanak választásokat, kerülik a politikai ellenfeleik ellen irányuló, nyílt erőszakot, és legalább néhány rendszerkritikus médium működését engedélyezik. Ökölszabályunk ezekre a szempontokra épül. Akkor minősítünk egy vezetőt spindiktátornak, ha az uralma alatt minden pont teljesül az alábbiak közül:

a) az országa nem demokrácia, *és*
b) rendeznek országos választásokat, amelyeken legalább egy ellenzéki párt indulhat, *és*
c) évente legalább néhány médiatermék bírálja a kormányt, *és*
d) évente átlagosan kevesebb mint tíz államilag megrendelt politikai gyilkosságra kerül sor, *és*
e) évente kevesebb mint ezer politikai foglyot tartanak börtönben.[60]

A félelemdiktátorok erőszakos elnyomást vetnek be, és teljes kontrollra törekszenek a nyilvános kommunikáció felett. Akkor minősítünk egy vezetőt félelemdiktátornak, ha az uralma alatt:

a) az ország nem demokrácia, *és*
b) legalább egy olyan év van, amikor csak kevés médiatermék vagy egy sem kritizálja a kormányt, *és*

c) évente átlagosan több mint tíz államilag megrendelt politikai gyilkosságra kerül sor, *és*

d) több mint ezer politikai foglyot tartanak börtönben legalább egy évig.[61]

A többi diktátor – 1946 és 2015 között az összes eset 29 százaléka – a hibrid kategóriába sorolható.

Az 1.1. ábra az időbeli változást illusztrálja. A félelem- és a spindiktátorok megoszlását hasonlítjuk itt össze a vezetők egymást követő kohorszaiban.[62] Az erőszakos elnyomás mértéke gyakran változik egy uralkodó hivatali ideje alatt. Egyesek már röviddel hivatalba lépésük után könyörtelen tisztogatással vagy mészárlással érik el, hogy a nép engedelmeskedjen nekik, ezt követően pedig egy ideig nem szükséges ilyen sok embert eltenniük láb alól.[63] Mások puhábban kezdenek, és csak később keményítenek be. Annak érdekében, hogy mindent tekintetbe vegyünk, átlagoljuk az államilag megrendelt politikai gyilkosságok számát az összes diktátor teljes uralmának éveivel, és összehasonlítjuk az egyes diktátorok által maximálisan fogva tartott politikai foglyok számát. Mivel a becslések túl rövid periódus vizsgálatánál szükségképpen pontatlanok, itt csak azokkal a vezetőkkel foglalkozunk, akik legalább öt évig voltak hivatalban.[64] Mint az jól látható, a félelemdiktatúrák az 1970-es évek kohorszában még az összes eset 60 százalékát képviselték, míg a 2000-es években már kevesebb mint 10 százalékot. A spindiktatúrák aránya pedig 13-ról 53 százalékra emelkedett.[65]

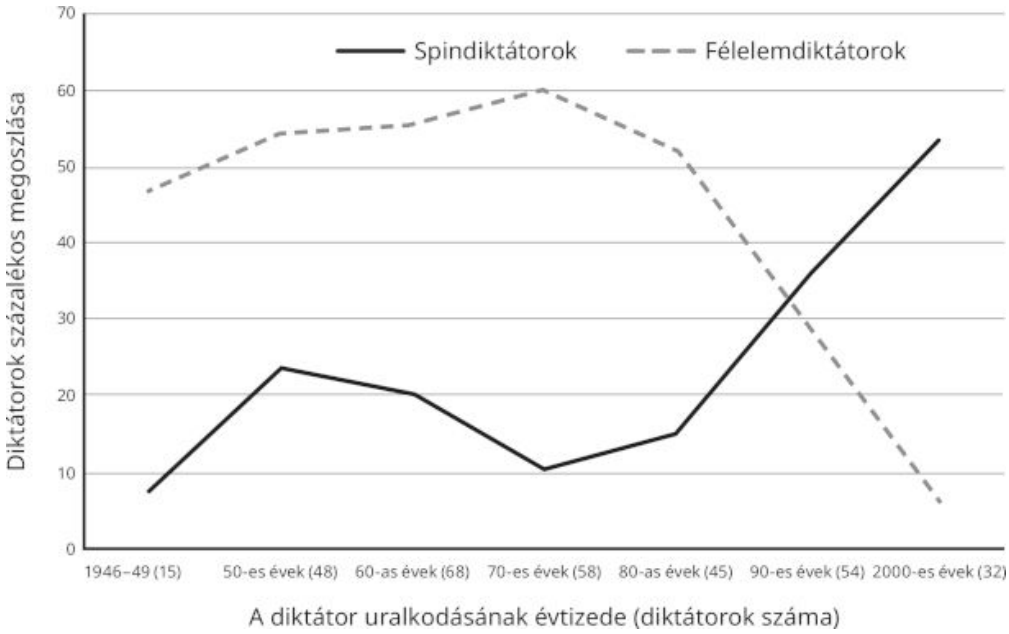

1.1. ábra. A félelemdiktátorok és a spindiktátorok megoszlása a vezetők egymást követő kohorszaiban

Forrás: Guriev – Treisman: Authoritarian Control Techniques Database; V-DEM, V.10, Polity IV.

Megjegyzés: Az adott időszakban aktív diktátorok mennyiségét zárójelben tüntettük fel.

„Diktátorok”: olyan vezetők, akik legalább öt évig voltak hatalomban, és akik rezsimje az öt év alatt végig kevesebb mint hatos Polity2-értékelést kapott. A „félelem- és spindiktátorok” meghatározását a szövegben adjuk meg.

Más magyarázatok

Állításunk szerint a diktátorok a megtévesztésre cserélik a félelemet. Akad azonban egy másik lehetőség is: egyszerűen hatékonyabbak lettek az elnyomásban. A vezetők talán rájöttek, hogyan félemlíthetik meg az embereket kevesebb erőszak alkalmazásával. A fejlettebb információtechnológiának köszönhetően könnyebb megfigyelni és célkeresztbe venni a másként gondolkodókat. Hogy ezt kihasználják, a bármilyen

típusba tartozó diktátorok a térfigyelő kameráktól az arcfelismerő rendszereken át a GPS-ig mindent bevetnek. De vajon csak ennyiről van szó?

Szerintünk nem. Elméletben igaz, hogy a hatékonyabb megfigyelőtechnológia mellett kevésbé van szükség erőszakra. Az elrettentés úgy is működik, hogy a vétkeseket büntetéssel fenyegetik. Ennek hatékonysága egyszerre függ az adott büntetés mértékétől és annak az esélyétől, hogy mekkora valószínűséggel kapják el a tetteseket. Ha ez utóbbi megnő, a diktátor enyhíthet a büntetésen, és még így is képes lesz elrettenteni az embereket. A megfigyelés képességének fejlődésével pedig a „fokozott megfélemlítés" helyett elég „visszafogottat" alkalmaznia.[66] Sőt, utólagos büntetés helyett már előzetesen elveheti a bajkeverők kedvét.[67]

Ezzel együtt az, hogy valami *megtörténhet,* még nem jelenti azt, hogy meg is fog történni. Orwell nem gondolta, hogy a csúcstechnológiára épülő megfigyelés visszafogja majd a terrort. Épp ellenkezőleg, a mindenre kiterjedő megfigyelés és a könyörtelen büntetés gyakorlata összefonódott a szerző „Nagy Testvérében". Újabb kutatások szerint napjaink félelemdiktátorai az újfajta digitális eszközök mellett – tehát nem helyett – erőszakosabb módszereket is bevetnek,[68] ami logikus is. Ha az elnyomás költséghatékony lett, a közgazdasági logika azt diktálja, hogy fokozódjon, nem azt, hogy enyhüljön.

Emellett, még ha a megfigyelés fejlettebb technológiája megvilágítaná is az erőszak csökkenésének okát, továbbra is magyarázatra szorulna néhány közelmúltbeli változás a

diktátorok stratégiájában. Ha az alacsony intenzitású elnyomás tényleg annyira hatékony, miért kell titokban alkalmazniuk, gyengítve így az elrettentő erejét? Miért kell eljátszaniuk, hogy pártolják a demokráciát és tiszteletben tartják a szabadságjogokat ahelyett, hogy inkább ráerősítenének a félelemalapú módszereikre? Miért dolgoznak annyit a népszerűség megszerzéséért ahelyett, hogy az okostelefonjaikon keresztül irányítanák az embereket? Egyetértünk azzal, hogy egyes félelemdiktátorok egyszerűen csak digitális eszközökkel folytatják azt, amit korábban elkezdtek: elsőként Mohamed bin Szalmán szaúdi herceg jut az eszünkbe. Ő és a hozzá hasonló vezetők nem mondtak le az erőszakról. Mások azonban teljesen új modellt dolgoztak ki. Ez a modell sokat profitált az új információtechnológiai eszközökből. Ami azt illeti, a technológiai fejlesztések mind a félelem, mind a megtévesztés hatékonyságát fokozzák.[69] Az internet lehetővé teszi az alacsony költséggel járó, szelektív cenzúrát, amely megszűri, milyen információk jutnak el az egyes társadalmi rétegekhez. A közösségi hálózatokat kifinomult, különféle célcsoportokra szabott propagandával lehet manipulálni, az információk forrását pedig elrejteni, hogy növelni lehessen a hitelességüket. A spindiktátorok a választások manipulálása érdekében bevethetnek trollokat és hekkereket. Így pedig, még ha a fejlettebb információtechnológia könnyebbé teszi is a félelemdiktátorok dolgát, a spindiktátorok még jobban járnak vele.

Egyes szkeptikus elemzők szerint nem a diktátorok lettek kevésbé erőszakosak, inkább a társadalmakban lohadt le a lázadásra irányuló vágy. Ahogy az emberek gazdagodnak, úgy kerülik egyre inkább a kockázatot. Amikor több a veszítenivalójuk, kevésbé van kedvük forradalmakban részt venni. Egy diktátornak manapság már nincs szüksége sok nyílt színi erőszakra és fenyegetésre, hogy a markában tartsa a népet.

Ez meggyőzően hangzik, csakhogy (bár egyes esetekben tényleg erről van szó) a jelek szerint általánosságban mégsem igaz állítás. A tehetős emberek gyakran *még nagyobb* fenyegetésnek tűnnek a diktátorok szemében, mint a szegények. Kétségtelen, hogy a gazdagoknak több a veszítenivalójuk. Ugyanakkor hatékonyabban tudnak ellenállni is – jobban tudnak szerveződni, több erőforrásuk és kiterjedtebb kapcsolatrendszerük van –, és nagyobb bennük az igény a politikai szabadságra. Őket nehezebb megvásárolni anyagi javakkal, mint a szegényeket.

Egyes bizonyítékok pontosan ezt támasztják alá. A Globális Értéktérkép (World Values Survey, WVS) készítői 2017 és 2020 között 19 autoriter állam polgárai körében végeztek felmérést. A válaszadókat három – „magas”, „közepes” és „alacsony” – jövedelmi kategóriába sorolták az alapján, hogy milyennek értékelték saját relatív jövedelmüket. A kérdőív egyik kérdése így hangzott: lehet-e bármikor indokolt a politikai erőszak? Bár a többség nemmel válaszolt, a 19 állam közül 9-ben a „gazdag” válaszadók nagyobb valószínűséggel mondták azt, hogy igen,

mint a „szegények”.[70] Hongkongban például a magas jövedelmű válaszadók 27 százaléka hatos vagy nagyobb számmal válaszolt egy tízes skálán, amely a „soha nem igazolhatótól” (1) a „mindig igazolhatóig” (10) terjedt, szemben az alacsony jövedelmű válaszadók 8 százalékával. Még a szárazföldi Kínában is több gazdag válaszadó választott magasabb számot a szegényeknél. A politikai erőszakkal szemben tanúsított tolerancia ugyanilyen megoszlást mutatott Azerbajdzsánban, Belaruszban, Etiópiában, Jordániában, Makaóban, Oroszországban és Ukrajnában.

Előfordul persze, hogy a tehetősebbek inkább csak beszélni szeretnek a forradalomról, ahelyett, hogy ténylegesen fellázadnának. A fenti válaszaik azonban legalábbis mást sugallnak. A WVS nem kérdezett a forradalmakról, de arról igen, mit gondolnak a válaszadók az ellenállás kevésbé szélsőséges formáiról. Húsz nem demokrácia polgáraitól kérdezték meg, vettek-e már részt békés tüntetéseken. Ezek közül 14-ben több gazdag válaszolt igennel, mint szegény.[71] Megint csak Hongkongban a magas jövedelmű válaszadók 31 százaléka – és az alacsony jövedelműeknek mindössze 12 százaléka – válaszolt igennel. A 20 ország közül 15-ben pedig több gazdag válaszolta azt, hogy vett már részt nem hivatalos sztrájkban, mint szegény.

Néhány országban, mint amilyen Szingapúr, a jólét csökkentheti a lázadásra irányuló kedvet. De más, viszonylag gazdag autokráciákban – a Perzsa-öböl államaitól kezdve Oroszországig, Malajziáig, Törökországig és Kazahsztánig – a

vezetők a legkevésbé sem közömbösek a politikai természetű zavargások iránt. Gyakran sokkal jobban aggódnak a gazdagok lázongása, mint a szegények zúgolódása miatt, akik Oroszországban és Törökországban például a diktatúra fő támogatói bázisát alkotják. Ha a szóban forgó uralkodók kevésbé építenek az erőszakra, mint az elődeik, az nem azért van, mert a társadalmuk gazdagodásának hatására nagyobb biztonságban érzik magukat.

Választóvonalak

Az 1945 óta aktív autokraták többségét könnyű besorolni vagy a félelem-, vagy a spindiktátor kategóriába. Nagyjából a negyedük hibrid eset. Egyes országokban – például Katarban, az Egyesült Arab Emírségekben és Laoszban – a vezetők akadályozzák az ellenzéki pártok munkáját és a kormány nyilvános kritizálását, de kevéssé építenek az erőszakos elnyomásra. Más országokban – például Srí Lankán, Bangladesben és Algériában – az uralkodók viszonylag nagymértékű erőszakot vetnek be, ugyanakkor megtűrik, vagy legalábbis nem sikerül ellehetetleníteniük az ellenzéki médiát.

Kínát első ránézésre nehéz kategorizálni. Amikor az ország ügyeiben komolyan jártas szakértőkkel beszélgetünk, többségüket meglepi, hogy a spindiktatúrák milyen sok vonása igaz a pekingi rezsimre is. Mao könyörtelenségéhez mérve az erőszak alkalmazása például jócskán visszaesett. Az ország nagy részében manapság kevésbé valószínű, hogy valakit

elvisznek egy munkatáborba, inkább az jellemző, hogy egy titkosrendőr elhívja az illetőt „teázni”, ami a figyelmeztető beszélgetésre utal virágnyelven. Bár a kínai vezetők elítélően nyilatkoznak a nyugati politikai rendszerekről – a demokrácia „nem illene hozzánk, sőt az átállásnak katasztrofális következményei is lehetnének”, állította Hszi 2014-ben –, gyakran hivatkoznak a saját kormányukra másfajta demokráciaként.[72] Egyes magánkézben lévő sajtótermékeket megtűrnek, az online cenzorok pedig időnként csak lassítják a netes forgalmat ahelyett, hogy ténylegesen betiltanák egyes honlapok működését.[73]

A Kínát nem szakértői szemmel néző elemzők azonban nagyon is félelemdiktatúrát látnak az országban. A lázongó területeken könyörtelen az elnyomás. Több mint egymillió ujgurt, kazahot és másokat hurcoltak el hszincsiangi átnevelő táborokba, és azok, akik ezt egyelőre megúszták, rettegésben élnek.[74] A hatóságok a megfigyelőtechnológia segítségével minden egyes lépésüket nyomon követik. Hszi nyilvánvalóan abban bízik, hogy ezzel a szigorral elveszi a kedvét a hongkongi demokráciapárti tüntetőknek. Az elnök 2019-ben azt nyilatkozta, hogy a szeparatistákat, bárhol legyenek Kínában, „miszlikbe aprítjuk”.[75] A kínai egység megbontására irányuló törekvések eredménye „rengeteg sérülés és csonttörés lesz”.[76] 2019 júniusa és 2021 januárja között több mint 10 200 hongkongi tüntetőt tartóztattak le.[77] Az elnyomás pedig többnyire meglehetősen nyíltan zajlik. Bár Peking eleinte megpróbálta visszatartani a Hszincsiangról szóló beszámolókat,

a vezetők hamar úgy döntöttek, hogy a nyilvánosság előtt is védelmükbe veszik a táborokat.[78] Még azokban a régiókban is, ahol nem élnek kisebbségek, a másként gondolkodók kénytelenek hátborzongató vallomásokat tenni a tévében, aminek célja nem lehet más, mint a félelem terjesztése.[79]

Egy ideig úgy tűnt, Kína afelé tart, hogy spindiktatúra legyen belőle. Az olyan pártvezetők, mint Csiang Cö-min (1989–2002) és Hu Csin-tao (2002–12) valamelyest engedélyezték a liberális eszmék nyilvános megvitatását.[80] Kína médiájának részleges kommercializálása közepette még felbukkantak oknyomozó újságírói anyagok.[81] Az ország legfontosabb esti hírműsora, a *Hszinven Lianpo* azonban annyira egyoldalú és propagandasztikus maradt, hogy – mint azt egy elemző találóan megjegyezte – bárki, aki a hírekért nézi, „hazudik, vagy mentálisan sérült”.[82] Más csatornákon ugyanakkor felbukkannak korszerű, animált „magyarázó” videók, infografikák és patrióta dokumentumfilmek.[83] Amikor azonban Hszi 2012-ben hivatalba lépett, irányt váltott. Amellett, hogy fokozta az elnyomást Hszincsiangban, Tibetben és Hongkongban, lesújtott a sajtóra is: teljes oknyomozó újságírói csapatokat rúgatott ki, és még több újságírót záratott börtönbe.[84] Az államilag irányított *Zsenmin Zsipao* rezsimbarát hangvétele manapság túlzóbb, mint a kulturális forradalom óta bármikor.[85] Még a kommercializálódott újságok is – amelyek egyre kevesebb teret szentelnek a magas szinten zajló politikának – ugyanilyen rezsimpárti hangon szólalnak meg.[86]

Akárcsak Szaúd-Arábiában Mohamed bin Szalmán uralma alatt, a Hszi vezette Kínában is furcsán keveredik a könyörtelen elnyomás, a régimódi ideológia, a modern megtévesztés, valamint a lehető legfejlettebb információs technológia használata. Mindkét országban hekkerekkel és trollokkal uralják a közösségi hálózatokat, és az online térben tartják szemmel a másként gondolkodókat.[87] Mindkét vezető jobban ért a médiához, és könnyebben tud nyitni a nemzetközi közösség felé, mint a 20. századi zsarnokok. Egyúttal mindketten kitartanak a félelemalapú kormányzás mellett. A szaúdiak külföldön nem ismerik el a felelősséget az olyan erőszakos cselekményekért, mint az újságíró Dzsamál Hasogdzsi 2018-as meggyilkolása.[88] Az országuk határain belül azonban nagyon is nyíltan kezelik az elnyomást, hogy félelemben tartsák az embereket. Az Iszlám Emberi Jogi Bizottság (Islamic Human Rights Commission) jelentése szerint a hatóságok mintegy 30 ezer politikai foglyot tartottak rács mögött 2018-ban, és továbbra is sor kerül nyilvános megkorbácsolásokra és lefejezésekre, továbbá holttesteket is előszeretettel tesznek közszemlére.[89] Ahogyan arról az újságíró Ben Hubbard beszámolt: „A félelem olyan széles körű, hogy sok szaúdi inkább nem is beszél egymással telefonon, vagy beteszik a készülékük a hűtőbe, amikor találkoznak.”[90] Bár korszerűsítették a félelemdiktatúrát, Peking és Rijád továbbra is elkötelezett a rendszer vezérlő elve mellett.

Egyes elemzők a gondolatmenetünk hallatán párhuzamokat vontak a spindiktátorok és némely, elvileg demokratikus

országok vezetői között. Ahogyan Silvio Berlusconi eluralta az olasz médiát, az átalakította a vezetői stílusát. Az olyan populisták, mint Néstor és Cristina Kirchner Argentínában és Andrés Manuel López Obrador Mexikóban, a spindiktátorok bizonyos trükkjeivel behálózták a mainstream médiát, és peremre szorították a rendszerkritikus szereplőket.[91] Donald Trump az Egyesült Államokban arra igyekezett használni a Twitter-csatornáját, hogy minél több támogatót szerezzen nem demokratikus projektjei megvalósításához.

Nem meglepő, hogy a spindiktátorok a rosszul működő demokráciák – sőt néhány jobb minőségű demokrácia – politikusaira emlékeztetnek. Elvégre *úgy tesznek, mintha* demokratikus politikusok lennének. A spindiktatúrák pedig gyakran pont akkor épülnek ki, amikor a meggyengült demokráciákat gátlástalan vezetők uralják. A kezdeti időkben Orbán Magyarországa, Erdoğan Törökországa és Putyin Oroszországa sokak szemében – a miénkében is – autokrácia helyett sok sebből vérző demokráciának tűnt. Ma viszont már egyértelműen autoriter országokként gondolunk rájuk. Mivel a rezsimek mindig egy spektrum valamelyik pontján helyezkednek el, érthető, hogy a legdöcögősebb demokrácia és a legpuhább diktatúra közti határvonal elmosódik.

Emellett könnyű beleesni abba a hibába, hogy összekeverjük a spindiktatúrákat az illiberális, vagyis az olyan demokráciákkal, ahol a szabadon megválasztott kormány nem védelmezi a polgárjogokat, és diszkriminálja a kisebbségeket.[92] Orbán például büszkén hangoztatja illiberális

meggyőződését. A spindiktátorok azonban semmiképp sem demokraták. Nem egyszerűen támadják a kisebbségek jogait, hanem manipulálják a választásokat, amelyek révén a többség eltávolíthatná őket a hatalomból.

Miért nem torzul még több demokrácia spindiktatúrává? Nem azért, mert a gátlástalan vezetőik nem erőltetik meg magukat eléggé. A stabil demokráciákban mégis visszafogja őket valami. A politikatudomány hagyományosan úgy tartja, hogy ez a valami: a demokratikus *intézmények*. A többpárti választás, az alkotmányos fékek és ellensúlyok rendszere, a jogi eljárások és a független igazságszolgáltatás még időben megakadályozzák, hogy diktátorok kerüljenek hatalomra. Az efféle szisztémák és eljárások értelemszerűen fontosak. Mégis, ahogyan azt a könyvben bemutatjuk, a formális intézmények nem működnek maguktól. Gyakran nem sikerül korlátozniuk a vezetőket.[93] A spindiktatúrák lényege, hogy a zsarnokaik formálisan demokratikus intézmények színfalai mögé rejtik az autokráciát. A modern autokraták manipulálják a választásokat, kiiktatják a fékek és ellensúlyok rendszerét, átírják az alkotmányokat és hűséges csatlósaikkal töltik fel a bíróságokat.[94]

A valódi kérdés tehát nem az, hogy egy adott országnak megvannak-e a megfelelő formális intézményei, hanem hogy mi gátolja meg a vezetőt a felforgatásukban. Mi amellett érvelünk, hogy a védekezés kulcsa a tájékozottak aktív ellenállása.[95] Ahogyan a diktatúrákban, a népesség ezen rétege – amely magasabban iskolázott, jobbak a kommunikációs készségei és a

nemzetközi kapcsolatai – kulcsfontosságú szerepet játszik. A modern demokráciákban a magasan iskolázottak általában olyan, információkban gazdag munkakörökben dolgoznak, amelyek fejlesztik a szervezői képességet és a rendszer működéséről szerzett tudást. Amikor sokan vannak, és megfelelő erőforrások állnak rendelkezésükre, a tájékozottak dokumentálhatják a hatóságok visszaéléseit, bemutathatják ezeket a nyilvánosságnak, szervezhetnek társadalmi és politikai mozgalmakat, hatékony választási kampányokat és tüntetéseket, a bíróság elé vihetik a visszaélőket, valamint együttműködhetnek nemzetközi intézményekkel és külföldi kormányokkal. Visszaverhetik a hatalommal való visszaélésre irányuló próbálkozásokat: az Egyesült Államokban például 2016 és 2021 között több millió ügyvéd, bíró, hivatalnok, aktivista és újságíró szegült szembe a Fehér Ház élére került nihilista elnök kezdeményezéseivel. Az efféle emberek cselekedetei nélkül bármennyire jól is van megírva egy alkotmány, nem sokat ér.[96] A tájékozott állampolgárok határozott ellenállása biztosítja a szabad kormányzat intézményeinek létét és működését.[97]

Hogyan tovább?

A következő fejezetekben részleteiben is bemutatjuk a spindiktatúrák természetét. Megnézzük, a szóban forgó vezetők hogyan kerülik el és leplezik a politikai erőszakot (2. fejezet); miként édesgetik magukhoz az embereket körmönfont propagandájukkal (3. fejezet); hogyan kezelik a médiát durva

cenzúra nélkül (4. fejezet); miként teremtik meg a demokrácia látszatát (5. fejezet) és hogyan tartják a kapcsolatot a külvilággal (6. fejezet). Mindig kiemeljük a legjellegzetesebb eseteket, és külön figyelmet szentelünk azon vezetőknek, akik korai kísérleteikkel segítettek kifejleszteni az adott modellt. Összehasonlítjuk a közelmúltbeli spindiktátorok tevékenységét jóval kevésbé kifinomult 20. századi elődeikével. Amikor csak lehet, rendszerezett adatokra való hivatkozással támasztjuk alá az érvelésünket (erről *lásd* a „Bizonyíték-ellenőrzés” szekciókat és a könyv anyagát kiegészítő online felületet).[98]

Miután kellő részletességgel bemutattuk a két modellt, a 7. fejezetben megfogalmazzuk az értelmezésünket arról, miért váltották fel a félelemdiktatúrákat a spindiktatúrák. Szerintünk erre a modernizációval és a globalizációval kapcsolatos erők összjátéka kínálja a legmeggyőzőbb magyarázatot. Ami azt illeti, ugyanezek az erők táplálták a demokrácia 1974 után érkező, elsöprő erejű „harmadik hullámát” is. A modernizáció és a globalizáció nyomása fokozza a politikai nyitottságot. A spindiktatúra a zsarnokok ellenállásának eszköze. Úgy kerülik el a valódi demokrácia megteremtését, hogy felépítik annak látszatát. Ha azonban a modernizációs és a globalizációs folyamatok változatlanul zajlanak, a nyomás még jobban erősödik. Az országokat pedig, amelyek nem gazdagodtak meg az olajból, ezek az erők végül eljuttatják a demokráciáig.

A spindiktátorok addig halogatják a folyamatot, amíg csak tudják. Ennek érdekében el kell hallgattatniuk a tájékozottakat, vagy úgy, hogy beemelik a rendszerbe, vagy úgy, hogy

cenzúrázzák őket. A gazdasági fejlődés azonban ezt a csoportot is egyre gyarapítja, így egyre költségesebb lesz semlegesíteni. Úgyhogy a spindiktatúrák a modern körülmények között csak ideig-óráig biztosítanak haladékot, ami egy hozzáértő vezető kezében hosszúra is nyúlhat. Stratégiájuk hatékonysága az egyik oka annak, hogy – bár a modernizáció általában megteremti a demokrácia kialakulásához szükséges feltételeket – az átállás elhúzódhat. A 8. fejezetben annak kifejtésével zárjuk a könyvünket, hogy szerintünk mi vár legnagyobb valószínűséggel a spindiktatúrákra, és megfogalmazunk néhány javaslatot arra vonatkozóan is, miként kellene a Nyugatnak reagálnia a kihívásra. Most azonban lássuk, hogyan tette a dolgát a szóban forgó modell úttörője, amikor először szembesült a nyílt elnyomás politikai értelemben vett árával.

I. rész

ÍGY VALÓSÍTJÁK MEG

2. fejezet

FEGYELMEZÉS BÜNTETÉS NÉLKÜL

Szingapúr kínai nyelvű diákjai 1956 szeptemberében átvették az irányítást középiskoláik felett. A gyarmati hatóságok feloszlatták a diákszakszervezetet, és letartóztatták a vezetőit, mondván, a szervezetbe kommunisták épültek be.[1] Erre több ezer kamasz özönlött be az iskolája területére. Elbarikádozták magukat és sátrakat állítottak, a velük szolidáris szülők pedig ennivalót csempésztek be nekik.

A gyarmat nem sokkal korábban kinevezett főminisztere, Lim Jao-hok erővel vágott vissza, könnygázzal felszerelt rendőrökkel üldözte el a diákokat. Erre, mintegy vezényszóra, városszerte lázongások törtek ki. A tömegek romboltak, autókat borogattak és épületeket gyújtottak fel. A káoszban 13 embert öltek meg, és több mint százan megsérültek.[2] Lim végül brit katonák, helikopterek, felfegyverzett autók és útlezárások segítségével eltiporta a lázadást. De addigra lejáratta magát a kínai közösség előtt, amely Szingapúr népességének háromnegyedét tette ki.[3]

Egy ambiciózus fiatal ügyvédnek, a politikailag is aktív Li Kuang-jaónak Lim szerencsétlen válságkezelése tanulságos lecke volt. Li a világháborús japán megszállás idején nőtt fel Szingapúrban. Hogy biztosíthassa megélhetését, a japán kormány propagandarészlegén állt munkába hírfordítóként.[4] A háborút követően jogot tanult a Cambridge-i Egyetemen, aztán belevetette magát a szingapúri politikába, miközben a gyarmat egyre gyorsuló tempóban függetlenedett Angliától.

Lit nem Lim megközelítése zavarta. Miután megkapta a miniszterelnöki kinevezését, ő maga is fenyegetőzött azzal – a forradalmi összeesküvésekre hivatkozva –, hogy lesújt az ellenkezőkre. Az 1960-as évek elején rendőröket vetett be, hogy letartóztassa a radikálisabb riválisait.[5] Még azok után is, hogy a britek távoztak az országból, Li évtizedekig megtartotta a belbiztonsági törvényt – egy jogszabályt, amely lehetővé teszi a gyanúsítottak határozatlan idejű elzárását –, pedig akkor már rég nem volt számottevő kommunista fenyegetés.

És Lit nem is az erőszakosság nyugtalanította. Amikor a politikai ellenfeleiről kérdezték, szívesen váltott gengszterretorikára. Vicsorgott, hogy majd felveszi a bokszerét, vagy fog egy baltát, és egy sötét sikátorban elintézi az ellenségeit.[6] Lire fiatal korában, a háború alatt nagy hatást gyakorolt a japán megszállók könyörtelen hatékonysága. „Akkor még nem olvastam Mao elhíresült mondását, miszerint »Az erő forrása egy fegyver csöve«”, írta később, „de azt tudtam, hogy a japán brutalitás, a japán fegyverek, a japán bajonettek

és kardok, a japán terror és kínzás gondoskodott arról, hogy mindenki tudja, ki a főnök."[7]

Az 1950-es évek feszült időszaknak számított. Mao felkelői 1949-ben magukhoz ragadták a hatalmat Pekingben, amitől Szingapúr kínai diaszpóráját büszkeség járta át és a radikalizmus szelleme. Nem sokkal később háború tört ki Koreában. Az egyre nagyobb befolyást szerző Nagy-Britannia elkezdte fokozatosan elhagyni ázsiai gyarmatait. 1950-ben kommunista ügynökök megpróbáltak merényletet elkövetni Szingapúr brit kormányzója, Franklin Gimson ellen, de nem jártak sikerrel.[8] Bőven volt tehát ok komolyan venni a diáklázadást.

Lit az zavarta Lim reakciójában, hogy egyszerűen meggondolatlan volt. Mint írta, ebből azt tanulta meg, „hogyan nem érdemes keménykedni".[9] Ahelyett, hogy rábeszélte vagy valamilyen trükkel rávette volna az iskolafoglaló kamaszokat, hogy menjenek inkább haza, Lim könnygázzal érkező rendőröket és katonákat vetett be. Li úgy gondolta, az igazi harc a szívekért és elmékért folyik, ezt pedig Lim elveszítette. 1959-ben véget is ért a vezetői karrierje, elbukott a választáson, amelynek során Li a pártjával hatalomra jutott – és haláláig uralkodott is.

„Megfogadtam, hogy nem követem el ugyanazokat a hibákat", írta Li. „Hasonló helyzetben kitalálnám, hogyan vegyem rá a szülőket, hogy engedelmeskedjenek, és ők maguk vigyék haza a gyereküket az iskolából. És miután a gyerekek

távoztak, a Belbiztonsági Osztály majd összeszedheti a vezetőket."[10]

Li évtizedekkel később – amikor már Szingapúr régóta hatalmon lévő vezetője volt – rémülten nézte végig, ahogy a kínai tankok az ország tüntető diákjai közé hajtottak a Tienanmen téren. Bár együttérzett az áldozatok családjával, ösztönös reakciója – akárcsak Lim esetében, 1956-ban – az volt, hogy értetlenül állt a vezetők keménykezű megtorlása előtt. „Azt kérdeztem magamtól, minek kell bevetni ilyen erőt? – emlékezett vissza. – Nem hülyék ezek. Nagyon jól tudják, mit gondol majd a világ."[11]

Li kölcsönös tiszteleten alapuló viszonyt alakított ki a kínai vezetővel, Teng Hsziao-pinggel. Amikor Teng 1978-ban Szingapúrba látogatott, döbbenten tapasztalta, mit hozott ki Li az egykor szegény gyarmati előőrsből. Az ezt követő 11 évben Li mentorálni kezdte Tenget és csapatát, gazdaságpolitikai tanácsokat adott nekik.[12] Mindezek után Linek fájdalmas volt látnia, milyen szarvashibákat követnek el a barátai a Tienanmen téren. A következő évben Li Peng – aki Kína miniszterelnökeként a Tienanmen térre vezényelte a katonákat – ellátogatott Szingapúrba. Li megrótta, amiért a világ médiájának szeme láttára ilyen látványosságot rendezett. Li elmondása szerint Li Peng meghunyászkodva reagált: „Az ilyen ügyekben teljesen tapasztalatlanok vagyunk."[13]

Li addigra a szoros politikai kontroll új modelljét építette ki Szingapúrban, amit a látható elnyomás minimalizálására alapozott. A politológus Cherian George „kifinomult

kényszerítésként” jellemezte a módszerét.[14] Ez lehetővé tette Linek, hogy olyan teljes körű kontrollt gyakoroljon a nyilvánosság felett, mint a klasszikus zsarnokok. A Li-féle Népi Akció Párt választásról választásra szinte minden helyet megszerzett a parlamentben. A bátortalan hazai média látványosan kerülte a kormány felbosszantását.[15] Csak elenyészően ritkán szerveztek politikai tiltakozásokat.[16]

Ugyanakkor Linek mindezt úgy sikerült elérnie, hogy – már amennyire meg lehet állapítani – tényleg népszerű maradt sok szingapúri átlagember szemében.[17] Az 1980-as évekre már csak nagyon kevés politikai fogoly töltötte a büntetését az ország börtöneiben. És bár a bűnüldöző intézkedések szigorúak voltak – botozással büntették a vandálokat és a droghasználókat –, a nyílt politikai elnyomás szintje alacsony maradt.

A vér földjei

Mára ez a megközelítés nagyon is megszokottá vált. De 1959-ben, amikor Li először került hivatalba, az autoriter uralmat még az erőszakkal azonosították. Ez a fejezet az ezt követő, figyelemre méltó fejlődést mutatja be. Áttekintjük, hogy Li és a többi újító vezető hogyan dolgozta ki a kényszerítés egyre kifinomultabb és rejtettebb módszereit. Továbbá államilag megrendelt gyilkosságokra és politikai foglyokra vonatkozó, friss adatokkal, és más forrásokból származó információkkal

dokumentáljuk, hogyan lett a durva elrettentésből alacsony intenzitású elnyomás.

Hogy a maga teljességében értékelhessük a változást, fontos felidéznünk a kiindulópontot. A világnak az 1950-es években még nem sikerült megemésztenie Sztálin vérontásainak és Hitler holokausztjának borzalmát. Szerte a világon továbbra is emberek ezrei estek brutális rezsimek áldozatául.

A halottak száma a kommunista országokban különösen sokkoló volt. A Moszkva által támogatott sztálinista rezsimek egész Kelet-Európában megszerezték a hatalmat, eltiporva az ellenállást és tisztogatásokat végrehajtva a társadalomban. Románia vezetői már hivatali idejük első négy évében kivégeztek 75 ezer embert, „a nép elleségeit”. A Râmnicu Sărat-i börtönben további 100 ezer ember vesztette életét.[18] Kínában körülbelül 35 millióan haltak éhen a Mao-féle nagy ugráshoz kapcsolódó éhínségben, 1958 és 1960 között.[19] Haláluk sokkal inkább a diktátor makacsságának és a helyi hivatalosságok fanatizmusának, mintsem direkt politikai gyilkosságoknak a következménye volt.[20] A Mao-féle kulturális forradalom és más politikai kampányok újabb 2,5 millió életet követeltek. Ahogy továbbgyűrűzött a forradalom, a halottak száma is folyamatosan nőtt. Több tízezreket – sőt talán még több embert – végeztek ki Észak-Koreában és Észak-Vietnámban. Mengisztu Hailé Mariam, Etiópia marxista diktátora az országában zajló „vörös terror” során 60 ezer embert mészárolt le az 1970-es években. Több millió kambodzsai – széles körben elfogadott

becslések alapján közel a népesség negyede – veszett oda Pol Pot „gyilkos mezőin”.[21]

De nem csak a totalitárius ideológusok ontottak vért: az antikommunista rendszerek is ipari nagyságrendben hajtottak végre gyilkosságokat. A dél-koreai Li Szin Man emberei körülbelül 100 ezer civillel végeztek a koreai háború előtt, és több százezerrel alatta és utána.[22] Miután Suharto tábornok 1965-ben hatalomra került Indonéziában, a hozzá köthető mészárlások során fél-egymillió ember halt meg.[23] A kommunistaellenesség Latin-Amerikában is tömeggyilkossággal járt. Argentína tábornokai 1976 és 1983 között 15–30 ezer embert öltek meg vagy „tüntettek el”, miközben a szomszédban Pinochet tábornok katonái 3–5000 chileivel végeztek.[24] Akadtak diktátorok, akiknek csak minimális ideológiai vagy geopolitikai motivációra volt szükségük. A posztkoloniális időszak Afrikája egy seregre elegendő, vérszomjas erős embert termelt ki. Macías Nguema Egyenlítői-Guineában körülbelül 50 ezer embert mészárolt le, míg a csádi Hissène Habré körülbelül 40 ezret.[25]

Azokat a másként gondolkodókat, akiket nem gyilkoltak meg, gyakran rács mögé zárták. A nem szabad világ diktátorai a rendszer valós vagy vélt ellenségeit börtönökbe, munkatáborokba, koncentrációs táborokba vagy elmegyógyintézetekbe küldték. Az üldözés globális hálózata a Szovjetunió „Gulag-szigetvilágától” Latin-Amerika börtönszigeteiig terjedt. A politikai foglyokat szinte mindenhol megkínozták.

Nem minden zsarnok volt azonban egyformán könyörtelen. Mint azt a későbbi adatokból majd látjuk, minden korszakban akadt legalább néhány, aki kevés öldökléssel is beérte. De még ők is gyakran ezrével börtönözték be a másként gondolkodókat. Nasszer Egyiptomban csak korlátozott számban végeztette ki a Muszlim Testvériség tagjait. Titkosrendőrsége azonban tevékenysége csúcsán 20 ezer politikai foglyot volt képes fogva tartani.[26] Argentínában a populista Juan Perón keveseket öletett meg, de több mint 14 ezer ellenfelét záratta rács mögé.[27] Egyes világháború előtti európai diktátorokat viszonylag mérsékeltnek szokás tartani. A lengyel Józef Piłsudski marsall és Horthy Miklós kormányzó megtartotta a demokratikus látszat egyes elemeit, és – legalábbis a későbbiekhez mérve – visszafogta magát. De Piłsudski 1930-ban még így is letartóztatta 5000 ellenlábasát, és létrehozta „a politikai foglyoknak fenntartott modern koncentrációs táborok egyik első képviselőjét”.[28] Az 1919-es fehérterror pedig, amelynek során Horthy hatalomra jutott, „több ezer kivégzéssel és több tízezer letartóztatással járt”. Horthy testőreinek korábbi vezetője gyűjtötte a meggyilkolt kommunisták fülét.[29]

A 20. századi diktátorok legfontosabb eszköze az erőszakos elnyomás volt. Ugyanakkor nem ez volt az *egyetlen* eszközük. Egyesek antikolonialista vagy katonai győzelmekkel tettek szert népszerűségre. Mások, mint a mexikói Intézményes Forradalmi Párt (Partido Revolucionario Institucional) vezetői a gazdaság fejlesztésével és a munkásoknak kínált patronázzsal szereztek maguknak támogatást. Afrikában a „nagy emberek” követők

tömegeit tették rendszerük támogatójává, gyakran a saját etnikai csoportjukon belül, különböző juttatások szelektív biztosításával.[30] A félelem és az erőszak azonban gyakran még ezekben az esetekben is ott volt a háttérben. A mexikói rezsimben számos alkalommal gyilkoltak meg diákokat, parasztokat és szakszervezetiseket.[31] Lehet, hogy a főnökök az egyik kezükkel kenyeret osztottak, de a másikban bajonettet szorongattak.

Az erőszak kapcsán nemcsak a nagyságrend döbbenetes, hanem az is, ahogyan ezt az uralkodók kezelték. Az öldöklés, kínzás és bebörtönzés többnyire szándékosan a nyilvánosság szeme láttára zajlott. A 20. századi diktátorok büszkén vállalták vérfürdőiket, és gondoskodtak róla, hogy az emberek tudjanak róluk. Ebből a szempontból visszatértek ahhoz a büntetési módozathoz, amely Nyugaton 1900-ra már idejétmúltnak számított. A középkori és kora modern Európában természetesnek tartották, hogy brutális büntetéseket szabtak ki minden bűnre, apró vétségektől kezdve a királygyilkosságig. A bűnösöket kerékbe törték, máglyára vetették, felakasztották, lovakkal széttépték, felnégyelték – esetleg mindezt egymás után. A kivégzések és kínzások a nyilvánosság előtt zajló látványosságoknak számítottak, az embereket pedig arra bátorították, tapsolva vegyenek részt rajtuk. A pellengérnél az eszköz kialakításánál fogva óhatatlanul jelen volt a közönség. Azok, akik élve megúszták a büntetést, a testükön viselték bűnük jelét: némelyeket megbillogoztak a homlokukon, másoknak levágták az orrát vagy a füleit.

Ugyanakkor, ahogyan azt Michel Foucault leírta: a Nyugat 1760 és 1840 között forradalmi változáson ment át a büntetés elméleti és gyakorlati hátterét tekintve. A tudatos fájdalomokozás helyébe „humánusabb” és láthatatlan büntetés lépett, és időnként még a rehabilitációra is törekedtek.[32] Megszűntek a nyilvános kivégzések, a kínzás kiment a divatból, a bebörtönzést pedig átértelmezték, és inkább olyan programnak tartották, amely legalább annyira szólt a megjavulásról, mint a megtorlásról. Hogy miért változott meg ennyire a büntetés-végrehajtás rendszere, az nem teljesen világos, bár sokak szerint a felvilágosodás eszméinek terjedése fontos szerepet játszott benne.[33] Foucault azt is állította – bár ezzel már nem mindenki értett egyet –, hogy a testi fenyítés lecserélése a fegyelmezés kevésbé látható formáira hozzájárult ahhoz, hogy az efféle hatalmi mechanizmusok még szélesebb körben is elterjedjenek a társadalomban.

A 20. századi diktátorok visszájára fordították ezt a folyamatot. Elutasították a modern liberálisok finnyásságát, és szemérmetlenül magukévá tették az erőszakot. Kombinálták a tömegtermelés, szállítmányozás és fegyverkezés új technológiáit a fájdalomokozás és a félelemkeltés hagyományos céljaival. Visszaállították továbbá a politikai elnyomás nagyon is nyíltan zajló gyakorlatát, és elvárták a hűséges állampolgárok részvételét.

Sok autokrata csinált az öldöklésből nyilvános eseményt. Kim Dzsongil egy stadion 150 ezer fős közönsége előtt lövetett agyon egy gyárigazgatót egy kivégzőosztaggal.[34] Macías

Nguema Egyenlítői-Guineában 150 ellenségét a főváros futballarénájában ölette meg, miközben a hangfalakból a „Those Were the Days” („Azok voltak a szép idők”) című sláger bömbölt. Dzsaafar Nimeiri szudáni elnök 1000 néző előtt akasztatta fel egyik közismert politikai ellenfelét.[35]

Egyesek nemhogy nem kerülték a nyilvánosságot, de egyenesen lubickoltak benne. A spanyol Franco tábornok kidolgozott egy speciális büntetést azoknak, akiknek a halálát széles körben akarta ismertté tenni: ez volt a *garotte y prensa* („fojtópánt általi kivégzés sajtónyilvánossággal”).[36] Hogy a nézők jól érezzék magukat, kávét és churrost kínáltak nekik a gyilkos mezők egyikén felállított standoknál.[37] Sok zsarnok kimondottan kérkedett a kegyetlenségével. „Engem tanulatlan barbárnak tartanak”, harsogta Hitler a Reichstag felgyújtása után. „Pontosan, barbárok is vagyunk! Azok akarunk lenni!”[38] Hastings Banda, Malawi elnöke nyilvánosan felidézte, hogyan lett az ellenségeiből „krokodileledel”.[39] A parlamentnek pedig hencegett a Dzalekában építtetett új börtönnel, ahová az ellenfeleit záratta: „Ki sem engedem őket onnan, ott fognak megrohadni.”[40] A líbiai Moammer Kadhafi tábornok gúnyt űzött azokból a vezetőkből, akik azáltal próbálták leplezni a felelősségüket, hogy az ellenséget elgázoltatták vagy csendben megmérgeztették. Ha kivégeztetett valakit, Kadhafi ragaszkodott hozzá, hogy az „a tévében történjen”.[41]

Amikor egy-egy kivégzésnek nem volt közönsége, a diktátorok a holttesteket használták kommunikációs célra. Rafael Trujillo, a Dominikai Köztársaság zsarnoka egy

meggyilkolt lázadó hulláját egy székhez kötöztette, és autóval furikáztatta az illető szülőfalujában. A parasztoknak pedig körbe kellett táncolniuk a holttestet.[42] Ahmed bin Jahja jemeni király elrendelte, hogy a kivégzett „árulók" fejét „figyelmeztetésként fák ágaira lógassák fel".[43] Sok más autokrata – Papa Doc Duvalier-től kezdve Ferdinand Marcosig – jól látható helyre állíttatta ki rezsimje ellenfeleinek megcsonkított holttestét. Mengisztu tévéadásban közöltetett képeket a megkínzott áldozatairól.

Latin-Amerika erős emberei körében a holttestek közszemlére tételéből bizarr tradíció lett. A kubai Batista uralkodása alatt „több száz megcsonkított hulla lógott lámpaoszlopokról, vagy hevert az utcán".[44] Guatemalában a *Prensa Libre* nevű újságban az 1980-as évek elején rendszeresen jelentek meg „anyagok halottakról", így azok, akik esetleg lemaradtak volna róla, részletesen tájékozódhattak az áldozatok kínjairól. Az olvasók lassan megtanulták a rendőrség, a katonaság és az elnöki biztonsági szolgálat embereihez kötni a jellegzetes csonkításokat.[45] Egyes diktátorok magából a tortúrából is show-műsort csináltak. Pakisztánban Zia ul-Hakk tábornok uralkodása alatt a politikai foglyokat „nyilvánosan megkorbácsolták… csupasz mellkasú birkózók", miközben a hangfalakon keresztül mindenki tisztán hallhatta az áldozatok sikítását."[46]

Időnként maguk a letartóztatások is látványos show-elemekként funkcionáltak. Bár Argentína katonai juntája a gyilkosságokat gyakran „eltűnésekkel" helyettesítette, az

őrizetbe vételek nagyon is a nyilvánosság előtt zajlottak. Előfordult, hogy egy-egy áldozat házába éjjel akár 50 katona vagy egy félkatonai osztag tagjai törtek be pisztolyokkal és gránátokkal, hangosbeszélőkbe ordibálva, vakító fényű zseblámpákkal hadonászva, miközben a magasban helikopterek köröztek. Az ilyen rajtaütéseknél gyakran leállították a forgalmat, és néha egy-egy teljes utcában lekapcsolták az áramot.[47] A Dominikai Köztársaságban Trujillo verőemberei könnyen felismerhető, fekete bogárhátúkban járták az utcákat.

Hogy kidomborítsák a keménységüket, egyes diktátorok katonai rendfokozatot vettek fel, mint a generalisszimusz vagy tábornok (Franco, Trujillo, Sztálin) és a marsall (Josip Broz Tito).[48] Az egykori katonák továbbra is egyenruhában jártak. Ugyanakkor sokan azok közül is harci jelmezbe bújtak, akiknek nem volt katonai hátterük. Sztálin sajátos, szigorú birodalmi stílusú ruhát készíttetett magának: csíkos nadrágja volt, szürke katonazubbonya és vállpántja.[49] Mussolini a fasiszta milícia jelvénnyel ellátott öltözetét viselte.[50] Fidel Castro szinte mindig a katonaruháját hordta.[51] Ahogyan majd a következő fejezetben látjuk, a diktátorok ideológiától függetlenül katonai retorikát használtak. Mussolini „valódi hadseregnek” hívta fasiszta pártját.[52] Uralma alatt az olaszok „a gabonáért harcoltak”, „a földért harcoltak”, sőt még „a legyekkel is háborúztak”.[53] A kommunisták „a »frontokon« »harcokba« és »csatákba« bocsátkoztak, hogy »áttöréseket« érjenek el a termelésben, és kulturális »győzelmeket« arassanak.”[54]

Egyesek egy lépéssel tovább mentek, és militarizálták a társadalmat. Az 1930-as évek végére minden olasz gyereknek hatéves korától kezdve fasiszta egyenruhát kellett hordania, és játék fegyverekkel kellett masíroznia az utcán.[55] Még a csecsemőknek is fekete ingben kellett pózolniuk a fényképezőgép előtt.[56] Mao idején a kínai általános iskolákban a tanulóknak úgy kellett megtanulniuk lőni légpuskával, hogy Csang Kaj-seket és az „amerikai imperialistákat" ábrázoló plakátokat használtak célpontnak.[57] A főiskolai tanterv része volt a gránátvetés, és a lövészet megtanulása éles lőfegyverrel. A szovjet középiskolákban „alapszintű katonai kiképzésben" részesítették a fiúkat és lányokat egyaránt.[58] Az iraki kamaszoknak az Asbál Szaddám (Szaddám oroszlánkölykei) tagjaiként kellett bemutatniuk katonai tudásukat.[59]

Röviden: e társadalmaknak olyannyira mindennapos részük volt az erőszak és a háborúskodás, amit már nehéz megérteni a modern demokráciákból nézve – vagy egy olyan, szigorúan szabályzott életű erődítményből, amilyet Li Kuang-jao épített fel Szingapúrban.

A gyilkolás kalkulusa

Mit szerettek volna elérni a 20. század diktátorai a vérfürdőikkel? És miért tették ennyire nyilvánossá az erőszakot?

Egyesek szerint az egyetlen észszerű magyarázat az illetők mentális betegsége. Tény, hogy az említett tömeggyilkosságok

elrendelőire nehéz úgy gondolni, hogy épelméjű emberek. A Hitler, Szaddám Huszein és Kim Dzsongil életrajzát elemző pszichológusok paranoiára, nárcizmusra, szadizmusra és skizofréniára utaló jeleket találtak e zsarnokokban.[60] A pszichopatológia azonban kevésnek tűnik az általános érvényű magyarázathoz. Sok diktátor tett tanúbizonyságot fejlett kognitív képességekről és stratégiai gondolkodásról. Egyesek szemében, akik találkoztak velük, Szaddám Huszein, Pol Pot és Macías Nguema elmebetegnek tűnt, de ez nem minden diktátorra igaz.[61] Sok autokrata nem valamiféle belső hangtól vezérelve tette azt, amit, hanem mert egyszerűen hasznosnak találta az erőszakot.

De mi végre? Az erőszakot részben a bürokrácia ellenállásának leverésére használták. Egyértelműen ez motiválta Lenint a korai időszakában, és Maót a kulturális forradalom idején. Lenin börtönnel fenyegette meg az aktatologatókat, és az egyiküknek azt írta: „Verést érdemelsz!”[62] Ez azonban nem kínál magyarázatot a társadalom elleni erőszakra. Az elnyomást gyakran a lojális bürokrácia hajtotta végre, nem pedig a hűtlen bürokrácia.

Egyes diktátorok az erőszak segítségével forradalmi módon alakították át a társadalmat. A kommunisták teljes társadalmi osztályokat vagy csoportokat akartak felszámolni.[63] Már az előtt, hogy Sztálin kollektivizálta volna a mezőgazdaságot, Lenin kihirdette a „könyörtelen háborút a kulákok ellen”: ezeket a tehetős parasztokat úgy jellemezte, hogy „vérszívók”, „pókok”, „piócák” és „vámpírok”. Emellett előszeretettel

rendelte el a prostituáltak és szifiliszesek kivégzését.[64] Franco fasisztái a baloldaliakra sújtottak le, Hitler a zsidókra, cigányokra, homoszexuálisokra és fogyatékosokra. Ezekben és sok más autokráciában a tömeggyilkosságok elvileg a népesség „megtisztítását” szolgálták.

Bizonyos zsarnokok a társadalom átalakítása mellett az egyes embereket is át akarták formálni. Mussolini kreatív erőként tekintett az erőszakra. Úgy vélte, ennek segítségével az elpuhult olaszokból heroikus rómaiakat farag. Országának állampolgárai „egy rakás… csacsogó »mandolinjátékos«”, akik nincsenek felkészülve „az országok közötti darwini küzdelemre”. „Az olasz fajt birkák alkotják”, mondta a külügyminiszterének. „Reggeltől estig alakzatba rendezve és egyenruhába öltözve kell tartani őket. És ütni kell őket, ütni, ütni, ütni.”[65] Azok közül, akik ellenállást tanúsítottak, több tízezren tűntek el „koncentrációs táborokban, politikai börtönökben, dologházakban, fegyenctelepeken és internálótáborokban”.[66]

Az erőszak időnként arra szolgált, hogy megfegyelmezzék a munkásokat és kizsigereljék a népességet. Sztálin és Mao nem feltétlenül akartak kiéheztetni több millió parasztot, de az iparosítás felgyorsítása érdekében annyi erőforrást vontak magukhoz az emberektől, hogy ez lett az eredmény. Mindketten valóságos hadjáratot folytattak a „gabonán nyerészkedők”, „paraziták”, „bomlasztók” és „szabotőrök” ellen. Mivel sok paraszt valóban ellenállt a kollektivizálásnak, a vezetők nehezen tudták volna kényszerítés nélkül keresztülvinni rajtuk

az akaratukat. Sztálin Gulagján az olyan projektekhez is felhasználták az ingyenmunkát, mint a moszkvai metró megépítése. A Balti–Fehér-tenger-csatorna kiásásán dolgozó, durván 170 ezer fogolyból – akik falapátokkal és kézzel készített talicskákkal hordták el a földet és a köveket – több mint 25 ezer életét vesztette.[67] Kisebb léptékben ugyan, de Latin-Amerika „bürokratikus autoriter" juntái a gazdasági növekedés érdekében az 1960-as és 1970-es évek során elnyomták a szakszervezeteket, és csökkentették a béreket.

Ugyanakkor az erőszakot leggyakrabban a rezsim védelmében vetették be. A kemény elnyomás többféle módon is pajzsként szolgált a diktátornak. Leginkább persze azáltal, hogy kiiktatta vagy meggyengítette a politikai ellenfeleket. A célpontok listája pedig hosszú volt. Lenin a kulákok mellett az ellenforradalmárokat, a fehéreket és a kozákokat is kiszemelte magának. Sztálin a provokátorokat, a trockistákat, a fasizmus és az amerikai imperalizmus ügynökeit, a szabotőröket és az árulókat is felvette ellenségei listájára.[68] Azon túl, hogy erőszak bevetésével tisztította meg a német vért, Hitler megparancsolta a követőinek, hogy pusztítsák el a kommunistákat, a szociáldemokratákat és a német egyházak náciellenes elemeit. A latin-amerikai erős emberek halálosztagokkal ölettek meg mindenkit, akit ellenségnek könyveltek el, legyen szó parasztokról, szakszervezeti vezetőkről, diákokról vagy egyetemi professzorokról.[69]

Természetesen az áldozatok jelentős része bűnbak volt csupán. Ez azonban a diktátor szempontjából csak még jobbnak

bizonyult. Még a rosszul irányzott erőszak is el tudta rettenteni a potenciális ellenfeleket, és fokozni a nép engedelmességét. A lényeg a könyörtelenség demonstrálása volt. Ahogyan a pakisztáni Zia tábornok fogalmazott: „A statáriumnak a félelemre kell épülnie.”[70] „Miért is kéne tartanunk egy kis elrettentéstől? – kérdezte Mao elnök. – Pontosan ez a célunk.”[71] Sztálin 1939-ben közvetlen párhuzamot vont az állam által alkalmazott erőszak és a nép lojalitása között:

> 1937-ben Tuhacsevszkijt, Jakirt, Uborevicset és más fenevadakat golyó általi halálra ítélték. Ezután sor került a Szovjetunió legfelsőbb szovjetjeinek megválasztására. A választás során a szavazatok 98,6 százalékát a szovjet kormány kapta. 1938 elején Rozengolcot, Rikovot, Buharint és más fenevadakat golyó általi halálra ítélték. Ezután sor került a szövetségi köztársaság legfelsőbb szovjetjeinek megválasztására. A választás során a szavazatok 99,4 százalékát a szovjet kormány kapta.[72]

Természetesen Sztálin szavazatszámlálása nem tekinthető megbízhatónak. Mindenesetre néhány „fenevad” és „szörnyeteg” kivégzése egészen biztosan arra ösztönözte a polgárokat, hogy a „megfelelő” helyre húzzák be az ikszet.

Az erőszak a propagandára is jótékony hatást gyakorolt. Sztálin ragaszkodott hozzá, hogy vallomásra bírják a politikai ellenfeleit, mielőtt lelövik őket. Be kellett ismerniük „abszurd és hajmeresztő hazugságokat”, ahogyan az író Arthur Koestler fogalmazott.[73] Sztálin egyes vallatásokat személyesen

felügyelt, és a „vallomásokba” beszúrt különböző részeket, vagy törölt belőlük ezt-azt.[74] Miután eltöltött egy kis időt a Vidnojéhez közeli, Moszkvától délre lévő Szuhanovka börtönben, a nagy színházi rendező, Vszevolod Mejerhold beismerte, hogy kémtevékenységet végzett Angliának és Japánnak, továbbá feldobott más ismert művészeket is.[75] A nagyra becsült bolsevik, Nyikolaj Buharin bevallotta, hogy „kulák felkeléseket szervezett” és „terrorcselekményeket készített elő”, de nem volt hajlandó a lajstromhoz hozzátenni a leningrádi pártfőnök, Szergej Kirov és az író Makszim Gorkij meggyilkolását.[76]

Hogy miért kellett ennyire ragaszkodni olyan nevetséges „vallomások” kierőszakolásához, amelyekről a kínzó és az áldozat is tudta, hogy valótlanok? Orwell *1984* című regényében a pártfőnök O’Brien úgy véli, a másként gondolkodók hazugságra kényszerítése részben maga a cél, erről szól a hatalomgyakorlás: „A hatalom abban rejlik, hogy az emberi lelkeket darabokra tépjük, s aztán olyan új alakba rakjuk össze, amilyenbe akarjuk.”[77] Orwell kortársa, Koestler – aki sok Sztálin által kiirtott bolsevikot ismert – ugyanakkor inkább a népnek címzett üzenetként gondolt minderre. *Sötétség délben* című mesterművében az író hidegvérű vallatója, Gletkin azt mondja a bebörtönzött bolsevik Rubasovnak: „Maga már csak egyféleképpen szolgálhatja a Pártot – ha elrettentő példát nyújt, ha a maga személyén mutatja be a tömegeknek, milyen szükségszerű következményekkel jár az, ha valaki szembehelyezkedik a Párt politikájával.”[78] Az állam a

bűnbakok elintézésén keresztül sikeresen meggyőzhette a népet arról, hogy jobban teszi, ha engedelmeskedik, figyel és együttműködik.

Bármennyire abszurdak voltak is időnként az egyes vallomások, a Szovjetunión belül és kívül is sokan elhitték őket. Az igazság néha túl groteszknek tűnt ahhoz, hogy elfogadják. Miután végignézte Radek és „összeesküvőtársai" perét, a moszkvai amerikai nagykövet, Joseph Davies arról számolt be, hogy e vádlottakat a világ összes bírósága bűnösnek találta volna. Egy ilyen műsor felépítése, írta Davies, „shakespeare-i szintű zsenialitást" igényelt.[79] A KGB-ügynökök folyamatosan titkos jelentéseket állítottak össze arról, hogyan reagált a nép az éppen aktuális eseményekre. A munkások között egyesek gyanúsnak találták, hogy Lenin minden elvtársa korábban fasiszta kém volt. De nem mindenki értett egyet ezzel. Jó néhányan éppen azt kívánták, bárcsak még több bolsevik vezetőt lőttek volna le.[80] Azok szemében, akik beláttak Sztálin véres színházának kulisszái mögé, a perek látványosan árulkodtak arról, milyen veszélyes gyanúba keveredni. Azok számára viszont, akik nem voltak ilyen éberek, könyörtelen és rémítő világ tárult fel.

A nyilvános vallomások Iránban, a sah vezetése alatt is fontos szerephez jutottak. A rádióból olyan baloldaliakkal készült „interjúk" szóltak, akik az Evin börtönben töltött idejük után megtagadták korábbi nézeteiket, és a rezsim dicséretét zengték.[81] Ez történt Khomeini idején is, sőt, az ajatollah maga néha előzetesen megnézte a vallomásokról készült

videófelvételeket.[82] A foglyok árulást, kémkedést, külföldiekkel folytatott felforgató tevékenységet, terrorizmust, vallási vétségeket – mint például az eklekticizmus –, vallásos devianciát és ideológiai tisztátalanságot egyaránt beismertek.[83] A rezsim célja minden bizonnyal ezekben az esetekben is a propaganda volt. A vallomások az átlagemberek előtt a titokban dolgozó, gonosz erők és árulók világát tárták fel, amellyel szemben csak a hatóság nyújthatott védelmet. Ugyanakkor a rezsim így tudta demoralizálni az ellenfeleit. Még azok is elkeseredtek egykori hőseik megaláztatása láttán, akik pontosan tudták, hogy a vallomásaikat csak kikényszerítették.[84]

Az elnyomás a büntetéssel való fenyegetéssel riasztja el a rezsim ellenfeleit, ám a kevésbé tudatos módszerek is hasznosak lehetnek. Egyes pszichológiai kutatások szerint a potenciális veszélyek észlelésének hatására – még akkor is, ha ezeknek nincs közük a politikához – az emberek hajlamosak a pesszimizmusra, a kockázatkerülésre, valamint az autoriter gyakorlatok és vezetők támogatására.[85] A politológus Lauren Young példaként hozza fel, hogy a zimbabwei Robert Mugabe uralma alatt elég volt az emberek előtt felidézni a kígyók, boszorkányság, vagy akár csak a sötétben járkálás képzetét, és máris kevésbé akartak részt venni ellenzéki összejöveteleken, és viccelődni az elnökön.[86]

Az erőszakos elnyomásnál mindezek mellett bűnrészessé is tehetők az állampolgárok. Akik valamilyen formában részt vesznek brutális eljárásokban – akár úgy, hogy spicliként

bemártanak másokat –, szükségét érzik, hogy megindokolják önmaguknak a közreműködésüket. A legkönnyebben úgy lehet megszabadulni a bűntudattól, ha bűnösnek gondolják az áldozatot. A diktátorok ezt felismerve igyekeztek bevonni a népet az erőszakba. Sztálin kollektivizálása lehetővé tette egyes elszegényedett parasztoknak, hogy megerőszakolják, meggyilkolják és kifosszák gazdagabb szomszédaikat. Buharint teljesen megdöbbentette, milyen „gyökeres pszichológiai változáson" mentek keresztül a rémségekben részt vevő kommunisták: „Ahelyett, hogy megőrültek volna, a terrort normális adminisztrációs módszerként fogadták el."[87] Mao kulturális forradalma orgiasztikus, decentralizált pusztításként írható le. Az argentin hadsereg az 1970-es években minden tisztjével végigjáratta a halálosztagokat és a büntetőintézeteket, hogy gondoskodjon róla, senki ne maradjon tiszta. Ahogyan az egyik résztvevő fogalmazott: „Az volt a cél, hogy mindenki sáros legyen."[88] Ugyanez a logika rejlik amögött, hogy az állampolgárokat rákényszerítették a kivégzéseken való részvételre. Az efféle gyilkosságok kevésbé voltak felkavarók, ha az emberek meg tudták győzni magukat a szükségességükről.

Szinte minden ilyen hátsó szándék azt igényli, hogy az elnyomás nyílt legyen és látható. A megfélemlítéshez világosan kell kommunikálni a fenyegetéseket. Ahhoz, hogy mindenki rettegjen, a veszélyérzetnek állandónak kell lennie. Nehéz titokban bevonni az állampolgárokat a terrorba, vagy heroikus rómaiakat faragni az elpuhult olaszokból. Kivétel ez alól a

kínzás általi vallatás: az így születő beismerések meggyőzőbbek, ha nem látszik, hogy kikényszerítették őket, úgyhogy Sztálin fegyőrei a nyilvánosság előtt zajló tárgyalások vádlottai esetében verés helyett alvásmegvonást alkalmaztak. Ez elsőre talán ellentmond annak, hogy az erőszak gyakorlását nyílttá tették. A tárgyalásokat követő halálos ítéletekről azonban jól látható helyen számoltak be az újságokban.

Természetesen az, hogy az erőszakos elnyomás nyilvánosan zajlott, még nem jelenti, hogy az emberek többsége tisztában volt a terror mélységeivel, vagy hogy beszéltek volna erről. Még a diktátor belső köreiben sem tudott mindenki mindenről. Ahhoz, hogy az emberek féljenek, nem kell ismerniük a teljes képet. Ráadásul bármilyen autokráciáról legyen is szó, a polgárok hatékony önvédelmet gyakorolhatnak azáltal, hogy félrenéznek, tagadásba és önigazolásba menekülnek. Az élet egyszerűbb, „ha tudjuk, mit nem érdemes tudnunk”. Az állam bűnei az antropológus Michael Taussig megfogalmazásával élve „nyílt titkok” lesznek, amelyekről hallgatólagosan mindenki tud, de soha senki nem beszél.[89]

Li kifinomultabb megközelítése

Ilyen előzmények után Li Kuang-jao kevésbé brutális módszere még feltűnőbb. A szingapúri vezető az 1970-es évek végére szabadon engedte a politikai foglyai többségét, és egyre kevésbé látható módon semlegesítette az ellenfeleit. Ahelyett, hogy eltiporta volna a diáklázadásokat, egyszerűen bezárta a vezető

kínai nyelvű egyetemet, a Nankingot, mondván, nem jelentkezett elég hallgató, aztán beolvasztotta a Szingapúri Egyetembe. Hatóságai szigorúan szabályozták a hallgatói szervezeteket, az egyetem új oktatói gárdáját pedig politikai megbízhatóság alapján szűrték meg. Ahogyan Cherian George írta, „a kormány 1975-ig erőszak alkalmazásával nyerte meg a diákokkal folytatott harcait, de ezután már nem is volt szüksége harcra”.[90]

Li a kritikusai háttérbe szorításához a nyílt tilalmak helyett korlátozásokkal élt, így hazugság nélkül állíthatta, hogy a politikai véleménynyilvánítás szabad. A rezsimet bíráló újságok továbbra is megjelenhettek, de limitált példányszámban. Sok lapot bepereltek rágalmazásért. Lehetett tüntetni, de csak engedéllyel és kevés résztvevővel. Li utódai 2000-ben felállítottak egy „szónoksarkot” a Hong Lim Parkban, hogy érzékeltessék, a rezsim mennyire tiszteletben tartja a szólásszabadságot.[91] Itt a szónokok nyugodtan mondhatták a magukét, senki sem tartóztatta le őket. Ugyanakkor előre regisztrálniuk kellett a helyi rendőrségnél, meg kellett várniuk az engedélyt, és egy táblán lévő kiírás figyelmeztette őket, hogy a beszédüket rögzítik és megőrzik, hogy az esetlegesen ellenük induló pereknél felhasználhassák. Nem használhattak hangszórókat, nem kelthettek „etnikai vagy vallásos gyűlölködést”, nem sértegethették a hatóságokat, nem bocsátkozhattak „vad gesztikulációba”.[92]

Az ellenzéki vezetőket nem tiltották ki a parlamentből – törvényes úton, bírságokkal azonban távol tarthatták őket.

Amikor más politikusok kritizálták, Li megalapozatlan állításokra hivatkozva rágalmazásért, illetve becsületsértésért pert indított ellenük. Az újabb és újabb súlyos büntetések csődbe vitték a rezsim ellenfeleit, továbbá a hiteltelenítésük révén megakadályozták, hogy folytassák a politikai pályájukat.[93] Az ország főügyésze szerint 1971 és 1993 között 11 ellenzéki politikus ment tönkre, miután pert vesztett a kormánnyal szemben.[94] A törvény emellett előírta, hogy a csődbe jutottak csak engedély fejében utazhatnak külföldre, így a kormány elkerülhette, hogy neki kellemetlen helyzetek alakuljanak ki a határon túl.[95] Maga Li is elismerte, hogy az efféle csőd jelentős politikai haszonnnal jár. Amikor 2003-ban bizonyos ellenzéki aktivistákról beszélt a *The Straits Times*nak, azt mondta: „Ha komoly politikai szereplőknek gondoltuk volna őket, politikai értelemben nem tartottuk volna őket ilyen sokáig életben. Jóval korábban csődbe juttathattuk volna őket."[96]

Li célja uralkodása alatt végig az volt, hogy megtartsa a közvélemény támogatását, és marginalizálja az ellenzéket. Előfordult, hogy gúnyolódott azokon a politikusokon, akiket csak a közvélemény-kutatások érdekeltek. Ám közben tisztában volt vele, hogy a saját hatalma ebben az új rendszerben azon múlik, mennyire tudja magasan tartani a népszerűségi indexét. Azok a vezetők, akik elveszítették a nép támogatását, szerinte „csak napról napra tudnak élni, és közben úgy tesznek, mintha minden rendben lenne. De az ilyen kormányt senki sem veszi komolyan."[97] Azoknak a vezetőknek, akik népszerűek maradnak, nincs szükségük erőszakos elnyomásra – az ő

esetükben az erőszak alkalmazása éppen hogy visszafelé sülne el. Népszerűséggel azonban könnyebb kiterjeszteni a hatalmat.

A leplezett kontroll szingapúri rendszere több vezetőt is megihletett. Szerte Eurázsiában úttörőként tekintettek Lire. Putyin kitüntette Oroszország nagy presztízsű becsületrendjével, Kazahsztánban Nazarbajev elnök Barátságrenddel ismerte el a munkáját.[98] „Rendszeresen találkoztunk", mondta róla a kazah vezető. „Jó barátnak tartottam, sokat hasznosítottam a tapasztalataiból."[99] A kazah tisztségviselők gyakran utaztak Szingapúrba tanulmányi útra.[100] Thakszin Csinavat thai miniszterelnök szintén egyeztetett Livel arról, „mit kell tenniük a modern vezetőknek és kormányoknak annak érdekében, hogy hatékonyak legyenek".[101] Li tisztelői szép lassan átvették a különféle innovációit. Kambodzsától kezdve Indonézián, Malajzián, Mianmaron, Oroszországon, Törökországon, sőt Rafael Correa Ecuadorján át a vezetők világszerte rászoktak arra, hogy rágalmazási és becsületsértési perekkel zaklassák az újságírókat és az ellenzéki politikusokat.[102] Miután Szingapúrban 2000-ben létrehozták a „szónoksarkot", hasonló „szónoksarkok" jelentek meg két moszkvai parkban is.[103]

A kínai vezetők feltűnően rokonszenveztek Szingapúrral és berendezkedésével. Teng Hsziao-ping több száz delegáltat indított útnak, hogy tanulmányozzák a szigetország sikerét. Peking potentátjai Csiang uralma alatt az 1990-es években, és Hué alatt a 2000-es években gyakran mintha Li rendszerének valamilyen verzióját próbálták volna kiépíteni. Kína vezetői

azonban, a piárjuk látványos fejlesztése ellenére, láthatóan nem akartak megválni az erőszakos elnyomás eszközeitől. Rezsimjükben új és régi elemek keveredtek.

Moszkvai módszerek

Li nagy formátumú úttörő volt, de mások is kezdtek ráérezni a spindiktatúra logikájára. A szovjet blokkban szintén látni lehetett a fejlődést. Amikor Sztálin 1953-ban meghalt, az utódai – hálából azért, hogy életben maradtak – több millió embert hazaengedtek a börtöntáborokból. Hruscsov azonban, a desztalinizáció kiemelkedő figurája, az 1960-as évek közepére pozícióját vesztette, és olyan káderek vették át a helyét, akik alig várták, hogy visszaállítsák a szigort. Tevékenységüket irodalmi másként gondolkodók kirakatpereivel indították.[104]

Elképzelésük látványosan visszafelé sült el. Célpontjaik nem kegyelemért esedező áldozatok voltak, hanem éles eszű gondolkodók, akik igencsak felülmúlták a hanyagul felkészült bírákat. Vakmerő kijelentéseik bejárták az új szamizdat hálózatokat, néha még Nyugatra is eljutottak. A *BBC*, a *Radio Liberty* és a *Deutsche Welle* rövidesen szintén sugározta ezeket Oroszország több millió rövidhullámú rádiójának hallgatójához. A rezsim ellenségeinek kirakatpereiből végül a rezsim kirakatperei lettek.

Először egy 24 éves, leningrádi költőt, Joszif Brodszkijt ítéltek száműzetésre és kényszermunkára. „Ki iktatta be magát a költők közé?” – kérdezte tőle a bíró. „Ki iktatott be engem az

emberi faj tagjai közé?” – kérdezett vissza Brodszkij. Egyes nyugati költők, például John Berryman, W. H. Auden és Stephen Spender felkarolták orosz kollégájuk ügyét.[105] Két írót, Juli Danielt és Andrej Szinyavszkijt – akik korábban szatirikus szövegeket publikáltak Franciaországban – 1965-ben letartóztatták. A háború óta ez a cselekedet váltott ki először nyilvános tüntetést, és a kultúra és a tudomány jeles képviselői is felemelték a szavukat. Sztálin lánya, Szvetlana Allilujeva nem sokkal később dezertált az Egyesült Államokba, azt állítva, hogy az írók üldöztetése meggyőzte róla, az orosz rendszer soha nem javul meg.[106] Amikor egy újságíró terjeszteni kezdett egy szamizdat beszámolót a perről, őt is letartóztatták, ami újabb tüntetéshez és további letartóztatásokhoz vezetett. 1968 végére több mint 1500-an írták alá az üldöztetéseket elítélő leveleket.[107] Az irányítás láthatóan kezdett kicsúszni a Kreml kezéből.

Hogyan lehetett erre reagálni? A politbüro egyes tagjai be akarták szervezni a kulturális elitet. Valószínűtlen módon éppen Brezsnyev rendőrfőnöke, egyben belügyminisztere, Nyikolaj Scselokov állt elő az óvatosabb megoldással. Scselokov azt mondta Brezsnyevnek, a legjobb döntés, ha „nem kivégezzük az ellenségeinket nyilvánosan, hanem agyonölelgetjük őket”.[108] Scselokov összeismerkedett a híres csellistával, Msztyiszlav Rosztropoviccsal és feleségével, az opera-énekesző Galina Visnyevszkajával. Rajtuk keresztül találkozott a náluk vendégeskedő íróval, Alekszandr Szolzsenyicinnel. Scselokov úgy vélte, a Szovjetunió egyre műveltebb társadalmában a durva elnyomás már inkább

kontraproduktív, ezért finomítani akart a rendőrség bánásmódján. Úgy gondolta, a hatalom ügynökeinek udvariasan kell bánniuk az emberekkel.[109] A komponista Aram Hacsaturján vezetésével nyitott egy új akadémiát, hogy jó modorra tanítsa a beosztottjait. Igyekezett elérni, hogy a nők és a gyerekek kisebb büntetésben részesüljenek. Még azt is szerette volna, hogy tervezzenek egy újfajta, kis kaliberű pisztolyt, amellyel a rendőrök kevesebb halálos sebet ejthetnek.[110]

Scselokov azonban a politbüro belharcai során veszített a keményebb kezű riválisával, a KGB-főnök Jurij Andropovval szemben. (Miután Andropovot 1982-ben kinevezték főtitkárnak, a szigorú korrupciós vizsgálatok hatására Scselokov öngyilkosságot követett el.) Andropov is úgy vélte, hogy változásra van szükség, de ahelyett, hogy humanizálta volna a rezsimet, ő inkább a célpontok jobb megválasztására és az elnyomás elrejtésére törekedett. Kizárta a nyilvánosságot a politikai ügyek tárgyalásairól, és ezeket olyan alig ismert helyeken tartatta, ahová csak kevés külföldi tudósító jutott el. Emellett szigorított a másként gondolkodók elmegyógyintézetekbe való bezárásán, ami lehetővé tette a szovjet vezetőknek, hogy az érintetteket politikai foglyok helyett mentális kezelésre szoruló embereknek nevezzék. De ez is visszafelé sült el: a pszichotróp drogokkal beinjekciózott írókról szóló beszámolók nagy felháborodást keltettek külföldön. A szándék mindenesetre emögött is az volt, hogy leplezzék az üldöztetés politikai természetét.

Andropov a láthatóság csökkentése érdekében a kis bűnökért járó büntetéseken is enyhített. A KGB jelentései szerint a szovjetellenes röpiratok, levelek és graffitik száma 1967 és 1981 között megduplázódott.[111] Andropov emberei azonban az aggasztó tendencia ellenére az elfogott szerzők közül csak kevesebbet vádoltak meg valamilyen bűnelkövetéssel: 1967-ben még 10 százalékot, 1981-ben viszont már csak 3-at.[112] A kisebb bűnök elkövetőit inkább „profilaxissal” kezelték. Behívták őket a KGB irodájába, kikérdezték és figyelmeztették, aztán hazaküldték őket.

A kommunista blokk legnagyobb innovációja az volt, hogy finomítottak a kevésbé látható zaklatás módszerein. A KGB figyelmeztetéseire vállvonással reagáló másként gondolkodókat lefokozták a munkahelyükön, vagy kirúgták, vagy kilakoltatták. Telefonjukat kikapcsolták, jogosítványukat bevonták, írógépüket elkobozták.[113] Gyerekeik nem mehettek főiskolára. Akiknek még volt telefonjuk, névtelen fenyegető hívásokat kaptak. Másokat „ingerült polgárok” vagy civil ruhás ügynökök verbálisan vagy fizikailag zaklattak.[114] Bár még mindig akadtak olyanok, akiket munkatáborokba küldtek, Andropov emberei inkább rendszeres házkutatásokra és vallatásokra, rövid távú, preventív letartóztatásra és házi őrizetre szakosodtak.[115] Az ellenzéki fizikus, Andrej Szaharov, akit száműztek a ma Nyizsnyij Novgorod néven ismert Gorkij nagyvárosba, olyan leveleket talált a postaládájában, amelyek tele voltak döglött csótányokkal, vagy megcsonkított arcokról készült fényképekkel. A palántákat, amiket a feleségével ültetett

a kertben, kitépkedték. Ha távollétükben otthon hagyták rövidhullámú rádiójukat, a KGB-ügynökök megrongálták.[116]

A Szaharovval való bánásmód még így is kezdetlegesnek számított. Erich Honecker vezetésével igazán a keletnémetek tökéletesítették az efféle zaklatást. A *Zersetzung* – szó szerint „korrózió” – néven ismert módszer célja az volt, hogy tönkretegyék a célszemély magánéletét és karrierjét, elszigeteljék a barátaitól és rokonaitól, és elérjék, hogy kételkedni kezdjen saját épelméjűségében. Egy lutheránus lelkészt, aki részt vett a békemozgalomban, először – jogtalanul – megállítottak gyorshajtásért. A rendőrök azután megrendeztek egy autóbalesetet, és letartóztatták a lelkészt ittas vezetésért, pedig józanul ült a volánhoz. Majd a férfi házához közeli fákra ismeretlenek gyalázkodó feliratokat ragasztottak, a lelkész feleségének pedig fülébe jutott egy pletyka, miszerint a férfi viszonyt folytat egyházközössége egyik tagjával. Amikor koholt bűnvádeljárással fenyegették meg, a lelkész végül Nyugat-Németországba menekült. A rezsim gyakorlatilag semlegesítette, és senki sem vette észre, milyen szerepet játszott a történetben a Stasi.[117]

A fentiekhez hasonló elmejátékok időnként még kifinomultabbak voltak. Az egyik esetben a Stasi ügynökei belopóztak egy nő lakásába, és átrendezték: először csak a falakon lévő képeket, aztán a konyhában lévő fűszerestégelyeket. Egy másik alkalommal lecserélték a nő kedvenc teáját egy másik márkájúra. Átpakolták a fürdőszobában lévő törülközőket és a virágcserepeket a

párkányokon. Amikor az áldozat elpanaszolta ezt a barátainak, senki sem hitt neki. Az efféle mesterkedések összezavarodott áldozatainak nem maradt energiájuk arra, hogy politikai tevékenységet folytassanak.[118]

Az elnyomás kevésbé látható módszereinek alkalmazása azonban önmagában még nem változtatta a kommunista országokat spindiktatúrákká. Bár már nem voltak olyan feltűnőek, mint Sztálin idejében, azért a háttérben továbbra is jelen volt az ideológia és a félelemkeltés. A választások pedig nem kínáltak érdemi lehetőségeket a szavazóknak. A kései szovjet blokk messze volt a Li-féle Szingapúrtól, de már a vasfüggöny mögött is változóban voltak a módszerek.

Az új szabálykönyv

Az 1990-es évek végére sok diktátor vette az adást. Természetesen nem mindegyikük: az olyan régimódi gazemberek, mint Szaddám Huszein és Kim Dzsongil, még mindig terrorizálták az állampolgáraikat. Polgárháborúk vagy etnikai zavargások idején még a viszonylag modern erős emberek is egyre kegyetlenebbek lettek. Ugyanakkor sokan kezdtek kifinomultabb módszerekhez folyamodni; némelyek a félelemdiktátorok úttörőinek egyes technikáit cizellálták. Mások azonban a spindiktatúrák újdonsült nagymestereitől lestek el különböző fogásokat.

Másként gondolkodók letartóztatása nem politikai bűncselekményekért. Nicolae Ceaușescu heurékapillanatára

1967 őszén került sor. „Leleményességgel és kreativitással – mondta a román vezető a biztonsági főnökének – számtalan módszert találhatunk arra, hogy megszabaduljunk a politikai bűnözőktől anélkül, hogy lehetőséget adnánk a nyugati médiának a károgásra. Letartóztathatjuk őket mint sikkasztókat vagy spekulánsokat, megvádolhatjuk őket szakmai kötelességeik elhanyagolásával, vagy bármivel, ami a legjobban illik az adott esethez. Miután valaki a rács mögé kerül, önökön a sor.”[119] A börtönben ugyanúgy „történhetnek balesetek”, mint bárhol máshol – tette hozzá Ceaușescu.

Azóta számos diktátor bebizonyította, milyen „leleményes és kreatív” tud lenni. A kazah Nazarbajev pénzmosásért és fiatalkorúak megerőszakolásáért tartóztattatott le újságírókat. Egyik politikai riválisát korrupcióval és fegyverbirtoklással vádolta meg.[120] Oroszországban az ellenzék vezetőjeként ismert Alekszej Navalnij állítólagos bűnei közé tartozik a sikkasztás fakitermeléssel és kozmetikai cikkekkel foglalkozó vállalatok büdzséjéből, és az illegális jávorantilop-vadászat.[121] Egy másik ellenzéki politikust azért tartóztattak le, mert nyilvános helyen káromkodott.[122] Törökországban Erdoğan bebörtönzött egy vezető kurd politikust, amiért „hamisított orvosi jelentéssel próbálta elkerülni a katonai szolgálatot”.[123]

A leginkább „leleményes és kreatív” vezetők olyan bűncselekményeket is koholnak, amelyeknek egyrészt nincs közük a politikához, másrészt kifejezetten rossz a megítélésük. A szexuális vétségek általában jól beválnak, különösen akkor, amikor pletykákkal készítik elő őket. Ha a katonai szolgálat

elkerülésével vádolnak meg valakit, mint azt Erdoğan is tette, az áldozat gyávának tűnik. A tisztességesnek ismert szereplő pedig korrupcióval vádolva az álszentség benyomását kelti.

Malajzia miniszterelnöke, Mahathir Mohamad 1998-ban mintha pontosan ebből a kottából játszott volna. Korábbi helyettese, Anwar Ibrahim átállt az ellenzékhez, mire a rendőrség korrupció vádjával letartóztatta. Egyúttal szodómiával is vádolták, ami akkor illegálisnak számított az országban, és kulturálisan is tabusították. Csakhogy, mint arra kollégája, Li Kuang-jao felhívta a figyelmét a Johori-szoros túloldaláról, Mahathir két szarvashibát is elkövetett.[124] Először is, a drákói szigorú belbiztonsági törvényt alkalmazta, nem valamilyen hagyományos jogszabályt, így viszont láthatóvá tette, hogy politikai természetű ügyről van szó. Másodszor, Anwar néhány nappal a letartóztatását követően jókora monoklival a szeme alatt jelent meg a bíróságon. A róla készült fényképek hatására, amelyek bejárták a sajtót, ellenzéki tüntetések kezdődtek. Miután a rendőrfőnök hasztalanul próbált azzal érvelni, hogy Anwar szándékosan tett kárt önmagában, kénytelen volt beismerni, hogy személyesen ő verte meg a cellájában. A hatás – vagyis hogy csak még látványosabbá vált a rezsim könyörtelensége ahelyett, hogy leplezve maradt volna – pont a várt ellentéte volt. Anwar politikai értelemben győztesként került ki a helyzetből.[125]

A fogva tartás forgóajtós rendszere. Ahelyett, hogy a másként gondolkodókat hosszú börtönbüntetésre ítélnék, a diktátorok úgy is semlegesíthetik őket, hogy újra meg újra, rövid időre

veszik őket őrizetbe, ezáltal kevesebb negatív nyilvánosságot kapnak az esetek. Fidel Castro egyes politikai foglyokat több mint tíz évre záratott rács mögé. Testvére, Raúl – aki 2008 és 2021 között volt hivatalban – jobban szerette csak néhány napig fogva tartani az egyes aktivistákat: elég hosszú időre ahhoz, hogy összezavarja és megfélemlítse őket, de azért nem annyira hosszúra, hogy nemzetközi kampányok induljanak a szabadon bocsátásukért.[126] Az orosz Navalnijnak 2019-ig 13 rövid börtönbüntetést kellett letöltenie, a legtöbb hossza 10 és 30 nap között mozgott.[127] A hatóságok egy ponton változtattak a megközelítésen: a bíró ugyanis öt évre ítélte el sikkasztásért. Egy bizarr fordulatot követően azonban a legfőbb ügyész fellebbezett, és az ítéletet felfüggesztették.

A népszerű aktivisták hosszú időre történő bebörtönzése azzal a kockázattal jár, hogy mártírt csinálnak belőlük. Az orosz hatóságok számos kevésbé ismert tüntetőt zártak rács mögé, még Navalnij politikailag kevésbé aktív öccsét, Oleget is lecsukták. 2021-ben végül magát Navalnijt is munkatáborban letöltendő, két és fél éves börtönbüntetésre ítélték, miután a biztonsági szolgálat titokban megpróbálta megmérgezni, de kudarcot vallott. A hatóságok ezen döntésén érezhető volt, hogy végső elkeseredésből született. És továbbra is átlagos bűnözőnek próbálták beállítani: tipikus csalónak, akit muszáj volt bezárni, miután megszegte a szabadlábra helyezésének feltételeit. Amikor egyes, korábban ismeretlen áldozatoknak sikerült felkelteniük a média, és így a nyilvánosság figyelmét, változtattak az ítéleten. A diákbloggert, Jegor Zsukovot 2019-ben

azzal vádolták meg, hogy bizonyos tüntetéseken törvényt szegett, és munkatáborban letöltendő büntetéssel fenyegették meg. De miután a bíróságon bátor és jól megírt beszédet tartott, amelynek fordítása felkerült a *The New Yorker* honlapjára, a büntetést felfüggesztették.

Az ellenzék csődbe vitele. Ahogyan volt már szó róla, Szingapúrban a csődbe jutott képviselők jogosulatlanná válnak a parlamenti munkára, a becsületsértésért járó pénzügyi bírság pedig rendkívül magas lehet. Amikor az ellenzéki politikus, Joshua Jeyaretnam az 1970-es és 1980-as években kampányt folytatott, hogy bejusson a parlamentbe, újra meg újra beperelték. Büntetései összességében több mint 900 ezer dollárra rúgtak.[128] Így nemcsak hogy nem került be a parlamentbe, de a következő évtized nagy részében hajszolnia kellett a pénzt, hogy elkerülje a bebörtönzést. Egy másik ellenzéki jelöltet 5,65 millió dollárra pereltek be, miután hazugságnak nevezte a kormány vezetőinek róla szóló jellemzését, miszerint „veszélyes kínai hímsoviniszta”.[129]

Szingapúr tehát e téren is úttörő volt. Mások pedig követték a példáját. Amikor Putyin 2011-ben és 2012-ben tüntetéshullámokkal szembesült, drasztikusan megemelte a vonatkozó pénzbüntetéseket: a tüntetésre vonatkozó törvény megszegésére kiszabható átlagos bírság 2012 és 2018 között ötszörösére nőtt.[130] Az orosz kormány 2019-ben még tovább ment: a tüntetések szervezőit (köztük Navalnijt és másokat) több millió dollárra perelték be, elvileg a pázsit letaposása, a tömegközlekedés megzavarása, sőt a rendőrök túlóráztatása

miatt.[131] Amikor a kormány 15 millió dollárnyi pénzmosás ügyében vizsgálatot indított Navalnij alapítványa ellen, több tucat orosz aktivista szembesült azzal, hogy befagyasztották a személyes bankszámláját.[132] Ecuadorban egy ellenzéki újság csődbe ment, miután egy bíróság becsületsértés jogcímén bűnösnek találta a lapot és újságíróit, és elrendelte, hogy ki kell fizetniük 40 millió dollárt az ország elnökének, Rafael Correának.[133] Correa végül megenyhült. Az efféle módszerek szépsége abban rejlik, hogy az avatatlanok szemében úgy tűnhet, mintha ténylegesen az adott ellenzéki aktivista vagy újságíró lenne a bűnös.

Szabályozások és korlátozások. Ahelyett, hogy betiltanának bizonyos tevékenységeket, a diktátorok engedélyezik ezek kevésbé veszélyes alternatíváit. Ha az ellenzék tüntetni akar a belvárosban, felajánlanak neki egy saras mezőt a külvárosban, ami messze esik a tömegközlekedés útvonalaitól. Azokat, akik szabadon akarnak megnyilvánulni, az erre kijelölt helyszínekre irányíthatják: emlékezzünk csak vissza a szingapúri és oroszországi „szónoksarkokra”.[134] Bár engedélyezik az ellenzéki szervezetek alapítását, elvárják tőlük, hogy végezzék el a szükséges regisztrációt, „külföldi ügynökökként” hivatkozzanak magukra, és rendszeresen állítsanak össze kimerítően alapos pénzügyi jelentéseket. A külföldi és névtelen támogatásokat ugyanakkor nyíltan betiltathatják, és figyelmeztethetik a hazai piaci szereplőket, hogy ne patronáljanak senkit.

Az ellenzék megvádolása erőszakos cselekedetekkel. Miután felismerik, milyen árat kell fizetni az erőszakért, a spindiktátorok korlátozzák az alkalmazását. De miért is állnának meg itt? A következő lépés, hogy *az ellenzéket* vádolják meg erőszakkal, így járatva le a tagjait. Amikor 2013-ban több tízezren vettek részt a törökországi kormányellenes tüntetéseken, Erdoğan elnök „fosztogatóknak", „anarchistáknak" és „terroristáknak" kiáltotta ki a résztvevőket.[135] Oroszországban a rendőrség 2019-ben, különböző kormányellenes tüntetések után több tucat embert vádolt meg „az állam végrehajtói ellen elkövetett erőszakkal". Az egyik érintett egy üres papírdobozt hajított a levegőbe, egy másik két üres műanyag palackot.[136] A rezsim provokátorokat is küldhet a tömegbe, hogy kövekkel dobálózzanak és erőszakoskodjanak, és így a rendőrök letartóztathassák a körülöttük lévő, ártatlan járókelőket.[137] Egy orosz ügynök például 2013-ban azt mondta az újságíróknak, hogy a kormány belügyminiszterének egyik embere bérelte fel arra, hogy rendezzen felfordulást egy Putyin-ellenes tüntetésen.[138]

A piszkos munkák privatizálása. Amikor a vezetők nem tudják elkerülni az erőszak alkalmazását, kiszervezhetik hozzájuk lazán kötődő végrehajtóknak. Aztán letagadhatják, hogy közük lenne az esethez, sőt akár azt is, hogy egyáltalán tudnak róla. A spindiktátorok időnként utcai bandákat vagy focihuligánokat szerveznek be, hogy megfélemlítsék az ellenzéket. Amikor 2013–14-ben le akarta verni az Európa-párti tüntetőket, Viktor Janukovics ukrán elnök a *tituski* néven ismert

„Adidas-szereléses bűnözők” 20 ezer fős magánhadseregére támaszkodott (Vadim Tituskóról kapták a nevüket; őt buktatta le elsőként a média).[139] Venezuelában pedig Chávez és utódja, Nicolás Maduro független bűnbandákat szervezett be – ők voltak a *colectivó*k –, hogy terrorizálják a kormányellenes aktivistákat.[140]

Egyébként régi módszer ez. A 20. század félelemdiktátorai sokszor éltek vele. Különböző latin-amerikai autokraták félig független paramilitáris szervezeteket és halálosztagokat bíztak meg a piszkos munkákkal. Afrika erős emberei, akik a demokratikus donorok támogatásától függtek, gyakran tették ugyanezt.[141] Ez a módszer a spindiktátorokra nézve veszélyes, és csak mértékkel használják. Csak akkor működik, ha a szervezetek kormányhoz fűződő kapcsolatait sikeresen el tudják titkolni, ami a társadalom és a média tájékozottságának erősödésével egyre nehezebb. Ukrajnában az újságírók hamar kiderítették, hogyan kötődik a *tituski* a kormányhoz, ami felgyorsította a rezsim bukását. A módszer használatához továbbá kerülni kell a nagymértékű erőszakot, az ugyanis nemzetközi érdeklődést és rendőri intézkedést válthat ki.

Zersetzung 2.0. Az internet újfajta lehetőségeket kínál az aktivisták megrágalmazására, és arra, hogy a vezetők bizalmatlanságot keltsenek a közösségeikben. A régi KGB-s és stasis módszerek csakugyan tovább élnek az online világban is. Annak idején még névtelen telefonhívásokkal zaklatták a másként gondolkodókat. Manapság eltitkolt személyazonosságú trollok támadják őket a közösségi médiában, fenyegető tartalmú

e-maileket küldenek nekik, és „doxolnak”: vagyis nyilvános felületeken lejáratják őket, valamint megadják az elérhetőségeiket. Mint azt Szergej Szanovics, Denis Stukal és Joshua Tucker bemutatta, az orosz kormány kifinomult és folyamatosan fejlődő online módszereket vet be az ellenzék ellehetetlenítésére. Egyszerre élnek internetes szabályozásokkal és az online bevonódás fokozásával, amihez különböző trollokat, botokat és megszégyenítést célzó hekkertevékenységet vesznek igénybe.[142]

Ecuadorban 2014-ben meghekkelték az ellenzéki újságíró, Martha Roldós e-mail-fiókját, és közzétették privát levelezését az *El Telégrafo* nevű állami újságban. Erre egy rakás internetes troll kezdett gúnyolódni a fizikai megjelenésén, nemi erőszakkal és gyilkossággal fenyegették, és azzal vádolták, hogy CIA-ügynökként dolgozik. Egy évvel később Correa elnök egyik támogatója leleplezte a „Crudo Ecuador” néven ismert szatirikus bloggert, közzétette a lakcímét, telefonszámát, szülei nevét, és néhány róla készült fényképet, amelyeket nyilvánvalóan egy zaklató készített. Miután több ízben is halálosan megfenyegették, a blogger minden közösségimédia-csatornáját megszüntette.[143]

A diktátor ügynökei vagy a magánszektorban dolgozó emberei is feltúrhatják az ellenzéki aktivisták privát fájljait, és nyilvánosságra hozhatnak róluk bármilyen kellemetlennek számító anyagot. Ennek kapcsán is megemlíthetünk egy párhuzamot az internet előtti érából. Akkoriban az ellenzéki szereplők telefonhívásairól készült titkosszolgálati felvételek

kiszivárogtatása, valamint kompromittáló helyzetekben történő, rejtett lefilmezésük számított bevett gyakorlatnak. Hiába, a szégyenérzet – illetve a diktátorok fegyvertárában különösen hatékony megszégyenítés – már jóval a világháló előtt is létezett.

Bizonyíték-ellenőrzés

A fenti példák koherens képet rajzolnak ki. De honnan tudjuk, hogy szélesebb körben is tetten érhető trendről van-e szó? Elvégre az újságokban még mindig olvashatunk a mianmari rohingyák lemészárlásáról, a szíriai aktivisták megkínzásáról és a kínai ujgurok üldözéséről. Ezek – ahogyan mi állítjuk – valóban a szabályt erősítő kivételek lennének? És a régebbi évtizedek során tényleg olyan sok vér folyt?

Hogy ennek módszeresen utánajárjunk, összegyűjtöttük az arra vonatkozó adatokat, hogy milyen mértékű politikai erőszakot követtek el az autoriter kormányok 1946 óta.[144] (Ezekkel az adatokkal már találkoztunk az 1. fejezetben, ahol a spin- és a félelemdiktatúrák megoszlásáról volt szó: emlékezzünk csak vissza az 1.1.-es ábrára.) A régi autokráciák áldozatainak összeszámolása persze elképesztően nehéz feladat. Még azok is, akik nem próbálták titkolni a tevékenységüket, ritkán vezettek pontos nyilvántartást. Becsléseink emberi jogi aktivisták, történészek, újságírók, kormányhivatalok, nemzetközi szervezetek és más intézmények kimerítően alapos kutatására támaszkodnak.

Időnként, miután egy-egy diktatúra összeomlott, az új vezető létrehozott egy igazságügyi bizottságot, hogy összegyűjtsék elődje bűneinek bizonyítékait – ezek jelentéseit is feldolgoztuk. Összesen közel ezer forrásra támaszkodtunk.

Ugyanakkor ragaszkodtunk hozzá, hogy ne országokat vagy rezsimeket vessünk össze, hanem vezetőket. Az erőszak mértéke akár egyetlen rezsimen belül is nagyon változó lehet. A szovjet kommunizmus alatt Sztálin népirtására és Gorbacsov viszonylag mérsékelt tevékenységére egyaránt sor került. Sőt, mint azt korábban említettük, még egyazon diktátor hivatali ideje alatt is változhat az erőszak intenzitása. Hogy ezt figyelembe vegyük, az egyes vezetők elnyomásának átlagos szintjét hasonlítjuk össze, amit a teljes hivatali időt vizsgálva számoltunk ki. Mivel a nagyon rövid időszakok alapján vont átlagokkal nem lehet megbízhatóan dolgozni, csak olyan diktátorokat vizsgáltunk, akik legalább öt évig voltak egy nem demokrácia élén.

Minden esetben az államilag megrendelt politikai gyilkosságok mennyiségére vonatkozó legjobb becslésünket használtuk. Ez alatt minden olyan gyilkosságot értünk, amelynél az állam ügynökei öltek meg nem erőszakos egyéneket politikai okokból. Ideértjük a politikai foglyok meggyilkolását és kivégzését, továbbá a politikai foglyok és fogvatartottak halálát is, ha az a fogva tartás idején következett be. (A diktátorok sok esetben hivatkoztak arra, hogy egy adott ember halálának természetes oka volt, pedig gyakran a rossz bánásmód vagy legalábbis az elégtelen orvosi ellátás állt a

háttérben.) Ideértjük továbbá azt is, amikor rendőrök, fegyveres erők vagy biztonsági emberek önkényesen öltek meg tüntetőket és más fegyvertelen civileket, gyakran politikai okból vagy félelemkeltés céljával.[145] A „politikai okot” tágan értjük: az állam által vallási okból üldözött közösségek tagjainak és a gazdasági követeléseik miatt békésen tüntetőknek a meggyilkolását is beleszámoljuk. A kétoldalú erőszak vagy az állam okozta éhínségek áldozatait azonban nem vesszük ide.

Minden tőlünk telhetőt megtettünk annak érdekében, hogy pontosan beszámolhassunk a politikai foglyok és fogvatartottak számáról. Hamar világos lett azonban, hogy nem tudunk minden évre vonatkozóan megbízható adatokat szerezni. Ezért minden diktátor esetében inkább arra az évre összpontosítottunk, amikor a feljegyzett szám a legmagasabb volt. Ezek egyúttal nagy valószínűséggel azok az évek is, amelyekről a legteljesebb körű beszámoló áll rendelkezésünkre emberi jogi szervezetektől és más forrásokból. A politikai foglyok és fogvatartottak közé soroltuk azokat az embereket is, akiket legalább néhány órára őrizetbe vettek politikai – tehát nem hétköznapi bűnelkövetési – okból. Esetfüggő, hogy őket végül elítélték-e az adott vétségért, vagy sem. Azokat nem számoltuk ide, akiket terrorizmus vagy más erőszakos cselekmény vádjával börtönöztek be (kivéve, ha valamilyen emberi jogi szervezet, mint az Amnesty International fenntartotta a véleményét, hogy az illető ártatlan). Végül figyelembe vettük, hogy bármelyik forrásunk is tett-e említést az adott politikai fogoly ellen alkalmazott kínzásról. Hasonlóan

az 1. fejezethez, ezúttal is a hivatalba lépésük évtizede alapján osztottuk csoportokba a vezetőket. Az így kapott összeállítást az Autoriter Hatalomgyakorlási Módszerek Adatbázisának (Authoritarian Control Techniques Database) neveztük el.[146]

Mondanunk sem kell, egy ilyen vállalkozástól nem várhatjuk el, hogy minden részletre kiterjedő és tökéletesen pontos legyen. Az efféle összehasonlítások könnyen lehetnek megbízhatatlanok, és nem akartunk mi is egy ilyennel előállni. Mégis, az ilyen jellegű adatok hasznosak a fontos különbségek felfedéséhez, továbbá az általános mintázatok és trendek beazonosításához. Így különböztethetjük meg egymástól az ugandai Idi Amint (aki évente több tízezer politikai foglyot öletett meg) az olyan erős emberektől, mint az argentín Jorge Videla tábornok (aki ezreket), vagy az üzbég Iszlom Karimov (aki százakat), vagy Hugo Chávez (aki tíznél is kevesebbet).

A mintázatok, amelyekre rábukkantunk – miután hónapokon át lehangoló olvasmányokba temetkeztünk, és különböző források adatait összesítettük –, igazolták a gyanúnkat. Az 1980-as évek óta az erőszak mértéke a nem demokratikus vezetők egymást követő kohorszaiban látványosan csökkent. Az 1980-as években hatalomra kerülő vezetők kohorszának – ide tartozik a zimbabwei Robert Mugabe, a panamai Noriega tábornok és Fahd szaúdi király – majdnem kétharmada rendelt el évente több mint tíz politikai gyilkosságot. Az 1990-es évek kohorszának 44 százalékához tartozott ilyen sok politikai gyilkosság. A 2000-es évek kohorszánál – ide soroljuk a szingapúri Li Hszien Lungot, az

ecuadori Rafael Correát és az orosz Vlagyimir Putyint – ez a szám már 28 százalék volt. Az évente több mint száz politikai gyilkosságot megrendelő diktátorok aránya is esett az 1960-as évek óta. Az 1960-as évek kohorszának – ide tartozik a líbiai Moammer Kadhafi, a Fülöp-szigeteki Ferdinand Marcos és a szovjet Leonyid Brezsnyev – körülbelül negyedéhez fűződött évente több mint száz ilyen gyilkosság. A 2000-es évekre ez a szám visszaesett 9 százalékra.[147] A mintázat jól látszik a 2.1.-es ábrán.

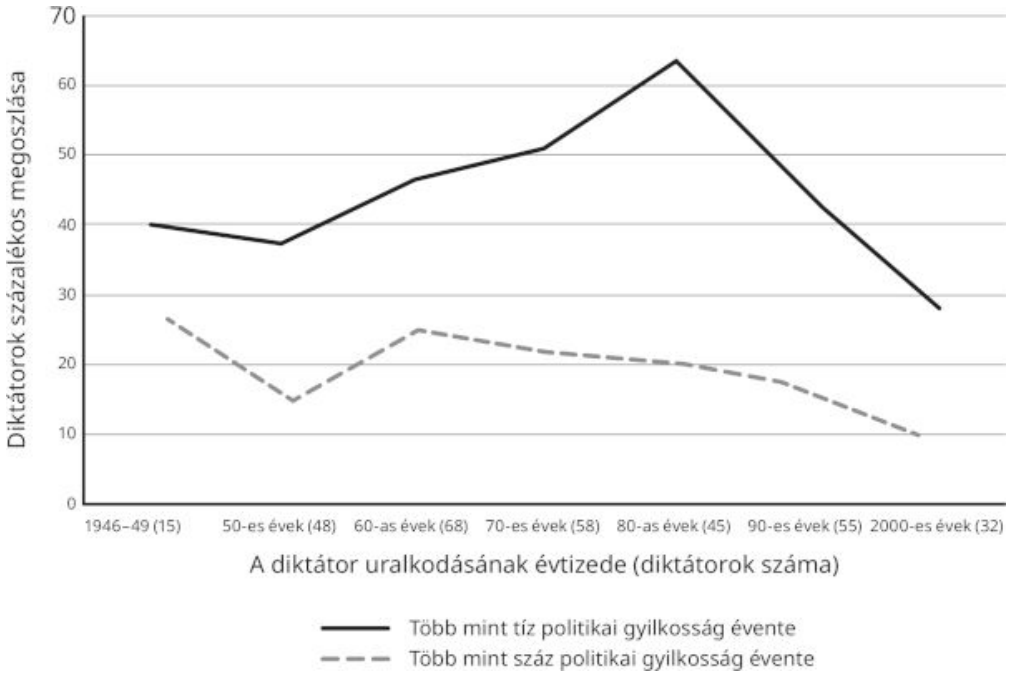

2.1. ábra. Államilag megrendelt politikai gyilkosságok

Forrás: Guriev – Treisman: Authoritarian Control Techniques Database

Megjegyzés: Az adott periódusban aktív diktátorok mennyiségét zárójelben tüntettük fel.

„Diktátorok”: olyan vezetők, akik legalább öt évig voltak hatalomban, és akik rezsimje az öt év alatt végig kevesebb mint hatos Polity2-értékelést kapott

Minden kohorszban találunk sokkal kevésbé erőszakos diktátorokat. II. Sobhuza szváziföldi király az ország 1967-es függetlenedésétől 1982-ig uralkodott, és nem szólnak jelentések ekkoriban elkövetett politikai gyilkosságokról; ugyanez igaz Kuvait több emírjére. Néhány közelmúltbeli autokratának azonban sok vér tapad a kezéhez: a szír Bassár el-Aszad például átlagosan közel 1500 politikai gyilkosságot rendelt el évente (legalábbis 2015-ig, ameddig vannak adataink). Az egyensúly mindenesetre felborult.

Hasonló esést tapasztaltunk a nagyszámú politikai foglyot börtönben tartó diktátorok arányában. Az 1970-es kohorsz 59 százaléka a csúcsévében több mint ezer politikai foglyot jegyzett. A 2000-es évekre ez a szám 16-ra csökkent. A több mint száz politikai foglyot börtönben tartó diktátorok aránya az 1970-es éveket jellemző 89 százalékról a 2000-es évekre 44 százalékra esett (*lásd* a 2.2.-es ábrát). Bár a kínzás sajnálatosan elterjedtnek számít minden autoriter országban, az erre vonatkozó vádak gyakorisága a forrásainkban visszaesett. Információink szerint az 1980-as években hivatalba lépő diktátorok 95 százaléka rendelte el politikai foglyok vagy fogvatartottak megkínzását. A 2000-es évekre ez a szám 74 százalékra csökkent.[148]

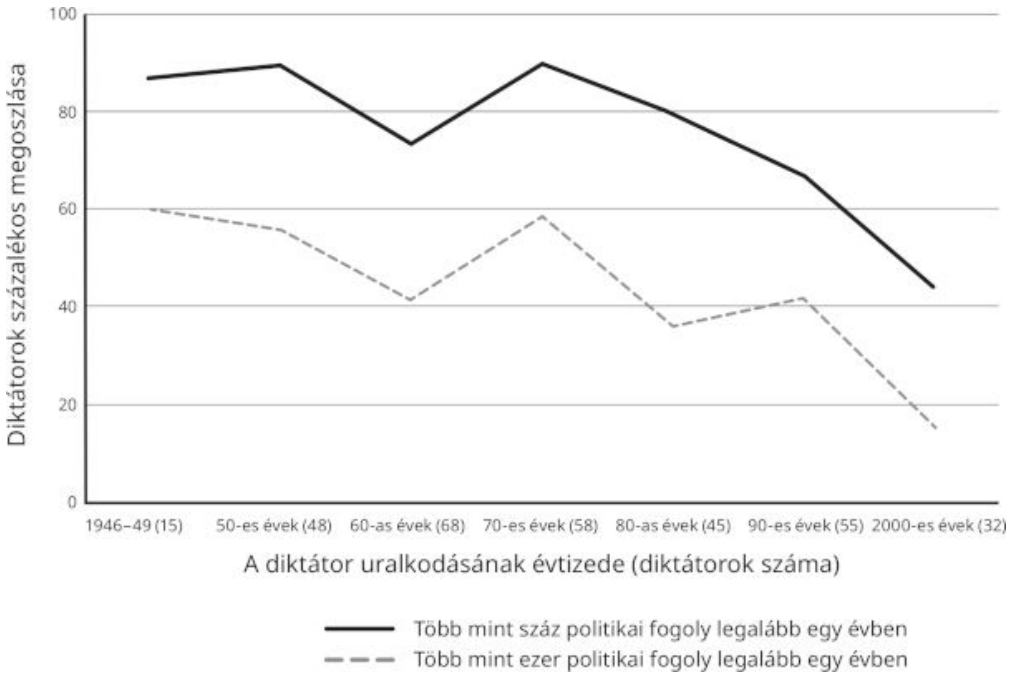

2.2. ábra. Politikai foglyok

Forrás: Guriev – Treisman: Authoritarian Control Techniques Database

Megjegyzés: Az adott periódusban aktív diktátorok mennyiségét zárójelben tüntettük fel.

„Diktátorok”: olyan vezetők, akik legalább öt évig voltak hatalomban, és akik rezsimje az öt év alatt végig kevesebb mint hatos Polity2-értékelést kapott

Meglepő, hogy ilyen egyértelmű bizonyítékokat találtunk az erőszakos elnyomás visszaszorulására. Az évek során az emberi jogi szervezetek kapacitása egyre nagyobb lett az efféle folyamatok szemmel tartására. Adatszerzésük szinte bizonyos, hogy mindinkább alapos lett. Azt várnánk tehát, hogy egyre több erőszakra látnak rá – mégis visszaesést tapasztalunk. Lehet, hogy ezt valahogyan befolyásolta, hol húztuk meg a határokat? Csakhogy sok alternatíva kipróbálásánál is hasonló mintázatokat találtunk. Az évente több mint tíz, több mint száz politikai gyilkosságot megrendelő, több mint száz és több mint ezer politikai foglyot ejtő diktátorok aránya mind alacsonyabb a

2000-es évek kohorszánál, mint az 1980-asnál. Ugyanez igaz, ha az évente egy gyilkosságot vagy tíz politikai foglyot nézzük.[149]

Felmerülhetnek más problémák is az adatainkkal? Lehet, hogy a mintázat valahogyan a diktátorok hivatali idejében beállt változást tükrözi? A 2000-es évek kohorszának tagjai nem uralkodhattak olyan sokáig, mint egyes korábbi diktátorok, legyen szó Kim Ir Szenről (aki 46 évig volt hatalomban) vagy Husszein jordán királyról (aki 47 évig). Eltorzíthatja az összehasonlításunkat, ha a diktátorok hajlamosak erőszakosabban kormányozni a későbbi éveikben. Valójában hasonlóan meredek esést látunk a politikai gyilkosságok és foglyok számában, ha csak azokat a diktátorokat vesszük, akik 5–10 évig uralkodtak. Ebben a kategóriában minden diktátornak hasonló hosszúságú hivatali idő jutott.[150]

Felmerülhet a kérdés, hogy a mintázatot csak a világ egy bizonyos részén figyelhetjük-e meg. Az 1980-as évek végén és az 1990-es évek elején sor került a kelet-európai kommunista rezsimek összeomlására. Megnehezítheti az összehasonlítást, ha a különböző időszakok diktátorai különböző térségekben koncentrálódtak. Csakhogy azt látjuk: az erőszak enyhülése világszerte meglehetősen egységes képet mutat. Hasonló csökkenést tapasztalunk az évente több mint tíz politikai gyilkosságot megrendelő diktátorok megoszlásában a korábbi Szovjetunióban és Kelet-Európában (a kettőt külön kezelve), továbbá Latin-Amerikában és a Karib-tenger térségében, a szubszaharai Afrikában, a Közel-Keleten és Észak-Afrikában, valamint Ázsiában. Az 1980-as évek és a 2000-es évek kohorszai

között mindenhol esést látunk.[151] Az erőszakos elnyomás visszaszorulása a világon mindenütt látványosnak tűnik.

További adatok bevonásával még tisztább lesz a kép. Jay Ulfelder és Benjamin Valentino összeállította a vezetők által megrendelt „tömeggyilkosságok” regiszterét. A szerzők ezeket olyan eseményekként határozták meg, amelyeknél az állam végrehajtói szándékosan okozták egy adott közösség legalább ezer, nem fegyveres tagjának halálát.[152] Ezek előfordulása is csökkent az autoriter rendszerekben. 1992-ben még a nem demokráciák harmadában történt tömeggyilkosság, míg 2013-ra körülbelül 12 százalékukban.[153] A Demokrácia Változatai (Varieties of Democracy, V-DEM) projekt szakértőinek értékelniük kell, hogy az egyes években milyen gyakorisággal kerül sor politikai gyilkosságokra az adott országokban. Ők így határozzák meg, mit is takar a fogalom: „az állam, illetve végrehajtói által elkövetett gyilkosságok, amelyek esetében nincs hagyományos jogi eljárás, és a cél a politikai ellenfelek likvidálása”.[154] A szakértők nem próbálják ténylegesen megszámolni a gyilkosságokat, mint mi, inkább szubjektív értékelést mutatnak fel, az egyes országok történelmére vonatkozó tudásukra építve. Azon nem demokráciák aránya, amelyeknél a szakértők szerint a politikai gyilkosságok „rendszerszintűek” vagy „gyakoriak”, az 1974-es csúcsot jelentő 65 százalékról 2017-re 38 százalékra esett vissza. Azon nem demokráciák aránya, amelyeknél a szakértők szerint az állam képviselői „rendszerszintűen” vagy „gyakran” éltek a kínzás

eszközével, az 1970-es csúcsot jelentő 77 százalékról 2017-re 50 százalékra mérséklődött.[155]

A különböző adathalmazokból kiolvasható mintázatok meglehetősen következetesek. Mindegyik megerősíti, hogy a nem demokratikus országokban az elmúlt évtizedek során átlagosan csökkent a politikai erőszak mértéke. Ezt állításunk szerint az tette lehetővé, hogy a félelemdiktatúrákat fokozatosan felváltották a spindiktatúrák. Könyörtelen elnyomás és erőszakos retorika alkalmazása helyett a vezetők egyre inkább rokonszenvesnek igyekeznek mutatkozni, Arisztotelész szavaival élve „nem keménynek, inkább méltóságteljesnek”. A politikai természetű meggyőzés művészetének számos fontos újítója volt. És az erőszak visszaszorításához hasonlóan ezen a területen is Szingapúr úttörője járt elöl, és boldogan be is avatott másokat a trükkjeibe.

3. fejezet

POSZTMODERN PROPAGANDA

Li Kuang-jao repülőgépe 1991. szeptember 19-én a kazahsztáni Almatiban landolt. Furcsa időpontot választott a látogatásra: pontosan egy hónappal korábban katonai és biztonsági tisztek cselszövő klikkje megpróbálta magához ragadni a hatalmat a Szovjetunióban. Kudarcba fulladt puccsuk nyomán kezdett összeomlani a kommunizmus Európában. Kazahsztánban Gorbacsov leghűségesebb főhadnagya, Nurszultán Nazarbajev még mindig bízott benne, hogy fenn tudja tartani a rendszert – ha politikai egységként nem is, legalább valamiféle gazdasági nemzetközösségként.[1]

Nazarbajevnek azonban szíve mélyén tisztában kellett lennie azzal, hogy elkésett.[2] Érződött, hogy országa hamarosan függetlenedik, és nekiáll versengeni a szomszédaival, hogy az ENSZ 165. tagja lehessen. Nazarbajevnek tanácsokra volt szüksége. Szingapúr döbbenetes átalakulása pedig – amelynek során szúnyoglepte senki földjéből globális kereskedelmi és pénzügyi központ lett – felkeltette az érdeklődését. A csodáért felelős Li az ezt megelőző évben miniszterelnökként visszavonult, és a „rangidős miniszter” titulust vette fel.

Nazarbajev remélte, hogy megtanulja tőle, hogyan édesgessen befektetőket Kazahsztánba.

Lit nemcsak arról ismerték, hogy kézben tartotta országa gazdaságát, hanem arról is, hogy képes volt jó nyugati hírnevét megőrizve szoros politikai kontrollt gyakorolni hazájában. Ötnapos látogatása során arra biztatta a kazah vezetést, hogy szakítsanak a múlttal.[3] A kommunizmusnak vége, jelentette ki a parlament tagjainak. „A tévékkel, műholdakkal, faxkészülékekkel, óriási utasszállító repülőgépekkel teli információs korban" nem lehet elvágni az állampolgárokat a külvilágtól. Már nem lehet úgy nyomást gyakorolni rájuk, ahogyan Sztálin tette az 1930-as években.[4]

Az erős központi kontroll ezzel együtt kulcsfontosságú maradt. Li kritizálta Gorbacsovot, amiért a glasznoszttyal – a szólás és a média szabadságának biztosításával – kezdte működését ahelyett, hogy a még mindig nagy hatalmú szovjet államban hajtott volna végre gazdasági reformokat. Nazarbajev figyelmesen végighallgatta Lit. Később összefoglalta, szerinte hogyan fest a szingapúri vezető krédója: „Az ázsiai társadalomban a fegyelem és a rend fontosabb, mint a demokrácia, amelynek idővel kell kialakulnia." Hozzátette: „Soha nem tagadtam, hogy ez a hozzáállás nekem rokonszenves."[5]

Nazarbajev birka- és szarvasmarhapásztorok gyerekeként gyorsan futott be: acélmunkásból alig 22 év leforgása alatt pártvezető lett. Hogyan tudna most anélkül fegyelmet tartani „a tévékkel, műholdakkal, faxkészülékekkel, óriási utasszállító

repülőgépekkel teli információs korban”, hogy nem gyakorol az 1930-as évekre jellemző nyomást az emberekre? Amikor Nazarbajev az augusztusi puccs során felhívta Vlagyimir Krjucskovot, a KGB igazgatóját, az idősödő biztonsági főnök azzal kérkedett, hogy „újra lefekteti a törvény és rend alapjait”. [6] A rend azonban néhány nappal később felborult, és felgyorsult a Szovjetunió összeomlása. Nazarbajev jobban pártolta Li megközelítését.

De mindez vajon Kazahsztánban is működhet? Nazarbajevnek egy szigetország helyett az eurázsiai sztyeppe jókora részét kellett kormányoznia, amely alapterületét tekintve a világ kilencedik legnagyobb országának számított. Globális kereskedelmi útvonalak szempontjából fontos kikötő helyett szárazföldekkel körülzárt hely volt, több ezer kilométerre a világ piacaitól. Szingapúr az 1950-es években igyekezett megszabadulni az angol gyarmatosítók uralmától, Kazahsztán pedig 70 évnyi központi tervezés eredményeit mutatta. Linek a növekedés érdekében sikerült mozgósítania az állampolgárait – akár áldozathozatalra is rávéve őket –, miközben elcsendesítette „a frusztráció széles körű hullámai”. Hogyan lehet ugyanezt megvalósítani egy teljesen más közegben?

Nazarbajev hamarosan rájött, hogy ehhez mindenekelőtt meg kell nyernie magának az állampolgárokat. Népszerűségre kell szert tennie, és ezt meg is kell tartania. Az emberek világszerte olyan vezetőket akartak látni, akiknek az uralma alatt szárnyal a gazdaság. Munkahelyeket, emelkedő béreket, fogyasztási cikkeket szerettek volna. Legkönnyebben tehát a

gazdaság hatékony menedzselésével lehetett megszerezni a támogatást. A krízisek és mélypontok azonban elkerülhetetlenek, a vezetőknek tehát meg kellett tanulniuk azt is, hogyan őrizzék meg tekintélyüket a nehezebb időkben. Ehhez pedig a politikai diskurzus alakítására volt szükség: arra, hogy ők határozzák meg, milyen üzenetek jutnak el a választókhoz.

Az elnyomás retorikája

A propaganda mindig is fontos szerepet játszott az autokráciákban, stílusa azonban az elmúlt évtizedek során megváltozott. Az alábbiakban bemutatjuk, hogyan. Li, Nazarbajev és mások újfajta retorikával és kifinomultabb módszerekkel formálták a közvéleményt. A fejezet vége felé világossá tesszük, hogyan vette át a megtévesztés a félelemkeltés helyét az autokraták nyilvános beszédeiben. Először azonban nézzük meg, a régi idők diktátorai miként tartották kézben, hogy a polgáraik miről beszélgethetnek és gondolkodhatnak.

Legtöbben közülük megkísérelték monopolizálni a politikai kommunikációt. Néhányan csak az állami kézben lévő médiának adtak teret. Mások megszelídítették a magánkézben lévő sajtót. A hírek terjesztése és a közügyek tematizálása a diktátorok forgatókönyve alapján zajlott. A belső kontrollon túl sokan az információs karantén eszközéhez nyúltak (erre a 6. fejezetben még visszatérünk). Betiltották vagy cenzúrázták a

külföldi publikációkat, megzavarták a külföldi tévé- és rádiósugárzásokat, és gyakran korlátozták az utazást is, hogy az emberek ne szerezhessenek új információkat a külvilágról.

Jó néhányan hivatalos ideológiát is kidolgoztak, vagyis rögzítették a helyesnek tartott nézeteket és közösségi értékeket. Nyilvánosan minden állampolgárnak ezekhez kellett igazodnia. A legkiforrottabb ideológiák már a diktátor és bandájának hatalomra jutása előtt készen álltak. Hitler a *Mein Kampf*ban dolgozta ki a nemzetiszocializmus eszméit. Sztálin és Mao kitartó aprómunkával építette fel a marxizmus és leninizmus rendszerét. Khomeini a síita iszlámra támaszkodott, amihez hozzáadta saját teokratikus fogalmát, „a jogtudósok gyámságát”.[7]

A már hatalmon lévő diktátorok jellemzően gyengébb lábakon álló ideológiát dolgoztak ki. „Az embernek vezetőként le kell fektetnie a saját doktrínáját”, hangoztatta a haiti erős ember, Papa Doc Duvalier. „Duvalierizmusa” a vudut vegyítette a fekete tömegek dicsőítésével.[8] Mobutunak ott volt a mobutuizmus. A líbiai Kadhafi a „harmadik nemzetközi elmélettel” állt elő. Franco tábornok „a szabadkőműves-kommunista összeesküvés” visszaszorítása érdekében a katolikus korporatizmus egy változatát dolgozta ki.[9]

Miután egy vezető megszilárdította a hatalmát, az ideológiából gyakran személyi kultusz lett.[10] Természetesen nem mindig: egyes katonai juntákban és egypártrendszerekben továbbra is megmaradt a kollektív hatalomgyakorlás. Ám amikor egy diktátornak sikerült alárendelt szerepbe

kényszerítenie a kollégáit, a ragaszkodás a doktrínához szinte mindig a vezető kultuszává alakult át. Ez nem mindig ugyanúgy történt, a legtöbb kultusznak azonban voltak közös vonásai.

Az alárendelt pozícióban lévők mindig versengtek egymással, hogy hízelegjenek a főnöknek. A bókok a terror fokozódásával egyre hangzatosabbá váltak. Sztálin így lett „páratlan géniusz", „zseniális elméletalkotó" és „a történelem lokomotívjának nagy vezetője", nem beszélve arról, hogy Arisztotelészhez és Hegelhez sem értett nála jobban senki.[11] Ceaușescu „a Kárpátok géniusza" volt, „a nagy építész" és „az új hajnalcsillag".[12] Idi Amin „a Föld minden fenevadának és a tengerek halainak ura".[13] Háfez el-Aszad pedig nemcsak Szíria elnöke, hanem „legkiválóbb gyógyszerésze" is.[14]

Egyre több hatalmas szobrot állítottak a vezetőknek, gyakran hegytetőkön. Mussolini profilját belevésték egy olasz domboldalba, Ferdinand Marcos fejmása a Fülöp-szigetek egyik hegygerincét díszítette, Sztálin mellszobrai 38 közép-ázsiai hegycsúcsot koronáztak meg.[15] Az iraki Szaddám Huszein uralkodása alatt az erős ember felkarjának replikái emelkedtek ki a bagdadi földből, jókora kardokat szorongatva. Egy idő után akkora lett a kereslet a diktátorgiccs iránt, hogy Kim Ir Szen egy csapat koreai szobrászt küldött Afrikába, hogy szerezzenek kemény valutát a despotáktól.[16]

A diktátorokról készült kisebb képek is elszaporodtak. Mussolini nézett vissza az emberekre „portrékról, érmékről, metszetekről, sőt szappanokról. Neve ott virított mindenütt: újságokban, könyvekben, falakon és kerítéseken".[17] Sztálin

arcképe megjelent postai bélyegeken, teáscsészéken és képeslapokon.[18] A togói állampolgárok olyan karórákat vásárolhattak, amelyeken Eyadéma elnök megvilágított portréja villant fel és halványult el 15 másodpercenként.[19] A Mao-kitűzők iránt az 1960-as években annyira megnőtt a kereslet, hogy Kína repülőgépiparában alumíniumhiány jelentkezett.[20] A kulturális forradalom idején körülbelül két és fél milliárd kitűző készülhetett – vagyis minden kínai állampolgárnak több mint három jutott.[21]

Az embereknek nemcsak áhítatosan kellett nézegetniük vezetőjük arcképét, hanem tanulmányozniuk is kellett a szent szavait. Becslések szerint 1966 és 1969 között a Mao-idézeteket tartalmazó „vörös könyvecskéből” 1 milliárd példányt nyomtattak. A borítók elkészítéséhez 4000 tonnányi műanyagot használtak fel, így csak jóval kevesebb játékot, papucsot és cipőt tudtak gyártani.[22] Ha pedig valaki valami csoda folytán lemaradt volna róluk, Mao idézeteit rányomtatták „törölközőkre, párnákra, fabútorokra, borosüvegekre, gyógyszeres dobozokra, pénztárcákra, játékokra és cukorkacsomagolásokra is”.[23] Kadhafinak „zöld könyvecskéje” volt, Mussolininek pedig *Breviario mussolinianó*ja.[24] 1935-től kezdődően minden német vőlegény és menyasszony kapott egy példányt a *Mein Kampf*ból, és a kötetet kötelező olvasmánnyá tették az iskolákban.[25] Szaddám maximáit – csak egy velős példa: „Soha ne feledd: azt megbánhatod, hogyan viselkedsz vagy cselekszel, azt viszont nem bánhatod meg, ha türelmes

vagy” – egyetemeken tanították, és iskolai tankönyvek borítóira nyomtatták.[26]

A diktátor állandó jelenlétét megerősítette az állami kézben lévő rádió és később televízió az egész országra kiterjedő sugárzása is. Olaszországban Mussolini alatt, illetve Németországban Hitler idején a városok terein felállított hangosbemondókból egyfolytában bejelentések és beszédek szóltak.[27] Kínában Mao „udvarokban, iskolákban, gyárakban és kormányhivatalokban”, valamint az utcákon állíttatott fel hangosbemondókat. Állandóan bömböltek belőlük az elnök szavai.[28]

Az uralkodók így akarták biztosítani, hogy mindenkit elérjenek. Ugyanakkor valami mást is szerettek volna: kollektív tapasztalatot teremteni. A náci Németországban erősen javallottnak számított az úgynevezett „közösségi befogadás”:

> Amikor csak eljött az ideje egy náci vezető beszédének vagy valamilyen fontos bejelentésnek... a rádiófelügyelők hangosbemondókat állítottak fel a köztereken, gyárakban, irodákban, iskolákban, sőt még az éttermekben is. Felharsantak a szirénák, és a „közösségi befogadás” idejére mindenhol leállt a munka. ... Egy vezető náci propagandista a közösségi befogadást a templomokban zajló istentisztelet élményéhez hasonlította.[29]

Amíg véget nem ért az adás, a német emberek nem hagyhatták el a helyüket. Spanyolországban Franco Információügyi

Minisztériuma „teleklubokat” hozott létre a vidéki területeken, hogy az ott élők együtt nézhessék az adásait. Az efféle közösségeknek 1972-re már több mint 800 ezer tagjuk volt.[30]

A propaganda fő üzenete egyszerűen szólt: „Engedelmeskedj, különben megjárod!” A mögöttes tartalom pedig ez volt: „Nagyon kemények vagyunk!” A propaganda stílusát általában világosnak és közvetlennek mondhatjuk. Alig jutott belőle a modern politikai propagandára jellemző humorból, iróniából és dupla fenekű fogalmazásmódból. A poszterek és szlogenek főként erélyes utasításokból álltak („Támogasd az anyákat és gyerekeket segítő programot!”, „Tedd tönkre azokat, akik a kapitalista utat követik!”, „Kolhoznyikok, egy-kettő, mozogjatok!”), vagy elvont állításokból („Egy forradalom nem vacsoraparti”, „A Ducénak mindig igaza van”). A keménységet közvetítő kijelentéseket gyakran jó hangulatú, öntömjénező nacionalista üzenetek rejtették („A fényes jövő a miénk!”), esetleg munkára serkentő felszólítások („Több disznó, több műtrágya, jobb gabonatermelés!”), vagy az ideológia alapértékeinek megerősítései („Ország, vallás, monarchia”).

Egyes diktátorok – kiváltképpen a legrégebbiek – lelkesítő, vonzó lehetőségekkel próbálták mozgósítani a tömegeket. Az állampolgárok hűségét a nürnbergi birodalmi gyűléseken, az úttörők ifjúsági táboraiban és átnevelőtáborokban igyekeztek megteremteni. Hitler és Sztálin bizonyos szokások és érzelmi asszociációk kialakításával, tudat alatti szinten akarták magukhoz láncolni az állampolgáraikat. A Pavlov-féle „feltételes reflexeket” házasították a Le Bon-féle

„tömegpszichológiával”. Személyi kultuszukkal pedig végképp lehengerelték az embereket. Még Sztálin egyes elítélt áldozatai is önkéntelenül könnyeket ejtettek a vezér halálhíre hallatán. Amennyiben pedig az érzelmi kötődés elhalványult, a racionális elmére nyílt elrettentéssel hatottak.

Más diktátorok – vagy akár ugyanazok, csak uralkodásuk későbbi időszakában – a demobilizációra törekedtek. Az embereket mozgósítás helyett inkább a rutinjaikra korlátozták. Dagályos hivatali bikkfanyelven szólították meg őket, amit nehéz volt követni, csak elidegenítő hatást gyakorolt rájuk. A rezsimet öröknek és megváltoztathatatlannak festették le, „magától értetődőnek”.[31] Arra az esetre, ha egyesek átlátnának a politikát burkoló ködön, az állam elég emlékeztetővel rendelkezett az elnyomó hatalmáról. Az erőszakos retorikát azonban olyan absztrakt, ismerősen hangzó megfogalmazásokba rejtették, amit a csak fél szemmel figyelők gyakran észre sem vettek.

A megfélemlítés idiómái

Ha – mint azt korábban állítottuk – a régi idők diktátorai erőszakos elnyomáson keresztül kormányoztak, miért volt szükségük propagandára, ideológiára vagy személyi kultuszra? Miért próbálták befolyásolni, hogy az emberek mit mondanak vagy gondolnak, ha már amúgy is engedelmességre kényszerítették őket? Erre az a válaszunk, hogy az említett módszerek segítettek hatékonyabbá tenni az elnyomást. A

félelemdiktátorok számára a propaganda nem az erőszak alternatívája volt: a kettő együtt volt működőképes.

Az uralkodók természetesen a propaganda segítségével kommunikálták az ellenzék elrettentésére szánt fenyegetéseket. A nyilvános kivégzések – „a televízió műsorán”, ahogyan Kadhafi büszkélkedett vele – megmutatták, milyen sors vár azokra, akik megpróbálnak a diktátor útjába állni. A vezérek hajthatatlanságáról vérszomjas beszédek árulkodtak. Hitler uralkodása alatt „az erőszakos, halállal fenyegető retorika hatására az emberek elfogadták, hogy a könyörtelenség elválaszthatatlan a rezsimtől”.[32] Még amikor az uralkodók nem is fenyegették közvetlenül az ellenfeleiket, propagandájuk akkor is szorongást keltett. És mint arra a szociálpszichológusok rámutattak, akik sebezhetőnek érzik magukat, hajlamosak felsorakozni a vezető mögött.[33] Amikor halállal fenyegetik őket, szorosabban kezdenek kötődni az uralkodó ideológiához, támogatják a bűnözőkkel szemben a keményebb fellépést, és kevésbé toleránsak a kívülállókkal.[34] A diktátorok nagymértékben építettek ezekre a késztetésekre, mesterségesen keltettek veszélyérzetet az emberekben, hogy aztán önmagukat állítsák be a biztonság egyedüli forrásának.

A háború a diktátorok egyik közös témája volt. Mint az előző fejezetben láthattuk, sok vezető – akár olyanok is, akik soha életükben nem láttak még csatateret – khaki színű ruhákat viselt, katonai címeket és érmeket aggatott magára, és katonai retorikát használt. A poszterek és filmek még békeidőben is a konfliktusokat ünnepelték. Spanyolországban Franco nagy

barátja volt „a keresztes hadjárat mozijának” *(cine cruzada),* amely az ő lázadását dicsőítette. Számtalanszor újramesélték a mártíromságról szóló történeteket. Sztálin propagandistái az utolsó cseppet is kisajtolták Pavel Morozov sztorijából: a parasztfiút dühös falusiak ölték meg, miután nyíltan kritizálta az apját a gabona felhalmozásáért. Goebbels Horst Wessel mítoszát építgette, az SA egyik rohamosztagosáét, akit a kommunisták gyilkoltak meg egy 1930-as utcai verekedésben.[35] Az ellenségekről, fenyegetésekről és áldozatokról szóló diskurzus hatására mindenki állandó feszültségben élt. A nyelvész Victor Klemperer szerint – aki a nácizmus évei alatt Drezdában lakott – Hitler tirádái „az amerikai mozi thrillereiből ismerős” feszültséget gerjesztettek az emberekben.[36] Nem véletlenül – Goebbels arra törekedett, hogy minél szélesebb körben keltsen baljós hangulatot, rossz előérzetet, ezt hívta ő „sűrű atmoszférának” *(dicke Luft).*[37]

A propaganda és az erőszak a sok erős ember által kedvelt, nagyszabású kormánypárti demonstrációkon fonódott össze. Többek között Castro, Nasszer és Mianmar tábornokai is hatalmas összejöveteleket szerveztek.[38] Ezek igencsak megfélemlítették a riválisaikat. Még ha a zászlólengetők közül sokan inkább félelemből, semmint meggyőződésből cselekedtek is, a gyűlések világosan árulkodtak a diktátor mobilizációs képességeiről.[39] A rendszerhű tömegek igazolhatták egy-egy rezsim agresszióját – Castro egymillió kubait rendelt az elnöki palotája köré, hogy azok a Batista-párti paramilitáris szervezetek képviselőinek kivégzését követeljék.[40] A feltüzelt

tömegek emellett látványos hátteret szolgáltattak a diktátor erőfitogtatásához. Nasszer 1962-ben másfél millió egyiptomi előtt hivalkodott két új nagy hatótávolságú rakétájával.[41]

De ha a félelemkeltés vágya megmagyarázza az erőszak és a propaganda összekapcsolását, miért kell még ideológiához is folyamodni? Miért ragaszkodnak a vezetők valamilyen obskúrus hitrendszerhez? A kérdésre egyszerű válasz is adható, amely szerint maguk a diktátorok meggyőződéssel hittek ezekben az eszmékben. Azért erőltették rá a népükre a marxizmust, a maoizmust vagy a baaszizmust, mert szerintük az adott ideológia válaszokat kínált az emberi lét legfontosabb kérdéseire. Ez tagadhatatlanul igaz volt sok diktátorra. Bizonyos szempontból Lenintől kezdve minden szovjet vezető őszinte marxista volt. Még a magánéletükben is marxista kategóriákat és fogalmakat használtak, és valószínűleg hittek abban, hogy az eszmerendszerük kevésbé igazságtalan, mint a kapitalista Nyugaté. Az sem kérdés, hogy Hitler hitt a nemzetiszocializmusban. Az igaz hívőkön érezhető szenvedély már a premodern vagy ipari társadalmakban is segített nekik feljutni a ranglétra tetejére. Ezzel együtt az ideológiának a szóban forgó rezsimekben praktikusabb funkciója is volt.

Segített ugyanis megszervezni az elnyomást. Hogyan lehet irányítani emberek nagy tömegét? Az első és legfontosabb lépés, hogy nyilvánosan definiálni kell, mi a „jó” és mi a „rossz”. A legtöbb kormány törvényekkel és alkotmányokkal szabja meg, mi engedélyezett és mi tiltott. A törvények – különösen, ha precedenseken alapulnak – időnként merevek, és lehetővé

teszik, hogy a bírók és az ügyvédek hatalomra tegyenek szert. Ezzel szemben egy ideológiát az uralkodó a saját kénye-kedve szerint újraértelmezhet.[42] Bár a diktátorok a hétköznapi bűncselekmények és a polgárjogi szerződések kezeléséhez megőrizték a hagyományosabb jogi módszereket, az ideológiák segítségével határozták meg, hogy milyen politikai cselekvést várnak el az emberektől. Doktrínáik beazonosították a rezsim ellenségeit, és igazolták az ellenük elkövetett erőszakot.

De nem elégedtek meg ennyivel: azon túl, hogy elválasztották a „jót" a „rossztól", és igazolták az erőszakot, az ideológiák decentralizálták az átlagemberek elnyomását is. A diktátorok hűségrituálékat dolgoztak ki, amelyeket mindenki megerősített a részvételével. Az embereknek meg kellett jelenniük a felvonulásokon, hordaniuk kellett a párt kitűzőit, jellegzetes üdvözléssel kellett köszönteniük egymást. Központilag jóváhagyott megfogalmazásokkal kellett kommunikálniuk, memorizálniuk az alapszövegeket, fejet hajtaniuk a vezető portréja előtt és esküt tenniük (néha vérrel aláírva). Az uralkodóra kellett szavazniuk, éljenezniük, tapsolniuk, kiáltaniuk kellett, továbbá szitkokat szórni „a nép ellenségeire" – sőt, Mao alatt még „hűségtáncot" is kellett járniuk, mielőtt vonatra szálltak.[43] Minél bonyolultabb, homályosabb és kellemetlenebb a rituálé, annál jobb, hiszen pont az volt a cél, hogy látható legyen, ki az elkötelezett támogató, és ki az, aki csak vonakodva engedelmeskedik.

A vezetők az efféle rituálékkal – különösen, amikor gyerekeknek tanították meg őket – képesek voltak a népükbe

sulykolni a tudnivalókat. A tudatos meggyőzés mellett azt is elérték, hogy az emberek megszokásból cselekedjenek. A 20. századi diktátoroknak még nem állt rendelkezésükre a megfelelő technológia ahhoz, hogy mindenkit közelről megfigyelhessenek. A hűtlenek leleplezőinek megjutalmazásával azonban sikerült rávenniük az átlagembereket arra, hogy elvégezzék helyettük ezt a feladatot. Mao például arra törekedett, hogy „az egész társadalomból »gondolatrendőrséget« csináljon, amely monitorozza az emberek szóhasználatát, hogy ezáltal beazonosítsa a »helytelen« gondolatokat”.[44]

A hűség az ideológiához védelmet biztosíthatott egy pártnak. Egy vezető védelmét azonban inkább a személyi kultusszal lehetett elérni. Nem véletlen, hogy amikor egy diktátor hatalomra került, a kultusz szinte azonnal elkezdett kiépülni. A szélsőséges ragaszkodás az ideológiához ugyanakkor veszélyesnek is bizonyulhatott. Az igaz hívők könnyedén kiábrándulhattak „a nagy vezér” öncélú újraértelmezéseiből.[45] Ők bizonyos gondolatokhoz voltak lojálisak, nem pedig a személyhez. Ezért sok uralkodó megszabadult a leginkább ideológiavezérelt bajtársaitól. Sztálin az 1930-as évek során kivégeztette korábbi szövetségeseit. Hitler a hosszú kések éjszakáján, 1934 júniusában megölette Ernst Röhmöt, Mussolini az 1920-as években pártja több ezer radikálisabb tagját száműzte.[46]

A hűségrituálék bizonyos szempontból feleslegesnek is tűnhetnek, elvégre a másként gondolkodók egyszerűen

leplezhetik a valódi meggyőződésüket. Eljárhatják a „hűségtáncot”, miközben magukban átkozzák a diktátort. De még ha a másként gondolkodók ezt is tették titokban, a hűséggépezet megakadályozta őket abban, hogy beazonosíthassák egymást és egyesítsék erőiket. Ahogyan a történész Frank Dikötter írja, a személyi kultusz „mindenkiből hazugot csinált”, és amikor „mindenki hazudott, senki sem tudhatta, ki hazudik”.[47] Vagy hogy az ellenzéki cseh drámaíró és későbbi államelnök Václav Havel szavait használjuk, minden állampolgár kénytelen volt „hazugságban élni”. És így sokkal nehezebben lehetett megszervezni az ellenállást.

Innen nézve érthetőbbé válnak az autokrata propaganda egyes, máskülönben zavarosnak tűnő vonásai. A félelemdiktátorok munkamódszere mint meggyőzési stratégia perverznek érződik. Ahogyan egy szakértő fogalmazott, a jó propagandista „mindent megtesz annak érdekében, hogy szerethetőnek, viccesnek és emberinek tűnjön”. Arra helyezi a hangsúlyt, „ami közös benne és a közönségében”.[48] Brezsnyev kommunista propagandistái azonban humortalanok voltak, távolságtartóak és hűvösek. Nehezen értelmezhető zsargont használtak, minden egyes igét főnevek hosszú sorával egészítettek ki. Ugyanakkor akadtak olyan diktátorok is, akik igyekeztek szorosabb kapcsolatot kialakítani a néppel. Mussolini egy olyan vezető imázsát akarta felépíteni, aki „az átlagemberekre hasonlít, mindenki tud hozzá kapcsolódni”, és személyesen válaszolt több ezer állampolgár levelére.[49] De ez persze csak színjáték volt. Úgy tudott hozzá „mindenki

kapcsolódni”, mint Istenhez: mindketten ritkaságszámba menő víziókban jelentek meg, és mindketten leereszkedtek a magasból, hogy egyengessék az emberek sorsát. Nem volt ebben semmi „emberi”.

A fentebb idézett szakértő szerint az tud igazán okosan hatni másokra, aki „egyszerű és emlékezetes módon” kommunikál.[50] A kommunisták unalmas és kevesek számára érthető diskurzust dolgoztak ki. A szovjet állampolgároknak efféle szlogeneket kellett üdvrivalgással fogadniuk: „Eleget teszünk a Szovjetunió Kommunista Pártjának 26. kongresszusán elhangzott fogadalmaknak!” A magyar híradások „ritualisztikusak, önismétlők, fásultak és hihetetlenül unalmasak” voltak.[51] Franco állami médiája „lényegében annyira untatta a spanyolok nagy részét, hogy passzívak lettek, és beletörődtek a sorsukba”.[52] Szaddám uralkodása alatt a baaszista sajtó „egydimenziós volt, unalmas és szószaporító”.[53] Amikor nem épp a hallgatóságukat altatták el, a rezsim propagandistái azzal töltötték az idejüket, hogy ajnározták a főnöküket, és nyilvánvalóan abszurd állításokat igyekeztek lenyomni az emberek torkán. Sok uralkodóról például úgy hírlett, hogy varázsereje van. Kim Dzsongil állítólag képes volt teleportálni, Mussolini parancsra elő tudott idézni zivatart, és le tudta állítani a láva folyását. Mao négyszer hosszabb távot tudott leúszni, mint a világcsúcstartó.[54] (A burmai Ne Win nem volt éppen varázsló, de konzultált eggyel.[55])

Ha a cél csak a meggyőzés volt, mindez furcsán hangzik. Ha azonban az elnyomás eszközét látjuk benne, máris érthető,

miről van szó. Egy „szerethető, vicces és emberi” vezető, akinek sok közös vonása akad az átlagpolgárokkal, nem éppen ideális arra a feladatra, hogy terrorral engedelmességre kényszerítse őket. Egy erőszakoskodásra hajlamos uralkodó már annál inkább. Ahhoz pedig, hogy elidegenítsék az embereket a politikától, a színtelenül előadott, halálosan unalmas hírek tökéletesen megfelelnek. Minél nehezebben érthetők a doktrínák, annál hatékonyabban lehet a segítségükkel megkülönböztetni egymástól a ténylegesen rendszerhű embereket és az opportunistákat. Csak az előbbiek veszik a fáradságot arra, hogy elsajátítsák a tanokat. A potenciális másként gondolkodók szemében már maga a propaganda abszurditása is árulkodik a rezsim hatalmáról.[56] Megmutatja, milyen hatékonyan képes az uralkodó rákényszeríteni az embereket arra, hogy képtelenségeket ismételgessenek. Ha egy vezér eléri, hogy szolga módra hajbókoljanak neki, és a különböző abszurdumokat fapofával fogadják el, azzal ki tudja szűrni a kételkedőket, és kiválogathatja magának azokat, akik feltétel nélkül végrehajtják az utasításait.[57] A „gyomorforgatóan látványos” szolgalelkűség honorálása pedig tovább erősítheti az illető hűségét, amennyiben még kevésbé vonzóvá vált más, potenciális hatalombirtokosok szemében.[58]

Az elérhető bizonyítékok megerősítik, hogy a régi diktátormodell ereje nem a meggyőzés képességében rejlett. A félelemdiktátorokról annak idején azt tartották, hogy mesteri szinten értenek az agymosáshoz, de a hírnevük némi csorbát szenvedett. A nácik mindenesetre sikert tudtak felmutni a

fiatalok gondolkodásmódjának megfertőzésében. Ahogyan arra két közgazdász, Nico Voigtländer és Hans-Joachim Voth rámutat, a Hitler alatt iskolába járó németek életük során sokkal inkább antiszemiták maradtak, mint az előttük vagy utánuk született generáció tagjai. Az eltérés azonban kicsi: az 1930-as évek nemzedékének mindössze 10 százaléka maradt „meggyőződéses antiszemita" a további életében, a később, mondjuk, az 1950-es években születetteknek viszont már csak az 5 százaléka vallott ilyen nézeteket.[59]

A náci üzenetek a felnőttek körében kevésbé bizonyultak hatékonynak. Egy alapos tanulmány szerint Hitler beszédei a hatalomra jutás felé tartó időszakában „elhanyagolható" hatást gyakoroltak a választásokon mért eredményére.[60] Miután azonban hivatalba lépett, a nácik rádióadásai hatékonyak voltak. Ezek hatására egyre jobban elszaporodtak a zsidóellenes cselekedetek a lakosság körében – bár csak olyan környékeken, ahol korábban is jellemző volt az antiszemitizmus. Ahol az ilyen érzület a múltban kevésbé volt elterjedt, ott a rádióadások még *csökkentették* is az efféle tettek előfordulását. Belsős Gestapo-jelentésekből úgy tudjuk, 1934–35 tájékán egyre erősödött az apátia az emberek körében.[61] Ahogyan egy történész írja: „Nem sokkal az után, hogy Hitler hatalomra került, az emberek túltelítődtek a propagandával, így egyre kevésbé lettek fogékonyak ezekre az üzenetekre."[62] 1934 során a náci újságok példányszáma egymillióval visszaesett.[63] És a nácik szempontjából később sem javult a helyzet. A háború közepére a rádiófelügyelők „mind gyakrabban jelentették, hogy a

hallgatók unalmukban inkább elkapcsolnak”.[64] Egyre több német állampolgár váltott külföldi híradásokra, hiába járt ezért halálbüntetés.[65]

Más autoriter rezsimek is meglehetősen egyenetlenül tudták befolyásolni az embereket. Franco propagandája „sokkal jobban működött, amikor találkozott az emberek érdeklődésével, reményeikkel és félelmeikkel, mint amikor szembement velük”.[66] A politológus Lisa Wedeen szerint Szíriában Háfez el-Aszad alatt az emberek cinikusan viszonyultak a rezsimhez. Ahogyan a parlament egyik tagja fogalmazott: „Senki sem hiszi el, amit mondanak, és mindenki tudja, hogy senki sem hisz nekik.”[67] Az uralkodón élcelődő viccek szabadon keringtek, ahogy Romániában is a Ceaușescu-korszakban, Oroszországban Brezsnyev alatt, sőt Észak-Koreában Kim Dzsongil idején.[68]

Röviden, bár a gyerekkori szocializáció valamelyest átalakíthatta a fiatalok értékrendjét, az autoriter propaganda a jelek szerint inkább csak alkalmazkodást ért el a felnőttek körében.[69] De valójában ez is volt a cél. A félelemdiktátoroknak az engedelmesség a legfontosabb. Hogy ez őszinte meggyőződésen alapult-e, vagy csak óvatosságon, az kevésbé érdekes. Az állampolgárok demobilizálása, a másként gondolkodók elhallgattatása és elszigetelése terén a félelemalapú rendszerek régimódi propagandája meglehetősen hatékonynak bizonyult.[70]

A megtévesztés retorikája

Tehát, mit csinálnak másként a spindiktátorok? Hogy kiderüljön, először is lássunk egy szemléletes példát. Azoknak, akik Kim Dzsongilhez hasonlóan rendelkeznek teleportációs képességgel, a célállomás Asztana, Kazahsztán fővárosa, az időpont 2018. október 5-e, az alkalom pedig Nazarbajev elnök évértékelő beszéde a nemzet aktuális állapotáról. Mindenki más menjen fel a YouTube-ra, ahol könnyen megtalálja az eseményről készült videófelvételt.[71]

A színpadon pódium helyett széles, fából ácsolt íróasztalt látunk, olyat, amihez egy főkönyvelő irodájában lehetne szerencsénk. Az elnök az asztal mögött ül drágának tűnő öltönyben és nyakkendőben. Miközben figyelmesen áttanulmányozza az előtte lévő nyomtatott oldalakat, olvasószemüvege felett felnéz, hogy szemügyre vegye a hallt, ahol konzervatív öltönyökben feszítő hivatalnokok sokasága ül, és figyel fapofával.

„Korunkban a világ globális és lokális problémái összefüggnek – kezdi Nazarbajev. – Jelen körülmények között az állam sikerének kulcsa azok életminőségének javítása, akik az országunkban a legértékesebbek – vagyis az embereké.” Mint hangsúlyozza, a gazdasági célok önmagukban nem számítanak: „Azért valósítjuk meg ezeket, hogy javítsunk a kazahsztániak életminőségén. Minden kormányzót és minisztert arra kérek, hogy mindig tartsa észben, hogy személyes eredményességét ezen számok alapján fogjuk megítélni.”

Az íróasztal mögött ülő férfi inkább néz ki valamilyen évértékelőt tartó vezérigazgatónak, mint közép-ázsiai erős embernek. Úgy beszél, mint egy ténylegesen versengő választáson induló jelölt. Megígéri, hogy 50 százalékkal megemeli a minimálbért, és 22 ezer új munkahelyet teremt. Erősíti a gazdasági versenyt, lesújt a korrupcióra, elősegíti az exportcikkek gyártását, hitelt biztosít a kisebb bankoknak, és javít a mezőgazdaság termelékenységén. Miniszterei mintha egy iskolaigazgatói dorgálásra érkeztek volna. Állva kell végighallgatniuk, ahogy leszidja őket, mondván, nem szolgálják elég jól a népet. A világ változóban van: gondoljanak csak a biomedicinára, a big datára, a mesterséges intelligenciára, a dolgok internetére (IoT) és a blokklánc-technológiára. A miniszterei vajon képben vannak mindezekkel? Nazarbajev a jelek szerint kételkedik ebben.

„Ki az Air Astana igazgatója? Egy angol. Ki a Nazarbajev Egyetem feje? Egy japán. Ha maguk nem végzik rendesen a dolgukat, külföldieket rakok a helyükre!”

A megdorgált hivatalnokok visszaülnek a székükre.

Ahogyan az a videófelvételen is látszik, Nazarbajev kommunikációs stílusa jócskán eltér sok 20. századi autokratáétól.[72] Hasonlít azonban más spindiktátorokéra. Bár mindegyiküké más és más, azért vannak közös jegyeik. Ahelyett, hogy különböző szónoklatokkal vagy unalmas bürokratabeszéddel fárasztanák az állampolgárokat, korunk erős emberei modernebb benyomást akarnak kelteni. Az

alábbiakban megközelítésmódjuk legfontosabb elemeit foglaljuk össze.

Félelemkeltés helyett kompetencia sugárzása. Az erőszak retorikáját a teljesítményével kell leváltani. Ahelyett, hogy megrémisztenék az állampolgárokat, a diktátorok a vezetői képességeik és elhivatottságuk hangsúlyozásával igyekeznek elnyerni a támogatásukat. A régi idők fenyegetése helyett – „Engedelmeskedj, különben megjárod!" – az új szlogen mintha így szólna: „Nézzétek csak meg, milyen jó munkát végzünk!"

Ez a felszólítás persze különösen akkor cseng jól, ha tényleg igaz. Amikor rosszul mennek a dolgok, jön a manipuláció. Az üzenetet részben vizuális síkon kell célba juttatni. A vasalt öltönyök professzionalizmust és naprakészséget sugallnak. Ahogyan a vezérek nyilvánosságnak szánt fényképei is, amelyek manapság inkább konferenciaasztalok mögött mutatják őket, nem pedig egy gyárban sétálva, esetleg katonáknak vagy civileknek szónokolva. A venezuelai Chávez a saját, kötetlen tévéműsorában szívesen jelent meg Nazarbajevhez hasonlóan íróasztal mögött ülve, mint aki majd megszakad a munkában. Hogy egyúttal eljátssza azt is, kapcsolatban áll a népével, az íróasztalt valamilyen közösségi térbe helyeztette – vagy az egyik híressé vált adásban egy tehenekkel teli mezőre.[73]

Aztán ott van a mondandó is. Ahelyett, hogy titokban ármánykodó ellenségekre és mérgezett tőrökre utalgatnának, a spindiktátorok békéről és gyarapodásról szónokolnak. Ahelyett, hogy vért és áldozatot követelnének, kényelmet és tiszteletet

kínálnak. Nazarbajev ígéretekkel telezsúfolt beszédeiben csúcsra járatta ezt a retorikát. Amikor nem győzelmekkel büszkélkedett, új célokat és programokat jelentett be: „Kazahsztán 2030-ban”, „Száz konkrét lépés öt alkotmányos reform megvalósítása érdekében”, „Emberek, bolygó, gyarapodás, béke és együttműködés”.[74] A címek az egyéni vízió és a technokrácia kívánt elegyéről árulkodtak. Más vezetők szintén a nemzet vezérigazgatójának szerepét öltötték magukra. Alberto Fujimori nem is politikusként szeretett hivatkozni önmagára, mint inkább Peru „menedzsereként”.[75]

Az efféle előadásokat ugyanakkor lényegesen nehezebb hitelesen megtartani, ha az ország éppen rosszul teljesít. A diktátorok persze mindig képesek megerősíteni a kompetenciájukba vetett hitet azáltal, hogy megvádolják és kirúgják az alájuk tartozókat. A keménykezű felettes szerepének eljátszása még a jó időszakokban is hasznos: nem véletlen, hogy Nazarbajev olyan látványosan lehordta az embereit. Chávez is közismerten gyakran teremtette le a hivatalnokait csapongó rádióadásai közben.[76]

A cél mindezzel nem csak az, hogy a vezér érzékeltesse, milyen remek munkát végez – bár ez a legfontosabb. A vezető egyúttal azt a gondolatot is terjeszteni akarja, hogy *mások is* odavannak attól, hogy milyen remek munkát végez. Így azok az állampolgárok, akik nem érzékelik a saját bőrükön az ország fejlődését, azt gondolhatják, mások talán igenis érzik. Aztán működésbe lép a konformizmus. Ahogy a félelemdiktátorok nemcsak a félelemérzést terjesztik, hanem annak gondolatát is,

hogy mások rettegnek, úgy a spindiktátorok sem csak az elismerésre pályáznak, hanem az elismerés látszatának megteremtésére is.

Ideológia helyett a tetszetős vonások hangsúlyozása. Sok félelemdiktátor az ideológiára és a hozzá kötődő lojalitási rituálékra támaszkodik. Egyetlen, kollektív igazsághoz ragaszkodnak, amit szükség esetén akár terrorral is ráerőltetnek az emberekre. Az így felépített rendszerek átfogók, de törékenyek. A rezsim bizonytalanságát jelezheti, ha büntetés nélkül marad egy nyilvánosan kifejett „helytelen" vélemény. Nem is igazán az jelenti a kockázatot, hogy valamilyen új „tény" rávilágít a diktátor hazugságaira, inkább az, hogy a hazugságok büntetlen megkérdőjelezése felfedi a vezér gyengeségét.

Mindez költséges csapdába terelheti a diktátort. Ahogyan a társadalmak egyre inkább modernizálódnak, egyre több erőforrást igényel a hűségrituálékat elmulasztó állampolgárok előkerítése és megbüntetése – ehhez néha még magától a néptől is segítséget kell kérni. Úgyhogy a spindiktátorok inkább nem erőltetik az ideológiát és az alkalmazkodást. Ha pedig nincs „igazság", amit meg kellene védeni, akkor nem mutatnak gyengeséget sem, amikor mégsem sikerül megvédeni.

Legtöbbjüknek nincs hivatalos doktrínája. „Pragmatisták vagyunk", jelentette ki Li Kuang-jao. „Semmilyen ideológiának nem vagyunk a rabjai."[77] A Kreml egyik tanácsadója szerint Putyin „gyűlöli az ideológia szót".[78] Ehelyett képek és témák gazdag választékával céloznak meg különböző közönségrétegeket egyszerre. Az orosz vezér a birodalmi

történelem, a kommunista szófordulatok és a konzervatív tradicionalizmus elemeit vegyítve hozza létre „a francia posztmodern és a KGB instrumentalizmusának Molotov-koktélját” – ahogyan a politikai újságíró, Ivan Krasztev fogalmazott.[79] Nazarbajev beszédei az etnikai vagy polgári nacionalizmus egyes vonásait vonultatták fel, attól függően, ki volt éppen a közönsége, továbbá a Li Kuang-jao-stílusú fejlődéscentrikusság is fontos szerephez jutott nála.[80] Chávez időnként régimódi balosnak tűnt, és valójában csak azután szerette meg a szocializmust, hogy már hat éve elnök volt, és elolvasta Victor Hugo *A nyomorultak* című regényét (tehát nem Marx írásait bújta).[81] „Chavismója”, akárcsak Putyin retorikája, inkább a sokakkal rezonáló képzetek (Simón Bolívar és Jézus Krisztus) és különböző eszmék (szocializmus, populizmus, nacionalizmus, antiimperializmus) kombinációja volt, mintsem bármiféle specifikus doktrína.[82]

Személyi kultusz helyett a celebstátusz gondozása. A napjainkban is aktív félelemdiktátorok közül kevésre jellemző a régimódi személyi kultusz. Az észak-koreai középiskolások ugyanakkor kénytelenek végigtanulni egy hároméves tárgyat Kim Dzsongun életének korai időszakáról.[83] Türkmenisztán 2006-ban elhunyt elnöke, Szaparmurat Nyijazov a hónapok nevét lecseréltette rokonai nevére, elvárta a KRESZ-vizsgázóktól az írásaival kapcsolatos tájékozottságot, és felállíttatta az aranyszobrát, amely a nap mozgását imitálva forgott.[84]

Egyes értelmezők szerint a Chávezhez és Putyinhoz hasonló spindiktátorok esetében is lényegében személyi kultuszról van

szó.[85] E vezetők azonban nem klasszikus értelemben vett személyi kultuszt alakítottak ki, hanem celebstátuszt: olyan ízléstelen imázst, amely sok nyugati előadóművésznek és az internetes kor amerikai elnökeinek sajátja. A klasszikus személyi kultuszhoz hozzátartozott a vezér már-már vallásos imádata. Felülről szerveződött, a diktátor és emberei keze munkáját dicsérte, és rákényszerítették az állampolgárokra.[86] A lojalitási rituálék – jellegzetes szalutálások és üdvözlések, a vezető arcképei előtti főhajtások és így tovább – megerősítették az együvé tartozást. A hangvétel ünnepélyes volt, a kultusz nyilvános megkérdőjelezése szóba sem jöhetett. Az állampolgároknak kötelességük volt elolvasni a diktátor írásait, a hatalom pedig elárasztotta a nyilvános tereket a nevével és arcképével.

A celebstátusz ezzel szemben jellemzően decentralizált, gyakran spontán alakul ki, és magánpiaci szereplők is kihasználhatják profitszerzés céljából. A hősről készült képek széles körben ismertek, de keresletalapon és piaci logikát követve terjednek. Nincsenek kötelező érvényű rituálék, bár önkéntes alapúak kialakulhatnak (például nyilvános *moonwalking*, a „Yes, we can!” szlogen kántálása). A hangvétel lehet komoly is, de gyakran játékos, ironikus, vagy egyenesen gúnyos.[87]

Mindezt szem előtt tartva vegyük át Putyin esetét. Sokan elcsodálkoztak már, mennyi tematizált promóciós termék kötődik hozzá: matrjoskáktól kezdve a pólókon, vodkákon és parfümökön át az iPhone-tokokig, csokoládékig és

falinaptárakig – és ezek már az elnöksége korai időszakában megjelentek.[88] Arcképei országszerte kinn vannak a kormányhivatalok épületeiben, 2007-re pedig 28, kissé eltérő változatot lehetett megvásárolni.[89] A róla szóló dalok – az „Olyan férfira vágyom, mint Putyin” (Такого как путин) technopopjától „A legjobb barátom Putyin elnök!” (Мой лучший друг это президент Путин) rapjéig – slágerek lettek.[90] Groznijban, a csecsen fővárosban Putyinról neveztek el egy sugárutat, és vidéki területeken több utcának lett a névadója.[91] A Kreml honlapjára fényképek kerültek ki a macsón pózoló, pecázó, vadászó elnökről, sőt némelyik meztelen felsőtesttel lóháton mutatja. Időről időre pedig az esti hírek Putyin hősies kalandjairól számoltak be: sárkányrepülőzött, hogy darvakat vezessen vissza a párzási helyükre, lemerült a Fekete-tenger mélyére, hogy ősi amforákat hozzon fel onnan, nyugtatópuskával lőtt vad szibériai nőstény tigrisre, és nyomkövetővel látott el egy alvó jegesmedvét.

Mindez a klasszikus személyi kultuszt idézi. Ha azonban közelebbről is megvizsgáljuk a jelenséget, a hasonlóságok elhalványulnak.[92] Nincs Putyinhoz kötődő szalutálás, tánc vagy más erőltetett rituálé, nincs Putyin-biblia, amelyet minden állampolgárnak az utolsó betűig fejből kell tudnia. A legtöbb Putyin-reklámcikk nem központi propagandistáktól származik, hanem utcai árusoktól, akik meg akarják szedni magukat az elnök népszerűségén. A Putyin utcákról kiderült, hogy nem tiszteletadás motiválta a névadást, hanem a remény, hogy így az adott területek erőforrásokhoz jutnak. „Ha az utcát Putyinról

nevezzük el – mondta az egyik bizakodó lakos –, akkor végre lebetonozzák."[93] Az említett dalok nem áhítatosak, inkább ravaszul ironikusak. A lányok, akik az „Olyan férfira vágyom, mint Putyin" című számot jegyzik, nem az elnök mellveregető macsóságát ünneplik, hanem a hétköznapibb tulajdonságait, amelyek humoros kontrasztban állnak az oroszokra vonatkozó sztereotípiákkal. Putyin, éneklik, „nem iszik", „nem bántja őket", és – ami a legfontosabb – „nem menekül el".[94] A tévés produkciók szinte mindegyikéről hamar kiderült, hogy megrendezett. A jegesmedvét például a felvétel előtt elkábították.[95] A tigris egy állatkertből érkezett, nem vadon élő volt, és később belehalt a sok nyugtatóba.[96] A görög amforákat direkt az elnök számára helyezték a tenger mélyére, hogy „megtalálhassa" őket – ahogyan azt később a saját sajtótitkára elismerte.[97] A hatás így végső soron inkább volt komikus, mint hősies.

A klasszikus személyi kultuszoknál ez fel sem merült. Senki sem viccelődhetett Sztálin kinézetén, senki sem tagadhatta meg a Hitler-karlendítést. Ezzel szemben korunk Oroszországában senki sem köteles az „Olyan férfira vágyom, mint Putyin"-t énekelgetni, vagy Putyin-parfümöt használni. Senkit sem küldenek munkatáborba, ha gúnyolódik az elnökön (Mao Kínájában még pontosan ez történt), vagy ha a vezér arcképét szerepeltető újságba köt be egy könyvet (mint Kim Ir Szen Észak-Koreájában).[98] A vállalkozók nemcsak Putyin-vodkát, hanem Putyin-fogselymet is árulhatnak.[99] Izborszk falujában a helyiek egy elnöki látogatást követően idegenvezetést vállaltak

olyan helyszínekre, ahol „Putyin uborkát vásárolt”, vagy „levette a kabátját”.[100] Személyi kultusz helyett mintha annak paródiájával lenne dolgunk. Ha Sztálin isten volt, Putyin inkább márka.

Bár messze nem pontos a párhuzam, felhozhatjuk Barack Obama esetét is. Hozzá is egy rakás tematizált árucikk kötődik: fatojásoktól nagy fejű figurákon, hűtőmágneseken, kirakós játékokon, utazós bögréken, koktélospoharakon, macskanyakörvön, körömfestéken át egészen a spatulákig bezárólag.[101] Bár az iskolákban általában nem lógott ott Obama arcképe, különböző szövetségi épületekben és reptereken országszerte találkozhattak vele az emberek.[102] Gyakran ő is ing nélküli felsőtesttel jelent meg a médiában, így hamar beszédtéma lett a kidolgozott izomzata.[103] Obama neve nem csak egy-két slágerben került elő: a *Billboard* magazin a „tíz legjobb dalról” is közölt listát, köztük Mariah Carey, Jay-Z és Stevie Wonder dalaival.[104] Ami pedig a macsó kalandokat illeti: egy gyors internetes kereséssel találunk olyan videót, amelyben az Egyesült Államok 44. elnöke grizzlymedve-maradékot eszik az alaszkai vadonban.[105]

Nazarbajevhez már inkább a személyi kultusz jellegzetesebb elemei kötődnek: tiszteletbeli címek, arcképpel díszített óriásplakátok, szobrok, valamint róla elnevezett hegyek és városok. Ebben a tekintetben sokkal messzebb ment, mint a legtöbb spindiktátor. Ugyanakkor hiába töltött már 20 évet az országa élén, a kazah elnök nem vezetett be hűségrituálékat. A

legtöbb kontextusban továbbra is inkább a megfontolt vezető, semmint a félelemkeltő erős ember látszatát kelti.[106]

A hitelesség erősítése kölcsönvett csatornákon keresztül. Ahelyett, hogy monopizálnák a teljes médiát, a spindiktátorok lehetővé teszik a névleg független sajtó és néha tévécsatornák működését. Tolerálják valamelyest a kritikát, miközben azért zaklatják a kritikusokat (erről bővebben a következő fejezetben). Ez lehetővé teszi számukra, hogy amikor szükséges, saját céljaikra használják az államtól független csatornák hírnevét. Azáltal, hogy ezeken a médiumokon keresztül juttatnak el üzeneteket az emberekhez, a saját hitelességüket erősítik.

Nazarbajev 2011-ben például politikai krízishelyzetben találta magát, miután a rendőrei keményen lecsaptak a Zsanaozen bányászvárosában lázongó munkásokra. Amikor a hatóságok cenzúrázták a történtekről készült beszámolókat, a Facebookon és a Twitteren vad találgatások kezdődtek.[107] Az állami híradásoknak senki sem hitt. Végül, hogy véget vessenek a spekulációnak, a kormány felbérelt hat, velük szemben időnként kritikusan fogalmazó bloggert, hogy járják be a környéket. Posztjaik hamar megnyugtatták az olvasókat: a térség boltjai tele vannak élelmiszerekkel, a hullaházak azonban nincsenek tele holttestekkel.[108]

Hogy legyen tartalékban egy széles körben elismert alternatív csatornája, Putyin megengedte az Eho Moszkvi rádióállomásnak, hogy ellenzéki tartalmú adásokat sugározzon. Ahogyan a politológus Anton Szobolev felhívta rá a figyelmet,

az Eho Moszkvi tudósításai a 2012 elején szerveződött, nagyszabású Putyin-párti gyűlésekről jobban demoralizálták az ellenzék támogatóit, mint a Kreml-barát média ezekről szóló, kevésbé hiteles beszámolói.[109] Az emberek arra számítottak, hogy az állami tévé felnagyítja a Putyin-párti tömegeket. Az Eho Moszkvi adásainak azonban hittek.

Nazarbajevhez hasonlóan időnként a Kreml is népszerű bloggerek munkájára épített: egy alkalommal, 2009-ben például felbérelte az egyiküket, hogy írjon élére vasalt beszámolót egy szibériai vízerőmű katasztrófájáról. A bloggert két hónappal később a munkája elismeréseként meghívták a Kreml sajtóholdudvarába.[110] Peru elnöke, Alberto Fujimori szintén arra használta a független médiát, hogy meggyőzze a szkeptikusokat a népszerűségéről, ahogyan azt a következő fejezetben látni fogjuk.

A hitelesség ravasz erősítésének másik hatékony módszere a propaganda forrásának elrejtése. A régi idők diktátorai, mint Hitler és Mao, hangosbemondók köré gyűjtötték az embereket, hogy a fülükbe harsoghassák különböző beszédeiket. A félelemkeltésen alapuló propaganda vertikális természetű volt: az üzenetek a magasból érkeztek. Sok spindiktátor azonban rájött arra, amit Jacques Ellul és más kutatók felvetettek: hogy a leghatékonyabb propaganda horizontális, kis csoportokon és hálózatokon, gyakran informális beszélgetéseken keresztül terjed.[111] Épp ezért igyekeztek a közösségi hálózatokon átjuttatni az üzeneteiket, és megszabadultak az eredetükre vonatkozó bizonyítékoktól.

Az internet ezt nagyban megkönnyítette. A propagandisták manapság már felbérelhetnek trollokat, akik átlagembereknek kiadva magukat beépülhetnek online beszélgetésekbe. A Kreml egyik korábbi ügynöke felidézte, hogy 2015-ben két társával valódinak tűnő vitát színlelt online. Először az egyikük egy Putyin-ellenes megjegyzést tett valamelyik internetes fórumon. Aztán a másik kettő nekiugrott a „másként gondolkodónak" erősebb érvekkel, azokat alátámasztó linkekkel és – ha szükségesnek érezték – meghamisított fényképekkel. A többi fórumozó „őszinte" eszmecserét látott, és arra jutott, hogy a Putyin-oldalnak egyszerűen meggyőzőbbek az állításai.[112] Ecuadorban Rafael Correa trollhadserege parancsszóra retweetelte az elnök kijelentéseit.[113] Mivel az elnök kevésbé művelt támogatói ritkán használták a Twittert, a cél vélhetően inkább az volt, hogy a tájékozott ellenzéket győzzék meg Correa népszerűségéről. A maláj Najib Razak „billentyűzetharcosokat" bérelt fel, hogy terítsék be az ellenzéki Twitter-falakat a kormányellenes tüntetőkre vonatkozó kritikákkal.[114]

Természetesen nem csak a spindiktátorok használnak trollokat. A csúcstechnológiát alkalmazó diktatúrákban is bevetik őket, mint amilyen Kína és Szaúd-Arábia.[115] Gary King, Jennifer Pan és Margaret Roberts politológusok szerint a kínai hatóságok 2017-ben körülbelül 448 millió közösségi médiás posztot finanszíroztak.[116] Az oroszokhoz hasonlóan ők is a rezsim hozsannájára törekedtek: nem közvetlenül akarták meggyőzni a felhasználókat, inkább igyekeztek elterelni a figyelmüket az érzékenyebb témákról. Ezzel szemben Szaúd-

Arábia trolljai rendszeresen fenyegetőleg léptek fel a rezsim kritikusaival szemben – még azokkal szemben is, akik a királyságon kívül éltek.[117]

A propaganda forrásának leplezése úgy is megvalósítható, hogy látszólag semleges környezetbe ágyazzák. Az egyik módszer, a „közvélemény-kutatásnak álcázott manipuláció” *(push poll)* lényege, hogy valóságtartalmat nélkülöző gondolatokat terjeszt a megkérdezettek körében, méghozzá azáltal, hogy látszólag tényszerű kérdőívekbe ágyazza őket. Orbán Viktor például 2015-ben nemzeti konzultációt indított, hogy névleg kikérje az emberek véleményét a bevándorlásról. „Vannak, akik szerint a megélhetési bevándorlók veszélyeztetik a magyar emberek munkahelyeit és megélhetését. Ön egyetért ezekkel a véleményekkel?” – szólt az egyik kérdés.

A szórakoztatás fegyverként való használata. A perui Alberto Fujimori nemcsak a híradásból, hanem a szórakoztatásból is fegyvert csinált. Egyik népszerű műsora, a *Magaly Teve* rezsimpárti körítést kínált a hírességekről szóló pletykákhoz. Egy másik programban, az amerikai Jerry Springer talkshow-járól mintázott *Laura en Américá*ban üvöltöző vendégek jelentek meg, és megcsalásról szóló sztorik. A szegmensek között pedig a házigazda, Laura Bozzo – aki közel állt Fujimori biztonsági főnökéhez, Vladimiro Montesinoshoz – az elnök iránt érzett rajongásáról számolt be.[118] Fujimori 2000-es újraválasztási kampánya során Bozzo elismerően beszélt a hadsereg terrorizmusellenes diadalairól, és az egyik adásban szerepeltette a Fujimori ellenfeleként ismert Alejandro Toledo

törvénytelen lányát.[119] Oroszországban a közelmúltban elszaporodtak a talkshow-k, tele olyan figyelemfelkeltő trashtévés elemekkel, mint a káromkodás és az élőben zajló verekedés.[120] És persze mindig a Kreml-párti vélemények kerülnek ki győztesen.

Keretezés és értelmezés. Sokan a valótlan állítások terjesztéseként gondolnak a propagandára, és természetesen megvan a szerepe a fake newsnak is. A tények értelmezése azonban legalább ennyire fontos. A valóság bizonyos elemeit nehéz leplezni vagy tagadni, és azok a híradások, amelyek ezzel próbálkoznak, könnyen elveszíthetik a közönségüket.[121] A tényekhez fűzött magyarázat azonban már egészen más lapra tartozik.

Oroszország hírgyárosai például tisztában vannak vele, hogy külföldi eseményekről sok mindent állíthatnak, a részleteknek ugyanis a legtöbb néző nem tud utánajárni. Arról azonban nehéz meggyőzni az állásukat elvesztő vagy kevesebb fizetéshez jutó embereket, hogy jól teljesít az ország gazdasága. Két politológus, Arturas Rozenas és Denis Stukal az orosz állami tévé, az Első csatorna 1999–2016 közötti sugárzásából 13 ezer gazdasági témájú híradást vizsgált meg. Azt találták, hogy mind a jó, mind a rossz gazdasági hírekről pontosan számoltak be. Azon viszont alakítottak, hogy kinek köszönhető az eredmény. A jó híreket a Kreml hozzáértő munkájával magyarázták, a rosszakat külső tényezőkkel, mint a világpiac működése, vagy a külföldi kormányok tevékenysége.[122]

Amellett, hogy a rossz teljesítményért másokat tesznek felelőssé, a rossz híreket leplezni képtelen spindiktátorok arról próbálják meggyőzni az embereket, hogy egy másik vezető alatt még nagyobb lenne a baj. Az egyik vonatkozó stratégia szerint az uralkodót egy szélsőségesen rossz megítélésű alternatívával kell szembeállítani. Miért van az például, hogy Putyin évtizedek után is benn tartja a parlamentben a megosztó, ultranacionalista Vlagyimir Zsirinovszkijt és az idősödő kommunista Gennagyij Zjuganovot? Nem olyan nagy rejtély: azért, mert potenciális alternatívaként mindkét politikus elborzasztja Putyin liberális kritikusait.

A diktátoroknak ugyanakkor meg kell akadályozniuk, hogy pozitív megítélésű vetélytársaik jelentős követőtáborra tegyenek szert. Így egy karizmatikus ellenzéki szereplő feltűnése esetén hamar elfogy a kormánykritikával és a független médiával szemben mutatott tolerancia. Óriási erőfeszítésekkel dolgoznak inkább a kihívó hitelességének lerombolásán: eltorzítják az eredményeit, akadályozzák a kommunikációját, és negatív érzelmi asszociációkat társítanak hozzá a nyilvánosságban, miközben igyekeznek csökkenteni a láthatóságát, például azzal, hogy még a nevét sem mondják ki.[123] Fujimori és Montesinos az 1990-es évek Perujában bulvárlapjaikban is besározták a riválisokat. Hugo Chávez alatt a *La Hojilla* (Borotvapenge) című, késő esti beszélgetős műsorban különböző kiszivárgott telefonbeszélgetésekkel és titokban készített fényképekkel alázták meg a rezsim ellenfeleit.[124]

A diktátorok időnként egyszerűen megelőző csapásokkal hiteltelenítik a nekik kedvezőtlen híreket. Nazarbajev gárdája például előre jelezte, hogy az ellenfél elemzői szabálytalanságokat mutatnak majd ki Kazahsztán 2005-ös elnökválasztásában. Úgyhogy már jó előre megvádolták az ellenzéket azzal, hogy listát állított össze a feltételezett szabályszegésekről. „Ez a sajtóban »tényközlés« címszó alatt futó félreinformálás csendben és következetesen ássa alá az ellenzék állításait."[125]

Nazarbajev csapata azzal is tisztában volt, hogyan pozicionálják mérsékeltként a vezérüket. Az volt a titok, hogy készültek egy radikálisabb javaslattal, amelyet az elnök elkaszálhatott, hogy aztán azon dolgozzon tovább, amin valójában végig is akart. Nazarbajev 2003–2004-ben látványosan megtagadta a médiára és NGO-kra vonatkozó korlátozásokat, amelyeket a szövetségesei felvetettek.[126] 2011-ben öt és fél millió kazah állampolgár írta alá a petíciót, hogy fújja le az elnökválasztást, és maradjon egyszerűen hatalmon 2020-ig. Ízig-vérig demokrata politikusnak beállítva magát nemet mondott az indítványra. A tájékozottak közül csak kevesen dőltek be ennek, de a politikában kevésbé jártas emberek esetében működhetnek az ilyen trükkök.[127] Természetesen időnként a demokráciák vezetői is élnek hasonló fogásokkal. De sokkal hatékonyabbak ezek, amikor a vezér kezében van a média, és teljes kontrollt gyakorol a politika felett.

Röviden: amikor a tények kedvezők, a spindiktátorok hangzatosan beszélnek ezekről, és saját maguknak tulajdonítják az érdemet. Amikor kedvezőtlenek, a média bevonásával a háttérbe szorítják őket, vagy ha nincs erre lehetőség, akkor másokat vonnak felelősségre. Amikor csökken a népszerűségük, azt a választást kínálják az embereknek, hogy vagy rájuk voksolnak, vagy a legkevésbé sem vonzó alternatívára. Eközben keményen azon dolgoznak, hogy a valódi riválisaik tevékenységét aláássák. Segítőik ezalatt végig úgy alakítják a nyilvánosságot, hogy az a spindiktátor javát szolgálja.

Bizonyíték-ellenőrzés

A félelem- és a spindiktátorok retorikája között lévő különbségekre könnyen találunk példákat. A szóban forgó vezetők azonban más-más időpontokban más-más kijelentéseket tesznek. Néha külföldi fenyegetésekre figyelmeztetnek, máskor a gazdasági teljesítményről áradoznak. De akkor honnan tudhatjuk, hogy sor került-e rendszerszintű változásra?

Ennek vizsgálatához elemezni kezdtük a diktátorok beszédeit, és már itt jeleznünk kell a vállalkozásunk korlátait. Értelemszerűen nem vizsgálhattuk át minden egyes modern diktátor összes beszédét. És a vonatkozó szövegek korlátozott hozzáférhetősége miatt arra sem volt lehetőségünk, hogy egy-egy kiragadott példára összpontosítsunk. Ehelyett különböző, egymással szembe állítható, általunk kiválasztott vezetők

bizonyos beszédeire összpontosítottunk. Az eredményeink tehát inkább illusztratívak, és nem annyira bizonyító erejűek.

A világ minden tájáról válogattunk vezetőket: egyeseket a közelmúltból, másokat régebbről. Akad köztük hét félelemdiktátor (Joszif Sztálin, Adolf Hitler, Benito Mussolini, Francisco Franco, Szaddám Huszein, Fidel Castro és Kim Dzsongun), öt spindiktátor (Vlagyimir Putyin, Rafael Correa, Hugo Chávez, Nurszultán Nazarbajev és Li Kuang-jao), és hat demokratikus vezető (Franklin Delano Roosevelt, Dzsaváharlál Nehru, Dwight Eisenhower a 20. század közepéről, valamint David Cameron, Nicholas Sarkozy és Barack Obama az elmúlt évtizedekből). E vezetőket jelentőségük alapján választottuk, továbbá az alapján, hogy elegendő mennyiségben elérhetők-e a vonatkozó beszédeik. A széles nyilvánosságnak szánt retorikájuk vizsgálatához csak azokat a beszédeiket elemeztük, amelyeket országszerte sugároztak, tehát nem foglalkoztunk a külföldön, háborúk idején, pártgyűléseken és más különleges eseményeken elhangzott gondolatmeneteikkel.

A legegyszerűbb módon úgy lehet efféle szövegeket elemezni, hogy megszámoljuk, hányszor használ a beszélő egy adott témához kapcsolódó szavakat, kifejezéseket. Ennek érdekében listákat állítottunk össze az alábbi fogalmakhoz tartozó szavakról: (a) erőszak (pl. „halál”, „vér”, „börtön”); (b) gazdasági teljesítmény (pl. „eladások”, „bérek”, „infláció”, „gazdag”); és (c) közszolgáltatás (pl. „gyermekgondozás”, „kórházak”, „finanszírozás”). Az egyszerűség kedvéért itt egy kalap alá vesszük a gazdasági teljesítmény és a közszolgáltatás

kifejezéseket, mivel a spindiktátoroknál jellemzően mindkét téma kiemelt, szemben a félelemdiktátorokkal, akik az erőszakra fektetik a hangsúlyt.[128]

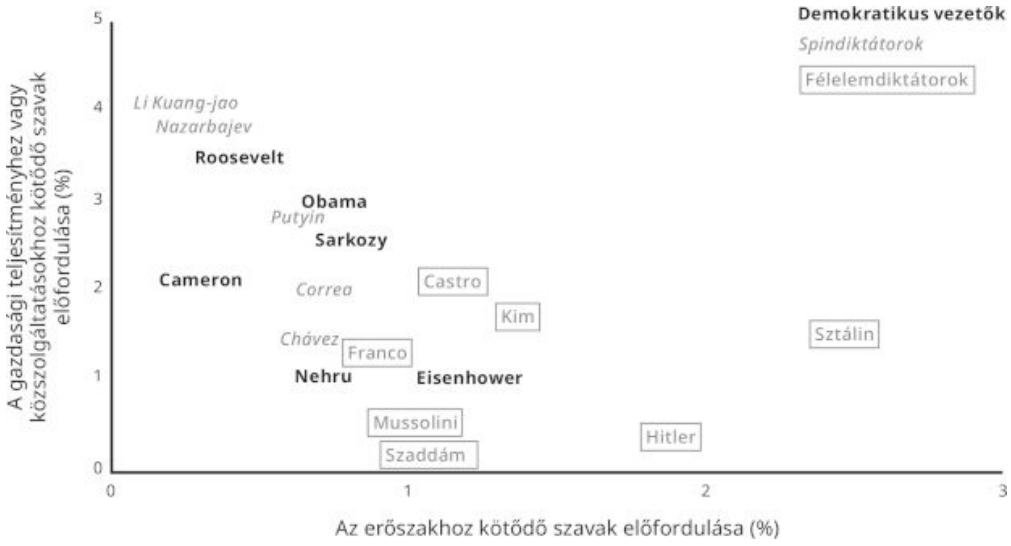

3.1. ábra. Kiválasztott vezetők retorikája
Forrás: Guriev – Treisman: „Informational Autocrats”

Tehát miben különbözött a fenti vezetők retorikája? A 3.1.-es ábrából kiderül. Ahogyan arra számítani lehetett, a félelemdiktátorok (az ábrán bekeretezve) szinte mindenki másnál erőszakosabb fogalmazásmódot használtak. Az egyetlen kivétel Eisenhower elnök, aki bár demokrata volt, a hidegháborús feszültségek idején volt hivatalban, így sokszor kellett beszélnie rakétákról és katonai fenyegetésről. A demokrata vezetőknél (félkövérrel szedve) nagyon magas a gazdasági teljesítménnyel és a közszolgálati intézkedésekkel kapcsolatos szavak előfordulása, bár ez igaz az olyan kommunista uralkodókra is, mint amilyen Fidel Castro és Kim Dzsongun. És mi a helyzet a spindiktátorokkal? Ők (dőlt betűvel

szedve) egyértelműen inkább a demokratákhoz hasonlítanak. Li Kuang-jao és Nurszultán Nazarbajev valóban felülmúl mindenki mást a gazdasági teljesítmény és a közszolgálat hangsúlyozásában, szorosan mögöttük Roosevelttel (és az ő New Dealre vonatkozó diskurzusával).[129]

Korábban azt is állítottuk, hogy a diktátorok manapság már kevésbé kényszerítenek rá valamilyen hivatalos ideológiát a társadalmukra. Ennek ellenőrzéséhez adatokat gyűjtöttünk arról, vajon efféle ideológia – tehát olyan társadalmi, politikai vagy vallásos doktrína, amelyet a kormány legmagasabb szintjén lévő politikusok képviseltek, és amely meghatározta a törvényeik tartalmát – 1945 óta jelen volt-e minden diktatúrában. Marxistának neveztük azokat az autoriter országokat, ahol a kormányt egy kommunista párt uralta, vagy ahol a vezér nyilvánosan kijelentette, hogy marxista. Iszlamistának neveztük, ha az ügyek széles körét világi törvények helyett az iszlám törvényei szabályozták. A harmadik kategóriába az „egyéb ideológiákat” soroltuk: olyan egzotikus eszmerendszereket, mint a baaszizmus, a nasszerizmus, a pancsa síla és a kemalizmus (hogy ezeket egyáltalán tekinthetjük-e hivatalos ideológiának, az nyitott kérdés).

Adataink szembetűnő változásról árulkodnak.[130] A hivatalos ideológia megléte, nagyrészt a kommunizmus összeomlásának köszönhetően, az 1990-es évekre sokkal ritkább lett. Azon nem demokráciák aránya, ahol volt hivatalos ideológia, 42 százalékról (1980-ban) kevesebb mint 20 százalékra mérséklődött (2000-ben). 1980-ban a hivatalos

ideológiák körülbelül kétharmada a marxizmus valamelyik változata volt. Az iszlamista diktatúrák előfordulása kicsivel nőtt: 1980-ban még 3 százalék volt, 2000-ben és 2015-ben már 6 százalék. A többi ideológia előfordulása valamivel ritkább lett, 11 százalékról (1980) 6 százalékra esett vissza (2000).

Azt állítottuk, a hivatalos ideológia jelenléte félelemdiktatúrára utal, nem spindiktatúrára. Az 1. fejezetben használt módszereinkkel igazoltuk ezt a feltevést.[131] A félelemdiktátorok 49 százaléka folyamodott valamilyen hivatalos ideológiához a hivatali ideje során. A spindiktátoroknak csak 15 százaléka tette ugyanezt.

Erin és Brett Carter politológusok figyelemre méltó projektje más bizonyítékokat is feltárt. Hozzánk hasonlóan megkülönböztetik egymástól a szándékosan abszurd propagandát, amelynek célja az állampolgárok demoralizálása (mi ezt kötjük a félelemdiktátorokhoz), a meggyőzésre törekvő, kifinomultabb változattól (szerintünk ez jellemzi a spindiktátorok módszereit).[132] Carterék a világ különböző autokráciáinak állami kézben lévő újságjaiból gyűjtöttek össze közel 8 millió cikket, és a számítógépes nyelvészet módszereit használva kiértékelték, melyik mennyire fogalmaz kedvezően az adott rezsimről. Azt találták, hogy Kína, Eritrea, Üzbegisztán és Szíria – vagyis egytől egyig félelemdiktatúrák – állami kézben lévő újságjai jellemzően sokkal pozitívabban írtak a rezsimről a közelmúltban, mint az efféle lapok Oroszországban, Venezuelában, Ecuadorban és Kazahsztánban, vagyis a spindiktatúrákban.[133] A félelemdiktatúrák propagandája

szélsőséges egyoldalúsággal félemlíti meg az olvasókat. A spindiktatúráké azonban megkísérli meggyőzni legalább a kevésbé tájékozottakat, akik esetleg befolyásolhatók.

Hogyan lehet elérni, hogy a tájékozatlanok azok is maradjanak? Ez állandó kihívást jelent. A spindiktatúrák könnyen alulmaradhatnak, ha a független és elszánt sajtóval kénytelenek versenyezni. A magánkézben lévő médiumok nyílt cenzúrázása vagy betiltása – tehát a régimódi autokraták stratégiája – azonban hiteltelenítené a spindiktátorok demokrata imázsát, akik hozzáértéssel és a legnagyobb jóindulattal szolgálják a népüket. A közelmúlt diktátorai ezen a téren is nagyfokú kreativitásról tettek tanúbizonyságot. Az egyik legelső úttörő pedig ezúttal Dél-Amerikához köthető.

4. fejezet

ÉSZSZERŰ CENZÚRA

Peru elnöke, Alberto Fujimori 1992. április 5-én, körülbelül este fél 11-kor lesújtott. Tankok vették körül a kongresszus és a legfelsőbb bíróság épületét, *autogolpé*t, vagyis „önpuccsot” végrehajtva. Fujimori országszerte sugárzott bejelentésében felfüggesztette az ország alkotmányának érvényességét, és feloszlatta a parlamentet. Szükségállapotot hirdetett, hogy kimozdítsa a korrupciótól, kokainkereskedelemtől és a vérengző maoista lázadóktól szenvedő országot a politikai holtpontjáról.

A korábban környezetvédelmi közgazdászként dolgozó Fujimori váratlan befutóként nyerte meg az 1990-es perui választást, kihasználva, hogy tömegek voltak elégedetlenek az ország uralkodó osztályával, amely addigra teljesen bebetonozta a hatalmát. Fujimori piaci reformokat vezetett be, hogy megakadályozza az inflációs helyzet további súlyosbodását. Csakhogy szinte azonnal ellenséges parlamenti frakciókat, makacs bírákat és zúgolódó hadsereget látott maga körül. Csak az önpuccsal tudta kiszabadítani magát a helyzetből.

Amikor a bejelentését sugározni kezdték, a katonák elfoglalták az ország újságjainak és magazinjainak, tévéinek és rádióinak irodáit. Leállították a sajtó működését – szó szerint, ugyanis kikapcsolták a nyomdagépeket. Az ellenzéki rádióállomások sugárzását megszüntették. Az oknyomozó újságíró, Gustavo Gorriti néhány órával később éppen otthon tartózkodott, amikor az egyik pillanatban civilbe öltözött hírszerző tisztek másztak át a kertje falán, hangtompítókkal ellátott Heckler & Koch 9 mm-es géppisztolyokat szorongatva. Az éjszakát magánzárkában töltötte a katonai főhadiszálláson, a 22 őrizetbe vett újságíró egyikeként.[1]

Mindez vasárnap történt. Kedd reggelre – alig 40 órával azután, hogy a puccs megkezdődött – fordult a széljárás. Fujimori védekező pozíciót vett fel. A letartóztatott újságírókat elengedték, a katonák elhagyták a szerkesztőségeket. Vagyis kínos visszakozásra került sor: Fujimori személyesen jelent meg az *El Comercio* nevű újságnál, a katonai erők vezetőjének társaságában, hogy bocsánatot kérjen. A katonai cenzorok bevetése „a kormányom hibája volt”, ismerte el, és „fogadják őszinte bocsánatkérésemet az esetlegesen okozott kellemetlenségekért”.[2]

Hogy mi változott? Fujimori két szempontból is elszámolta magát. Először is, a demokrácia és a sajtó ellen intézett támadással emberi jogi szervezetek haragját vívta ki világszerte. Az amerikai, német és spanyol kormány minden támogatását befagyasztotta, leszámítva a humanitárius segítséget. Venezuela és Kolumbia felfüggesztette a diplomáciai

kapcsolatot az országgal, Argentína pedig hazautaztatta Peruból a nagykövetét. Az Amerikai Államok Szervezete szankciókról kezdett tárgyalni, egyes tagjai egyenesen Peru felfüggesztését javasolták.[3] Fujimori a sajtóval szemben tanúsított enyhüléssel képes volt valamelyest javítani a helyzeten, és jelezhette, hogy kész újra közelíteni a demokráciához.

Ami azonban még ennél is fontosabb: kiderült, hogy az újságírók elnémítására nem is lett volna szükség. A puccs kiugróan népszerűnek bizonyult. A friss közvélemény-kutatások szerint a peruiak közel háromnegyede támogatta a kongresszus feloszlatását, és 89 százaléka amellett volt, hogy Fujimori igenis strukturálja át a bíróságokat.[4] A korábbi politikai rendszer korrupciójából és káoszából kiábrándult állampolgárok készek voltak felsorakozni egy határozott vezető mögött.

Fujimori a közvélemény-kutatás nyilvánosságra hozatalával elérhette, hogy a perui elit és a külvilág is változtasson a véleményén. De ki hitt volna a rezsim saját közvélemény-kutatásának? Majd a limai Palacio de Gobierno falai között nagy felismerés született: az ellenzéki sajtót a betiltása helyett Fujimori fel is használhatja a saját céljaira. „Az adminisztrációnak fontos volt, hogy a közvélemény-kutatás eredményét otthon és külföldön is komolyan vegyék – írja a politológus Catherine Conaghan. – A puccspárti közvélemény-kutatás azért tehetett szert hitelességre, mert a szabad sajtóban jelent meg.”[5] Az pedig, hogy újra engedélyezték a kis példányszámú ellenzéki magazinok működését – jegyzi meg

Gorriti, a hírszerző ügynökök által letartóztatott újságíró –, „erősíteni látszott a kormány állítását, hogy Peruban igenis van sajtószabadság”.[6]

Harc szavakkal

A 20. század nagy részében a cenzor – jellemzően kék színű – tolla legalább olyan fontos volt a diktátoroknak, mint az AK 47-es gépfegyver. Egy ország irányítása egyenértékű volt az írott szó, a rádióhullámok és a tévéképernyők felett gyakorolt hatalommal, a vezetők pedig óriási energiát fektettek ebbe. Az alábbiakban kifejtjük, hogyan csinálták – és hogy a későbbiek során a spindiktátorok miként fogalmazták újra a feladatot. Fujimori esete sok tanulsággal és jelzésértékű példával szolgál. Kitérünk majd az internetes cenzúrára is, és szokásunkhoz híven konkrét adatokkal zárjuk a fejezetet. De előbb kanyarodjunk vissza a félelemre építő manipulátorokhoz.

Cenzúrájuk stílusa sokféle lehet, négy fontos közös vonást azonban sikerült beazonosítanunk. Először is, a cenzúra *teljes körű:* a szándékot tekintve mindenképp, még ha a végeredmény nem is erről árulkodik. E rezsimekben minden nyilvános kommunikációt jóvá kellett hagyatni. Egyes diktátorok – kiváltképp a kommunisták és a fasiszták – arra törekedtek, hogy átprogramozzák az állampolgárok gondolkodásmódját. A konzervatívok igyekeztek megőrizni azt a szemléletmódot, amely tudomásuk szerint már egyébként is uralkodott az emberek között: a hierarchia, a patriotizmus és a hagyomány tiszteletét. Emellett mindegyik diktátor nagy erőkkel akadályozta a neki nem rokonszenves gondolatok terjedését.

A legtöbben pedig szó szerint mindent megtettek ennek érdekében. A kommunista világban az információs rendőrség tartotta kézben a médiát, és publikálás előtt és után is ellenőrzött minden nyilvánosságnak szánt anyagot. A bolsevikok 1917-ben, hivatalba lépésük második napján cenzúrát vezettek be. Döbbenetes mennyiségű anyagot tiltottak be. Sztálin ügynökei egyetlen év – 1938–39 – leforgása alatt több mint 16 ezer könyvet vontak ki a forgalomból, és 24 millió példányt zúzattak be a károsnak tartott munkákból.[7] Kínában Mao cenzorai éjt nappallá téve dolgoztak. 1950 és 1951 között egy nagy nyomdának csökkentenie kellett az általa legyártott címek számát 8000-ről 1234-re.[8] A cenzurális melléfogások mindkét országban krízishelyzeteket idézhettek elő. Amikor a szovjet Karélia egyik mezőgazdasági újságjába becsúszott valamilyen méltatlan gondolat, a cenzorok villámgyorsan előkerítettek minden egyes példányt, beleértve azt az 50-et is, amelyet tapétának használtak fel, és azt a 12-t, amelyet vécépapírnak.[9] Miután nem volt elégedett Vaszilij Grosszman *Élet és sors* című nagyregényének kéziratával, a KGB még az indigólapokat és írógépszalagokat is elkobozta, amelyeket a szerző a munka során használt.[10]

Kelet-Németországban hivatalosan nem létezett cenzúra. Nem volt rá szükség: a pártvezető Erich Honecker személyesen végezte el a feladatot. „Kötelességtudóan és napi szinten előre elolvasta a párt központi orgánumának számító *Neues Deutschland* első néhány oldalát”, és javította a központozást és a megfogalmazást is.[11] Honecker és agitpropfőnöke, Joachim

Herrmann minden nagyobb beszámolót átnézett előzetesen. Ezt követően már a helyesírási hibákat és ténybeli tévedéseket sem lehetett javítani. Keringett pletyka arról is, hogy a főtitkár személyesen válogatta ki az esti híradó bemondóinak nyakkendőit.[12]

A nem kommunista diktátorokra is jellemző volt az alaposság. A nácik hivatali idejük első 14 hónapja során 1000 újság kiadóját zárták be, és további 350-et fenyegettek meg ezzel.[13] Második évük végére 40 különböző ügynökség több mint 4000 könyvet tiltott be.[14] Franco tábornok Spanyolországban 1966-ig kötelezővé tette minden egyes publikáció – legyen szó újságcikkekről vagy poszterekről – előzetes jóváhagyását.[15] A popénekeseknek a stúdiófelvétel megkezdése előtt be kellett mutatniuk a dalszövegüket.[16] Franco első sajtóügyi minisztere, José Millán-Astray berendelte „a balszerencsés újságírókat, hisztérikus módon üvöltözött velük minden egyes apró engedetlenségükért, a rezsimet kritizáló külföldi tudósítókat pedig kivégzéssel fenyegette meg”.[17] Mussolini az operalibrettók és színpadi produkciók ellenőrzésére is szakított időt.[18] Pinochet felszámolta Chile balos médiáját, és minden újság, magazin, rádióállomás és tévécsatorna szerkesztőségébe cenzorokat ültetett. Katonái rendszeresen razziáztak könyvesboltokban: egyik alkalommal a kubizmusról szóló művészeti kiadványokra csaptak le, attól félve, hogy azok Fidel Castro forradalmát népszerűsítik.[19]

A nyomtatott sajtót az afrikai diktátorok is kézben tartották. A malawi Hastings Banda 1968 és 1975 között 840 könyvet tiltott

be, valamint több mint 100 magazint és 16 filmet. Aki birtokolt egy példányt George Orwell *Állatfarm*jából, azt árulóként elítélték.[20] A nemzetközi hírmagazin, a *Jeune Afrique* jó humorérzékű szerkesztői bajnokságot rendeztek, hogy kiderüljön, melyik ország koboz el több példányt a lapjukból 1978 első felében. A Mobutu vezette Zaire lett az első, utána jött Egyiptom és Líbia. Algéria, Kongó és Guinea még keményebben csapott le: egyenesen betiltotta a magazint. A *Jeune Afrique* szerkesztősége büszkén vállalta, hogy mind a marxisták („az imperializmus talpnyalói" váddal), mind antikommunista riválisaik betiltották a lapot (ők azt írták, „felforgató balosok").[21] Az apartheid Dél-Afrikájában a rezsim emberei nemcsak könyveket és újságokat, filmeket és műalkotásokat ellenőriztek, hanem pólókat, kulcstartókat és bolti cégéreket is.[22]

Pontosan mire vadásztak a cenzorok? Mindenekelőtt az olyan üzenetekre, amelyek szembementek a rezsim ideológiájával, vagy kritizálták a politikai kontrollját. Ám gyakran homályos volt, hogy ez a gyakorlatban mit jelentett. Az egykori Szovjetunióban még maga a betiltott témák listája – a *perecseny* – is titkos volt, az írók sem fértek hozzá, néha még a cenzorok sem. Az időnként napvilágra kerülő listák pedig meglepően részletesnek bizonyultak. Lengyelország efféle előírásai az 1970-es években megtiltották az autóbalesetekre, tűzvészekre, fulladásos halálokra, haszonállat-betegségekre, ételmérgezésre, külföldi adósságokra, valamint az éves kávéfogyasztásra vonatkozó statisztikák közlését. A hippik – akár a külföldi hippik – pozitív összefüggésben történő említése

úgyszintén tilos volt.[23] A keletnémeteknél a tiltott témák közé tartozott a formaldehid, a gyepteke, a sugárutak, a Bratwurst-kioszkok, a házilag készített sárkányrepülők és a Forma–1 is.[24] Pinochet Chiléjében a cenzoroknak mindentől meg kellett szabadulniuk, amit „antipatriótának” bélyegeztek, „terroristákról vagy kommunistákról szólt”, netán „fenyegetést jelenthetett a nemzetbiztonságra”.[25] Ebbe beletartozott az a fénykép is, amelyen a belügyminiszter úgy látható, hogy a ruhája egyik gombja nincs begombolva – a vétkes magazin megrovásban részesült.[26]

Hogy eredményesebben terjedjen a félelem, a határvonalakat – valószínűleg tudatosan – nem határozták meg pontosan, ráadásul változtak is. Miként Winston Smith az Orwell-féle Igazságügyi Minisztériumban, Sztálin cenzorai a múltat és a jelent egyaránt átírták. A kegyvesztett bolsevikokat kiretusálták a fényképekről, tetteiket törölték a történelemkönyvekből. A cenzorok szorgosan járták a könyvtárakat, hogy a hitelvesztett politikusok nevét fekete tintával kihúzzák.[27] Egyes cenzorok attól féltek, hogy az újságok betiltott fényképei esetleg túlélhetik a cenzúrát a bevásárlásnál használt csomagolópapírként.[28] A múlt szerkesztése még Sztálin halála után is folytatódott, legalábbis egy darabig. Amikor a titkosrendőrség fejét, Lavrentyij Beriját 1953-ban lelőtték, a *Nagy Szovjet Enciklopédia* szerkesztői azonnal végrehajtandó instrukciókat kaptak. Az ötödik kötetből borotvával ki kellett vágniuk a 21–24. oldalakat, és a helyükre be kellett szúrniuk egy frissen előállított cikket a Bering-

szorosról.[29] Az 1971-es kiadásban Berijának már nyoma sem volt.[30]

Sztálin az 1930-as évek során betiltotta a kétértelmű fogalmazásmódot.[31] A potenciálisan ilyen megfogalmazásokat irtani kellett, a nem szándékos, de áthallásos elírásokkal és a vizuális hasonlóságokkal együtt. A bolsevik Mihail Kalinyinről készült egyik fényképet az utolsó pillanatban kivették az adott lapszámból, mert túlságosan úgy festett rajta, mint Trockij.[32] A náci cenzorok is vadásztak az ilyesfajta képekre. Victor Klemperer szerint a hivatalnokok átrendezték a drezdai Bismarckplatz parkját, mert az ottani ösvények korábbi sugaras elrendezése az Egyesült Királyság zászlaját idézte.[33] Franco Spanyolországában és Salazar Portugáliájában a cenzorok betiltották a hivatkozásokat a „görögországi sztrájkokra, brazil börtönökben zajló kínzásokra és az indokínai háború elleni tüntetésekre”, nehogy az embereknek ezekről hazai fejlemények jussanak eszükbe.[34]

Másodszor: amellett, hogy teljes körűnek számított, a régi diktátorok módszere *nyilvános* is volt. A cenzúra nem egyszerűen az üzenetküldés akadályozását jelentette, *maga* az üzenet volt. A „helytelen” gondolatok purgálása – akárcsak a rezsim által bevetett erőszak – színházi jelleget öltött. Goebbels könyvégetéseket rendezett, amelyeken a diákok „tűzszlogeneket” *(Feuersprüche)* kántálva vetették a lángokba a „dekadens” irodalom képviselőit. A rádióadók élőben sugározták a berlini autodafét, a filmszínházak pedig később levetítették az erről készült felvételeket.[35] Szerte az országban

további 93 könyvégetésre került sor.[36] A többi 20. századi diktátor hasonló eseményeket szervezett. Mao forradalmárai Santou kikötőjében állítottak fel máglyát, amely három napig égett, és 300 ezer gyanúsnak ítélt könyvet dobtak rá.[37] Pinochet és argentin szomszédai ugyancsak könyvégetők voltak.[38]

Alattomosan zajló tevékenység helyett a cenzúra mindennapossá vált. A Szovjetunióban a Glavlit (az Állami és Katonai Titkok Megőrzésének Fő Adminisztrációs Testülete) körülbelül 70 ezer embert alkalmazott.[39] Az intézménynek külön fiókjai voltak országszerte, és minden újságnak saját irodát kellett biztosítania a belsős cenzor munkájához.[40] Az ügynökség olyannyira látható és mindenütt jelen lévő lett, hogy az oroszok elkezdtek használni egy új főnévi igenevet, a *litovaty*ot, amely azt jelentette, hogy „formális engedélyt kérni a cenzoroktól”. Ehhez hasonló folyamatok szerte a kommunista világban lezajlottak. A cenzor a latin-amerikai katonai rezsimekben is a szerkesztőségek állandó tagjának számított.

Harmadszor: a cenzúra a régi idők diktátorai idején gyakran *erőszakos* volt, ráadásul nyíltan erőszakos. Sztálin és Hitler táboraiban számtalan művész és újságíró vesztette életét, és sok más rezsim is az erőszakra épített. Amikor Pinochet csapatai 1973-ban hatalomra kerültek, lebombázták a balos rádióállomások antennáit.[41] Ahogy Mussolini feketeingesei 1922-ben megérkeztek Rómába, lerombolták az ellenzéki újságok nyomdáit.[42] A Szaddám Huszein vezette Irakban a diktátor idősebb fia, Udáj az újságírók üldözésére szakosodott.

Több mint 500 írót, riportert és művészt végeztek ki, és sokan mások rejtélyes módon eltűntek.[43] Egy szerencsétlen újságírót letartóztattak és megkínoztak, miután megírta, hogy az elnök „minden apróságot szemmel tart Irakban, még a vécéket is”.[44] Malawiban, ha egy kormánykritikus újságíró sikeresen el is rejtőzött, Banda elnök verőemberei a családtagjain álltak bosszút.[45] Mint az erőszak alkalmazásánál általában, a lényeg ebben az esetben sem csak egy adott újságíró zaklatása volt, hanem a félelemkeltés a többiek körében is.

Végezetül, bár egyes diktátorok talán valóban tartottak az elégetett könyvek tartalmától, a cenzúra inkább *a hatalom demonstrálásáról és az engedelmesség kikényszerítéséről* szólt. Ha az emberek valahogyan esetleg tudomást is szereztek az igazságról, nem mondhatták ki. A félelem cenzúrájának célja a demoralizálás és az elrettentés volt.[46] A tiszteletlenségre adott, szélsőséges reakció már-már paranoidnak tűnhetett, pedig volt benne logika. Ha a rezsim büntetés nélkül hagyott egy-egy szabályszegést, az a gyengeségét jelezte. A tömegmédiában előforduló szabályszegések pedig milliókhoz eljutottak. Sőt mindenki tudta, hogy más is tisztában van az adott szabályszegéssel: így alakult ki a játékelméletben „közös tudásnak” nevezett fogalom, ami a koordinált ellenzéki tevékenység szempontjából megkerülhetetlen.[47] Az általános cenzúrából tehát csapda lett. Miután bevezették, veszélyes lett volna megszüntetni.

Fujimédia

A fentiek fényében meglepő fordulatnak számított, hogy Fujimori bűnbánóan megjelent az *El Comercio* szerkesztőségében. A keményfejű vezető, aki nemrég még feloszlatta a kongresszust, beismerte a hibáját, és békejobbot nyújtott. Az ezt követő években még tovább ment, és újfajta, ravasz módszerrel intézte a sajtóval kapcsolatos ügyeket.

Korábban nem igazán látszott, hogy Fujimori úttörő figura lenne. Akkor került hatalomra, amikor a maoista lázadók bombákat robbantgattak a fővárosban, és szabad kezet adott a tábornokainak, hogy levadásszák őket. Az emberi jogi aktivisták a kormányt vádolták újságírók meggyilkolásával, amit a jobboldali paramilitáris szervezetek hajtottak végre.[48] Fujimori az aktivistákra a terrorizmus „jogászseregeként" hivatkozott, és a hadsereget kritizálókat azzal fenyegette meg, hogy árulásért életfogytiglani börtönbüntetést kapnak.[49]

A japán emigránsok gyermekeként született, korábban alig ismert professzorként dolgozó Fujimorinak meglepő választási győzelmét megelőzően semmi köze nem volt a perui politikához. Miután azonban hivatalba került, összeállt egy hírhedt belsős emberrel. Vladimiro Montesinosnak, akit Fujimori a Nemzeti Hírszerzési Szolgálat (Servicio de Inteligencia Nacional) élére nevezett ki, voltak összeköttetései a fegyveres erőknél, a biztonsági szolgálatoknál, a CIA-nál és a nemzetközi drogkartelleknél is. A Peru katonai akadémiáján tanult Montesinost azért szerelték le, mert titkos információkat adott el az Egyesült Államoknak. Miután néhány évet rács

mögött töltött, kolumbiai kokaindílerek ügyvédjeként folytatta a tevékenységét.[50]

Az 1992-es önpuccs és 2000 vége között, amikor Fujimori elnöksége botrányos körülmények között összeomlott, ez a különös páros uralta Peru politikai életét. A stratégiájuk a mindentudáson és mások tudásának manipulálásán alapult. „Az információfüggőség olyan – mondta egyszer Montesinos –, mint a drogfüggőség. Az információ tart életben minket."[51]

Azokra az információkra célzott, amelyeket az ügynökei telefonbeszélgetések lehallgatásával és megfigyelőkamerák segítségével szereztek. A kongresszusról, a bíróságokról, az elnöki palotáról, Lima belvárosáról és a repülőtérről készített felvételek folyamatosan peregtek a Montesinos irodájában lévő 25 képernyőn.[52] Még az egyik bordélyházat is bekameráztatta, ahol gyakran megfordultak a limai elit képviselői.[53] Mindezeknél azonban fontosabb volt, hogyan irányítja az információ áramlását mind az állami, mind a magánkézben lévő médiumokon keresztül: ez alapvetően meghatározta Fujimori népszerűségi indexét és választási eredményeit. A médiával együtt a népszerűségét is kontroll alatt tartotta, ezáltal pedig a politikát is.

A Fujimorihoz hasonló spindiktátorok által kidolgozott módszerek a feje tetejére állították a félelemalapú cenzúra modelljét. Míg a régi idők diktátorai a teljes körű hatalom megszerzésére törekedtek, az új módszer tudatosan a *részleges hatalomra* irányult. A modern globális gazdaságban a teljes információs monopólium a maradisággal volt egyenértékű. És

mint arra Fujimori hamarosan rájött, teljes monopóliumra egyébként sincs szükség, sőt az egyenesen nemkívánatos.[54]

A kirakatba kitehető ellenzéki média ráadásul még hasznot is hajtott. Azt illusztrálta, hogy a rezsim magabiztosan végzi a dolgát. Fel lehetett mutatni a Nyugatnak – és a rendszer hazai kritikusainak – bizonyítékként arra, hogy a hatóságok tiszteletben tartják a sajtószabadságot. Sőt az ellenzéki sajtó még elő is állhatott hasznos információkkal, felhívhatta a figyelmet helyi problémákra vagy a küszöbönálló fenyegetésekre. És amikor a hitelesség különösen fontos szempont volt, fel lehetett használni bizonyos üzenetek célba juttatására is, ahogyan Nazarbajev tette a független bloggerekkel. Fujimori önpuccsa közepette az elnök népszerűségéről szóló, állami médiás beszámolók kevés kritikust hatottak meg. Ha azonban ugyanezen írásokat az ellenzéki sajtó hozta nyilvánosságra, sokkal hitelesebbnek tűntek.

Fujimori támogatói bázisát a vidék és a városi nyomornegyedek jelentették. Ezek eléréséhez uralnia kellett a főbb tévécsatornákat és bulvárlapokat. A társadalom alsóbb osztályai mellett Peruban létezett iskolázottabb, nyugatosodott felső réteg is. Az 1990-es években a felnőtt lakosság 14 százalékának volt főiskolai diplomája, és nagyjából ugyanez az arány jellemezte Izraelt is.[55] Fujimori nem hagyhatta, hogy ez a tájékozott réteg aláássa a támogatottságát. Nem mintha erre nagy esélye lett volna az olyan, elit közönségnek szóló újságokkal, mint az *El Comercio*, a *La República* és a *Caretas*. Az

efféle, keveseket elérő média – amire a peruiak nagy része rá sem hederített – aligha jelentett fenyegetést. „Mit érdekel engem az *El Comercio?* – kérdezte egyszer Montesinos. – 80 ezres példányszámuk van. 80 ezer újság szart sem ér.”[56]

A többi spindiktátornak is megvolt a maga *El Comercio*ja. Putyinnál ezzel volt egyenértékű a *Novaja Gazeta* nevű liberális napilap és a Dozsgy tévécsatorna. Az orosz hatóságok mindkettőt zaklatták, de egyiket sem zárták be.[57] „Az nem volt parancsba adva, hogy intézzenek el minket – nyilatkozta a Dozsgy alapítója, Natalja Szingyejeva az újságíró Jill Doughertynek. – Inkább csak az volt a dolguk, hogy meggyengítsenek. Úgyhogy nyomorgattak, ahogy csak tudtak.”[58] Venezuelában Chávez „stratégiai döntéssel” életben tartott egy ellenzéki tévét. „Nézzétek meg a Globovisiónt – mondta. – Hogyan mondhatja bárki, hogy nincs szabad véleménynyilvánítás? Mindennap támad engem valamivel.”[59] Malajziában az angol és kínai nyelvű média szabadabb kezet kapott, mint a maláj, amely a rezsim támogatói bázisának nyelvét használta.[60]

Amellett, hogy tudatosan csak részleges hatalomra törekedett, Fujimori módszere teljesen *nyílt* volt. Ahelyett, hogy nyilvánosan cenzúrázta volna a „helytelen” gondolatokat, úgy igyekezett befolyásolni a híreket, hogy a nézők ezt ne vegyék észre. A titokban zajló cenzúra arra utalt volna, hogy a kormánynak rejtegetnivalója van, és néhányan talán nekiálltak volna kideríteni a szőnyeg alá söpört információkat.[61] Ha valamit elfednek, az perverz módon még inkább felkelti az

érdeklődést. A társadalomtudósok erre a jelenségre „Streisand-hatásként” hivatkoznak: amikor az amerikai előadóművész megpróbált megakadályozni egy kevéssé ismert honlapot abban, hogy fényképeket közöljön a malibui otthonáról, a botrány több ezer látogatót csábított az oldalra.[62] „A könyv, amit ma betiltanak, holnap kétszer akkora figyelmet kelt – írja J. M. Coetzee dél-afrikai regényíró. – Az író, akinek ma befogják a száját, holnap arról lesz híres, hogy befogták a száját.”[63] Ahogyan a nyilvános erőszak mártírokat, a nyilvános cenzúra érdeklődést teremt. Sőt egyes kutatások szerint az emberek hajlamosabbak hitelesnek elfogadni azokat az információkat, amelyekről tudják, hogy korábban cenzúrázták őket.[64]

Fujimori minderre ráérezve elkezdett a rendszer részévé tenni egyes médiaszereplőket. Az 1990-es évek elején független üzletemberek kezében volt Peru hét fő televízióállomása. Montesinos megvesztegette őket, hogy végezzenek öncenzúrát. A hivatalosan független adásaik ezzel együtt legalább az objekvititás látszatát megőrizték. A rezsim pedig közvetlenül csak nyert a privát szektor producereinek és forgatókönyvíróinak kreativitásából. Montesinos az évtized végére már havi 3 millió dollárt fizetett a tévéknek a rendszerrel rokonszenvező anyagok leadásáért.[65] A részleteket formális – és szigorúan titkos – szerződésekben fektették le, amelyeket az egyes tévék tulajdonosai aláírtak. Mindennap 12 óra 30 perckor összegyűltek Montesinossal, hogy megtervezzék, mi megy majd le az esti hírekben.[66]

A 2000-es elnökválasztás közeledtével egyre többet kellett fizetni. A tévétulajdonosok óriási pénzeket vettek fel a Montesinos-féle Nemzeti Hírszerzési Szolgálat irodájában. Ezt onnan tudjuk, hogy maga Montesinos rögzítette kamerával, hogyan pakolta tele készpénzzel a mogulok aktatáskáit és szatyrait. Üzletfelei cserébe hagyták, hogy eldöntse, mi kerülhet a hírekbe. Ha kérte, véget vetettek oknyomozó műsoroknak, és kispadra ültették a sztároknak számító riportereiket. Az egyik csatorna, az América Televisión a választást megelőző két évben majdnem 23 millió dollárt kapott.[67] Montesinos a pártatlanság látszatának megteremtése érdekében engedte, hogy az Ötös csatorna ellenzéki jelölteket is meghívjon valamelyik műsorába. De azért korlátozták a szereplésüket.[68]

A perui solon vagy amerikai dolláron túl Montesinos más jutalmakat is osztogatott. Egyes esetekben a rezsimről szóló, pozitív hangvételű anyagokért cserébe valamilyen exkluzív sztorit vagy adójóváírást ajánlott fel.[69] Máskor beavatkozott bírósági perekbe, közös felvásárlásokat és adósságátstrukturálást szervezett meg. Az egyik tévéállomásnak még azt is felkínálta, hogy titkosrendőrökkel segíti az információszerzést a különböző sztorikhoz. A kormány fent említett szerződései segítettek az érintett médiavállalatoknak életben maradni. Peru legnagyobb hirdetője az állam lett, amely készpénzben fizetett a leginkább lojális szereplőknek. Amikor ez sem volt elég, Montesinos arra ösztönzött magánkézben lévő vállalatokat, hogy Fujimori-párti csatornákon hirdessenek.[70]

Montesinos a nyomtatott médiát sem hanyagolta el. A sznob elitet kikerülve a szennylapokat célozta meg. Az andoki bevándorlók körében népszerű kukoricasörről elnevezett *Chicha* lapok a limai utcák vulgáris kultúrájáról közöltek szenzációhajhász sztorikat. Olyan újságok címlapjai virítottak Lima bódéiban, mint az *El Cino*, vagyis A kínai (hiába volt japán származású, ez volt Fujimori beceneve) és az *El Chato* (A Köpcös). A félmeztelen nőkről és bűntényhelyszínekről készült fényképek felett a szalagcímek harsányak voltak.

A cenzúra időnként összemosódott a propagandával. Montesinos a kampányidőszakban olyan híradást tudott elintézni, amilyet csak akart. Egy szalagcím az első oldalon körülbelül 3000 dollárba került, vagy kicsivel többe, ha képregény is tartozott hozzá.[71] A Nemzeti Hírszerzési Szolgálat ügynökei minden este titkosított faxüzeneteken keresztül rendelték meg a következő napok anyagait. Montesinos néha maga írta a szalagcímeket.[72] Az újságírók aztán ezekhez igazították a sztorikat.

Bár az arcátlanság terén Montesinosnak aligha akadt párja, azért más spindiktátorok is behálózták a közelükben lévő médiaszereplőket. Peruhoz hasonlóan az állami médiaszerződések máshol is gyakran bizonyultak vonzónak. Venezuelában Chávez 2003 és 2008 között megháromszorozta a kormány reklámköltését, és az összegeket a lojális cégek között osztotta szét.[73] Magyarországon Orbán Viktor megnégyszerezte a kormánya hirdetési keretét, így az több mint 300 millió dollárnak megfelelő forint lett évente.[74] A pénz nagy

részét a kormánnyal baráti kapcsolatot ápoló szereplők kapták, akik cserébe kevesebbet foglalkoztak a kormány korrupciós botrányaival.[75]

A régi idők cenzúrája brutális volt. Az új megközelítés, bár gyengédnek aligha minősült, igyekezett *kerülni az erőszakot.* A 21. században az újságírók bebörtönzése globális emberi jogi szervezetek és külföldi kormányok rosszallását vonta maga után, meggyilkolásuk PR-katasztrófával ért fel. Még a vétkező újságírókkal szemben tanúsított jogos gyanakvás is veszélyes lehetett.

Ukrajnában például Heorhij Gongadze könyörtelen meggyilkolása 2000-ben politikai krízishelyzetet eredményezett. Kiszivárgott ugyanis egy felvétel az akkori elnökről, Leonyid Kucsmáról, amint épp arra kéri a biztonsági főnökét, hogy „vegye kezébe" az újságíró sorsát. Kucsma később azt állította, a felvételt meghamisították, és tagadta, hogy ő rendelte volna el Gongadze megölését. Az Egyesült Államok és az EU azonban felelősségre vonta Kijevet, amiért nem folytatott kielégítő vizsgálatot az ügyben, az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet pedig kijelentette, hogy a bűntény valószínűsíthetően a „gyilkossággal megvalósított cenzúra" esete.[76] A botránnyal odalett Kucsma reménye, hogy megkezdheti harmadik elnöki ciklusát.

Oroszországban a liberális újságíró, Anna Politkovszkaja 2006-os halála – ha minden igaz, megrendelt gyilkosságról volt szó – árnyékot vetett a Putyin-adminisztrációra. Egy bonyolult és homályos bírósági eljárást követően hat férfit ítéltek el az

ügyben, de hogy ki rendelte meg a gyilkosságot, soha nem sikerült bebizonyítani. A német *Süddeutsche Zeitung*ban meginterjúvolt Putyin elítélte a történteket, de hozzátette, hogy véleménye szerint Politkovszkaja befolyása Oroszországban „elhanyagolható” volt. Megölése szerinte sokkal nagyobb „kárt okozott a jelenlegi kormánynak… mint az újságírói munkája”. [77]

A megjegyzést joggal tartották sokan érzéketlennek, ugyanakkor akaratlanul is őszintén felfedi, hogyan gondolkodnak a spindiktátorok. E vezetők tisztában vannak vele, hogy a nyilvános erőszak az újságírók ellen kontraproduktív. Az efféle húzások sokkal jobban aláássák a népszerűségüket, mint a kevesek által olvasott lapokban megjelent, kritikus hangvételű cikkek. A fejezet vége felé visszatérünk majd a kérdésre, és arra, hogy az újságírók ellen elkövetett erőszakot nézve, miben különböznek a spindiktátorok a félelemdiktátoroktól a statisztikák szerint (spoilerveszély: bizonyos kivételektől eltekintve kevésbé élnek ezzel az eszközzel).

Amikor a meggyőzésre mindenképpen szükség van, a Fujimorihoz hasonló spindiktátorok igyekeznek az akaratuknak burkoltan érvényt szerezni: jobban szeretnek jogi úton vagy üzleti manőverekkel nyomást gyakorolni. A televíziós mágnásként ismert, perui Baruch Ivcher 1997-ben a kormány ellen fordult. A kezében lévő Kettes csatorna kínos leleplezéseket közölt Montesinosról és a Nemzeti Hírszerzési Szolgálatról. Montesinos először megvesztegetéssel

próbálkozott, Ivcher állítása szerint 19 millió dollárt ajánlott neki cserébe azért, hogy átadja a kontrollt a tévécsatorna hírműsorai fölött. Ám Ivcher nemet mondott – mire Montesinos egy jogi cselfogással győzedelmeskedett. Az izraeli származású Ivchert megfosztotta a perui állampolgárságától, márpedig a törvény szerint csak perui állampolgár birtokolhatott az országban tévéállomást. Egy simulékony bíró tehát „kénytelen" volt újra elosztani Ivcher részesedését a kormányhűbb szereplők között.[78]

Egy régimódi autokrata talán erőszakhoz folyamodott volna; nem így Montesinos. Az egyik tanácsadója azt javasolta neki, hogy fenyegesse meg halálosan Ivchert. „Emlékezz vissza, Pinochetnek miért voltak problémái – vágott vissza Montesinos. – Mi nem leszünk olyan bénák. Különben is, mi értelme van bárkit is halálosan megfenyegetni? Őrültség lenne." Némi vérontástól természetesen ő sem zárkózott el. Néhány évvel korábban a Sendero Luminosóval folytatott küzdelemben bebizonyosodott, hogy Montesinosnak nem okoz problémát halálosztagokkal megfélemlíteni a parasztembereket,[79] ám belátta, hogy az adott helyzetben az erőszak alkalmazása visszafelé sülne el. Az Ivcherrel való leszámolásért így is magas árat kellett fizetnie: Limában tüntetők vonultak az utcára, hogy kifejezzék nemtetszésüket a bánásmód miatt. A katolikus egyház az állampolgárság elvételét „illegális és veszélyes" tettnek nevezte. Az amerikai kongresszus és az Emberi Jogok Amerika-közi Bírósága is elítélte a lépést.[80]

Más spindiktátorok is hasonló módszereket vetettek be, amikor a kivásárlási kísérletük nem járt sikerrel. Oroszországban az NTV csatorna az 1999–2000-es választási kampány során bírálta Putyint és az ő Egységes Oroszország Pártját. Miután hivatalba került, az új Kreml-vezér őrizetbe vette a médium tulajdonosát, és nyomást gyakorolt rá, hogy adja el az NTV-t a Gazpromnak, az állami tulajdonban lévő földgázkitermelő vállalatnak. Aztán ehhez hasonló taktikával szerezte meg egy másik oligarcha részesedését a vezető állami tévécsatornában. Végül a Gazprom médiaérdekeltségei – többek között az NTV – Jurij Kovalcsuk, Putyin egyik régi barátja kezébe kerültek, akinek a médiabirodalma 2016-ra már körülbelül 2,2 milliárd dollárt ért.[81] Az NTV, vagyis a csatorna, amely 1999–2000 környékén még támadta Putyint, arról lett ismert, hogy az elnök riválisait besározó dokumentumfilmeket vetít.

Magyarországon a média konszolidációjának feladatát a miniszterelnök Orbán egyik régi barátja, Mészáros Lőrinc kapta meg. Az egykori kisvárosi gázszerelőként ismert Mészáros a *Forbes* szerint gyorsan 1,3 milliárd dollár értékű vagyont halmozott fel, ezért pedig „Istennek, a szerencsének és Orbán Viktornak” fejezte ki háláját.[82] Két másik kormányközeli üzletemberrel karöltve 2016–17-ben felvásárolta Magyarország mind a 18 megyei napilapját.[83] A Mészároshoz kötődő vállalatok egyike szintén felvásárolta, majd bezárta az ország legnagyobb ellenzéki lapját, a *Népszabadság*ot.[84] Szingapúrban a Singapore Press Holdings nevű vállalat birtokolta a

szigetország szinte minden napilapját. Miután Li Kuang-jao aláírt egy törvényt, amely felhatalmazta a kormányt arra, hogy átrendezzék a vállalat hatalmi viszonyait, az ott dolgozó kormánybarát vezetők maguk kezdték felügyelni a lapok tartalmát.[85]

Hogy ne tűnjenek gyengének, a régi idők félelemdiktátorai kötelességüknek érezték, hogy minden kritikát cenzúrázzanak. A spindiktátorok azonban – azáltal, hogy engedélyezik egyes független médiumok működését, és úgy tesznek, mintha nem cenzúráznának – kiszabadították magukat ebből a csapdából. A korlátozott elérésű kormánykritikák tolerálásával valójában még erősebbnek is tűnnek. Amíg a széles nyilvánosság körében népszerűek maradnak, nyugodtan legyinthetnek a kevés embert megszólító médiumok károgására.

A kis, független sajtó tolerálása azonban nem egyenlő azzal, hogy örülnek is a működésének. Montesinos megtalálta a módját annak, hogyan nehezítheti meg csendben az ellenzéki média életét. Ugyanakkor igyekezett megzavarni az üzeneteik célba juttatását. És ezúttal is olyan módszereket alkalmazott, amelyek sok másik spindiktatúrában is használatosak.

Az egyik legfontosabb fegyvere *az újságírók beperelése rágalmazás vagy becsületsértés miatt.* Így az érintettek neve bírósági ügyekhez kötődik majd, és súlyos pénzbírságokat kell fizetniük – vagy, ha ennél komolyabb büntetésre is van lehetőség, akár rövid időre börtönbe is kerülhetnek. Montesinos 1991-ben beperelte a *Caretas* nevű ellenzéki magazin szerkesztőjét egy cikk miatt, amelyben „Raszputyinként”

hivatkoztak rá, mondván, az árnyékból mozgatja a szálakat, hogy befolyásolja Fujimori munkáját. Egy bíró egy év (felfüggesztett) börtönbüntetésre ítélte a szerkesztőt, és elrendelte, hogy fizessen 40 ezer dollár kártérítést a biztonsági főnöknek.[86] Az ecuadori Rafael Correa az *El Universo* napilap négy újságíróját vádolta meg rágalmazással, miután „diktátorként" hivatkoztak rá. A kevesebb mint egy nap alatt lezajló tárgyalás után a bíró minden érintett újságírót három év börtönbüntetésre ítélt, és 40 millió dollárra bírságolta meg az újságot.[87]

Szingapúrban Li Kuang-jao rendszeresen beperelte kritikusait rágalmazásért és becsületsértésért. Ahogyan egy elemző fogalmazott: „a profit elvesztésének réme és a merev jogi büntetések fenyegető ereje sokkal hatékonyabb volt az öncenzúra elősegítésében, mint a megfélemlítés korábbi módszerei".[88] A török Erdoğan emberek tucatjait perelte be becsületsértésért, és csak a hivatala első két évében 440 ezer dollár értékű kártérítésben részesült az általa megnyert 21 perből.[89] Putyin Oroszországában több ezer rágalmazási ügy zajlott évente, sok esetben újságírókat pereltek be.[90]

Ha ilyen pereskedésre valamiért nincs lehetőség, a spindiktátorok *végrehajtói intézkedésekkel és pénzbírságokkal* zaklatják a kormánykritikus médiát. Venezuelában Chávez vizsgálóbiztosai valósággal elárasztották a Globovisiónt vádakkal. Azt állították, nem fizetett adót (bírság: 4,2 millió dollár).[91] „Táplálta a félelemérzetet az állampolgárok körében" azzal, hogy beszámolt egy börtönlázadásról (bírság: 2,1 millió

dollár).[92] „Pánikot és szorongást keltett” azáltal hogy hírt adott egy földrengésről (kilátásba helyezett büntetés: 72 órás bezárás).[93] A Globovisión elnöke pedig illegálisan raktározott 24 Toyota járművet, hogy manipulálhassa az árakat (büntetés: öt évig terjedő börtönbüntetés).[94] A kormány ügynökei átkutatták a Globovisión elnökének házát illegális vadászatra utaló bizonyítékokért, de egyet sem találtak.[95] Erdoğan adóügyi minisztériuma 2009-ben döbbenetes, 2,5 milliárd dolláros bírságot szabott ki a kormánnyal szemben kritikus Doğan Yayin médiacsoportra állítólagos adócsalásért.[96]

A bírságok mellett a rezsimek időnként példányszámcsökkentéssel is büntethetik az egyes médiumokat. A teljes betiltástól tartózkodnak, hogy ne kelljen a cenzúrával kapcsolatos vádakkal szemben védekezniük. Miután a *Time*, a *The Asian Wall Street Journal* és a *Far Eastern Economic Review* a szingapúri kormányt rossz színben lefestő cikkeket közölt, a kormány mindegyiknek alacsonyabbra vette a példányszámát, így csökkentve 80 százalékkal az eldásukat.[97] Ezzel jócskán visszaesett a lapok hirdetési bevétele. Mint Li később megírta: mivel az újságok forgalomban maradtak, „nem vádolhattak minket azzal, hogy félünk a beszámolóik nyilvánosságra kerülésétől”.[98]

A vezetők gyakran úgy állítják be a különböző szabályozásokat, mintha azok legitim célokat szolgálnának.[99] Oroszország hatóságai azért szűrik meg az internetes tartalmakat, hogy megóvják az állampolgáraikat a pedofiloktól és a terroristáktól.[100] Hogy enyhítsen az oligarchák sajtóra

gyakorolt nyomásán, Correa úgy módosította Ecuador alkotmányát, hogy a bankok ne birtokolhassanak sajtótermékeket.[101] A monopolhelyzet kialakulásának elkerüléséhez megtiltotta az érintett tulajdonosoknak, hogy más üzletágakban is birtokolhassanak részvényeket. Ez természetesen akadályozta a kereszttámogatás gyakorlatát – az *El Universo* tulajdonosai kénytelenek voltak eladni sok pénzt termelő utazási ügynökségüket.[102]

A fenti példák az érintett rezsimek egyik fontos sajátosságára hívják fel a figyelmet. A diktátoroknak nem kell mindig *illegális* eszközöket használniuk a hatalom monopolizálásához, gyakran elég, ha visszaélnek a legálisakkal.[103] A becsületsértési és rágalmazási törvények, a bírói mérlegelés, a szükségállapotok idején folytatott hatalomgyakorlás, a választókerület-manipulációs eljárások, a szavazók regisztrációjával kapcsolatos törvények és a média szabályozása mind megerősítheti a demokráciát – vagy, rossz kezekbe kerülve, meggyengítheti. A szembeszálláshoz a gátlástalan uralkodókkal nemcsak jól szövegezett törvényekre van szükség, hanem olyan állampolgárokra is, akiknek van kapacitásuk arra, hogy éberek legyenek, szerveződjenek és visszavágjanak – ők alkotják a mi megfogalmazásunkban *a tájékozottak* rétegét.

Egy másik, még kifinomultabb taktika *a szabadpiac működésének beállítani a rezsim beavatkozásait.* Amikor az orosz ellenzéki tévé, a Dozsgy feldühítette a Kremlt, a kábeltévé-szolgáltatók hirtelen felmondták a szerződéseiket, így

az előfizetők 80 százalékának elérhetetlenné vált az adás.[104] A tévécsatorna működése ezután csak az internetes közvetítésre korlátozódott. Kazahsztánban Nazarbajev alatt rejtélyes papírhiány lépett fel, amikor az ellenzéki újságok nyomdát kerestek. Amikor az újságírók egy technikai értelemben ugyanolyan, de *szépirodalmi* kiadványhoz kutattak nyomda után, máris volt újra elég papír.[105] Venezuelában is a papírhiány végezte el a cenzori munkát. Chávez 2003-tól kezdődően titokzatos valutakontrollt vezetett be, aminek hatására nehezen lehetett dollárt szerezni az újságpapír és a tinta behozatalához. Egyes magazinoknak 2007-ben ki kellett hagyniuk egy-egy lapszámot, vagy csak alacsonyabb oldalszámmal tudtak megjelenni. A papírhiány alapvetően a kormánykritikus kiadványokat sújtotta.[106] A mögöttes politikai szándékot azonban elfedte a sok száraz, technikai jellegű magyarázat.

Az ellenzéki média zaklatásán túl a spindiktátorok az üzenetek célba juttatása kapcsán is közbeavatkoznak. A cenzúra álcázásának egyik módja, hogy bizonyos technikai korlátokra hivatkoznak – vagy, a politológus Margaret Roberts kifejezését használva, „rendellenességekre”.[107] Ha a blokkolást rá lehet fogni a technológiára, az adott kormány el tudja kerülni, hogy az ügynek politikai felhangja legyen. Roberts azt vizsgálta, hogy Kína internetes cenzorai hogyan lassították le bizonyos honlapok betöltődését. A szóban forgó rendellenességekre azonban már az internetes média előtti érából is találunk példát. Peruban a 2000-es elnökválasztási

kampány idején egy kábeltévés adásban az elnök szempontjából kellemetlen felvételt adtak le arról, ahogy a tömeg pfujolja Fujimorit. Az adás hirtelen megszakadt, „technikai problémák” adódtak.[108]

A kormánnyal ellenséges üzenetek semlegesítése *a forrás hiteltelenítésével* is történhet. Ha a rezsim előzetesen rá tudja hangolni az embereket arra, hogy bizalmatlanul fogadjanak egy beszámolót, akkor már nem is kell a cenzúrával vesződnie. Montesinos a *Chicha* bulvárlapokban sározta be az ellenzéki újságírókat. A cikkek szexista, rasszista, illetve homofób sértéseket szórtak az érintettekre. Az egyiküket „mentális törpének” nevezték, egy másikat „nősténykordögnek”, másokat „civil ruhás terroristáknak”, „fizetett provokátoroknak”, „kommunistáknak”, „árulóknak” és „veszett állatoknak”.[109] Montesinos arra a szakadékra játszott rá, ami a tömegek által ismert utcai kultúra és az elit sznob világa között tátongott.

Míg Montesinos a bulvárlapokon keresztül ócsárolta az ellenzéki újságírókat, mások közvetlenül tették ezt. Az ecuadori Rafael Correa a rezsimmel ellenséges tudósítókat „tintafoltos bérgyilkosoknak” hívta, az egyik közismert híradósról pedig azt mondta, hogy „senkiházi, disznó, hivatásos rágalmazó és banki alkalmazott” – ami különösen ócska sértegetés volt, tekintve, hogy a megjegyzés egy elvileg az oligarchák markában lévő országban hangzott el.[110] Chávez „fehérgalléros terroristáknak” nevezte az újságírókat, az egyik médiamágnást pedig „ágyús eszelősnek”.[111]

Egy másik taktika *a figyelem elterelése*. Azért, hogy az emberek a kritikus pillanatokban mással foglalkozzanak, Montesinos ügynökei összegyűjtöttek egy rakás szenzációhajhász sztorit a bulvárlapoknak és a televíziónak. A Nemzeti Hírszerzési Szolgálat elmekontrollmesterei más csodák mellett beszámoltak „egy olyan Szűz Mária-szoborról, amely valós könnyeket hullatott, továbbá írtak Krisztus tényleges megjelenéséről", valamint „a nyomornegyedek homokos domboldalain ólálkodó rémségről, amely rettegést kelt mindenki szívében".[112] Cháveznek veleszületett tehetsége volt a témaváltáshoz. Amikor kedvezőtlenek voltak az aktuális állapotok, úgy alakította a diskurzust, hogy a szóhasználata kerüljön a figyelem középpontjába: például Bush elnököt „szamárnak" vagy „Mr. Dangernek" nevezte.[113] Régi katonabarátja, Francisco Arias Cárdenas így dicsérte ezen képességét:

> A tévéműsorában azt is megcsinálta, hogy a kezébe vett egy répát, és azt mondta róla, hogy cékla. A vele szemben ülők kinevették: „Mekkora idióta! Még egy répát sem tud megkülönböztetni egy céklától." De bármibe lefogadhatják, hogy a műsor után Chávez volt, aki utoljára nevetett. Mert arra gondolhatott: „El se hiszem, hogy sikerült rávennem ezeket a marhákat, hogy egész héten répákról és céklákról beszélgessenek."[114]

A spindiktátorok a figyelemelterelés mellett néha *a rengeteg kormánypárti tartalommal szorítják háttérbe a kedvezőtlen üzeneteket.*[115] Az ellenzék tűje egyszerűen eltűnik a propaganda szénakazaljában. Chávez valósággal ontotta magából az információkat. Vasárnaponként akár nyolc órán keresztül kábította a közönséget előre meg nem írt tévéműsorában, az *Aló Presidente*ben. „Énekelt, táncolt, rappelt, lovagolt, tankba ült, biciklizett, lőtt puskával, dajkált kisbabát, vágta a pofákat, csókot dobott, játszotta a hülyét, az államfőt, a pátriárkát" – fogalmazott az újságíró Rory Carroll, aki a parancsnok meghívására szerepelt az egyik epizódban.[116] De Chávez többnyire csak beszélt. Amikor még több időhúzásra volt szüksége, arra használta az étert, hogy sürgős bejelentéseket tegyen (amiket „láncoknak" is nevezett). Ezek az évtized végére összesen 1300 órányi tartalmat jelentettek. De még ezzel sem volt elégedett: indított egy új honlapot, és egy rovatot egy újságban. „Rengeteg információt zúdítok majd az emberekre. Valóságos bombázásra számíthatnak", jelentette be[117] – és nem viccelt.

Chávez „megállíthatatlan szóáradata" zavarba is ejtette életrajzíróját, Alberto Barrerát. Az a sok elpazarolt óra, azok a vég nélkül ismétlődő poénok és banalitások – Chávez látszólag „szörnyen hatástalan stratégiával irányította az országot".[118] Pedig volt benne ráció. A vezető személye olyannyira meghatározta a nyilvános diskurzust, hogy nem igazán maradt hely másnak: Correa pedig profi tanítványnak bizonyult. *Cadenas*ként ismert rögtönzött bejelentéseivel uralt minden

országos sugárzású csatornát: az elemzők szerint alig öt év alatt 1025 bejelentésre került sor. Az elárasztásos módszerhez nagyon hasonló, amikor egy rezsim a magánkézben lévő médiát használja fel arra, hogy hosszú cáfolatokat közöljön bizonyos kormánykritikus állításokról. Correa az ellenzék kijelentéseinek érvénytelenítéséhez tévécsatornák hírműsorait bérelte ki.[119] Li Kuang-jao ragaszkodott hozzá, hogy a külföldi publikációk szerkesztetlenül hozzák le a miniszterelnöki irodából érkező pontosításokat, amelyek a lap tévedéseire hívták fel a figyelmet.[120]

Ezek a technikák Peruban hosszú ideig beváltak Fujimorinak, de végül távoznia kellett, miután a Canal N – vagyis az egyetlen kábeltévé-csatorna, amelyet Montesinos nem semlegesített – leadott egy kompromittáló felvételt. A kiszivárgott videót Montesinos maga készítette arról, hogy lefizet egy ellenzéki kongresszusi képviselőt. Ezt követően a többi csatorna is lejátszotta a felvételt, hiába kötöttek szerződést Montesinosszal. A rezsim kezdett összeomlani.

Fujimori uralmát nem is kifejezetten a Canal N függetlensége ásta alá. Elvégre az, hogy életben hagytak egy kevés embert elérő csatornát, illeszkedett a spindiktátori menetrendhez. A Canal N csupán 1999 júliusában kezdte meg a működését, és mivel magas volt az előfizetői díja, csak pár tízezer nézője volt.[121] Minden két tényezőn múlott. Először is ott volt az a nagyon erős anyag, amivel maga Montesinos látta el akaratlanul a csatornát. Elvégre egy dolog az újságban olvasni arról, mennyire korruptak a politikusok, és egészen más

látni a tévében, hogy az ország biztonsági főnöke leszámolja a dollárkötegeket valakinek a kezébe, miközben a hatalmával kérkedik.[122] A létező legsúlyosabb hiba volt, amit egy spindiktátor elkövethet, hogy egy ilyen felvétel kiszivároghatott.

Másodszor, a rezsim ekkorra már meggyengült – a felvétel volt az utolsó csepp a pohárban. A közvélekedés szerint Fujimorinak a liberális gazdasági reformjaival nem sikerült munkahelyeket teremtenie rossz anyagi helyzetű támogatóinak, a gazdasági növekedés pedig 1998–99-ben a visszájára fordult. Az elnök népszerűségi indexe 44 százalékra esett.[123] Az Egyesült Államok és néhány hazai szövetséges is nyomást gyakorolt rá, hogy rúgja ki Montesinost,[124] és a felvétel kiszivárgása után már nem volt visszaút. Ha a legendás duó együtt marad, talán valamilyen hosszú, de eredménytelen nyomozással – amint azt PR-tanácsadójuk, Daniel Borobio javasolta[125] – sikerül szőnyeg alá söpörniük a botrányt. De Fujimori elvesztette a türelmét, és bejelentette a tévében, hogy nem tölti ki a hivatali idejét, majd két hónappal később Japánba menekült, ahol faxon keresztül mondott le az elnökségről.

Command + Delete

Ahogy az internethasználat egyre elterjedtebb lett, egyesek úgy vélték, majd ez felvértezi az állampolgárokat a képességgel, hogy megbuktassák a diktatúrákat. Az autoriter vezetők azonban gyorsan megtanulták, hogyan lehet online cenzúrát folytatni. Sőt, a weben élvezett névtelenség azt is lehetővé tette

számukra, hogy beférkőzzenek ellenzéki csoportulásokba, és feloszlassák őket. A diktátorok mindig is a hatalomgyakorlás eszközeivé alakították az információtechnológia újabb és újabb vívmányait. A spindiktátorok pedig különösen innovatívnak bizonyultak ezen a téren.

Az autoriter rendszerekre jellemző manipuláció kapcsán az internet vajon mindent megváltoztatott? Az online cenzúra lényegesen különbözik a hagyományostól? Vagy a diktátorok egyszerűen csak továbbfejlesztették a 20. századi eszközöket? Több bizonyíték is ez utóbbira utal.

Ahogyan az újságok és a televízió, úgy az internet esetében sem törekednek a spindiktátorok a teljes kontrollra. Bár egyes honlapokat betiltanak, más ellenzéki platformok működését tolerálják. A politikai befolyás – akárcsak a hagyományos média esetében – gyakran burkolt és indirekt. Amikor csak lehetséges, a vezetők nyomásgyakorlással vagy megvesztegetéssel veszik rá az egyes honlapok készítőit, hogy végezzenek öncenzúrát, a barátaikat pedig hatalmi pozíciókba juttatják. Oroszország legnagyobb közösségi hálózata, a VKontaktye 2011–12-ben részt vett a tömeges Putyin-ellenes tüntetések közvetítésében. 2014-ben zseniális, de különc alapítóját, Pavel Durovot rákényszerítették, hogy adja el a platformot egy Kremlhez kötődő oligarchának.[126] Amikor pedig a cenzúra felhívja magára a figyelmet, a spindiktátorok úgy tesznek, mintha nem is a politikai tartalmú beszédet korlátoznák, hanem az obszcenitást, a szélsőségeket és a szerzői jog megsértését – aminek pedig végképp semmi köze a politikához. Rafael Correa

úgy vetette le a róla készült dokumentumfilmeket az internetről, hogy perrel fenyegetőzött, mondván, jogosulatlanul használták fel a róla készült képanyagot.[127] Ennek érdekében még egy ellentmondásos amerikai törvényre is hivatkozott.[128]

A nyomtatott lapok újságíróinak üldözéséhez hasonlóan, a spindiktátorok az internetes közegben is igyekeznek kerülni az erőszakos elnyomást. Időnként letartóztatnak online aktivistákat, de csak ritkán és rövid időre veszik őrizetbe őket. Gyakrabban sújtják a kritikusaikat valamilyen korlátozással vagy pénzbírsággal. A napi 3000 olvasónál többel rendelkező orosz bloggereknek 2014 óta regisztrálniuk kell magukat az állami internetfelügyelő ügynökségnél, meg kell adniuk nevüket és elérhetőségeiket, és be kell tartaniuk a tömegmédiára vonatkozó összes előírást. Akár még a honlapjuk kommentszekciójába kerülő téves információk miatt is beperelhetők. Még a Kreml-párti törvényhozók is zavarosnak és nehezen betarthatónak gondolták az efféle szabályozásokat.[129] Szingapúrban egy bloggert pusztán azért pereltek be, mert megosztott egy cikket a Facebookon.[130]

Fujimori és társai nekik kedvezőtlen tévé- és rádióműsorokat, sőt akár telefonos beszélgetéseket is megszakítottak „technikai problémákra” hivatkozva. A spindiktátorok az online közegben a szolgáltatásmegtagadással járó támadásokra és hekkelésre építenek.[131] Vagy csak lassabbá teszik az adott honlap elérhetőségét, és hagyják, hogy az olvasók türelmetlensége a kezükre játsszon.[132] Az analóg kor vezérei még maguk szállták meg a tévécsatornákat és

rádióadókat, hogy zagyvaságokkal bombázzák a nézőket. Az online világban is járatos diktátorok netes botokat vetnek be, hogy elárasszák a különböző platformokat a kormánypárti üzenetekkel és figyelemelterelő anyagokkal. A 2011-es orosz parlamenti választás után mintegy 26 ezer hamis Twitter-fiókból több százezer tweettel árasztották el az online teret a világ különböző pontjairól. A Putyin kritikusai által használt hashtageket is átvették, hogy nehezebb legyen megszervezni a tüntetéseket.[133] 2014 nagy részében az aktív felhasználók orosz politikára vonatkozó tweetjeinek több mint a fele ilyen botoktól származott.[134]

Régen névtelen telefonhívásokkal zaklatták az ellenzéki újságírókat. Montesinos már a *Chicha* bulvárlapokban hajtott végre karaktergyilkosságokat. Manapság a kormányok által fizetett trollok posztolnak zaklató tartalmú hozzászólásokat a kormánykritikus újságírók honlapján, és lejáratják őket a közösségimédiás felületeiken. Latin-Amerikában az efféle módszerek mestere Rafael Correa volt. Államilag finanszírozott trollközpontjaiból támadták a rezsim ellenfeleit, még a gyerekeikről készült fényképeket is terjesztették, és nyilvánosságra hozták a fiókjuk feltörésével szerzett e-mailjeiket.[135] Mivel a Twittert alapvetően a tájékozott ellenzék használta, Correa anélkül tudta megfélemlíteni a kritikusait, hogy felfedte volna könyörtelenségét követői tömege előtt.

Az internet korai óriásai – a Google, a Facebook és a Twitter – egytől egyig nyugatiak. Egyesek abban bíztak, hogy emiatt az autoriter kormányok nem használják majd ezeket a

platformokat az állampolgáraik ellen. E vállalatok azonban nem engedhetik meg maguknak, hogy fontos piaci szegmenseket veszítsenek el. A *Vedomosztyi* nevű újság szerint a Google 2019-ben elkezdte blokkolni a hozzáférést az orosz kormány feketelistáján szereplő honlapokhoz.[136] A kormányok nyomást gyakorolnak a hasonló techcégekre, hogy segítsék őket az emberek megfigyelésében.[137]

Ahogy a hagyományos média esetében, úgy Kína az internet kezelése terén szintén különös, középutas megoldást választott. Egyfelől lehetővé teszi néhány, félig-meddig független tartalomszolgáltató működését, miközben a cenzorok gyakran elrejtik a nyomaikat. Másfelől bizonyos közbeavatkozásaik nagyon is nyilvánosak. Sencsen internetes cenzorainak például megvannak a maguk bájos, rajzolt kabalafigurái: mosolygós, miniatűr férfi és női alakok rendőregyenruhában.[138] A jogtudós Eva Pils szerint Hszi alatt „a pártállam mintha kifejezetten reklámozni akarná az elnyomó tevékenységét”[139] – időnként pedig a cenzúráját is.

Bizonyíték-ellenőrzés

A spindiktatúra modelljének terjedésével azt várnánk, hogy a média nyíltan zajló kontrolljának helyét kevésbé látványos módszerek veszik át. A V-DEM szakértői hálózat pontosan erre vonatkozó bizonyítékokkal szolgált. Országos és éves bontásban kimutatták, hogy a kormány cenzúrája direkt volt-e vagy indirekt, rutinszerű vagy alkalmi. Ha az érvelésünk megállja a

helyét, az elmúlt évtizedekben csökkennie kellett a direkt, rutinszerű cenzúra mértékének (amivel szívesen élt az észak-koreai Kim Ir Szen), és növekednie kellett az indirekt, alkalmi cenzúrának (amit pedig a grúz Eduard Sevardnadze pártolt). Így is történt: a direkt, rutinszerű cenzúrát használó nem demokráciák aránya 68 százalékról (1980) 45 százalékra esett vissza (2018). Ugyanezeket az éveket megnézve az látszik, hogy az indirekt, alkalmi cenzúra aránya 3 százalékról 19 százalékra nőtt.[140]

Ahogyan arról korábban már volt szó, a spindiktátorok szeretik leplezni a cenzurális tevékenységüket, ami az internetre is igaz. A Freedom House nevű NGO körülbelül 65 országra vonatkozó, éves jelentést közöl az internetes cenzúra mértékéről. 2016-os beszámolójában a demokráciák átlagosan 32 pontot értek el egy olyan skálán, ahol a 0 az internetes cenzúra hiányát jelöli, a 100 pedig a mindenre kiterjedő online cenzúrát. Az 1. fejezetben bevezetett ökölszabályt használva különböző kategóriákba osztottuk fel a világ nem demokráciáit. A spindiktatúrák 52-es átlagpontszámot értek el, a hibridek 59-et, a félelemdiktatúrák pedig 67-et. Akárcsak a média másfajta kontrollja esetében, a spindiktátorok valamelyest korlátozóbbak, mint a demokráciák vezetői, de sokkal kevésbé korlátozóak a félelemdiktátoroknál.[141]

Azt is állítottuk, hogy a spindiktátorok a félelemdiktátoroknál kevésbé hajlamosak erőszakot alkalmazni az újságírók ellen. A The Committee to Protect Journalists nevű NGO a médiamunkások ellen elkövetett gyilkosságokról gyűjt

információkat a világ minden szegletéből. 1992 óta – eddig nyúlik vissza a gyűjtésük – a szakértők összesen 892 gyilkosságot listáztak, amelyekre „az adott újságíró munkájának közvetlen megtorlásaként került sor” (közel ötszáz további riporter harcmezőkön folytatott lövöldözésben vesztette életét, vagy amikor veszélyes eseményekről, például felkelésekről tudósított).[142] Ha az adatok helytállók, a szóban forgó gyilkosságokból 280-ban részt vettek az állam végrehajtói: kormányhivatalnokok, katonatisztek vagy a rezsimhez köthető paramilitáris csoportok. A többi lehetséges elkövető közé tartoznak a kormányellenes felek, a lázadók, terroristák, bűnözői csoportok vagy a maffia emberei.

Megint csak az 1. fejezetből ismerős ökölszabályt használva láthatjuk, hogy az újságírókat milyen gyakorisággal teszik el láb alól a kormány végrehajtói a különböző típusú vezetők alatt. Kiszámoltuk, átlagosan hány ilyen gyilkosságra került sor évente az 1992 után hivatalba lépett vezérek idején – még egyszer: ekkor kezdődött a gyűjtés –, aztán összehasonlítottuk a különböző típusokat. Mind a félelemdiktátorok, mind a hibrid rezsimek vezérei 10 évente átlagosan egy ilyen gyilkosságot jegyeztek. A demokráciák vezetői 21 évente egyet (ezek az esetek az erőszakra hajlamos demokráciákban koncentrálódnak, mint amilyen Törökország volt az 1990-es években, továbbá a Fülöp-szigetek és Kolumbia). A spindiktátorok 42 évente egyetlen ilyen gyilkosságot jegyeztek.[143] Az efféle vezérek alatt, a gondolatmenetünknek

megfelelően, ritkán fordul elő, hogy az állam újságírókat ölet meg.[144]

Az információ manipulálásának célja a vezér népszerűségének fokozása. De ez valóban eredményes stratégia? A spindiktátorok tényleg népszerűbbek, mint a másfajta vezetők? A Gallup szolgáltat erre némi bizonyítékot, amely cég a World Poll projektjéhez évente körülbelül 1000 emberrel végez közvélemény-kutatást több mint 120 országból. Mi a 2005–15 közötti eredményeiket vettük alapul.[145] A Gallup nagy merítéssel dolgozik, mintájában 51 autoriter rendszer szerepel – spindiktatúrák és félelemalapúak egyaránt –, és több mint 90 demokrácia.

A fenti kérdésre adandó közelítő, első nekifutásra adott válaszhoz egyszerűen azt néztük meg, hogy a vezérek átlagos népszerűségi indexe hogyan változik az adott rezsim típusától függően. A Gallup minden évben a következőt kérdezi a közvélemény-kutatás résztvevőitől: „Elégedett az ország vezetőjének munkájával?” A válaszadók felelhetnek „igennel”, „nemmel” vagy „nem tudommal”. Megnéztük, az említett években az egyes vezetőknél milyen arányban adtak „igen” válaszokat, majd ezt átlagoltuk, és így megkaptuk az egyes vezetők átlagos népszerűségét. Ez a spindiktátorok esetében 2005–15 között 55 százalék volt. A hibrid rezsimek vezetőié 52 százalék, a félelemdiktátoroké 51 százalék. A demokratikus vezetőké pedig mindössze 41 százalék.[146] Ez persze csak egy nagyon egyszerű teszt, de alátámasztja, hogy a spindiktátorok jellemzően népszerűbbek, mint a demokrata vezetők.

De hihetünk az efféle közvélemény-kutatásoknak? A közvélemény-kutatások értelmezése még a szabad társadalmak esetében is meglehetősen nehéz, a nem szabad társadalmakban pedig végképp óriási kihívást jelent. A Gallupnak több évtizedes tapasztalata van, World Pollját pedig széles körben elismerik. Az autoriter rendszerek állampolgárai azonban gyakran félnek őszintén válaszolni az ilyen kérdőívekre, különösen az olyan érzékeny témák kapcsán, mint a kormány teljesítményének megítélése. Így pedig előállhat az eredményekben az úgynevezett „félelmi alapú torzítás". A negatív következményektől tartó válaszadók azt a látszatot kelthetik, hogy elégedettebbek a választott vezetőjükkel, mint valójában.

Az eredményt többek között úgy lehet ellenőrizni, hogy megnézzük, hányan kerülték ki a válaszadást a kérdésre. Azt várnánk, hogy a negatív véleményük felvállalásától ódzkodó emberek vagy nem válaszolnak, vagy a „nem tudomot" karikázzák be. Figyelmeztető jel lenne, ha ez a válaszadói viselkedés gyakoribb volna az autoriter rendszerekben, mint a demokráciákban, és különösen a félelemdiktatúrákban volna gyakori. De a Gallup World Poll alapján nem ez a helyzet. A „nem tudom" válaszok, illetve a nem válaszolók aránya 9 százalék volt a spindiktatúrákban, 7 százalék a hibrid diktatúrákban, 8 százalék a félelemdiktatúrákban és 9 százalék a demokráciákban – vagyis durván ugyanannyi mindenhol.

A tudósok egy „listás kísérlet" néven ismert módszerrel mérték fel a félelmi alapú torzítás mértékét különböző kontextusokban. Lényegében arról van szó, hogy beszúrnak egy

érzékeny kérdést (Ön szerint az elnök jól végzi a munkáját?) az ártalmatlanok közé (például: Ön jobban szereti a teát a kávénál?), és arra kérik a válaszadókat, hogy csak azt mondják meg, a lista *hány* kérdésére válaszolnának „igennel”. Senki sem tudja megállapítani egy adott válasz alapján, hogy az illető elégedett-e az elnökkel – akiknél kevesebb az „igen” válasz, azok esetleg egyszerűen kávépártiak. Ha azonban a kutatók megszerzik az információkat a válaszadók átlagos italpreferenciájáról, következtethetnek az elnökkel való elégedettségük átlagos mértékére. Ezt összevetve azokkal az eredményekkel, amelyek akkor születtek, amikor közvetlenül kérdeztek rá az elnökkel való elégedettségre, a kutatók megbecsülhetik, hogy a válaszadók milyen mértékben túlozzák el a rokonszenvüket az elnökre vonatkozóan, amikor egyenes kérdést kapnak.

A kutatók 2014–15-ben a listás kísérlet nyolc különböző verziójával igyekeztek felmérni Putyin elnök népszerűségét Oroszországban. A túlzásra vonatkozó becslések eltérnek, 6-tól 43 százalékpontig, 18 pontos átlagos növekedéssel.[147] Nem kérdés, hogy a félelmi alapú torzítás lehetőségét komolyan kell vennünk. De nekünk ezúttal az a fő tanulság, hogy ha még számolunk is ezzel a torzítással, Putyin „valós” népszerűsége akkor is nagyon magas volt. Ha kivonjuk a félelmi alapú torzítást, és a nyolc közvélemény-kutatás eredményét átlagoljuk, 66 százalékos elégedettségi arányt kapunk.

Ahogyan már említettük, a spindiktatúrákban az erőszakos elnyomás kontraproduktív. Aláássa a diktátor kompetens

demokratikus vezetői imázsát. Szolgáltatnak erre bizonyítékot a közvélemény-kutatások? Tartsuk észben, hogy még ha igazunk is van, nehéz erre meggyőző bizonyítékot találni. Az erőszakos elnyomás hatására a válaszadók akkor is képesek lelkesedésről árulkodó válaszokat adni, ha egyébként rettegnek a rezsimtől. Ami azt illeti, a GWP eredményei szerint a válaszadók állami brutalitás felett érzett megbotránkozása jellemzően fölébe kerekedik az őszinte válaszadás kapcsán tapasztalt szorongásnak. Az államilag megrendelt politikai gyilkosságokra vonatkozó adataink felhasználásával becsültük meg az erőszakos elnyomás mértékét. Azokat az elnököket leszámítva, akik etnikai alapú polgárháborúk idején voltak hivatalban – az ilyen időszakokban a vezetők viszonylagos könyörtelenséget is megengedhetnek maguknak a kijelölt ellenségekkel szemben –, a több politikai gyilkosságot jegyző uralkodók jellemzően *alacsonyabb* elismertségnek örvendtek.[148] A kevésbé erőszakos diktátorok népszerűsége széles skálán mozgott, elvégre sok más módon lehet valaki népszerűtlen. De egyetlen etnikai alapú polgárháború esetét leszámítva, nem akadtak túlságosan népszerű, sok politikai gyilkosságot jegyző diktátorok ebben az időszakban. Ez természetesen távolról sem perdöntő bizonyíték. Viszont alátámasztja az észrevételünket, amely szerint a közelmúltbeli diktátoroknak választaniuk kellett, hogy a félelemkeltést vagy a népszerűséget célozzák meg – a kettő együtt nem megy.[149]

Arra már szolgáltattunk bizonyítékokat, hogy a spindiktátorok jellemzően népszerűbbek a demokratikus

vezetőknél. Azt állítottuk, magas népszerűségi indexük a média manipulálásának köszönhető. A GWP erre is bizonyítékot ad. A Freedom House minden évben felméri, mennyire szabad a média a világ különböző országaiban. Adataik segítségével megvizsgáltuk, a nagyobb cenzúra nagyobb népszerűséggel jár-e.[150] Mivel a GWP több évre vonatkozóan gyűjtött össze adatokat, egy bizonyos országban egy adott időszakban állandónak számító tényezőket alapul véve megnézhettük, hogy a cenzúrát illető változások hogyan viszonyulnak a vezető népszerűségében bekövetkező változásokhoz.[151] Emellett számításba vettük a népszerűséget befolyásoló egyéb tényezőket is, mint a gazdasági teljesítmény, a választási ciklus és a politikai elnyomás mértéke.

Ahogyan arra számítottunk, a nem demokratikus vezetők akkor voltak népszerűbbek, amikor a médiát jobban korlátok közé szorították. Vegyük például Ecuador esetét: a Freedom House becslése szerint az itteni cenzúra 2007 és 2014 között – amikor Rafael Correa bebetonozta a hatalmát az ország sajtója felett – 23 ponttal emelkedett egy 100 pontos skálán. Statisztikai modellünk szerint emiatt Correa népszerűségének 9 ponttal növekednie kellett – és a Gallup pontosan ennyit is mért. Nem állíthatjuk biztosan, hogy a cenzúra fokozza az adott vezető népszerűségét. Előfordulhat, hogy a népszerűbb uralkodók hajlamosak erősebben cenzúrázni, úgyhogy talán a népszerűség hajtja előre a cenzúrát, nem pedig fordítva. Az eredmény mindenesetre alátámasztja az állításunkat.

Arról is írtunk, hogy a spindiktátoroknak igyekezniük kell eltüntetni a cenzurális tevékenységük nyomait. Úgy nem tudják meggyőzően kompetensnek és demokratikusnak beállítani magukat, ha az emberek látják, hogy elhallgattatják a kritikusaikat. Úgyhogy titokban manipulálják a médiát – és várakozásunk szerint esik is a népszerűségük, ha az emberek rájönnek, mi zajlik a színfalak mögött. A GWP egy másik kérdését felhasználva ellenőriztük a feltételezésünket. E kérdéssel azt akarták megtudni a válaszadóktól, hogy az országuk médiája szerintük „nagy szabadsággal rendelkezik-e". Ez alapján meghatároztuk az *érzékelt cenzúra* mértékét. A Freedom House által mért tényleges cenzurális szintet állandónak véve azt látjuk, hogy az adott vezető népszerűsége esik, ha az emberek azt kezdik gondolni, hogy az országuk médiáját kontroll alatt tartják. Az érzékelt cenzúrában beállt 10 százalékpontos növekedésenként a vezér indexe körülbelül 3 százalékpontot esik. Manapság a vezetők népszerűségének fokozásához a médiakorlátozásnak észrevétlennek kell lennie. [152]

Az internetes cenzúrával is erősíthető a diktátorok vonzereje. Találtunk arra vonatkozó bizonyítékokat, hogy ez a módszer beválik. Az olyan techóriások, mint a Google és a Twitter, nyilvánosságra hozták, milyen gyakran kérik meg őket a külföldi kormányok, hogy távolítsanak el tartalmakat egyes oldalaikról. A Google-höz például 2019-ben 30 ezer ilyen kérés érkezett. Az efféle kérések gyakoriságát annak feleltettük meg, hogy a vonatkozó kormány milyen gyakran igyekszik

cenzúrázni az online elérhető anyagokat. A közelmúltban a nem demokratikus kormányok cenzurális törekvésében tapasztalható növekedés együtt járt az adott vezetők népszerűségének fokozódásával.[153] Mivel az internetes korlátozásokra vonatkozó adatok korlátozottak, ebből csak óvatosan vonunk le következtetéseket, mindenesetre ez megint csak alátámasztja az érvelésünket.

Más kutatások ugyancsak arra jutottak, hogy a cenzúra fokozódása korrelál az adott vezetők támogatottságával. James Hollyer, Peter Rosendorff és James Vreeland politológusok szerint a kevésbé transzparensen működő autokráciákban, amelyek kevés információt biztosítanak gazdasági teljesítményükről, kevesebb a tömeges tüntetés.[154] Pippa Norris és Ronald Inglehart politológusok a cenzúra másfajta mérésével és másfajta kérdőívvel vizsgálták ezt a kérdést. Hozzánk hasonlóan azt találták, hogy a korlátozottabb médiával rendelkező országokban magasabb a kormányba fektetett bizalom (ilyen Kína és Vietnám), mint azokban, ahol a sajtó szabadabb (ilyen Franciaország és Németország).[155]

Közvetlenebb bizonyítékot szolgáltat az a kutatás, amelyet jelen könyv egyik szerzője Szergej Jekatyerina Zsuravszkaja és Nyikita Melnikov közgazdászokkal végzett.[156] Ez arra összpontosított, hogy a 3G technológia – amelynek köszönhetően a mobiltelefonok is rendelkeznek széles sávú internetelérással – hogyan terjedt el a különböző országokban és a kisebb területeken 2007 és 2018 között. Kutatásukból nekünk most az a releváns, hogy a könnyű internet-hozzáférés

lehetővé tette az embereknek, hogy ellenőrizzék a mainstream média állításait. Ha a cenzúra régebben fokozta az adott vezetés tekintélyét, ennek a széles sávú internet elterjedésével vissza kellett esnie – és pontosan ez is történt. Miután a 3G-s lefedettség hiányáról teljes lefedettségre váltott egy ország, az adott kormány népszerűségi indexe 6 százalékponttal csökkent.[157] Mivel a 3G technológia földrajzi megoszlásának nem volt köze más, politikailag releváns tényezőkhöz, valószínűsíthető, hogy a jobb hozzáférés a cenzúrázatlan információhoz véget vetett a rezsim médiamanipulációs gyakorlatának.[158] A mobilnethez való hozzáférés hatása a kormány elismertségére valóban nagyobb volt azokban az országokban, ahol cenzúrázták a médiát – és nem gyakorolt hatást, amikor magát az internetet cenzúrázták.

Az egyes országokra összpontosító kutatások is megerősítik, hogy a média kézben tartása segítheti a vezetők munkáját. Ruben Enyikolopov, Maria Petrova és Jekatyerina Zsuravszkaja közgazdászok azt vizsgálták, milyen hatása volt az ellenzéki beállítottságú NTV csatornának a Putyin-éra elején.[159] Emlékezzünk vissza, az NTV tulajdonosa 2001-ben kénytelen volt eladni a csatornát a Gazpromnak, aztán a szerkesztőség Putyin-párti álláspontot vett fel. A kutatás az 1999-es parlamenti választásra koncentrált, amikor az NTV még erősen ellenezte Putyin tevékenységét, és támogatta fő riválisait. Azt találták, hogy a Putyinhoz kötődő Egységes Oroszország Párt körülbelül 9 százalékponttal rosszabbul szerepelt a közvélemény-kutatásokon az olyan területeken, ahol az NTV

sugározhatta az adását. A hozzáférést az NTV-hez akkoriban nem a cenzúra akadályozta, hanem technológiai okok – a sugárzás csak bizonyos területekre ért el. De még így is érezhetjük, milyen valószínűsíthető hatása lehetett annak, hogy a Kreml később cenzúrázta a csatornát.

Brian Knight és Ana Tribin politológusok Venezuelát vizsgálva azt találták, hogy az RCTV ellenzéki csatorna 2007-es megszüntetése megdobta Chávez elnök népszerűségi indexét – de csak amikor a nézők nem válthattak át a Globovisión nevű másik ellenzéki csatornára. Egy kritikus beállítottságú tévécsatorna elvesztése tehát segített az elnökön, de csak addig, amíg a másik nem volt elérhető.[160] A 2000-es perui választáson azok az állampolgárok, akik arról számoltak be, hogy mindennap nézték a kampány tévés közvetítését, nagyobb valószínűséggel nyilatkoztak úgy, hogy Fujimorira szavaztak, mint azok, akik egyáltalán nem nézték. Ugyanakkor ez esetben nehéz megállapítani, hogy Fujimori támogatói nézték gyakrabban a tévét, vagy a tévéadás vette rá a korábban bizonytalan szavazókat arra, hogy Fujimorira adják le a voksukat.[161]

Érvelésünk utolsó része a tájékozottak közösségére vonatkozik. Azt állítottuk, hogy a spindiktatúrákban ez a felsőoktatásban részesült, politikailag művelt társadalmi réteg átlát a diktátor hazugságain, és ellenzi a tevékenységét. A manipulációhoz értő spindiktátorok azonban a széles közönség körében biztosítják támogatottságukat. Létezik bizonyíték arra, hogy a diktátorok kevésbé népszerűek a tájékozottak körében,

mint a tömegekében? A tájékozottak körének felméréséhez a felsőoktatást használtuk. Kiderült, hogy mindenfajta diktatúrában – a spindiktatúrákban, a félelemalapúakban és a hibridekben is – a felsőoktatásban részesült emberek általában kevésbé szeretik a vezetőjüket, mint azok, akik nem folytattak ilyen tanulmányokat. Ez az alacsonyabb minőségű demokráciákra is igaz (azokra, amelyek Polity2-es pontszáma 6 és 9 között van). A magas minőségű demokráciákban azonban – amelyekben a Polity2-es érték 10-es, tehát a maximum – a művelt réteg általában kicsivel *jobban* elismeri az uralkodót, mint a kevésbé műveltek. A nem vagy kevéssé demokratikus politikai rendszerekben a tájékozottak látszólag kritikusabbak a kormánnyal szemben, míg a kimondottan demokratikus országokban *kevésbé* kritikusak, mint a széles közönség.[162]

Összegezve, szemben a 20. század félelemdiktátoraival, napjaink spindiktátorai szándékosan részlegesen, többnyire titokban vagy rejtetten és – egyes kivételektől eltekintve – általában nem erőszakos módon kontrollálják a sajtót. Perekkel, önkényes szabályozással, kereskedelmi nyomással és úgynevezett technikai problémákkal nehezítik a működését. Ahelyett, hogy közvetlenül betiltanák a kormánnyal szemben kritikus üzengetést, elterelik az emberek figyelmét, összezavarják őket az információk áradatával, és gyakran hiteltelenítenek egyes forrásokat. Hasonló módszerekkel akadályozzák az online térben zajló politikai diskurzust is. Bár ezzel a megközelítéssel nem titkolható el a végtelenségig, ha objektíven is rossz teljesítményt nyújt a kormány, a

bizonyítékok alapján egy ideig azért működik a stratégia, és közben az adott vezető rombolja az ellenzéki elit képességét arra, hogy mozgósítsa a társadalmat a rezsim ellen. A diktátor célja végig az, hogy megőrizze a népszerűségét a széles közönség szemében, ezért elszigeteli és megfosztja hatalmától a tájékozottak közösségét, akik átlátnak a médiában terjesztett hazugságokon.

Egyesek hasonló taktikákat azonosítottak be a rosszul működő demokráciák gyakorlatában is[163] – és ez nem meglepő. Ahogyan az 1. fejezetben állítottuk, a politikai rezsimek olyan spektrumon helyezhetők el, amelyen sok szürke árnyalatot találunk. Az argentin Néstor és Cristina Kirchner, valamint az olasz Silvio Berlusconi többé-kevésbé ugyanazokkal a spindiktátori módszerekkel befolyásolták a közvéleményt. Kirchnerék állami hirdetésekkel tömték ki az újságokat, jövedelmező szerződéseket kínáltak a korrupció visszafogottabb bemutatásáért cserébe.[164] Hivatali idejük alatt a 2000-ben jellemző 16 millió dolláros hirdetési költés 2013-ra már 919 millió dollárra nőtt.[165] Cristina Kirchner pontosan úgy támadta a Clarín médiacsoportot – mondvacsinált adóügyi vizsgálatokkal, személyi zaklatással és az újraválasztási kampánya során használt „A Clarín hazudik!” szlogennel –, ahogyan az a spindiktátorok nagykönyvében meg van írva.[166]

Olaszországban Berlusconi miniszterelnöki ideje nagy részében a hét állami tévécsatornából hatot kézben tartott: három állami tulajdonba tartozott, három pedig a saját médiabirodalmába.[167] Egy 2010-es lehallgatás kiszivárgott

felvétele bizonyítja, hogyan üvöltözött az adás felelős szerkesztőjével, azt követelve, hogy az állami tévében ne kerüljenek adásba a korrupciós ügyei.[168] Amikor a digitális tévézésre történő átállásnál a nézőknek elérhető lett sok független csatorna, a Berlusconi parlamenti koalíciójára leadott szavazatok aránya 5,5 százalékponttal esett, így 7,5 százalékpont lett – ez is jelzi, milyen hatást gyakorolt a közvéleményre az általa kézben tartott média.[169] Az Egyesült Államokban Donald Trump számtalanszor megpróbálta hitelteleníteni a mainstream médiát. Verbálisan zaklatott újságírókat, azzal vádolva őket, hogy „álhíreket" terjesztenek, és „az emberek ellenségeinek" titulálta őket.[170]

Ezzel együtt a média hatástalanítása a demokráciákban – még a sok sebből vérzőkben is – nehezebb, mint a spindiktatúrákban. Egyesek ezt az erősebb alkotmányos védelemmel vagy normákkal magyarázzák. Természetesen ezek is számítanak, de önmagukban nem elegendők. Az újságíróknak, ügyvédeknek, bíróknak és politikusoknak folyamatosan küzdeniük kell, hogy védelmet biztosítsanak a nagy károkat okozó populistákkal szemben. Az efféle harchoz szükség van szervezői képességekre, magas szintű jogi ismeretekre, kommunikációs hálózatokra és – általában – pénzügyi forrásokra. Emellett elég nagy igénynek kell mutatkoznia az objektív híradásra és a médiaszabadságra. Röviden: jókora tájékozott rétegre van szükség. Az is segít, ha a nemzetközi szervezetek és NGO-k beszállnak a munkába. Az ilyen szakavatott és elkötelezett védelmezők nélkül a

sajtószabadság és a liberális demokrácia összes többi intézményes sajátossága megmarad a szavak és ábrák szintjén az állampolgári ismereteket közlő tankönyvekben. Velük azonban az intézmények életre kelnek. Sem Kirchneréknek, sem Berlusconinak nem sikerült teljesen bebetonoznia magát a hatalomba. Végül elvesztették a pozíciójukat – méghozzá választásokon.

5. fejezet

DIKTÁTOROK DEMOKRÁCIÁJA

A piros svájcisapkás, tömzsi ejtőernyős, Hugo Chávez Frías alezredes 1992. február 3. éjszakáján kirobbantotta a forradalmát. Emberei néhány tankkal körbevették a venezuelai Miraflores palotát, az ország elnökének főhadiszállását, és tüzet nyitottak. Csakhogy a művelet pár óra leforgása alatt összeomlott. Az elnök, Carlos Andrés Pérez kicsúszott az összeesküvők kezéből, és eljutott egy tévéstúdióba, ahol öltönye alatt még mindig gyűrött pizsamáját viselve beszédet intézett a nemzethez.[1] Chávez reggelre megadta magát.

Keserű vereség volt ez. Hogyan vallottak kudarcot a felkelők? A politikai életben veteránnak számító Pérez rendkívül népszerűtlen volt, a pártos ügyeskedés és korrupció hús-vér szimbóluma. Amikor három évvel korábban, a választási kampánya során tett ígéreteit megszegve, az IMF támogatásával elindított egy megszorító csomagot, Caracasban halálos áldozatokkal járó zavargások törtek ki. A sztrájkok és a tüntetések elszaporodásával az infláció is elszállt.[2] Óriási igény lett a változásra – Chávez, a fiatal alezredes azonban súlyos hibát követett el módszere megválasztásakor. Teljesen elcsavarták a fejét az antikolonialista forradalmár Simón

Bolívarról keringő romantikus történetek, így rosszul mérte fel a korszellemet: elszámolta magát azzal kapcsolatban, hogy néhány felfegyverzett ember milyen sikerrel képes magához ragadni a hatalmat egy állam felett a 20. század végén. Pérez a tévé megszállásával hatástalanította a lázadók fegyvereit.

Chávez hét évvel később újra lerohanta a Miraflores palotát – ezúttal azonban nem tankok, hanem szavazók mentek vele. A vérprofi politikusok és kisebb híresség ek válogatott társaságával szembeszálló, karizmatikus *comandante* a szavazatok 56 százalékát megszerezve elsöprő győzelmet aratott. Rátalált legerősebb fegyverére. A következő 14 év során – a modern kori Latin-Amerika egyik vezető történésze, Enrique Krauze szavaival élve – „arra használta a demokráciát, hogy aláássa a demokráciát”.[3]

Chávez átalakulása nem egyik pillanatról a másikra következett be. Miután egy szennyvízben ázó börtönben töltött két évet, még mindig a forradalomról szőtt álmokat kergetett.[4] Luis Miquilena, a veterán balos, akiből Chávez mentora lett, megpróbálta kiábrándítani. Figyelmeztette, hogy ha fegyveres felkelésben gondolkodik, ő is csak „egy sokadik nagyszájú lesz, aki Caracas utcasarkain óbégat”.[5] Amikor Chávez végignézett a támogatói bázisán, belátta, hogy Miquilenának igaza van. A legtöbben „nem akartak erőszakos mozgalmakat”. Csakhogy ugyanazokból a közvélemény-kutatásokból, amelyekből ez kiderült, azt is megtudta, hogy ha elindul a választáson, jelentős támogatottságra számíthat.[6] Chávez „nagyon egyszerű okból

kifolyólag döntött úgy, hogy jelölteti magát – idézte fel Miquilena. – Hitt benne, hogy nyerhet”.[7]

Mindenekelőtt azonban változtatnia kellett az imázsán. A katonai ruhát lecserélte az általa „többé-kevésbé tipikus nyugati öltönyöknek” nevezett ruhákra (idővel az ízlése kifinomultabb lett, és már a Brioni és a Lanvin márkákat részesítette előnyben).[8] Ezzel párhuzamosan a retorikáján is módosított. „Chávez a beszédeinél gyakran tűnt szélsőségesen agresszívnek – vélte két életrajzírója, Cristina Marcano és Alberto Barrera. – A konfrontatív, sötét hangulatú szóhasználat is jellemző volt rá: a »halál« szó rendszeresen szerepelt a beszédeiben, emiatt pedig sokan ijesztőnek tartották a jelöltségét.”[9] Tanácsadói azt javasolták Cháveznek, hogy üssön meg reményteljesebb hangot.

Rafael Céspedes, a dominikai politikai tanácsadó feladata volt, hogy kicsit meglágyítsa a jelöltet. „Nagyon rövid, katonai stílusú frizurája volt, és megviselt arca – emlékezett vissza Céspedes. – Nem tudta… milyen sokat számít egy-egy mosoly.”[10] Rábeszélte Chávezt, hogy szerepeljen egy olyan műsorvezetőnő tévéműsorában, aki sokat kritizálta az addigi tevékenységét. Ám a műsorvezető a morcos ejtőernyős helyett, akire számított, egy lovagias sármőrt kapott, aki élő adásban virágot hozott neki, és „ifjú hölgynek” *(doñita)* szólította. A műsorvezető éles kérdései pedig lepattantak róla.[11]

Demokrata lett volna Chávezből? Aligha. „Ha bejutok a Mirafloresbe – mondta az egyik barátjának azután, hogy letöltötte a börtönbüntetését –, senki sem fogja elvenni tőlünk a hatalmat.”[12] És amikor eljött az ideje, tartotta is magát az

elképzeléséhez. „Az ellenzék soha nem fog visszatérni a hatalomba, se tiszta, se mocskos módszerekkel” – mondta.[13] Kötötte az ebet a karóhoz, hogy „2030-ig hivatalban marad”. Az 1998-as választás „taktikai lehetőséget” kínált neki, de soha nem állt szándékában „valami helyettesekkel és kormányzókkal egy helyen kikötni, hogy aztán egyezkedni kelljen velük”.[14]

Kezdeti népszerűségét inkább arra használta fel, hogy aláaknázza az alkotmányos fékek és ellensúlyok rendszerét Venezuelában. Chávez több mint 90 százalékos támogatottsággal lépett hivatalba.[15] De tudott róla, hogy ez bármikor megfordulhat, ezért a maradandóbb alkotmányos előnyök, a szélesebb támogatói hálózat és a médiakontroll kiépítésébe forgatta a nyereségét. Még három hónap sem telt el, amikor egy népszavazás során felhatalmazást nyert arra, hogy összehívjon egy alkotmányozó nemzetgyűlést. A szavazóktól a mandátumok 93 százalékát Chávez-hű politikusok kapták.[16] Ez az új nemzetgyűlés a kongresszus feloszlatása után olyan alkotmányt dolgozott ki, amely meghosszabbította az elnök hivatali ciklusát hat évre, megszüntette az azonnali újraválaszthatóság tiltását, lehetővé tette a hadseregben szolgálóknak – akik nagy valószínűséggel Chávezt támogatták –, hogy szavazzanak, és felszámolta a szenátust, amely korábban ellenőrző funkciót gyakorolt az elnök tevékenysége felett.[17]

Chávez simulékony új kongresszust állított fel, amelynek segítségével 20 fősről 32 fősre duzzasztotta a Legfelsőbb Bíróságot, és telezsúfolta a rajongóival. A 2006-os ülésszak kezdetén a taláros bírák felálltak a székeikből, „hogy

dicshimnuszt énekeljenek jótevőjüknek: *Uh, ah, Chávez no se va* (Uh, ah, Chávez nem megy sehová).[18] Emberei átvették a hatalmat a nemzeti olajvállalat, a Venezuela aranytojást tojó tyúkjaként is ismert PDVSA felett. Chávez ennek a bevételeit használta fel arra, hogy megoldja a szegénység problémáját, és ehhez politikailag jól célzott patronázsrendszert dolgozott ki. 2006-ra a Nemzeti Választási Tanács öt tagjából négy Chávez-hű volt, ahogy az állami számvevőszék elnöke és a főügyész is.[19] A kongresszus a kritikusok elhallgattatása érdekében olyan törvényeket hagyott jóvá, amelyek börtönbüntetést írtak elő azoknak, akik „tiszteletlenek voltak" a kormány embereivel, és felfüggesztette az olyan médiumok működését, amelyek „a nemzetbiztonság érdekeivel szembemenve a közrend megzavarását népszerűsítik, védelmezik vagy erre bujtanak fel".[20]

Amikor csak felmerült a demokrácia iránti elkötelezettségének kérdése, Cháveznek mindig megvolt a kész válasza. „Egyszer, kétszer, háromszor, négyszer választottak meg – mondta. – Venezuelában minden évben választásokat rendezünk." Valóban, az 1999 és 2008 közötti tíz évben nyolc országos és három regionális vagy helyi választásra került sor.[21] (Chávez csak egy jelentős vereséget szenvedett, egy 2007-es népszavazás alkalmával.) Jó barátja, Luiz Inácio Lula da Silva, a brazil elnök és hagyományosabb demokrata egészen odáig ment, hogy „demokráciatúltengést" emlegetett Venezuela kapcsán.[22] E választások azonban távolról sem korlátozták a vezető tevékenységét, inkább fegyverként használta őket arra,

hogy megerősítse a népszerűségét, és hiteltelenítse az ellenfeleit.

Ami pedig az erőszakot illeti: Chávez eddigre belátta, mennyire rossz stratégia behódolni neki. Ahelyett, hogy ő maga erőszakot alkalmazott volna, inkább az ellenzék agresszióját használta ki. Amikor 2002-ben az ellenfelei puccsot szerveztek, amely 47 órára megfosztotta Chávezt a hatalmától, a dolog visszafelé sült el, mert a dühös tömegek az elnök szabadon bocsátását követelték. Chávez megerősödve tért vissza. Gyakran játszott a kritikusai idegeivel, már-már bátorította őket arra, hogy radikalizálódjanak, és hiteltelenítsék önmagukat. „Soha nem úgy reagál, ahogy azt az ellenségei várnák… erőszakkal" – magyarázta életrajzírója, Alberto Barrera. Chávez 1992-ben és 2002-ben is „maga adta fel: beadta a derekát. De épp azzal nyert, hogy ő adta fel."[23]

Az emberek megválasztása

Nem csak Chávez használta a demokráciát arra, „hogy aláássa a demokráciát". Korunk spindiktátorai mesterei a belülről folytatott aláásásnak. Az alábbi fejezetben bemutatjuk, hogyan élnek vissza a szavazásokkal, hogy bebetonozzák a hatalmukat, és kifejtjük, magas támogatottságuk ellenére jellemzően miért csalással nyerik meg a választásokat. Végigvesszük, miként keltik egyre kifinomultabb módszerekkel a szabad kormányzás látszatát. De először is tekintsük át a gyakorlatot, amely megelőzi az efféle folyamatokat.

A régi idők félelemdiktátorai időnként demokratának állították be magukat. Goebbelsnek a náci rezsim „a modern európai demokrácia legnemesebb formáját” jelentette.[24] A fasizmus Mussolini szemében „szervezett, központosított és irányított demokrácia” volt.[25] Sztálin váltig állította, hogy a Szovjetunióé „a világ legdemokratikusabb alkotmánya”.[26] A dokumentum egy rendkívül hosszú, nyilvánosan zajló konzultáció eredményeként jött létre. Döbbenetesen sok, 623 334 tárgyalás során vitatták meg az alkotmánytervezetet – amelyeken a szavazók 80 százaléka vett részt.[27] Kim Ir Szen pedig egészen odáig merészkedett, hogy beszúrta a „demokratikus” szót országa hivatalos nevébe.

Az efféle uralkodók fejében azonban nem a pluralista demokrácia járt, amelyben a különböző pártok különböző csoportokat és álláspontokat képviselnek, és választások során mérkőzhetnek meg egymással. Ezek a vezetők elítélőn nyilatkoztak a Nyugat „dekadens”, demokratikus kormányairól. Hitler megvetette „a parlamentáris demokráciát, ahol mindenki szót kap, és semmit sem lehet eldönteni”.[28] A chilei Augusto Pinochet szerint „a klasszikus liberális állam naiv és gerinctelen” volt.[29] A hosszú ideig hivatalban lévő António Salazart pedig „mélyen parlamentellenesnek” tartotta.[30] „Nem hiszünk benne, hogy a szavazófülkén keresztül kell kormányzást folytatni” – gúnyolódott a spanyol Franco tábornok.[31]

Inkább valami mást pártoltak: az egyhangúság demokráciáját. Carl Schmitthez hasonlóan – a német jogtudós

az 1920-as években támadta a liberalizmust – elutasították a demokrácia társítását a kormányzat megválasztásának bármilyen adott módozatához. Nekik a fogalom egyszerűen a vezér és a követői céljának azonosságát jelentette.[32] E felfogás szerint a demokráciának egy diktátorra van szüksége, aki felismeri, mit akarnak az emberek „valójában”, aztán rájuk kényszeríti.

Egyes autokraták egyáltalán nem tartottak országos választást. Francóhoz hasonlóan Mao Ce-tung sem pártolta a szavazófülkék használatát. „A forradalomnak nincs ideje választásokra” – mondta egyszer Fidel Castro, bár később azért engedélyezett egypártos szavazást.[33] Mások versengés nélküli szavazásokat tartottak, amelyek során minden mandátumért csak egy jelölt indult. A Szovjetunióban a másként gondolkodók dönthettek úgy, hogy nem hajlandók szavazni, vagy hogy áthúzzák a jelölt nevét. De kevesen tették ezt, legalábbis a hivatalos eredmények szerint. Az ország törvényhozó testületének 1946 és 1984 között történt megválasztásai során az egyetlen lista 99,16 és 99,95 százalék közötti szavazatot kapott, 99,74, illetve 99,99 százalékos részvételnél.[34] Amikor Sztálin 1947-ben indult a moszkvai városi tanács választásán, még jobban teljesített: 131 százalékos győzelmet aratott, miután a szomszédos kerületek szavazói is „hozzájárultak ehhez a hivatalosan nem jóváhagyott támogatásukkal”.[35] A választások során csupán egy kis bizonytalanság merült fel: a politbüro egy alkalommal már két nappal a szavazás kezdete előtt

jóváhagyott egy olyan közleményt, amely tartalmazta az eredményeket.[36]

Az „állampolgári kötelesség” teljesítése nem igényelt különösebb gondolkodást. A Brezsnyev-érában keringett egy vicc, amelyben egy választási biztos lehord egy állampolgárt, aki nekiállt elolvasni, mi áll a szavazólapon. „Csak annyit akartam tudni, hogy kire szavazok” – magyarázza a szavazó. „Hát nem érti, hogy ez *titkos* szavazás?” – így a szavazóbiztos.[37] Szaddám Huszein teljesen megdöbbent, amikor egy 1996-os népszavazáson csak 99,9 százalékos volt a támogatottsági aránya. Becsmérelni kezdte a pártja kampányáért felelős embereket, amiért nem sikerült meggyőzniük azt a pár ezer irakit, aki nemmel szavazott.[38]

Az efféle szavazásoknak semmi közük nem volt a vezetők megválasztásához – más funkciót töltöttek be. Először is, a felvonulásokhoz és gyűlésekhez hasonlóan, általuk is ünnepelhették a rezsimet. Részét képezték a diktátor által rendezett színjátéknak, amely arra szolgált, hogy az állampolgárok úgy érezhessék, ők is alakítják az országuk sorsát. A szovjet választások karneválok voltak, alkalmak „tűzijáték, díszrepülés és fesztiválok” megrendezésére.[39] Ribinszk városában az 1963-as választás napján a szavazók nem kevesebb, mint 135 koncerten vehettek részt.[40] Az afrikai Gabonban az elnökválasztás gyakorlatilag szó szerint összefonódott a fő jelölt ünneplésével: Omar Bongo hétévente, a születésnapjára szervezte a választást.[41]

A választások propagandaeseményekként is szolgáltak, különösen a rezsim hiszékenyebb külföldi szimpatizánsainak. Egyes vezető nyugati értelmiségiek dicsérték Sztálin 1936-os alkotmányreformját, amely bevezette az egyetemes választójogot és a titkos szavazást.[42] Sidney és Beatrice Webb brit szocialisták szerint ezek hozták létre „a világ leginkluzívabb és legkiegyenlítettebb demokráciáját".[43] Julius Nyerere tanzán vezető 21 évig kormányozta az országát, négyszer jelöltette magát elnöknek riválisnélkül, egypártrendszert épített ki, miközben több száz politikai fogoly sínylődött a börtöneiben.[44] Ennek ellenére Bill Clinton elnök azt mondta róla, hogy „úttörő vezető Afrika szabadsága és függetlensége szempontjából".[45]

A megrendezett választások – a demokrácia logikájának visszájára fordításával – az állampolgárok kézben tartásának eszközei lettek. A demokratikus szavazásokon az emberek értékelik országuk vezetőjelöltjeit – a félelemdiktatúrákban a vezetők értékelik a szavazókat. Egy olyan állampolgár, aki nem csatlakozott a többiek „egyhangú döntéséhez", „az emberek ellensége" lett, akire „letartóztatás vagy likvidálás" várt.[46] Meglepő módon néhány szovjet szavazó így is felfirkantott egy-egy nem túl hízelgő megjegyzést a szavazólapjára, például: „Te disznó", „Talpnyaló", „Csaholj, mint egy kutya", „Húst akarunk, nem még több helyettest". Az ilyen deviánsokat a KGB a kéziráselemzői segítségével kézre kerítette.[47] Később enyhítettek a büntetéseken, de még Brezsnyev alatt is bevett gyakorlatnak számított, hogy a szavazati regisztrációt

elmulasztó diákokat kirúgták az egyetemről, így búcsút mondhattak az álmuknak, hogy elit karriert építsenek.[48]

A megrendezett választásokon emellett kiderült, hogy az állam melyik végrehajtója nem végzi hozzáértőn a munkáját.[49] Világossá vált, melyik helyi hivatalnok milyen sikerrel képes rávenni az embereket a szavazásra. A választások megrendezése persze szokatlan és potenciálisan kockázatos módszer a bürokraták munkavégzésének kiértékelésére. Ha csak ez lenne a cél, feltételezésünk szerint a diktátorok inkább nem politikai jellegű versengésre kényszerítenék őket. A kínaiak például a helyi növekedési ráta és más tényezők vizsgálatával értékelik a hivatalnokokat, és átfésülik a Vejpón (a kínai Twitteren) lévő posztokat, hogy lássák, melyikük ellen érkeztek korrupcióról szóló bejelentések.[50] Ezzel együtt, ha a diktátoroknak más céljuk is volt a választásokkal, embereik alkalmasságának felmérése amolyan bónuszt jelentett.

Akár véletlenül alakult így, akár tervezetten, az állampolgárok időnként átmeneti befolyásra tettek szert. A kommunista világban, Sztálin után arra használták a szavazást megelőző időszakot, hogy fogyasztási cikkeket, lakásfelújítás-támogatást és más szolgáltatásokat kérjenek a hatalom képviselőitől.[51] Bizonyos helyeken – például Kenyában az 1970-es években és Egyiptomban Mubarak idején – az uralkodó párt több tagja is versenghetett egymással a törvényhozási választásokon. Ez arra ösztönözte a jelölteket, hogy költsenek a kampányukra – akár saját zsebből is –, hogy elérjék a politika fájának magasabban érő gyümölcseit.[52] Időnként, a látszat

fenntartása érdekében, egyes ellenzéki pártok is beülhettek a parlamentbe. A kalandvágyó rezsimek – például Ferdinand Marcosé a Fülöp-szigeteken és a mexikói Intézményes Forradalmi Párt – még egy lépéssel tovább mentek, és hagyták, hogy külsős jelöltek is induljanak az elnöki posztért, mert biztosak voltak benne, hogy úgyis veszítenek.

Az, hogy lehetőséget adtak az ellenzéki jelölteknek, aztán a pálya lejtésének köszönhetően eltiporták őket, segített demoralizálni a legesélyesebb riválisokat. Még ha mindenki felismerte is, hogy az adott elnök keze van a dologban, a látszat erős volt. Ahogyan a politológus Beatriz Magaloni megjegyzi, a mexikói Intézményes Forradalmi Párt vezetői – színes kampányaikkal, sokfős gyűléseikkel és minősített többségükkel – igyekeztek megteremteni „a legyőzhetetlenség nyilvános imázsát”.[53] Az ambiciózus helyi főnökök belátták, hogy nincs más lehetőségük, be kell állniuk a központi párt mögé. A hadseregben lévő riválisok szintén kétszer is meggondolták, hűtlenek lesznek-e. A félig-meddig versengő választásokat tartó diktátoroknak, mint arra Barbara Geddes és társai rámutattak, kevesebb puccskísérlettel akad dolguk.[54]

A régimódi diktátoroknak nem állt szándékukban feladni a hatalmat. „Nem mondunk le az országunkról egy szimpla x-ért egy szavazólapon” – jelentette ki Robert Mugabe, a zimbabwei diktátor 2008-ban. – Hogyan harcolhatna egy töltőtoll egy fegyverrel?”[55] Mégis, egyesek – köztük Mugabe – időnként valódi kockázatot vállaltak, lehetővé téve a hiteles ellenzéki pártoknak, hogy beszálljanak a versenybe. Egyesek kényszerből

vállalták ezt, mert féltek, hogy a Nyugat máskülönben megvonja tőlük a támogatást. Másokat az motivált, hogy elejét vegyék a lázongásnak. A fegyveres felkelést tervezgető ellenfelek szemében a többpárti választás a hatalomra jutás békés – bár szűkös játékterű – alternatív útvonalát jelentette. Tekintve, hogy az adott diktátor nevéhez milyen mértékű megfélemlítés és korrupció kötődött, kicsi volt az esély a győzelemre. Mindenesetre előfordult ez is. És ha a kihívóknak nem kellett magas árat fizetniük a szavazás elvesztéséért – szemben azzal, hogy az esetleges forradalom elbukása sokak halálával járt volna –, akkor érdemes volt megpróbálkozni ezzel a módszerrel.[56]

Más politikai jelenségekhez hasonlóan a félelemdiktátorok rendezte választások is összekapcsolódtak az erőszakkal. Sztálin „nagy tisztogatása" az 1930-as években „»a demokrácia kiterjesztése« címszó alatt zajlott".[57] Ahogyan azt a 2. fejezetben láthattuk, az ellenforradalmár „fenevadak" és „szörnyetegek" kivégzéséről azt gondolták, hogy jót tesz a szavazói morálnak.[58] Mugabe mindig kéznél tartotta csőre töltött fegyverét arra az esetre, ha a tolla csődöt mondana. Amikor 2008-ban kétfordulós választásra kényszerült, „választói tisztogatást" rendezett, amelynek során az ellenzék több mint száz emberét és támogatóját ölték meg.[59] Erre az ellenfelei visszavonulót fújtak.

Az idő nagy részében azonban az erőszak a felszín alatt zajlott. A választások, ahogyan Philippe Schmitter írta a portugál Salazar-diktatúráról, „érzéstelenítették" a közönséget.

[60] A parádé lezajlott, az italokat felhajtották, a koncerteket meghallgatták, aztán mindenki szépen hazament.

Ügyeskedés a szavazással

A Chávezhez és Putyinhoz hasonló spindiktátorok esetében a választások új jelentőségre tettek szert. Már nemcsak a vezető tiszteletére vagy a félelemkeltés gépezetének finomhangolásához rendezett rituálék voltak, inkább eszközök arra, hogy a népszerűségből a hatalomgyakorlás más területein is előnyt kovácsoljanak. Hitelminősítőkként működtek: számokra fordították le a diktátor elismertségét, amiből intézményes és politikai előnyökhöz lehetett jutni. Az erőszakmentesség látszatát fenntartani vágyó vezetőknek a szavazás még a puccsnál és a forradalomnál is preferáltabb útvonalat jelentett az elnöki palotába. És miután valaki bejutott oda, vigyázott a népszerűségére, és a szavazóurnáknál aratta le annak gyümölcsét.

Hitler, Sztálin és a hozzájuk hasonló diktátorok „új rendek” kiépítésébe kezdtek, mint a kommunizmus, az árja birodalom és a korporatista diktatúra. A spindiktátorok azt a látszatot keltik, mintha a demokrácia hívei lennének. Igyekeznek azt adaptálni a helyi viszonyokhoz, vagy lassan, fokozatosan közelíteni felé. „A teljes körű demokrácia nekünk nem az út kezdetét jelenti, hanem a végét” – magyarázta a kazah Nazarbajev 2013-ban.[61] Oroszország, mondta Putyin elnök, „majd eldönti magának, milyen tempóban és feltételekkel kíván

a demokrácia kiépítése felé haladni”.[62] Valóban, gyakran mintha olyasmit mondanának, amit Szent Ágoston a tisztaság kapcsán az imájában: „Uram, adj nekem demokráciát – de még ne!” Elődeikkel szemben a spindiktátorok látszólag tisztelettel viseltetnek a parlamentjük irányába, és úgy tesznek, mintha izgatottan várnák a választás végét. Amikor valamilyen kihívással szembesülnek, támadni kezdik a nyugati kritikusok álszentségét, akik liberális puristákként viselkednek, miközben elnyomják a kisebbségi szavazókat, és keményen bánnak a tüntetőkkel. Putyin egyszer szarkasztikusan megjegyezte, hogy Gandhi halála óta nem talált olyan vezetőt, aki elég tiszta lett volna ahhoz, hogy szóba álljon vele.[63]

Ahelyett, hogy felvállalták volna autoriter módszereiket, a közelmúlt autokratái inkább politikai jogosultságokkal zsúfolták tele az alkotmányaikat. Két jogtudós, David Law és Mila Versteeg ezt a jelenséget választotta kutatása témájául. Megszámolták, hogy a 15 fő liberális érték közül hány szerepel 1946 óta 188 ország alkotmányában. Olyan értékekről beszélünk, mint a sajtó szabadsága, a gyülekezés szabadsága, a szavazathoz való jog, a helyváltoztatás szabadsága, a nemi egyenlőség a munkaviszonyok terén, és a jog arra , hogy ne váljunk kínzás áldozataivá. A nem katonai diktatúrák átlagos alkotmánya 1981-ben 7,5-et tartalmazott ezek közül, 2008-ra ez a szám 11,2-re emelkedett.[64] Mondanunk sem kell, hogy ezek a jogok a gyakorlatban csak ritkán érvényesülnek. De a hatalmukkal visszaélő diktátorok hivatkozhatnak a liberálisnak hangzó kötelezettségvállalásaikra a kritikusaiknak.

A spindiktátorok emellett elődeiknél sokkal jobban igyekeznek versengőnek beállítani a választásaikat.[65] A régi idők félelemdiktátorai betiltották az ellenzéki pártok és jelöltek működését – a spindiktátorok ezzel szemben lehetőséget adnak néhányuknak. Ezáltal is életben tartják a fikciót, hogy a választás végkimenetele kérdéses. Korábban az autokraták jellemzően a szavazatok közel száz százalékát besöpörték. A spindiktátorok jobban szeretik, ha kevésbé látványosan lejt a pálya, általában a 65–70 százalékkal is beérik. A politikai tanácsadó Vjacseszlav Nikonov szerint Oroszország 2004-es választásánál az volt az igazi kihívás, hogy „ne legyen túl feltűnő a győzelem". Ha Putyin túlságosan egyértelmű győzelmet aratott volna, az elhomályosítja kicsit a diadalt. „A 75 százalék túl sok lett volna – magyarázta Nikonov. – A 72 pont elég volt."[66] Aljakszandr Lukasenka belarusz elnök azt állította, hogy még mérsékelte is a 2006-os győzelmét, hogy 93 helyett 80 százalékos legyen, „mert a több mint 90 százalék pszichológiailag nem vette volna jól ki magát".[67] Az új, alacsonyabb eredményt „európainak" nevezte.[68]

Az ilyen nagy – de kevésbé extrém – győzelmek többféleképpen is megerősítik az uralkodók kontrollját. A parlamenti választások alkalmával a pálya lejtésének köszönhetően több mandátumot is szerezhet az adott párt a parlamentben, mint amennyi az alkotmánymódosításhoz szükséges. Gyakran kétharmadra van szükség. A nagy parlamenti többség más törvények beiktatásában is segít. Ugyanakkor az elsöprő győzelmek egy időre komoly

pszichológiai hatást is gyakorolnak. Mozgósítják a támogatást a diktátor egyes projektjei mögött, és lehetővé teszik számára, hogy a szavazók jóváhagyására hivatkozzon, miközben demoralizálják az ellenzéket.[69]

A demokráciákban a mandátumok megszerzői azt állítják, felhatalmazásuk van meghozni bizonyos intézkedéseket. A spindiktatúrákban a győztesek gyakran a szavazói támogatottságukra mutogatva távolítanak el egyes fékeket a rezsimből. A választások időnként az alkotmányreformra is megnyitották a lehetőséget. Az 1998-ban megválasztott Chávez azonnal összehívott egy alkotmányos bizottságot, hogy a segítségével kiterjessze elnöki hatalmát. Orbán Viktor a 2010-es győzelmét követően átalakította az Alkotmánybíróságot, több száz bírót nyugdíjaztatott, és egy évvel a megválasztása után új alkotmányt fektetett le.[70] 2018-as második újraválasztása az ő szavaival élve „felhatalmazást adott egy új korszak megépítésére”, a kultúra és a társadalom átformálására.[71] Pártjával több száz újságot vettek birtokba, átírták az iskolai alaptantervet, és száműzték Budapestről a Soros György alapította Central European Universityt.[72]

Oroszországban újabb és újabb hatalomszerzési gyakorlatoknak ágyazott meg az, hogy Putyinnak lejtett a pálya. A 2004-es újraválasztását követően eltörölte a kormányzóválasztásokat. 2008-ban az elnöki ciklus hosszára vonatkozó korlátozás miatt nem indulhatott újra, a szavazók pedig alteregójára, Dmitrij Medvegyevre voksoltak. Az elnök hivatalát néhány hónapon belül két évvel meghosszabbították,

a parlamentét pedig eggyel.[73] Putyin 2012-es győzelme után rengeteg törvény született, hogy korlátozzák az ellenzéket.[74] 2018-as újraválasztását követően a nyugdíjkorhatár megemelése felett érzett düh miatt némi halasztásra volt szükség. Putyin azonban 2020 elején végrehajtotta azokat az alkotmánymódosításokat, amelyek lehetővé tették számára, hogy 2024-ben és 2030-ban is versenybe szálljon az elnöki pozícióért (a módosítások nélkül 2024-ben nem indulhatott volna újra).

A Sztálinhoz hasonló zsarnokok és a Mugabéhoz hasonló gengszterek erőszakhoz kötötték a választásokat. A spindiktátorok tisztában vannak vele, hogy a látható erőszak gátolja a népszerűségre irányuló törekvésüket. Különösen a választások környékén igyekeznek tisztán tartani a kezüket. Nem véletlen, hogy amint azt a 2. fejezetben kifejtettük, gyakran az ellenfeleiket vádolják erőszakkal. Chávez a 2002-es, ellene folytatott puccs emlékét a saját céljaira használta fel. Putyin kőhajigáló forradalmárokként festette le a kritikusait, akik rendőrökre támadtak, és káoszba taszították Oroszországot.[75] Amikor ténylegesen erőszakhoz folyamodnak, az új idők diktátorai úgy tesznek, mintha a szabad kormány védelmére kelnének. Fujimori 1992-es önpuccsa a szavaival élve „alapvető fontosságú volt a legitim és hatékony demokrácia megerősítéséhez”.[76]

A spindiktátorok az erőszakot elutasítva más különböző módszerekhez folyamodnak. A szemükben a választási kampányok – hogy az orosz politikai tanácsadót, Gleb

Pavlovszkijt idézzük – „médiatechnológia segítségével végrehajtott különleges hadműveletek”.[77] A szavazás napjának közeledtével a mindig gondosan kézben tartott propaganda a legmagasabb fokozatba kapcsol. Pavlovszkij és kollégái számos olyan mocskos trükköt vetettek be, amelyeket a nyugati demokráciákban fejlesztettek ki, és saját módszerekkel bővítették az arzenált.[78] Mégis, amikor csak lehetett, legitim módszereket alkalmaztak, nehogy provokálják az ellenzéket. Ahogyan Szergej Markov, a Kreml egy másik tanácsadója magyarázta: „azokat a problémákat, amelyeket meg lehet oldani demokratikusan, demokratikusan oldjuk meg. Azokat, amelyeket nem… azokat máshogy.”[79]

A spindiktátorok az elnöki palotában ülve először lefektetik a szabályokat, aztán kihasználják őket. Bár engedélyezik a tényleges veszélyt nem jelentő ellenzéki politikusok működését, a népszerű ellenfeleiket technikai problémákra hivatkozva kizárják a versenyből. Ugyanúgy bánnak az egyes ellenzéki jelöltekkel, mint a kormánykritikus orgánumokkal: hagyják, hogy tegyék a dolgukat, és közben rájuk szállnak. Nyomást gyakorolnak a médiumokra, hogy ne foglalkozzannak velük, az üzleti élet szereplőire, hogy ne biztosítsanak számukra helyet a különböző összejöveteleikhez, továbbá pletykákat és hamis információkat terjesztenek róluk, hogy lejárassák őket.

A választókerületek manipulálásának (gerrymandering) gyakorlatát pedig szégyentelenül űzik.[80] Chávez a bíróságokon zajló törvényalkotáson keresztül elérte, hogy az alkotmányozó nemzetgyűlésére leadott szavazatok 66 százalékából a

parlamenti mandátumok 93 százaléka legyen. Szingapúr választási rendszerében hasonló jelenség játszódott le. Hiába esett vissza az egyeduralkodó Népi Akció Pártra leadott szavazatok aránya 2011-ben 60 százalékra, így is megszerezték a parlamenti mandátumok 93 százalékát.[81] Magyarországon Orbán blokkja 2014-ben csak a szavazatok 45 százalékát szerezte meg, mégis az övék lett az egyéni választókerületi mandátumok 90 százaléka.[82] (A pártlistás eredményekkel együtt Orbán szövetsége 45 százalékos szavazati arány mellett a mandátumok 67 százalékát kapta meg.[83])

Szinte minden választási rendszerben egyenlőtlenséget látunk a szavazatok és a mandátumok között. Szingapúrban, Oroszországban, Malajziában és Magyarországon azonban ez a közelmúltban különösen látványos volt.[84] A diktátorok az efféle előnyök biztosításához és megőrzéséhez folyamatosan felülvizsgálják az egyes eljárásokat. Oroszországban 2003 és 2016 között minden parlamenti választást más szabályokra alapozva rendeztek meg. Egyedül Putyin pártjának győzelme volt állandó.

Orbán egy másik módszert is kidolgozott: a határon túlról származó magyarokat szintén bevonta a választásba. Miután választójoggal ruházta fel az I. világháborúban elcsatolt területeken élő magyarokat, az új szavazók több mint 90 százaléka hálából az ő pártjára húzta be az ikszet.[85] Putyin 2020-ban állampolgárságot kínált a szomszédos országokban élő 10 millió, valamilyen etnikai kisebbséghez tartozó orosznak,

és talán valamilyen hasonló járulékos előnyben reménykedett.[86]

Ahelyett, hogy valódi ellenzéki politikusokkal foglalkoznának, a diktátorok időnként klónozzák a sajátjaikat. Szingapúrban Li Kuang-jao utódja, Go Csok Tong „kinevezett tagokkal" személyesítette meg a parlamenti ellenzéket.[87] Go azt mondta, azok a képviselők, akiket esetleg a *szavazók* választottak volna, „nem olyanok voltak, akikre rábízta volna a fékek és ellensúlyok rendszerét".[88] Továbbá arról is beszélt, hogy nem hisz „az állandó civakodásban és hatalmi harcban".[89]

Más spindiktátorok a rendszer részévé tettek vagy egyszerűen feldúltak létező ellenzéki pártokat. Kazahsztánban Nazarbajev emberei 2011-ben csendben elintézték, hogy egy rezsimhez lojális képviselő vegye át a korábban kormánykritikus Ak Jol párt irányítását. Az Ak Jol előző vezetője pedig „a kormány egy kipárnázott pozíciójába" került.[90] A rendszer részévé tett pártoknak a putyini Oroszországban külön nevük is van: a Kommunistákat, az Igazságos Oroszországot és a nacionalista Liberáldemokrata Pártot „a rendszerhez tartozó ellenzék" gyűjtőnéven emlegetik, hogy megkülönböztessék őket attól az ellenzéktől, amely tényleg kritikus a kormány munkájával szemben, és nem csak eljátssza ezt, miközben titokban megszavazza a törvényjavaslataikat.[91]

A spindiktátorok hatalma a népszerűségüktől függ, épp ezért komolyan odafigyelnek rá. A régi idők autokratáival szemben, akik legjobb esetben is csak keveset tudtak a szociológiáról,

korunk diktátorai szemmel tartják a szavazókra vonatkozó adatokat. A Putyin-féle Kreml például heti rendszerességgel országos közvélemény-kutatásokat rendel két cégtől.[92] Időről időre pedig helyi szinten reprezentatív közvélemény-kutatásokat és titkos szavazásokat tart bizonyos témákban.[93] Ugyanakkor a Kreml titkosügynöksége, a Szövetségi Védelmi Szolgálat (FSZO) is elvégzi a maga unortodox közvélemény-kutatásait: évente durván 500-at, némelyiket akár 50 ezer válaszadó bevonásával.[94] Putyinhoz hasonlóan Fujimoriban is kialakult „a szavazók véleményének felmérésével kapcsolatos függőség".[95] A perui vezető Nemzeti Hírszerzési Szolgálata számos „költséges és kifinomult" közvélemény-kutatást végzett, és felbérelte Saul Mankevich argentin tanácsadót, hogy szervezzen fókuszcsoportos kutatásokat. Fujimori biztonsági főnöke, Vladimiro Montesinos kevésbé formálisan a hírszerzési szolgálat ügynökeit taxisofőröknek álcázva küldte szét az országban, hogy hasznos információkat szerezzenek az utasaikkal folytatott csevegésekből.[96]

A választások eredményéhez hasonlóan a spindiktátorok a közvélemény-kutatásokét is arra használják, hogy igazolják a hatalomgyakorlásukat. Amikor a válaszadók támogatnak valamilyen nem demokratikus vagy egyenesen illegális lépést, a vezetők cselekszenek. Putyin mind a Krím félszigeten, mind Oroszországban közvélemény-kutatást tartott, mielőtt a terület annektálása mellett döntött 2014-ben.[97] Fujimori 1992-es önpuccsára is nagy hatást gyakorolt a közvélemény-kutatás. Ebből kiderült, hogy az emberek kiábrándultak a

kongresszusból, a bíróságból és az ellenzéki pártokból is.[98] Amikor a katonák bemasíroztak, a közvélemény-kutatók szorosan a nyomukban jártak.[99] A széles körű támogatottság, amit mértek, egyből PR-fegyver lett Fujimoriék kezében. Váltig állította, hogy nem is puccsot hajtott végre, csak a demokratikus elveknek megfelelően cselekedett. A demokrácia, mondta, „a közvélemény tiszteletben tartása".[100] Ennek sokan bedőltek. A későbbi közvélemény-kutatások szerint „a peruiak nagy része annak a meggyőződésének adott hangot, hogy a Fujimori-kormány »demokratikus«".[101]

Az ellenzéki újságokhoz vagy bloggerekhez hasonlóan a független közvélemény-kutatók hitelessége is kizsákmányolható. Fujimori kritikusai bírálták a népszerűségi indexe emelkedéséről beszámoló közvélemény-kutatások módszertanát, de „semmire sem jutottak vele".[102] Alfredo Torres, az Apoyo cég egyik meghatározó alakja, kemény szavakkal illette Fujimori tevékenységét, de „hangsúlyozta, milyen pontos a közvélemény-kutatása", amely a puccs népszerűségéről számolt be.[103]

Rafael Correa is profin bánt az adatokkal. Catherine Conaghant egészen lenyűgözte, hogy az ecuadori vezető milyen gyorsan „megtanulta mozgósítani a közvéleményt a közvélemény-kutatásokon, a médián és az utcán keresztül, hogy összezavarják, demoralizálják és szétzüllesszék a politikai ellenfeleket". Az ecuadoriak még soha „nem láttak olyan elnököt, aki ennyire megszállottja volt a kommunikációnak és a PR-nak, és aki ennyire értett is ezekhez".[104] Correa több

amerikai elnökhöz hasonlóan azzal büszkélkedett, hogy „állandó kampányt” folytat.[105]

Az, hogy a spindiktátorok ilyen sok pénzt és energiát fektetnek a közvélemény-kutatásokba, arról árulkodik, hogy legalább valamelyest komolyan veszik az eredményeiket. Természetesen olyan államfőknek adják ki magukat, akiket az ország ügyei érdekelnek, nem populistáknak, akik behódolnak az éppen aktuális trendeknek. De időnként beismerik, hogy monitorozni szokták a népszerűségi indexüket. „Természetes, hogy megnézem az adatokat – vallotta be Putyin 2013-ban. – Általában komolyan is veszem őket.”[106] Az orosz elnök hatalomra kerülése után még évekig arra számított, hogy kiugró népszerűsége bármelyik pillanatban odalehet, legalábbis kremles tanácsadója, Pavlovszkij szerint.[107] Nem gondolta volna, hogy ennyire tartós lesz. Korai időszaka gazdasági sikereinek, manipulációs tevékenységének és a Krím félsziget későbbi megszállásának köszönhetően 20 évig 60 százalék fölött maradt a népszerűsége.

A politikusok a demokráciákban a közvélemény-kutatásokkal igyekeznek kideríteni, milyen rendelkezéseket pártolnak az emberek, és ehhez igazítják a programjukat. A spindiktátorok időnként ugyanezt teszik. Oroszország vezetői újra meg újra megtagadták, hogy eltávolítsák Lenin bebalzsamozott holttestét a Vörös téri mauzóleumból, miután látták, mennyire népszerűtlen ez az emberek körében.[108] Korunk autokratái azonban alapvetően másra használják a közvélemény-kutatásokat: arra, hogy teszteljék a manipulációs

tevékenységük hatékonyságát. Alekszej Csesznakov, egy másik volt kremles szakértő szavaival élve:

> Amikor a média kontroll alatt áll, a közvélemény-kutatásokból csak az derül ki, mennyire hatékony ez a kontroll. Olyan ez, mintha lenne egy beteg ember, akit megfertőzünk újabb vírusokkal, és megmérjük a lázát. A lázmérő leolvasásából csak azt tudjuk meg, hogy a vírusok mennyire hatnak rá. A közvélemény-kutatások nem indokolják, hogy változtassunk a politikánkon. Csak az derül ki belőlük, hány ember vette az adásunkat.[109]

Amikor éppen jól megy a soruk, a spindiktátorok gyakran jóváhagyják, hogy széles körben publikálják a közvélemény-kutatások eredményeit. Amikor azonban a népszerűségi indexük visszaesik, embert próbáló dilemmával szembesülnek. Ha hagyják, hogy erről hírt adjanak, az veszélyezteti az imázsukat. Ha azonban megakadályozzák az eredmények publikálását, az emberek arra a következtetésre juthatnak, hogy visszaesett a népszerűségük. Sőt talán arra gondolnak majd, hogy *még nagyobb* visszaesésről van szó, mint valójában. A legjobb stratégia az efféle esetekben is az, hogy úgy cenzúráznak, hogy ne tűnjön cenzúrának. A Kremlhez kötődő Közvélemény Alapítvány 2020 elején leállt Putyin választási népszerűségi indexének publikálásával, mert állítása szerint még nem volt világos, ki lenne a kihívója a következő választásnál.[110] Ez furcsamód soha korábban nem zavarta

ezeket a közvélemény-kutatókat. A változtatásra akkor került sor, amikor más közvélemény-kutatások kimutatták, hogy Putyin népszerűsége soha nem volt még ennyire mélyponton.[111] 2019-ben a Kremlhez kötődő másik ügynökség, a VTSZIOM úgy változtatott a módszerén, hogy a Kremlből érkező panaszok hatására magasabb értéket mért a közvélemény Putyinba fektetett bizalmát illetően.[112]

Közvetlenül Putyin 2020-as népszavazása előtt – amelynek középpontjában egy sor alkotmánymódosítás állt –, a jól ismert közvélemény-kutatók szinte semmit sem publikáltak a szavazói szándékokról, vagy félrevezető összefoglalókat tettek közzé. Az egyik ügynökség például bejelentette, hogy a válaszadók 61 százaléka pártolta a módosításokat, holott ebbe beletartozott az a 31 százalék is, amely semleges volt a kérdésben. Miután a *Vedomosztyi* nevű, vezető pozíciójú üzleti lapot a Kreml egyik szövetségese megkaparintotta, már nem kerültek be az újságba a közvélemény-kutatások eredményei. Két egyéni közvélemény-kutatónak, akik szembeszegültek a rendszerrel, közösségi gyűjtés (crowdsourcing) segítségével sikerült független közvélemény-kutatásokat finanszíroznia.[113]

Csalás és visszaélés

Ahogyan arról a 4. fejezetben már volt szó, a közvélemény-kutatások értelmezése a nem szabad társadalmakban bonyolult. A Putyinhoz és Chávezhez hasonló spindiktátorok azonban egyértelműen népszerűek voltak, időnként kiugróan –

ezt még a politikai ellenfeleik is elismerték. Hogy a venezuelai elnök egyik kritikusát idézzük: „Chávezt több millió szegény venezuelai szerette – *tényleg* szerette –, és másfél évtizedig egymás után nyerte a választásokat… A hatalma nem erőszakon, hanem valódi népszerűségen alapult.”[114] Vagy ahogyan az orosz közvélemény szakértői, Samuel Greene és Graeme Robertson írták 2019-ben: „Vlagyimir Putyin népszerű ember”.[115]

Ezek a vezetők magas népszerűségi indexüknek köszönhetően tisztán is megnyerhették volna a választásokat. Mégis, szinte mindig csaltak valamennyit, és néha nem is igazán leplezték.[116] Ez zavarba ejtette az értelmezőket. Ha belegondolunk, egészen perverznek tűnik az ilyen hozzáállás. Chávez, Putyin és a többiek azt akarták, hogy demokratikusnak tartsák őket, olyan vezetőknek, akiket legitim módszerekkel választottak meg. Még nemzetközi megfigyelőket is bevontak, hogy igazolják a győzelmüket. Akkor miért kellett hamisított szavazócédulákkal feltölteni az urnákat, manipulálni a számlálást, és a csalás más formáihoz folyamodni?

A cél nyilvánvalóan nem csak a győzelem volt. Gyakran arattak fölényes diadalt. Ahogyan volt már róla szó, miközben elkerülik, hogy a régebbi diktátorokhoz hasonlóan 99 százalékos, megsemmisítő győzelmet arassanak, még így is rendkívüli sikereket érnek el. A politológus Alberto Simpser vizsgálat alá vette a nem demokráciák összes, 1990 és 2007 közti, a jelek szerint manipulált választását. Az esetek felében a nyertesek 30 százalékponttal vagy még többel győzték le a

legközelebbi riválisaikat.[117] A csalást nem a győzelem megszerzésére használták, azzal inkább csak megerősítették a diktátor vezető pozícióját.[118]

Tehát amolyan biztosítékként csaltak? Nem minden diktátor bízott teljesen a közvélemény-kutatások eredményeiben, amelyek alapján nyerésre állt. A nicaraguai Daniel Ortega is így lett túlságosan magabiztos az 1990-es választásnál, aztán a szavazók jól elbántak vele.[119] És akadtak más példák is. Ahogyan a Kreml egyik tanácsadója mondta Putyinról 2003-ban: „Az ő mentalitása szerint olyannyira minimalizálni kell minden kockázatot, hogy ne is legyen."[120]

Ez egyes esetekben tényleg indokolt lehet, de általánosságban elég valószerűtlennek érződik. Ahogyan már említettük, a diktátorok nem csak a választások megnyerése miatt csalnak. És a csalás gyakran *növeli* is a kockázatot. A történelem során az elcsalt választások nyomán olyan felkelések robbantak ki – gondoljunk csak arra, mi történt a Fülöp-szigeteken 1986-ban vagy Jugoszláviában 2000-ben –, amelyek során eltávolították a hatalomból a vezetőket.[121] Ha a saját pozíciójuk bebiztosítása lenne a cél, a diktátorok nyilván nem hagynának maguk után árulkodó nyomokat. Ami azt illeti, a 2011-es orosz szavazás anomáliái annyira bizarrnak tűntek, hogy internetes mém is született belőlük. A tüntetők olyan táblákat tartottak a magasba, amelyeken a statisztikai megoszlásokról készült ábrák szerepeltek, hogy érzékeltessék, matematikailag milyen valószerűtlenek a bejelentett eredmények. Az orosz választási bizottság feje, Vlagyimir

Csurov beceneve „Mágus” volt, mert „képes volt elérni, hogy egyes szavazatok eltűnjenek, mások megjelenjenek”.[122] Minden választás előtt mértékadó újságok számoltak be róla, hogy a Kreml mennyi szavazatot rendelt meg az ügynökeitől. Putyin első számú politikai tanácsadója például 2018-ban összehívta a kormányzókat, és követelte, hogy legyen meg a szavazatok 70 százaléka, és legyen 70 százalékos a részvételi arány.[123]

Egyes diktátorok szívesebben nyernek tiszteletre méltóan szoros versenyben. Végrehajtóik mégis azon versengenek, hogy minél jobb számokat mutathassanak a főnöknek, ezáltal igencsak a spindiktátor irányába lejtő pályát hozva létre. A bizonyítékok megerősítik, hogy a kormány túlbuzgó emberei fontos munkát végeztek Oroszországban.[124] Ha a vezetők mégis kisebbíteni akarták a sikerüket, egyszerűen büntetést szabhattak ki azokra, akik „túl sok” szavazatot loptak el. Ehhez képest az alulteljesítőket érte retorzió.[125] És mint azt jeleztük, a látványosan lejtő pálya gyakran éppen a Kremlből érkező utasítások következménye. A csalás célja talán az, hogy a bürokraták biztosak lehessenek benne, az adott jelölt ténylegesen nyerni fog, vagyis olyan pozícióba kerül, amelyet betöltve később megjutalmazhatja vagy megbüntetheti őket.[126] Amikor azonban a jelölt köztudottan népszerű, borítékolható a végeredmény.

Sok kutató szerint a diktátorok azért folyamodnak csaláshoz – méghozzá látványosan –, hogy demoralizálják a potenciális kihívóikat. Ha a választások szabadnak és korrektnek

látszanak, az ellenzék motivált arra, hogy megpróbálja erősíteni a támogatottságát és beszálljon a küzdelembe. De ha az adott diktátor egyértelművé teszi, hogy csaláshoz folyamodik a hatalom megszerzése érdekében, az ellenzék és a támogatói szemében valószínűleg értelmetlennek tűnik majd a kampányuk megszervezése. Ehhez hasonlóan a rezsimellenes szavazók talán nem is vesződnek a szavazással, amikor biztosak benne, hogy úgysem tudják befolyásolni a végeredményt.[127] És, hogy bezáruljon a kör: ha az ellenzéki szavazók nem vesződnek a szavazással, akkor a diktátornak sem kell különösebben nagyszabású csaláshoz folyamodnia.

Időnként talán pontosan ez a magyarázat. Egy népszerű uralkodónak azonban *nem kéne, hogy szüksége legyen* csalásra az ellenzék demoralizálásához. Az ellenzék saját, gyenge eredményének elegendőnek kellene lennie. És, mint arról már volt szó, maga a csalás is kirobbanthat tüntetéseket. Egyes közvélemény-kutatások megerősítették, hogy az orosz szavazók nem szeretik a machinálást a szavazatokkal.[128] Putyin túlélte a 2011-es parlamenti választás szavazatainak meghamisítása miatt kirobbant tüntetéseket, amelyek megrázták Moszkva központját, de a zúgolódás mértéke hatásos figyelmeztetés volt a Kremlnek.[129]

Ha a fenti gondolatmenet csak részben meggyőző, tegyük fel újra a kérdést: a spindiktátorok miért folyamodnak *valójában* csaláshoz? Egy lehetőséget már felvetettünk: a vezetők a fölényes győzelemmel könnyebben monopolizálhatják a hatalmukat – például így szerezhetik meg az

alkotmánymódosításhoz szükséges minősített többséget. Egy kirívó győzelem, még ha hamisított szavazólapokkal érték is el, gyengíthet a diktátor támogatóinak alkupozícióján. Egy szoros verseny után mindegyikük állíthatja azt, hogy a közreműködése érdemben befolyásolta a végeredményt – cserébe pedig nagyobb jutalmat is követelhetnek. Elsöprő győzelem után még az *ellenzéki* elitet és médiát is könnyebb lehet kooptálni. Ennek tagjai valószínűleg úgy gondolják, hogy egy ilyen helyzetben nehezebb lenne a tömegeket lázadásra bírni, mint ha a vezető épphogy csak megszerezte volna a győzelmet, így tehát nagyobb eséllyel nyugodnak bele a történtekbe.

A második magyarázat ellentmondásosabb: ha úgy is tartják, hogy részben tisztességtelen módon került rájuk sor, a látványos győzelmek akkor is fokozzák az uralkodó legitimitását. Ez első hallásra furcsának tűnhet: csalással egy diktátor látszólag nem formálhatna jogot az uralkodásra. De valójában nincs szükségképpen így. Épp ellenkezőleg. A csalás még erősítheti is a választás végeredményére vonatkozó meggyőződést.

Ennek belátásához vegyük a következő példát. Tegyük fel, az emberek arra számítanak, hogy az adott jelölt 10 százalékponttal kerekíti majd feljebb a rá adott szavazatok arányát. Ha egyáltalán nem folyamodik csaláshoz, és megnyeri a szavazatok 55 százalékát, a választók azt hihetik, hogy valójában csak 45 százalékot szerzett, és ellopta a győzelmet. De ha az összeredményéhez hozzátett 10 százalékkal végül is 65 százalékról számol be, a közönség biztos lesz benne, hogy

valóban ő a nyertes.[130] Bizarr módon a csalás az ilyen esetekben megerősíti a bejelentett eredménybe vetett hitet. Ez pedig csökkentheti a szavazók tiltakozásának valószínűségét. Nem azért, mert a csalás megfélemlíti a szavazókat azáltal, hogy látványosan jelzi, a rezsim mindenáron nyerni akar.[131] Hanem azért, mert a csalás megerősíti a szavazókat abban, hogy a „megfelelő" jelölt nyert.[132]

A csalásra utaló jelek ugyanakkor nem feltétlenül ássák alá a vezető arra vonatkozó állításait, hogy a demokrácia híve, az autokráciákban ugyanis sokan hiszik azt, hogy a csalás *a demokráciákban is* megszokott. A spindiktátorok gyakran demokratikus, de összeszedetlen kormányok után kerülnek hatalomra, amelyeknek megvoltak a maguk kétes hitelességű választásai. Ezekhez képest a diktátor visszaélései akár még normálisnak vagy visszafogottnak is tűnhetnek. Propagandája pedig azt hangoztatja majd, hogy a nyugati vezetők is hajlamosak a manipulációra. Néha maguk a nyugati politikusok is erősítik ezt az üzenetet. Trump elnök újra meg újra azt hangoztatta, hogy az Egyesült Államokban elcsalták a szavazást, a Kreml-barát orosz média pedig örömmel átvette a kijelentéseit.[133] Az orosz Központi Választási Bizottság a honlapján azt állítja, hogy a Pentagon az amerikai választásokon garantálja „a hadsereg akár 100 százalékos részvételét", a katonák pedig „parancsnokaik felügyelete alatt" szavaznak. A venezuelai hatóságok is szeretik felhívni a figyelmet Washington gyenge pontjaira. Venezuela külügyminisztere szerint a 2000-es floridai szavazat-

újraszámláláson „az egész világ láthatta, hogyan szerveznek meg egy óriási volumenű csalást”.[134]

A diktatúrák sok állampolgárát a jelek szerint legalább részben meggyőzték. A közvélemény-kutatók 2000 októberében azt kérdezték az orosz emberektől, szerintük lehetséges-e, hogy a következő amerikai elnökválasztáson csalásra kerül sor (ne felejtsük el, ez még a Bush vs. Gore fiaskó *előtt* volt). Nem számítva azt a 28 százalékot, amelyik „nem tudommal” válaszolt, körülbelül annyian tartották biztosnak vagy valószínűnek a csalást, mint amennyien valószínűtlennek.[135] Venezuelában 2011-ben a válaszadók általában alacsonyabb szintűnek értékelték az Egyesült Államok demokráciáját, mint a venezuelait.[136] Lehetséges, hogy az emberek felismerik a hibákat saját országuk kormányzásában, de azt feltételezik, hogy hasonló problémák mindenütt felmerülnek.

A csalást gyakran veszélyesnek tartják a diktátorok nemzetközi megítélése szempontjából, az ugyanis kiválthatja a külföldi szereplők elmarasztaló ítéletét és a külföldi kormányok szankcióit. Csakhogy, amint azt majd a 6. fejezetben bemutatjuk, az ilyen veszélyek – legalábbis amikor a csalás visszafogott mértékű – valószínűleg eltúlzottak. Ami azt illeti, a választási megfigyelők gyakran nem olyan szigorúak, mert el akarják kerülni az erőszakos tüntetések kirobbanását, vagy mert az ország stratégiai érdekeit tartják szem előtt.[137] A nyugati kormányok pedig hajlamosak szemet hunyni a diktátorok bizonyos ügyei felett. A legtöbb ilyen vezető

szemében a 21. század fordulóján „nem a demokrácia jelentette az új normát, hanem a többpártrendszer”.[138]

A *népszerűtlen* uralkodóknak a csalás egyértelműen veszélyes lehet. Az elterjedt nézet, amely szerint egyes kétségbeesett jelöltek elcsalták a választásokat Grúziában, Ukrajnában és Kirgizisztánban, a 2000-es években kirobbantotta az úgynevezett „színes forradalmakat”.[139] A népszerű diktátorok, akik sikeresen manipulálják a közvéleményt, kisebb rizikóval szembesülnek. Azokat, akiknek sikerült volna tisztán is megnyerniük egy választást, ritkán büntetik meg azért, mert felfelé kerekítettek. A választási csalással kapcsolatos közvélekedés szerint pont fordított a logika. Az emberek általában úgy vélik, a csalás hasznos a népszerűtlen diktátoroknak, és felesleges a népszerűeknek. Valójában hasznos a népszerűeknek, és gyakran veszélyes a népszerűtleneknek, akik talán jobban járnak, ha nekiállnak egyezkedni az ellenzékkel, mint ha megkockáztatnák egy összehangolt felkelés kirobbanását.

Bizonyíték-ellenőrzés

A statisztikák szokás szerint megerősítik, hogy a félelemdiktatúrákat elkezdték leváltani a spindiktatúrák. Kezdjük azzal, hogy a választások gyakorlata az elmúlt 200 évben mindenféle autokráciában elterjedt. 1820-ban még ott tartottunk, hogy öt nem demokráciából csak egyben rendeztek törvényhozási vagy elnökválasztást a megelőző évtizedben. Az

1870-es évekre már több mint a felükben, az I. világháború kitörésekor már kétharmadukban, az 1930-as évek végére háromnegyedükben. A II. világháborús visszaesést követően tovább emelkedett az arány, és 1961-ben már a nem demokráciák 85 százalékára, 2018-ban pedig a 93 százalékára volt jellemző ez a gyakorlat.[140]

Természetesen ide tartoznak azok a rituális választások is, amelyeket sok félelemdiktátor tart. De a választások mennyisége mellett ezek karaktere is megváltozott. A többpárti választások gyakorlata a demokrácia három hullámával párhuzamosan – ezekről az 1. fejezetben esett szó – terjedt el az autoriter világban. Azon nem demokráciák aránya, amelyekben a korábbi tíz év során legalább egy törvényhozói vagy elnökválasztást tartottak, amelyen egy ellenzéki párt is indulhatott, stabilan megnőtt az 1820-ra jellemző 14 százalékról az 1933-ban kimutatható kétharmadra. Az arány a II. világháború idején visszaesett, a háború utáni „második hullámban” kicsit megint helyrejött, de aztán a hidegháború nagy részében újra lefelé tartott, és 1983-ban elérte az akkori mélypontot jelentő 37 százalékot. Végül a többpárti választások gyakorlata a spindiktatúrák korában megint látványosan elterjedt, 2018-ban már az autokráciák 78 százalékára jellemző volt.[141]

Azt állítottuk, hogy míg a félelemdiktátorok szeretnek közel százszázalékos szavazói támogatottságról beszámolni, a spindiktátorok az olyan győzelmeket pártolják, amelyek kevésbé tűnnek valószerűtlenül egyoldalúnak. Tehát ahogyan

az elmúlt évtizedekben a félelemdiktatúrák átadták a helyüket a spindiktatúráknak, arra számítanánk, hogy a szélsőségesen magas eredményekben visszaesést látunk – és valóban így is történt. Az 1960-as, 1970-es és 1980-as években a nem demokráciákban tartott országos választások több mint felét több mint 90 százalékos szavazati aránnyal nyerték meg, ám később az ennyire egyoldalú választások gyakorisága megcsappant. A 2000-es évekre a nem demokráciákban tartott törvényhozói választás kevesebb mint tizedénél, és az elnökválasztások kevesebb mint ötödénél fordult elő, hogy a nyertesek a szavazatok több mint 90 százalékát könyvelhették el.[142]

Ökölszabályunk használatával ellenőrizhetjük, hogy a félelemdiktátorok és a spindiktátorok tényleg annyira különböznek-e egymástól győzelmük mértékét tekintve, mint azt a fenti számok mutatják. Valóban ez a helyzet. A félelemdiktátorok 1946 óta mindenféle elnökválasztás során az esetek 57 százalékában a szavazatok több mint 90 százalékával nyertek. A spindiktátorok 26 százalékkal – a legtöbben a hivatali idejük elején –, a demokratikus vezetők pedig 1 százalékkal. A törvényhozói választásokon a győztes párt a félelemdiktátorok alatt az idő 55 százalékában a szavazatok több mint 90 százalékával nyert, a spindiktátorok alatt az idő 16 százalékában, a demokráciákban pedig egyszer sem.[143] Míg sok félelemdiktátor nem akarja hihetőnek beállítani az eredményt, a spindiktátorok általában erre törekszenek. A

félelemdiktatúrákban az elnökválasztás nyertese átlagosan 85 százalékot szerzett, a spindiktatúrákban 72 százalékot.

A spindiktátoroknak sikerül átverniük az állampolgáraikat? Erről árulkodnak egyes adatok a Gallup World Polltól, amelyekre a 4. fejezetben már hivatkoztunk. Az egyik kérdés így hangzik: „Meg van győződve arról, hogy az országában tisztességesen zajlanak a választások?” A válaszadók felelhettek „igennel”, „nemmel” vagy „nem tudommal”. A 2005 és 2015 közti időszakot vizsgálva országonként átlagoltuk az eredményeket minden elérhető közvélemény-kutatásról. Az eredményekből következő első feltűnő tanulság, hogy a választásokkal kapcsolatos szkepszis még a demokráciákban is erős. Az átlagos demokratikus országokban (amelyeknek legalább 6-os volt a Polity2-es pontszáma) csak a válaszadók 46 százaléka mondta azt, hogy szerinte tisztességesen zajlanak az országa választásai. Még a legmagasabb pontszámú demokráciákban is (amelyek Polity2-es pontszáma 10 volt) a válaszadók mindössze 58 százaléka mondta ezt. Emlékezzünk csak vissza korábbi állításunkra, amely szerint az autokráciákban élő emberek gyakran gondolják úgy, hogy csalásokra demokráciákban is sor kerül. Úgy tűnik, a demokráciákban sokan egyetértenek ezzel.

A szkepszis nagyjából egyenlő arányban terjedt el mindenféle rezsimben: az átlagos félelemdiktatúrákban 36 százalék bízik a választások tisztességességében, az átlagos demokráciákban 46 százalék. A spindiktatúrák pont a kettő közé esnek, ezekben 41 százalék bízik az országukban zajló

választások tisztaságában.[144] Ez kicsivel magasabb érték, mint a tökéletlen demokráciákban (amelyek Polity2-es pontszáma 6 és 9 között van) mért 39 százalék. Szkeptikus világunkban a spindiktátoroknak sikerül átlagban ugyanolyan eredményesen meggyőzniük a választásaikkal az embereket, mint a demokratikus hivatalban lévőknek az olyan országokban, mint Malawi (Polity2-es pontszám 6), Grúzia (Polity2-es pontszám 7), Mexikó (Polity2-es pontszám 8) és Észtország (Polity2-es pontszám 9).

Több példát is felhoztunk már arra, hogy a spindiktátorok miként manipulálják a választásokat, hogy bebiztosítsák a győzelmüket, miközben valamelyest még demokratikusnak tűnnek. A választókerületek manipulálása az egyik módszer, amellyel növelhető a győzelem esélye. A parlamenti mandátumok és a legnagyobb párt legutóbbi választáson szerzett szavazatmennyisége közötti eltérésre a területi aránytalanság néven ismert egyszerű eszköz – amelybe beletartozik a választókerületek manipulálása és más bürokratikus trükkök – kínálja a magyarázatot. Ha a diktátor pártja a szavazatok 60 százalékának megszerzését követően a mandátumok 60 százalékához jut hozzá, akkor nincs eltérés. Ha a mandátumok 80 százalékát szerzi meg, akkor 20 százalékpontnyi területi aránytalanságról van szó.

A választókerületek fokozottabb manipulációjára számítunk a spindiktátoroktól, mint a félelemdiktátoroktól, akik látványosabb szabályozással és megfélemlítéssel érik el egyoldalú győzelmeiket. Tehát azt várnánk, hogy az imént

emített, átlagos eltérés az elmúlt évtizedekben egyre nagyobb lett. És valóban ez történt: miután az átlagos területi aránytalanság az 1930-as és az 1960-as években visszaesett a nem demokráciákban, nemrég újra felerősödött, és az 1990-es években érte el a tetőpontját. Az 1990-es évek óta az átlagos eltérés a legnagyobb párt parlamenti mandátumai és a szavazatmennyiség között körülbelül 10 százalékpont volt.[145] A választókerületek manipulálásának igazi mesterei a spindiktátorok. Az 1946 és 2015 közötti időszakban a félelemdiktátorok esetében a vonatkozó eltérés mindössze 1 százalékpont volt. A demokratikus vezetők valamelyest többet élnek a választókerületek manipulálásának eszközével, és átlagosan 6,6 százalékpontos eltérést produkálnak. A csúcstartók azonban a spindiktátorok 11,1 százalékponttal. A területi aránytalanság módszere kapcsán mutatott szakértelmük még a tökéletlen demokráciákra is árnyékot vet.

Amellett érveltünk, hogy a spindiktátorok az erőszak visszaszorítása mellett a média manipulálásával igyekeznek biztosítani a népszerűségüket és a szavazásokon elért győzelmeiket. A Susan Hyde és Nyikolaj Marinov politológusok által összegyűjtött adatok ezt a jelenséget világítják meg.[146] A páros dokumentálta, hogy az 1945 óta a világ különböző országaiban rendezett választásoknál vádolták-e a médiát a kormánnyal kapcsolatos részrehajlással a szavazást megelőző időszakban. Ahogyan az várható volt, a feltételezett részrehajlás az elmúlt évtizedekben felerősödött: az 1980-as években a nem demokráciákban rendezett választások

körülbelül 30 százalékánál volt ez jellemző, a 2010-es években pedig már több mint 60 százalékánál. Az efféle vádak megszokottnak számítanak a félelemdiktátorokkal szemben, elvégre ők *reklámozzák* a cenzúrájukat – nem csoda, ha észreveszik. Ahogy azonban korábban írtunk róla, az efféle médiamanipuláció a spindiktátorok körében is megszokott: az általuk rendezett többjelöltes választások 40 százalékában részrehajlást feltételeztek a média részéről. Ez sokkal nagyobb arány, mint a hasonló vádakkal szembesülő demokrata rezsimeknél mért 10 százalék.[147]

Összegezve: a spindiktátorok úgy tesznek, mintha elkötelezett demokraták lennének, pedig néha arra hivatkozva védelmezik a rendszerüket, hogy még dolgoznak a tökéletesítésén. Mint szinte minden mai autokrata, tartanak választásokat, és hagynak is indulni ezeken néhány ellenzéki pártot. A nekik lejtő pályának köszönhetően általában nyernek is, de nem olyan valószerűtlen győzelmekkel, mint a félelemdiktátorok. Előnyüket médiamanipulációval, a választókerületek manipulálásával és választási csalással teremtik meg és nagyítják fel. Amikor az emberek számítanak efféle szélhámosságra, az elvárások beteljesítése – a természetes intuícióval szembemenve – felerősítheti a meggyőződést, hogy a „megfelelő” jelölt nyert. A politikai szkepszis korában mindenhol sokan kételkednek országuk választásainak tisztaságában. A spindiktatúrák állampolgárai azonban nem szkeptikusabbak, mint a tökéletlen demokráciák nagy részében élők.

Első ránézésre úgy tűnik, a látszólag versengő választások megrövidítik az autokráciák élettartamát. Csakhogy az ezeket rendező vezetők jellemzően legalább olyan sokáig maradnak hivatalban, mint azok, akik más utakon járnak.[148] A spindiktátorok erőt merítenek a szavazásból. Kitanulják az ellenőrzése fortélyait, és nem hagyják, hogy a farok csóválja a kutyát. A demokrácia látszatának sikeres megteremtése csökkenti a veszélyét annak, hogy ténylegesen demokratikusan kelljen kormányozniuk. Amikor pedig biztossá válik a hazai pozíciójuk, ezek a vezetők újabb nagy kihívással találják szembe magukat: mihez kezdjenek az országhatáraikon túli világgal?

6. fejezet

GLOBÁLIS FOSZTOGATÁS

Sztálinnak 1948-ra elege lett Josip Brozból. Négy évvel korábban a „Tito” becenéven ismert jugoszláv partizán elüldözte a nácikat az országából. Addig megbízhatóan lojális volt a világkommunizmus nagy formátumú alakjához. De egyre több dolog utalt a viselkedésében arra, hogy szívesen függetlenedne: a jugoszláv érdekeket képviselte Albániában és Görögországban, és szembeszegült a szovjet törekvéssel, amely arra irányult, hogy beépítsék az ügynökeiket Belgrád uralkodói köreibe.[1] „Elég feltartanom az ujjamat, és Titónak annyi” – hetvenkedett Sztálin.[2]

Valószínűleg a rossz ujját mutatta fel – hiába kíséreltek meg ugyanis több merényletet ellene, Tito életben maradt. Az egyik terv az volt, hogy automata fegyverekkel támadják meg a teljes jugoszláv politbürót Tito villájának biliárdtermében, egy másik az, hogy tüdőbajjal fertőzik meg a jugoszláv vezetőt.[3] Ha minden igaz, Sztálin még katonai inváziót is fontolgatott, de végül meggondolta magát.[4] Moszkva kirakta Jugoszláviát a Kominformból, Sztálin kommunista szövetségeseinek klubjából, és gazdasági blokáddal sújtotta az országot.[5]

Titónak, miután elszigetelődött, és kénytelen volt különböző merénylők elől bujkálni, új stratégiát kellett kidolgoznia. A nyitás merész formája mellett döntött: bár továbbra is a kommunizmus híve maradt, nyugati ideológiai ellenségeitől kért segítséget. Miután a hidegháború eldurvult, az Egyesült Államok meg akarta akadályozni a szovjet terjeszkedést, és boldogan támogatta a renegát politikust. Azzal, hogy szembeszegült Sztálinnal, Tito nehéztüzérségtől vadászrepülőgépekig sok mindent nyert.[6] A Jugoszláviának nyújtott nyugati támogatás 1955-re már elérte a másfél milliárd dollárt.[7]

Tito azonban nem állt meg itt: miután a Kelet és Nyugat közötti szürkezónában találta magát, a „harmadik világ" újonnan függetlenedett országai között keresett magának szövetségeseket. Gamal Abden-Nasszer egyiptomi elnökkel és Dzsaváharlál Nehru indiai miniszterelnökkel megalapították az „el nem kötelezett országok mozgalmát" azon országoknak, amelyek nem akartak felsorakozni sem Moszvka, sem Washington mögé.[8] Tito most már nemzetközi hírességként járta a világot, törzsi fejdíszben pózolt Etiópiában, és konfettifelhőben parádézott Tunisz utcáin.

Ahogy Tito kinyújtotta a kezét a világ felé, megnyitotta az országa határait. A keményvaluta megszerzése és a munkanélküliség visszaszorítása érdekében hagyta, hogy országa állampolgárai Nyugaton vállaljanak munkát. Az 1950-es évek végétől kezdve több ezer jugoszláv *Gastarbeiter* vonatozott Németországba, Belgiumba vagy Svédországba, és évekkel

később a saját fizetésükből vásárolt autóval tértek haza.[9] Jugoszláviában Tito az Adriai-tenger partján épült, frissen felhúzott rezortokban fogadta az európai turistákat. 1950-ben 40 ezer nyaraló érkezett hozzájuk, míg 1967-ben már 3,6 millió.[10] Az 1960-as évek végére Jugoszlávia valutabevételeinek 10 százaléka a turistáknak volt köszönhető.

Így, hogy ki-be áramlottak az emberek országa határain, Tito nem állított fel a kommunizmusban megszokott információs akadályokat. A fővárosi kioszkokban olyan lapokat is árultak, mint a *Frankfurter Allgemeine Zeitung* és a *The New York Times.*[11] A mozikban francia, angol, olasz, sőt hollywoodi filmeket is játszottak.[12] Maga Tito az évek során amolyan giccses ikon lett.[13] Fehér szafarikabátot és selyemkravátlit hordott, és láncon tartott magánál egy kölyökleopárdot, vele járt-kelt mindenfelé.[14] Fényűzően dekadens „kék vonatával" utazgatott 17 villája, palotája és vadászkunyhója között, ahol Charles de Gaulle-tól Erzsébet királynőig sok mindenki megfordult.[15] Sophia Loren és Gina Lollobrigida meglátogatta Brioni szigetén, ahol bort készített és mandarint szüretelt, amelyet aztán elküldetett az ország árvaházaiba.[16] Minden születésnapján iskolás gyerekek juttatták el egymásnak a stafétabotot a születési helyétől egy zsúfolásig tömött belgrádi stadionig, ahol élő tévéadásban adták át a pátriárkának.[17]

Nagyszabású színházi produkció volt ez az egész. Tito a fiatalok kedvéért beengedte az országba a nyugati rockzenét. A Jugoton zenei kiadó olyan előadók lemezeit jelentette meg, mint a The Beatles, David Bowie és a Deep Purple. Amikor

évtizedekkel később egy népfelkelés során leváltották az erős ember Szlobodan Milosevicset, az esemény szervezőinek egyike egy Szrgya Popovics nevű szerb fiatalember volt. Ő azt írta, felcseperedésük évei alatt a barátaival „alig érzékelték a diktatúra láncait, teljesen lekötötték a figyelmüket a világ különböző izgalmas zenéi”.[18]

Tito bizonyos értelemben hagyományos félelemdiktátor maradt. Miután szakított Sztálinnal, több ezer jugoszláv sztálinistát küldött a Goli otok szigetre, hogy megkínozzák és „átneveljék” őket.[19] Amikor az 1960-as években Moszkva visszafogadta a kegyeibe, a Nyugat-ellenes összeesküvések mestere lett, katonai és ipari titkokat lopott, betiltott technológiákat importált, és a Palesztinai Felszabadítási Szervezet terroristáit képezte ki.[20] Időnként nem is egyszerű hírességnek számított, valóságos személyi kultusz épült köré. De azért az idő nagy részében inkább volt ő Michael Jackson, mint Mao Ce-tung. Tito nem vált meg a régi idők autokráciáira jellemző erőszaktól. De olyan fogásokat is alkalmazott, amelyekre a 21. század spindiktátorai aztán rácsodálkoztak.

Óvatos nyitás

Minden autokrata kiemelt prioritása, hogy a saját országában biztonságban tudhassa magát. Ehhez azonban foglalkoznia kell a külföldi veszélyekkel és lehetőségekkel. Az alábbi fejezetben bemutatjuk, hogy a spindiktátorok miként viszonyulnak a külvilághoz – elvégre ugyanazzal a globális valósággal

szembesülnek, mint a hagyományos autokraták. Ugyanakkor más képességekre és módszerekre építenek. A következőkben végigvesszük, a spindiktátorok hogyan manipulálnak, tévesztenek meg és szerveznek be másokat a nemzetközi színtéren, és szokás szerint ezúttal is a statisztikák elemzésével zárjuk a gondolatmenetet.

A 20. századi félelemdiktátoroknak a külvilág bonyolult kihívást jelentett. Nem lehetett ugyanúgy kézben tartani, mint a saját országukat, de figyelmen kívül hagyni sem. Egyesek szemében a föld valóságos csatamezőnek számított. Amikor magabiztosnak érezték magukat, időnként megtámadták a szomszédaikat – elfoglalható területet keresve vagy presztízsépítés céljából. Mások az idelógiai versengés terét látták a külvilágban. A szövetségek kiépítésével megmutathatták, hogy igazgatási modelljük milyen univerzális vonzerőt gyakorol. Megint mások fertőként gondoltak a külvilágra. Az ösztönük azt diktálta, hogy húzzanak fel maguk köré erődöt, és vonják fel a hidat. A legambiciózusabb uralkodók egyszerre terjeszkedtek és védekeztek. Sztálin a szovjethatalommal nyugat felé és Ázsiába, miközben az állampolgárait jó szorosan bezárta a szovjet blokkba.

A nyitottságnak megvoltak a maga előnyei. Ahogy a világ integrálódott, és a növekedés egyre inkább nemzetközi szinten zajlott, a zárt gazdaságok elkerülhetetlenül lemaradtak. Ez nem csak kereskedelmi kérdés volt: egyre több profit kapcsolódott az emberek áramlásához. Miután az olcsó charterjáratok szinte mindenkinek elérhetők lettek, a turizmus óriási fejlődésen

ment keresztül. 1950 és 2016 között a globális turisztikai bevétel 2 milliárd dollárról 1,2 billió dollárra emelkedett.[21] Ahogyan azt Tito is felismerte, a munkások külföldre küldésével is lehetett termelni keményvalutát. A bevándorló munkásokhoz köthető globális bevétel 1970-ben még 2 milliárd dollár volt, 2019-ben már 656 milliárd.[22] Az egyre gyorsabban fejlődő globális média pedig új lehetőséget kínált a tetszetős imázs felépítésére.

A nyitottsággal ugyanakkor veszélyek is jártak. A külföldiek be- és a hazaiak kiengedésével fény derülhetett bizonyos titkokra. A világ észrevehette, hogy az adott zsarnok hőzöngése mögött valójában nincs semmi, és hogy az úgynevezett utópiája az élet eltiprásán alapul. A határok átjárhatóvá tételével a felforgató gondolatok is szabadon áramolhattak, és a külföldre vándorolt munkások nem feltétlenül akartak hazatérni. Ez pedig nem egyszerűen csak kellemetlenséget okozott, a fizikai és szellemi erő elvesztése lassította is a gazdasági fejlődést.[23]

A régi idők diktátorai sokat vívódtak ezen a dilemmán. Kevesen merészkedtek annyira messzire, mint Tito. Az állampolgárok külföldre utazására különböző szabályok vonatkoztak. Egyes uralkodók megnyitották országuk határait, hogy kiűzhessék az „ellenségeket”. A bolsevikok uralkodásuk első öt évében a forradalom másfél-két millió ellenfelét bátorították távozásra.[24] Német gőzhajókat béreltek, hogy az értelmiség krémjét jó messzire száműzzék.[25] Egy ideig, mielőtt elköteleződtek volna „a végső megoldás” mellett, a nácik emigrálásra igyekeztek rábírni a németországi zsidókat.[26] Az

efféle stratégiának az volt a hátránya, hogy általa megerősödött az „ellenségek” közössége külföldön.[27] A bolsevikok hamarosan elkezdték korlátozni az országelhagyásra feljogosító vízumok kiadását, és 1922-re „szinte lehetetlen volt” kijutni a Szovjetunióból,[28] a nácik pedig végül iszonyatos alternatívájuk mellett döntöttek.

A lényegi kérdésre nehéz volt választ találni. Jobb megoldás – hogy Albert Hirschman megfogalmazását használjuk – távozni hagyni az ellenfeleket, hadd hallassák a hangjukat külföldön? Vagy a diktátor inkább börtönözze be és némítsa el őket otthon? [29] A háborút követő időszakban sokan ez utóbbi módszert választották. A kommunista Kelet-Európában az emigrációs kísérletet árulásnak tekintették. Albániában és Romániában halálbüntetés járt érte, a keletnémet határőrök pedig agyonlőtték a szabadságba menekülőket.[30] Afrikában Egyenlítői-Guinea tébolyult diktátora halászhajókat semmisíttetett meg, hogy az országa polgárai ne menekülhessenek el a tengeren. A szárazföldi határokra rejtett árkokat ásatott, amelyeket telerakatott fakarókkal.[31] Kuba hatóságai is kézben tartották a halászhajók közlekedését, hogy megelőzzék az „illegális kivándorlást”.[32] Burmában Ne Vin tábornok alatt a teljes kabinet egyetértésére szükség volt ahhoz, hogy egy állampolgár útlevelet kaphasson.[33] Alan Dowty kutató szerint az 1980-as évek közepére már 21 diktatúrában működött szigorú kivándorlási korlátozás. Ide tartozott a világ legtöbb kommunista országa, továbbá a Szaddám Huszein

vezette Irak is. 36 másik diktatúrában részleges vagy eseti korlátozást alkalmaztak.[34]

Négy nagy kivétel volt. Először is, néhány latin-amerikai, afrikai és közel-keleti uralkodó továbbra is hagyta, hogy az ellenségei távozzanak. Egy hatalmától megfosztott ellenfél egy távoli országba vetődve könnyen felmutatható bűnbakot jelentett: áruló szélsőségesnek lehetett beállítani, aki a szülőföldjével szembeszegülve összeesküvést szőtt. Egyes diktátorok a bolsevikok korai gyakorlatát követve elűzték a velük szemben kritikus elemeket. Pinochet sok balos chileit egyirányú utazásra küldött a határon túlra.[35] De akadtak olyan vezetők is, akiknek egyszerűen nem volt kapacitásuk rendőri jelenlétet biztosítani minden egyes átkelőponthoz.

Másodszor, bizonyos rezsimek a propaganda kedvéért engedélyezték a rövid távú utazásokat. Hruscsov a hivatali ideje korai szakaszában, amikor még nyeregben érezte magát, gondosan válogatott „turistákat” engedett ki az országból, hogy javítsanak a Szovjetunió külföldi megítélésén. Az 1950-es évek végén az orosz elit kis csoportjai jártak-keltek Nápoly és Capri utcáin.[36] Nem azért érkeztek, hogy ámuldozzanak a romok láttán, és *gelató*val kényeztessék magukat, ők „a szocializmus nagykövetei” voltak. Ahogyan az Intourist ügynökség kézikönyvében fogalmaztak, mindegyiküktől elvárták, hogy „szeretettel és nagyrabecsüléssel beszéljen rendkívüli országuk eredményeiről”.[37]

Moszkvából addigra heti 287 órányi rádióadást sugároztak Nyugat-Európába, hét nyelven,[38] a turisták pedig az általuk

nyújtott emberi plusszal javítottak az ország megítélésén. De kissé komikus túlzásokba estek. Ahogyan a történész Anne Gorsuch fogalmazott, a látogatók „szó szerint felléptek a szovjet szocializmus nevében: zongoráztak, operákat énekeltek, verseket olvastak fel és táncoltak”.[39] A nyugati idegenvezetőknek időnként villámgyorsan kellett helyszíneket keríteniük a rögtönzött performanszokhoz és estekhez.

A harmadik kivétel az volt, amikor ideiglenes külföldi munka miatt biztosították egyes embereknek az országelhagyásra feljogosító vízumot. Tito Jugoszláviája mellett a mexikói, tuniszi, marokkói és később portugál és spanyol autoriter rezsimek is kötöttek a vendégmunkásokra vonatkozó egyezményeket gazdag demokráciákkal.[40] A kivándorlóktól befolyó keményvalutás bevételekből finanszírozták a Nyugatról származó, fejlett ipari eszközök vásárlását. A határok megnyitása a munkához azért is bizonyult hasznosnak, mert segített elkerülni a tömeges munkanélküliséget, így csökkent a zúgolódás kockázata.

A negyedik kivétel mögött is a haszonszerzés motivációja rejlett: a kommunista vezetők rájöttek, hogy egyes állampolgáraikért váltságdíjat kérhetnek. Kelet-Németország az 1960-as évektől kezdve lényegében ezrével adta el a leendő emigránsokat Bonn-nak, fejenként körülbelül 2500 dolláros összegért. Az 1980-as évekre a keletnémet technokratákról úgy hírlett, hogy az ilyen kifizetéseket – amelyekre addigra leginkább rézben és olajban került sor – belekalkulálták az ország ötéves tervébe.[41] Románia is eladta német és zsidó

állampolgárait. „Az olaj, a zsidók és a németek a legfontosabb exportcikkeink” – jelentette ki Ceaușescu a biztonsági főnöke, Ion Pacepa szerint.[42] Az 1970-es években a Szovjetunió már hagyta, hogy zsidó állampolgárai Izraelbe emigráljanak. Nekik „távozási adót” kellett fizetniük, ami elvileg az oktatásuk költségeit fedezte. Ez a főiskolai diplomával rendelkezők esetében akár 12 ezer rubel is lehetett – a hivatalos valutaárfolyamon 16 ezer dollár, vagyis az átlagos havi bér nyolcvanszorosa.[43]

Ugyanilyen problematikusnak számított a külföldiek *beengedése*. Az ő vendégül látásuk mögött is húzódhatott propagandisztikus megfontolás. A nácik azért fogadták tárt karokkal a Harmadik Birodalomba érkező turistákat, mert abban bíztak, hogy kedvező benyomásokkal térnek haza. Amíg Hitler a végére nem ért a katonai előkészületeinek, „kulcsfontosságú volt a külföldiek meggyőzése arról, hogy a náci Németország nem jelent fenyegetést a világbékére” – írja a történész Kristin Semmens. Goebbels szemében a turisták fogadása „békemunka volt a szó legtisztább értelmében”.[44] Franco is úgy vélte, a gondoskodás a látogatókról „a propaganda része”, amivel igazolni lehet „a spanyol gazdasági modell legitimitását”.[45] Az ország vendégeitől elvárták, hogy számoljanak be otthon a „Franco Spanyolországában tapasztalható haladásról, rendről és nyugalomról”.[46]

A szovjet vezetők hamar felismerték, hogy érdemes a látogatóikból szövetségeseket faragni. A velük szimpatizáló írókat, értelmiségieket és más utazókat meghívták Moszkvába,

hogy smúzoljanak Sztálinnal. Jeles alakok sora – George Bernard Shaw-tól H. G. Wellsen és Pablo Nerudán át W. E. B. DuBois-ig – úgy tért haza, hogy ódákat zengett a diktátorról és rezsimjéről.[47] Az 1930-as évek tisztogatásai idején a szovjet állampolgárok kapcsolatteremtési törekvései a külföldiekkel szinte minden esetben letartóztatást vontak maguk után.[48] Sztálin annyira félt az ideológiai fertőtől, hogy a nácik 1945-ös vereségét követően több mint másfél millió hazatelepített szovjet hadifoglyot vagy agyonlőttek, vagy a Gulagra küldtek.[49] Tudván azt, milyen sok szovjet veszett oda a háborúban, e kivégzésekkel bizarr módon rengeteg embert feláldoztak, akik segíthettek volna a gazdaság helyreállításában.

Hruscsov beengedett valamennyi nyugati turistát az országba, és Brezsnyev alatt csak erősödött ez a trend. A fő motiváció ezúttal is a propaganda volt: a szovjet életmód ellenséges lefestésének megelőzése. Az utazásokat körültekintően megtervezték. Az Ifjú Kommunista Liga aktivistáinak csapatai, akik a KGB kiképzésében részesültek, minden egyes városban interakcióba léptek a fiatal látogatókkal.[50] A turisták száma, amely 1956-ban még 486 ezer volt, 1988-ban már a 6 milliót is átlépte, bár kétharmaduk a szovjet blokk más országaiból érkezett.[51] Mindenesetre a félelem a külföldiektől nem múlt el, amit szépen példáz, hogy egy széles körben terjesztett, 1963-as könyv ezzel a címmel jelent meg: *Turistáknak álcázott kémek*.[52] A Nyugat, emlékeztette Brezsnyev a szovjet fiatalságot 1966-ban, „álnok és veszélyes ragadozó volt, és még mindig az”.[53]

Amellett, hogy érkezésük lehetőséget nyújtott a propagandagépezet működtetésére, a nyugati turisták profitot is termeltek. A melegebb éghajlatú országok diktátorai befogott orral engedték át a határaikon a gazdag vakációzókat, félve attól, milyen ideológiai vagy kulturális fertőt hoznak magukkal. A konzervatív ezredesek, akik 1967-ben hatalomra jutottak Görögországban, betiltották a miniszoknya viselését és a szociológiai előadások rendezését.[54] Ugyanakkor pénzre éhezve 1966 és 1973 között megháromszorozták a beáramló turisták mennyiségét. Korlátozások természetesen voltak: nem léphetett be az országba „olyan külföldi, aki koszos volt, rongyos vagy hosszú hajú”.[55]

A turisták mellett jellegzetes határátkelő volt a külföldi cserediák. 1968-ban kevesebb mint félmillióan tanultak külföldön világszerte. Számuk 2017-re már elérte az 5,3 milliót, és körülbelül a felük nem demokráciákból származott.[56] A diktátorok ezzel kapcsolatban is komoly dilemmával szembesültek. Aki Nyugaton tanult, az egyúttal hozzáférhetett a nyugati technológiához, szakértelemhez, sőt akár politikai titkokhoz is. Egyes kutatások szerint azok az országok, amelyek több fiatalt küldenek ki tanulni fejlettebb gazdaságú országokba, jellemzően gyorsabban növekednek, különösen, ha a hallgatók technológiához kötődő területekre szakosodnak.[57] Az ilyen tanulókból azonban forradalmárokat lehet csinálni, vagy beszervezhetik őket külföldi titkosszolgálatok, hazatérve pedig veszélyes gondolatokat terjeszthetnek. Az efféle félelmek nem voltak alaptalanok. A közgazdász Antonio Spilimbergo

szerint azok a diktatúrák, amelyekből több fiatalt küldenek tanulási céllal valamilyen demokráciába, nagyobb valószínűséggel lépnek a demokratizálódás útjára.[58]

A külföldi tanulók beengedése egy országba ugyanakkor költségekkel és előnyökkel is járt. A diktátorok alaposan megtervezett kurzusokkal befolyásolhatták a jövő külföldi politikai elitjének gondolkodásmódját. A barátságok, amelyeket a látogatók kötöttek a házigazdákkal, később még hasznosnak bizonyulhattak. A demokráciákból érkező tanulók azonban liberális eszméket terjeszthettek, a külvilágról szerzett tudásukkal pedig átláthattak a diktátor hazugságain.

A Szovjetunióban eleinte Sztálin xenofóbiája nyert. 1947-ben kevesebb mint 900 külföldi tanult az országban, túlnyomó többségük Észak-Koreából és a Balkánról érkezett.[59] Később azonban Moszkva a posztkoloniális elit oktatására törekedett. Hruscsov megalapította a Népek Barátsága Egyetemet, és Patrice Lumumbáról, a kongói függetlenségi vezetőről nevezte el, akit kivégeztek. A szovjet nagykövetségek Afrikában, Ázsiában és Latin-Amerikában is két kézzel osztogatták az ösztöndíjakat. 1988-ra több mint 80 ezer külföldi tanuló volt a Szovjetunióban.[60] Azoknak, akik nem tudtak odautazni, Moszkva egyetemeket nyitott Guineában, Maliban, Etiópiában, Tunéziában és máshol, és szovjet professzorokat küldött oda tanítani. 1980-ban egyedül Algériában 935 ilyen professzor dolgozott.[61] A washingtoni vezetést elfogta az aggodalom, és fokozta hasonló törekvéseit.

Miközben a harmadik világ diákjait igyekezett az országba csábítani, Hruscsov 1958-ban cserediák-egyezményről állapodott meg Dwight Eisenhower elnökkel. Eszerint amerikaiak is csatlakozhattak a szovjet egyetemeken zajló képzésekhez. A számok azonban alacsonyak voltak: még 1988-ban is a Szovjetunióban lévő külföldi diákoknak mindössze 1 százaléka érkezett kapitalista országokból.[62] Cserébe néhány szovjet állampolgár lehetőséget kapott arra, hogy az Egyesült Államokban tanuljon. Mindannyian átmentek a KGB szűrőjén, gyakran maguk is KGB-s tisztek voltak. Az egyikük, Borisz Juzsin az FBI kettős ügynöke lett. Mások – köztük Alekszandr Jakovlev és Oleg Kalugin – később Gorbacsov és Jelcin alatt a politikai változás támogatóiként bukkantak fel.

Más autoriter országok is küldtek diákokat az Egyesült Államokba. Az 1970-es évek végén az OPEC-diktatúrák, teletömve az olajbizniszből származó dollárokkal, néhány hallgatót befektetési céllal tengerentúli oktatásban részesítettek. Az amerikai egyetemeken tanuló szaúdiak száma 1970 és 1980 között megkilencszereződött. Az irániak száma még gyorsabban nőtt, az 50 ezret is meghaladta.[63] De végül is az otthon maradó iráni diákok gyakoroltak nagyobb hatást az országuk történelmére, amikor részt vettek az 1979-es forradalomban, amely hatalomra juttatta Khomeini ajatollahot. Az iszlám rezsim idején kevés tanuló jutott el az Egyesült Államokba.

Míg a turistákkal és külföldi tanulókkal szemben vegyes érzéseket táplálnak, szinte minden félelemdiktátor egyformán

ellenszenvvel viseltetik a külföldi média iránt. A legtöbben akadályozták a működését, amikor csak tudták.[64] A szovjetek mindig igyekeztek ellehetetleníteni a Radio Libertyt, a BBC-t és azokat az orgánumokat, amelyek a vasfüggönyön keresztül is sugározták a műsoraikat. Csak korlátozott sikert arattak: a közvélemény-kutatások szerint végül a szovjet állampolgárok fele hallgatott hetente legalább egyszer nyugati adásokat.[65] Spanyolországban Franco zavarta a Radio España Independiente sugárzását, a rádióállomást ugyanis a kommunista ellenállás alapította az országon kívül. Pinochet kormánya Chilében blokkolta a Moszkvából és Havannából érkező adásokat. Kuba mindent megtett annak érdekében, hogy a szoroson túli Florida rádióállomásait senki se hallhassa az országban.[66] Az üzbég diktátor, Iszlom Karimov 2016-os haláláig tiltással sújtotta a külföldi médiát.

Az autoriter vezetők szörnyülködve figyelték az 1980-as évek műholdastévé-forradalmát. Andrej Gromiko szovjet külügyminiszter azzal fenyegetőzött, hogy lelövet minden olyan nyugati műholdat, amely szovjet területre próbál sugározni.[67] (A KGB 15 évvel korábban a szovjet határon átkelő hőlégballonokkal terjesztett propaganda kapcsán nyomta meg a vészcsengőt.[68]) Kuba betiltotta a házi készítésű vevőkészülékek használatát, amelyek az 1990-es évek elején elterjedtek Havanna-szerte.[69] Irán és Szaúd-Arábia 1994-ben betiltotta a parabolaantennák használatát, bár ennek tényleges ellenőrzése nehéznek bizonyult. 1998-ra a szaúdiak 60 százalékának voltak ilyen antennái.[70] Iránnak sikerült lelassítania a folyamatot, de

megállítani ők sem tudták. 2003-ban egyedül Teheránban közel 150 ezer illegális parabolaantenna működött.[71] Addigra azonban a műholdas tévé jelentette fenyegetést felváltotta az interneté.

A 20. századi diktátorok szemében rendkívül fontos volt, hogy kik, illetve milyen információk kelnek át a határokon. A külvilággal folytatott legjelentősebb interakcióik azonban természetesen katonai természetűek voltak. Néhányan sok áldozattal járó háborúkat robbantottak ki. Hitler lerohanta Lengyelországot, Mussolini megszállta Etiópiát, Kim Ir Szen megtámadta Dél-Koreát, Szaddám Huszein Irán és később Kuvait ellen küldte a katonáit. Mások azonban kerülték a komolyabb konfliktusokat a külvilággal. Például a haiti Duvalier család, a zimbabwei Robert Mugabe és a chilei Augusto Pinochet sem támadta meg a szomszédait – könyörtelenségüket honfitársaiknak tartogatták.

Egyes nagy hatalmú diktátorok közvetlen hadviselés helyett proxyháborúkat vívtak: vagy külföldi államok agresszióját támogatták, vagy felkeléseket.[72] Sztálin Kim koreai háborújában segédkezett, később pedig Moszkva segített az észak-vietnámiaknak megszállni a délieket, és az arab államoknak megtámadni Izraelt. Szovjet támogatással zajlott az olyan lázadók tevékenysége, mint az Afrikai Nemzeti Kongresszus Dél-Afrikában és a szandinisták (Szandinista Nemzeti Felszabadítási Front) Nicaraguában. Peking Mao uralkodásától kezdődően ünnepelte a világ különböző Nyugat-ellenes gerilláit, és 1964 és 1985 között legalább 19 afrikai

országból származó, körülbelül 20 ezer lázadót részesített kiképzésben.[73] Fidel Castro is küldött kubai katonákat, hogy megsegítse a gerillákat Afrikában.

A diktátorok a terrorizmus támogatásával is le tudtak sújtani az ellenségeikre. Tito és Ceaușescu is összebarátkozott az Arafat-féle Palesztinai Felszabadítási Szervezettel. A KGB egyik vezető tábornoka, Alekszandr Szaharovszkij még azzal is kérkedett, hogy ő találta fel a repülőgép-eltérítés gyakorlatát.[74] Moszkva és szövetségesei finanszíroztak, kiképeztek és ideológiailag is felkészítettek olyan marxista csoportokat, mint a Vörös Brigádok és a német Vörös Hadsereg Frakció, amelyek nyugati célpontokra támadtak. Kelet-Németország, legalábbis utolsó belügyminisztere szerint, „a terroristák Eldorádója volt”.[75]

A külvilág megtévesztése

A spindiktátorok az elődeikkel szemben sokkal könnyebben mozognak az átjárható határok világában. Sőt ez a legtöbb, még mindig hatalmon lévő félelemdiktátorra is igaz. Észak-Koreától és Eritreától eltekintve kevés ragaszkodik az elszigetelődéshez, a spindiktátorok pedig egyenesen fegyverként használják a nyitottságukat.

Korunk legtöbb spindiktátora támogatja a nemzetközi utazgatást. 2019-ben 61 millió külföldi látogatott el Magyarországra, 26 millió Malajziába, 24 millió Oroszországba, 19 millió Szingapúrba és 9 millió Kazahsztánba.[76] És ezen

országok polgárai is bejárták a világot: az oroszok 45 millió, a magyarok 25 millió, a kazahok 11 millió, a szingapúriak pedig szintén 11 millió utazást tudtak le.[77] A spindiktátorok emellett a külföldi diákok felé is nyitnak. 2018-ban 84 ezer kazah, 62 ezer maláj, 58 ezer orosz, 24 ezer szingapúri és 13 ezer magyar iratkozott be külföldi egyetemekre.[78] Mindeközben ezen országokba is folyamatosan érkeztek a külföldi diákok. 2018-ban 262 ezren vettek részt valamilyen felsőoktatási képzésben orosz egyetemeken. Malajziában 101 ezer, Szingapúrban pedig 52 ezer ilyen diák akadt.[79]

Manapság elképesztően nehéz megakadályozni, hogy átjussanak az információk az országhatárokon. Néhány félelemdiktátor azonban valamilyen szinten mégis próbálkozik ezzel: Észak-Korea például minden tőle telhetőt megtesz azért, hogy megzavarja a Dél-Koreából érkező rádióadásokat.[80] Az országban szigorúan korlátozott az internet-hozzáférés, a rövidhullámú rádiók használata pedig tilos. Kína blokkolja a vezető nyugati média – mint a *The New York Times*, a *The Economist*, a *BBC*, a *Le Monde* és a *Jomiuri Sinbun* – honlapjainak elérését.[81] Úgy hírlik továbbá, hogy a bejövő, kínai nyelvű rádióadásokat is megzavarják,[82] Irán pedig igyekszik blokkolni a perzsa nyelvű műholdas adásokat.[83]

A spindiktátorok ezzel szemben úgy bánnak a külföldi médiával, mint az otthoni orgánumokkal. Általában tolerálják azokat, amelyek csak egy szűk értelmiségi réteghez szólnak. Ahelyett, hogy betiltanák őket, inkább korlátozzák a közönségüket. A 4. fejezetben már láthattuk, Li Kuang-jao

hogyan bánt a nyugati újságokkal és magazinokkal. Amikor ezek „tévedésekkel vagy egyenesen hazugságokat állítva számoltak be” különböző szingapúri ügyekről, az uralkodó követelte, hogy a válaszát szó szerint idézzék. Ha a szerkesztők nem engedelmeskedtek, a kormány megszabta azt a maximális példányszámot, amennyiben értékesíthették a lapot az országban.[84] „Meg kell tanulnunk kezelni ezt a megállíthatatlan információáradatot, hogy a szingapúri kormány nézőpontját ne zavarja össze teljesen a külföldi média” – írta Li a memoárjában.[85] A szegényebb országokban a költségek vagy a nyelvi akadályok ugyanolyan hatékonyan korlátozhatják a külföldi hírszolgáltatásokhoz való hozzáférést, mint a cenzúra, anélkül, hogy rossz fény vetülne a kormányra. A gazdagabb országokban gyakran elegendőnek bizonyult a nehezítés, vagyis a külföldi hírcsatornákhoz való hozzáférés kényelmetlenné tétele.

Ha katonai konfliktusról van szó, egyes spindiktátorok agresszív imázst közvetítenek magukról. Amikor a gazdaság megbicsaklik, nacionalista hangnemet ütnek meg. Néhányan – többek között Putyin és Chávez – szidni kezdik a Nyugatot, és „ostromlott erődként” festik le a saját országukat. Ugyanakkor – egy-két kivételtől eltekintve – a háborúkra és katonai konfliktusokra vonatkozó adatok arról árulkodnak, hogy az uralkodók nagyhangú retorikája csak a műsor része. Az elmúlt évtizedek háborúinak és katonai konfliktusainak zömét a még mindig aktív félelemdiktátorok kezdeményezték, vagy pedig a

demokráciák. Erre a trendre a fejezet vége felé még visszatérünk.

A spindiktátorok viszonylagosan békés kormányzása meglepőnek tűnhet. Egy külső krízis felsorakoztathatja az uralkodó mögött a támogatói bázisát, és az efféle vezetők gyakran folytatnak katasztrófapolitikát. Hugo Chávez úgy intézte, hogy folyamatosan izzon a feszültség a kolumbiai határon: a drámai hatás kedvéért néha fokozta is azt, máskor pedig csökkentette. Négyszer szakította meg a kapcsolatot Bogotával, hogy aztán csendben rendezze a viszonyt „nagyon óvatos engedményekért" cserébe.[86] A tényleges katonai konfliktus nyilvánvaló okból veszélyes: ugyanolyan könnyen véget vethet egy diktátor uralkodásának, mint ahogyan meg is hosszabbíthatja a hatalmát.[87] A militarizmus ráadásul nem fér össze a spindiktátorok által megteremteni vágyott technokrata imázzsal. Ahogyan Putyin példája mutatja, a spindiktátorok időnként tehetnek régimódi katonai lépéseket is. Putyin azonban a szabályt erősítő kivétel. Óriási nukleáris arzenálja birtokában tisztában van vele, hogy egyetlen ország sem kockáztatja meg az inváziót az eltávolítása érdekében. Ugyanakkor, mivel a spindiktatúrák szabályaira is érzékeny, az orosz veszteségeket – hivatalosan legalábbis – Ukrajnában és Szíriában is alacsonyan tartotta: ahol lehet, helyettesítő (proxy) haderőket és zsoldosokat vetett be, és minden katonai halálesetet államtitokká minősített.[88] A spindiktátorok többsége ugyanakkor nagyon is fél a bukás lehetőségétől, és

más, kevésbé veszélyes módszerekkel zsákmányolja ki a külvilágot.

Hogy milyen módszerekkel? A diktátorok a saját országukban már bevált manipulációs és megtévesztési technikákat alkalmazzák a nemzetközi közegben is. Igyekeznek azzal a fajta, modern propagandával befolyásolni a külföldi közvéleményt, amelyet a saját állampolgáraikon már teszteltek. Továbbá a nyugati elit tagjait ugyanúgy kooptálják és korrumpálják, mint a saját országuk tájékozott rétegét. Két fő céljuk van: hogy megerősítsék a rezsimjüket otthon, és hogy megvédjék a külföldi fenyegetésekkel szemben.[89] Tekintsük át ezeket a célokat egymás után.

Külföldi segéderők

A spindiktátorok szemében a külvilág szövetségesek, szakértelem és más erőforrások lelőhelye, amelyek segítségével felépíthetik az imázsukat, és eltorzíthatják az otthoni híreket. E forrásokat több különböző módon használják.

Külföldi elismerések gyűjtése. A látható nemzetközi tekintély megerősítheti a vezetők azon kijelentéseit, hogy kompetens módon kormányozzák az országukat. Ezért a spindiktátorok kitartóan gyűjtik a külföldi elismeréseket, és büszkén lobogtatják ezeket az állampolgáraik előtt. Li Kuang-jao nyugati látogatásai remek alkalmat biztosítottak a hízelgő beszámolók megjelentetésére. A *The Straits Times* tudósítói kibányászták a vacsorákon elhangzott beszédekből és pohárköszöntőkből az

elismerő szavakat. Az újság olvasói megtudhatták, hogy Lyndon Johnson amerikai elnök szerint Li „az új Ázsia patriótája, zseniális vezetője és államfője”.[90] Margaret Thatcher brit miniszterelnök szerint „páratlanul kivételes” politikus, aki „rendkívül friss megközelítéssel” végzi a dolgát.[91] Reagan elnök úgy vélte, Szingapúr Li uralkodása alatt „kirobbanó sikert aratott”.[92] David Lange új-zélandi miniszterelnök pedig állítólag így fogalmazott: „Egész egyszerűen arról van szó, hogy amikor az ember Szingapúrra gondol, akkor valójában Li Kuang-jaóra gondol.”[93] Hogy még véletlenül se maradjon senkiben szemernyi kétely sem, a szingapúri újságírók a névtelen forrásokból is kisajtolták a hízelgő kijelentéseket. „Maga nem is tudhatja, mennyire örülnek az emberek, hogy beszélgethetnek egy olyan idelátogató vezetővel, mint a maguk miniszterelnöke” – jegyezte meg „egy külföldi ügyekkel foglalkozó újságíró” Li 1985-ös washingtoni kiruccanása idején. Szemben más vezetőkkel, Li „kész volt a legmélyére hatolni a problémáknak”.[94] Az internet korában a diktátorok a honlapjukon is reklámozzák az efféle dicséreteket. Nazarbajev elnöki könyvtárának oldalán például elismerő mondatokat olvashatunk egy sor elnöktől, miniszterelnöktől és ENSZ-főtitkártól.[95]

Egy uralkodó úgy is megmutathatja, mennyire tiszteli őt a világ, ha csúcstalálkozókat rendez. Putyin közel 400 millió dollárt költött a 2006-os szentpétervári G8-as találkozó megszervezésére,[96] Oroszország állami tévéinek bemondói pedig valósággal elaléltak az eredménytől. Az Első csatorna

szerint ez a csúcstalálkozó volt a legfontosabb az Oroszországban tartottak közül azóta, hogy Sztálin, Churchill és Roosevelt összeült a jaltai konferencián. „Oroszország határozza meg a gazdasági agendát” – büszkélkedett az NTV.[97] Nazarbajev kitartóan lobbizott azért, hogy Kazahsztán legyen az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (Organization for Security and Cooperation in Europe, OSCE) elnöke – és végül nyert is. Az eredményt aztán otthon az önigazoláshoz használta. „Teljesítményünket világszerte elismerik”, jelentette ki 2008-ban egy diákokból és munkásokból álló tömegnek.[98]

A spindiktátorok a külföldi vezetők megerősítésén túl a nemzetközi szakértők jóváhagyását is keresik. Nazarbajev különösen a Nobel-díjasok kegyeire pályázott: 2018-ra húszan utaztak el a kazah fővárosba, hogy különböző megbeszéléseken vegyenek részt.[99] Diplomatikus megállapításaikat a hazai média nagy lelkesedéssel átvette. A közgazdasági Nobel-emlékdíjas Finn Kydland 2010-ben dicsérte Nazarbajev reakcióját a globális pénzügyi krízisre, és azt mondta, Kazahsztán helyzete „sokkal jobb, mint a legtöbb országé”. A szintén Nobel-díjas Robert Mundell azt nyilatkozta, hogy Nazarbajev ellenintézkedései „teljesen helyénvalóak voltak”.[100]

Az elismerések a fentiek mellett hírességektől is jól jönnek. Természetesen sok politikus tartja fontosnak a szórakoztatóipart, a spindiktátorok azonban különösen ügyesen gondozzák és használják az ezen iparágban kiépített

kapcsolatrendszerüket. Különböző összejöveteleken és sportrendezvényeken jelennek meg nyugati színészek és atléták társaságában, elterelve a figyelmet a hírességek kormányai felől érkező kritikákról. Az üzenet egyszerű: lehet, hogy a nyugati hatóságok nem hagyják békén a diktátort és országát, a nyugati közvélemény – és legfényesebben csillogó képviselői – azonban elutasítja a vezetői vádjait.

Tito sok filmsztárral került kebelbarátságba. Richard Burton és Elizabeth Taylor ellátogatott az Adriai-tengernél lévő villájába, és a walesi színész még meg is formálta Titót egy II. világháborús kalandfilmben.[101] Korunk spindiktátorai ugyanezt a stratégiát követik. Putyin összebarátkozott Gérard Depardieu francia színésszel és Steven Seagal amerikai akciófilmsztárral.[102] Hugo Chávez olyan híresség eket csábított magához látogatásra, mint Sean Penn, Danny Glover, Tim Robbins és Kevin Spacey, sőt a szupermodell Naomi Campbell.[103] Az énekes Harry Belafonte Chávez egyik adásában bejelentette, hogy „Amerikában nem százak, nem ezrek, hanem milliók… támogatják az ön forradalmát”.[104] Diego Maradona, az argentin futballsztár, vörös léggömbök és tűzijáték közepette jelent meg egy caracasi stadionban, és arra kérte venezuelaiakat, engedjék, hogy Chávez módosíthassa az elnök hivatali idejére vonatkozó korlátozást, hogy újraindulhasson a posztért.[105] Még Orbán Viktor is talált magának egy akciófilmsztárt Chuck Norris személyében.[106]

Azon túl, hogy csúcstalálkozókon elnökölnek, a diktátorok azáltal is kihangsúlyozzák a nemzetközi elismertségüket, hogy

megnyerik az olimpiához hasonló sportesemények megrendezésének jogát. Amikor Orbán globális tekintélye megcsappant, gőzerővel rákapcsolt az atlétikával kapcsolatos diplomáciára. 2019-ben Magyarország rendezte a világbajnokságot asztaliteniszből, vívásból, kajak-kenuból, öttusából és tartott Forma–1-es futamot is. „Az egyik legfontosabb célunk az volt, hogy a lehető legtöbb nemzetközi sporteseményt hozzuk el Magyarországra” – magyarázta Orbán külügyminisztere.[107] Akárcsak más törekvéseik esetében, a diktátorok ezen a területen is korrupcióval érik el azt, amit szeretnének. Amerikai ügyészek azzal vádolták Oroszországot és Katart, hogy több millió dollárral vesztegették meg a FIFA egyes magas rangú képviselőit, hogy megszerezzék a 2018-as és 2022-es világbajnokság megrendezésének jogát. Putyin később a FIFA egyik emberét, Gianni Infantinót Barátságért érdemrenddel tüntette ki.[108]

Segítségszerzés külföldről a demokrácia látszatának megteremtéséhez. Ahogyan az 5. fejezetben láthattuk, a diktátorok a közvélemény manipulálását követően a választások megrendezésével kísérik figyelemmel, mennyire népszerűek éppen. A választások külföldi megfigyelői segítenek legitimálni a szavazatokat. De hogyan lehet megakadályozni, hogy leleplezzék a csalást, amely gyakran kíséri a szavazást?

Sajnos általában elég könnyen. A választások nyugati megfigyelői időnként még a látványos választási szabálytalanságok ismeretében is kesztyűs kézzel bánnak az adott uralkodóval.[109] Az ország esetleges geostratégiai

jelentősége miatt, vagy mert azt gondolják, hogy az jó irányba tart, nem törődnek a figyelmeztető jelekkel. De az is lehet, hogy a külföldi megfigyelők egyszerűen felülnek a kifinomult megtévesztésnek.

Ugyanakkor a független megfigyelők esetében mindig felmerül kockázat. A diktátorok az elmúlt két évtizedben kényelmes problémamegoldási szisztémát dolgoztak ki: létrehozták – az Alexander Cooley politológustól származó kifejezéssel élve – a „zombi" választási megfigyelő csoportokat.[110] Ezeknek pontosan az elcsalt választások legitimálása a feladatuk. Hivatalosnak hangzó nevükkel és nemzetközi tagságukkal választások idején jelennek meg a kétes hírű országokban,[111] majd a szavazást követően az állami médiában tanúskodnak a diktátor győzelmének törvényességéről.

A Független Államok Nemzetközösségének Választási Megfigyelő Szervezetét (CIS-EMO) egy szélsőjobboldali aktivista, Alekszej Kocsetkov alapította az oroszországi Nyizsnyij Novgorodban 2003-ban. A szervezet azóta több tucat választást figyelt meg az egykori Szovjetunió területén, plusz néhányat Törökországban, Lengyelországban és Franciaországban. Beszámolói szinte mindig kedvezően tüntetik fel az oroszbarát országok választásait, és szembemennek az OSCE kritikájával, amikor mindkét szervezet jelen van az adott országban.

Egyes esetek látványosan tanúskodnak arról, hogy a CIS-EMO nem éppen pártatlan. A 2004-es ukrán elnökválasztás előtt a csoport egyik „megfigyelője" beszédeket tartott a Kreml által

támogatott jelölt különböző gyűlésein.[112] Kocsetkovot 2005-ben letartóztatták Moszkvában – ahová egy másik választás megfigyelésére érkezett –, miután verekedésbe keveredett egy helyi állampolgárral.[113] (Később azt állította, hogy az egész incidens megrendezett volt.) 2008 augusztusában Kocsetkov orosz katonai csapatokkal ment Grúziába, hogy felállítsanak egy nemzetközi sajtóközpontot a megszállás alatt lévő Dél-Oszétiában.[114]

Kocsetkovéknak sikerült meggyőzniük néhány európai politikus nagykutyát – többek között Lengyelország és Szlovákia korábbi miniszterelnökeit, és az Európai Parlament olasz, lengyel, lett, francia és német tagjait –, hogy csatlakozzanak hozzájuk.[115] Így Kocsetkovék olyan hitelességre tettek szert a hazai közönség szemében, ami egy kizárólag oroszokból álló társasággal nem lett volna lehetséges. A szervezők a sajtóközpont tevékenységén keresztül arra is esélyt kaptak, hogy barátságokat építsenek ki az európai elit tagjaival – erre a taktikára később még visszatérünk.

Latin-Amerikának is megvan a maga vonatkozó szervezete, a Latin-Amerika Választási Szakértőinek Tanácsa (CEELA). A kétes intézményt, amelynek még honlapja sincs, és nem világos, honnan szerez anyagi támogatást, a 2000-es évek közepén alapították. Az *El Nuevo Diario* nevű nicaraguai lap így fogalmazott: „Ez volt az Amerikai Államok Szervezete [OAS] által szponzorált választási megfigyelő szervezetek balos párja”;[116] különböző latin-amerikai országok – túlnyomórészt baloldali kormányúak – korábbi választási hivatalnokaiból és

bíráiból állt. A szervezet megfigyelőként volt jelen venezuelai országos választásokon Chávez és Maduro alatt is, és azokat legitimnek értékelte.[117] Amikor a szandinisták vezetője, Daniel Ortega 2008-ban elutasította az OAS megfigyelőinek munkáját, a CEELA képviselőiét jóváhagyta, és azt mondta róluk: „ők az egyik legmegfelelőbb szervezet, amelyre számíthatunk”.[118] A nicaraguai ellenzék nem értett egyet ezzel – az Alkotmányos Liberális Párt azt állította, hogy a CEELA „a választási csalás eszköze, amely mögött a szandinisták állnak”.[119]

Segítségszerzés külföldről a másként gondolkodók letartóztatásához – „nem politikai” vétségek miatt. A spindiktátorok a saját országukban perekkel sújtják az ellenzéki vezetőket nem politikai vétségek kapcsán, hogy elterelje̊k a figyelmet a valódi motivációjukról. Hasonlóképpen használják az Interpolt – a nemzetközi rendőrségi szervezetet –, arra kérve őket, hogy vegyék fel az ellenségeiket külföldön a vörös jelzéses körözési listára. Így világszerte keresik majd a célpontot, akit minden ország köteles kiadni az anyaországnak.[120]

Az Interpol szabályzata nem teszi lehetővé, hogy olyan kérelmeket fogadjon be, amelyek mögött „politikai szándék” áll.[121] Így a diktátorok, akárcsak a saját országukban, külföldön is, nem politikai bűnökkel vádolják meg az ellenségeiket. Hugo Chávez különböző koholt vádakkal üldöztetett másokat. Patricia Poleo, a díjnyertes oknyomozó újságíró az Egyesült Államokban kapott menedékjogot, miután Venezuelában forró lett a lába alatt a talaj.[122] Amikor azonban Peruba próbált utazni, elkapták, mert felkerült a vörös jelzéses listára gyilkosság

vádjával. Az ügy koronatanúja később beismerte: „lefizették, hogy meghamisítsa a bizonyítékait”.[123] Poleo apja, a szintén újságíró Rafael ugyancsak felkerült a vörös jelzéses listára, mert Mussolinihez hasonlította Chávezt, és arra utalt, hogy valószínűleg az előbbi sorsára jut. Ezt a kommunikációért felelős miniszter úgy értékelte, hogy az idősebb Poleo „merénylet iránti igényét fejezte ki”, ami pedig súlyos bűncselekménynek számított.[124]

A Putyin vezette Oroszország is jócskán épített erre a módszerre: nem politikai vétségek miatt zaklatva az ellenzék tagjait.[125] Egy Pjotr Szilajev nevű politikai aktivista vörös jelzést kapott „huliganizmusért”.[126] Az egyik demokratikus kampányban dolgozó Anasztaszija Ribacsenkót pedig azzal vádolták, hogy „tömeges felkelésekben vesz részt”, holott egy demokráciapárti tüntetésen vonult fel.[127] Putyin az olyan problémás külföldiekkel szemben is bevetette a vörös jelzést, mint a feltaláló William Browder, aki azért lobbizott a nyugati kormányoknál, hogy szabjanak ki büntetést a Kremlre, miután ügyvédje, Szergej Magnyitszkij az őrizetükben vesztette életét.[128] Bár az Interpol tényleg gyakran visszautasít politikai alapú körözési kérvényeket, az efféle háttér mérlegelése előtt esetenként azért letartóztatásba helyez adott személyeket, így téve lehetővé a diktátoroknak, hogy világszerte zaklathassák és megfélemlíthessék az ellenfeleiket.

Együttműködés a Nyugattal – miközben elítélik és kihasználják. Tito nagyon értett ahhoz, hogy egyszerre mindkét térfélen játsszon. Egy ideig azért adta el „a kommunista

renegát” imázsát az Egyesült Államoknak, hogy bőséges katonai és gazdasági támogatásban részesüljön. Ugyanakkor kémeket küldött a tengerentúlra, hogy lopják el a Nyugat egyes szellemi tulajdonait, és olyan terroristákat részesített támogatásában, mint az olasz Vörös Brigádok tagjai.[129] Az 1970-es évekre már nem is arról volt szó, hogy egyik oldal felé sem köteleződött el, hanem arról, hogy kettős ügynökként dolgozott, és nagyban függött a nyugatról kölcsönzött és ellopott pénzektől. „A nyugati pénz és technológia nélkül – magyarázta a román Nicolae Ceaușescunak – a mi országainkban nem lenne semmilyen kommunista társadalom”.[130]

Korunk spindiktátorai Tito kettős játékát művészetté fejlesztették. Belépnek nyugati intézményekbe, hogy hasznot húzzanak belőlük, kihasználva az ezek szerkezetében lévő hibákat és hiányosságokat. Kereskedelmi tevékenységet folytatnak nyugati országokkal, miközben elítélik őket. Korrupt partnereikből hálózatot építenek fel a Nyugaton, ezzel egyidejűleg igyekeznek megvalósítani konkrét célokat, és rombolni a nyugati kohéziót. Mindeközben álszent beszédeket tartanak a Nyugat álszentségéről.[131]

Vegyük például Orbán Viktort! A 2010-es években egyszerre volt az Európai Unió egyik legnagyobb kedvezményezettje és egyik legszigorúbb kritikusa. 2018 óta csak Lengyelország részesült nagyobb nettó kifizetésben az európai büdzséből.[132] Abban az évben Brüsszel körülbelül 5 milliárd eurót utalt Magyarországnak – körülbelül az ország GDP-jének 4 százalékát.[133] Orbán részben ezekkel a támogatásokkal

szilárdította meg a hatalmát. A *The New York Times* szerint arra használta a pénzt, hogy kiépítsen egy „kegyeltekből álló rendszert, hogy barátai és rokonai meggazdagodjanak, továbbá hogy meg tudja védeni politikai érdekeit, és meg tudja büntetni a riválisait”.[134]

A pénz egy része a földhöz kötődött. Brüsszel a mezőgazdasági segélyeket az alapján osztotta szét, hány hektárosak voltak a szóban forgó területek. Így a magyar miniszterelnök több ezer hektárnyi földet adott el barátoknak és ismerősöknek „potom áron”. A tulajdonosok ezután több tízmillió eurós támogatásban részesültek.[135] Az egyik ilyen kedvezményezett Mészáros Lőrinc volt, Orbán milliárdos médiamágnássá lett régi cimborája, akivel a 4. fejezetben már találkoztunk. Mészáros és családja végül több mint 3800 hektárnyi állami földhöz jutott.[136] Az EU-s pénzek emellett főleg „túlárazott közbeszerzési szerződéseken keresztül” kerültek Orbán kegyeltjeinek zsebébe.[137]

Hiába kapott azonban ennyi pénzt, Orbán eközben kitartóan ócsárolta a többi európai vezetőt, akik szerinte a bevándorlók áradatával szembesülve „olyanok voltak, mint egy öregasszony, aki döbbenetében csak ingatja a fejét”.[138] Orbán mást sem hallott Brüsszelből, mint „az európai liberális blablát”.[139] A földrész szerinte „saját összeomlása felé botladozott”.[140] Budapest utcáin óriásplakátok hirdették: „Állítsuk meg Brüsszelt!”[141]

Az EU sokáig nem is igazán reagált erre. A hasonlóan gondolkodó nyugat-európai országok kis csoportjából kinőtt

szervezetnek csak kevés módszere volt engedetlen tagjainak megregulázására. Orbán az Európai Parlamentben kihasználhatta pártja jelentőségét a jobbközép koalíció, az Európai Néppárt szempontjából. Bár pártja, a Fidesz a Néppárt mandátumainak mindössze 5–7 százalékát szerezte meg, a szoros szavazásoknál igenis fontos szerep jutott neki.[142] Orbán az Európai Tanácsban egyszerűen fenyegetőzhetett vétóval – ahogyan azt meg is tette 2020 végén. Azzal gyakorolt nyomást a kollégáira, hogy egészen addig akadályozta az Európának égetően fontos, világjárvány utáni helyreállításhoz szükséges támogatáscsomag megszavazását, amíg fel nem vizeztek egy javaslatot, amely a törvénykezéssel visszaélő országok – mint amilyen Orbáné – fegyelmezésére vonatkozott.[143] Orbán az EU elveivel szembeszállva eltávolította hatalma demokratikus fékeit, miközben élesen bírálta azokat a nyugati politikusokat, akiknek nem sikerült megállítaniuk őt – és mindezt EU-s pénzek segítségével tette.

Chávez Venezuelában az Amerikai Államok Szervezetére (OAS) épített, hogy villoghasson a nemzetközi közösség előtt, miközben annak feloszlatását szorgalmazta. Ahogyan ő fogalmazott, az OAS „egy hulla, amelyet el kell temetni”.[144] Bár a szervezet elkötelezte magát a demokrácia védelme mellett, kevéssé akadályozta Chávez hatalmának monopilizálását Venezuelában, egészen 2010-ig, amikor is az OAS-hoz tartozó Emberi Jogok Bizottsága kritikus jelentéssel állt elő.[145] Az OAS tétlensége részben annak volt betudható, hogy Chávez a benzinből befolyó pénzzel és az olcsó olajjal magához akarta

láncolni a Karib-tenger kis szigetállamainak szoros közösségét. Chávez a manővereivel „diplomáciai pajzsot épített a nemzetközi közösség felől érkező kritika visszaveréséhez”, és megnehezítette a kétharmados többség létrejöttét, amelyre ahhoz volt szükség, hogy „a demokratikus rend megzavarására” hivatkozva felfüggesszenek egy OAS-tagot.[146]

Chávez hasonló kettős játékot űzött az Egyesült Államokkal is. Támogatói bázisa szórakoztatására otrombán heccelte Bush elnököt. Azt mondta róla, hogy „szamár”, „tudatlan”, „gyáva”, „gyilkos”, „részeges”, „hazug”, „pszichológiailag beteg ember”, de egyszerűen „Mr. Dangernek” is nevezte. Chávez szerint Bush „veszélyesebb volt, mint egy majom egy borotvapengével”.[147] Az ENSZ New York-i főhadiszállásán 2006-ban azt állította, hogy az amerikai elnök felszólalása után egy darabig kénszag terjengett a teremben.[148] Az embernek az lehet a benyomása, hogy a venezuelai diktátor egyszerűen utálta a *jenkiket*. Ugyanakkor hivatali ideje alatt az Egyesült Államokkal folytatott kereskedelem segített az országának fenntartani a működését. Venezuela olaját nagyrészt amerikai importőrök vásárolták fel, akik több milliárd dollárt hagytak ott Caracasban.[149] Az ország importcikkeinek többsége az Egyesült Államokból érkezett.[150] Ahogyan az újságíró Francisco Toro fogalmazott, Chávez „egész délelőtt a gringó imperializmust szidta, aztán a délutánt azzal töltötte, hogy olajat adott el nekik”.[151]

A török Erdoğan elnök a NATO-ra támaszkodott Oroszország és Irán végleges elrettentésében. Tárt karokkal fogadta a NATO

Patriot rakétaütegeit a Szíriával közös határon 2012-ben, ezek ugyanis védelmet kínálhatnak potenciális biológiai hadviselés esetén.[152] Ugyanakkor, tudatában annak, hogy a szervezetnek nincs kidolgozott szisztémája egy tagállam kizárására, nyilvános megszólalásaiban szembement a NATO-val, és egy S–400-as légvédelmi rendszert vásárolt Oroszországtól, amely nem volt kompatibilis a NATO fegyvereivel.[153] Megszegte az ENSZ Líbiával szemben elrendelt fegyverkereskedelmi embargóját is.[154] És a minden NATO-tagot megillető jogot felhasználva különböző javaslatokat megvétózott, hogy ezáltal zsarolja a partnereit: azzal fenyegetőzött, hogy megakadályozza a szövetség Baltikum és Lengyelország megvédésére irányuló tervét, ha nem támogatják a szíriai kurd harcosok ellen indított offenzíváját.[155]

Putyin Oroszország OSCE-tagságát kihasználva igyekezett semlegesíteni a szervezet demokráciapárti törekvéseit. Az OSCE konszenzusra épülő szabályalkotása minden tagot hatalommal ruházott fel. A 2011-es vilniusi csúcstalálkozójukon „Moszvka megvétózott minden jelentős év végi dokumentumot”.[156] Putyin Nazarbajevvel és öt másik korábbi szovjet ország vezetőjével 2007-ben felterjesztett egy javaslatot, amely szerint véget kellene vetni az OSCE választási megfigyelő csoportja autonómiájának. Azzal fenyegetőzött, hogy megvétózza a szervezet azon indítványait, amelyek emberi jogi pártfogók és demokráciapárti NGO-k védelmére vonatkoznak.[157] Végül a nyugati hatalmaknak csak úgy sikerült ezt megakadályozniuk, hogy 2010-ben kooptálták Nazarbajevet az OSCE elnökséggel.

Segítségszerzés a nemzetközi színtérről mocskos politikai trükkökkel. Sajnálatos tény a spindiktátorok tevékenységével kapcsolatban, hogy az általuk használt fogások egy része a nyugati demokráciákból származik.[158] A választókerületek manipulálása, vagyis a gerrymandering például Massachusetts egyik 19. századi kormányzójáról, Elbridge Gerryről kapta a nevét, aki 1812-ben jóváhagyását adta egy különös formájú választókerület létrehozásához. A rágalmazási perek politikai felhasználása az 1950-es évek amerikai polgárjogi küzdelmei idején kezdődött, amikor a déli vezetők ezek segítségével hallgattatták el a kritikusaikat.[159] Az amerikai Dél valójában innovációk egész sorának adott otthont. A hatalom ottani képviselői már jóval Putyin és Erdoğan előtt zaklatták az aktivistákat nem politikai alapú büntetőeljárásokkal. Adócsalással és hamis tanúzással vádolták Martin Luther King Jr.-t, másokat pedig a béke megzavarásáért, birtokháborításért és rendzavarásért tartóztattak le. Virginia állam az Országos Szövetség a Színesbőrűek Felemelkedéséért (National Association for the Advancement of Colored People) nevű szervezetet a jogászi etika állítólagos megsértése miatt üldözte.[160]

A világ csalárd uralkodói a mai napig a Nyugathoz fordulnak ihletért. Mielőtt a Kreml politikai gurujai a 2016-os választáshoz nekiálltak átrajzolni a választókörzetek határait, tanulmányozták a közelmúltbeli amerikai gyakorlatot.[161] A Kreml a 2000-es évek elején azzal sározta be Putyin riválisait, hogy azt állította, zsidóktól, melegektől és egy hírhedt orosz

piramisjáték szervezőjétől fogadtak el pénzt.[162] Ismerősnek hangzik? Roger Stone, Richard Nixon egyik fiatal tanácsadója a republikánus jelöltségért folyó, 1972-es versenyben Nixon riválisának, Pete McCloskey-nek adományozott pénzt „a fiatal szocialista szövetség” nevében, aztán a bizonylat birtokában balos strómannak festette le McCloskey-t.[163]

Szingapúrban a brit gyarmati módszerek sok mindent megelőlegeztek Li Kuang-jao rendszeréből, a durva rágalmazásoktól kezdve a belbiztonsági törvényig, amely nemzetbiztonsági alapon engedélyezi a határozatlan idejű, megelőzési célú őrizetbe vételt. A szigetország zendülési törvénye, amely egy 1948-as gyarmati rendeleten alapul, büntethetővé tesz minden olyan tevékenységet, amely „zendüléssel fenyeget”, minden „zendüléssel kapcsolatos kifejezés” használatát, továbbá minden „zendüléssel kapcsolatos kiadvány” forgalmazását vagy publikálását – mindezt úgy, hogy a törvény nem teszi világossá, mit ért „zendülés” alatt.[164]

A módszereken túl gyakran a szakértelem is külföldről származik. Orbán stratégiája, hogy az országból kivándorolt filantróp, Soros György gátlástalan támadásával építse ki szavazói bázisát, két washingtoni tanácsadó agyszüleménye volt. Az egyikük, Arthur Finkelstein legendának számított az amerikai konzervatív politikai körökben, még Nixon tanácsadójaként kezdte. Az ellenfelei „Méregkereskedőnek” nevezték.[165] Finkelstein a Likud párt néhány izraeli politikusának is dolgozott – köztük Aríél Sárónnak és Benjamin

Netanjahunak –, valamint különböző posztkommunista vezetőknek Albániától Ukrajnáig.

A „titkos katonai műveletekben” segítségre szoruló diktátorok gazdag demokráciákban létesített vállalatoknak is fizethetnek a támogatásért. Harvey Weinstein, a hollywoodi mogul egy korábbi Moszad-ügynökök által alapított, magánkézben lévő, izraeli biztonságtechnikai céget bízott meg nyomozással egy nő után, aki nemi erőszakkal vádolta.[166] Orbán bizonyítottan ugyanezt a Black Cube nevű céget bízta meg azzal, hogy lejárassák Soros NGO-it. A szervezet emberei titokban rögzítettek beszélgetéseket Soros egyes alkalmazottaival, és ezekből félrevezető anyagokat szivárogtattak ki a sajtónak.[167] A Black Cube két beosztottját 2016-ban letartóztatták Romániában, miután állítólag kibertámadásokat szerveztek az ország korrupcióellenes ügyésze ellen.[168]

Természetesen a gazdaságilag fejlett országokat irányító diktátorok többségének saját, külön bejáratú csoportja van politikával foglalkozó gazemberekből. Putyin rengeteg ilyennel dolgozott már, nem szorult rá az amerikaiak segítségére. Rendszeresen bocsátja szövetségesei rendelkezésére „politikai technológusait” vagy propagandistáit, hogy segítse őket a kemény választások vagy tüntetések menedzselésében. Az ő kapcsolataiból profitált az ukrán Viktor Janukovics 2004-ben és a belarusz Aljakszandr Lukasenka 2020-ban.[169] Az orosz politikai ügynökök Afrika-szerte is bizonyítottan tanácsokat adtak különböző jelölteknek.[170] Chávez és Correa a latin-

amerikai piac legjobbjait bérelte fel.[171] A legtöbb diktátor viszont a saját biztonsági szolgálatát használja, nem nyugalmazott Moszad-ügynökökkel figyelteti meg a hazai ellenfeleit. Ugyanakkor, ha a szükség úgy hozza, az autokraták könnyen szerezhetnek maguknak segítséget Nyugatról.

Barátkozás és befolyásolás

Amellett, hogy országuk kormányzása érdekében külföldiek segítségéhez is folyamodnak, a spindiktátorok saját fejlesztésű módszerekkel hárítják el a rájuk leselkedő külföldi fenyegetéseket. A legnagyobb veszélyt az jelenti, hogy a mindig harcra kész nyugati hatalmak a demokrácia zászlaja alatt közbeavatkoznak. Ahogyan a következő fejezetben is látjuk majd, a világ modernizálódásával a nyugati emberi jogi szervezetek és liberális csoportok egyre asszertívebbek lettek. A hathatós védekezéshez katonai felkészültség és gazdasági rugalmasság szükséges, a harc azonban valójában eszmékről szól. A küzdelem érdekében a spindiktátorok a nemzetközi színtérre is kiterjesztik a manipulációs törekvéseiket. Azon dolgoznak, hogy formálják a globális közvéleményt, és nyugati hatalombrókereket állítsanak maguk mellé.

A globális közvélemény alakítása. A legtöbb autokrata tisztában van vele, hogy a nyugati elit szeretné eltávolítani a pozíciójából. A demokráciák vezetői azonban az állampolgáraiktól függenek: meg kell szerezniük a támogatásukat ahhoz, hogy katonai vagy gazdasági lépésekkel

elmozdítsanak egy külföldi uralkodót. A spindiktátorok ennek megelőzésére törekednek.

Hogyan teszik ezt? Az egyik módszerük, hogy megpróbálják megnyerni maguknak a nyugati közvéleményt. Ha sikerrel járnak, a külföldi kormányok máris kevésbé sietnek megtámadni őket. Ezt persze nehéz megvalósítani, különösen a tájékozott emberekből álló társadalmak esetében. Hiába cimborálnak világhírű emberekkel, és hiába van az egekben a hazai népszerűségi indexük, a diktátorok többségéért kevesen rajonganak Nyugaton. A Pew Research Center az egyik 2007-es közvélemény-kutatásában 47 ország lakóit kérdezte arról, mi a véleményük a választott vezetőkről. A diktátorok közül a kínai Hu Csin-tao érte el a legjobb eredményt: a medián országban[172] az állampolgárok 42 százaléka számolt be arról, hogy „valamelyest” vagy „nagyon” megbízik benne. A második Hugo Chávez lett 36 százalékkal, a harmadik Vlagyimir Putyin 32 százalékkal, a negyedik az iráni Mahmúd Ahmadinezsád 19 százalékkal. Minden esetben jóval több válaszadó nyilatkozott úgy, hogy „nem igazán” vagy „egyáltalán nem” bízik meg a választott vezetőjében. Összehasonlításképpen, a német Angela Merkellel kapcsolatban 50 százalék fejezte ki a bizalmát.[173]

A vezetők majdnem ugyanennyire hatékony másik módszere, hogy saját országuk uralkodó elitje ellen fordítják a nyugati közvéleményt – kivált azok ellen, akik rokonszenveznek a külföldi katonai beavatkozás gondolatával. Tehát az elitellenes mozgalmakat támogatják – Putyin az évek során a jobboldali populisták őrangyala lett Európa-szerte, erkölcsi és

időnként anyagi támogatást nyújtva nekik.[174] Hugo Chávez is kialakította a maga hálózatát: korábbi tanácsadói közül hárman segítettek megalapítani Spanyolország baloldali populista Podemos-pártját.[175]

A diktátorok hazai terepen maguk mellé állíthatják vagy cenzúrázhatják a kormánykritikus médiát, miközben a saját üzeneteiket az állami kézben lévő tévén keresztül juttathatják el az emberekhez. A külföldi közvélemény alakításához azonban kevesebb eszköz áll rendelkezésükre. Bár egyes ambiciózus félelemdiktátorok megkísérlik cenzúrázni a nyugati médiát – erről bővebben később –, a spindiktátorok realistábban közelítenek a kérdéshez. Annyit tehetnek, hogy a már bevált propagandájukat átviszik a nemzetközi színtérre. Ezt részben úgy érik el, hogy megalapítják saját globális tévécsatornáikat, hogy versenyre kelhessenek a BBC-vel és a CNN-nel.

Putyin 2005-ben hozta létre a Russia Today nevű nemzetközi tévécsatornát, amely később már csak RT néven vonult be a köztudatba. Az elnök szerint az volt ezzel a célkitűzésük, hogy „megtörjék az angolszász egyeduralmat… a globális információs csatornákon”.[176] Az RT kínálatában megfértek egymás mellett a Nyugat-ellenes kellemetlenkedők (a wikileakses Julian Assange-nak egy ideig saját műsora volt), az elismert nyugati újságírók (mint a korábban CNN-es alapembernek számító Larry King) és a fiatal, kétnyelvű újoncok.[177] Akadtak közöttük korábban nyugati csatornáknál dolgozó, megkeseredett újságírók is, akik elvesztették a munkahelyüket, miután a nyugati média visszavett a külföldi tudósításokból.[178] Az RT

állítása szerint 2015-re 700 millió nézőjük volt 100 országból, bár egyesek szerint eltúlozták a számaikat.[179]

Az RT egyszerre igyekszik ápolni Putyin imázsát, és megszólítani a Nyugaton élő populista közönséget. A csatorna felelős, népszerű vezetőként festi le az orosz elnököt. Továbbá eltúlozza – illetve ahol lehet, gerjeszti – a feszültséget a nyugati közvélemény és az elit között, amelyet cinikusnak és harciasnak ábrázol. A csatorna a nyugati nézők mellett azokat a nem nyugati országokat is el akarja érni, amelyeket dühítenek az amerikai intervenciók. Az RT bemondói egyfajta imperializmusellenes pátoszra szakosodtak.

A csatorna nem is tesz úgy, mintha független lenne. Az RT vezérigazgatója az íróasztalán lévő telefonról közvetlenül fel tudja hívni a Kremlt, ha (hogy őt idézzük) „bizalmas dolgokat kell megbeszélniük”.[180] A tévétársaság ugyanakkor olyan ügyek viszonylag objektív és alapos feltárásával igyekszik hangsúlyozni a hitelességét, amelyekben az orosz hatóságoknak nincs érdekeltségük. A Kreml 2010-re állítása szerint 1,4 milliárd dollárt költött éves szinten nemzetközi propagandára, ennek nagy részét az RT-n keresztül. A digitális média, nyilatkozta Putyin 2014 októberében meglepő nyíltsággal, „komoly fegyver lett, amely lehetővé teszi a közvélemény manipulálását”.[181]

Hugo Chávez is megalapította a saját tévécsatornáját, a Telesurt, amihez kubai, uruguayi és argentin támogatásban is részesült.[182] 2015-re ez lett „a legnagyobb, nonstop adást kínáló tévécsatorna Latin-Amerikában”.[183] Kiábrándult

korábbi igazgatója, Aram Aharonian szerint a Telesurből rövid idő leforgása alatt „politikai eszköz” lett, amely „folyamatosan frissülő, hírfolyamként prezentált propagandával” szolgálja Chávez célkitűzését.[184] Ennek lényege, hogy korlátozni kell az Egyesült Államok beavatkozását Dél-Amerika ügyeibe. Chávez kommunikációért felelős minisztere, Andrés Izarra – aki később a Telesur igazgatója lett – azt állította a csatornáról, hogy az „elutasítja az imperializmus létező összes formáját”.[185]

A Telesur az egész latin-amerikai régió baloldali közvéleményét olyanná igyekezett alakítani, amely felléphet az amerikai befolyással szemben, és elejét veheti a jobboldali puccsoknak. A csatorna akkor vizsgázott jelesre, amikor 2009-ben leváltották Chávez szövetségesét, a hondurasi Manuel Zelayát. A Telesur közvetítette Zelaya támogatóinak tüntetéseit, és interjút készített a hivatalából eltávolított vezetővel, így segített a junta ellen fordítani a nemzetközi közvéleményt.[186] A következő évben, amikor a tiltakozó rendőrök kórházba zárták az ecuadori Correa elnököt, és megöltek öt embert, a Telesur operatőrei rögzítették, amint Chávez arra bátorítja az ecuadoriakat, hogy „semlegesítsék a puccskísérletet”, a hadsereget pedig arra, hogy mentsék meg Correát.[187] Később ecuadori katonák siettek az elnök segítségére.[188]

Ezek a tévécsatornák a régi idők diktátorainak propagandaeszközeivel szemben nem ideologikus, nyilvánvalóan eltorzított beszámolót nyújtanak az éppen aktuális eseményekről. Inkább magas minőségű, a közönséget magával ragadó anyagokat kínálnak a nyugati megközelítést

imitálva.[189] Nem azon dolgoznak, hogy lenyomják az emberek torkán a helyesnek tartott eszméket, inkább alternatív magyarázatokat mutatnak fel: elterelik a figyelmet a kellemetlen igazságról, és kételyt ébresztenek a Nyugattal szemben. „Kérdezz többet" – szól az RT szlogenje.[190] Stílusukat tekintve is eltérnek a modern félelemdiktátorok globális tévécsatornáitól, mint amilyen a kínai CGTN (korábban CCTV) és az iráni Press TV, amelyeket olyan cenzúra és durva propaganda jellemez, amely az országok állami tévéire is igaz. A patrióta üzeneteiket elnyomó retorika nehezíti el: mindkét csatornán adtak már le vallomásokat megkínzott foglyoktól.[191]

A spindiktátorok más PR-törekvésekkel is erősítik a nemzetközi jelenlétüket. Chávez az imázsa építése érdekében megalapította Washingtonban a Venezuelai Információs Hivatalt (Venezuelan Information Office), a tapasztalt globalizációellenes aktivista, Deborah James vezetésével.[192] A hivatal népszerű magazinokban helyezett el hirdetéseket, újságírók „gyorsreagálású csapatát" állította össze, hogy időben tudjanak válaszolni a Chávezzel szemben kritikus cikkekre, továbbá konferenciákra, tüntetésekre és főiskolai kampuszokra küldte a munkatársait, hogy terjesszék a propaganda írásos anyagait.[193] James állítása szerint megtanították az alulról építkező szimpatizánsoknak, „hogyan tudnak szembeszállni az amerikai intervencióval".[194] Más vezetők a piacról vásároltak PR-szolgáltatásokat. Miután a kazahsztáni rendőrség megölt 14 sztrájkoló munkást a Zanaozen nevű bányászvárosban, Nazarbajev elnök megbízta a korábbi brit miniszterelnököt,

Tony Blairt, hogy tanácsadóként segítse az ügy sajtónyilvánosságának kezelését.[195] Blair azt javasolta neki, ismerje el, hogy emberi jogi esetről van szó, és hangsúlyozza ki, hogy muszáj „lépésről lépésre” haladni.[196] A *PRWeek* szerint az orosz hatóságok 2000 és 2016 között hozzávetőlegesen 115 millió dollárt költöttek külföldi PR-szerződésekre.[197] A Krím félsziget orosz annektálását követően, és az után, hogy a beavatkozás a 2016-os amerikai elnökválasztásba valamelyest besározta Putyin imázsát, még több pénzt áldoztak erre a célra.

A diktátorok szívesen helyeznek el bújtatott hirdetéseket egyes nyugati orgánumokban, kihasználva ezek tekintélyét. Kazahsztán azért fizetett a CNN Internationalnek, hogy adjon le az országot dicsőítő *infomercial* anyagokat. Ezeket stílusukat és formátumukat tekintve első ránézésre nehezen lehetett megkülönböztetni a CNN saját műsoraitól.[198] Az orosz kormány pénzéből egy „Oroszország a szalagcímeken túl” című anyag jelent meg olyan nyugati lapokban, mint a *The Daily Telegraph*, a *Le Figaro*, a *Süddeutsche Zeitung*, a *La Repubblica* és a *The Washington Post*.[199] A szöveget minden országban az adott lap nyelvezetét és tördelését imitálva publikálták.[200]

Szintén hazai fejlesztésű eszköz a közösségi média manipulálása, amit később külföldön is bevetettek. Az orosz Internetkutató Ügynökség (Glavszety) először 2013-ban hallatott magáról egy rövid anyaggal, amelyben támogatták a Kreml-párti moszkvai polgármestert, Szergej Szobjanyint, és támadták a kihívóját, Alekszej Navalnijt.[201] Trolljai 2016-ban hasonló módszereket alkalmaztak az amerikai választók esetében.

Különböző online üzeneteket posztoltak, létrehoztak több tízezer botot, fiktív vagy ellopott identitásokon keresztül politikai hirdetéseket vásároltak, sőt gyűléseket is szerveztek az Egyesült Államokban.[202] A Glavszety Európában is igyekezett befolyásolni a választásokat: németül, franciául, spanyolul, olaszul, észtül, bolgárul és románul is posztoltak üzeneteket.[203]

A nyugati közvélemény – és a külföldi döntéshozók – befolyásolásának másik módszere az úgynevezett agytrösztök pénzelése. A *The New York Times* szerint Kazahsztán, Magyarország és Szingapúr is fizetett már a washingtoni Atlanti Tanács szolgáltatásáért.[204] Kazahsztán továbbá leszerződött az Új Demokráciák Intézetével (Institute of New Democracies), a washingtoni székhelyű Stratégiai és Nemzetközi Tanulmányok Központja (Center for Strategic and International Studies) egyik partnerével.[205] Az amerikai külügyminisztérium a közelmúltban arra kérte az amerikai agytrösztöket, hogy „jól látható helyen tüntessenek fel a honlapjukon" minden támogatást, amelyet külföldi kormányoktól vagy állami tulajdonban lévő vállalatoktól kaptak.[206] Egyes diktátorok saját, megtévesztően elnevezett agytrösztöket alapítottak Nyugaton. Kazahsztán például Brüsszelben létesítette a Külügyek Eurázsiai Tanácsa (Eurasian Council on Foreign Affairs) nevű szervezetet.[207] Párizsban 2008-ban megalakult az Oroszországhoz kötődő Demokrácia és Együttműködés Intézete (Institute of Democracy and Cooperation), és egy ugyanilyen nevű hivatal nyílt New Yorkban is (majd 2015-ben be is zárt). Ezek tagadták, hogy közük lenne a Kremlhez, de egy Anatolij

Kucserena nevű moszvkai ügyvéd alapította őket, aki az orosz belügyminisztérium nyilvános tanácsának tagja volt.[208]

A nyugati elit megnyerése a rendszernek. A spindiktátorok nem csak a saját országukban igyekeznek maguk mellé állítani az elitet, külföldön is próbálnak barátokra szert tenni. Személyes sármjuktól kezdve anyagi ösztönzőkön át sok mindent bevethetnek, és több szinten is dolgoznak.

Li Kuang-jao a karrierje során rengeteg energiát fektetett abba, hogy befolyásos külföldiekkel barátkozzon össze. Miniszterelnöki pályája egy pontján, 1968-ban egy hónap „szabadságot" vett ki, hogy ellátogasson a Harvardra. Az egyetemen olyan véleményformálókat ismert meg, mint Richard Neustadt és Henry Kissinger politológusok, továbbá John Kenneth Galbraith és Paul Samuelson közgazdászok.[209] Ezek a kapcsolatok aztán végigkísérték az életét. A harvardi Belfer Center 2013-ban kiadott egy könyvet a „nagymesterrel" készült, rajongó hangvételű interjúkból. Kissinger a kiadvány előszavában magasztalta Lit.[210]

Li intellektusával és udvariasságával nyűgözte le az embereket – mások még többet kínálnak. Putyin aktívan támogat számos jelenlegi és korábbi európai vezetőt. Miután Gerhard Schröder befejezte német kancellári pályáját, az orosz elnök gyorsan talált neki állást az Északi Áramlat nevű földgázszállító hálózat konzorciumában. Schröder később megkapta az orosz állami olajvállalat, a Rosznyeft igazgatótanácsi posztját is.[211] Putyin ugyancsak orosz energiavállalatokban kínált pozíciókat a korábbi olasz

miniszterelnök és Európai Bizottság-elnök Romano Prodinak, a volt francia elnök Jacques Chiracnak és a korábbi amerikai kereskedelmi miniszter Donald Evansnek, bár mindannyian visszautasították az ajánlatát.[212] Az orosz elnök Szardínián nyaralt a korábbi olasz miniszterelnökkel, Silvio Berlusconival. És a brit Lordok Háza számos tagját is fűzik különböző szálak orosz körökhöz.[213] A londoni *The Times* 2020-ban arról számolt be, hogy a brit konzervatív kormány 14 minisztere és a parlament Hírszerzési és Biztonsági Bizottságának két tagja – akiket azzal bíztak meg, hogy nyomozzanak az orosz politikai beavatkozás után – maguk is „elfogadtak Oroszországhoz kötődő anyagi támogatásokat".[214]

Putyin sokféleképpen profitált abból, hogy ilyen magas körökben épített ki baráti kapcsolatokat. Berlusconi kiállt mellette, amikor az emberi jogok sárba tiprása és a csecsen háború miatt támadták, még azt is indítványozta, hogy vegyék fel Oroszországot az EU-ba.[215] Később megvédte Putyint, amikor az elfoglalta a Krím félszigetet, sőt még bort is kortyolgatott vele a félsziget egyik szőlőjében – ezen jócskán fel is háborodott az ukrán kormány.[216] Prodi, amikor még ő volt az olasz miniszterelnök, segített normalizálni a Jukosz olajvállalat botrányos kisajátítását és tulajdonosa bebörtönzését: támogatta, hogy az ENI és az ENEL olasz energiavállalatok vásárolják fel a Jukosz tulajdonait.[217] Schröder, aki „kifogástalan demokrataként"[218] jellemezte Putyint, segített a Gazprom vezérigazgatójának lobbizni a német gazdasági miniszternél.[219]

Nazarbajev Kazahsztán imázsának javításához 2010-ben megalapította az európai VIP politikusok Nemzetközi Tanácsadó Testületét. Asztanában, a kazah fővárosban ültek össze évente többször.[220] A testület tagja volt „négy korábbi elnök, két korábbi miniszterelnök, hat korábbi külföldi miniszter (az Egyesült Királyságból, Németországból és Olaszországból), egy korábbi Európai Bizottság-tag (Benita Ferrero-Waldner), továbbá más politikusok és prominens közszereplők”.[221] A *Der Spiegel* szerint mindegyikük „hét számjegyű” éves honoráriumot vihetett haza.[222]

A külföldi befolyás megszerzésének másik módja a nyugati politikai pártok pénzelése. Ez általában illegális, minek köszönhetően *még* hatékonyabbak az efféle támogatások: a diktátor nemcsak hálában részesül, de lehetősége nyílik a zsarolásra is. A szóban forgó módszer önmagában nem számít újdonságnak – a szovjetek például titokban pénzeltek kommunista politikusokat és pártokat Nyugaton. Újdonságértéke annak van, hogy a modern diktátorok milyen nem ideologikus, opportunista módon szereznek maguknak politikai szövetségeseket.

Európa számos jobboldali pártját vádolták már azzal, hogy pénzt fogadtak el az oroszoktól. Egy kis bank, amely bizonyos szálak révén a Kremlhez kötődött, 2014-ben 9 millió eurót adott kölcsön Marine Le Pen Nemzeti Tömörülés pártjának.[223] Nem sokkal ezután Le Pen nyilvánosan támogatta a népszavazást, amelyen a Krím félsziget lakosai jóváhagyták az orosz annexiót. Az olasz populista Liga párt vezetőjének egyik tanácsadója

2018-ban arról tárgyalt az oroszokkal, hogy több tízmillió dollárral támogatnák a Ligát olcsóbb üzemanyag formájában.[224] Az üzletből végül nem lett semmi, az olasz ügyészek azonban korrupció vádjával nyomozást indítottak az ügyben. Putyin később elismerően beszélt a Liga vezetőjéről, Matteo Salviniről, akivel állítása szerint „állandóan kapcsolatban volt". Salvini rendszeresen bírálta az EU oroszellenes szankcióit.[225] Putyin egyik munkatársa 2010-ben bizonyítottan odaígért másfél millió eurót Edgar Savisaarnak, az észt Centrumpárt vezetőjének.[226] Savisaar azt állította, hogy a hozzájárulásból terveztek felújítani egy orosz ortodox templomot.

Ha valamilyen oknál fogva nem lehet közvetlenül fizetni nekik, legegyszerűbb lobbistákon keresztül befolyásolni a nyugati politikusokat. Ez teljesen legális, és szintén nem megy újdonságszámba. Az autoriter kormányok 2018–19-ben nagyjából 172 millió dollárt költöttek lobbi- és PR-tevékenységre egyedül az Egyesült Államokban.[227] Putyin a washingtoni Ketchum céget bérelte fel, amelynek alkalmazottai a *Reuters* szerint „arra próbálták rábírni a külügyminisztériumot, hogy enyhítsenek Oroszország emberi jogi ügyeinek megítélésén".[228] Chávez imázsára a Patton Boggs ügyvédi iroda vigyázott.[229] Miközben sértegette a jenki imperialistákat, és menedéket nyújtott Julian Assange-nak a londoni nagykövetségén, az ecuadori Correa elnök egy elit PR-cégnek 6 és fél millió dollárt fizetett, hogy segítsenek neki beférkőzni a washingtoni belső körökbe.[230] A cég tevékenységei közé tartozott az is, hogy felbéreljen „tüntetőket, akik táblákat lengettek és szlogeneket

kántáltak” a Chevron olajvállalat részvényeseinek egyik találkozóján, akikkel Correának nézeteltérése volt.

Megfélemlítés vs. megtévesztés

A spindiktátorok külföldön használt módszerei közül sokat korunk félelemdiktátorai is alkalmaznak – sőt még egyes demokrata vezetők is. Valójában a külügyek manapság már sok szempontból inkább a megtévesztéshez kötődnek, semmint a megfélemlítéshez. Döntéshelyzetekben a végső eszköz továbbra is a katonai erő bevetése, de ehhez már ritkábban folyamodnak a vezetők. A megtévesztésnek, a manipulációnak és az imázsépítésnek ugyan mindig is fontos szerep jutott, de mára egyenesen központi jelentőségűek lettek.

Napjainkban szinte minden országnak átjárhatók a határai, minden hónapban döbbenetes mennyiségű ember, termék és adat kel át rajtuk. Egymástól egészen különböző vezetők is PR-cégek és lobbisták alkalmazásával igyekeznek védeni az érdekeiket és a hírnevüket Nyugaton. Egyes félelemdiktátoroknak még a hidegháború alatt is megvolt a maguk embere Washingtonban. A republikánus körökben dolgozó Paul Manafort azzal került be a hírekbe a 2000-es évek során, hogy segítséget nyújtott Ukrajna hírhedt vezetőjének. Ezt megelőzően azonban olyan sok afrikai erős embert képviselt – a nigériai Sani Abachától a zaire-i Mobutu Sese Sekóig –, hogy riválisai „a kínzók főhadiszállásaként” hivatkoztak a cégére.[231]

Kína, Líbia és a Perzsa-öböl monarchiáinak többsége rendszeresen pénzel washingtoni agytrösztöket.[232] A félelemdiktátorok ugyancsak igyekeznek barátságot ápolni a jelenlegi és korábbi külföldi vezetőkkel. Kína állami vagyonalapjának tanácsadó testülete nemrégiben felvette a tagjai közé Pakisztán egy korábbi miniszterelnökét, Kanada egy korábbi külügyminiszterét és egy korábbi német kancellárt – a világjárta Gerhard Schrödert, aki, mint arról már volt szó, állami kézben lévő orosz vállalatok vezetői körét is megtisztelte már a jelenlétével.[233] A spindiktátorokhoz hasonlóan az olyan, technológiára jócskán támaszkodó félelemdiktátorok, mint a szaúd-arábiai Mohamed bin Szalmán, időnként trollokat és Twitter-botokat vetnek be, hogy közösségi hálózatokba szivárogjanak be, és világszerte népszerűsítsék az imázsukat.[234]

Akadnak azonban lényeges különbségek. A legtöbb abból következik, hogy a spindiktátorok célja a demokráciák közti elvegyülés, és nem az, hogy valamilyen alternatív rendszert építsenek fel. Külföldön és otthon is az átlagos demokratikus vezető szerepét játsszák. Mint már említettük, jellemzően nem olyan harciasak, mint a félelemdiktátorok, a maguk módján azonban igenis veszélyesek. Jelen vannak túlnyomórészt nyugatiakhoz kötődő intézményekben, mint amilyen a NATO, az EU és az OECD, és belülről zsákmányolják ki ezeket, a kohéziójukat rombolva. „Tisztességes demokratákként” részt vesznek a szabad kormányzást hirdető nemzetközi fórumokon. Varsóban, 2000-ben például 106 ország képviselői írtak alá egy

chartát arról, hogy szerepet vállalnak a demokrácia globális népszerűsítésében. Az akkor működő spindiktátorok közel fele benne volt a Demokráciák Közösségében, szemben a félelemdiktátorokkal, akiknek csak 12 százaléka. Ezzel a heterogén tagsággal a szervezet jórészt passzív maradt.

Egyes félelemdiktátorok megpróbálják cenzúrázni a róluk szóló globális sajtóbeszámolókat. Például Mohamed bin Szalmán a jelek szerint szintén erre törekszik. Dzsamál Hasogdzsi, a *The Washington Post* újságírójának meggyilkolása és Katar 2017 és 2021 közötti elszigetelése – ami részben az al-Dzsazíra adó megszorongatásáról szólt – látszólag egyaránt ezt a szándékot példázza.[235] Korábban Irán egyházi emberei a Salman Rushdie ellen hirdetett fatvával egyértelművé tették, milyen hatalma van a globális cenzúrának. Kína Hszi Csin-ping vezetése alatt a gazdasági előnyét kihasználva büntetéseket szabott ki a Hongkongról és Tibetről szóló tweetekre, és arra kényszerítette a *China Quarterly* kiadóját, hogy töröljön egyes cikkeket az online archívumából.[236] Észak-Korea meghekkelte a Sony számítógépeit, hogy ne tudjon bemutatni egy vígjátékot, amely rossz színben festette le az ország vezetőjét.[237]

Az ilyen uralkodókkal szemben a spindiktátorok nem aggódnak ennyit a külföldi sajtójuk miatt. Nazarbajev csapatát 2006-ban eleinte zavarba hozta a Sacha Baron Cohen nevével fémjelzett *Borat: Kazah nép nagy fehér gyermeke menni művelődni Amerika (Borat: Cultural Learnings of America for Make Benefit Glorious Nation of Kazakhstan)* című vígjáték, amely Kazahsztánt antiszemita, nőgyűlölő, maradi országként

ábrázolta. De hamar magukhoz tértek. Ahogyan egy Asztanában élő PR-szakértő fogalmazott, a hatóságok gyorsan átkeretezték a helyzetet, és inkább azzal foglalkoztak, „hogyan használják ki a legjobban az országukra vetülő, váratlan rivaldafényt”.[238] A külügyminiszter később háláját fejezte ki a filmkészítőknek, amiért fellendítették a turizmusukat: azt állította, tízszer annyi vízumkérelmet kellett elbírálniuk, mint a film bemutatása előtt.[239]

Bizonyíték-ellenőrzés

Említettük, hogy a spindiktátorok sokkal ritkábban háborúznak, illetve kezdeményeznek katonai konfliktusokat, mint a félelemdiktátorok. Ezt az országok között folyó háborúkra vonatkozó adatokból tudjuk, amelyek a Rendszerszintű Békét Megszakító Erőszakos Politikai Konfliktusokat Kutató Központtól (Center for Systemic Peace’s Major Episodes of Political Violence, MEPV) származnak, valamint az országok közötti katonai konfliktusokra vonatkozó adatokból, amelyeket A háború összefüggései (Correlates of War, COW) projektben gyűjtöttek össze. Tekintsük át ezeket egymás után!

1980 és 2015 között Oroszország és Azerbajdzsán volt az a két spindiktatúra, amely háborúkat folytatott. Az előbbi 2008-ban megszállta Grúziát, az utóbbi a Hegyi-Karabah régióban harcolt Örményországgal az 1990-es évek elején.[240] Ugyanezen időszak során hét félelemdiktatúra összesen öt háborút

folytatott.[241] Míg a félelemdiktátorok átlagosan 33 évente egyszer háborúztak, az átlagos spindiktátorok csak 164 évente. A spindiktátorok rátája valójában alacsonyabb volt, mint a demokrata vezetőké, ők 114 évente egyszer háborúznak.[242] Néhány ilyen háborúban az adott diktátort megtámadták, így vissza kellett vágnia. Ha azonban csak azokat a háborúkat soroljuk ide, amelyeket az adott ország kezdeményezett, akkor a spindiktátorok rátája még alacsonyabb a félelemdiktátorokénál.[243]

És mi a helyzet a háborúnak nem minősülő katonai konfliktusokkal? Ebben az esetben a COW „országok közötti katonai konfliktusokra” vonatkozó mérését használjuk. Eszerint ide tartozik „minden olyan eset, amikor egy ország katonai erő bevetésével fenyegetőzött, katonai erőt mutatott fel, vagy ténylegesen katonai erőt vetett be egy másikkal szemben”.[244] Példa erre a másik ország repülőgépeire támadás vadászgépekkel, a figyelmeztető lövések leadása, a katonaság magasabb készültségbe helyezése, a határsértés, illetve a fenyegetőzés katonai műveletekkel.

1980 és 2014 között – ez utóbbi volt a legutolsó vizsgált év az adatgyűjtés során – a spindiktátorok 63 ilyen katonai konfliktust kezdeményeztek, vagyis 7,7 évente egyet. A félelemdiktátorok ugyanebben az időszakban 421-et kezdeményeztek 2,29 évente. A spindiktátorok rátája ebben az esetben is alacsonyabb volt, mint a demokrata vezetőké, akik 5,6 évente kezdeményeztek ilyen konfliktust.[245] Putyin lett a szabályt erősítő kivétel. Ő több katonai konfliktust

kezdeményezett – összesen 21-et –, mint bármelyik másik vizsgált spindiktátor.[246]

Egy fontos szempontra azonban fel kell hívnunk a figyelmet. Részben a saját országukban megvalósított elnyomás mértéke alapján osztályozzuk a diktátorokat. De mi van akkor, ha az autokraták épp a külsődleges katonai konfliktus miatt viselkednek otthon elnyomó módon? Ez esetben épp az ellenkező okból látjuk a mintázatot az eredményben. Nem arról van szó, hogy a félelemdiktátorok külföldön is agresszív stratégiát alkalmaznak, hanem talán arról, hogy azok az autokraták, akik háborúkba keverednek, jellemzően félelemre építve uralkodnak otthon.

Ha azonban gyorsan áttekintjük a hét diktátort, akik ebben az időszakban háborúkat folytattak, azt látjuk, hogy általában nem ez a helyzet. Hatan – Isaias Afewerki, Khomeini ajatollah, Teng Hsziao-ping, Le Duan, Melesz Zenavi és Szaddám Huszein – már *az előtt* széles körben ismertek voltak elnyomó kormányzásukról, hogy országuk részt vett volna az adott háborúban, és nem feltétlenül önszántából. A maradék egy, Hun Szen az után került hatalomra, hogy a háború már megkezdődött. De még ha őt nem is számítjuk, ez csak egészen kicsit módosít az eredményen: a félelemdiktátorok általában 35 – tehát nem 33 – évente háborúztak, és ez az arány több mint négyszer magasabb a spindiktátorokra jellemzőnél.

Röviden, a rendelkezésünkre álló bizonyítékok alapján azt látjuk, hogy a diktatúrák nemcsak abban a tekintetben változtak meg az évek során, hogy miként tartják fenn a

hatalmukat belföldön, hanem abban is, ahogyan a külvilághoz viszonyulnak. Miután a félelemdiktatúrák helyét egyre inkább átvették a spindiktatúrák, a vezetők mind kevésbé összpontosítottak a harcra. Sokkal fontosabbá vált a rafináltabb manipuláció: igyekeznek befolyásolni a globális közvéleményt, miközben kooptálják és korrumpálják a nyugati elitet. Ahelyett, hogy frontális támadásokkal fenyegetnék a nyugati szövetségeket és intézményeket, inkább belülről bomlasztják őket. De mi a magyarázat erre a változásra? Ezzel a kérdéssel foglalkozunk a következő fejezetben.

II. rész

EZÉRT TÖRTÉNIK, ÉS EZT TEHETJÜK ELLENE

7. fejezet

A MODERNIZÁCIÓS KOKTÉL

Ha a diktatúrák felépítése az évek során megváltozott, felmerül a kérdés, miért történhetett ez. Mi vette rá a világ erős embereit, hogy bújjanak öltönybe, és viselkedjenek demokrataként? Miért állt le a többségük riválisaik kivégzésével a futballstadionokban, a másként gondolkodók ezreinek munkatáborba küldésével és a hűségrituálékon, illetve a személyi kultuszon alapuló megfélemlítéssel?

A félelemdiktatúrák spindiktatúrákká alakulása szélesebb körű történelmi folyamatba ágyazódik. Ahogyan azt Steven Pinker kimutatta, az erőszak évszázadok óta visszaszorulóban van.[1] Legyen szó háborúkról, gyilkosságokról, kínzásról vagy akár az állatok bántalmazásáról, a statisztikák hosszú távra vetítve csökkenést mutatnak. A legtöbb magyarázat a lassan ható erőkre összpontosít. Norbert Elias szociológus „a civilizálódás folyamatára” hivatkozik. A középkortól kezdődően – ahogyan a népsűrűség nőtt, és a kereskedelem egyre jobban behálózta a világot – különböző normák alakultak ki, hogy az embereknek könnyebb legyen az együttélés. Pinker, a történész Lynn Huntot idézve, egyrészt a felvilágosodás eszméire fektet különös hangsúlyt, másrészt az empátia fejlődésére, amit a

nyomtatás, az írás-olvasás és a regények olvasásának terjedése segített elő.[2]

Mindez teljesen helytálló, a diktatúrák 1980-as évektől kezdődő átalakulása azonban pontosabb magyarázatot kíván. Az ezt megelőző évtizedekben az autokráciák, ha lehet, egyre erőszakosabbak lettek.[3] Ahogyan azt a 2. fejezetben már láttuk, az évente több mint tíz politikai gyilkosságot elkövető diktátorok aránya az 1980-as években hatalomra kerülők között érte el a csúcsot. Aztán történt valami, amitől megváltozott a helyzet.

Az egyik lehetséges magyarázat a háborúk terén tapasztalt visszaesés. A közelmúlt évtizedeiben mind az országok közötti harcok, mind a polgárháborúk ritkábbak lettek.[4] A katonai konfliktusoknak drasztikus hatásuk van, tehát elméletileg ez is állhat a háttérben. Csakhogy még azoknál a diktátoroknál is látványos visszaesést találunk a politikai gyilkosságok terén, akik *nem* vettek részt semmilyen háborúban, sem a saját országukban, sem külföldön.[5]

Akkor minek köszönhető az autokráciák megváltozása? Szerintünk a globalizációval összefüggő gazdasági és társadalmi modernizációhoz köthető erők együttes működésében rejlik a válasz. Mi ezt röviden „modernizációs koktélnak” hívjuk. Ez megnehezíti az erőszakra építő diktátorok működését, és némelyiküket a demokrácia felé tolja. Mások azonban megtalálják a módját, hogyan alkalmazkodjanak a megváltozott környezethez, és a terrorizálást megtévesztésre és manipulációra cserélik.

A modernizációs koktélnak három összetevője van: átállás az indusztriálisról a posztindusztriális társadalomra, a gazdaság és az információ globalizálódása, valamint a liberális nemzetközi rend kialakulása. A folyamatot a részben éppen ezen erőkkel magyarázható hidegháború vége katalizálta. A fejezet hátralévő részében kifejtjük a részleteket, először azonban hadd mutassuk be ezt a bizonyos koktélt.

A modernizációs koktél országokon belül és nemzetközi szinten is működik. Az átállás a posztindusztriális társadalomra az országokon belül zajlik. A munka, az oktatás, az információs technológia és a társadalmi értékek mind megváltoznak. Ez a belső dinamika néha arra ösztönöz egyes diktátorokat, hogy megfélemlítés helyett manipulációt alkalmazzanak. Ahogyan azonban egyre több ország modernizálódik, a koktél hatása kezd kiterjedni a nemzetközi szintre, és a rendszer belülről fakadó tulajdonsága lesz. A kereskedelmi és befektetési mozgások az egyes gazdaságokat fűzik össze, míg a globális média a híradásokat és az információs mezőket. Nemzetközi mozgalmak és országok közötti koalíciók alakulnak ki az új értékek népszerűsítésére – a legfontosabb ezek közül pedig az emberi jogok tiszteletben tartása. Ezek a globális folyamatok néha még a kevésbé fejlett gazdaságokat irányító autokratákat is arra kényszerítik, hogy félelemdiktatúrájukról áttérjenek a spindiktatúrára.[6] A koktél összetevőiről a 7.1.-es táblázat kínál áttekintést.

7.1. táblázat: A modernizációs koktél

Átállás az indusztriálisról a posztindusztriális társadalomra

A kreatív, információban gazdag munka szerepének felértékelődése

A felsőoktatás elterjedése

A „túléléssel kapcsolatos értékek” helyébe az „önkifejezéssel kapcsolatos értékek” lépnek

Az új kommunikációs technológiák elterjedése

Gazdasági és információs globalizáció

A kereskedelem és a pénzügy nemzetközi szintű integrációja

A globális média kialakulása

A liberális világrend létrejötte

A nemzetközi emberi jogi mozgalmak erősödése

Az emberi jogokat és a demokráciát népszerűsítő nemzetközi törvények és intézmények térnyerése

---

Érvelésünk a nyugati társadalomtudományokban már az 1960-as évek óta elismertnek számító „modernizációs elméletet” alkalmazza és vizsgálja felül. Azzal egyetértünk, hogy a gazdasági fejlődés elősegíti a politikai változást,[7] ám ehhez két fontos hozzáfűznivalónk van. Először is, a globális dinamika hatására bizonyos, kevésbé modern diktatúrák „korábban” demokratizálódnak, mert máshogy nem tudják kezelni a környezetükben tapasztalható modernizáció nyomását. A fejlettség szintje nemcsak az egyes országokon belül, hanem a világ egészét nézve is számít. Másodszor, az egyes diktatúrákat demokratizálódásra kényszerítő erők másokat arra késztetnek, hogy új arculatot keressenek diktatúrájuk adaptálásához és életben tartásához. Bár a gazdasági fejlődés az igazi demokráciákat is nyomás alatt tartja, egyes autokratáknak sikerül késleltetniük az átállást azzal, hogy a demokráciának csak a látszatát teremtik meg. A modernizálódás

továbbfejlődése végül ezt a kiskaput is bezárja. Mindenesetre ha elég profin végzik a dolgukat, a spindiktátorok egy ideig késleltethetik a változást. Ebből adódóan, bár a kapcsolat a fejlődés és a demokrácia között továbbra is fennáll, kevésbé nyilvánvalóan és lassabban zajlik, mint azt a modernizációs elmélet egyszerű verziói sugallják.

A statisztikák, a történelemben beazonosítható mintázatok és a diktátorok saját közlései a munkájukban tapasztalt kihívásokról mind-mind bizonyítékot szolgáltatnak a modernizációs koktél működésére. A továbbiakban ezeket tekintjük át.

A posztindusztriális társadalomban rejlő erő

Modernizációs koktélunk első összetevője az *átállás a posztindusztriális társadalomra.* A 18. századi ipari forradalom kezdete óta gyökeresen átalakult a gazdaság, és ezzel a társadalom és a politika is. Sokan ezt egyetlen, elsöprő változásként képzelik el, amely a hagyományos közösségekből egy csapásra moderneket faragott. Ez azonban nem így történt: a változásra valójában két fázisban került sor.

Az elsőben rengetegen költöztek a városokba vidékről, maguk mögött hagyva birtokaikat és műhelyeiket, hogy a gyárakban álljanak munkába. Az emberek megélhetését biztosító mezőgazdaság és az egyes szakmák ismerete a háttérbe szorult, és egyre elterjedtebb lett a tömeges gyártás és a standardizált árucikkek fogyasztása is. A kis, többnyire

önellátó falvakból felépülő társadalmak komplex, egymástól kölcsönösen függő rendszerekké alakultak át. A második fázis a II. világháború után kezdődött, a gazdaságilag fejlettebb országokban. Ebben a szakaszban lettek az „indusztriális társadalmakból" „posztindusztriális társadalmak": a gyártásnál egyre inkább fontosabbak lettek a szolgáltatások, továbbá – ennek jelentőségét pedig nem lehet eléggé hangsúlyozni – az információk előállítása és feldolgozása.

Sok szerző – a szociológus Daniel Belltől kezdve az üzleti elemző Peter Druckeren át a futurológus Alvin Tofflerig – írt már arról, hogyan alakult át ebben a második fázisban az élet a nyugati demokráciákban. Kevesebben vizsgálták, hogy miként változtak meg az autoriter országok. Azok, akik foglalkoztak a témával, általában abból indultak ki, hogy a modernizáció egyenesen a demokráciához vezet. Ahogyan említettük, valóban beazonosítható egy ilyen irányú mozgás – a diktátorok azonban nem egyszerűen beadják a derekukat, inkább alkalmazkodnak a megváltozott környezethez.

De mielőtt még belemennénk a témába, tekintsük át, mi történik a posztindusztriális társadalommá való átalakulás során. A folyamatnak több összetevője is van. Először is, *megváltozik a munka természete.* Az ipar a 20. század végére már nem tudta betölteni Nyugaton a gazdasági növekedés motorjának szerepét. A további fejlődéshez nem egyszerűen több gyárra és hosszabb gyártósorokra volt szükség. Okosabb gépezeteket kellett feltalálni, és okosabban kellett ezeket használni, továbbá olyan új termékek kellettek, amelyekről az

emberek még nem is tudták, mennyit javítanak az életminőségükön. Röviden, innovációra volt szükség.

Az ipar egyre kevésbé tudta kivenni a részét a fejlődésből. Az 1970-es évekre az Egyesült Államokban több lett a szolgáltatási szektorhoz kötődő munkákból, mint a kétkeziekből.[8] Egyre kevesebben dolgoztak gyárakban,[9] a mechanikus munkafolyamatokat egyre inkább robotok végezték. Azok az emberek, akik megtarthatták az állásukat, többnyire inkább az agyukat, és nem az izmaikat használták. Egyre több informatikus és technológiai elemző, folyamatmérnök és programozó, dizájner és marketinges, könyvelő és menedzser dolgozott.[10] Kísérleteztek, problémákat oldottak meg, adatokat gyűjtöttek, és értelmezték azokat.

Mindeközben az egyre nagyobbra hízó szolgáltatási szektor még több kreativitást igényelt az emberektől. Természetesen maradt még épp elég gondnok és hamburgeres. Velük szemben azonban napról napra nőtt a tanácsadók, építészek, mérnökök, orvosok, tudósok, művészek, dizájnerek, szórakoztatóipari szereplők, sportolók és újságírók száma – az ilyen és ehhez hasonló foglalkozásokat az urbanista Richard Florida a „kreatív osztály” kategóriába sorolja.[11] Ebbe az osztályba 2015-re az Egyesült Államokban már 52 millióan tartoztak, vagyis a teljes munkaerő körülbelül harmada.[12] Az arány két szélsőértéke Nyugat-Európában 26 százalék (Portugália) és 54 százalék (Luxemburg) volt.

A szóban forgó munkák – legyen szó pénzügyi termékekről, egészségügyi kezelésekről, vagy akár zenei előadásokról – mind

komoly szakmai tudást és eredeti gondolkodást igényelnek. Értékük inkább az általuk megtestesített információkból ered, mint az azt megtestesítő tárgyakból. A digitalizáció korában az információs árucikkek a végtelenségig reprodukálhatók, és lényegében zéró költséggel juttathatók el egyik helyről a másikra. Ez elképesztő méretgazdaságosságot jelent.[13]

Az autoriter vezetőknek a növekedés forrásainak megváltozása komoly dilemmával járt. Sztálin és Mao még úgy duplázhatta meg a GDP-t, hogy gyári munkára kötelezte a parasztokat, vagyis az eredménynek emberi szempontból nagyon magas ára volt. Abban az időszakban a munka kikényszerített újraelosztása könyörtelen, de célravezető módja volt a termelés fokozásának. A sztálinista ipar hatékonyságot nélkülöző szervezése ellenére még mindig produktívabb volt a gyári munka, mint a mezőgazdaság.[14] Amikor azonban a haladás már képzelőerőt igényelt, a Sztálin-féle kényszerítés nem működött, erőszakkal pedig nem lehetett rávenni az embereket a gondolkodásra.[15] A bürokratikus szigor gátolta az innovációt, ami szinte kötelezően a szabályok megszegésére épül. Az ideológia még halálosabbnak bizonyult.

A spindiktatúra úttörőjeként ismert Li Kuang-jao ezzel már az 1990-es években tisztában volt. Ahogyan egy interjúban fogalmazott:

> Korunk magas szintű technológiája önmagában nem elég, csak belső motivációval rendelkező, önálló munkaerő segítségével lehet kihozni a legtöbbet a fejlett gépekből. Mire megyünk 100

> millió dollárt érő gépparkkal egy gyárban, ha nem tudunk ebből 95 százalékos vagy még nagyobb hatékonyságot kihozni a minőség-ellenőrzési körökkel, úgy, hogy a japánokhoz hasonlóan a mérnököket is bevonjuk a termelés folyamatába? … Az ember egyszerűen nem kérheti azt a magasan képzett munkaerőtől, hogy miután kilépett a gyár ajtaján, hagyja abba a gondolkodást.[16]

Magasan képzett munkaerő? Ezzel újabb fontos szemponthoz érkeztünk el. Nemcsak a munka természete változott meg, hanem az oktatás jelentősége is. Az iparosodott korban a kapitalisták lobbiztak az államnál, hogy alapítson még több általános iskolát.[17] Az eredményes gyári munkához képzett dolgozókra volt szükségük. Az alapvető írni-olvasni tudás és a számtani ismeretek jól jöttek, de a jellem és a fegyelmezettség számított igazán. A parasztok közül besorozott leendő gyári munkásoknak meg kellett tanulniuk órákon át ülni, és unalmas, ismétlődő feladatokat végezni. Figyelmesnek, tisztelettudónak, „pontosnak, engedelmesnek és józannak” kellett lenniük.[18] Ezek a jellemvonások természetesen politikai szempontból is kapóra jöttek. Az általános iskolai tanárok az állam kegyeit keresve alázatot és hazafiságot neveltek a gyerekekbe, és a helyesnek tartott szocializáción még a középiskolákban is dolgoztak.

A felsőoktatás azonban egészen más kérdés. Amikor az országok beléptek a posztindusztriális termelés korába, újfajta emberi tőkére volt szükségük. Az alapvető ipari munkák

elvégzéséhez elég az általános és középiskolai végzettség, ahhoz azonban, hogy egy ország versenyképes maradjon más fejlett gazdaságokkal szemben, felsőoktatást végzett dolgozókra van szüksége.[19]

Ennek kapcsán az autokratáknak az jelenti a fő nehézséget, hogy a felsőoktatásnak szerves része a szabad gondolkodás. A főiskolai és egyetemi kurzusokat szinte lehetetlen teljesen fertőtleníteni, a kritikus gondolkodás jellemzően nem tűri meg a kontrollt. Azok, akik hétfőn még az elektródák működéséről tanulnak, kedden talán már a választási folyamatokat is megvizsgálják közelebbről. Az analitikus, kommunikációs és szervezői képességeket sok különböző célra lehet használni – többek között kormányellenes tüntetések lebonyolítására.[20] Az élvonalban járó kutatói munka ugyanakkor természetéből adódóan nemzetközi szinten zajlik, vagyis így rejtett üzenetek is eljuthatnak a résztvevőkhöz a külvilágról. Mindezek miatt a diktátoroknak különösen nehéz a dolguk a felsőoktatással.

Vegyünk egy szemléletes példát! Az 1950-es évek elején a Szovjetunióra a fokozott konformizmus volt jellemző. Sztálin nem sokkal korábban kegyetlen „antikozmopolita kampányt” folytatott: zsidó származású orvosokat tartóztattak le, és kémeknek titulálva kivégezték őket. A Moszkvai Állami Egyetem jogi karán az elsőévesek kurzusa lényegében „durva ideológiai agymosásból” állt, ahogyan egy ottani diák fogalmazott később. Hiába volt idealista kommunista, ez a hallgató azon kapta magát, hogy kérdések merültek fel benne az állampárttal kapcsolatban. Hogy mi szította a kételyt?

Valamelyik másként gondolkodó pamfletje? Nem, valójában Marx, Engels és Lenin klasszikus szövegei, amelyek egytől egyig – írta az idézett tanuló – „részletes kritikát tartalmaztak a másik állításairól, ellenérvek rendszerét építették fel, és elméleti eszközökkel megalapozott következtetéseket kínáltak”.[21] Ezek a szövegek Mihail Gorbacsovot nem tették antikommunistává. Ugyanakkor – és ez a régi rezsim szempontjából talán még veszélyesebb volt – megtanították gondolkodni.

Feltehetnénk a kérdést, hogy a hideg fejjel gondolkodó diktátorok miért nem zárták be ezeket az egyetemeket. Mao és Pol Pot egy ideig próbálkozott ezzel, Pinochet pedig harmadával csökkentette a főiskolai képzésre felvett hallgatók számát.[22] Mások szerint azonban gazdasági értelemben túl nagy árat kellett volna fizetni. A diktátoroknak a növekedés elősegítéséhez és a katonai fenyegetések elleni védelem kiépítéséhez felsőoktatásban részesült emberekre volt szükségük – úgyhogy támogatták is a magas szintű képzést. 1950-ben az átlagos nem demokráciákban még szinte senkinek sem volt BA-s végzettsége, 2010-re a 15 év feletti állampolgárok 6 százalékának már igen. Egyes autoriter országokban az arány meghaladta az átlagos demokráciáét (9,5 százalék) – sőt még a magas jövedelmű demokráciákét is (14,6 százalék).[23] Szingapúrban 2010-re már a 15 év feletti állampolgárok 30 százaléka diplomázott valamilyen felsőoktatási intézményben, az oroszoknál ez az arány 25 százalék volt, a kazahoknál 14 százalék. 1950-ben az arány mindhárom országban 2 százalék alatt volt.[24]

Ahogy növekedtek a számok, a diktátorok igyekeztek kármentést végezni. Az egyik lehetőség az volt, hogy csak a műszaki területeken engedélyezték a részvételt a felsőoktatásban – ez volt a szovjet módi. Ahogyan Sztálin magyarázta H. G. Wells brit regényírónak, „az oktatás olyan fegyver, amelynek hatása attól függ, milyen kezekben van”.[25] Sztálin és utódai arra törekedtek, hogy a stabilitás megőrzése érdekében használják ezt a fegyvert. A szovjet matematika és fizika világszintű lett, míg a társadalomtudományokat a marxizmussal és leninizmussal helyettesítették.[26]

Ugyanakkor még a reáltudományok területén is becsúsztak hibák. A magfizikus Andrej Szaharov az 1950-es évek során segített kifejleszteni a szovjet hidrogénbombát. Az 1960-as években azonban lelkiismeret-furdalása támadt. A kétely forrása esetében sem valamelyik szabadgondolkodó pamfletje volt, hanem maga a munka. Nyikita Hruscsov szovjet vezető 1961-ben úgy döntött, vissza kell térni a légkörben folytatott nukleáris tesztekhez. Szaharov szemében ez határozott lépést jelentett a termonukleáris háború felé, amelynek rettenetes potenciális következményeivel tökéletesen tisztában volt. Nemzetközi hírnevét kihasználva globális együttműködést szorgalmazó, szenvedélyes hangvételű írást publikált egy nyugati lapban. A szövegben figyelmeztetett arra, hogy „az emberek elméjét megfertőzhetik a széles körben népszerű mítoszok, amelyekkel a közveszélyes álszentek és demagógok véres diktatúrákat építhetnek fel”.[27] „A szovjet

hidrogénbomba atyjából” a másként gondolkodók mozgalmának atyja lett.

Akik a fent említett műszaki oktatásban részesültek, azok még akkor is kaptak a kezükbe eszközöket az állami kontroll megkerülésére, ha egyébként nem foglalkoztak a politikával. A szovjet főnökök rossz szemmel néztek a nyugati rockzenére, nem szerették a felforgató tartalmú dalszövegeket. A hamisítók azonban úgy készítettek másolatokat a legsikeresebb külföldi albumokról, hogy leselejtezett röntgenlemezekbe vájtak barázdákat.[28] Az észtek az 1970-es és 1980-as években olyan mikrocsipeket vásároltak Finnországban, amelyek lehetővé tették, hogy tévékészülékeikkel a finnek adását is foghassák. Miután valaki rájött, hogy higany segítségével javíthat a tévéantennája működésén, elkapkodták a boltokból a hőmérőket.[29] A műszaki ismeretek, amelyekkel az emberek a hatóságokat szolgálták, azt is lehetővé tették számukra, hogy megkerüljék a cenzúrát.

A régi időkre jellemző elnyomás ebben a megváltozott környezetben már nem volt fenntartható. Sztálin az 1930-as években még mondhatta volna Szaharovról, hogy japán kém, és kivégeztethette volna a Lubjanka börtön alagsorában. De akkor milyen jogon számíthatott volna úttörő felfedezésekre a magfizikusok következő nemzedékétől?

A helyzet azonban a diktátorok szempontjából valójában még ennél is rosszabb volt. Egy harmadik, a fentiekkel összefüggő problémával is szembesülniük kellett. A felsőoktatás és a kreatív munka elterjedése újabb felforgató erejű fejlődést

vont magával. Ez az állampolgárok *meggyőződéseivel és az általuk fontosnak tartott értékekkel* függött össze.

A Michigani Egyetem politológiaprofesszora, Ronald Inglehart vezette kutatócsapat az 1980-as évek eleje óta tanulmányozza az értékek fejlődését. A csapat körülbelül ötévente szervez reprezentatív közvélemény-kutatást közel száz olyan ország felnőtt állampolgárainak körében, amelyekben a Föld népességének közel 90 százaléka él. Globális értéktérképük, amellyel az 1. fejezetben már találkoztunk, a szexuális normáktól kezdve a személyiségvonásokon át a vallás és a hazafiság témájáig mindenre kiterjed. Az eredményekben látványos mintázatok rajzolódnak ki. Ahogyan az országok gazdasága fejlődik, állampolgáraik meggyőződéseiben és az általuk fontosnak tartott értékek területén is kiugró változások állnak be. Természetesen eltérő, hogy a különböző országokban pontosan mikor, mely jövedelmi szinteken kerül erre sor – a változás kezdete és sebessége az adott helyi, vallásos és történelmi örökségtől függ. Ezzel együtt mintha mindenhol ugyanolyan evolúció nyomait látnánk.

Az első változás az országok iparosodásával párhuzamosan történik. A falu hagyományos kultúrája, amelynek alapja a vallás és az egyes családi szerepek, átadja a helyét a „szekuláris-racionális” értékeknek, amelyek alapja már az ember alkotta törvények világa. A személytelen procedúrák egyre fontosabbak lesznek a személyes kapcsolatoknál, amelyek a sűrűn lakott nagyvárosok és óriási gyárak társadalmaiban már nem egykönnyen fenntarthatók. Ennek önmagában még nem kellene

aggasztania az autoriter vezetőket, elvégre ők felelnek a törvényekért és hivatalos procedúrákért.

A valóban forradalmi változás a második fázisban zajlik le. A mezőgazdasági és iparosodott érában az emberek többsége még a túlélésért küzd. A posztindusztriális korban azonban, amikor egyre többen élnek bőségben, már kevésbé a megélhetésért, sokkal inkább az életminőségük javításáért dolgoznak. Egyre többen úgy látják, társas identitásuk a személyes választásukban gyökerezik, és nem egyszerűen születésüknél fogva adott – ráadásul olyasvalamiről van szó, amit „ki kell fejezniük". Az emberek egyre toleránsabbak és individualistábbak, kevésbé hódolnak be a hatalomnak, és szívesebben vesznek részt civil és politikai eseményeken. Inglehartot idézve a „túléléssel kapcsolatos értékek" helyébe az „önkifejezéssel kapcsolatos értékek" lépnek.[30]

Ez nem mindenkivel ugyanakkor történik. Bár az ipar veszít jelentőségéből a posztindusztriális korban, azért nem tűnik el. A mezőgazdasági és ipari dolgozók egy ideig még többségben is maradnak. Ha romlanak a kilátásaik, visszatérhetnek a „túlélési", illetve „hagyományos" értékekhez. A kétkezi munkások gyakran neheztelnek az információs gazdaság dolgozóira és az ő posztmodern perspektíváikra. A posztindusztriális kor eleinte a kultúrák közötti konfliktusok időszaka. Ezek pedig felerősödhetnek, ahogy az iparosodott korban még többségben lévőkből egyre inkább kisebbség lesz.

A posztindusztriális társadalomra való átállás utolsó szempontja a *technológiával* kapcsolatos. Az újfajta,

információkban gazdag munkához újfajta média szükséges, aminek leglátványosabb példája az internethasználat elterjedése. Hogy megértsük ennek jelentőségét, tekintsük át, az online üzenetküldés mennyiben más, mint a korábbi módszerek.

A 20. század közepének legfontosabb médiumai, a rádió és a televízió az „egytől sokhoz” elvre épülnek – a sugárzás egyetlen forrásból jut el nagy közönséghez. Ezekhez a médiumokhoz jobban illik a központosított politika, legyen szó autokráciáról vagy az elit kezében lévő demokráciáról. A rádió és a televízió sokat segített a régi idők diktátorainak a hatalomdemonstrációban és a félelemkeltésben. „Rádió nélkül nem juthattunk volna hatalomra, vagy nem használhattuk volna úgy, ahogy” – magyarázta Goebbels.[31] Az „egytől sokhoz” elvére épülő médiumokat emellett viszonylag könnyű cenzúrázni: néhány stúdió igazgatásával lényegében a teljes sugárzás kézben tartható.

Az internet ezzel szemben a „soktól sokhoz” elvére épül. Sok felhasználó léphet egy időben interakcióba számos másikkal. Szinte zéró költséggel gyárthatnak saját tartalmat, lényegében felépíthetik a saját médiájukat. Az interneten ugyanakkor minden visszakereshető. A Google-nak és más keresőmotoroknak köszönhetően minden tűt megtalálunk minden szénakazalban. A széles sávú internetkapcsolattal rendelkezőknek pedig az üzenetek (akár fényképek és videók) küldésekor és fogadásakor tulajdonképpen nincs költségük, még akkor sem, ha az adatok óriási távolságot tesznek meg.

A média ezen vonásai több szempontból is összefüggenek a politikával. Az internet „soktól sokhoz” interfésze, visszakereshetősége, és az információküldés alacsony határköltsége egyedülálló lehetőséget kínál arra, hogy a hasonlóan gondolkodók hálózatokba tömörüljenek. Ahogy egyre többen használják az internetet, a különféle hálózatok organikusan kialakulnak. Az interneten ugyanakkor nehéz megvalósítani átfogó cenzúrát. Már nem elég kézben tartani néhány központi jelentőségű stúdiót. A kreatív munkák megkönnyítése mellett az internet a társadalom kreatív rétegét is ellátja utánpótlással. A tájékozottak gyakran itt ismerkednek össze. A félelemdiktátorok az oszd meg és uralkodj elvével dolgoznak, elszigetelik egymástól az ellenfeleiket, és tönkreteszik őket. Az internet azonban épp ellenkezőleg működik, összehozza az embereket.[32]

A fentiekben taglalt négy változás – a munka, az oktatás, a társadalmi értékek és a kommunikációs technológia természetében – megnehezíti azon diktátorok dolgát, akik a régi módszerekkel akarnak uralkodni az állampolgáraikon. A szigorú törvényalkotás és a bürokratikus szabályozás dühös reakciókat vált ki a korábban engedelmes csoportokból is. Ezek már új képességekre tettek szert, és saját hálózatokat alakítottak ki, így könnyebben ellenállnak a rezsimnek. Az erőszakos elnyomás és az átfogó cenzúra ugyanakkor ellehetetlenítik a haladáshoz nélkülözhetetlen innovációt. A társadalom magasan képzett, kreatív rétege, amelynek nagy igénye van az önkifejezésre és a részvételre, megnehezíti, hogy

a diktátorok megakadályozzák a rendszer átalakulását valamiféle demokráciává.

Amíg azonban ez a réteg nem túl széles, és a vezetőnek rendelkezésére állnak az ahhoz szükséges erőforrások, hogy kooptálja vagy cenzúrázza a tagjait, kialakíthat spindiktatúrát. Legalább egy időre lekenyerezheti a tájékozottakat a kormányhoz kötődő szerződésekkel és privilégiumokkal. Amíg lojálisak maradnak hozzá, tolerálja a szűk körnek szóló magazinjaikat, honlapjaikat, valamint a nemzetközi kapcsolatépítést szolgáló eseményeiket. Még fel is bérelheti a kreatív szakmák egyes képviselőit, hogy segítsenek felépíteni valamilyen alternatív valóságot a tömegeknek. Egy Szaharov ellen természetesen nem válik be ez a stratégia – a Szaharovok azonban ritkák. A modern, központilag vezérelt, tömegeket elérő média korában nem sok vizet zavarnak.

A tájékozottak kivásárlása erőforrás-igényes feladat. Amikor erőforrásból kevés áll rendelkezésre, a spindiktátorok a cenzúrához fordulnak, ami gyakran olcsóbb. Nem kell mindent cenzúrázniuk: az a lényeg, hogy megakadályozzák, hogy az ellenzéki média tömegeket érjen el. Itt pedig kapóra jön a kulturális változás egyenetlen dinamikája. A posztindusztriális kor elején a legtöbb ember még mindig az iparosodás korából származó értékeket vallott. Konformisták voltak és kockázatkerülők. A kevésbé tájékozott réteg tagjai a bennük gyűlő harag, a gazdasági eredetű feszültség és a hagyományhoz való ragaszkodás miatt elidegenedtek a kreatívoktól. A spindiktátorok kihasználhatták ezt a viszonyulást,

felhergelhették a kétkezi munkások maradékát az „ellenkultúrával” szemben, miközben hűtlennek, szentségtörőnek vagy szexuálisan deviánsnak bélyegezték az értelmiséget. Az ilyen besározással megakadályozhatták, hogy híveik ténylegesen meghallják, miről beszél az ellenzék.[33]

Amíg a tájékozottak rétegének nincs nagy befolyása, a manipuláció jól működik. A diktátorok úgy söpörhetnek félre politikai követeléseket, hogy közben nem teszik tönkre a kreatívok gazdaságát, és nem leplezik le saját könyörtelenségüket a nyilvánosság előtt. Miután azonban a tájékozottak rétege megnő, és ez a réteg egyre több képességet és erőforrást gyűjt össze, kialakítja a saját médiáját, és a népesség szélesebb körében is elterjeszti a különböző értékeit, a diktátoroknak még a megtévesztés szakértőinek bevonásával is egyre nehezebb megőrizniük a kontrollt. Arról nem is beszélve, hogy a modernizációs koktél nemzetközi hatásai még a sikeres hazai működésnek is útjába állnak.

Hálózati hatások

A modernizációs koktél második összetevője a *gazdasági és információs globalizáció.* Ahogyan egyre több ország lépett be a posztindusztriális korba, gazdaságaik és médiájuk is egyre több szállal kapcsolódott egymáshoz. Ennek köszönhetően a modernizáció az országhatárokon belül zajló folyamatból világszintű tendencia lett. Az egyes országok tájékozott állampolgárai a liberális véleménynyilvánításon és

aktivizmuson keresztül saját hálózatokat építettek ki maguknak.[34] Ezek összehangolt munkával nyomást gyakoroltak a fennmaradó diktatúrákra – köztük a kevésbé modernekre is. A régi stílust képviselő autokraták az évek során egyre sebezhetőbbé váltak.

A gazdasági integráció 1945 óta alaposan átalakította a világot. Sok diktatúrát beszippantott ez a folyamat. Többségük a II. világháború végét követően szinte teljesen felélte azt, amit megtermelt. Az átlagos nem demokrácia csak a megtermelt javak 10 százalékát exportálta, és jövedelme mindössze 8 százalékát költötte importra. A 2000-es évek közepére azonban már a megtermelt javak 43 százalékát exportálta – ez körülbelül kétszerese volt a II. világháború előtti legmagasabb aránynak –, és a GDP 33 százalékát költötte importra.[35] A multinacionális vállalatok globális termelési láncai keresztülhúzódtak a földrészeken. Az ilyen vállalatok 2019-re már 82 millió embert alkalmaztak, akik más országokban, gyakran autokráciákban éltek.[36]

A diktátorok nemcsak a termékek piacára akartak betörni, hanem a globális pénzmozgás csatornáit is használni akarták. Sokan már az 1980-as években felfoghatatlan összegeket kölcsönöztek. Az OPEC olajár-emelkedése során több száz milliárd dollárra tett szert alig néhány, olajban gazdag ország, amelyek nyugati bankokban helyezték el a bevételeiket. Ezek aztán a pénz nagy részét a fejlődő világ diktatúráinak kölcsönözték. Az adósságok az egekbe szöktek. A Szovjetunió adósságai a nyugati hitelezők felé 1971 és 1988 között 2 milliárd

dollárról 42 milliárd dollárra nőttek, Lengyelországé 1-ről 39 milliárdra.[37] Ugyanebben az időszakban Brazília külföldi adóssága 8-ról 118 milliárd dollárra emelkedett, Mexikóé 8-ról 99 milliárdra, Argentínáé 6-ról 59 milliárdra.[38] 1990 után azonban már a közvetlen külföldi befektetés szárnyalt. Ez a medián autoriter országban a GDP 6 százalékáról (1990) 26 százalékára nőtt (2010).[39]

Az integrálódást emellett az újfajta kommunikációs technológia is elősegítette. Ahogyan az internet összekapcsolta a kormányukkal szemben kritikus állampolgárokat az országokon belül, úgy határokon átívelő hálózatok is kialakultak. A diktátoroknak tehát a teljes körű cenzúra megvalósítása érdekében vagy teljesen el kellett szigetelniük az országukat az internettől, vagy szűrniük kellett az adatforgalmat. Azután viszont, hogy az internet egyre inkább beépült a világgazdaság infrastruktúrájába, a teljes bojkott túlságosan is költséges lett volna. 2014-re a globális árukereskedelem 12 százaléka az interneten keresztül zajlott.[40] 2017-ben már a szolgáltatások feléért digitális csatornán keresztül fizettek, összesen nagyjából 2,7 billió dollár értékben.[41] Addigra a McKinsey tanácsadó cég szerint a nemzetközi adatforgalom már nagyobb hatást gyakorolt egy-egy gazdaság növekedésére, mint akár a kereskedelem, akár a közvetlen külföldi befektetés.[42] A régimódi cenzúra – vagyis hogy a diktátorok alatt az állampolgárok csak néhány kormánypárti adást nézhettek vagy hallgathattak – egyre kevésbé volt fenntartható.

A kommunikációs technológia fejlődésével a média is globalizálódott. Ebben a folyamatban szimbolikus fejlemény volt a CNN, az első ténylegesen nemzetközi tévécsatorna sikere. Az 1980-ban alapított csatorna 1992-re 83 országban 53 millió nézővel rendelkezett – 15 évvel később már 260 millió háztartást ért el.[43] Sikere nyomán elszaporodtak a hasonló ambíciójú csatornák. A BBC 1994-ben 24 órás hírcsatornát indított, a katari székhelyű al-Dzsazíra pedig 1996-ban vezette be nemzetközi hírszolgáltatását.[44] Ahogyan arról a 6. fejezetben már volt szó, egyes spindiktátorok a 2000-es években megalapították saját nemzetközi csatornájukat.

A globalizáció – minden vetületével – óriási reményekkel kecsegtetett. Egyesek úgy képzelték, a nemzetközi kereskedelem a politikai ismeretek elterjesztésével aláássa majd a diktatúrák működését. Ahogyan az amerikai elnök, George H. W. Bush fogalmazott 1991-ben: „A Földön még egyetlen országnak sem sikerült rájönnie, hogyan importáljanak árucikkeket és szolgáltatásokat a világ összes tájáról úgy, hogy közben az eszméket feltartóztatják a határon.” Mások úgy vélték, a befektetői verseny liberalizálódása kényszeríti majd az autokratákat változásra. Az információs forradalom kapcsán hasonló véleményeket fogalmaztak meg. Clinton elnök úgy látta, hogy a gondolat szabadsága „terjedni fog a mobiltelefonokon és modemeken keresztül”.[45] Az internetet „a felszabadulás technológiájának” kezdték nevezni, amely segít az elnyomott társadalmaknak letépni a láncaikat.[46] Megint mások úgy vélték, a CNN-hez hasonló, nonstop adást kínáló

hírcsatornák majd rávilágítanak az emberi jogi bűncselekményeket elkövetők tetteire, és hozzájárulnak működésük beszüntetéséhez. Az ENSZ-főtitkár Butrosz Butrosz-Gáli a CNN-t „a Biztonsági Tanács 16. tagjának” titulálta.[47]

Az efféle várakozásokról bebizonyosodott, hogy túlzóak voltak. Nincs meggyőző bizonyíték arra vonatkozóan, hogy a kereskedelmi és befektetési folyamatok önmagukban politikai változást katalizálhatnának.[48] Az üzletemberek túl következetlenek, feledékenyek és profitorientáltak ahhoz, hogy politikai téren valódi bírákként tevékenykedjenek. Azok a sokat exportáló országok, amelyek kereskedelmi partnerei tiszteletben tartják az emberi jogokat, jellemzően maguk is jobban tiszteletben tartják őket, de ez valószínűleg nem a kereskedelemnek mint olyannak köszönhető, hanem a kormány és az emberi jogi szervezetek felől érkező nyomásnak.[49] A közvetlen külföldi befektetők látszólag jobban kedvelik az emberséges demokráciákat, talán mert azokban több a fék és az ellensúly, transzparensebb a szabályozás, vagy több a tanult, kreatív dolgozó.[50] Akadnak azonban látványos kivételek. Az azt követő öt évben, hogy a kínai katonák a pekingi Tienanmen téren lemészárolták a diáktüntetés résztvevőit, a közvetlen külföldi befektetés Kínában több mint megnégyszereződött.[51] A tragédiát követő évben, 1990-ben még körülbelül 21 milliárd dollár volt ez az összeg, 2019-re azonban már 1,8 billió dollárra rúgott.[52] Amikor pénzt lehet keresni, a borzalmak emléke villámgyorsan elhalványul. A bankok pedig a jelek szerint nem korlátozzák a kölcsön folyósítását humanitárius alapon.

Az internet politikai hatásairól is az derült ki, hogy bonyolultak és kontextusfüggők. A net egyszerre erősíti meg a kormánykritikus tüntetőket, és teszi könnyebbé az állami megfigyelést.[53] Ami a globális tévés híradást illeti, a CNN kezdetben nagyra értékelt működésén 1980 után gyengített a nemzetközi tájékoztatás terén zajló költségcsökkentés. A nemzetközi hírek aránya a teljes amerikai médiában 2014-re „olyan alacsonyan volt, mint még soha”.[54] A kutatások pedig egyelőre nem találtak egyértelmű bizonyítékot „a CNN-hatásra”, vagyis arra a feltételezésre, hogy a hatásos médiabeszámolók cselekvésre ösztönzik a nyugati kormányokat.[55]

A globalizáció egyik összetevője sem bizonyult csodaszernek. De amikor összeállnak, és elkeverednek koktélunk más alkotóelemeivel, sokkal komolyabb hatást érnek el. A közösségi médiából a globális tévéadásba kerülő anyagok időnként kicsit megnehezítették a diktátorok dolgát, különösen azokét, akiknek a pozícióját a gazdasági globalizáció és a hazai modernizáció már amúgy is megingatta. Az al-Dzsazíra beszámolói a 2011-es tuniszi demonstrációkról segítettek beindítani az arab tavasz néven ismert tüntetéssorozatot. Az anyagok nagy része „mobiltelefonnal rögzített videó volt, amelyeket civilek készítettek az eredeti helyszíneken, és a Facebookra tettek fel”.[56] Tunézia, amely Zín el-Ábidín ben Ali diktátor 24 évig tartó uralma alatt gazdagabb és műveltebb ország lett, óvatos lépéseket tett a demokrácia felé.[57]

Vagy vegyünk egy korai, sokat idézett esetet, a mexikói zapatista felkelést. 1994 januárjában egy csapat őslakos gerilla

jött elő a dzsungelből, hogy elfoglaljon négy kisvárost a chiapasi hegyekben. A helyiek már évszázadok óta kukoricát és kávét termesztettek a sziklás domboldalakon. Az Észak-amerikai Szabadkereskedelmi Egyezmény azonban, amelyet nem sokkal korábbban írtak alá az Egyesült Államokkal és Kanadával, azzal fenyegetett, hogy olcsó helyettesítőkkel árasztják el a piacot. Ahogyan a gerillák képviselője – a símaszkos, pipás Subcomandante Marcos – fogalmazott: „A szabadkereskedelmi egyezmény Mexikó őslakosai számára felérhet egy halálos ítélettel.”[58]

Carlos Salinas, a mexikói elnök 15 ezer katonát küldött a helyszínre harci helikopterekkel, hogy bombatámadást hajtsanak végre. „Minden elképzelhető eszközt bevetettünk a gerillák likvidálása érdekében” – nyilatkozta később.[59] De aztán váratlanul egyoldalú tűzszünetet jelentett be, és odaküldte az egyik bizalmasát tárgyalni. A fordulat meglepte a támogatóit. Az egyik tévémágnás arra próbálta rávenni, hogy végezzen a lázadókkal, ahogyan az egyik korábbi elnök is megöletett diákokat 1968-ban.[60] „Erre azt mondtam neki, hogy már más idők járnak, meg kell hallgatnunk az igazságos bánásmódra irányuló, jogos követeléseiket” – emlékezett vissza Salinas.

Hogy miért jártak más idők? Először is, míg a parasztok és a katonák közti korábbi összecsapások csak kevéssé keltették fel a média figyelmét, ez az eset hatalmas hullámokat kavart. Egy elszigetelt közép-amerikai területen zajló zavargás hirtelen bekerült a globális híradásokba. „Ez valami újdonság volt,

ilyesmit még nem látott a világ, hamar felkeltette az emberek figyelmét” – magyarázta Salinas.[61] Mexikóvárosban középosztálybeli tüntetők lengettek „Elég a népirtásból!” feliratú táblákat.[62] Észak-Amerika- és Európa-szerte szimpátiatüntetések kezdődtek.[63]

Az, hogy a világ ilyen gyorsan reagált a történtekre, részben az internet újdonsült hatalmáról árulkodott. Néhány évvel korábban egyes chiapasi civil szervezetek még azért vásároltak maguknak szervert, hogy ne menjen el annyi pénzük a faxolásra.[64] Hamarosan globalizációellenesek, környezetvédők, szakszervezetisek, emberi jogi aktivisták, feministák és őslakospártiak világméretű hálózatában találták magukat. Amikor pedig Salinas katonái lesújtottak, ez a hálózat már készen állt. Alighogy lerohanták a falvakat, már be is járták a világot a történtekről készült fényképek és videók, a hírcsatornák pedig lecsaptak ezekre.

Salinas stratégiai fordulatának második oka az időzítés volt. 1994-ben különösen fontos elnökválasztás közeledett, Mexikó gazdasága pengeélen táncolt. Óriási mennyiségű spekulatív pénz áramlott az országba, ami fellendítette a közép- és a munkásosztály költekezését. A politikai erőszak azzal fenyegetett, hogy elüldözi a befektetőket. Az egyik elemző úgy fogalmazott, hogy a gazdaság „nagyszabású bizalmi játék”,[65] Salinas pedig nem kockáztathatta meg, hogy kidurrantja a lufit. Az amerikai nagykövet, James Jones figyelmeztette, ha eltiporja a zapatistákat, a Wall Street úgy elhajítja, „akár egy forró

krumplit”. Azt mondta az elnöknek, hogy „egy 24 órás háborús közvetítés a CNN-en megteszi a hatását”.[66]

Ha a hatóságok korábban kapnak észbe, lekapcsolhatják a gerillák internet-szolgáltatását, így a hírek nem jutnak el a világsajtóhoz. Salinas tábornokai azonban még mindig régimódi felfogással háborúztak. Azt gondolták, klasszikus gerillafelkeléssel van dolguk, ám nagyobbat nem is tévedhettek volna. Ahogyan José Ángel Gurría, Mexikó külügyminisztere fogalmazott, ezt a háborút nem fegyverekkel és gránátokkal vívják, hanem „tintával és írott szavakkal az interneten”.[67]

Salinas rezsimje, amely már egyébként is félúton volt a félelemdiktatúrától a spindiktatúra felé, kénytelen volt kevesebb erőszakon alapuló stratégiát bevetni.[68] Az ország az internetes kommunikáció, az egész világot elérő hírcsatornák és a pénzügyi sebezhetőség együttes hatására arra kényszerült, hogy gyorsan integrálódjon a globális tőkepiacba. Ez állt tehát a változás mögött – és még valami, amire mindjárt rátérünk.

Jogügyek

Modernizációs koktélunk harmadik összetevője *a liberális nemzetközi rend kialakulása*, aminek fontos katalizátora a globális emberi jogi mozgalom elindulása. A 20. század végén a progresszív értékeket valló, gyakran jogi háttérrel rendelkező, tájékozott emberek kis csoportjai világszerte összeálltak, és létrehozták a liberális civil szervezetek hálózatát. A globális média, a nemzetközi jogrend és különböző innovatív

módszerek segítségével nyomást gyakoroltak a kor könyörtelen diktátoraira. Ez a hálózat csinált a zapatista felkelésből sok vitát kiváltó ügyet.

A szóban forgó aktivisták számos problémával nehezítették meg a régimódi autokraták életét. „Nehéz történelmet írnunk – panaszkodott egy afrikai erős ember 2009-ben. – Úgy kell megvalósítanunk a saját francia forradalmunkat, hogy közben az Amnesty International a vállunk mögül figyel.”[69] A kérdéses uralkodó, Laurent Gbagbo kilenc évvel korábban lett Elefántcsontpart elnöke. 2011 áprilisában lázadókból, francia katonákból és az ENSZ kéksisakosaiból álló csapat vonszolta ki őt az elnöki bunkeréből. Gbagbo ugyanis nem volt hajlandó elismerni vereségét egy nemzetközileg ellenőrzött választáson. A világ vezető kakaóbab-termelő országának fővárosában bujkálva kapaszkodott a hatalmába, miközben támogatói a palota kapuján túl tomboltak.[70]

Nem sokkal korábban még ő jelentette az országa reményét egy szebb jövőre. A posztkoloniális Elefántcsontpart diktátora, Félix Houphouët-Boigny 33 évig tartó uralma alatt Gbagbóból ellenzéki lett, aki a demokráciára való átállást követelte. Miután azonban megválasztották elnöknek, megváltozott. A „péknek” becézett Gbagbo (az eredeti szó a szlengben rafinált manipulátort jelent) északi riválisa, Alassane Ouattara támogatóit terrorral sújtotta. A 2005-ös választást eltörölte, 2010-ben azonban országos szavazást rendezett, ahol azzal szembesült, hogy kevesebb támogatója van, mint északi ellenfelének. Amikor már csak pár millió dollárja maradt,

Gbagbo visszavonult a bunkerébe, miközben kint ezrével vesztek oda az emberek a harcokban.

Gbagbo 1999-ben még nem tudott mit kezdeni Szlobodan Milosevics szerb diktátor makacsságával, aki Koszovó kapcsán szembeszegült a NATO-val. „Mit gondol Milosevics, mit tehet úgy, hogy az egész világ ellene van?” – kérdezte a tanácsadóitól.[71] 2011-ben azonban már Gbagbo volt „az egész világ ellen”. A Nemzetközi Törvényszék által emberiségellenes bűnökkel vádolt Gbagbo követve a szerb erős embert Hágában, hét évet töltött egy ottani börtönben. 2019-ben váratlanul felmentették, miután a bíró úgy döntött, hogy a vád bizonyítékai nem elegendőek.[72]

Az Amnesty Internationalt – a szervezetet, amelynek köszönhetően a modern kori Robespierre-eknek annyira „nehéz történelmet írni” – 1961-ben alapították. Egy londoni ügyvéd, Peter Benenson olvasott két portugál diákról, akiket azért börtönöztek be, mert koccintottak a szabadságra.[73] Benenson fejéből kipattant egy ötlet: önkénteseket kellene toborozni, hogy nyomon kövessék, kiket zártak rács mögé politikai meggyőződésük miatt világszerte, és elárasztani a fogvatartóikat levelekkel.[74] Az Amnesty napjainkra már 5 millió aktivistát és további 2 millió tagot és támogatót számlál.[75]

A modern „emberi jogi forradalom” hátteréül szolgáló eszmék a felvilágosodásban gyökereznek.[76] Locke, Hume, Voltaire és Rousseau írásaiból sokat merítettek az amerikai és francia forradalmárok az amerikai alkotmány első tíz

módosítása és az *Emberi és polgári jogok nyilatkozata* szövegezésekor.[77] Hasonló retorikát már különböző – a rabszolgaság és a gyarmati visszaélések ellen, illetve a női egyenjogúságért küzdő – 19. századi kampányokban is azonosíthatunk. De igazán csak a II. világháború után tettek erőfeszítéseket arra, hogy az emberi jogokat belefoglalják a nemzetközi törvénykezésbe.[78] Az 1945-öt követő öt évben létrejött az ENSZ, elfogadták *Az emberi jogok egyetemes nyilatkozatát*, sor került a nürnbergi és tokiói perekre, aláírták a genocídiumegyezményt és a genfi egyezményeket.

A hidegháború idején a kommunistaellenesség gyakran beárnyékolta a nyugati elit humanitárius céljait. A Szovjetunió felbomlása után azonban egyre kevésbé tűnt vonzónak a reálpolitika. Az emberi jogok ügye divatos lett, különböző művészek és a popkultúra hírességei álltak az aktivizmus mellé.[79] Maga a kifejezés is mélyen beágyazódott a nyilvános diskurzusba. A *The New York Times* 1980-ban 595 cikkben hivatkozott „emberi jogokra”, 2000-re ez a szám már 1548 volt. A változás nem csak Nyugaton zajlott. A BBC adatai szerint a globális hírszolgáltatásban az „emberi jogok” témája 1980-ban 838 anyagban merült fel, 1990-ben 1809-ben, 2000-ben pedig már 9193-ban. Még a kínai Hszinhua állami hírügynökség is egyre gyakrabban hivatkozott az emberi jogokra: 1980-ban 140-szer, 2000-ben pedig már 1415-ször.[80]

Ahogyan egyre több ország demokratizálódott, sokan létrehozták a saját „igazságügyi bizottságaikat”, hogy dokumentálják a múltban elkövetett visszaéléseket: 2006-ban

már 28 országban működtek ilyen testületek.[81] Mindeközben egyre több ügyész emelt vádat korábbi diktátorok és végrehajtóik ellen.[82] Némelyek az újonnan alakult nemzetközi bíróságok és törvényszékek elé akarták vinni az ügyeket, mások megelégedtek a hazai bíróságokkal. Az efféle vádemelések száma 1970-ben világszerte még nulla volt, 2007-ben azonban már több mint 250.[83] A legtöbb tárgyalás országon belül zajlott, de néhány hírhedt elkövető a nemzetközi színtéren felelt a bűneiért. Milosevics börtönben halt meg 2006-ban. A boszniai szerb vezetőt, Radovan Karadzsicsot– akit inkognitóban folytatott második életéből rángattak elő – életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. A libériai lázadóvezér és elnök Charles Taylor jelenleg is 50 éves börtönbüntetését tölti.

Az emberi jogi aktivizmus a közvélemény és a törvénykezés mellett a nemzetközi üzleti életre is nagy hatást gyakorolt. Egyetlen vállalat vezérigazgatója sem akarja, hogy kínzók barátjának vagy a kényszermunkások kizsákmányolójának bélyegezzék.[84] Az Amoco, ARCO, Petro-Canada és Texaco olajvállalatok az 1990-es évek végén egytől egyig kiszálltak a mianmari katonasággal való együttműködésekből.[85] 2021-ben a Belarusz társszervezésében tervezett jégkorong-világbajnokság szponzorai mondták fel a szerződéseiket, miután a hatalom könyörtelenül lépett fel békés tüntetők ellen, így a bajnokságnak végül új helyszínt kellett keresni.[86] Olyan vállalatok kezdték bojkottálni a Hszincsiangból származó gyapot importját, mint a H&M és a Burberry, miután a muszlim

ujgurok kizsákmányolásának esete bejárta a világsajtót.[87] A kutatások szerint, amikor az akvitisták leleplezik a visszaéléseket a fejlődő országokban, a multinacionális vállalatok elkezdik kivonni a befektetéseiket az érintett területekről.[88]

Mindez sokkal kockázatosabbá tette a diktátoroknak a nyílt elnyomást. A kegyetlen erőszak elriaszthatja a befektetőket, illetve leállíthatja a gazdasági és katonai segítségnyújtást. Sőt, külföldi hadseregek vagy nemzetközi erők „humanitárius intervencióját" válthatja ki – ilyen volt az ENSZ és Franciaország közös művelete, amelynek során kifüstölték Gbagbót a bunkeréből. A nemzetközi színtéren történő megszégyenítés ráadásul felbátoríthatja az adott ország ellenzékét, hogy keményebben lépjen fel a diktátor ellen.[89]

Hogy mindez tényleges hatással van-e a gyakorlatra is? Egyes bizonyítékok szerint igen. Ettől még persze nem lesznek a diktátorokból humanitárius szereplők, de világossá válik számukra, hogy csökkenteniük kell a látható erőszak mértékét. A politológus Darius Rejali utánajárt, hogy az 1970-es évek óta milyen „tiszta" kínzási módszerek terjedtek el. Közéjük tartozik a kényszerített állás, a foglyok nagy fizikai stresszel járó testhelyzetekbe kényszerítése, valamint a vízbe fojtást imitáló *waterboarding* – ezek bár mind gyötrelmesek, kevesebb látható sérülés marad utánuk. Rejali szerint ez a változás emberi jogi mozgalmaknak köszönhető. A változásra leginkább azokban a diktatúrákban került sor, amelyek szorosabban kötődtek a

Nyugathoz – vagyis azokban, amelyeknek különösen nyomós okuk volt félni a tetteik következményeitől.[90]

Még Mobutu, Zaire vérszomjas zsarnoka is attól tartott az 1980-as években, hogy a börtöneiből kiszivárgó hírek hatására elveszíti két fő támogatóját, Franciaországot és az Egyesült Államokat.[91] A vezetők egyre jobban törekedtek a kompromittáló bizonyítékok eltüntetésére. Egy fogvatartottat megverő börtönőrt 1991-ben a következőképpen szidott le a felettese: „Így egy csomó sérülés marad rajta, aztán hallgathatjuk az Amnesty International siránkozását.”[92] Az amerikai kongresszus az ezt megelőző évben 4 millió dollárt vont el az országnak szánt katonai segélyből, hogy ezáltal is jelezze nemtetszését az emberi jogi visszaélések és a korrupció miatt.[93]

Újabb ide tartozó példát szolgáltat az argentin katonai diktatúra az 1970-es évekből. A junta vezetősége abban bízott, hogy megőrzi jó viszonyát az Egyesült Államokkal, ugyanakkor nem akart kesztyűs kézzel bánni a rezsim ellenfeleivel. Az utcákon dolgozó hatóságok a megfélemlítést gyakorolták, míg Videla tábornok a legfelső szinten a junta hírnevét tartotta szem előtt. Hogy demoralizálja a balosokat, a rendőrség 1976-ban Pilar városában felrobbantotta 30 kivégzett zavargó holttestét, az egész környéken szétszórva a véres cafatokat. Egy nyilvánosságra hozott CIA-sürgöny szerint Videla felbosszantotta magát a történtek hallatán, és azt mondta, hogy ez „súlyosan rombolja az ország imázsát itthon és külföldön is”.

Azzal nem volt problémája, hogy balosokat gyilkoljanak meg, de úgy gondolta, az ilyesmit „diszkréten kell intézni”.[94]

Állítólag a nyugati segély elvesztésétől való félelem bírta rá Jerry Rawlingsot, Ghána katonai diktátorát, hogy az 1990-es évek elején többpárti választásokat rendezzen. Rawlings 1981-ben katonai puccs útján került hatalomra. Nem volt kimondottan szentimentális alkat, egy korábbi puccsot követően parancsba adta három korábbi államfő agyonlövését.[95] Az 1980-as években számos demokráciapárti aktivistát záratott börtönbe és vetetett alá kínzásnak.[96] Rendhagyó jelölt volt tehát a demokrata reformer szerepére. Ghána azonban abban az időben kapta meg a Világbank addigi legnagyobb kölcsönét Afrikában.[97] Rawlings pedig komolyan vette – talán túlságosan is komolyan – azokat a figyelmeztetéseket, amelyek szerint segélyre hosszú távon csak politikai változás esetén számíthat.[98] „A külügyminisztérium arra kényszerített minket (igen, kényszerített), hogy vezessük be a többpárti demokráciát” – siránkozott 2009-ben.[99] Így kénytelen volt „lenyomni a demokráciát a vonakodó honfitársai torkán”, magyarázta a politológus Antoinette Handley-nek, mert „a külügyminisztérium azt mondta, ha nem teszek így, az IMF és a Világbank nem segít nekünk többször”.[100]

A nyugati kormányok az 1970-es évek közepétől kezdve különös hangsúlyt fektettek az emberi jogok ügyére a diktátorokkal ápolt viszonyaikban. Többnyire még mindig a hidegháborús valóságban éltek. 1974-től kezdve azonban az amerikai kongresszus elkezdte betiltani a súlyos bűnökkel

vádolt országok támogatását.[101] Carter elnök a beiktatási beszédében kijelentette, hogy az Egyesült Államok elköteleződésének az emberi jogok iránt „ellentmondást nem tűrőnek kell lennie”.[102] Ennek megfelelően 1978-ban nem engedélyezte, hogy kölcsönt nyújtsanak Guatemalának és Nicaraguának, az országok bűnei miatt.[103]

Rawlingshoz hasonlóan számos más afrikai diktátor érezte úgy, hogy a hidegháború lecsengésével egyre bizonytalanabb a pozíciója. 1970 és 1990 között a diktatúráknak nyújtott nem katonai segély 4 milliárd dollárról 38 milliárdra nőtt,[104] 1990-re az ilyen támogatás a medián autokrácia GDP-jének 8 százalékával volt egyenlő. Aki a politikai színtéren tekintélynek örvendett, az számíthatott a támogatásokra. A Világbank 1989-ben ígéretet tett arra, hogy az afrikai segítségnyújtási programokról születő döntésnél figyelembe veszi „a gazdasági fejlődés politikai akadályait”.[105] Az 1990-es évek végére „a nemzetközi pénzügyi intézetek kölcsönszerződésekben bevezetett feltételeinek közel 78 százaléka a jogi reformot célozta meg, és elvárta »a jogállamiság« népszerűsítését”.[106] Az egyik ilyen intézmény, az 1991-ben létrehozott Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank chartája első cikkelyében rögzítette, hogy csak olyan országokban működik majd, amelyekben „betartják a többpárti demokrácia és a pluralizmus elveit”.[107] Egy kutatás szerint az 1990-es évek közepétől kezdve – korábban tehát még nem – azok a diktátorok, akik többpárti választásokat rendeztek, személyenként több segélyt kaptak, mint azok, akik nem.[108] Egy másik kutatás arra jutott, hogy

azoknak az országoknak, amelyekkel az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága felmondta a szerződését, a Világbank is kevesebb segélyt folyósított.[109]

A regionális szervezetek is elkezdték hangsúlyozni a jó kormányzás fontosságát. Az Európai Gazdasági Közösség, az Európai Unió elődje, 1989-ben hozzáadott a loméi egyezményhez egy záradékot az emberi jogokról, a fejlődő országokkal folytatott kereskedelemre vonatkozóan. Ahhoz, hogy beléphessenek az Európai Unióba, a posztkommunista országoknak át kellett térniük a demokráciára, és tekintettel kellett lenniük az emberi jogokra. Szintén alapkövetelmény lett az elkötelezettség a demokrácia iránt a NATO-ba való belépéshez. Nyugatabbra, az Amerikai Államok Szervezete 1991-ben fogadalmat tett, hogy megőrzi tagállamaiban a demokráciát. Az Afrikai Egység Szervezete, amelyet később Afrikai Unióra neveztek át, 2000-ben egyetértésre jutott, hogy felfüggeszti azon országainak tagságát, amelyek kormánya alkotmányellenes módon alakul át.[110]

Az emberi jogok és a demokrácia erősítése terén el lehetett könyvelni bizonyos sikereket. Amikor Jorge Serrano, Guatemala elnöke 1993-ban feloszlatta a parlamentet és a legfelsőbb bíróságot, az Egyesült Államok, Japán és az EU visszatartott az országnak szánt minden, nem humanitárius segélyt, az Amerikai Államok Szervezete pedig elkezdett tárgyalásokat folytatni egy kereskedelmi embargóról.[111] A hadsereg hamar távozásra kényszerítette Serranót. Clinton elnök 1994-ben az ENSZ felhatalmazásával amerikai katonákat vetett be, hogy

eltávolítsák hatalmából Raoul Cédrast, a haiti diktátort.[112] Amikor egy lázadó tábornok 1996-ban megpróbálta leváltani Juan Carlos Wasmosyt, Paraguay elnökét, az Amerikai Államok Szervezetétől, az Egyesült Államoktól és az EU-tól érkező nyomás hatására Wasmosy megtarthatta a pozícióját.[113] Amikor a hondurasi hadsereg 2009-ben megfosztotta hivatalától Manuel Zelaya elnököt, az Amerikai Államok Szervezete felfüggesztette Honduras tagságát.[114] Az Afrikai Unió hasonlóképpen felfüggesztett 10-et a 14 afrikai országból, ahol 2000 és 2014 között puccsra került sor, és gyakran szankciókkal is élt.[115] Szinte mindegyik ország hamar visszatért a polgári kormányzáshoz.

Az efféle embargók és intervenciók azonban nem minden esetben bizonyultak sikeresnek, a nyugati vezetők pedig kevésbé voltak következetesek az emberi jogok védelmét illetően. A számok mindenesetre megváltoztak – az erőszak alkalmazásának és az antidemokratikus viselkedésnek jellemzően magasabb ára lett, mint korábban. Egyes diktátorok a megváltozott környezetben végül átállnak a valódi demokráciára. Rawlings például a hivatali idő hosszára vonatkozó szabály értelmében lépett ki a hivatalából. Mások inkább a spindiktatúrákban keresték a megváltást.

Ahogyan azt már láthattuk, az első védelmi vonalat a dezinformálás jelenti. A román Nicolae Ceaușescu már az 1970-es években örömmel üdvözölte Carter elnök kampányát, miközben a tanácsadóinak azt magyarázta: „Ha emberi jogokat akar, tőlünk megkapja.” A romániai ügynökök meg is kapták a

feladatot: terjesszék el Carter köreiben, hogy a románoknál nagyobb a vallási szabadság, mint bárhol máshol a kommunista világban.[116]

Az is egy lehetőség, hogy az uralkodók imitálják a demokrácia berendezkedését, és meghajlítják valamelyest a szabályokat. A nemzetközi szervezetek a látványos jogsértésekre és csalásokra gyakran reagálnak, a kifinomultabb szabályszegéseket azonban nem feltétlenül veszik észre.[117] Ahogyan két elemző fogalmazott, az Amerikai Államok Szervezeténél a választási csalás bizonyítékaival szembesülve „az lesz a kérdés, milyen volumenű problémáról van szó… mennyire súlyos a szabályszegés… Más végeredménnyel járt volna, ha tisztán zajlik a választás?”[118] Két másik elemző szerint az Afrikai Unió „képtelennek mutatkozott arra, hogy kezelje az autoriter vezetők jogsértő tevékenységét”.[119] Elég csak némi energiát fektetni a demokrácia látszatának megteremtésébe, és ennek is bőven van eredménye.

A hidegháború idején és az után

Összefoglalva, a modernizációs koktél működésbe lépéséhez időre van szükség. Összetevői együtt fejtik ki a hatásukat. Továbbá a koktél két szinten működik: az egyes országokon belül és a nemzetközi közegben. Az országokon belül a posztindusztriális gazdaság növekedése nyomán egyre több ember részesül felsőoktatásban, egyre többen végeznek kreatív munkát, és egyre többen élnek alapvető anyagi biztonságban.

Az ilyen emberek jellemzően individualistábbak, toleránsabbak, és szívesebben vesznek részt a közügyekben.[120] Emellett általában fejlettebbek a szervezői és kommunikációs készségeik. Bár eleinte viszonylag szűk ez a réteg, a gazdaság megújulásában nélkülözhetetlen munkát végeznek, és idővel egyre bővül a körük. Az autoriter rezsimeknek pedig figyelembe kell venniük a követeléseiket, vagy bele kell törődniük, hogy az országuk lassabban fejlődik.

Ahogyan ez a folyamat egyre több országban elindul, átalakul a globális környezet is. Az egyes társadalmak összekapcsolódnak a komplex gazdasági folyamatok és a globális média révén. A modernizációnak köszönhető progresszív értékek körül nemzetközi mozgalmak alakulnak ki. Az információ a „bumeránghatás” és a visszacsatolási hurkok révén sok helyre eljut, így pedig minden szinten fokozódik a változásra irányuló nyomás, például az autokráciákból kiszivárgó hírek a cenzorok feje felett visszajutnak az adott rezsimbe.[121] A diktátorok visszaélései ítélkezésre késztetik a távoli demokráciák bíróit. A nemzetközi bíróságok és törvényszékek akár az ezeket létrehozó kormányokat is megbüntetik. A világot bejáró, felháborító esetek nemzetközi intervenciókat vonnak maguk után – még a kevésbé fejlett országok erős emberei ellen is, akik pedig nem úgy tűnik, hogy képesek lennének áttérni a liberális demokráciára. Az ellenzéki mozgalmak megtanulják, hogyan tegyék érdekeltté a világ különböző diaszpóráit az ügyükben, globális figyelmet irányítva magukra.[122]

Hogy mindezek után mi történik, az attól függ, mennyire viseli jól az adott diktátor a Nyugat felől érkező nyomást. A katonai kontextus is számít, de ugyanilyen fontos a nemzetközi kereskedelem és pénzügy is. A nyugati piacoktól függő vagy nyugati bankoknak milliárdokkal tartozó diktátorok, mint amilyen a mexikói Salinas volt 1994-ben, sebezhetőek. Azok, akik a külföldi segélyektől függnek, mint a ghánai Rawlings, talán rávehetők, hogy térjenek át a spindiktatúrára, sőt akár még fel is adják az eredeti elképzeléseiket.

Egy nagy horderejű esemény, a hidegháború vége egyszerre szemléltette és katalizálta a koktél hatását. A Szovjetunió összeomlásához bonyolult okok vezettek, de annyi egészen biztos, hogy *nem* a posztindusztriális forradalomból következett. Amikor Nyugaton már az első mobiltelefonokat gyártották, az orosz gyárakban még mindig ócska traktorok készültek. A felsőoktatás elterjedése azonban fokozatosan átalakította a kultúrát. Oroszországban 1990-re arányaiban több felnőttnek volt főiskolai diplomája, mint az Egyesült Királyságban vagy Németországban. Ugyanez az arány Bulgáriában magasabb volt, mint Franciaországban.[123] Az értékek fejlődtek: Oroszországban egy 1990-es közvélemény-kutatáson a megkérdezettek 90 százaléka mondta azt, hogy rokonszenvez az emberi jogi mozgalommal, és ugyanilyen arányban gondolták így az Egyesült Államokban. Az oroszok 90 százaléka azt mondta, hogy kormányuknak „sokkal nyitottabbnak kellene lennie a közvélemény felé”.[124]

A kommunista vezetők a nemzetközi meggyengülés idején szembesültek ezekkel a változásokkal. Az elvárt életszínvonal fenntartása érdekében nyakló nélkül kölcsönöztek a nyugati bankoktól, a fizetésképtelenség peremére sodródva. Az 1980-as évek végére a gazdasági válság, a másként gondolkodók hangjának felerősödése és a nyugati vezetők felől érkező, az emberi jogokkal kapcsolatos nyomás hatására fokozódtak a feszültségek a merev politikai rendszerekben. Gorbacsovnak a helyzetre adott válaszaiban a téves politikai ítéletek, a pontatlan gazdasági ismeretek és a progresszív értékek keveredtek. A politikai erőszak elutasítása – és a felelősség tagadása, amikor mégis erre került sor – részben a saját erkölcséből fakadt, részben klasszikus spindiktátori fogás volt. A glasznosztyot – a média Gorbacsov-féle liberalizálását – részleges megoldásnak szánta, hogy kiengedjen egy kis gőzt, miközben hasznos visszajelzéseket gyűjt be. A krízis azonban túl súlyos volt, Gorbacsov megközelítése pedig túlságosan következetlen ahhoz, hogy manipulációval mentse meg a rezsimet.

A Szovjetunió bukása felgyorsította a kevésbé nyíltan erőszakos politikára irányuló, globális trendet. Az egzisztenciális küzdelemben megrekedt nyugati vezetők egészen addig segítették a bűnös erős embereket, amíg azok „a jó oldalon álltak”. Moszkva azonban a könyörtelen kommunista rezsimeket támogatta, ez pedig a birodalom összeomlásával megváltozott. Miután a baráti országoknak nyújtott szovjet segély kimerült, a Nyugatnak nagyobb mozgástere nyílt arra,

hogy megszervezze a jobb kormányzást célzó segítségnyújtást. A berlini fal éppen akkoriban dőlt le, amikor Nyugaton fellendült az emberi jogi mozgalom.

Úgy tűnhet, a fentiekben rózsás képet festettünk a közelmúlt történelméről, pedig a Nyugat természetesen nem mindig jószándékúan vett részt az eseményekben. A humanitárius elköteleződés felszíne alatt időnként nemzeti érdekek rejlenek, és az autoriter rendszerek reformjának követelése mögött sokszor álszentségről és helyezkedésről van szó.[125] Az említett trendek megvalósulása messze nem volt zökkenőmentes. A politikai szabadságra irányuló globális mozgalom elterjedése azonban – amelyet a leggazdagabb országok bőkezűen támogattak, és egyre stabilabb jogi infrastruktúra szolgált alapjául – tényleg sok mindent megváltoztatott. A korábbi időszakokhoz mérve korunk diktátorainak már jóval nehezebb folytatniuk, amit annak idején elkezdtek.

A spindiktatúrákra történő átállás trendje ellenére azért fennmaradt néhány félelemdiktatúra is. Vezetőik arra törekednek, hogy megőrizzék a régi modellt, és ránk cáfoljanak. Az érintett országok közé tartozik Szaúd-Arábia, Egyiptom, Irán és Észak-Korea. Kína sokatmondó példa – bizonyos értelemben a késő 80-as évek Szovjetuniójára emlékeztet. Az akkori Szovjetunióhoz hasonlóan kiemelkedően hangsúlyos az ipara, a GDP 40 százalékát az ipar és az építőipar adja, szemben a magas jövedelmű országok 23 százalékos átlagával. Ugyanakkor – szintén úgy, mint a Szovjetunióban Brezsnyev alatt – a magasabb szintű oktatás egyre többeket ér el, 2019-re már a

népesség 15 évesnél idősebb tagjainak 7 százalékát.[126] Ez még mindig alatta van annak a 13 százaléknak, amelyet Oroszország 1990-ben mért, de közelebb van a keleti blokk néhány másik országának vonatkozó arányához.

Mióta Hszi Csin-ping hatalomra került, megszállottan igyekszik elkerülni Gorbacsov sorsát, Kína pedig több fontos szempontból is eltér a néhai Szovjetuniótól. Míg Brezsnyev a demoralizáló egy helyben járás idején elnökölt, addig a több évtizedes, robbanásszerű fejlődés jócskán megerősítette a pekingi vezetés támogatottságát. Egyelőre alig áll rendelkezésünkre bizonyíték olyan széles körű kulturális átalakulásra Kínában, amely összehasonlítható lenne a Gorbacsov vezette Szovjetunióban lezajlott változással.[127] Amikor egy 2018-as közvélemény-kutatás során megkérdezték a kínai állampolgárokat, hogy ha választhatnának a szabadság és a biztonság között, melyik mellé tennék le a voksukat, 93 százalékuk a biztonságra szavazott. Ez bőven meghaladja a globális átlagot (70 százalék), hát még az olyan posztindusztriális országok vonatkozó arányát, mint Ausztrália (47 százalék) és Németország (53 százalék).[128] A kínai állampolgárok jelentős része változatlanul gazdasági nehézségekkel küzd, egyelőre keveseknek fontosabbak az önkifejezés értékei a túlélésénél. Az országban ugyanakkor nincs gazdasági válság, és nem függ nyugati bankok vagy kormányok kölcsöneitől. A nyugati gazdasági befolyást ellensúlyozza Kína befolyása a Nyugat felett. Röviden, a

modernizációs koktél hatásai Kína esetében még mindig gyengék.

Mivel sem erős belső, sem erős külső nyomást nem éreznek magukon arra vonatkozóan, hogy vessenek véget az erőszakos elnyomásnak, Kína vezetőinek egyelőre nem kell átalakítaniuk a félelemdiktatúrájukat. Ehelyett azon dolgoznak, hogy továbbfejlesszék. Az elmúlt évtizedben villámgyors fejlődés állt be a megfigyelési technológiában. Az új eszközök lehetővé teszik a pekingi vezetésnek, hogy online és offline egyaránt nyomon kövesse a gyanúsnak tartott állampolgárai tevékenységét. Hszi rendőrei ezeket a hagyományos módszerekkel kombinálva többek között rengeteg etnikai kisebbséghez tartozó embert, hongkongi demokráciapárti aktivistákat és a kontinentális Kínában dolgozó emberi jogi ügyvédeket zárnak rács mögé. Bár tudatosan kísérleteznek a spindiktatúrák egyes elemeivel, változatlanul a megfélemlítésre építik a rendszerüket.

Hogy mit hozhatnak a következő évtizedek az efféle félelemre épülő, de továbbfejlesztett diktatúráknak? És hogyan boldogulnak majd a spindiktatúrák vezetői? Könyvünk utolsó fejezetében ezekkel a kérdésekkel foglalkozunk.

8. fejezet

A SPINDIKTATÚRÁK JÖVŐJE

A spindiktatúrák térnyerése az elmúlt 50 év egyik leglátványosabb politikai fejleménye. De vajon kitart még a felívelés? A mai szingapúri, orosz, magyar és kazah rezsimek fennmaradhatnak a 21. század közepéig? A még mindig működő erőszakos autokráciák a megfélemlítés helyett átállnak a megtévesztésre? Vagy épp ellenkezőleg, a spindiktátorok térnek vissza a zsarnokság nyíltan kegyetlenkedő formáihoz?

A továbbiakban az előző fejezet gondolatmenetét folytatva bemutatjuk, mit jelentenek az ismertetett változások a különböző politikai rezsimek jövőjét illetően. Megvizsgáljuk, hogyan alakult át a Nyugat hozzáállása autoriter riválisaihoz a 20. század végén, és hogyan kell újra átalakulnia. Körvonalazunk néhány elvet, amelyek a stratégia alapjául szolgálhatnának a spindiktatúrák korában. Némelyik mindenféle diktatúra esetében használható, mások inkább csak az újabb változat vonatkozásában megfontolandók.

Ha helyesen értelmezzük a világ jelenlegi állapotát, az autokráciák közötti egyensúly alakulása a következő évek során attól függ majd, hogy a modernizáció és a globalizáció folytatódik-e. Ha igen, a diktátorokon egyre erősödik majd a

nyomás, hogy a megfélemlítés helyett a megtévesztésre térjenek át. Némelyikük sokakat megmozgató lázadások áldozata lesz. Ha azonban a modernizációs koktél meggyengül vagy akár visszájára fordul, a demokráciák visszafejlődnek, az autokráciák pedig még nyíltabban elnyomók lesznek.

Hogy mi lesz a spindiktatúrák sorsa, az részben azon múlik, hogyan alakultak ki. Ahogyan már láttuk, ez kétféleképpen történhetett. Egyes vezetőket saját társadalmuk modernizációja kényszerít arra, hogy átálljanak a megtévesztésre. Szingapúrban és Oroszországban manapság négy felnőttből legalább egynek van főiskolai végzettsége, és sokan dolgoznak kreatív szakmákban.[1] Az ilyen országokban a diktátorok a belső tényezők hatására állnak át a megfélemlítésről a megtévesztésre. Mások a külföldről érkező nyomás miatt tesznek így. Tanzániában nagyon alacsony a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya, a munkaerő kétharmada továbbra is a mezőgazdaságban dolgozik.[2] Mégis, az elmúlt időszakban az ottani vezetők időnként demokratikusan viselkedtek, bár igyekeztek a médiát saját népszerűségük erősítése érdekében manipulálni, de – legalábbis a közelmúltig – jóval kevésbé támaszkodtak a kényszerítésre.[3] A visszafogottsággal próbáltak kedvező színben feltűnni a nyugati kormányok és donorok előtt, akiktől az országuk sorsa függ. A külföldről érkező segély 2009-ben a kormányzati kiadások 70 százalékát tette ki.[4] A következőkben tekintsük át a két imént említett irányt, valamint a spindiktatúra két fajtáját!

Megállíthatatlan fejlődés

Az első típusnál tehát a fő hajtóerő a hazai modernizáció. Ahogy bővül a tájékozottak köre, egyre költségesebb a rendszer részévé tenni és egyre nehezebb cenzúrázni őket. Tagjai globális emberi jogi hálózatokkal és külföldi kormányokkal építenek ki kapcsolatokat, gazdasági jelentőségük pedig folyamatosan nő. Ennek fényében a politikusoknak egyre nehezebb figyelmen kívül hagyniuk a tájékozottak szavát. A spindiktátorok eleinte csak megteremtik a demokrácia látszatát, később azonban kénytelenek elfogadni a játékszabályait.

Li Kuang-jao tisztában volt ezzel a logikával. Már 2000-ben megkérdőjelezte, mennyi ideig maradhat fenn az általa felépített rendszer. „Vajon az a politikai rendszer, amelyet a kollégáimmal kialakítottunk, többé-kevésbé változatlanul fennmarad a következő nemzedéknek?” – tűnődött a memorájában. Így folytatta:

> Kétlem. A technológia és a globalizáció átalakítja az emberek életmódját és munkavégzését. A szingapúriakra mindkét szempontból változások várnak. Az információtechnológia korában, egy tudásalapú gazdaság nemzetközi csomópontjaként egyre jobban ki leszünk téve a külsődleges hatásoknak.

Utódjainak a túlélés érdekében „reagálniuk kell majd a műveltebb emberek szükségleteire és törekvéseire, valamint az arra irányuló vágyukra is, hogy részt vegyenek az életüket alakító döntések meghoztalában”.[5]

Li örökösei sikerrel vették az akadályt – legalábbis eddig. A szomszédos Malajziában azonban a közelmúltban mintha leváltotta volna a spindiktatúrát a gyerekcipőben járó demokrácia. Mahathir bin Mohamad miniszterelnök (1981–2003) és követői, Abdullah Ahmad Badawi (2003–2009) és Najib Razak (2009–2018) alatt a vezetők mindig manipulációval nyerték meg a választásokat. Ugyanakkor az ország közben modernizálódott. Az egy főre jutó jövedelem 1980 és 2018 között nem egészen 6000 dollárról több mint 25 ezer dollárra nőtt. A főiskolára tartó érettségizők aránya 4-ről 45 százalékra ugrott.[6] Az ipari foglalkoztatottság az 1997-es csúcsot követően, a posztindusztriális átalakulás megkezdődésével visszaesett. Az internetpenetráció 2019-re a maga 84 százalékával magasabb volt, mint Franciaországban.[7]

Az uralkodó Egyesült Maláj Nemzeti Szervezet (UMNO) párt évekig sikeresen kooptálni tudta az elitet. A késő 90-es évektől kezdve azonban a fiatal, művelt malájok Reformasi nevű mozgalma elkezdett politikai reformot követelni.[8] A 2008-as választáson – részben az internethez való, egyre szélesebb körű hozzáférésnek köszönhetően, ami addigra azt jelentette, hogy volt „pezsgő életű ellenzéki blogoszféra” és független híroldalak is – az UMNO koalíciója elveszítette kétharmados parlamenti többségét, valamint a hatalmat 13 tagállamból öt felett a törvényhozásban.[9] Az ellenzék végül elképesztő véghajrában megnyerte a 2018-as választást, így véget ért az UMNO nagyjából 60 éves egyeduralma.[10] Igaz, a történet itt nem ért véget: a 2020-as koronavírus-járvány alatt a régi rendszer egyes

politikusai visszatértek.[11] Csakhogy manapság sokkal nehezebb dolguk van, mint korábban.

Más spindiktátorok is különböző kihívásokkal szembesültek országuk fejlődéséből adódóan. Oroszországban a 2000-es években látványos előrelépés zajlott. Az átlagkereset, amely 2000-ben még nem egészen évi 4000 dollár volt, 2011-re több mint 15 ezer dollárra emelkedett. Az évtized elején a háztartásoknak mindössze 6 százalékában birtokoltak személyi számítógépet, a végén már 75 százalékában, mobiltelefonja pedig végképp mindenkinek lett.[12] Néhány fontos szempontból az értékek is modernizálódtak. Azoknak az orosz állampolgároknak az aránya, akik szerint egy demokratikus politikai rendszer „nagyon" vagy „elég" jó, az 1999-ben mért 46 százalékról 2011-re már 67 százalék lett.[13] A tendencia a 2011-es, 2012-es tüntetésekben tetőzött, amikor óriási tömegek mozdultak meg a választási csalás miatt.

Egy diktátor nyilvánvalóan úgy szegülhet szembe a folyamattal, ha megállítja – sőt akár visszájára is fordítja – a modernizálódást. Így reagált Putyin 2011 után.[14] Hagyta, hogy a cimborái megcsapolják a Medvegyev-féle átmeneti időszak (2008–2012) csúcstechnológiai projektjeit, miközben elriasztotta a nyugati befektetőket, és az Ukrajna elleni katonai műveleteivel szankciókat provokált ki országa ellen. Az oroszokra többéves gazdasági stagnálás és egyre keményebbé váló politikai kontroll várt.

Ha azonban nem kerül sor természeti vagy emberhez kötődő katasztrófákra, nehéz visszájára fordítani a modernizálódást.

Az oktatás hatását például nem lehet csak úgy eltörölni, az igény a tanulás iránt pedig nem szűnik meg csak azért, mert egy uralkodó éppen ezt akarja. Világszerte jó ideje egyre többen akarnak továbbtanulni demokráciákban és diktatúrákban egyaránt, az 1970-es évek óta az érettségizők 10 százalékáról 39 százalékára nőtt az ilyen igényű tanulók aránya.[15] A posztindusztriális átrendeződést is nehéz visszafogni. Bárhogyan is fogadkoztak a populisták, lényegében lehetetlen felélesztени idejétmúlt iparágakat a modern gazdaságokban.

A modernizálódás folyamatának megállítása valójában pontosan olyan politikai krízishelyzetet eredményezhet, amilyentől a diktátorok tartanak. A paradoxon így szól: míg a fejlődés fenyegetést jelent rájuk, a gazdasági növekedés biztosítja a fennmaradásukat.[16] A fejlődés akadályozása általában a növekedés akadályozásával egyenlő, ami – legyen szó bármilyen politikai rendszerről – rombolja a vezető népszerűségét.[17] A diktátoroknak ezután még inkább az elnyomásra kell támaszkodniuk. Ugyanakkor éppen az kényszerítette őket a spindiktatúrára való átállásra, hogy az elnyomás korszerűtlennek bizonyult a modernizálódott társadalomban. Nem tudunk róla, hogy a modernizációs koktélra van-e ellenszer. Egy vezető végső elkeseredésében dönthet úgy, hogy hagyja az országát stagnálni. Ez egy ideig segíthet, de nem a végtelenségig.

Oroszországban Putyin reakciós fordulata ellenére a modernizálódás bizonyos szempontból folytatódott. Egyre többen választották a továbbtanulást: 2012-ben még csak a

diákok 76 százaléka, 2018-ban már a 85 százalékuk.[18] Az internetpenetráció egyre növekedett, a kreatív szakmákban dolgozók száma is nőtt.[19] A demokratikus politikai rendszert pártoló válaszadók aránya olyan magas volt 2017-ben – az utolsó évben, amelyet a Globális Értéktérkép mért –, mint 2011-ben.

A közelmúltbeli modernizálódás a szomszédos Belaruszban is kibillentette a viszonylag stabil lábakon álló félelemdiktatúrát. 2018-ra az itteni érettségizők 87 százaléka folytatta a tanulmányait a felsőoktatásban – ez az arány magasabb, mint amilyet az Egyesült Királyságban és Németországban mértek.[20] Az ország kiemelkedően sikeres technológiai ipara 2019-ben 15 milliárd dollár értékű terméket exportált, ami a GDP közel negyedével egyenlő.[21] Azoknak a válaszadóknak az aránya, akik szerint egy demokratikus rendszer „nagyon jó”, 2011 és 2017 között 33 százalékról 45 százalékra nőtt.[22] Miként Oroszországban kilenc évvel korábban, 2020-ban Belaruszban is az utcára mentek az emberek, hogy tüntessenek a választási csalás miatt.

A hosszú távú trendek mellett rövid távú krízisek is befolyásolhatják a politikai dinamikát, legyen szó gazdasági, katonai vagy egészségügyi problémákról. Ezek ürügyet szolgáltatnak a diktátoroknak arra, hogy a vészhelyzetre hivatkozva rendkívüli hatalmat ragadjanak magukhoz, és bűnbakokat jelöljenek ki. Egy nehéz időszakban újra felértékelődhetnek a túlélésért folytatott küzdelemhez társított értékek. A krízisek azonban a vezető manipulációs technikáira

is kedvezőtlen hatást gyakorolhatnak, ami miatt visszaeshet a népszerűségi indexe. Az ilyen helyzetekben – a lemondáson túl – az egyedüli lehetőség, hogy visszatérnek a nyíltabban folytatott elnyomáshoz, remélve, hogy ezzel mindenkit engedelmességre kényszerítenek. Hogy sikerrel járnak-e, vagy sem, az attól függ, mennyire erősödött meg és milyen leleményességre tett szert időközben a tájékozottak rétege.

A globális krízisek a nyugati kormányok figyelmét is elterelhetik. 2020 során 38 ország vezetősége használta ki a koronavírus-járvány okozta helyzetet arra, hogy zaklassa az ellenzéki médiát, és 158-ban korlátozták a tüntetéseket.[23] Ha a klímaváltozás a jövőben súlyos környezeti és gazdasági kríziseket vagy tömeges elvándorlást okoz, az felélesztheti az erőszakos diktatúra modelljét. Az ilyen helyzetek ugyanakkor a vezetők inkompetenciájára is rávilágíthatnak. 2020-ban a koronavírus miatt bevezetett korlátozások ellenére legalább 90 országban robbantak ki tüntetések, így Kirgizisztánban újra meg kellett rendezni egy elcsalt választást, Nigériában pedig fel kellett oszlatni egy visszaéléseket elkövető rendőri egységet.[24]

A nagy olajtartalékok birtoklása még békeidőben is átírja a hatalmi viszonyokat. Az olajországok a természetes erőforrásaik kiaknázásával szerzett bevételeikkel megbékíthetik vagy kontrollálhatják a közvéleményt, miközben elkerülhetik a társadalom modernizálódását.[25] A Perzsa-öböl monarchiái, mint Szaúd-Arábia és Kuvait, anélkül lettek a világ legmagasabb jövedelmű országai, hogy gyáripari kapacitásokat építettek volna ki, szélesítették volna a nők jogait, vagy

jelentősen meggyengítették volna a klérust. Mivel az ottani társadalmakat alig alakította át az olajból szerzett bevétel, továbbra is csekély nyomás mutatkozott a demokráciára. Egyes perzsa-öbölbeli monarchiák azonban, az olajbevételek elapadásától tartva, az utóbbi időben elkezdtek kísérletezni a modernizálódással és a gazdaság diverzifikálásával. Szaúd-Arábiában 2019-ben 71 százalékra ugrott a főiskolára jelentkező érettségizettek aránya, Kuvaitban pedig 55 százalékra.[26] Manapság már mindkét országban több nő folytat tanulmányokat, mint férfi. A régió az az internetpenetrációt tekintve a világelsők között van, Bahreinben, Kuvaitban és Katarban is a népesség 100 százaléka használja az internetet.[27] Hogy az efféle, irányított társadalmi modernizálódás együttélhet-e – ahogyan az uralkodók remélik – a régimódi, félelemre épülő politikai kontrollal, azt majd az idő eldönti. Mi arra számítunk, hogy vagy az ilyen országokban is lezajlik az átállás a megtévesztésre, vagy egyre jobban felerősödik az igény a nyitottabb politika iránt.

Az olajvagyon és a gazdasági válság ötvöződött az utóbbi idők egyik legsúlyosabb autokratikus visszarendeződésében. Venezuelának óriási szénhidrogén-tartalékai vannak, de szinte minden mást importál. Nem sokkal az után, hogy Hugo Chávez 2013-ban meghalt, az olajár mélypontra került. Utódjának, Nicolás Madurónak csökkenő bevételekkel, bénító áruhiánnyal és a gazdasági inkompetencia örökségével kellett megbirkóznia. Erre válaszul kihátrált a spindiktatúra fejlesztéséből, és ehelyett hagyományosabb, félelemdiktatúrát épített fel.[28] Az ellenzék

törekvése, hogy tüntetéshullámokkal mozdítsák ki a hatalmából, egyre fokozódó erőszakot váltott ki a rendőrségből, a katonaságból és a paramilitáris szervezetekből.[29] Hogy ez nyolc éven keresztül működött, sokat elmond arról, milyen gyenge Venezuela tájékozott állampolgárainak rétege. Akárcsak a Perzsa-öböl monarchiáiban, a modernizálódás itt is felszínesen játszódott le. 2010-ben a venezuelai felnőttek kevesebb mint 3 százalékának volt főiskolai diplomája, vagyis alig változott a helyzet 1980-hoz képest. A továbbra is olajra épülő gazdaságuk messze van még a posztindusztriális fázistól.[30]

Röviden, a diktatúrákban lezajló posztindusztriális fejlődés jellemzően megemeli az erőszakos elnyomás költségét. A korábban félelemre építő vezetők áttérnek a megtévesztésre. Azok, akik már manipulációt folytatnak, néha kénytelenek valódi demokráciát kiépíteni. Kiszámíthatatlan, hogy mennyi időre van szükség az átálláshoz, és felmerülhetnek akadályozó tényezők. Nincs semmilyen varázslatos fejlődési küszöb, amelyet átlépve a diktatúrák csak úgy maguktól eltűnnek. Ahogy azonban fokozódik a nyomás, egyre nagyobb esély nyílik a változásra.[31]

Külső hatások

De mi a helyzet a kevésbé modern országok nem demokratikus vezetőivel? Az ő esetükben az átalakításra irányuló motiváció kívülről érkezik. Amikor Li Kuang-jao elkezdett átállni a

spindiktatúrára, Szingapúr még meglehetősen szegény ország volt. Miután legyőzte a helyi kommunistákat, az engedelmes közvélemény felől már nem volt rajta nyomás. Ezután főként a nemzetközi befektetők elérésére és országa nemzetközi tekintélyének erősítésére törekedett.

A modernizálódás folyamata során nem mindig lehet visszatérni az eredeti stratégiához. Miután Szingapúr gazdasága kezdett felívelni, a nyílt elnyomás elidegenítette volna a vállalkozókat és befektetőket. Más spindiktatúrák azonban megmaradtak a fejlettség alacsonyabb szintjén. Gondoljunk csak megint Tanzánia esetére. Ott az 1990-es évek óta, a spindiktatúra időszakában nem volt észrevehető fejlődés sem a felsőoktatásban, sem a posztindusztriális átállás terén. Hogy az ilyen országok diktátorai visszatérnek-e a félelemalapú kormányzáshoz, vagy sem, az leginkább a globális környezettől függ.

Ez utóbbi pedig változhat. A modernizálódás folyamatával szemben, amely globális szinten soha nem fordult vissza hosszú időre, a nemzetközi integrációban és a demokrácia támogatottságában nagy kilengések mutatkoztak. A világkereskedelem az 1930-as években az egymással versengő vámok rendszerében óriási csapást szenvedett. 1929 és 1935 között a globális árukereskedelem a GDP 23 százalékáról 11 százalékára esett vissza.[32] Amikor az országok eltértek az aranystandardtól, a külföldi befektetések elapadtak. Sok roskatag demokráciából ekkoriban lett fasiszta rezsim.

Manapság egy másik deglobalizációs folyamat küszöbén lennénk? Egyesek attól félnek, ez már el is kezdődött. A populista politikusok támadják az importtevékenységet és a bevándorlást, ezeket vádolva a szakképzetlen dolgozók jövedelmének fogyatkozásáért. Az Egyesült Államokban Trump elnök kiszállt bizonyos kereskedelmi egyezményekből, és súlyos vámokat kényszerített az ellenségeire (mint Kína) és partnereire (mint Európa) egyaránt. Ha a deglobalizáció megtépázza a gazdag és szegény országok közötti kötelékeket, sok diktátornak még kevesebb motivációja lesz arra, hogy demokratikusan viselkedjen.

A szóban forgó deglobalizációs folyamat azonban még nem játszódott le. Korunk világa nem olyan, mint amilyen az 1930-as éveké volt. A globális GDP egyrészt több mint tizenötször magasabb, az exporttól való függés pedig kétszer akkora.[33] 2019-ben a globális árukereskedelem a GDP 44 százalékával volt egyenlő.[34] A nagy gazdasági világválság, ami protekcionizmushoz vezetett, sokkal kegyetlenebb volt, mint a globális pénzügyi krízis vagy a koronavírus sokkja: az amerikai termelés akkor 32 százalékkal esett vissza – ez az érték 2007 és 2009 között 4 százalék volt, 2020-ban pedig 10 százalék.[35] Hiába csökkent azonban a termelés 2020-ban, a pénzpiacokon a likviditást segítő, óriási tőkeinjekciók hatására felívelést lehetett tapasztalni.[36] A gazdasági globalizáció a jövőben még visszájára fordulhat, de ez messze nem egyértelmű.

Bár a kereskedelem nem omlott össze, az autoriter országok az évek során egyre kevésbé tanúsítottak anyagi értelemben

vett függést. Így védve maradhattak a politikai nyomástól. A medián nem demokráciában a segélyek és a fejlesztési támogatás a GDP 8 százalékáról (amit 1990-ben mértek) visszaesett 2 százalékra (2017-ben).[37] A gazdagabb országok tartalékokat halmoztak fel, hogy átvészeljék a rövid életű válságokat. Manapság az arany- és valutatartalék – többek között – Szingapúrban, Oroszországban és Szaúd-Arábiában meghaladja a GDP 25 százalékát. A függőségi viszony gyengítése nagyon is tudatos volt. A diktátorok időnként pontosan azért folyamodnak a deglobalizációhoz, hogy megvédjék a rezsimjüket. Amikor a Nyugat szankciókat vetett ki Putyinra a Krím félsziget megszállásáért, az orosz elnök tiltásokat vezetett be az EU-s élelmiszerek importjára, és megparancsolta az elitnek, hogy hozzák haza a külföldön befektetett vagyonukat. [38] A „deoffshoringnak” ugyanakkor megvannak a maga korlátai, a pénzügyi kötelékek elvágásával pedig gyengül a diktátorok hatása a nyugati elitre.

A kínai befektetés és segély is megkurtította a nyugati befolyást. Peking közvetlen külföldi befektetése világszerte csak a 2010 és 2019 közötti időszakban 317 milliárd dollárról 2,1 billió dollárra emelkedett. Ez egyelőre jóval alacsonyabb, mint az Egyesült Államok 7,7 billió dolláros közvetlen külföldi befektetése ugyanebben az évben.[39] A Kína által globális szinten nyújtott kölcsön azonban – 1,5 billió dollárnyi hitelről van szó, amit több mint 150 ország között osztottak szét – már bőven meghaladja az Egyesült Államokét. Kína több kölcsönt

folyósít, mint „az összes OECD-s hitelező kormány együttvéve”.[40]

A Peking által támogatott autokraták kevéssé szorulnak rá a színlelésre. Vegyük például Etiópiát. Hogy a nyugati donorok kedvében járjon, az ország vezetője, Melesz Zenavi – aki korábban marxista gerilla volt – 1991-es hatalomra kerülését követően visszafogta forradalmi retorikáját. Ugyanakkor 2014-re Kína 12,3 milliárd dollárt kölcsönzött az országnak – az összeg egyenlő átlagos éves GDP-jének felével. Mivel a rezsim vezetőségének már kevés érdeke fűződött hozzá, hogy demokratikusnak látszódjon, a 2010-es parlamenti választáson a mandátumok 99,6 százalékát szerezte meg. 2015-ben a rezsim biztonsági szolgálata könyörtelenül eltiport egy ellenálló mozgalmat, aminek során 700 embert megöltek, 23 ezret letartóztattak. Ez pedig nem elszigetelt példa – Steve Hess és Richard Aidoo politológusok azt találták, hogy az inkább Kína, mint a Nyugat által pénzelt országokban keményebb a politikai elnyomás.[41] Tanzániában, miközben Pekingből csak úgy áramlott a pénz, John Magufuli elnök egyre jobban rászállt az újságírókra és aktivistákra.[42] Emellett hangsúlyosan megköszönte, hogy Kína bármiféle elvárás nélkül nyújtott segítséget.[43]

Ahogyan azt a 7. fejezetben láthattuk, önmagukban a gazdasági kötelékek ritkán kényszerítik rá a diktátorokat arra, hogy változtassanak a hozzáállásukon. Ugyanakkor a nemzetközi média, az emberi jogi kampányok és a Nyugat felől érkező politikai nyomás fokozhatja a gazdasági kötelékek

jelentőségét. Egyesek attól tartanak, a modernizációs koktél ezen más összetevői egyre gyengébbek. Nyugaton a hagyományos média válságba került, miután az internetes platformok elszívják a hirdetőiket, a közönség pedig mindinkább szétforgácsolódik. Ha ennek hatására a nyugati elit kevesebb információhoz jut az elnyomó rezsimek tényked éséről, a diktátorok jobban járnak.

Csakhogy, mint már említettük, nem ez történik. Ami azt illeti, az 1980-as évek kevés globális tévécsatornájához és kábeltévéjéhez képest korunk médiáját valósággal elárasztják az autoriter társadalmakra vonatkozó információk. Ez pedig pontosan azért van így, mert a kiélezett verseny, a fejlett technológia és a piac töredezettsége aláássa a média hagyományos modelljeit. A drágán fenntartható külföldi sajtótermékek átadják a helyüket a helyi tudósítókból, szabadúszókból és kamerás mobiltelefonokkal felszerelt „állampolgár-újságírókból” felépülő hálózatoknak.[44] Hekkerek leplezik le a pénzügyi és a diplomáciai elit titkait, felfedve mindent a nagykövetek titkos üzenetváltásától kezdve a milliárdosok adócsalásáig. Emberi jogi aktivisták csoportosulásai „pszeudoszerkesztőségeket” létesítenek, és „tűzoltókat” küldenek ki a katasztrófák helyszíneire beszámolókért.[45] A civil szervezetek alkalmazottai feltárják a környezetvédelmi ügyekben történt visszaéléseket (Global Witness), a korrupciót (Transparency International, Organized Crime and Corruption Reporting Project) és a pénzmosást (International Consortium of Investigative Journalists). Az olyan

oknyomozó újságírói csapatok, mint a *Bellingcat,* még hírszerzői akciókat, célzott gyilkosságokat, katonai műveleteket és radikális jobboldali milíciákat is lelepleznek. Két évtizeddel ezelőtt még csak a világ elit hírszerző ügynökségei tudtak hozzájutni az olyan információkhoz, amelyekhez manapság szinte bárki hozzáférhet az okostelefonjával.[46]

A legfontosabb szükséglet ma nem a több információ. Elsősorban az ellenőrzés és az értelmezés, másodsorban pedig a fókuszálás.[47] Az előbbi feladatokat a hagyományos média végzi el. A nagy médiavállalatok, amelyeknek óvniuk kell a brandjüket, motiváltak az egyes információk hitelesítésében. Ha az emberek továbbra is veszik a *The New York Times*ot és nézik a CNN-t, annak nem az az oka, hogy ezek a médiumok adnak hírt elsőként minden egyes történésről, hanem az, hogy az ő beszámolóik a hitelesek. A fókuszálás feladata már keményebb dió. A politikusok annak függvényében reagálnak az egyes hírekre, hogy a szavazóknak van-e azokról tudomásuk. A hagyományos hírcsatornák az óriási közönség elérésével nyomást gyakorolhattak a kormányokra. Korunk hírforrásai azonban annyira sokfélék, és adott esetben annyira ellentmondanak egymásnak, hogy a hatóságoknak nem kell aggódniuk. Nyugaton a figyelem fókuszálásának funkciója átkerült a média elitjétől az algoritmusokhoz, ezektől függ ugyanis, miből lesz virális tartalom.

Az emberi jogi mozgalom ebből a szempontból fontos szerepet játszhat. Az aktivisták mindig is arra törekedtek, hogy mozgósítsák a közvéleményt, és cselekvésre kényszerítsék a

kormányt. A civil szervezetekből az 1980-as évek óta kifinomult influenszerek lettek, akik hírességeket vonnak be a munkába, hogy figyelmet és pénzt szerezzenek a küldetésükhöz. Adatok bizonyítják, hogy a régmúltnak tűnő 1985-ben még a világ népességének 40 százaléka nézte a Live Aid koncertet.[48] Manapság a közösségi hálózatok egymástól távol zajló borzalmakra irányítják a közönség figyelmét. Virális videók tették láthatóvá az ugandai hadúr, Joseph Kony bűneit, és sürgették meg a Boko Haram által elrabolt nigériai iskoláslányok megmentését.[49]

Ahogyan az előző fejezetben láthattuk, az Amnesty International és a hozzá hasonló emberi jogi szervezetek a nyugati közvélemény mozgósítása mellett az autokraták tevékenységét is befolyásolhatják. Korunk diktátorai tisztában vannak vele, hogy rajtuk a világ szeme, és ez a jövőben sem lesz másként. Az Amnesty International és a Human Rights Watch az évek során jócskán növelte a költségvetését, stábját, globális jelenlétét és anyagainak mennyiségét. Az Egyesült Államok teljes költése nemzetközi jótékonysági ügyekre – ebbe a kategóriába beletartoznak a nemzetközi emberi jogok, a fejlesztés, a segélyek, a béke és biztonság megteremtése, a csereprogramok és a külpolitika – 2,7 milliárd dollárról (2000-es adat) 29 milliárd dollárra nőtt (2019-es adat).[50]

A modernizációs koktél utolsó összetevője a liberális világrend terjedése – sokak szerint ezt is veszély fenyegeti. John Ikenberry, a Princeton Egyetem kutatója például úgy gondolja, ez a rend már „összeomlófélben van”.[51] Egyes jogi szakértők

szerint „az emberi jogok korának” vége, legalábbis egyelőre.[52] Könnyű osztozni az idézett megszólalók pesszimizmusában. Trump elnök alig néhány év leforgása alatt kivonta az Egyesült Államokat különböző megállapodásokból, legyen szó fegyverkezésszabályozásról (iráni atomalku, Nyitott Égbolt egyezmény), a klímaváltozás elleni küzdelemről (párizsi egyezmény) és a kereskedelemről (a NAFTA-t leváltó Transz-csendes-óceáni Partnerség). Ugyancsak az ő hivatali ideje alatt lépett ki az Egyesült Államok az ENSZ Emberi Jogi Tanácsából, az UNESCO-ból és az Egészségügyi Világszervezetből, és aláaknázta a Világkereskedelmi Szervezet fellebviteli testületét. Más országok populista vezetői ugyancsak elutasítók a nemzetközi együttműködéssel szemben.

Egyesek a liberális rend gyengülése láttán a liberális demokrácia modelljének lehetséges riválisát látják Kína technokrata autoritarianizmusában.[53] Az 1990-es évek szabadpiacban gyökerező „washingtoni konszenzusa” állítólag most vetélytársat kapott a „pekingi konszenzussal”.[54] Az újságíró és Ázsia-szakértő Joshua Kurlantzick szerint Kína kormányzási modellje „jelenti a legkomolyabb kihívást a demokratikus kapitalizmusnak a kommunizmus és a fasizmus húszas és harmincas évekbeli elterjedése óta”.[55]

Bár a veszélyek nagyon is valóságosak, a vészharangot ezen a téren is korai lenne még megkongatni. Ugyan Trump sok mindent művelt hivatali ideje alatt, a nemzetközi jog és végrehajtás rendszere azért egyelőre nem omlott össze. Az ENSZ nyomon követi 22, kiemelten fontos emberi jogi

egyezmény állapotát, többek között a népirtás és a kínzás felszámolása érdekében kötött megállapodásokat. 2010 óta egy átlagos tagállamban 11-et ratifikáltak ezek közül, 2020-ra még kettőt. A tíz év során egyetlen ország sem szállt ki az ENSZ egyik emberi jogi egyezményéből sem.[56] Az ENSZ pedig egyre több energiát szentel annak, hogy ellenőrizze, ki mennyire tartja magát az adott megállapodásokhoz. 2008 óta minden országnál kétszer is sor került az úgynevezett „Egyetemes időszakos felülvizsgálatra". Ezek néha megkapják azt a kritikát, hogy nincs jelentőségük, pedig valójában olyan változások köszönhetők nekik, mint a halálbüntetés eltörlése a Fidzsi-szigeteken, valamint az elefántcsontparti aktivisták védelme. Az ENSZ emberi jogi ügyekre szánt költségvetése 1992 óta ötszörösére nőtt.[57]

2005-ben az ENSZ összes tagja látványos gesztussal fejezte ki egyetértését azt illetően, hogy „kötelességük megvédeni" az embereket az atrocitásoktól, bárhol kerüljön is rájuk sor. Erre az elköteleződésre azóta sokszor hivatkoztak már diplomáciai és katonai intervenciók igazolásának esetén. Némelyiket sikernek könyvelték el (mint az arra irányuló törekvést, hogy fogják vissza az etnikai alapú erőszakot Kenya 2007-es választását követően), másokat kevésbé (ilyen a Nyugat 2011-es intervenciója Líbiában). Az elhatározás mindenesetre fenyegető a könyörtelen kormányzásban gondolkodó diktátoroknak. Csakúgy, mint az univerzális hatáskörrel rendelkező bíróságok egyre gyakoribb ítélethozatala: e törvényszékeknek ugyanis joguk van igazságot tenni a világ bármely pontján elkövetett

bűncselekményekben. Az efféle büntetőeljárások száma látványosan megnőtt. 2008 és 2017 között világszerte 815 egyetemes joghatósági eljárás indult, míg az előző évtizedben 503, az azt megelőző évtizedben pedig csupán 342.[58] Ugyanezen évek során sor került a személyes szankciók innovatív használatára is – ilyen a vagyonbefagyasztás és az utazási tilalom –, amelyek célja a külföldön elkövetett emberi jogi visszaélések büntetése. Ennek úttörője az amerikai Magnyitszkij-törvény volt, amely az orosz hatóságokat büntette meg az ügyvéd Szergej Magnyitszkij börtönben bekövetkezett haláláért. Az amerikai példát követve Kanada, az Egyesült Királyság és az EU is bevezette a saját Magnyitszkij-törvényét. Az illiberális tirádák és egyes populista vezetők húzásai ellenére a nemzetközi emberi jogi törvénykezés infrastruktúrája nemhogy nem omlik össze – egyre erősödik.

Ez abból a szempontból nem meglepő, hogy az emberek általában szeretik, ha az áldozatok védelemben részesülnek. 2018-ban számos országban vélte úgy a többség – Belgiumban 58 százalék, Szerbiában 90 százalék –, hogy fontos az emberi jogok törvényes védelme. Még Szaúd-Arábiában is így gondolta a megkérdezettek 61 százaléka.[59] A közvélemény-kutatások szerint kimondottan nagy az EU támogatottsága. 2020-ban 14 fejlett demokráciában (Japán kivételével) a túlnyomó többség pozitívan gondolt az ENSZ-re. Még az Egyesült Államokban is, három év Trump-kormányzás után, 62 százalék fejezte ki támogatását az intézmény felé – 14 százalékponttal *több,* mint 2007-ben.[60] A nemzetközi együttműködés emellett népszerűbb

az egyoldalúságnál. A Pew Center egyik alkalommal azt kérdezte az emberektől, hogy az országuknak „figyelembe kellene-e vennie más országok érdekeit, akár kompromisszumok árán is”, vagy inkább „foglalkozzanak a saját érdekeikkel, akár úgy is, hogy a többi ország teljesen más véleményen van”. A megkérdezett 14 országból 12-ben – a kivétel Ausztrália és Japán volt – a többség a kompromisszumot pártolta. A legnagyobb támogatottságot az Egyesült Királyságban (69 százalék) és Németországban (65 százalék) mérték. A válaszadók 58 százaléka még az Egyesült Államokban is inkább az együttműködést választotta, szemben azzal a 38 százalékkal, amely a saját érdekek rövid távú érvényesítésére voksolt.[61]

Ami a pekingi stílusú technoautoritarianizmust illeti: kiderült, hogy még a kínaiak sem rajonganak érte. Egy 2018-as felmérés során a kínai válaszadók 90 százaléka mondta azt, hogy egy demokratikus politikai rendszer „nagyon” vagy „elég jó” – pedig a globális átlag a kérdésben 84 százalék volt.[62] De csak 41 százalék mondta ugyanezt arról, hogy milyen, ha „van egy erős vezető, akinek nem kell foglalkoznia a parlamenttel vagy a választásokkal” (így szól az autoriter rendszerek meghatározása dióhéjban), és csak 37 százalék tartotta érdemnek, ha „szakértők, és nem a kormány emberei hozzák meg a döntéseket annak alapján, hogy szerintük mi a legjobb az országnak” (ez pedig a technokrácia definíciója). A kínaiak körében mindkettő támogatottsága a globális átlag alatt volt.[63]

Külföldön a kínai kormányzás tekintélye még alacsonyabb. Hiába fektetett Peking több milliárd dollárt az Egy övezet, egy út-programba, és népszerűsítette magát 548 Konfuciusz Intézettel világszerte, kevés rajongót szerzett magának.[64] Tíz nyugati országban, továbbá Japánban és Dél-Koreában a Kínáról alkotott *kedvezőtlen* nézetek aránya 36 százalékról – amit a 2000-es évek közepén mértek a medián országban – 73 százalékra nőtt 2020-ban.[65] Ez mégiscsak arra utal, hogy a kínai modellt sokan elítélik. Még Afrikában is, ahová nagymértékű kínai segély és befektetés érkezett, keveseket győzött meg a pekingi rendszer. Az Afrobarometer 2019-ben és 2020-ban 18 afrikai országban kérdezte meg az embereket arról, szerintük melyik másik ország kínálja a leginkább követendő modellt a saját fejlődésükhöz. A 18-ból 14 országban a többség az Egyesült Államokat nevezte meg. Csak háromban – Botswanában, Maliban és Burkina Fasóban – jelölte meg a válaszadók nagy része Kínát.[66] Arra a kérdésre, hogy a fiatalok milyen idegen nyelvet tanuljanak, 71 százalék az angolt választotta – a kínait csak 2 százalék.[67]

Nem arra akarunk kilyukadni, hogy minden rózsás az emberi jogok világában, és hogy a nyugati vezetők következetesen megvédik őket. A külpolitikai elit sok tagja a reálpolitika cinikus változatába kapaszkodik. Washington 2001 utáni „terrorellenes háborúja” extrém visszaélésekre adott alkalmat: a *waterboarding* néven ismert kínzási módszertől kezdve a gyanúsítottak „kiadatásáig” a Guantánamóban történő határozatlan idejű fogva tartásra. Az üzbég Iszlom Karimovtól

kezdve az egyiptomi Abd el-Fatták esz-Szísziig számos diktátor megtanulta már a leckét, hogy akár terrorcselekményeket is végrehajthatnak, ha terrorizmusellenes akciókként csomagolják be őket.[68] Mi csak amellett érvelünk, hogy ezek a bűnözők a korábbinál nagyobb ellenállással szembesülnek az aktivisták és ügyvédek szerteágazó nemzetközi hálózatánk részéről, ami a globális közvélemény támogatását is élvezi. Akárhogyan is szól a populista vezetők retorikája, semelyik másik modell, tehát Kínáé sem rendekezik olyan globális népszerűséggel, mint a liberális demokrácia.[69]

A gazdasági globalizációhoz hasonlóan a liberális világrend is összeomolhat a jövőben. Hiába merülnek fel azonban újra és újra a modellel kapcsolatos problémák, ez a mai napig nem történt meg. Nagy általánosságban kevés arra utaló jelet látunk, hogy a modernizációs koktél hatása véget ért volna: eddig igencsak eredményesnek bizonyult. A globalizációellenesség közelmúltbeli fellángolása leginkább éppen az elmúlt három évtized feltűnő változásaira adott reakcióként értelmezhető. Annak köszönhető, hogy egyre több ország lépett át a posztindusztriális fázisba, egyre jobban beépült a nemzetközi közösségbe, és egyre szélesebb lett a tájékozott állampolgárainak a rétege. Így pedig az ország vezetői kénytelenek voltak alkalmazkodni a megváltozott környezethez – vagy legalábbis úgy tenni, mintha alkalmazkodnának. A demokrácia harmadik hullámával a liberális normák világszerte elterjedtek.

A modernizálódás folyamata végső soron olyan horderejűnek bizonyult, hogy a vesztesek elkezdték hallatni a hangjukat.[70] Korunk nativista populizmusában – Nyugaton és Keleten egyaránt – egyesül a posztindusztriális átállás során lemorzsolódott állampolgárok gazdasági hátterű haragja és idejétmúlt értékvilága. A haldokló ipari régiók munkásai és más állampolgárai, a környezetszennyező gyárak és bányák tulajdonosai, a farmmunkások és más vidéki dolgozók, az értékek átalakulásától összezavarodott illiberális öregek együtt erős, de fokozatosan zsugorodó közösséget alkotnak. Ez a közösség képezi a fejlett demokráciákat vezető populisták és a félig modernizálódott autokráciákat kormányzó spindiktátorok fő támogatói bázisát. Az efféle uralkodók a kárvallottak kompenzálása és újraintegrálása helyett kizsákmányolják őket. Hogy ezt demokratikus keretek között kell-e tenniük, az leginkább a posztindusztriális átállás *nyerteseinek* erejétől függ – ők alkotják az általunk tájékozottaknak nevezett állampolgárok rétegét.

A demokrácia harmadik hulláma által idejekorán felemelt országok az elmúlt években elkezdtek visszacsúszni. Egyes értelmezők aggodalmukat fejezték ki emiatt. Bármennyire is nyugtalanító azonban a helyzet, mi úgy látjuk, inkább csak apályról beszélhetünk, nem változott meg az áramlat iránya. Szerintünk arról van szó, hogy először teszünk két lépést előre, aztán egyet hátra.

A fenyegetés beazonosítása

Korunk autokráciái új kihívásokkal szembesítik a Nyugat demokráciáit. Hogy megbirkózzunk ezekkel, mindenekelőtt meg kell értenünk őket. Idézzük fel a spindiktátorok legfőbb vonásait, és a nemzetközi színtéren mutatott viselkedésük legfontosabb jellemzőit!

A spindiktátoroknak a Nyugat hidegháborús ellenségeivel szemben nincs valódi ideológiájuk. Tisztában vannak vele, hogy milyen vonzó állampolgáraik szemében a demokrácia, ezért úgy tesznek, mintha ők maguk is elfogadnák.[71] Ennek rengetegen bedőlnek, és azok közül is, akik nem, sokan gyakran demoralizálódnak. Bármilyen paradox állításnak hangzik is, az ilyen uralkodók képmutatása nem annyira a beléjük, mint inkább magába a demokráciába vetett hitet gyengítheti. Amikor a diktátorok azt állítják, hogy kommunista rendszert építenek – vagy baaszistát vagy mobutistát –, ellenfeleik hihetnek a demokráciában mint jobb alternatívában. Ha azonban az uralkodó maga is „demokrata”, könnyű arra a következtetésre jutni, hogy a demokrácia úgy, ahogy van, humbug.

A spindiktátorok külföldön mindig a cinizmus és a megosztottság terjesztésére használják a propagandát. Ha a nyugati közvélemény kételkedik a demokráciában és nem bízik vezetőiben, akkor ezek a vezetők kevésbé lesznek hajlandóak demokratikus keresztes hadjáratokat indítani világszerte. A mai napig kérdés, hogy az oroszok tényleg beavatkoztak-e a 2016-os amerikai elnökválasztásba, azonban a széles körben elterjedt nézet, amely szerint lehetséges, hogy igen, árnyékot vetett a szavazásra, és önvizsgálatra kényszerítette Amerikát. Amellett,

hogy elbizonytalanították az amerikaiakat a saját választási rendszerük megbízhatóságát illetően, az orosz médiatrollok az otthoni nézőiknek is üzentek: az amerikai típusú demokrácia megosztottsághoz és konfliktusokhoz vezet.[72]

A spindiktátorok második legfontosabb módszere a korrupció kihasználása. Ezek a vezetők a saját országukban körmönfont módon vesztegetik meg az elit tagjait, és ahogyan azt már láthattuk, külföldön is ugyanezt teszik. A téves információk mellett a másik fontos exportcikkük az aljasság. Két fő motivációjuk van. Először is, meg akarják gyengíteni a nyugati kormányokat, és meg akarják akadályozni a saját pozíciójukat veszélyeztető lépéseket. Nyugati szövetségeseket szereznek maguknak, akik hírszerzői munkát végeznek nekik, cserébe lobbiznak az érdekükben. Nemcsak kémeket vetnek be – ez a gyakorlat mindig is létezett –, hanem barátságokat is kiépítenek a Nyugat politikai és céges világának alsóbb rétegeiben. Az ilyen kapcsolatokból kézzelfogható eredmények is származnak, és lehetőséget is teremtenek a zsarolásra. Ugyanakkor az autokraták által finanszírozott korrupció károsítja a Nyugat hírnevét. Ha fény derül az efféle üzelmekre, az lejáratja a nyugati elitet.[73] Ezzel el is érkeztünk a spindiktátorok második motivációjához: formálni akarják saját országuk közvéleményét. Azáltal, hogy működtetik a korrupciót Nyugaton – és időnként információkat szivárogtatnak ki róla –, normalizálják saját erkölcstelen módszereiket. Amikor híre megy, hogy milyen mocskos üzletekbe bonyolódtak kormányuk tagjai, a diktátorok védekezhetnek azzal, hogy a korrupció

univerzális. Külföldi machinációiknak köszönhetően könnyebben megúszák a hazai botrányokat.

Korunk diktátorai olyannyira a személyes hatalmukkal és érdekeikkel foglalkoznak, hogy nehezen tudnak kialakítani valódi szövetségeket. Sztálin még a közös ideológiára alapozva tudott stabil keleti blokkot felépíteni. És bár a jelenleg aktív autokraták bizonyos projektekben képesek együttműködni, amikor új lehetőségekre bukkannak, hamar kiderül, hogy nem is olyan lojálisak. Putyin és Erdoğan annyiszor viselkedett már egymással barátként és ellenségként, hogy nehéz követni, most épp hol tartanak. Chávez Castróval és más baloldali figurákkal is rokonszenvezett. Amikor azonban a comandante halála után a venezuelai olajszállítmányok megcsappantak, Kuba azon kezdett dolgozni, hogy enyhüljön a viszony Washingtonnal.[74]

Ahelyett, hogy erőiket egyesítve szembeszállnának a Nyugattal, a spindiktátorok beépülnek a nyugati szövetségekbe és intézményekbe. Ahogyan azt a 6. fejezetben már láthattuk, úgy tesznek, mintha osztoznának a Nyugattal a célkitűzésekben, miközben titokban akadályozzák ezek megvalósítását. Belülről nehezítik a munkafolyamatokat, és a saját ellenségeik ellen fordítják a szövetségeket, amelyekbe beépültek. Hasonlóan ahhoz, ahogy a liberális demokrácia imitálásával hiteltelenítik el ezt a kormányzási modellt, a liberális internacionalizmushoz is azért csatlakoznak, hogy a saját céljaikra használják fel.

Mint azt láthattuk, Orbán Viktor a NATO, az OECD és az EU tagjaként részt vesz a szabályozás megalkotásában. Erdoğan is benne van a két előbbi szervezetben, Putyin pedig velük együtt

tagja az Európa Tanácsnak. Tőlük valamivel távolabb egyes afrikai diktátorok a Brit Nemzetközösség csúcstalálkozóin barátkoznak a királyi udvar tagjaival. Az ENSZ egyes emberi jogi testületeiben kínzásokért felelős vezetők ülnek.[75] Venezuela, Oroszország és Katar az úgynevezett Demokráciák Közössége alapító tagjai voltak, vagyis már a létrejöttétől kezdve hitelteleníteték az intézményt. Az efféle taktikák természetesen nem számítanak újdonságnak. A Szovjetunió és Kína kezdettől fogva kihasználta az ENSZ-ben betöltött pozícióját, Afrika diktátorai pedig beléptek a Nemzetközösségbe. Korunk autoriter vezetői azonban szisztematikusan azon dolgoznak, hogy magukhoz ragadják a liberális világrend irányítását.

Összegezve azt mondhatjuk, hogy sokféle kihívással szembesülünk. A spindiktátorok célja nem az, hogy világuralomra törjenek. Nem ideológiavezéreltek, ugyanakkor opportunisták, és nem összehangoltan dolgoznak. Időnként még mindig bevetik a katonaságot, elfoglalnak a határaikhoz közel eső területeket, beleszólnak bizonyos konfliktusokba, és provokálnak másokat, általában azért, hogy a saját országukban erősítsék az imázsukat. Még gyakoribb húzásuk, hogy elit gazdasági és politikai hálózatokba beépülve támadják a Nyugatot. A saját pozíciójuk védelme érdekében aláássák a liberális demokrácia eszméjébe vetett hitet, bomlasztják a Nyugat szövetségeit és intézményeit, továbbá korrumpálják és kihasználják a vezetőit.

Mit tehetünk?

A Nyugat a II. világháború óta alapvetően kétféleképpen viszonyult a diktátorokhoz. A hidegháború idején a fő veszélyforrást a kommunista országok és a gerillacsoportosulások jelentették. Ezek területeket akartak elfoglalni, igyekeztek terjeszteni az ideológiájukat, és fel akarták forgatni a szabad társadalmakat. Ugyan gyakran eltúlozták, hogy mennyire erős a nemzetközi kommunista mozgalom kohéziója, a veszély valóságos volt.

A Nyugat ezzel kapcsolatban elsődlegesen feltartóztatási politikát folytatott. George Kennan elképzelése szerint ez a szovjet terjeszkedés „hosszú távú, türelmes, de határozott és éber” visszaszorítását jelentette.[76] Nagyrészt működött is – Nyugat-Európa az 1950-es évek során visszanyerte magabiztosságát és gazdasági dinamikáját. A Gorbacsov-féle „új gondolkodás” végül hozzájárult a Szovjetunió bukásához. A feltartóztatásnak azonban komoly ára volt. A Nyugat a Moszkvával folytatott küzdelem érdekében antikommunista diktátorokkal és szélsőségesekkel szövetkezett, félretéve elkötelezettségét a demokrácia alapelvei és az emberi jogok iránt. Az Egyesült Államok dzsihádistákat fegyverzett fel Afganisztánban, akikkel később harcba bonyolódott. Demoralizáló háborút folytatott – és veszített el – Vietnámban, amelyet legalább annyira fűtött a gyarmatellenes gondolkodásmód, mint a szovjet ambíció.

1991 után, amikor a kommunizmus ellen vívott globális küzdelem véget ért, a nyugati külpolitika megváltozott. Elsődleges célja a gazdasági fejlődés fellendítése és az autoriter országok nyugati integrációja lett. Lényegében a modernizációs koktél működésének beindításáról volt szó. A döntéshozók abban bíztak, hogy a diktatúrák gazdaságának fejlesztése automatikusan megteremti majd bennük az igényt a politikai reform iránt, hogy a modernizálódás demokratikusabbá és együttműködőbbé teszi őket. A nyugati kormányok és nemzetközi intézmények a folyamat gördülékenyebbé tétele érdekében elkezdtek nyomást gyakorolni a diktátorokra, hogy biztosítsanak az országukban nagyobb szabadságot, politikai reformok végrehajtásától tették függővé a segélyek utalását, tanácsadókból álló csapatokat küldtek az egyes országokba, amelyek segítettek megszervezni a választásokat, pártokat alapítottak és támogatták a civil társadalmat.[77]

Ezt a megközelítést manapság már sokan naivnak tartják, pedig tényleges sikerek fűződnek hozzá. A hidegháborút követő első két évtizedben óriási gazdasági és politikai fejlődés zajlott le. 1990 és 2010 között az egy főre eső globális jövedelem 60 százalékkal nőtt. Kevesebb ember halt meg országokon belüli háborúkban, mint a II. világháború utáni bármelyik 20 éves időszakban.[78] A képviseleti demokráciák száma 29-ről 53-ra emelkedett, a liberális demokráciáké 28-ról 45-re.[79] A legnagyobb problémák valójában akkor merültek fel, amikor a nyugati hatalmak már nemcsak a fejlesztéssel és az integrációval foglalkoztak, hanem a katonaság bevetésével

akarták elősegíteni a rezsimváltást. Afganisztán és Irak lerohanása – bár kegyetlen diktatúrákat döntött meg – hosszú háborúkhoz vezetett, amelyek rengeteg emberéletet és pénzt követeltek, és az Egyesült Államok nemzetközi tekintélye is csorbát szenvedett.

Bár a fejlesztés és az integráció támogatása észszerűnek tűnt, a megvalósítása – akárcsak a fent említett feltartóztatásé – problematikusnak bizonyult. Először is, a Nyugat nem igazán volt következetes az elköteleződéseit illetően. Vezetői egyes országokat a figyelmükkel tüntettek ki, másokat mellőztek, attól függően, mit kívánt meg saját országuk külpolitikája. Továbbra is támogatták kedvenc diktátoraikat, úgy téve, mintha elhinnék a reformokra irányuló ígéreteiket. Franciaország lojális maradt bizonyos aljas, régi barátaihoz Afrikában, mint amilyen a kongói Denis Sassou Nguesso és a csádi Idriss Déby, miközben Nagy-Britannia és az Egyesült Államok nem csinált nagy ügyet egyes üzleti partnerei, így az ugandai Yoweri Museveni emberi jogi visszaéléseiből.[80]

Másodszor, még amikor őszintén viselkedtek is, a nyugati kormányok és intézmények nem bizonyultak elég felkészültnek – túlságosan is könnyű célpontot kínáltak az opportunista diktátoroknak. A NATO és az EU hasonlóan gondolkodó nyugati országok csoportosulásaiból nőtt ki, és konszenzus alapján hozta meg a döntéseit, miközben nem volt igazán kidolgozott rendszere a szabályszegő tagok szankcionálására – különösen, ha azok rafináltan úgy tettek, mintha betartanák a szabályokat. A multilaterális nyugati szervezetek az eszméken és a bizalmon

is osztoztak, az esetleges engedetlenkedők elriasztására vagy megbüntetésére azonban nem voltak meg az eszközeik.

Ugyanakkor a nyugati vezetők nem látták előre, milyen hatást gyakorol majd az integráció a *saját* társadalmaikra. Azt gondolták, a jelenlegi és korábbi autokráciákat anélkül is be lehet olvasztani a Nyugatba, hogy azok különösebb hatással volnának rá. Az integráció azonban kétirányú folyamat. Miután Kína 2001-ben belépett a Világkereskedelmi Szervezetbe, a vele folytatott kereskedelemből jelentős előnyök származtak. A kínai konkurencia megjelenése nyomán azonban vesztesek is lettek, aminek hatására átalakult a nyugati országok politikai térképe, vezetőik pedig nem szenteltek ennek elegendő figyelmet. A nyugatiak arra sem számítottak, hogy a keleti korrupció hogyan fonódik majd össze a saját országaikban tapasztalható tisztességtelenséggel. A nyugati kormányok szabaddá tették a tőke áramlását, megszüntettek bizonyos üzleti szabályozásokat, kereskedni kezdtek korábbi ellenségeikkel, de közben nem készültek fel a hátulütőkre. A frissen átalakított intézményekben a felszín alatt sok régi hálózat megmaradt – és ezek összekapcsolódtak a Nyugaton működőkkel. Az lett volna az ideális, ha a látványos keleti nyitást tavaszi nagytakarítás kíséri otthon, hogy megszabaduljanak a banktitkok, adóparadicsomok, hírszerzői hálózatok és a szervezett bűnözés kihasználóitól és képviselőitől. Erre azonban nem került sor, legalábbis nem azonnal, és nem elég széles körben. A nagyobb integráció során a Kelet egyre inkább a Nyugatra kezdett hasonlítani – a Nyugat pedig a Keletre.

Korunk döntéshozói mindebből sokat tanulhatnának. Sem a feltartóztatás, sem a fent taglalt fejlesztés és integráció nem jó megoldás a jelenlegi problémákra. A katonaság bevetésére időnként még mindig szükség van az Oroszország és Kína határainál tapasztalt opportunista agresszió megzabolázására. A Nyugat azonban nem tudja a végtelenségig megfékezni Kínát, tekintve, hogy az országnak óriási a népessége, rendkívül fejlett a technológiája, a GDP-je pedig nagyobb, mint az Egyesült Államoké. Középtávon nincs más lehetőség, mint integrálni az országot és más riválisokat is – ezzel pedig nincs is semmi baj, mivel a modernizációs koktél *igenis* működik. A Nyugatnak azonban ki kell dolgoznia az integrálás okosabb változatát.

Hogyan is nézne ki ez a gyakorlatban? Mi az *ellenségekkel való együttműködés* néven körülírható megközelítést javasoljuk. A Nyugatnak továbbra is fenn kell tartania az elköteleződését. Nem várhat azonban arra, hogy az integrálással automatikusan megfosztják a diktátorokat a hatalmuktól, és rögtön együttműködő partnereket faragnak belőlük. A Nyugatnak inkább a világ összekapcsoltságából nyerhető befolyást kellene felhasználnia arra, hogy megvédje az érdekeit, és a szabad kormányzás felé terelje a diktatúrákat. A helyzetet az teszi visszássá, hogy a diktatúrák pont ugyanezt teszik majd, csak fordítva. Az egymástól való függést a saját céljaik megvalósítására és a demokrácia gyengítésére fogják használni. A nyugati vezetőknek meg kell tanulniuk ügyesebben játszani a játékot, mint ők.

Egyesek szerint azonban a legjobb megoldás az lenne, ha a nyugati vezetők egyszerűen megszakítanák a kapcsolatot az autoriter uralkodókkal. Ők a piacok körbebástyázása, a bevándorlás szigorú korlátozása és a hazai feladatokra való koncentrálás mellett érvelnek. Az elszigetelődés azonban nem fenntartható. Tetszik vagy sem, a világot az elkövetkező évtizedekben még inkább az egymástól való függés határozza majd meg. Még ha a gazdasági globalizáció el is akad, a technológiai fejlődés, a természeti környezettel kapcsolatos fenyegetések és a halálos kórokozók áttörik a határokat. A Nyugat vagy felvállalja a vezető szerepet a globális ügyekben, vagy elfogadja, hogy másokat kell követnie.

Hogyan lehet tehát sikeres az együttműködés az ellenségekkel? A diktatúrákkal nehéz boldogulni, és nem is teszünk úgy, mintha a mi válaszaink tökéletesek lennének. A félelem- és a spindiktatúrák felől nézve ugyanakkor lefektethetünk néhány elvet, amelyek segíthetnek kidolgozni a megfelelő stratégiákat.

Az első, hogy *éberebbnek kell lenni.* A spindiktátoroknak az elmúlt 30 évben a demokrácia látszatának megteremtésével sikerült anélkül tenniük a dolgukat, hogy igazán reflektorfénybe kerültek volna. A Nyugat csak lassan ismerte fel, milyen taktikát alkalmaznak, és naivan hitt az autokratáknak, akik azt állították, hogy a szabad kormányzás felé tartanak. A nyugati országoknak sokkal jobban oda kell figyelniük mindarra a sok – és gyakran rejtett – kapocsra, amely az autoriter világhoz köti. Mint láttuk, a diktátorok pénzt

mosnak, ipari titkokat lopnak, politikusokat korrumpálnak, állami intézmények számítógépeit törik fel, és propagandával fertőzik meg a nyugati közösségi médiát. Az egyes kormányok természetesen próbálják felügyelni és megakadályozni az efféle tevékenységeket. Mégis, időről időre kitörnek olyan botrányok, amelyek súlyos mulasztásokról árulkodnak.

Tehát a probléma kezeléséhez nagy szükség van a fokozott éberségre. Ez pedig azzal is jár, hogy többet kell befektetni a pénzügyi felügyeletbe, a kémelhárításba és a kiberbiztonságba. [81] Továbbá meg kell osztani egymással az információkat, és össze kell hangolni a reakciókat, az egymástól látszólag független területeken és a demokratikus szövetségesek között egyaránt. A hatékony felügyeletet pedig könnyű kézzel kell megvalósítani.

Két veszély merül fel ebben a helyzetben: az egyik, hogy a Nyugat nem reagál megfelelő módon a politikai fenyegetésekre, a másik, hogy túlreagálja őket. A fárasztó beszámolási kötelezettségek engedetlenséghez vezetnek, és felesleges papírmunkával terhelik az állam alkalmazottjait. Olyan észrevétlenül, mégis stabilan működő rendszereket kell felépíteni, amelyek tiszteletben tartják a magánszférát.

Nagyon fontos, hogy az állam emberei gyorsan és hatékonyan működő hálózatokat alakítsanak ki. A nyugati kormányoknak azonban a magánszektorral is együtt kell működniük. A *Bellingcat*hez és az Oknyomozó Újságírók Nemzetközi Konzorciumához hasonló szervezetek már bebizonyították, milyen sokat köszönhetünk a nyílt forrású

információknak és a kiszivárogtatás gyakorlatának. A *crowdsourcing* és a gépi tanulás is segíthet a Nyugatnak jobban megérteni a világban éppen zajló eseményeket. A piacvezető technológiai vállalatokat is be kell vonni a munkába, a kicsiket és a nagyokat egyaránt. Mind a nyugati kormányok, mind az óriási techvállalatok a liberális demokrácia megőrzésében és elmélyítésében érdekeltek – mégis, eddig ritkán működtek együtt ezen a téren. Félre kell tenniük az esetleges nézeteltéréseiket, és olyan társulásokat kell kialakítaniuk, amelyek a Szilícium-völgy technológiai tűzerejét fordítják a diktátorok ellen.

A második követendő elv, hogy *támogatni kell a modernizálódás folyamatát – még az ellenségek esetében is.* Továbbra is a gazdasági és társadalmi fejlődés jelenti az igazi reményt arra, hogy az autokráciákat át lehessen alakítani úgy, hogy eleinte még csak kevésbé legyenek erőszakosak, később pedig valódi demokráciákként működjenek. Ugyanakkor a diktátorok a globális integrációnak köszönhetően – már ha ez a megfelelő módon zajlik – a külföldi kapcsolatok és ösztönzők hálójába ragadnak. Így bár gazdasági szankciókra időnként szükség lehet, ezeknek célzottnak és szűk körűnek kell lenniük, egyénekre és cégekre kell irányulniuk. Nem szabad akadályozniuk a modernizálódást vagy elszigetelniük teljes országokat a világpiactól.

A modernizációs koktél természetesen lassan és egyenetlenül fejti ki a hatását. A modernizálódó diktatúrák viselkedése nem lesz mindig a külvilág kedvére való. Kína

integrációja a globális kereskedelem világába együtt járt asszertivitása fokozódásával. Ennek láttán egyesek megkérdőjelezték, mennyire volt bölcs döntés hagyni, hogy az ország belépjen a Világkereskedelmi Szervezetbe.[82] Ha azonban a fejlődő Kína problematikus országnak tűnik is, a fejlődés lehetőségétől megfosztott Kína még inkább az lenne. Azok a diktátorok, akik nem tudják kielégíteni az állampolgáraik exporttevékenységre és növekedésre irányuló vágyát, motiváltabbak lesznek az erőszak felé fordulni a saját országukban és külföldön egyaránt.

A harmadik követendő elv, hogy *rendet kell tartani otthon.* A spindiktatúrák kihasználják a demokráciák gyenge pontjait, és megpróbálnak újakat teremteni. A hatékony védekezés egyik kulcsa tehát a rugalmasság kialakítása. Ez gazdasági szempontból azt jelenti, hogy folyamatosan szemmel kell tartani az ellátási láncokat és a kereskedelmi kapcsolatokat, figyelni kell a kialakulófélben lévő monopóliumokra és akadályokra, amelyekből aztán fegyvert lehet kovácsolni. A trösztellenes szabályozásokat leleményesen kell alkalmazni, szem előtt tartva a különböző globális politikai tényezőket és az aktuális piaci mozgásokat egyaránt. Bár az ilyesmi költséges vállalkozás, a Nyugatnak be kell építenie a párhuzamosságot az infrastruktúrába, és gondoskodnia kell róla, hogy egyes stratégiai szektorokban több versengő cég is létezzen, még ha a szóban forgó szektorok természetes monopóliumok is. Mindez a vállalatok részéről fokozott együttműködést igényel.

A diktatúrák lebontására továbbá csak akkor kerülhet sor, ha a Nyugat nem hagy mozgásteret a diktátoroknak. Nyugati ügyvédek, bankárok, lobbisták és más elit problémamegoldók seregének segítsége nélkül az autokraták sokkal nehezebben tudnák kizsákmányolni a Nyugatot. A tettestársak kiiktatására irányuló módszereknek kifinomultnak kell lenniük. Kidolgozóiknak képesnek kell lenniük megkülönböztetni a diktátorokat még jobban megerősítő korrupciós ügyeket azoktól az előnyös kapcsolatoktól, amelyek fokozatosan a demokrácia felé tolják őket. A Nyugat korrupciós infrastruktúráját pedig meg lehet és meg is kell kurtítani. A névtelen fantomcégek létrehozását be kellene tiltani – országokon belül, különböző törvényekkel, és nemzetközi szinten is, egy ENSZ-egyezmény révén. A nyugati demokráciáknak meg kellene erősíteniük a globális korrupció üldözésére vonatkozó jogosítványaikat (olyan törvényekkel, mint az amerikai „külföldi korrupciós gyakorlat törvénye” és az OECD vesztegetésellenes egyezménye), és több energiát kellene fektetniük a korrupciót akadályozó törvények betartatásába.[83] Jobban meg kellene jutalmazniuk azokat az informátorokat, akik nagyszabású banki csalásokat lepleznek le, és tágítaniuk kellene a csalásellenes törvények határon túlra is nyúló hatáskörét.

Ezt a gondolatmenetet követve ideje lenne véget vetni az autoriter kormányok érdekében végzett, fizetett lobbitevékenységnek. Amikor nyugati vállalatok és egykori hivatalnokok pénzt fogadnak el azért, hogy emberi jogi visszaéléseket elkövető vezetők érdekeit szolgálják, az nemcsak

a saját imázsukat rombolja, hanem az országukét is. Félreértés ne essék, az unortodox vélemények kifejezése és az akár fertelmes alakokkal való kapcsolattartás lehetőségének biztosítása a liberális demokrácia alapkövetelményei közé tartozik. A ténylegesen átgondolt integrációhoz minden szinten szükség van az eszmecserére. A diktátorok, illetve szövetségeseik támogatása céljából kötött szerződések azonban semmilyen jól felfogott érdeket nem szolgálnak. Az országoknak azért is vannak nagykövetségeik, hogy azokon keresztül kommunikálják az álláspontjukat.

A Nyugat hírnevén akkor is csorba esik, amikor a vállalatai olyan technológiákat árusítanak a diktátoroknak, amelyeket ők aztán az állampolgáraik ellenőrzése használnak. Különböző európai cégek Azerbajdzsánnak, Egyiptomnak, Kazahsztánnak, Szaúd-Arábiának, Etiópiának, Szíriának és Líbiának is adtak el az emberek megfigyeléséhez szükséges eszközöket.[84] Izrael magán techszektora többek között Bahrein, Azerbajdzsán, Üzbegisztán, Kazahsztán, Etiópia, Dél-Szudán, Uganda, Ecuador és az Egyesült Arab Emírségek diktátorait látta el kémszoftverekkel.[85] Az időközben esetlegesen kieső vállalatok helyét természetesen átveszik kínai és más cégek. A Nyugat mindenesetre sokkal többet veszít az imázsa sérülésével az ilyen üzletelésből, mint amennyit anyagilag nyer. Alaposan át kell vizsgálni a különböző diktátoroknak biztonsági és jogi szolgáltatásokat nyújtó vállalatok jelenlegi gyakorlatát, és meg kell vitatni, mi elfogadható és mi nem. A jogászkamarák vélhetően le akarják beszélni a tagjaikat arról, hogy nyugati

bíróságokon zajló, komolytalan perek keretei között támogassák az erőszakos vezetőket a másként gondolkodók és újságírók üldözésében.

A legfontosabb teendő mindenesetre az, hogy a Nyugat a *politikai értelemben vett otthonában* is tartson rendet: tegye rendbe a kormányzati intézményeket, és állítsa helyre a bizalmat az irányukba. A politikai polarizáció egyes országokban mára már szélsőséges mértéket öltött, az így kialakuló lehetőségeket pedig a diktátorok nem mulasztják el kihasználni. Egyesek úgy vélik, ez azáltal veszélyezteti a demokrácia intézményét, hogy gyengíti az állampolgárok kötődését hozzá. Szerintünk ez kissé túlzás: a nyugati állampolgárok kiábrándultsága a jelek szerint sokkal inkább a jelenlegi vezetőknek szól, és nem magának a demokráciának. A Globális Értéktérkép és az Európai Értékkutatás 2017 és 2020 között végzett felmérésében például azt találták, hogy a nyugat-európai és észak-amerikai medián országok válaszadóinak 93 százaléka szerint demokratikus politikai rendszerben élni „nagyon” vagy „elég” jó – ez pedig magasabb arány, mint amit a négy ezt megelőző felmérés (1995–1999, 2000–2004, 2005–2009, 2010–2014) bármelyikében találtak.[86] Míg azonban a liberális demokrácia eszménye változatlanul nagy népszerűségnek örvend, az emberek sokkal kevésbé bíznak abban, hogy a kormányok azt a gyakorlatban is tiszteletben tartják. Amikor azt kérték tőlük, hogy 1-től 10-ig tartó skálán értékeljék, országukat mennyire kormányozzák demokratikusan (az 1 azt jelentette, hogy „egyáltalán nem demokratikusan”, a 10 pedig

azt, hogy „teljesen demokratikusan”), mindössze az amerikai válaszadók 58 százaléka és az olaszok 61 százaléka írt be ötnél nagyobb számot.

Trump elnök alatt az amerikai demokrácia imázsa nemcsak a saját országukban szenvedett kárt, hanem világszerte. A Pew Research Center 2018-ban 25 országban kérdezte meg az embereket arról, hogy szerintük „az amerikai kormányzat tiszteletben tartja-e állampolgárai személyes szabadságát”. Az országok 40 százalékában – többek között Franciaországban, Németországban és az Egyesült Királyságban – a többség nemmel válaszolt. (Amikor a Pew ugyanezt a kérdést tíz évvel korábban tette fel, ez az arány az akkor a kutatásba bevont 23 ország egyikében sem volt jellemző.) A Pew néha arról is kikéri az emberek véleményét, hogy tetszik-e nekik, vagy sem „a demokrácia amerikai modellje”. Azon országok aránya, ahol a többség pozitívan nyilatkozott erről, 2002-ben még 58 százalék volt, de 2017-ben már csak 35 százalék.[87]

Mindez nem arra utal, hogy az embereknek elegük van a demokráciából, sokkal inkább arra, hogy egyre többen kételkednek a Nyugat – és kiváltképp az Egyesült Államok – ezzel kapcsolatos elkötelezettségében. A Trump-adminisztráció évei alatt az amerikai politika gyenge pontjai éles megvilágításba kerültek. Akárcsak egy hekker, akit egy biztonsági rendszer hibáinak kiszűrésére béreltek fel, az elnök megtalálta azokat a kiskapukat, amelyeket az etikusabban kormányzó elnökök idején senki sem vett észre. Olyan területekről van szó, mint a pénzügyi beszámolók, a

nepotizmus, az összeférhetetlenség gyakorlata, a bíróságokra helyezett tisztességtelen nyomás, a köztisztviselők és a bűnüldözés kezelése, a vészhelyzetek politikailag motivált kihirdetése, az állami költségvetés helytelen elosztása, az elnöki kegyelem korrupt használata és a hatalom a háborúba lépés felett. Az amerikai választások már Trump előtt is hírhedtek voltak a választókerületek szélsőséges manipulálásáról, a szavazók elnyomásáról, és a választások befolyásolására fordított pénz használatáról.[88] Ahogyan arról volt már szó, a „terrorellenes háború" illiberális elemei – a Guantánamó-öbölbeli, határozatlan idejű elzárástól kezdve az „intenzív vallatási módszerekig" – világszerte meggyengítették az amerikaiak morális felsőbbrendűségébe vetett hitet. Más lépések – mint amilyen Irak megszállása a nem létező tömegpusztító fegyverek eltávolítása érdekében, vagy a Nemzetbiztonsági Ügynökség titkos, tömeges megfigyelési programjai – lehetővé teszik a spindiktátoroknak, hogy álszentnek fessék le a nyugati kormányokat.

És ez még nem minden. A közelmúltbeli gazdasági kudarcok még jobban megtépázták a nyugati vezetésbe vetett bizalmat. Kína gazdaságának látványos felívelése egyesekben azt a benyomást keltette, hogy az autoriter vezetés felgyorsítja a növekedést. A közgazdászok szerint azonban épp az ellenkezőjéről van szó: ha egy ország politikai berendezkedése autokráciából demokrácia lesz, egyes friss kutatások alapján a növekedési rátája jellemzően körülbelül 1 százalékponttal emelkedik éves szinten.[89] A demokráciák az 1950-es évektől

kezdve az 1990-es évekig általában minden évtizedben gyorsabban növekedtek, mint az autoriter országok.[90] A 2000-es évek során azonban az autoriter országok kerekedtek felül a demokráciákon. Rájuk kevésbé gyakorolt hatást a dotkomlufi 2001–2002-es kipukkadása, a 2009-es gazdasági világválság és az eurózóna 2011–2012-es adósságválsága – és ezek mindegyike valamilyen nyugati szabályozási vagy politikai hibában gyökerezett. A diktatúrák továbbra is csak a világ GDP-jének töredékét produkálják – de ez az arány fokozatosan nő.[91]

Legeredményesebben úgy szállhatunk szembe az autoriter propagandával, ha újraépítjük a demokratikus kormányok integritásába, kompetenciájába és liberalizmusába fektetett bizalmat. A demokrácia egyik nagyszerű erénye, hogy képes belátni és kijavítani a hibáit. „Ha szeretnénk teljesíteni az ígéretünket – jelentette ki Harry Truman elnök 1948-ban –, akkor ki kell javítanunk demokráciánk továbbra is meglévő hibáit”.[92] Az amerikai kongresszus a Watergate-ügy után jóváhagyott egy sereg törvényt, amelyek a botrány által láthatóvá tett problémák megoldására voltak hivatottak. Miután Trump leköszönt a hivatalából, sokan efféle reformok bevezetését sürgették.[93] Hasonló lépésekre van szükség más nyugati országokban is, hogy hatékonyan fel lehessen számolni a korrupciót, és helyre lehessen állítani a vezetőkbe vetett bizalmat.

A spindiktátorok igyekeznek meggyengíteni a nyugati szövetségeket és nemzetközi szervezeteket. Negyedik elvünk az, hogy *meg kell védeni és meg kell reformálni a liberális világrend*

intézményeit. Az EU és a NATO nem hagyhatja, hogy az Orbánhoz és Erdoğanhoz hasonló vezetők zsarolják. Amikor ezek a szervezetek még csak kis társulások voltak, teljesen jól működtek az akkori szabályozások, de időközben számos taggal bővültek, így a szabályozásokon is módosítani kell. A NATO-nak továbbá azon is változtatnia kell, hogy ne egy szinte kizárólag katonai fenyegetésekre fókuszáló intézmény legyen – bár azokkal továbbra is számolni kell –, hanem képes legyen védelmet biztosítani a mai diktátorok által előnyben részesített támadások teljes spektrumával szemben. Az Észak-atlanti Szerződés 5. cikkelyén lehetne úgy módosítani (vagy lehetne úgy értelmezni), hogy magába foglalja a kollektív védelmet a neten keresztüli támadással szemben bármely tagország választásaiba. A tagországok meghatározhatnák, milyen konkrét lépéseket kellene tennie mindegyiküknek, ha a szavazóállomások meghekkelésére vagy nagy volumenű dezinformációs támadásokra kerülne sor. Az EU-nak is szigorúbb ellenőrzést kellene kidolgoznia és megvalósítania a korrupció, valamint a befolyással való visszaélés eseteinek kezelésére.

A NATO-n és az EU-n túl pedig ott vannak a globális tagsággal rendelkező, multilaterális szervezetek. A nyugati kormányoknak meg kell akadályozniuk, hogy ezek rossz kezekbe kerüljenek, például nem hagyhatják, hogy az autokraták az Interpolon keresztül zaklassák a riválisaikat. Az ENSZ-ben a világ liberális demokráciáinak kiemelt figyelmet kell fordítaniuk az emberi jogi egyezmények védelmére, és az

ezekben foglaltak tényleges megvalósítására. Lehetséges, hogy a tagországok többsége még mindig szívesen veszi védelmébe az emberi jogok sárba tipróit. Kína és Oroszország megpróbált kialakítani egy ilyen koalíciót, és valamelyest sikerrel is jártak: Kína külügyminisztere, Vang Ji 2021-ben azt állította, hogy az ENSZ Emberi Jogi Tanácsának 80 tagországa fejezte ki szolidaritását Pekinggel Hszincsiang ügye kapcsán, ami, ha igaz, megdöbbentő adat.[94] Mindenesetre ha az igazi liberális demokráciák együtt dolgoznak – és igénybe veszik az olyan regionális intézmények segítségét, mint az Amerikai Államok Szervezete, az Európai Unió és az Afrikai Unió –, akkor talán száműzhetik a legaljasabb alakokat az emberi jogi bizottságokból.

Ez elvezet minket az ötödik és egyben utolsó elvünkhöz: *demokratikus módon kell támogatni a demokráciát.* Kevés bizonyíték támasztja alá az elképzelést, hogy a demokrácia katonai beavatkozással is terjeszthető – a Nyugatnak fel kellene hagynia ezzel a stratégiával.[95] Ehelyett demokratikus eszközökkel kellene kampányolnia a demokratikus kormányzás mellett szerte a világon. Több lényeges gyakorlatot is megemlíthetünk: a vezetők figyeljenek oda a közvéleményre, alkossanak koalíciókat, keressék az egyetértés területeit, és építsenek ezekre, továbbá fogadják el, hogy időnként kudarcot vallanak, és ne adják fel.

A demokrácia erővel történő kikényszerítése nem egyszerűen önellentmondáshoz vezet, hanem semmibe veszi azt a különösen fontos erőforrást, amit a demokrácia hívei

olyan gyümölcsözően hasznosíthatnak: a globális közvéleményt. Az emberek nagy része már hisz a demokráciában. Ahogyan az 1. fejezetben láthattuk, a 2017 és 2020 között megkérdezett 83 ország válaszadóinak átlagosan 84 százaléka vélte úgy, hogy demokratikus országban élni „nagyon” vagy „elég” jó dolog. Nem akadt olyan ország, ahol a többség *ne* a demokráciát részesítette volna előnyben. A demokrácia egész világon tapasztalható vonzereje hasznos fegyver lehetne a Nyugat kezében. Szembesíthetné a diktátorokat a bizonyítékkal, hogy az állampolgáraik demokrtikus kormányzást szeretnének.

A demokráciák működésében fontos szerepet tölt be a koalíciók kialakítása. A világ szabad országainak össze kellene állniuk a szabadság eszméjének terjesztése érdekében. Jelenleg sok országnak van saját programja a demokrácia népszerűsítésére, amit emberi jogi, kormányzással vagy gazdaságfejlesztéssel kapcsolatos területeken kombinálnak mások programjaival. Így valóságos bürokráciálabirintust hoznak létre, ahol egyes hatáskörök között átfedés tapasztalható. Bizonyos intézmények valahogy a hidegháborúhoz kötődnek, így egyszerre igaz rájuk, hogy miközben a szabad kormányzást támogatják, korábban katonai műveleteket vagy partizán missziókat hajtottak végre.

A demokrácia védelmében ideje lenne megalapítani a liberális demokráciák szövetségét. Egy egységes, nemzetközi koalíciónak, amely demokratikus eljárásokkal kormányozza magát, nagyobb morális tekintélye lenne, mint valamelyik

országnak önmagában.[96] A diktátorok bármelyik ország programját vádolhatnák azzal, hogy az amolyan egyéni stratégia szolgálatába állított trójai faló. Egy ilyen állítást sokkal nehezebb lenne megtenni a liberális demokráciák globális koalíciójával szemben.[97] A demokráciák szövetsége a nagyobb morális tekintély mellett, a független elemzők munkájának és a globális emberi jogi szervezetekkel való együttműködésnek köszönhetően sokkal hatékonyabb lenne, mint rengeteg önállóan működő intézmény. Egy ilyen széles körű szövetség összehangolhatná a különböző törekvéseket, összegyűjthetné az erőforrásokat, megfogalmazhatna közös álláspontokat, és feloszthatná a tagok között a konkrét feladatokat.

Egy efféle koalíció a párhuzamosság csökkentésével globális programokat indíthatna minden fontos területen: a pártépítéstől kezdve a választások lebonyolításán és ellenőrzésén, az emberi jogok és a független média világán át a törvénykezésig és a demokrácia érdekében használt információs technológiáig. Lefektethetne normákat a választások ellenőrzéséhez, törvénybe iktathatná ezeket, és létrehozhatna egy olyan akkreditációs rendszert, amely kiszűrné a zombi választási megfigyelő csoportokat. Kidolgozhatna egy nemzetközi megállapodást a politika finanszírozásának átláthatóságáról, hogy legyenek bizonyos sztenderdek a kampányokat anyagilag támogató források láthatóvá tételéről. Felépíthetne csereprogramokat fiataloknak, rendőröknek, bíráknak és másoknak a tagországokban és azokon kívül is, hogy ezáltal is terjedjenek az ismeretek a

modern demokráciákról, ami ellensúlyozza a spindiktátorok relativizáló propagandáját. Egy ilyen multilaterális fórum összefoghatna különböző civil szervezetekkel és újságírókkal, hogy együttes erővel nyomon kövessék a választási csalást, továbbá ellenőrizzék az emberi jogok tiszteletben tartását világszerte, gyorsan beszámoljanak a különböző visszaélésekről, és számon tartsák a politikai foglyokat és kínzóikat.

A diktátorok természetesen ez esetben is megpróbálnák érvényesíteni az oszd meg és uralkodj elvét, egymás ellen fordítanák a demokráciákat, kihasználnák az egyéni érdekeket és kulturális viszonyokat. Egy demokráciákból álló koalíciónak ezzel szemben arra kellene összpontosítania, amiben már egyetértésre jutottak, a vitás kérdéseket pedig zárójelbe kellene tennie. A demokrácia eszméjéről és a politikai prioritásokról mást-mást gondolnak az egyes országokban. Ez befolyásolhatja a munkamegosztás kialakítását. Ezzel együtt a nézeteltérések veszélyeztethetnék a kohéziót, különösen, hogy egy demokráciákból álló szövetségnek a tagországai különböző gyakorlataira is figyelmet kellene fordítania. Tehát a belső eljárásoknak nem egyszerűen demokratikusnak kell lenniük, hanem úgy kell kialakítani őket, hogy inkább azokra a területekre essen a hangsúly, ahol már létrejött az egyetértés, a konfliktusok pedig szoruljanak háttérbe.

Végezetül, ugyanúgy, ahogy magánál a demokratikus kormányzásnál, a tagországoknak készen kell állniuk arra, hogy elviseljék az időnként elkerülhetetlen kudarcokat. Az Egyesült

Államoknak ez régebben komoly problémát jelentett. Az amerikaiak globális demokrácianépszerűsítésére a kezdetektől fogva egyszerre volt jellemző a nagyhangú retorika és a tényleges elköteleződés hiánya. Woodrow Wilsontól George W. Bushig számos elnök hirdette, hogy ők majd olyan világot építenek, amely „biztonságos a demokráciának”, és „mindenütt kirobbantják a demokrácia forradalmát”, miközben nem voltak hajlandóak csatlakozni a Nemzetek Szövetségéhez, közel 40 évig tétováztak a genocídiumegyezmény ratifikálása előtt, és nem mentek bele abba, hogy a Nemzetközi Büntetőbíróság ítéletei az ő állampolgáraikra is érvényesek legyenek.[98] Az Egyesült Államok nemrég még az ENSZ Emberi Jogi Tanácsából is kilépett. A demokrácia működésének egyik alappillére a kudarcok és veszteségek elfogadása. Ideje lenne már leszámolni az Egyesült Államok felsőbbrendűség-tudatával és unilateralizmusával – legalábbis amennyiben ezek megnehezítik a demokrácia terjesztéséért folytatott küzdelmet.

Egy nagyszabású eszme

Korunkban a Nyugatnak összetett kihívással kell megbirkóznia. A szabadság ellenségei a 20. század világháborúi és a hidegháború idején még nem álcázták magukat. Katonai egyenruhájuk, szenvedélyes beszédeik és a nyilvánosan lebonyolított kivégzések nem hagytak kétséget valódi természetük felől. Akkoriban a vak is láthatta, hol húzódnak a világ geopolitikai határvonalai.

Manapság azonban már jóval nagyobb kihívást jelent eligazodni ezen a térképen. Kim Dzsongun, Bassár el-Aszad és a hozzájuk hasonló erős emberek kisebbségét leszámítva, akik kötelességtudóan eljátsszák a rosszfiúk szerepét, a legtöbb diktátorral nehéz mit kezdeni. Beolvadnak a rendszerbe, és belülről bomlasztják a nemzetközi közösséget. A nyugati elemzőknek még nem sikerült pontos leírást adniuk ezekről az újfajta autokratákról. Vagy egyenlőségjelet tesznek közéjük és régi elődeik közé – Putyint cárnak nevezik, Chávezt egy újabb Castrónak –, vagy kiemelik a demokratikus vonásaikat, ahogyan egyesek Orbán jóhiszeműségének tudják be bizonyos lépéseit. Pedig a szóban forgó vezetők valójában nem klasszikus 20. századi zsarnokok, és nem is a nyugati társaság különc tagjai. Valami egészen mást képviselnek – ezt próbáltuk részletesen bemutatni a könyvünkben.

Manapság sokan attól tartanak, hogy a nyugati országok olyanok lesznek, mint az *ő* rezsimjeik: vagyis hogy a demokráciáink spindiktatúrákká züllenek. Egyes opportunista politikusok pontosan erre törekszenek. A tévén és a közösségi médián keresztül megszólítják a tájékozatlanokat és boldogtalanokat, miközben támogatókat szereznek maguknak az elit köreiből is. Az efféle politikusok sikerrel destabilizálták a harmadik hullám egyes sebezhető demokráciáit, sőt még néhány fejlettebb országot is – mint amilyen Venezuela –, ahol a tájékozottak rétege szűk volt, és kompromittálható. Tehát semmi szükség arra, hogy eltúlozzuk a ránk leselkedő veszélyt. A jelenleg tapasztalható visszaesés nagyobb valószínűséggel

eredményez még több bolsonarói spindiktatúrát, mint újabb vérgőzös Pinochet-rezsimeket. Bár az előbbi fejlemény is aggasztó, az utóbbi azért kétségkívül rosszabb lenne. Az első két „visszájára fordult hullám” Hitlert és Francót, Mobutut és Idi Amint vetette partra. A harmadik Correát és Erdoğant.

Könyvünkben amellett érveltünk, hogy a fejlettebb társadalmakban, ahol a tájékozott állampolgárok rétege szélesebb, az ügyvédek, bírók, köztisztviselők, újságírók, aktivisták és ellenzéki politikusok hálózata megnehezíti a nagyravágyó spindiktátorok dolgát. Az efféle vezetők egy darabig képesek kitartani, miközben lejjebb adnak a színvonalból, és rombolják az országuk tekintélyét. Eddig azonban mindegyiküket sikerült törvényes szavazás útján eltávolítani a hivatalából, hogy aztán akár felelniük is kelljen az ellenük felhozott korrupciós vádakra. Ez történt Silvio Berlusconival és Donald Trumppal is. Senki sem veheti biztosra, hogy ez mindig így alakul majd. De ha igen, akkor az nem annyira maguknak az intézményeknek lesz köszönhető, hanem az intézmények védelmezőinek.

Korunk nyugati társadalmai a nemzetközi közösségben sok szállal kötődnek a világ diktatúráihoz. Nincs olyan bombabiztos módszer, amellyel csak úgy ki lehet szállni a globális vérkeringésből. Megvalósítható viszont az a célkitűzés, hogy – a fejezet eddigi részében felvázolt elvek alapján – egészségesebbé tegyük a rendszert, és gondoskodjunk róla, hogy a Nyugat érdekeinek megfelelően működjön. Ez igenis megnyerhető küzdelem. A spindiktátorok azt szeretnék elérni, hogy az

állampolgáraik bennük bízzanak, a Nyugatban azonban ne. Ők a cinizmus és relativizmus világában lubickolnak igazán. A Nyugatnak azonban van valami a tarsolyában, ami nekik nincs: egy nagyszabású eszme, amely képes egységbe kovácsolni az iránta elkötelezett országokat – a liberális demokrácia eszméje.

Bár egyesek manapság úgy vélik, hogy az évek során megkopott, valójában ez a Nyugat legerősebb fegyvere. A liberális demokrácia iránti elköteleződés megerősítése otthon és külföldön is bölcs döntés, az autokrata vezetők pontosan ezért akarnak annyira az útjába állni. Épp az attól való félelem mozgatja korunk félelemalapú uralkodóit és spindiktátorait, hogy a Nyugat életet lehel a demokrácia eszméjébe, és követendő példát mutat. Mindkét fajta vezető igyekszik akadályokat gördíteni a demokrácia terjedése elé. Egy eszmét azonban kizárólag egy jobb eszmével lehet legyőzni, ilyet pedig nem tudnak felmutatni. Az, hogy a spindiktátorok demokraták álcáját felöltve végzik a dolgukat, pontosan arról árulkodik, hogy valójában nincs meggyőző alternatív víziójuk. Kizárólag arra képesek, hogy egy darabig feltartóztassanak minket, és a kedvünket szegjék – de ezt is csak akkor, ha hagyjuk nekik.

FELHASZNÁLT IRODALOM

AP News: „Putin: Russian Opposition Provoked Summer Police Violence”, *APNews.com,* 2020. február 26.

Abjorensen, Norman: *Historical Dictionary of Democracy.* Lanham, Rowman and Littlefield, 2019.

Abrahamian, Ervand: *Tortured Confessions: Prisons and Public Recantations in Modern Iran.* Berkeley, University of California Press, 1999.

Acemoglu, Daron. „We Are the Last Defense against Trump”, *ForeignPolicy.com,* 2017. január 18.

Acemoglu, Daron et al.: „Income and Democracy”, *American Economic Review* 98, 2008, no. 3, 808–42.

Acemoglu, Daron et al.: „Democracy Does Cause Growth”, *Journal of Political Economy* 127, 2019, no. 1, 47–100.

Acemoglu, Daron – Robinson, James: *Economic Origins of Dictatorship and Democracy.* Cambridge, Cambridge University Press, 2006.

Miért buknak el nemzetek? – A hatalom, a jólét és a szegénység eredete (Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty). Ford.: Garamvölgyi Andrea. Budapest, HVG Könyvek, 2013.

Adams, L. L. – Rustemova, A.: „Mass Spectacle and Styles of Governmentality”, *Europe-Asia Studies* 61, 2009, no. 7, 1249–

76.
Adena, Maja et al.: „Radio and the Rise of the Nazis in Prewar Germany”, *Quarterly Journal of Economics* 130, 2015. november, no. 4, 1885–1939.
Agence France Presse: „G8 Summit Cost Russia 400 Million Dollars: Official”, 2006. július 14.
Aitken, Jonathan: *Nazarbayev and the Making of Kazakhstan.* New York, Continuum, 2009.
Al Jazeera: „The Listening Post”, *AlJazeera.com.*
„Saudi Arabia’s Purge: A Quest for Media Control?”, *YouTube.com.*
Alesina, Alberto – Fuchs-Schündeln, Nicola: „Goodbye Lenin (or Not?): The Effect of Communism on People’s Preferences”, *American Economic Review* 97, 2007, no. 4, 1507–28.
Allison, Graham – Blackwill, Robert D. – Wyne, Ali: *Lee Kuan Yew: The Grand Master’s Insights on China, the United States, and the World.* Cambridge, Belfer Center Studies in International Security, MIT Press, 2013.
Almoina, José: *Una Satrapía en el Caribe.* Santo Domingo, Letra Gráfica Breve, 2007.
Alonso, Paul: „The Impact of Media Spectacle on Peruvian Politics: The Case of Jaime Bayly’s El Francotirador”, *Journal of Iberian and Latin American Studies* 21, 2015, no. 3, 165–86.
Alpert, Lukas I. – Rousek Leos: „Vladimir Putin: Decision to Annex Crimea Based on Secret Polling”, *The Wall Street Journal,* 2014. április 10.

Alston, Philip – Mégret, Frédéric: „Introduction”. In: Alston, Philip – Mégret, Frédéric (szerk.): *The United Nations and Human Rights: A Critical Appraisal.* New York, Oxford University Press, 2020, 1–38.
American Institute of Physics: „The Opening Paragraphs of Sakharov’s Reflections on Progress, Peaceful Coexistence & Intellectual Freedom”, *History.aip.org*.
Amnesty International: „Get Involved”, *Amnesty.org*.
„Indonesia: An Amnesty International Report”, New York, Amnesty International, 1977.
„Annual Report 1988”, London, Amnesty International, 1988.
Singapore J B Jeyaretnam: „The Use of Defamation Suits for Political Purposes”, *Amnesty.org*, 1997. október 15.
„Russian Federation: What Justice for Chechnya’s Disappeared?”, *Amnesty.org*, New York, Amnesty International, 2007.
„Report 2012: The State of the World’s Human Rights”, *Amnesty.org*, New York, Amnesty International, 2012.
„Changing the Soup but Not the Medicine?” Abolishing Re-Education through Labour in China. *Amnesty.org*, New York, Amnesty International, 2013.
„Singapore: Free 16-YearOld Prisoner of Conscience Amos Yee”, *Amnesty.org*, New York, Amnesty International, 2015.
„Report 2015/16: The State of the World’s Human Rights”, New York, Amnesty International, 2016.
„Venezuela 2019”, *Amnesty.org*

Anderson, Emma: „Putin Accuses the West of »Double Standards« on Catalonia and Kosovo”, *Politico,* 2017. október 19.
Anderson, Jon Lee: „The Revolutionary: The President of Venezuela Has a Vision, and Washington Has a Headache”, *The New Yorker*, 2001. szeptember 10.
„Postscript: Hugo Chávez, 1954–2013”, *The New Yorker*, 2013. március 5.
Andrew, Christopher – Mitrokhin, Vasili: *The Sword and the Shield: The Mitrokhin Archive and the Secret History of the KGB*. New York, Basic Books, 1999.
Andrews, Sally: „»Soft« Repression: The Struggle for Democracy in Singapore”, *The Diplomat*, 2015. február 6.
Appiah-Nyamekye Sanny, Josephine – Selormey, Edem: „Africans Regard China’s Influence as Significant and Positive, but Slipping”, *Afrobarometer Dispatch,* No. 407, 2020. november 17.
Applebaum, Anne: *A Gulag története I–II. (Gulag: A History).* Ford.: Tomori Gábor. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2005.
Applebaum, Anne: *Vasfüggöny – Kelet-Európa megtörése, 1944–1956 (Iron Curtain: The Crushing of Eastern Europe, 1944–1956).* Ford.: Szabó Hedvig. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2014.
Arbatova, Nadezhda: „Italy, Russia’s Voice in Europe?”, Paris: IFRI, 2011.
Arceneaux, Craig – PionBerlin, David: „Issues, Threats and Institutions: Explaining OAS Responses to Democratic

Dilemmas in Latin America", *Latin American Politics and Society* 49, 2007, no. 2, 1–31.
Arefyev, V. – Mieczkowski, Z.: „International Tourism in the Soviet Union in the Era of Glasnost and Perestroyka", *Journal of Travel Research* 29, 1991, no. 4, 2–6.
Arisztotelész: *The Politics and the Constitution of Athens.* Stephen Everson (szerk.), Cambridge, Cambridge University Press,1996. (Magyarul: Arisztotelész: *Politika.* Fordította: Szabó Miklós. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1969.; Arisztotelész – Pseudo-Xenophón: *Az athéni állam.* Fordította: Ritoók Zsigmond. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1954.) Aron, Raymond: „The Future of Secular Religions". In: Yair Renier (szerk.): *The Dawn of Universal History.* New York, Basic Books, 1944, 177–201.
Aron, Leon: *Roads to the Temple: Truth, Memory, Ideas, and Ideals in the Making of the Russian Revolution, 1987–1991.* New Haven, Yale University Press, 2012.
Arsu, Sebnem – Tavernise, Sabrina: „Turkish Media Group Is Fined $2.5 Billion", *The New York Times,* 2009. szeptember 9.
Arutunyan, Anna: *The Putin Mystique: Inside Russia's Power Cult.* Northampton, Interlink Publishing, 2014.
Ash, Timothy Garton: „Europe Must Stop This Disgrace: Victor Orbán Is Dismantling Democracy", *The Guardian,* 2019. június 20.
Asiedu, Elizabeth – Lien, Donald: „Democracy, Foreign Direct Investment, and Natural Resources", *Journal of International Economics* 84, 2011, no. 1, 99–111.

Askarbekov, Yerlan: „What Kazakhstan Really Thought of Borat”, *BBC,* 2016. október 28.
Aslund, Anders: *Russia’s Interference in the US Judiciary.* Washington, DC, Atlantic Council, 2018.
Associated Press: „Belafonte: Bush »Greatest Terrorist in the World«”, 2006. január 8.
„Kevin Spacey Visits Hugo Chávez”, 2007. szeptember 25.
„Shirtless Images of Obama Cause Stir Online”, 2008. december 23.
Russian Crackdown on Protesters Seen as Intimidation Tactic”, 2019. szeptember 2.
Association for Diplomatic Studies & Training: „Trouble in Chiapas: The Zapatista Revolt”, 2016. május 13.
Atkins, William: *The Politics of Southeast Asia’s New Media.* London, Routledge, 2013.
Avalon Project: „Inaugural Address of Jimmy Carter”, Yale Law School.
Avenarius, Tomas: „»Manipulieren, aber geschickt«; Wie Demokratie »gelenkt« wird”, *Süddeutsche Zeitung,* 2003. december 2.
Babiracki, Patryk: „Imperial Heresies: Polish Students in the Soviet Union, 1948–1957”, *Ab Imperio,* 2007, no. 4, 199–236.
Baird, Jay W.: „Goebbels, Horst Wessel, and the Myth of Resurrection and Return”, *Journal of Contemporary History* 17, 1982. október, no. 4, 633–50.
Baker, Peter – Glasser, Susan: *Kremlin Rising: Vladimir Putin’s Russia and the End of Revolution.* New York, Simon and

Schuster, 2005.
Ball, James – Hamilos, Paul: „Ecuador's President Used Millions of Dollars of Public Funds to Censor Critical Online Videos", *Buzzfeed,* 2015. szeptember 24.
Bankier, David: *Germans and the Final Solution: Public Opinion under Nazism.* New York, Oxford University Press, 1996.
Barnes, Taylor: „Brazilian Advisers Spin Elections in Venezuela and Beyond", *Public Radio International,* 2012. október 4.
Barnett, Neil: *Tito (Life and Times).* London, Haus Publishing, 2006.
Barone, Guglielmo – D'Acunto, Francesco – Narciso, Gaia: „Telecracy: Testing for Channels of Persuasion", *American Economic Journal: Economic Policy* 7, 2015. május, no. 2, 30–60.
Barr, Michael D.: *Singapore: A Modern History.* London, I. B. Tauris, 2018.
Barrera, Alberto: „Interview Alberto Barrera", *PBS Frontline,* 2008. november 19.
Barro, Robert – Wha Lee, Jong: „A New Data Set of Educational Attainment in the World, 1950–2010", *Journal of Development Economics* 104, 2013, 184–98.
Barry, Colin M. – Chad Clay, K. – Flynn, Michael E.: „Avoiding the Spotlight: Human Rights Shaming and Foreign Direct Investment", *International Studies Quarterly* 57, 2013. szeptember, no. 3, 532–44.
Barry, Ellen: „Russian Lawmakers Aim at Foreign Cars, Films and Schooling in Patriotic Purge", *The New York Times,* 2013.

január 13.
„Economist Who Fled Russia Cites Peril in Politically Charged Inquiry”, *The New York Times,* 2013. május 31.
Battles, Matthew: *Library: An Unquiet History.* New York, W. W. Norton, 2004.
Batty, David: „Vladimir Putin’s Chief Spokesman Admits Greek Urn Find Was Staged”, *The Guardian,* 2011. október 5.
Bauer, Raymond – Alex Inkeles, Augustine – Kluckhohn, Clyde: *How the Soviet System Works.* Cambridge, MA, Harvard University Press, 1956.
Bautista, María Angélica et al.: „Chile’s Missing Students: Dictatorship, Higher Education and Social Mobility”, IE-PUC Working Paper, no. 542, 2020.
Bayer, Lili: „Israeli Intelligence Firm Targeted NGOs during Hungary’s Election Campaign”, *Politico,* 2018. július 6.
BBC: „Ukraine’s »Censorship Killing«”, 2001. február 14.
„Turkmen Drivers Face Unusual Test”, 2004. augusztus 2.
„Putin Deplores Collapse of USSR”, 2005. április 25.
„Russian TV Sees G8 Summit as Recognition of Success of Putin Presidency”, BBC Monitoring of the Former Soviet Union, 2006. július 17.
„Hugo Chávez: Memorable Moments”, 2013. március 6.
„Pavlovsky: Realnostotomstit Kremlyu i bez oppozitsii”, 2014. december 31.
„Putin Reveals Secrets of Russia’s Crimea Takeover Plot”, 2015. március 9.

„Anger as German Ex-chancellor Schroeder Heads Up Rosneft Board”, 2017. szeptember 29.
„Jamal Khashoggi: All You Need to Know about Saudi Journalist’s Death”, 2019. július 2.
BBC Summary of World Broadcasts: „Thailand’s Thaksin, Singapore’s Lee Kuan Yew Hail Close Bilateral Relations”, 2003. december 16.
Beauchamp, Zack: „It Happened There: How Democracy Died in Hungary”, *Vox.com,* 2018. szeptember 13.
Beggs, Alex: „Pumped-Up Presidents: The Most Athletic Presidents of All Time”, *Vanity Fair,* 2012. szeptember 12.
Bell, James et al.: „International Cooperation Welcomed across 14 Advanced Economies”, *Washington, DC: Pew Research Center,* 2020. szeptember 21.
Beng, Ooi Kee: „Malaysia’s Reformasi Movement”, *Heinrich Böll Stiftung,* 2018. június 1.
Bengio, Ofra: *Saddam’s Word: Political Discourse in Iraq.* New York, Oxford University Press on Demand, 2002.
Benner, Katie et al.: „Saudis’ Image Makers: A Troll Army and a Twitter Insider”, *The New York Times,* 2018. október 20.
Bennett, Philip – Naím, Moisés: „21st Century Censorship”, *Columbia Journalism Review* 53, 2015, no.1.
Bennhold, Alison – Schwirtz, Michael: „Navalny, Awake and Alert, Plans to Return to Russia, German Official Says”, *The New York Times,* 2020. szeptember 14.
Bentin, Sebastián Calderón: „The Politics of Illusion: The Collapse of the Fujimori Regime in Peru”, *Theatre Survey* 59,

2018. január, no. 1, 84–107.
Berg, Jerome S.: *Broadcasting on the Short Waves, 1945 to Today.* Jefferson, NC, McFarland, 2008.
Berger, Miriam: „Saudi Arabia Listed Feminism, Atheism, and Homosexuality as Forms of Extremism. Then They (Sort of) Took It Back”, *The Washington Post,* 2019. november 12.
Berwick, Angus: „Back to the Streets: Venezuelan Protests against Maduro Draw New Crowd”, *Reuters,* 2019. január 24.
Besley, Timothy – Prat, Andrea: „Handcuffs for the Grabbing Hand? Media Capture and Government Accountability”, *American Economic Review* 96, 2006, no. 3, 720–36.
Bevis, Teresa: *International Students in American Colleges and Universities: A History.* New York, Springer, 2007.
Biblioteka Pervogo Prezidenta Respubliki Kazahkstana: „Mir o Nursultane Nazarbayeve [The World on Nursultan Nazarbayev]”, *Presidentlibrary.kz.*
Birnbaum, Michael: „New Blogger Law Puts New Restrictions on Internet Freedoms”, *The Washington Post,* 2014. július 31.
Blair, Graeme – Coppock, Alexander – Moor, Margaret: „When to Worry about Sensitivity Bias: A Social Reference Theory and Evidence from 30 Years of List Experiments”, *American Political Science Review* 114, 2020, no. 4, 1297–1315.
Blanchard, Ben – Miles, Tom: „China Tries to Spin Positive Message to Counter Criticism of Xinjiang Policies”, 2018. október 1.
Blanke, Richard: *Orphans of Versailles: The Germans in Western Poland, 1918–1939.* Lexington, University Press of Kentucky,

2014.
Blankstein, George: *Péron's Argentina.* Chicago, University of Chicago Press, 1953.
Blanton, Shannon Lindsey – Blanton, Robert G.: „What Attracts Foreign Investors? An Examination of Human Rights and Foreign Direct Investment", *Journal of Politics* 69, 2007, no. 1, 143–55.
Blaydes, Lisa: *Elections and Distributive Politics in Mubarak's Egypt.* New York, Cambridge University Press, 2010.
Blumenthal, Sidney: *The Permanent Campaign.* New York, Touchstone Books, 1982.
Boas, Taylor C.: „Television and Neopopulism in Latin America: Media Effects in Brazil and Peru", *Latin American Research Review* 40, 2005, no. 2, 27–49.
Bodó Béla: „Paramilitary Violence in Hungary after the First World War", *East European Quarterly* 38, 2004. nyár, no. 2, 129–72.
Boesche, Roger: *Theories of Tyranny from Plato to Arendt.* University Park, Penn State University Press, 1995.
Bogardus, Kevin: „Venezuela Head Polishes Image with Oil Dollars", *Center for Public Integrity,* 2004. szeptember 22.
Boix, Carles: *Democratic Capitalism at the Crossroads: Technological Change and the Future of Politics.* Princeton, Princeton University Press, 2019.
Boix, Carles – Svolik, Milan: „The Foundations of Limited Authoritarian Government: Institutions, Commitment, and

Power-Sharing in Dictatorships", *Journal of Politics* 75, 2013, no. 2, 300–16.
Bolat, Aigerim: „Distinguished Fellow Lee Kuan Yew Awarded by President of the Republic of Kazakhstan", National University of Singapore.
Boletskaya, Kseniya: „Google nachal udalyat iz poiska zapreshchennie v Rossii sayty", *Vedomosti,* 2019. február 6.
Bolotnaya Square Case: „Anastasia Rybachenko", *Bolotnoedelo.info.*
Bolt, Jutta et al.: *Rebasing „Maddison": The Shape of Long-Run Economic Development.* Working Paper 10, Maddison Project, 2018.
Bondarenko, Lyubov: „Stolichnie Gayd-Parky Umerli, ne Uspev Roditsya", *Moskovsky Komsomolets,* 2016. június 23.
Bonsaver, Guido: *Censorship and Literature in Fascist Italy.* Toronto, University of Toronto Press, 2007.
Bowen, Sally – Holligan, Jane: *The Imperfect Spy: The Many Worlds of Vladimiro Montesinos.* Lima, Peisa, 2003.
Boyer, Dominic: „Censorship as a Vocation: The Institutions, Practices, and Cultural Logic of Media Control in the German Democratic Republic", *Comparative Studies in Society and History* 45, 2003. július, no. 3, 511–45.
Bradshaw, Samantha – Howard, Philip N.: „The Global Organization of Social Media Disinformation Campaigns", *Journal of International Affairs* 71, 2018, no. 1.5, 23–32.
Bratton, Michael – Masunungure, Eldred: „Zimbabwe's Long Agony", *Journal of Democracy* 19, 2008. október, no. 4, 41–55.

Brewster, Rachel – Dryden, Christine: „Building Multilateral Anticorruption Enforcement: Analogies between International Trade & Anti-Bribery Law”, *Virginia Journal of International Law* 57, 2017. tavasz, no. 2, 221–62.

Brewster, Thomas: „Manhole Covers That Spy? Saudi Surveillance Cities Are Being Built with American and British Tech”, *Forbes*, 2018. december 4.

Brice, Arthur: „Venezuela Opens New Probe against TV Station”, *CNN*, 2009. június 16.

Browder, Bill: *Red Notice: A True Story of High Finance, Murder, and One Man's Fight for Justice.* New York, Simon and Schuster, 2015.

Brownlee, Jason: *Authoritarianism in an Age of Democratization.* New York, Cambridge University Press, 2007.

Bueno de Mesquita, Bruce et al.: *The Logic of Political Survival.* Cambridge, MA, MIT Press, 2003.

Bunce, Valerie J. – Wolchik, Sharon L.: *Defeating Authoritarian Leaders in Postcommunist Countries.* New York, Cambridge University Press, 2011.

Burnett, Maria: „Uganda: Museveni's 10,000 Days in Power”, *HumanRights Watch*, 2013. június 18.

Byman, Daniel et al.: *Trends in Outside Support for Insurgent Movements.* Santa Monica, CA, Rand Corporation, 2001.

Calderón, Fernando Herrera – Cedillo, Adela (szerk.): *Challenging Authoritarianism in Mexico: Revolutionary Struggles and the Dirty War, 1964–1982.* New York, Routledge, 2012.

Calic, Marie-Janine: *Tito: Der ewige Partisan.* München, C. H. Beck, 2020.
Campbell, Duncan: „Chávez Makes a Monkey of Bush”, *The Guardian,* 2007. február 3.
Cantoni, Davide et al.:„Curriculum and Ideology”, *Journal of Political Economy* 125, 2017, no. 2, 338–92.
Cao, Xun – Greenhill, Brian – Prakash, Aseem: „Where Is the Tipping Point? Bilateral Trade and the Diffusion of Human Rights”, *British Journal of Political Science* 43, 2013, no. 1, 133–56.
Carrión, Julio F.: „Public Opinion, Market Reforms, and Democracy in Fujimori’s Peru”. In: Carrión, Julio F. (szerk.): *The Fujimori Legacy: The Rise of Electoral Authoritarianism in Peru.* University Park, Penn State University Press, 2006, 126–49.
Carroll, Rory: „Government by TV: Chávez Sets 8-Hour Record”, *The Guardian,* 2007. szeptember 25.
„Chávez Furious as OAS Rights Watchdog Accuses Him of Endangering Democracy”, *The Guardian,* 2010. február 25.
Comandante: Hugo Chávez’s Venezuela. New York, Penguin, 2013.
Carter, Erin – Carter, Brett: „Propaganda in Autocracies”, kiadatlan könyv kézirata, University of Southern California.
Carvalho, A. A. de – Cardoso, A. M.: „Press Censorship in Spain & Portugal”, *Index on Censorship* 1, 1972, no. 2, 53–64.
Carver, Richard: *Where Silence Rules: The Suppression of Dissent in Malawi.* New York, Human Rights Watch, 1990.

Casa, Kate: „Sacramento Protesters Shut Down Mexican Consulate”, *United Press International,* 1994. január 10.
Cash, Nathaniel C.: „Peru Chief Orders New Mass Arrests”, *The New York Times,* 1992. április 8.
Cassiday, Julie A. – Johnson, Emily D.: „Putin, Putiniana and the Question of a PostSoviet Cult of Personality”, *Slavonic and East European Review* 88, 2010. október, no. 4, 681–707.
Castle, Stephen: „Berlusconi Causes New EU Rift with Chechnya Remarks”, *The Independent,* 2003. november 8.
Castro, Jonathan: „Venta de Línea Editorial de Canal 4TV en Tiempos de Crousillat-Montesinos”, *La República,* 2011. május 2.
Cazorla-Sánchez, Antonio: *Franco: The Biography of the Myth.* New York, Routledge, 2013.
Central Asia Report: „Oppositionists Claim Government behind Rape Charge against Journalist”, *Central Asia Report* 2, no. 42, 2002. november 7.
Central Intelligence Agency (CIA): „Political Murders in Cuba—Batista Era Compared with Castro Regime”, 1963. január 21.
„Zaire: President Mobutu’s Visit,” 1983. július 28. Central Intelligence Agency Directorate of Intelligence.
„Yugoslavia: PLO Ties and Terrorism”, 1986. március 3.
Chacon, Guillermo Amaro – Carey, John: „Counting Political Prisoners in Venezuela”, *Latin America Goes Global,* 2017. március 23.
Chamberlain, Lesley: *Lenin’s Private War: The Voyage of the Philosophy Steamer and the Exile of the Intelligentsia.* New

York, Macmillan, 2007.
Champion, Marc: „Call the Prime Minister a Turkey, Get Sued”, *The Wall Street Journal,* 2011. június 7.
Chandler, Robert: *Introduction to Life and Fate, by Vasily Grossman.* New York, NYRB Classics, 2012.
Chayes, Antonia: „How American Treaty Behavior Threatens National Security”, *International Security* 33, 2008, no.1, 45–81.
Cheeseman, Nic – Fisher, Jonathan: *Authoritarian Africa: Repression, Resistance, and the Power of Ideas.* New York, Oxford University Press, 2019.
Cheeseman, Nic – Klaas, Brian: *How to Rig an Election.* New Haven, Yale University Press, 2018.
Chen, Jidong – Xu, Yiqing: „Information Manipulation and Reform in Authoritarian Regimes”, *Political Science Research and Methods* 5, 2017, no. 1, 163–78.
Cheremukhin, Anton et al.: „The Industrialization and Economic Development of Russia through the Lens of a Neoclassical Growth Model”, *Review of Economic Studies* 84, 2017, no. 2, 613–49.
Chilton, Adam – Posner, Eric: „Why Countries Sign Bilateral Labor Agreements”, *Journal of Legal Studies* 47, 2018, no. 1, 45–88.
Chilton, Adam – Posner, Eric – Woda, Bartek: „Bilateral Labor Agreements Dataset”, Cambridge, MA, Harvard Dataverse, V1, 2017.

Chin, Josh – Bürge, Clément: „Twelve Days in Xinjiang: How China's Surveillance State Overwhelms Daily Life", *The Wall Street Journal,* 2017. december 19.
ChinaFile: „Rule by Fear", *Chinafile.com,* 2016. február 18.
China Investment Corporation: „International Advisory Council".
China Statistics Press: „China Statistical Yearbook 2019".
Chiozza, Giacomo – Goemans, Hein E.: „International Conflict and the Tenure of Leaders: Is War Still Ex Post Inefficient?", *American Journal of Political Science* 48, 2004, no. 3, 604–19.
Chwe, Michael Suk-Young: *Rational Ritual: Culture, Coordination, and Common Knowledge.* Princeton, Princeton University Press, 2013.
Cialdini, Robert B.: *Influence: Science and Practice.* New York, Harper Collins, 1993.
CIS-EMO.net: „Aleksei Kochetkov".
„Monitoring Missions' Participants".
Clinton, William J.: „Statement on the Death of Former President Julius Nyerere of Tanzania", *American Presidency Project,* 1999. október 14.
Cmiel, Kenneth: „The Recent History of Human Rights", *American Historical Review* 109, 2004, no. 1, 117–35.
CNN: „Cuba Cracks Down on Illegal Emigration", 1999. július 26.
Cochrane, Lauren: „Obama Merchandising Madness: Where Will It End?", *The Guardian,* 2012. március 27.
Cockburn, Harry: „Hollywood Star Meets Hungary Prime Minister Viktor Orbán and Gets Guided Tour of Budapest",

The Independent, 2018. november 29.
Coetzee, J. M.: „Emerging from Censorship”, *Salmagundi* 100, 1993. ősz, 36–50.
Committee to Protect Journalists: „Anna Politkovskaya”.
„Attacks on the Press 2006: Venezuela”, 2007. február 5.
„Journalists Attacked in China since 1992”.
„1396 Journalists Killed”.
Conaghan, Catherine M.: *Fujimori’s Peru: Deception in the Public Sphere.* Pittsburgh, University of Pittsburgh Press, 2005.
„Ecuador: Correa’s Plebiscitary Presidency”, *Journal of Democracy* 19, 2008, no. 2, 46–60.
Conaghan, Catherine – De la Torre, Carlos: „The Permanent Campaign of Rafael Correa: Making Ecuador’s Plebiscitary Presidency”, *International Journal of Press/Politics* 13, 2008. július, no. 3, 267–84.
Conquest, Robert: *The Great Terror: A Reassessment.* Oxford, Oxford University Press, 2008.
Constable, Pamela – Valenzuela, Arturo: *A Nation of Enemies: Chile under Pinochet.* New York, W. W. Norton, 1993.
Cooley, Alexander: „Authoritarianism Goes Global: Countering Democratic Norms”, *Journal of Democracy* 26, 2015, no. 3, 49–63.
Coolidge, Frederick L. – Segal, Daniel L.: „Is Kim Jong-Il Like Saddam Hussein and Adolf Hitler? A Personality Disorder Evaluation”, *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression* 1, 2009, no. 3, 195–202.

Coonan, Clifford: „Democracy Not for China, Says Xi Jinping”, *The Irish Times,* 2014. április 2.
Cooper, Glenda: „When Lines between NGO and News Organization Blur”, *Nieman Journalism Lab* 21, 2009, no. 410, 515–28.
Coppedge, Michael – Gerring, John – Henrik Knutsen, Carl et al.: „V-Dem CodebookV.10”, *Varieties of Democracy (VDem) Project,* 2020.
Corporate Europe Observatory: *Spin Doctors to the Autocrats: How European PR Firms Whitewash Repressive Regimes.* Brüsszel, Corporate Europe Observatory, 2015.
Corrales, Javier: „Hugo Boss”, *Foreign Policy,* 2006. február 19.
„Electoral Irregularities: A Typology Based on Venezuela under Chavismo”, Amherst, MA: Amherst College, 2018. február 6.
„Authoritarian Survival: Why Maduro Hasn’t Fallen”, *Journal of Democracy* 31, 2020, no. 3, 39–53.
Corrales, Javier – Penfold, Michael: *Dragon in the Tropics: Hugo Chávez and the Political Economy of Revolution in Venezuela.* Washington, DC, Brookings Institution Press, 2011.
Cox, Gary W.: „Authoritarian Elections and Leadership Succession, 1975–2004”, kiadatlan kézirat, University of California San Diego, 2009.
Crabtree, Charles – Kern, Holger L. – Siegel, David A.: „Cults of Personality, Preference Falsification, and the Dictator’s Dilemma”, *Journal of Theoretical Politics* 32, 2020. július, no. 3, 409–34.

Croke, Kevin et al.: „Deliberate Disengagement: How Education Can Decrease Political Participation in Electoral Authoritarian Regimes”, *American Political Science Review* 110, 2016, no. 3, 579–600.
Crutsinger, Martin: „US Economy Shrank 3.5% in 2020 after Growing 4% Last Quarter”, *AP*, 2021. január 28.
Daalder, Ivo – Lindsay, James: „Democracies of the World, Unite”, *Public Policy Research* 14, 2007, no. 1, 47–58.
Da Corte, María Lilibeth: „Miquilena: »No valió la pena sacar a Chávez del camino del golpismo«”, *Opinión y Noticias.*
Dahlum, Sirianne – Wig, Tore: „Chaos on Campus: Universities and Mass Political Protest”, *Comparative Political Studies* 54, 2021, no. 1, 3–32.
Daily Beast, The: „Shirtless Presidents: Barack Obama, Ronald Reagan & More”, *The Daily Beast,* 2017. július 13.
Daniel, Frank Jack: „ChávezFunded Telesur Flourishes in Honduras Coup”, *Reuters,* 2009. július 14.
Daniel, Patrick: „Lange Pays Tribute to PM Lee”, *The Straits Times,* 1988. november 7.
Daniszewski, John – Drogin, Bob: „Legacy of Guile, Greed, and Graft”, *Los Angeles Times,* 1997. május 17.
Davidoff, Victor: „Duma Masks Internet Crackdown by Citing »iPhone Pedophiles«”, *The Moscow Times,* 2014. július 5.
Davidson, Basil: *Black Star: A View of the Life And Times of Kwame Nkrumah.* New York, Praeger, 1975.
Davies, Guy: „President Xi Jinping Vows Chinese Separatists Will Be »Smashed to Pieces« as US-Themed Protests Begin in

Hong Kong”, *ABC News,* 2019. október 14.
Davies, Joseph E.: *Mission to Moscow.* New York, Simon and Schuster, 1941.
Davies, Sarah: *Popular Opinion in Stalin’s Russia: Terror, Propaganda and Dissent, 1934–1941.* Cambridge, Cambridge University Press, 1997.
Davis, Rebecca: „China Bars Access to Nearly a Quarter of Foreign News Websites”, *Variety,* 2019. október 24.
Dawson, Andrew – Innes, Martin: *The Internet Research Agency in Europe: 2014–2016.* Cardiff, Crime & Security Research Institute, Cardiff University, 2019.
Day, Michael: „Silvio Berlusconi Caught Out Trying to Stifle Media”, *The Independent,* 2010. március 18.
deHahn, Patrick: „More than 1 Million Muslims Are Detained in China – but How Did We Get That Number?”, *Quartz,* 2019. július 4.
De la Torre, Carlos – Lemos, Andrés Ortiz: „Populist Polarization and the Slow Death of Democracy in Ecuador”, *Democratization* 23, 2016, no. 2, 221–41.
Dempsey, Judy: „Gazprom Courts Prodi as Pipeline Chief”, *The New York Times,* 2008. április 28.
Denyer, Simon: „In Reversal, Cambridge University Press Restores Articles after China Censorship Row”, *The Washington Post,* 2017. augusztus 21.
Derfler, Leslie: *Political Resurrection in the Twentieth Century: The Fall and Rise of Political Leaders.* New York, Springer, 2012.

Diamond, Larry – Plattner, Marc F.: *Liberation Technology: Social Media and the Struggle for Democracy, A Journal of Democracy Book.* Baltimore, Johns Hopkins University Press, 2012.

Diéguez, Diego: „Spain's Golden Silence", *Index on Censorship* 2, 1973. március, no. 1, 91–100.

Diekmann, Kai: „Hungary's Prime Minister Says Accepting Syrian Refugees »Also Means Importing Terrorism, Criminalism, AntiSemitism and Homophobia«", *Business Insider,* 2016. február 24.

Dikötter, Frank: *The Tragedy of Liberation: A History of the Chinese Revolution, 1945–1957*. London, Bloomsbury Publishing, 2015.

How to Be a Dictator: The Cult of Personality in the Twentieth Century. London, Bloomsbury Publishing, 2019.

Dimitrov, Martin K.: „What the Party Wanted to Know: Citizen Complaints as a »Barometer of Public Opinion« in Communist Bulgaria", *East European Politics and Societies* 28, 2014, no. 2, 271–95.

„The Case of the Soviet Union during the Brezhnev Era", *Russian History* 41, 2014, no. 3, 329–53.

Dimitrov, Martin K. – Sassoon, Joseph: „State Security, Information, and Repression: A Comparison of Communist Bulgaria and Ba'thist Iraq", *Journal of Cold War Studies* 16, 2014, no. 2, 3–31.

Di Tella, Rafael – Franceschelli, Ignacio: „Government Advertising and Media Coverage of Corruption Scandals",

American Economic Journal: Applied Economics 3, 2011. október, no. 4, 119–51.
Dobbs, Michael: „Soviet Censorship Dead but Showing Signs of Life”, *The Washington Post,* 1990. augusztus 2.
Dobson, William J.: *Diktatúra 2.0. – A 21. századi zsarnokok természetrajza (The Dictator's Learning Curve: Inside the Global Battle for Democracy).* Ford.: Hegedűs Péter – Nagy Marcell – Takács Zoltán. Budapest, HVG Könyvek, 2014.
Donnan, Shawn: „US Says China WTO Membership Was a Mistake”, *Financial Times,* 2018. január 19.
Doob, Leonard W.: „Goebbels' Principles of Propaganda”, *Public Opinion Quarterly* 14, 1950. ősz, no. 3, 419–42.
Dougherty, Jill: „How the Media Became One of Putin's Most Powerful Weapons”, *The Atlantic,* 2015. április 21.
Dowty, Alan: *Closed Borders: The Contemporary Assault on Freedom of Movement.* New Haven, Yale University Press, 1989.
Dragu, Tiberiu – Lupu, Yonatan: „Does Technology Undermine Authoritarian Governments?”, kiadatlan kézirat, New York University, 2017.
„Digital Authoritarianism and the Future of Human Rights”, kiadatlan kézirat, New York University, 2020.
Dragu, Tiberiu – Przeworski, Adam: „Preventive Repression: Two Types of Moral Hazard”, *American Political Science Review* 113, 2019, no. 1, 77–87.
Drysdale, John: „A Chat with Maggie: The Iron Lady Looks East”, *The Straits Times,* 1985. március 31.

Dukalskis, Alexander: *Making the World Safe for Dictatorship.* New York, Oxford University Press, 2020.
Dunai, Marton: „Hungarian Teachers Say New School Curriculum Pushes Nationalist Ideology”, *Reuters,* 2020. február 4.
Dunn, Will: „How Chinese Censorship Became a Global Export”, *New Statesman,* 2019. október 21.
Durante, Ruben – Knight, Brian: „Partisan Control, Media Bias, and Viewer Responses: Evidence from Berlusconi’s Italy”, *Journal of the European Economic Association* 10, 2012, no. 3, 451–81.
Dyomkin, Denis – Falconbridge, Guy: „Russia Medvedev Proposes Presidential Term of 6 Years”, *Reuters,* 2008. november 5.
Ebner, Michael R.: *Ordinary Violence in Mussolini’s Italy.* Cambridge, Cambridge University Press, 2010.
EBRD: „Agreement Establishing the European Bank for Reconstruction and Development”.
Eckel, Mike – Schreck, Carl: „FBI Silent on Lab Results in Kremlin Foe’s Suspected Poisoning”, *Radio Free Europe Radio Liberty,* 2018. október 26.
Economist, The: „J. B. Jeyaretnam: Joshua »Ben« Jeyaretnam, an Opposition Politician in Singapore, Died on September 30th, Aged 82”, *The Economist,* 2008. október 9.
„The Media and the Mouth”, *The Economist,* 2012. március 3.
„What Is the Streisand Effect?”, *The Economist,* 2013. április 16.

„Rogue States: Cross-Border Policing Can Be Political”, *The Economist,* 2013. november 16.
„Why the US and Cuba Are Cosying Up”, *The Economist,* 2015. május 29.
„The EU Is Tolerating – and Enabling – Authoritarian Kleptocracy in Hungary”, *The Economist,* 2018. április 5.
„The People of Kazakhstan Wonder Who Their Next President Will Be”, *The Economist,* 2019. április 11.
„China Is Thinking Twice about Lending to Africa”, *The Economist,* 2019. június 29.
„Another Critic of President John Magufuli Is Silenced”, *The Economist,* 2019. augusztus 1.
„How Viktor Orbán Hollowed Out Hungary’s Democracy”, *The Economist,* 2019. augusztus 20.
„AMLO’s War against the Intelligentsia”, *The Economist,* 2020. szeptember 24.
„No Vaccine for Cruelty: The Pandemic Has Eroded Democracy and Respect for Human Rights”, *The Economist,* 2020. október 17.
Edmond, Chris: „Information Manipulation, Coordination, and Regime Change”, *Review of Economic Studies* 80, 2013, 1422–58.
Edwards, Jorge: „Books in Chile: How the Censorship of Books Has Evolved since 1973”, *Index on Censorship* 13, 1984. április, no. 2, 20–22.
EFE Newswire: „Liberales califican de »non gratos« a observadores CEELA en campaña Nicaragua”, 2008. október

10.
„Ortega dice que observadores que vigilarán comicios son los más idóneos”, 2008. november 9.
Egorov, Boris: „Why Soviet Children Were Prepared for War Better than Anybody Else”, *Russia Beyond the Headlines,* 2019. június 26.
Egorov, Georgy – Sonin, Konstantin: „Dictators and Their Viziers: Endogenizing the Loyalty Competence Trade-Off”, *Journal of the European Economic Association* 9, 2011, no. 5, 903–30.
„Elections in Nondemocracies”, *The Economic Journal* 131, 2021, no. 636, 1682–1716.
Elder, Miriam: „Putin’s Fabled Tiger Encounter Was PR Stunt, Say Environmentalists”, *The Guardian,* 2012. március 15.
Elliott, Michael – Abdoolcarim, Zoher – Elegant, Simon: „Lee Kuan Yew Reflects”, *Time,* 2005. december 5.
Ellul, Jacques: *Propaganda: The Formation of Men’s Attitudes.* New York, Knopf, 1965.
Emmerson, Donald K: „Singapore and the »Asian Values« Debate”, *Journal of Democracy* 6, 1995, no. 4, 95–105.
Enikolopov, Ruben – Makarin, Alexey – Petrova, Maria: „Social Media and Protest Participation: Evidence from Russia”, *Econometrica* 88, 2020, no. 4, 1479–1514.
Enikolopov, Ruben – Petrova, Maria – Zhuravskaya, Ekaterina: „Media and Political Persuasion: Evidence from Russia”, *American Economic Review* 101, 2011. december, no. 7, 3253–85.

Epstein, Helen C.: „The US Turns a Blind Eye to Uganda's Assault on Democracy", *The Nation,* 2018. július 20.
Erlanger, Steven: „Turkish Aggression Is NATO's Elephant in the Room", *The New York Times,* 2020. augusztus 3.
ERR: „KAPO Declassifies Savisaar Files", 2010. december 21.
Europa.eu: „Hungary", 2020. július 2.
European Travel Commission: *South-East Asian Outbound Travel Market.* Brüsszel, ETC, 2019.
Fagen, Patricia Weiss: „Repression and State Security". In: Corradi, Juan E. –Weiss, Patricia Fagen (szerk.): *Fear at the Edge: State Terror and Resistance in Latin America,* Berkeley, University of California Press, 1992, 39–71.
Faiola, Anthony: „Army Played »A Key Role« in Departure of Fujimori", *The Washington Post,* 2000. szeptember 18.
Fair Trials: „Patricia Poleo", 2018. április 5.
Falasca-Zamponi, Simonetta: *Fascist Spectacle: The Aesthetics of Power in Mussolini's Italy.* Berkeley, University of California Press, 1997.
Farge, Emma: „Echoes of »Francafrique« Haunt Central African Democracy", *Reuters,* 2015. november 12.
Fariss, Christopher J. – Dancy, Geoff: „Measuring the Impact of Human Rights: Conceptual and Methodological Debates", *Annual Review of Law and Social Science* 13, 2017, 273–94.
Fayet, Jean-Francois: „1919". In: Smith, Stephen A. (szerk.): *The Oxford Handbook of the History of Communism.* New York, Oxford University Press, 2014, 109–24.

FBIS Daily Report: „Saddam Speech Marks Revolution's 22nd Anniversary", *Baghdad Domestic Service in Arabic.* A Foreign Broadcast Information Service fordításában. FBIS–NES-90-137, 1990. július 17.

Fedorova, Inna: „Dressing Like a Dictator: Stalin's Distinctive Military Chic", *Russia Beyond,* 2014. augusztus 20.

Feldman, Stanley – Stenner, Karen: „Perceived Threat and Authoritarianism", *Political Psychology* 18, 1997, no. 4, 741–70.

Fernandez, Warren: „GE2020: PAP Returns to Power with 83 Seats, but Loses Sengkang and Aljunied GRCs in HardFought Covid-19 Election", *The Straits Times,* 2020. július 11.

Feron, James: „Burton Elicits Tips from Tito for Film", *The New York Times,* 1971. október 4.

Feuer, Alan: „Federal Prosecutors Investigate Weinstein's Ties to Israeli Firm", *The New York Times,* 2018. szeptember 6.

Filatova, Irina – Bushuev, Mikhail: „Sanctioned Putin Ally Vladimir Yakunin Granted German Visa", *DW.com,* 2018. augusztus 21.

Fisher, Lucy – Greenwood, George: „Tory Peers Told to Come Clean about Russia Links", *The Times* (London), 2018. október 24.

Florian, Victor – Mikulincer, Mario – Hirschberger, Gilad: „An Existentialist View on Mortality Salience Effects: Personal Hardiness, Death-Thought Accessibility, and Cultural Worldview Defence", *British Journal of Social Psychology* 40, 2001. szeptember, no. 3, 437–53.

Florida, Richard: *The Rise of the Creative Class Revisited.* New York, Basic Books, 2011.
Florida, Richard – Mellander, Charlotta – King, Karen: *The Global Creativity Index,* 2015. Toronto, Martin Prosperity Institute, University of Toronto's Rotman School of Management, 2015.
Florida, Richard – Mellander, Charlotta – Stolarick, Kevin: *Creativity and Prosperity: The Global Creativity Index.* Toronto, Martin Prosperity Institute, University of Toronto's Rotman School of Management, 2011.
Foer, Franklin: „The Talented Mr. Chávez", *The Atlantic,* 2006. május.
FolchSerra, Mireya: „Propaganda in Franco's Time", *Bulletin of Spanish Studies* 89, 2012, no. 7–8, 227–40.
FOM: „Penta' Poll No. 43", 2000. október 28–29.
„Vladimir Putin: Otsenki raboty, otnoshenie", *Fom.ru,* 2020. november 20.
Forbes: „Profile Lorinc Meszaros", *Forbes.*
Forero, Juan: „Venezuela's New Campaign", *The New York Times,* 2004. szeptember 30.
Foucault, Michel: *Felügyelet és büntetés (Surveiller et punir).* Ford.: Fázsy Anikó – Csűrös Klára. Budapest, Gondolat, 1990.
Fouquin, Michel – Hugot, Jules: „Two Centuries of Bilateral Trade and Gravity Data: 1827– 2014", CEPII Working Paper, no. 2016–14, 2016. május.
Frajman, Eduardo: „Broadcasting Populist Leadership: Hugo Chávez and Aló Presidente", *Journal of Latin American*

Studies 46, 2014. augusztus, no. 3, 501–26.
Franco, Francisco: „End of Year Address to the Spanish People”, 1955. december 31.
Frantz, Erica – Kendall-Taylor, Andrea – Wright, Joseph: „Digital Repression in Autocracies”, VDEM kutatási anyag, 2020.
Freedom House: „Freedom in the World 2021”.
French, Howard: „Anatomy of an Autocracy: Mobutu’s 32-Year Reign”, *The New York Times,* 1997. május 17.
Friedman, Alan: „Silvio Berlusconi and Vladimir Putin: The Odd Couple”, *Financial Times,* 2015. október 2.
Fritzsche, Peter A.: *Hitler’s First Hundred Days: When Germans Embraced the Third Reich.* New York, Basic Books, 2020.
Frontline: „Interview: Teodoro Petkoff”, *PBS.org,* 2008. február 25.
Frye, Timothy: *Weak Strongman: How We Get Russia Wrong and How to Get It Right.* Princeton, Princeton University Press, 2021.
Frye, Timothy et al.: „Is Putin’s Popularity Real?”, *Post-Soviet Affairs* 33, 2017, no. 1, 1–15.
Fukuyama, Francis: *A nagy szétbomlás – Az emberi természet és a társadalmi rend újjászervezése (The Great Disruption: Human Nature and the Reconstitution of Social Order).* Ford.: M. Nagy Miklós. Budapest, Európa, 2000.
Political Order and Political Decay: From the Industrial Revolution to the Globalization of Democracy. New York, Macmillan, 2014.

Gabuev, Alexander: „Lee Kuan Yew and Russia: Role Model for Hire?”, *Carnegie Moscow Center,* 2015. március 27.
Gaidar, Yegor: *Collapse of an Empire: Lessons for Modern Russia.* Washington, DC, Brookings Institution Press, 2010.
Gaillard, Philippe: „Jeune Afrique: Censorship Sweepstakes”, *Index on Censorship* 1, 1979.
Gall, Carlotta: „Turkey Gets Shipment of Russian Missile System, Defying US.”, *The New York Times,* 2019. július 12.
Galeotti, Mark: „Trump Was Right: NATO Is Obsolete”, *Foreign Policy* 20, 2017.
Gallego, Sonia: „Hugo Chávez Collects AList Friendships”, *ABC News,* 2008. október 30.
Galor, Oded: *Unified Growth Theory.* Princeton, Princeton University Press, 2011.
Gambino, Lauren: „Roger Stone Sentenced to 40 Months in Prison despite Request for New Trial”, *The Guardian,* 2020. február 20.
Gambrell, Jon: „Report: Iran TV Airs 355 Coerced Confessions over Decade”, *Associated Press,* 2020. június 25.
Gandhi, Jennifer: *Political Institutions under Dictatorship.* New York, Cambridge University Press, 2008.
Gandhi, Jennifer – Lust-Okar, Ellen: „Elections under Authoritarianism”, *Annual Review of Political Science* 12, 2009, no. 1, 403–22.
García, Jaime L.: „Los Periódicos Venezolanos, sin Papel”, *Elmundo.es,* 2007. december 12.

Gardels, Nathan: „The Sage of Singapore: Remembering Lee Kuan Yew through His Own Words”, *Noema,* 2015. március 23.
Gardner, Andrew: „From Astana to Brussels, via Eurasia”, *Politico,* 2014. november 24.
Garmazhapova, Aleksandra: „Gde zhivut trolli: I kto ikh kormit”, *Novaja Gazeta,* 2013. szeptember 7.
Gatehouse, Gabriel: „Marine Le Pen: Who’s Funding France’s Far Right?”, *BBC News,* 2017. április 3.
Gatov, Vasily: „Research the Revenge: What We’re Getting Wrong about Russia Today”, *Open Democracy,* 2018. augusztus 15.
Gaytan, Victoria: „Who Are the Council of Electoral Specialists of Latin America (CEELA)?”, *TheGlobalAmericans.org*, 2017. október 17.
Gebrekidan, Selam – Apuzzo, Matt – Novak, Benjamin: „The Money Farmers: How Oligarchs and Populists Milk the E. U. for Millions”, *The New York Times,* 2019. november 3.
Geddes, Barbara: „Why Parties and Elections in Authoritarian Regimes?”, előadás az American Political Science Association éves találkozóján, 2005.
Geddes, Barbara – Wright, Joseph – Frantz, Erica: „Autocratic Breakdown and Regime Transitions: A New Data Set”, *Perspectives on Politics* 12, 2014, no. 2, 313–31.
How Dictatorships Work: Power, Personalization, and Collapse. New York, Cambridge University Press, 2018.

Geddes, Barbara – Zaller, John: „Sources of Popular Support for Authoritarian Regimes”, *American Journal of Political Science* 1989, 319–47.

Gehlbach, Scott: „A Formal Model of Exit and Voice”, *Rationality and Society* 18, 2006, no. 4, 395–418.

„Reflections on Putin and the Media”, *Post-Soviet Affairs* 26, 2010, no. 1, 77–87.

Gehlbach, Scott – Simpser, Alberto: „Electoral Manipulation as Bureaucratic Control”, *American Journal of Political Science* 59, 2015, no. 1, 212–24.

Gehlbach, Scott – Sonin, Konstantin: „Government Control of the Media”, *Journal of Public Economics* 118, 2014, 163–71.

Gehlbach, Scott – Sonin, Konstantin – Svolik, Milan W.: „Formal Models of Nondemocratic Politics”, *Annual Review of Political Science* 19, 2016, 565–84.

George, Cherian: „Consolidating Authoritarian Rule: Calibrated Coercion in Singapore”, *Pacific Review* 20, 2007, no. 2, 127–45.

Singapore, Incomplete: Reflections on a First World Nation's Arrested Political Development. Singapore, Ethos Books, 2017.

„Journalism and Authoritarian Resilience”. In: WahlJorgensen, Karin – Haznitsch, Thomas (szerk.): *The Handbook of Journalism Studies.* Milton Park, Routledge, 2019, 538–54.

George, Cherian – Liew, Sonny: *Red Lines: Political Cartoons and the Struggle against Censorship.* Cambridge, MA, MIT Press, 2021.

Gerden, Eugene. „Can Russia Reengage the West through Public Relations?”, *PRWeek*, 2016. november 1.
Germino, Dante L.: *The Italian Fascist Party in Power: A Study in Totalitarian Rule.* Minneapolis, University of Minnesota Press, 1959.
Getty, John Archibald: „State and Society under Stalin: Constitutions and Elections in the 1930s”, *Slavic Review* 50, 1991. tavasz, no. 1, 18–35.
Gilboa, Eytan: „The CNN Effect: The Search for a Communication Theory of International Relations”, *Political Communication* 22, 2005, no. 1, 27–44.
Ginsburg, Tom – Simpser, Alberto (szerk.): *Introduction to Constitutions in Authoritarian Regimes.* New York, Cambridge University Press, 2013.
Glaeser, Edward L. – Ponzetto, Giacomo A. M. – Shleifer, Andrei: „Why Does Democracy Need Education?”, *Journal of Economic Growth* 12, 2007, no. 2, 77–99.
Glasser, Susan B: „Putin’s Cult of Personality: From Portraits to Toothpicks, Russian Leader Captures the Day”, *The Wall Street Journal* (Europe), 2003. március 16.
Godfrey, Ken – Youngs, Richard: „Toward a New EU Democracy Strategy”, *Carnegie Europe*, 2019. szeptember 17.
Goebbels, Joseph: „Der Rundfunk als achte Großmacht”. In: *Signale der neuen Zeit – 25 ausgewählte Reden von Dr. Joseph Goebbels.* München, Zentralverlag der NSDAP, 1938.
Gokoluk, Selcuk: „Turkey Arrests Pro-Kurdish Party Leader”, *Reuters*, 2007. december 18.

Golden, Arthur: „Maoist Rebels Now Are Worst Offenders, Peru Rights Group Says”, *San Diego Union-Tribune,* 1991. október 19.

Golden, Tim: „Old Scores; Left Behind, Mexico’s Indians Fight the Future”, *The New York Times,* 1994. január 9.

Goldman, Wendy: „Stalinist Terror and Democracy: The 1937 Union Campaign”, *American Historical Review* 110, 2005. december, no. 5, 1427–53.

Golovchenko, Yevgeniy et al.: „CrossPlatform State Propaganda: Russian Trolls on Twitter and YouTube during the 2016 US Presidential Election”, *International Journal of Press/Politics* 25, 2020, no. 3, 357–89.

Gorbacsov, Mikhail: *Memoirs.* New York, Doubleday, 1996.

Gordon, Michael: „NATO Backs Defense Plan for Turkey”, *The New York Times,* 2012. december 4.

Gorriti, Gustavo: Living Dangerously: Issues of Peruvian Press Freedom”, *Journal of International Affairs* 47, 1993. nyár, no. 1, 223–41.

Gorsuch, Anne E.: *All This Is Your World: Soviet Tourism at Home and Abroad after Stalin.* New York, Oxford University Press, 2011.

Goscilo, Helena: „Russia’s Ultimate Celebrity”. In: Goscilo, Helena (szerk.): *Putin as Celebrity and Cultural Icon.* New York, Routledge, 2013.

GouldDavies, Nigel: „Putin and the Belarusian Question”, *The Moscow Times,* 2020. szeptember 2.

Gowing, Nik: „Real-Time Television Coverage of Armed Conflicts and Diplomatic Crises: Does It Pressure or Distort Foreign Policy Decisions?”, Joan Shorenstein Barone Center on the Press, Politics and Public Policy, John F. Kennedy School of Government, Harvard University, 1994.

Granma: „Canciller venezolano auguro ingreso a Consejo de Seguridad”, *Granma,* 2006. június 22.

Grassegger, Hannes: „The Unbelievable Story of the Plot against George Soros”, *Buzzfeed,* 2019. január 20.

Great Soviet Encyclopedia, The. New York, Macmillan, 1970.

Green, Chris: „Jack Straw Criticised for Accepting Part-time Job Paid for by Kazakhstan”, *The Independent,* 2015. február 19.

Green, W. John: *A History of Political Murder in Latin America Killing the Messengers of Change.* Albany, State University of New York Press, 2015.

Greenberg, Jeff – Pyszczynski, Tom – Solomon, Sheldon: „Terror Management Theory of Selfesteem and Cultural Worldviews: Empirical Assessments and Conceptual Refinements”, *Advances in Experimental Social Psychology* 29, 1997, 61–141.

Greene, Samuel A. – Robertson, Graeme B.: *Putin v. the People: The Perilous Politics of a Divided Russia.* New Haven, Yale University Press, 2019.

Greenwood, George et al.: „Conservative Party Ministers Bankrolled by Donors Linked to Russia”, *The Times* (London), 2020. július 23.

Guardian, The: „The Personality Cult of Turkmenbashi”, *The Guardian,* 2006. december 21.

„Recep Tayyip Erdoğan Dismisses Turkey Protesters as Vandals”, 2013. június 9.
„Saudi Blogger Receives First 50 Lashes of Sentence for »Insulting Islam«”, 2015. január 10.
Guerra, Lillian: *Visions of Power in Cuba: Revolution, Redemption, and Resistance, 1959–1971.* Chapel Hill, University of North Carolina Press, 2012.
Guillermoprieto, Alma: „Letter from Managua”, *The New Yorker*, 1990. március 26., 83–93.
Gunther, R. – Montero, J. R. – Wert, J. I.: „The Media and Politics in Spain”. In: Gunther, R. – Mughan, A. (szerk.): *Democracy and the Media: A Comparative Perspective.* Cambridge, Cambridge University Press, 2000, 28–84.
Guriev, Sergei – Melnikov, Nikita – Zhuravskaya, Ekaterina: „3G Internet and Confidence in Government”, 2019. június 30.
Guriev, Sergei – Papaioannou, Elias: „The Political Economy of Populism”, *Journal of Economic Literature.* Megjelenés előtt.
Guriev, Sergei – Treisman, Daniel: „Informational Autocrats”, *Journal of Economic Perspectives* 33, 2019, no. 4, 100–27.
„The Popularity of Authoritarian Leaders: A Crossnational Investigation”, *World Politics* 72, 2020. október, no. 4, 601–38.
„A Theory of Informational Autocracy”, *Journal of Public Economics* 186, 2020, 104–58.
Gurri, Martin: *The Revolt of the Public and the Crisis of Authority in the New Millennium.* 2. kiadás, San Francisco, Stripe Press, 2018.

Gusman, Mikhail: „Alexander Lukashenka: My Elections Were Falsified”, *Izvesztija,* 2009. augusztus 26.
Gwertzman, Bernard: „Beria Is Ignored in Soviet Volume”, *The New York Times,* 1971. január 31.
Haaretz: „Report: Israeli Company Sold Surveillance Equipment to Iran”, 2011. december 22.
„Israel’s Black Cube Campaigned against Liberal NGOs before Hungary’s Election, Politico Says”, 2018. július 7.
Hafner-Burton, Emilie M. – Hyde, Susan D. – Jablonski, Ryan S.: „When Do Governments Resort to Election Violence?”, *British Journal of Political Science* 44, 2014, no. 1, 149–79.
Hajizade, Ali: „ANALYSIS: Unveiling Iranian Progovernment Trolls and CyberWarriors”, *Al-Arabiya,* 2018. január 17.
Hakim, Danny: „Once Celebrated in Russia, Programmer Pavel Durov Chooses Exile”, *The New York Times,* 2014. december 2.
Halper, Stefan: *The Beijing Consensus: Legitimizing Authoritarianism in Our Time.* New York, Basic Books, 2012.
Halperin, Morton H. – Lomasney, Kristen: „Guaranteeing Democracy: A Review of the Record”, *Journal of Democracy* 9, 1998, no. 2, 134–47.
Hamburger Fremdenblatt. No. 78, 1934. március 20. (esti kiadás). Idézi: Morstein Marx, Fritz: „Propaganda and Dictatorship”, *ANNALS of the American Academy of Political and Social Science* 179, 1935, no. 1, 211–18.
Hancock, Jan: *Human Rights and US Foreign Policy.* New York, Routledge, 2007.

Handley, Antoinette: „Ghana: Democratic Transition, Presidential Power, and the World Bank”. In: Stoner, Kathryn – McFaul, Michael (szerk.): *Transitions to Democracy: A Comparative Perspective.* Baltimore, Johns Hopkins University Press, 2013, 221–43.

Harding, Luke: „Vladimir Putin Hugs Polar Bear on Arctic Trip”, *The Guardian,* 2010. április 29.

Mafia State: *How One Reporter Became an Enemy of the Brutal New Russia.* New York, Random House, 2011.

Harms, Philipp – Ursprung, Heinrich W.: „Do Civil and Political Repression Really Boost Foreign Direct Investments?”, *Economic Inquiry* 40, 2002, no. 4, 651–63.

Harnecker, Marta: „Hugo Chávez Frías: Un hombre, un pueblo”, 2002. augusztus 15.

Hauser, Christine: „From Putin’s Hands: A Russian Passport for Steven Seagal”, *The New York Times,* 2016. november 25.

Hegarty, Aoife – Fridlund, Hans: „Taking Stock – the Universal Periodic Review’s Achieve-ments and Opportunities”, *Open Democracy,* 2016. augusztus 11.

Heilbrunn, John R.: „Equatorial Guinea and Togo: What Price Repression?”. In: Rotberg, Robert I. (szerk.): *Worst of the Worst: Dealing with Repressive and Rogue Nations.* Washington, DC, Brookings Institution Press, 2007, 223–49.

Heller, Mikhail – Nekrich, Aleksandr: *Utopia in Power: The History of the Soviet Union from 1917 to the Present.* Manila, Summit Books, 1988.

Hellmeier, Sebastian – Weidmann, Nils B.: „Pulling the Strings? The Strategic Use of ProGovernment Mobilization in Authoritarian Regimes”, *Comparative Political Studies* 53, 2020, no. 1, 71–108.

Henck, Nick.: *Subcommander Marcos: The Man and the Mask.* Durham, Duke University Press, 2007.

Herczeg Márk: „A köztévének egy német viccoldal álhírével sikerült bemutatnia, hogy Németország iszlamizálódik”, *444.hu*, 2018. május 20.

Hermet, Guy: „State-Controlled Elections: A Framework”. In: Hermet, Guy (szerk.): *Elections without Choice.* London, Palgrave Macmillan, 1978, 1–18.

Hess, Steve – Aidoo, Richard: „Democratic Backsliding in SubSaharan Africa and the Role of China’s Development Assistance”, *Commonwealth & Comparative Politics* 57, 2019, no. 4, 421–44.

Hille, Kathrin: „Russian Tax Law Aims to Coax Businesses Back Home”, *Financial Times*, 2014. november 18.

Hirschman, Albert O.: *Exit, Voice, and Loyalty: Responses to Decline in Firms, Organizations, and States.* Cambridge, MA, Harvard University Press, 1970.

Hobsbawm, Eric: *The Age of Extremes: A History of the World, 1914–1991.* New York, Vintage, 1994.

Hodges, Gabrielle Ashford: *Franco: A Concise Biography.* New York, Macmillan, 2002.

Hodos, George H.: *Show Trials: Stalinist Purges in Eastern Europe, 1948–1954.* New York, Praeger, 1987.

Hollander, Paul: *From Benito Mussolini to Hugo Chávez.* Cambridge, Cambridge University Press, 2016.
Hollyer, James R. – Rosendorff, B. Peter – Vreeland, James Raymond: *Transparency, Democracy, and Autocracy: Economic Transparency and Political (In)Stability.* New York, Cambridge University Press, 2018.
Holpuch, Amanda: „Stolen Daughters: What Happened after #BringBackOurGirls?", *The Guardian,* 2018. október 22.
Holquist, Peter: „State Violence as Technique: The Logic of Violence in Soviet Totalitarianism". In: Hoffman, David L. (szerk.): *Stalinism: The Essential Readings.* Malden, MA, Blackwell, 2003, 129–56.
Hong Kong Watch: *Political Prisoners Database.* 2020. szeptember 10.
Hopkins, Valerie: „Orban Seeks Sweeping Changes to Hungary's Electoral Law", *Financial Times,* 2020. november 11.
„Hungary's Fidesz Finalizes EPP Divorce", *Financial Times,* 2021. március 18.
Horn, Sebastian – Reinhart, Carmen M. – Trebesch, Christoph: „How Much Money Does the World Owe China", *Harvard Business Review* 26, 2020.
Hornsby, Robert: „The Enemy Within? The Komsomol and Foreign Youth inside the Post-Stalin Soviet Union, 1957–1985", *Past & Present* 232, 2016, no. 1, 237–78.
Huang, Haifeng: „Propaganda as Signaling", *Comparative Politics* 47, 2015. július, no. 4, 419–44.

„The Pathology of Hard Propaganda”, *Journal of Politics* 80, 2018, no. 3, 1034–38.
Huang, Zheping: „Your Five-Minute Summary of Xi Jinping’s Three-Hour Communist Party Congress Speech”, *Quartz,* 2017. október 18.
Hubbard, Ben: „MBS: The Rise of a Saudi Prince”, *The New York Times,* 2020. március 21.
MBS: The Rise to Power of Mohammed bin Salman. New York, Tim Duggan Books, 2020.
Human Rights Watch: „Singapore: End Efforts to Silence Opposition”, 2008. október 17.
„Venezuela: End Harassment of TV Station”, 2011. október 19.
„Tightening the Grip: Concentration and Abuse of Power in Chávez’s Venezuela”, 2012. július 17.
„World Report 2014: Iran”, 2014. január.
„Egypt: Rab’a Killings Likely Crimes against Humanity”, 2014. augusztus 12.
„»Kill the Chicken to Scare the Monkeys«: Suppression of Free Expression and Assembly in Singapore”, 2017. december 12.
„Egypt: Al-Sisi Should End Rights Abuses”, 2018. április 10.
„Saudi Arabia: Mass Execution of 37 Men”, 2019. április 24.
„Tanzania: Climate of Fear”, 2019. október 28.
Hungarian Spectrum: „András Dezső’s Encounter with Natalie Contessa af Sandeberg”, *Hungarian Spectrum,* 2019. szeptember 8.
Hungary Today: „Hungary Prepared to Host »Just About Any« Sporting Event, Says Govt”, 2019. augusztus 7.

Hunt, Katie – Xu, Cy: „China »Employs 2 Million to Police Internet«”, *CNN.com,* 2013. október 7.

Huntington, Samuel P.: *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century.* Norman, University of Oklahoma Press, 1993.

Hutchcroft, Paul: „Reflections on a Reverse Image: South Korea under Park Chung Hee and the Philippines under Ferdinand Marcos”. In: Kim, Byung-Kook – Vogel, Ezra F. (szerk.): *The Park Chung Hee Era.* Cambridge, MA, Harvard University Press, 2011, 543–72.

Hvg.hu: „Német vicclap álhíréről »tudósítva« számolt be a köztévé, micsoda állapotok uralkodnak nyugaton”, 2018. május 21.

Hyde, Susan D.: *The Pseudo-Democrat's Dilemma: Why Election Observation Became an International Norm.* Ithaca, NY, Cornell University Press, 2011.

Hyde, Susan D. – Marinov, Nikolay: „Which Elections Can Be Lost?”, *Political Analysis* 20, 2012, no.2., 191–210.

Hyden, Goran – Leys, Colin: „Elections and Politics in Single-Party Systems: The Case of Kenya and Tanzania”, *British Journal of Political Science* 2, 1972. október, no. 4, 389–420.

Ibrahim, Zuraidah – Lim, Lydia: „Lee Kuan Yew: This Is Who I Am”, *The Straits Times,* 2003. szeptember 14.

Ibrahim, Zuraidah – Ong, Andrea: „Remembering Lee Kuan Yew: A Life Devoted Entirely to Singapore”, *The Straits Times,* 2015. március 24.

Ikenberry, John – Slaughter, Anne-Marie: „Democracies Must Work in Concert”, *Financial Times,* 2008. július 10.
Ikenberry, G. John: „The Next Liberal Order”, *Foreign Affairs* 99, 2020. július–augusztus, no. 4, 133–42.
Ilko, Sergey: „Na vybori v Ukraine opredelen smotryashchy ot Kremlya?”, *Unian.net,* 2012. február 23.
IMDb: „Running Wild with Bear Grylls: President Barack Obama”, 2015. december 17.
Inglehart, Ronald – Welzel, Christian: *Modernization, Cultural Change, and Democracy: The Human Development Sequence.* New York, Cambridge University Press, 2005.
InterAmerican Commission on Human Rights: *Annual Report* 2019.
International Commission of Jurists: *Pakistan: Human Rights after Martial Law, Report of a Mission.* Genf: International Commission of Jurists, 1987. április 1.
Interpol: „About Notices”.
Inter Press Service: „Peru: U.S./Canadian Press Group Protests Killings”, *IPS-Inter Press Service,* 1991. december 5.
Ipsos: „Human Rights in 2018: A Global Advisor Survey”.
Iqbal, Sajid – Hossain, Zoheb – Mathur, Shubh: „Reconciliation and Truth in Kashmir: A Case Study”, *Race & Class* 56, 2014. október, no. 2, 51–65.
Iriye, Akira – Goedde, Petra: „Introduction: Human Rights as History”. In: Iriye, Akira – Goedde, Petra – Hitchcock, William I. (szerk.): *The Human Rights Revolution: An*

International History. Oxford, Oxford University Press, 2012, 3–24.
Isakhan, Benjamin: „Read All about It: The Free Press, the Public Sphere and Democracy in Iraq”, *Bulletin of the Royal Institute for Inter-Faith Studies* 8, 2006, no. 1–2, 119–53.
Islamic Human Rights Commission: „IHRC’s UPR Report on Saudi Arabia”, 2018. május 25.
Jakhar, Pratik: „Confucius Institutes: The Growth of China’s Controversial Cultural Branch”, *BBC.com,* 2019. szeptember 7.
James, Ian: „Absent but Omnipresent, Chávez a Powerful Symbol”, *The Seattle Times,* 2013. január 25.
Jensen, Nathan: „Political Risk, Democratic Institutions, and Foreign Direct Investment”, *Journal of Politics* 70, 2008, no. 4, 1040–52.
Jessen, Ralph – Richter, Hedwig: „Non-Competitive Elections in Twentieth Century Dictatorships: Some Questions and General Considerations”. In: Jessen, Ralph – Richter, Hedwig (szerk.): *Voting for Hitler and Stalin: Elec-tions under 20th Century Dictatorships.* Frankfurt, Campus Verlag, 2011, 9–36.
Ji, Fengyuan: *Linguistic Engineering: Language and Politics in Mao’s China.* Honolulu, University of Hawaii Press, 2004.
Jiang, Steven: „Trial by Media? Confessions Go Prime Time in China”, *CNN,* 2016. január 26.
Jiménez, Raúl – Hidalgo, Manuel: „Forensic Analysis of Venezuelan Elections during the Chávez Presidency”, *PloS one* 9, 2014, no. 6.

Johns, Amelia – Cheong, Nikki: „Feeling the Chill: Bersih 2.0, State Censorship, and »Networked Affect« on Malaysian Social Media 2012–2018”, *Social Media + Society.* 2019. április.
Johnson, David T. – Zimring, Franklin E.: *The Next Frontier: National Development, Political Change, and the Death Penalty in Asia.* New York, Oxford University Press, 2009.
Johnson, Ian: „Who Killed More: Hitler, Stalin, or Mao?”, *NYR Daily,* 2018. február 5.
Jones, Derek: *Censorship: A World Encyclopedia.* New York, Routledge, 2001.
Jones, Graham: „Live Aid 1985: A Day of Magic”, *CNN,* 2005. július 6.
Jones, Matthew: „Creating Malaysia: Singapore Security, the Borneo Territories, and the Contours of British Policy, 1961–63”, *Journal of Imperial and Commonwealth History* 28, 2000, no. 2, 85–109.
Judt, Tony: *A háború után I–II. – Európa története 1945 óta (Postwar: A History of Europe since 1945).* Ford.: Komáromy Rudolf. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2007.
Kalathil, Shanthi – Boas, Taylor C.: *The Internet and State Control in Authoritarian Regimes: China, Cuba, and the Counterrevolution.* Washington, DC, Carnegie Endowment for International Peace, 2001.
Kalinin, Kirill: „A Study of Social Desirability Bias in the Russian Presidential Elections, 2012”. Előadás az APSA éves találkozóján, 2014.

„Exploring Putin's PostCrimean Supermajority", SSRN 2658829, 2015.
Kampfner, John: *Freedom for Sale: Why the World Is Trading Democracy for Security.* New York, Basic Books, 2010.
Kato, Yoshikazu: „A Conversation with Francis Fukuyama", *Asia Global Institute,* Hongkong, 2019. március 25.
Katsakioris, Constantin: „Creating a Socialist Intelligentsia", *Cahiers d'études africaines* 226, 2017, 259–88.
Kay, Vee: „Kazakhstan President Lauds Lee Kuan Yew's Contribution in New Book", *Inside Recent,* 2018. február 5.
Kazinform: „V ramkakh III Astaninskogo ekonomicheskogo foruma Glava gosudarstva Nursultan Nazarbayev provel ryad dvustoronnikh vstrech", 2010. július 1.
Kazinform: „Kazakh Capital to Host 12th Astana Economic Forum on May 16–17, 2019", 2019. április 19.
Keck, Margaret E. – Sikkink, Kathryk: *Activists beyond Borders: Advocacy Networks in International Politics.* Ithaca, Cornell University Press, 2014.
Kellam, Marisa – Stein, Elizabeth: „Trump's War on the News Media Is Serious; Just Look at Latin America", *The Washington Post,* 2017. február 16.
Kendall-Taylor, Andrea – Frantz, Erica: „Mimicking Democracy to Prolong Autocracies", *The Washington Quarterly* 37, 2015, no. 4, 71–84.
Kendall-Taylor, Andrea – Frantz, Erica – Wright, Joseph: „The Digital Dictators: How Technology Strengthens Autocracy", *Foreign Affairs* 99, 2020. március–április, no. 2, 103–15.

Kenyon, Paul: *Dictatorland: The Men Who Stole Africa.* London, Head of Zeus Ltd., 2018.
Kerr, Sarah: „Fujimori's Plot: An Interview with Gustavo Gorriti", *The New York Review of Books,* 1992. június 25.
Kershaw, Ian: „War and Political Violence in TwentiethCentury Europe", *Contemporary European History,* 2005, 107–23.
A pokolba és vissza – Európa 1914–1949 (To Hell and Back: Europe 1914–1949). Ford.: Molnár György. Budapest, Kossuth Kiadó, 2021.
Khashoggi, Jamal: „Saudi Arabia's Crown Prince Already Controlled the Nation's Media. Now He's Squeezing It Even Further", *The Washington Post,* 2018. február 7.
Khrushchev, Nikita: *Memoirs of Nikita Khrushchev. Vol. 3, Statesman, 1953–1964.* University Park, Pennsylvania State University Press, 2004.
Kim, Dong Choon: „Forgotten War, Forgotten Massacres – the Korean War (1950–1953) as Licensed Mass Killings", *Journal of Genocide Research* 6, 2004, no. 4, 523–44.
Kim, Hun Joon: „Why Do States Adopt Truth Commissions after Transition?", *Social Science Quarterly* 100, 2019, no. 5, 1485–1502.
Kim, Jinyoung: „Economic Analysis of Foreign Education and Students Abroad", *Journal of Development Economics* 56, 1998, no. 2, 337–65.
King, Gary – Pan, Jennifer – Roberts, Margaret E.: „How Censorship in China Allows Government Criticism but

Silences Collective Expression”, *American Political Science Review* 107, 2013, no. 2, 326–43.
„How the Chinese Government Fabricates Social Media Posts for Strategic Distraction, Not Engaged Argument”, *American Political Science Review* 111, 2017, no. 3, 484–501.
Kington, Tom: „Silvio Berlusconi Faces Inquiry over Bid to Block »Hostile« TV Show”, *The Guardian,* 2010. március 15.
Kirilenko, Anastasia – Sindelar, Daisy: „Sleeping Tiger, Hidden Agenda?”, *Radio Free Europe Radio Liberty,* 2012. március 15.
Klasa, Adrienne et al.: „Russia’s Long Arm Reaches to the Right in Europe”, *Financial Times,* 2019. május 22.
Klemperer, Victor: *I Shall Bear Witness: The Diaries of Victor Klemperer, 1933–41*. London, Weidenfeld & Nicolson, 1998.
Language of the Third Reich: LTI: Lingua Tertii Imperii. London, A&C Black, 2006.
Klishin, Ilya: „How Putin Is Bankrupting the Russian Opposition”, *The Moscow Times*, 2019. október 30.
Knight, Brian – Tribin, Ana: *Opposition Media, State Censorship, and Political Accountability: Evidence from Chávez’s Venezuela.* NBER Working Paper No. w25916. National Bureau of Economic Research, 2019.
Koestler, Arthur: *Sötétség délben (Sonnenfinsternis).* Ford.: Mesés Péter. Budapest, Magvető, 2019.
A láthatatlan írás (The Invisible Writing). Ford.: Makovecz Benjamin. Budapest, Osiris, 1997.
Kommerszant: „Vladimir Putin zayavil o neobkhodimosti zashchity ot »destruktivnykh sil« v internete”, 2018. január

30.
Konan, Venance: „In Ivory Coast, Democrat to Dictator”, *The New York Times*, 2011. április 7.
Koon, Tracy: *Believe, Obey, Fight: Political Socialization of Youth in Fascist Italy, 1922–1943.* Chapel Hill, University of North Carolina Press, 1985.
Kopel, David: „Argentina’s Free Press Is in Grave Danger: Book Review of »Tiempos turbulentos«”, *The Washington Post*, 2015. február 9.
Kott, Jan: „Controlling the Writing on the Wall”, *The New York Review of Books,* 1978. augusztus 17.
Kozlov, Petr: „V Kremle izuchayut amerikanskie tekhnologii v kontekste vyborov v Dumu v 2016 godu”, *Vedomosztyi,* 2015. március 10.
Kozlov, Vladimir: „Belarus Emerges as Europe’s Leading High Tech Hub”, *BNE Intellinews*, 2020. február 18.
Kramer, Andrew E.: „Italians Win Yukos Units, but Gazprom Is to Benefit”, *The New York Times,* 2007. április 5.
Krastev, Ivan: „New Threats to Freedom: Democracy’s »Doubles«”, *Journal of Democracy* 17, 2006, no. 2., 52–62.
Eksperimentalnaya rodina: Razgovor s Glebom Pavlovskym. Moszkva, Evropa, 2018.
Krastev, Nikola: „In the Heart of New York, Russia’s »Soft Power« Arm Gaining Momentum”, *Radio Free Europe Radio Liberty,* 2009. február 15.
Krauss, Clifford: „U.S. Cuts Aid to Zaire, Setting Off a Policy Debate”, 1990. november 4.

Krauze, Enrique: „The Shah of Venezuela”, *The New Republic* 240, 2009. március 31., no. 5, 29–38.
Kravtsova, Yekaterina: „Former »Provocateur« Blames Police for Bolotnaya Clashes”, *The Moscow Times,* 2013. március 21.
Kricheli, Ruth – Livne, Yair – Magaloni, Beatriz: „Taking to the Streets: Theory and Evidence on Protests under Authoritarianism”, kiadatlan kézirat, Stanford University, 2011.
Kucera, Joshua: „No One Rigs an Election Quite like Kazakhstan”, *The Atlantic,* 2011. április 5.
Kudaibergenova, Diana T.: „Compartmentalized Ideology: Presidential Addresses and Legitimation in Kazakhstan”. In: Isaacs, Rico – Frigerio, Alessandro (szerk.): *Theorizing Central Asian Politics: The State, Ideology and Power*. London, Palgrave Macmillan, 2019, 145–66.
Kung, James Kai-Sing – Chen, Shuo: „The Tragedy of the Nomenklatura: Career Incentives and Political Radicalism during China’s Great Leap Famine”, *American Political Science Review* 105, 2011, no. 1, 27–45.
Kuran, Timur: „Now out of Never: The Element of Surprise in the East European Revolution of 1989”, *World Politics,* 1991, 7–48.
Kurlantzick, Joshua: „Why the »China Model« Isn’t Going Away”, *The Atlantic,* 2013. március 21.
L. L.: „Stalinism in the Post-Stalin Regime: »The Ministry of Truth« without »Big Brother«”, *The World Today* 10, 1954. július, no. 7, 300–309.

Lamb, David: *The Africans.* New York, Random House, 1987.
„Burmese Leader Ne Win”, *The Washington Post,* 2002. december 6.
Landau, David: „Abusive Constitutionalism”, *UC Davis Law Review* 47, 2013, 189–260.
Landau, Mark J. – Solomon, Sheldon – Greenberg, Jeff et al.: „Deliver Us from Evil: The Effects of Mortality Salience and Reminders of 9/11 on Support for President George W. Bush”, *Personality and Social Psychology Bulletin* 30, 2004. szeptember, no. 9, 1136–50.
Lane, Charles: „The »Self-Coup« That Rocked Peru”, *Newsweek*, 1992. április 19.
Langer, Máximo – Eason, Mackenzie: „The Quiet Expansion of Universal Jurisdiction”, *European Journal of International Law* 30, 2019. augusztus, no.3, 779–817.
Latinobarómetro: „Informe Latinobarómetro 2011”.
Lauría, Carlos: „Confrontation, Repression in Correa’s Ecuador”, *CPJ.org*, 2011. szeptember 1.
Law, David S. – Versteeg, Mila: „The Declining Influence of the United States Constitution”, *NYU Law Review* 87, 2012, 762–858.
„Constitutional Variation among Strains of Authoritarianism”. In: Ginsburg, Tom – Simpser, Alberto (szerk.): *Constitutions in Authoritarian Regimes.* Cambridge, Cambridge University Press, 2013, 165–95.
Lebovic, James – Voeten, Erik: „The Cost of Shame: International Organizations and Foreign Aid in the Punishing of Human

Rights Violators”, *Journal of Peace Research* 46, 2009, no. 1, 79–97.

Lee, Kuan Yew: „Address by Mr. Lee Kuan Yew, Senior Minister of Singapore, to the Kazakhstan Supreme Soviet on 20 September 1991”, 1991. szeptember 20.

The Singapore Story. Szingapúr, Marshall Cavendish Editions, 1998.

From Third World to First: The Singapore Story: 1965–2000. Szingapúr, Marshall Cavendish Editions, 2000.; Magyarul: *A harmadik világból az elsőbe – A „szingapúri sztori”: 1965–2000.* Ford.: Hernádi András. Budapest, MTA Világgazdasági Kutatóintézete, 2003.

Lees, Lorraine M.: *Keeping Tito Afloat: The United States, Yugoslavia, and the Cold War, 1945–1960.* Pittsburgh, Pennsylvania State University Press, 1997.

Leese, Daniel: *Mao Cult: Rhetoric and Ritual in China’s Cultural Revolution.* Cambridge, Cambridge University Press, 2011.

Legler, Thomas – Tieku, Thomas Kwasi: „What Difference Can a Path Make? Regional Democracy Promotion Regimes in the Americas and Africa”, *Democratization* 17, 2010, no. 3, 465–91.

Lehoucq, Fabrice: „Electoral Fraud: Causes, Types, and Consequences”, *Annual Review of Political Science* 6, 2003, 233–56.

Lemon, Edward: „Weaponizing Interpol”, *Journal of Democracy* 30, 2019, no. 2, 15–29.

Lendvai, Paul: *Orbán: Hungary's Strongman.* New York, Oxford University Press, 2018.
Lenta.ru: „Moldavia gotova osvobodit vtorogo rossiiskogo nablyudatelya", 2005. július 19.
Lerner, Samuel: *Informe Final de la Comisión de la Verdad y Reconciliación, Anexo 3: Compendio Estadístico.* Lima, Peru, Gobierno del Perú, 2013.
Levada Center: „Indikatory".
Obshchestvennoe mnenie 2019. Moszkva, Levada Center, 2019.
„Aleksei Navalny: Otnoshenie i otravlenie", 2020. október 2.
„Kharakter i struktura massovoy trevozhnosti v Rossii", 2021. április 21.
Levitsky, Steven – Way, Lucan A.: „International Linkage and Democratization", *Journal of Democracy* 16, 2005, no. 3, 20–34.
Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes after the Cold War. New York, Cambridge University Press, 2010.
Lewin, Tamar: „Gifts to Charity in US Topped $203 Billion in 2000, Study Says", *The New York Times*, 2001. május 24.
Lewis, David: „Blogging Zhanaozen: Hegemonic Discourse and Authoritarian Resilience in Kazakhstan", *Central Asian Survey* 35, 2016. április, no. 3, 421–38.
Li, Quan – Resnick, Adam: „Reversal of Fortunes: Democratic Institutions and Foreign Direct Investment Inflows to Developing Countries", *International Organization* 57, 2003, no. 1, 175–211.

Liak, Teng Kiat: „Concern, Warmth… a Touch of Eloquence”, *The Straits Times,* 1985. október 10.
Liang, Chi Shad: *Burma’s Foreign Relations: Neutralism in Theory and Practice.* Westport, CT, Praeger, 1990.
Light, Matthew A.: „What Does It Mean to Control Migration? Soviet Mobility Policies in Comparative Perspective”, *Law & Social Inquiry* 37, 2012, no. 2, 395–429.
Lillis, Joanna: *Dark Shadows: Inside the Secret World of Kazakhstan.* London, I. B. Tauris, 2019.
Lipman, Maria – Kachkaeva, Anna – Poyker, Michael: „Media in Russia: Between Modernization and Monopoly”. In: Treisman, Daniel (szerk.): *The New Autocracy: Information, Politics, and Policy in Putin’s Russia.* Washington, DC, Brookings Institution Press, 2018, 159–90.
Lipton, Eric: „Feud in Kazakh President’s Family Spills into U.S.”, *The New York Times,* 2011. május 30.
Little, Andrew T.: „Fraud and Monitoring in Non-competitive Elections”, *Political Science Research and Methods* 3, 2015, no. 1, 1–21.
„Propaganda and Credulity”, *Games and Economic Behavior* 102, 2017, 224–32.
Lockwood, Nick: „How the Soviet Union Transformed Terrorism”, *The Atlantic,* 2011. december 23.
Long, Gideon: „Living in Fear: Censorship under Pinochet”, *Journalism Is Not a Crime,* 2015. június 18.
Long, William: „Journalism: Ruling against Editor in Peru Shows Obstacles to Free Press”, *Los Angeles Times,* 1993.

április 10.
Loong, Lee Hsien: „PM Lee Hsien Loong at the Debate on the Motion of Thanks to the President”, szingapúri miniszterelnöki hivatal, 2020. szeptember 2.
López Hurtado, Pablo: „Rafael Céspedes: »Nosotros pactamos con Irene Sáez«”, *La Razón,* 2015.
Lorentzen, Peter: „China’s Strategic Censorship”, *American Journal of Political Science* 58, 2014, no. 2., 402–14.
Loudis, Jessica: „The Art of Escaping Censorship”, *The New Republic*, 2017. december 13.
Loushnikova, Ekaterina: „Comrade Stalin’s Secret Prison”, *Open Democracy,* 2015. január 13.
Lucas, Christopher – Nielsen, Richard A. – Roberts, Margaret E. et al.: „Computer-Assisted Text Analysis for Comparative Politics”, *Political Analysis* 23, 2015, no. 2, 254–77.
Ludwig, Arnold M.: *King of the Mountain: The Nature of Political Leadership*. Lexington, University Press of Kentucky, 2002.
Luhn, Alec: „Vladimir Putin Declares All Russian Military Deaths State Secrets”, *The Guardian,* 2015. május 28.
Luxmoore, Matthew: „Putin Mania: Russian Personality Cult Obsessed with Powerful President”, *Al Jazeera America,* 2016. január 24.
Uő.: „Google Censors Search Results after Russian Government Threat, Reports Say”, *Radio Free Europe Radio Liberty,* 2019. február 7.
Lyons, Eugene: *Stalin, Czar of All the Russias.* Philadelphia, J. B. Lippincott, 1940.

Ma, Damien – Thomas, Neil: „In Xi We Trust: How Propaganda Might Be Working in the New Era”, *Macro Polo,* 2018. szeptember 12.
MacFarquhar, Neil – Nechepurenko, Ivan: „Aleksei Navalny, Viable Putin Rival, Is Barred from a Presidential Run”, *The New York Times,* 2017. február 8.
Machiavelli, Niccolò: *A fejedelem.* Ford.: Lutter Éva. Budapest, Trubadúr, 2022.
Mackey, Danielle: „All the President’s Trolls”, *Rest of World,* 2020. június 16.
Magaloni, Beatriz: *Voting for Autocracy: Hegemonic Party Survival and Its Demise in Mexico.* New York, Cambridge University Press, 2006.
Maksymiuk, Jan: „Belarus: Lukashenka Eyes Union with Ukraine”, *Radio Free Europe Radio Liberty,* 2006. november 24.
Malaysiakini: „Najib, Umno Sue Mkini over Readers’ Comments”, 2014. június 2.
Malesky, Edmund – Schuler, Paul: „Nodding or Needling: Analyzing Delegate Responsiveness in an Authoritarian Parliament”, *American Political Science Review* 104, 2010, no. 3, 482–502.
Malkin, Elisabeth: „50 Years after a Student Massacre, Mexico Reflects on Democracy”, *The New York Times,* 2018. október 1.
Man, Chung: „Who Wants to Watch CCTV’s Xinwen Lianbo Program?”, *Ejinsight,* 2018. augusztus 28.

Mander, Benedict: „Advertisers Feel Squeeze from Chávez”, *Financial Times,* 2008. március 23.
„Venezuelan Private Media Fear Fresh Assault”, *Financial Times,* 2009. június 19.
Manning, Molly Guptill: *When Books Went to War: The Stories That Helped Us Win World War I.* Boston, Houghton Mifflin Harcourt, 2014.
Manyika, James – Lund, Susan – Bughin, Jacques et al.: „Digital Globalization: The New Era of Global Flows”, San Francisco, CA, McKinsey Global Institute, 2016.
Mao Cetung: „Remarks at the Small Group Meeting of the Central Party Work Conference”. In: Yongyi, Song (szerk.): *Database for the History of Contemporary Chinese Political Movements.* Cambridge, MA, Fairbank Center for Chinese Studies, Harvard University, 1964.
Marcano, Cristina – Tyszka, Alberto Barrera: *Hugo Chávez.* New York, Random House, 2007.
Máriás, Leonárd et al.: *Centralised Media System: Soft Censorship 2018.* Mérték Media Monitor, 2009. december.
Markham, James M.: „Germany’s Trafficking in People”, *The New York Times,* 1984. július 29.
Markoff, John: *Waves of Democracy: Social Movements and Political Change.* New York, Routledge, 1996.
Markowicz, Karol: „Hollywood’s Chávez-Cheering Stars and Venezuela’s Victims”, *New York Post,* 2016. június 5.
Márquez, Xavier: „A Model of Cults of Personality”, előadás az American Political Science Association éves találkozóján,

2013.
„Two Models of Political Leader Cults: Propaganda and Ritual”, *Politics, Religion & Ideology* 19, 2018, no. 3, 265–84.
Marshall, P. David: *Celebrity and Power: Fame in Contemporary Culture.* Minneapolis, University of Minnesota Press, 2014.
Marthoz, JeanPaul: „Venezuela’s Foreign Policy: A Mirage Based on a Curse”, *Norwegian Peacebuilding Resource Center,* 2014. november.
Martin, Paul: „Chávez, the Organization of American States, and Democracy in International Law”, *Alberta Law Review* 46, 2008, no. 4, 933–55.
Martínez-Torres – Elena, María: „Civil Society, the Internet, and the Zapatistas”, *Peace Review* 13, 2001, no. 3, 347–55.
Mauzy, Diane K. – Milne, Robert Stephen: *Singapore Politics under the People’s Action Party.* London, Psychology Press, 2002.
Mayr, Walter: „European Politicians Shill for Kazakh Autocrat”, *Spiegel Online International,* 2013. március 13.
Maza, Cristina: „Here’s Where Paul Manafort Did Business with Corrupt Dictators”, *Newsweek,* 2018. augusztus 7.
Mazower, Mark: „Violence and the State in the Twentieth Century”, *American Historical Review* 107, 2002, no. 4, 1158–78.
McClintock, Cynthia: „Peru’s Fujimori: A Caudillo Derails Democracy”, *Current History* 92, 1993, no. 572, 112–19.
McCormick, Ty: „Is the US Military Propping Up Uganda’s »Elected« Autocrat?”, *Foreign Policy,* 2016. február 18.

McFaul, Michael: *Advancing Democracy Abroad: Why We Should and How We Can.* Lanham, MD, Rowman and Littlefield, 2009.
McMillan, John – Zoido, Pablo: „How to Subvert Democracy: Montesinos in Peru”, *Journal of Economic Perspectives* 18, 2004. ősz, no. 4, 69–92.
M’Cormack-Hale, Fredline – Zupork Dome, Mavis: „Support for Elections Weakens among Africans; Many See Them as Ineffective in Holding Leaders Accountable”, *Afrobarometer Dispatch* No. 425, 2021. február 9.
McPhail, Thomas L.: *Global Communication: Theories, Stakeholders, and Trends.* Hoboken, NJ, Wiley-Blackwell, 2014.
Meduza: „What Putin Reads”, *Meduza*, 2020. július 16.
Melnikov, Nikita: „Censorship, Propaganda, and Political Popularity: Evidence from Russia”, Mimeo, Princeton, 2019. február 8.
Memorial Human Rights Center: „Annual Report, 2013–14”, Moszkva, Memorial Human Rights Center.
Spisok lits, preznannykh politicheskimi zaklyuchennymi”, Moszkva, Memorial Human Rights Center, 2021. augusztus 16.
Mendick, Robert: „Tony Blair Gives Kazakhstan’s Autocratic President Tips on How to Defend a Massacre”, *The Telegraph*, 2014. augusztus 24.
Meng, Anne: *Constraining Dictatorship: From Personalized Rule to Institutionalized Regimes.* New York, Cambridge

University Press, 2020.
Meng, Xin – Qian, Nancy – Yared, Pierre: „The Institutional Causes of Famine in China, 1959– 61”, *Review of Economic Studies* 82, 2015, no. 4, 1568–1611.
Menzel, Jiří: *Moja Hrvatska.* HTV. 2011. augusztus 18.
Merl, Stephan: „Elections in the Soviet Union, 1937–1989: A View into a Paternalistic World from Below”. In: Jessen, Ralph – Richter, Hedwig (szerk.): *Voting for Hitler and Stalin. Elections under 20th Century Dictatorships.* Frankfurt, Campus Verlag, 2011, 276–308.
Metz, Helen Chapin: *Egypt: A Country Study.* Washington, DC, Federal Research Division of the Library of Congress, 1990.
Meusburger, Peter – Jöns, Heike: *Transformations in Hungary: Essays in Economy and Society.* Berlin, Springer Science & Business Media, 2012.
Mieczkowski, Z.: „Foreign Tourism in the USSR: A Preliminary Investigation”, *Geographical Survey* 3, 1974, 99–122.
Miller, Aaron D. – Sokolsky, Richard: „An »Alliance of Democracies« Sounds Good. It Won’t Solve the World’s Problems”, *The Washington Post*, 2020. augusztus 13.
Miller, Judith: „Sudan Publicly Hangs an Old Opposition Leader”, *The New York Times,* 1985. január 19.
Miller, Michael K. – Peters, Margaret E.: „Restraining the Huddled Masses: Migration Policy and Autocratic Survival”, *British Journal of Political Science* 50, 2018, no. 2, 1–31.
Milner, Helen V. – Mukherjee, Bumba: „Democratization and Economic Globalization”, *Annual Review of Political Science*

12, 2009, 163–81.
Mineev, Aleksandr: „»Krasnaya metka« dlya Interpola”, *Novaja Gazeta,* 2013. december 13.
Miner, Luke: „The Unintended Consequences of Internet Diffusion: Evidence from Malaysia”, *Journal of Public Economics* 132, 2015, 66–78.
Ministry of Foreign Affairs of the People’s Republic of China: „Wang Yi: The Times of Arbitrary Interference in China’s Internal Affairs by Fabricating Stories and Lies Are Long Gone”, 2021. március 23.
Mlechin, Leonid: *Yuri Andropov: Poslednaya nadezhda rezhima.* Moszkva, Centrpoligraph, 2008.
Mokyr, Joel: „The Rise and Fall of the Factory System: Technology, Firms, and Households since the Industrial Revolution”, *CarnegieRochester Conference Series on Public Policy* 55, 2001, no. 1, 1–45.
Montesquieu: *A törvények szelleméről.* Ford. Csécsy Imre – Sebestyén Pál. Budapest, Osiris, 2000.
Morgenbesser, Lee: *Behind the Façade: Elections under Authoritarianism in Southeast Asia.* Albany, State University of New York Press, 2016.
„The Autocratic Mandate: Elections, Legitimacy and Regime Stability in Singapore”, *Pacific Review* 30, 2017, no. 2, 205–31.
„The Menu of Autocratic Innovation”, *Democratization* 27, 2020, no. 6, 1053–72.
The Rise of Sophisticated Authoritarianism in Southeast Asia. New York, Cambridge University Press, 2020.

Morozov, Evgeny: *The Net Delusion: The Dark Side of Internet Freedom.* New York, Public Affairs, 2011.
Moscow Times, The: „Russia Passes Dual Citizenship Law, Hoping to Add 10M Citizens", 2010. április 17.
„Yakunin in Estonia Deal", 2010. december 22.
„Opposition Meeting Point Likened to Concentration Camp (Photo)", 2013. április 14.
„Kremlin »Aiming for 70% Victory« in 2018 Presidential Election", 2016. december 26.
„Russian Protest Fines Surge Fivefold Since 2012 – Study", 2019. július 2.
„Russia Freezes Bank Accounts Linked to Opposition Politician Navalny Following Raids", 2019. augusztus 8.
Mozur, Paul: „Live from America's Capital, a TV Station Run by China's Communist Party", *The New York Times,* 2019. február 28.
Mudde, Cas: „The 2014 Hungarian Parliamentary Elections, or, How to Craft a Constitutional Majority", *The Washington Post,* 2014. április 14.
Mukand, Sharun W. – Rodrik, Dani: „The Political Economy of Liberal Democracy", *The Economic Journal* 130, 2020, no. 627, 765–92.
Müller, Dominique – Häsler, Janine: „Liking or Sharing Defamatory Facebook Posts Can Be Unlawful", *Lexology.com,* 2020. április 7.
Murphy, Kevin M. – Shleifer, Andrei: „Persuasion in Politics", *American Economic Review* 94, 2004, no. 2, 435–39.

Mussolini, Benito: „The Political and Social Doctrine of Fascism” – International Conciliation 306, 1935. Idézi: Marx, Fritz Morstein: „Propaganda and Dictatorship”, *ANNALS of the American Academy of Political and Social Science* 179, 1935, no. 1, 211–18.

Mutler, Alison: „Pro-Orbán Media Moguls Who Destroyed Hungary’s Media Now Targeting European Outlets”, *Coda*, 2019. június 28.

MVD Rossii: „Sostav Obshchestvennogo soveta pri MVD Rossii sozyva 2011–2013”.

Mydans, Seth: „Death of Pol Pot; Pol Pot, Brutal Dictator Who Forced Cambodians to Killing Fields, Dies at 73”, *The New York Times*, 1998. április 17.

„Lee Kuan Yew, Founding Father and First Premier of Singapore, Dies at 91”, *The New York Times*, 2015. március 23.

Myers, Steven Lee: „How China Uses Forced Confessions as Propaganda Tool”, *The New York Times*, 2018. április 11.

Myerson, Roger B.: „The Autocrat’s Credibility Problem and Foundations of the Constitutional State”, *American Political Science Review* 102, 2008, no. 1, 125–39.

Nardelli, Alberto: „Revealed: The Explosive Secret Recording That Shows How Russia Tried to Funnel Millions to the »European Trump«”, *BuzzFeed News*, 2019. július 10.

Natanson, George: „Duvalier, Terror Rule Haiti, Island of Fear: »PresidentforLife« and His Private Army Bogeymen Exact

Hard Vengeance on Foes", *Los Angeles Times,* 1966. január 12.
Nathan, Laurie: *A Survey of Mediation in African Coups.* African Peacebuilding Network Working Paper No. 15. Brooklyn, NY, Social Science Research Council.
National Archives of Singapore: „Speech by DPM Lee Hsien Loong at the Asian Launch of Channel News Asia at the Raffles Ballroom", Szingapúr, Media Division, Ministry of Information and the Arts, 2000. szeptember 28.
National Commission on the Disappearance of Persons: *Nunca Más (Never Again).* Buenos Aires, Editorial Universitaria de Buenos Aires, 1984.
National Security Archive: „Inside Argentina's Killing Machine: U.S. Intelligence Documents Record Gruesome Human Rights Crimes of 1976–1983", 2019. május 30.
Nazarbayev, Nursultan: *The Kazakhstan Way.* London, Stacey International, 2008.
NBC News: „Belafonte: Bush »Greatest Terrorist in the World«", 2006. január 8.
Nechepurenko, Ivan: „Five Who Killed Boris Nemtsov, Putin Foe, Sentenced in Russia", *The New York Times,* 2017. július 13.
New York Times, The: „Full Text of Clinton's Speech on China Trade Bill", 2000. március 9.
„Excerpts from an Interview with Lee Kuan Yew", 2007. augusztus 29.

„Foreign Government Contributions to Nine Think Tanks”, 2014. szeptember 7.
Ng, Irene: „Lee Kuan Yew: Behind the No-Nonsense Demeanour, a Heart That Beat for Singapore”, *The Straits Times*, 2015. április 7.
Nguyen-Okwo, Leslie: „Hitler Had a Salute, Mao Had a Dance”, *OZY,* 2016. december 11.
Nicolaevsky, Boris: *Power and the Soviet Elite.* New York, Praeger, 1965.
Nikolakakis, Michalis: „The Colonels on the Beach: Tourism Policy during the Greek Military Dictatorship (1967–1974)”, *Journal of Modern Greek Studies* 35, 2017, no. 2, 425–50.
Noktara.de: „Essen benennt sich wegen Ramadan in Fasten um”, 2018. május 19.
Nolan, Rachel: „The Realest Reality Show in the World”, *The New York Times,* 2012. május 4.
Noman, Omar: „Pakistan and General Zia: Era and Legacy”, *Third World Quarterly* 11, 1989, no. 1, 28–54.
Norris, Pippa – Inglehart, Ronald: „Silencing Dissent: The Impact of Restrictive Media Environments on Regime Support”, előadás a Midwest Political Science Association 66. éves találkozóján, Chicago, 2008. április 3–6.
Cultural Backlash: Trump, Brexit, and Authoritarian Populism. New York, Cambridge University Press, 2019.
North, Douglass C. – Weingast, Barry R.: „Constitutions and Commitment: The Evolution of Institutions Governing Public

Choice in Seventeenth-Century England”, *Journal of Economic History* 49, 1989, no. 4, 803–32.
NTV: „Odin den iz zhizni Putina”, *YouTube.*
Nugent, Paul: „Nkrumah and Rawlings: Political Lives in Parallel?”, *Transactions of the Historical Society of Ghana* 12, 2009, 35–56.
Nyst, Carly – Monaco, Nick: *State-Sponsored Trolling: How Governments Are Deploying Disinformation as Part of Broader Digital Harassment Campaigns.* Institute for the Future, 2018.
O’Grady, Mary Anastasia: „Winning Hearts and Minds inside the Beltway”, *The Wall Street Journal,* 2004. április 9.
O’Rourke, Tim: „Chronicle Covers: When a Shirtless JFK Caused a Stir at the Beach”, *San Francisco Chronicle,* 2016. augusztus 20.
OECD: „OECD Convention on Combating Bribery of Foreign Public Officials in International Business Transactions”, 1997.
OECD Stat: „Outbound Tourism”.
OECD Working Group on Bribery: „2018 Enforcement of the Antibribery Convention”, 2019 december.
Office of the Federal Commissioner for the Stasi Records (BStU): „Stasi Note on Meeting with KGB Officials”, *History and Public Policy Program Digital Archive,* 1969. november 13., 88–110.
Ognjenović, Gorana: *Introduction to Titoism, Self-Determination, Nationalism, Cultural Memory: Volume Two, Tito’s*

Yugoslavia, Stories Untold. New York, Springer, 2016, 1–7.
Ognjenović, Gorana – Mataušić, Nataša – Jozelić, Jasna: „Yugoslavia's Authentic Socialism as a Pursuit of »Absolute Modernity«". In: Ognjenović, Gorana –Jozelić, Jasna (szerk.): *Titoism, Self-Determination, Nationalism, Cultural Memory: Volume Two, Tito's Yugoslavia, Stories Untold.* New York, Springer, 2016.
Ola Salem, Abdullah Alaoudh: „Mohammed bin Salman's Fake Anti-Extremist Campaign", *Foreign Policy,* 2019. június 13.
Olmsted, Kathryn: „Watergate Led to Sweeping Reforms. Here's What We'll Need after Trump", *The Washington Post,* 2019. november 15.
Omelicheva, Mariya Y.: „Authoritarian Legitimation: Assessing Discourses of Legitimacy in Kazakhstan and Uzbekistan", *Central Asian Survey* 35, 2016. október, no. 4, 481–500.
OrtizOspina, Esteban – Beltekian, Diana: „Trade and Globalization", Our World in Data, 2018. október. Michel Fouquin és Jules Hugot egyes adatainak felhasználásával: „Two Centuries of Bilateral Trade and Gravity Data: 1827–2014".
CEPII Research Center, 2016. május.
Orwell, George: *1984 (1984).* Ford.: Lukács Laura. Budapest, Scolar, 2022.
Osiel, Mark: *Mass Atrocity, Ordinary Evil, and Hannah Arendt: Criminal Consciousness in Argentina's Dirty War.* New Haven, Yale University Press, 2001.

Ottaway, Marina: „Reluctant Missionaries”, *Foreign Policy,* 2009. november 17.
Overy, Richard: *The Dictators: Hitler’s Germany and Stalin’s Russia.* New York, W. W. Norton, 2004.
Pacepa, Ion Mihai: *Red Horizons: Chronicles of a Communist Spy Chief.* Washington, DC, Gateway Books, 1987.
Pack, Sasha: *Tourism and Dictatorship: Europe’s Peaceful Invasion of Franco’s Spain.* New York, Springer, 2006.
Paddock, Richard C.: „Democracy Fades in Malaysia as Old Order Returns to Power”, *The New York Times,* 2020. május 22.
Padgett, Tim: „Red Alert: Venezuelans Fleeing Their Regime Say Interpol Notices Derail Asylum”, *WLRN,* 2019. április 29.
Painter, James: „The Boom in Counter-hegemonic News Channels: A Case Study of Telesur”, előadás kutatási anyag alapján, Reuters Institute for the Study of Journalism, Oxford University, 2007. február.
El País: „Chávez conquista a Robbins”, 2008. június 9.
„Maradona rompe una lanza por la reelección indefinida de Chávez”, 2009. január 29.
Panja, Tariq – Draper, Kevin: „US Says FIFA Officials Were Bribed to Award World Cups to Russia and Qatar”, *The New York Times,* 2020. április 6.
Pantoja, Ary: „CEELA fue creado por Chávez”, *El Nuevo Diario,* 2008. június 19.
Papaioannou, Elias – Siourounis, Gregorios: „Democratisation and Growth”, *The Economic Journal* 118, 2008, no. 532, 1520–

51.
Parodi, Emilio: „Italian Prosecutors Probe Allegations of League Oil Deal: Sources”, *Reuters,* 2019. július 11.
Pearson, Tamara: „Venezuela: »Only Ecuadorans Can Neutralise Coup Attempt«”, *Venezuelanalysis,* 2010. szeptember 30.
Peh, Shing Huei: *Tall Order: The Goh Chok Tong Story (Volume 1).* Szingapúr, World Scientific Publishing Company, 2018.
Pereira, Anthony W.: *Political (In)justice: Authoritarianism and the Rule of Law in Brazil, Chile, and Argentina.* Pittsburgh, University of Pittsburgh Press, 2005.
Perović, Jeronim: „The TitoStalin Split: A Reassessment in Light of New Evidence”, *Journal of Cold War Studies* 9, 2007. tavasz, no. 2, 32–63.
Perraton, Hilary: „Foreign Students in the Twentieth Century: A Comparative Study of Patterns and Policies in Britain, France, Russia and the United States”, *Policy Reviews in Higher Education* 1, 2017, no. 2, 161–86.
Pettersson, Therése – Högbladh, Stina – Öberg, Magnus: „Organized Violence, 1989–2018 and Peace Agreements”, *Journal of Peace Research* 56, 2019, no. 4, 589–603.
Pew Research Center: *What the World Thinks in 2002: Chapter 4: Global Publics View the United States.* Washington, DC, Pew Research Center, 2002. december 4.
Global Unease with Major World Powers. Washington, DC, Pew Research Center, 2007. június 27.
Global Economic Gloom – China and India Notable Exceptions. Washington, DC, Pew Research Center, 2008. június 12.

Attitudes towards Democratic Rights and Institutions. Washington, DC, Pew Research Center, 2020. február 27.
US Image Plummets Internationally as Most Say Country Has Handled Coronavirus Badly. Washington DC, Pew Research Center, 2020. szeptember 15.
Pfaff, William: *The Bullet's Song: Romantic Violence and Utopia.* New York, Simon and Schuster, 2004.
Pi-Sunyer, Oriol: „Tourism in Catalonia". In: Barke, Michael – Towner, John – Newton, Michael T. (szerk.): *Tourism in Spain: Critical Issues.* Wallingford, CAB International, 1996, 231–64.
Pike, Francis: *Empires at War: A Short History of Modern Asia since World War II.* London, Bloomsbury Publishing, 2011.
Pinchot, Gifford – Pinchot, Elizabeth: *The End of Bureaucracy and the Rise of Intelligent Organization.* San Francisco, Berrett-Koehler, 1993.
Pingell-Schliemann, Sandra: *Zersetzen: Strategie einer Diktatur.* Berlin, Robert Havemann Gesselschaft, 2002.
Pinker, Steven: *Az erőszak alkonya – Hogyan szelídült meg az emberiség? (The Better Angels of Our Nature).* Ford.: Gyárfás Vera. Budapest, Typotex, 2018.
Enlightenment Now: The Case for Reason, Science, Humanism, and Progress. New York, Viking, 2018.
Pinto, António Costa: „Fascism, Corporatism and the Crafting of Authoritarian Institutions in Interwar European Dictatorships". In: Pinto, António Costa – Kallis, Aristotle (szerk.): *Rethinking Fascism and Dictatorship in Europe.* London, Palgrave Macmillan, 2014, 87–117.

Pivarnyik Balázs: „László Kövér Is Heard Justifying Gerrymandering on Leaked Recording”, *The Budapest Beacon,* 2018. február 6.
Plamper, Jan: „Abolishing Ambiguity: Soviet Censorship Practices in the 1930s”, *The Russian Review* 60, 2001. október, no. 4, 526–44.
Podeh, Elie: *The Politics of National Celebrations in the Arab Middle East.* New York, Cambridge University Press, 2011.
Podrez, Maksim – Prikhodina, Maria: „Znak pochtenia, znak otchayania”, *Rbc.ru,* 2014. április 17.
Polgreen, Lydia: „Ghana’s Unlikely Democrat Finds Vindication in Vote”, *The New York Times,* 2019. január 10.
Pomerantsev, Peter: *This Is Not Propaganda: Adventures in the War Against Reality.* New York, Public Affairs, 2019.
Pompeo, Michael R.: „On Transparency and Foreign Funding of US Think Tanks”, Washington, DC, U.S. State Department, 2020. október 13.
Pop-Eleches, Grigore – Tucker, Joshua A.: *Communism’s Shadow: Historical Legacies and Contemporary Political Attitudes.* Princeton, Princeton University Press, 2017.
Popov, Genarii: „What Kind of Minister Was Shchelokov?”, *Militsiya,* 2000. december.
Popovic, Srdja – Miller, Matthew: *Blueprint for Revolution: How to Use Rice Pudding, Lego Men, and Other Nonviolent Techniques to Galvanize Communities, Overthrow Dictators, or Simply Change the World.* New York, Spiegel & Grau, 2015.

Potapova, Elizaveta – Triner, Stefan: „Education in the Russian Federation”, *World Education News + Reviews,* 2017. június 6.
Potter, Mark: „Cuba Cracks Down on Illegal Emigration”, *CNN,* 1999. július 26.
Power, Jonathan: *Amnesty International: The Human Rights Story.* New York, McGrawHill, 1981.
Like Water on Stone: The Story of Amnesty International. Boston, Northeastern University Press, 2001.
Powers, William: „Hello World”, *National Journal* 33, 2001, no. 26, 2082.
Pregelj, Vladimir: „The Jackson-Vanik Amendment: A Survey”, *Congressional Research Service Report for Congress.* Washington, DC, Library of Congress, 2005.
President of Russia. „Interview with the German Newspaper Suddeutsche Zeitung”, 2006. október 10.
„Seliger 2012 National Youth Education Forum”, 2012. július 31.
„Meeting of the Valdai International Discussion Club”, 2013. szeptember 19.
„Russia Today TV Channel Starts Broadcasting in Argentina”, 2014. október 9.
Preston, Paul: *Franco: A Biography.* New York, Basic Books, 2003.
The Spanish Holocaust: Inquisition and Extermination in Twentieth-Century Spain. New York, W. W. Norton, 2012.
Prior, Markus: „The Immensely Inflated News Audience: Assessing Bias in SelfReported News Exposure”, *Public Opinion Quarterly* 73, 2009. tavasz, no. 1, 130–43.

Pruce, Joel R.: *The Mass Appeal of Human Rights.* New York, Springer, 2018.
Rachman, Gideon: „Lunch with the FT: Lee Hsien Loong Singapore's PM Talks about Japanese Aggression, Ukraine's Revolution and Why Nanny States Are Not All Bad", *Financial Times,* 2014. április 11.
„Chinese Censorship Is Spreading Beyond Its Borders", *Financial Times,* 2019. október 14.
Rahimi, Babak: „Cyberdissent: The Internet in Revolutionary Iran", *Middle East Review of International Affairs* 7, 2003, no. 3, 101–15.
Rajah, Jothie: *Authoritarian Rule of Law: Legislation, Discourse and Legitimacy in Singapore.* New York, Cambridge University Press, 2012.
Rajak, Svetozar: „The Cold War in the Balkans, 1945–1956". In: Leffler, Melvyn P. – Westad, Odd Arne (szerk.): *The Cambridge History of the Cold War.* Cambridge, Cambridge University Press, 2010, 198–220.
Ramírez, Erika: „Barack Obama: 10 Best Songs about the President", *Billboard,* 2012. november 7.
Rappeport, Alan: „Saudi Crown Prince Calls Khashoggi's Death »Heinous«", *The New York Times,* 2018. október 25.
Rauschning, Hermann: *Hitler Speaks: A Series of Political Conversations with Adolf Hitler on His Real Aims.* London, Kessinger Publishing, 1939.
The Voice of Destruction. Gretna, Pelican Publishing, 1940.

Rawnsley, Adam: „How Manafort's Work for the »Torturer's Lobby« Came Back to Haunt Him", *The Daily Beast,* 2019. február 25.
RBC.: „Lidery oppozitsii B. Nemtsov i E. Limonov vyshli na svobodu", *Rbc.ru,* 2011. január 15.
„Kreml otsenil novuyu metodiku oprosa VTsIOMa – doverii Putinu", *Rbc.ru,* 2019. május 31.
Reardon, Juan: „Latin America's TeleSUR Now Available to U.S. Viewers", *VenezuelAnalysis.com,* 2011. augusztus 4.
Reider, Bruce J.: „External Support to Insurgencies", *Small Wars Journal* 10, 2014, no. 10, 1–18.
Rein, Lisa: „Federal Offices Are Still Waiting to Hang Trump's Picture", *The Washington Post,* 2017. szeptember 11.
Rejali, Darius: *Torture and Democracy.* Princeton, Princeton University Press, 2007.
Reporters Without Borders: „Hungary: Orbán Allies Acquire Regional Press Monopoly".
Republic of Singapore: „Political Donations Act 2000", 2000. június 23.
Reuter, Ora John – Robertson, Graeme B.: „Subnational Appointments in Authoritarian Regimes: Evidence from Russian Gubernatorial Appointments", *Journal of Politics* 74, 2012, no. 4, 1023–37.
Reuters: „I'm the World's Only True Democrat, Says Putin", 2007. június 4.
„Sean Penn Joins Chávez on Campaign in Venezuela", 2012. augusztus 25.

„Factbox: Hugo Chávez's Record in Venezuelan Elections", 2012. október 7.
„Illegal Immigration Clearly Linked with Terror Threat: Hungary PM", 2015. július 25.
„No Cult of Personality around Xi, Says Top China Party Academic", 2017. november 6.
„Singapore PM Files Defamation Suit against Blogger Who Shared Article on Facebook", 2018. december 5.
„How Sisi's Egypt Hands Out Justice", 2019. július 31.
RIA Novosti: „Aleksei Kochetkov nameren podat isk protiv MVD Moldavii", 2005. július 18.
Richardson, Christopher: „North Korea's Kim Dynasty: The Making of a Personality Cult", *The Guardian,* 2015. február 16.
Richter, Monika L.: „RT: A Low-Grade Platform for Useful Idiots", *The Atlantic Council,* 2017. október 18.
Roberts, Margaret E.: *Censored: Distraction and Diversion inside China's Great Firewall.* Princeton, Princeton University Press, 2018.
„Resilience to Online Censorship", *Annual Review of Political Science* 23, 2020, no. 3, 401–19.
Roberts, Walter R.: „Tito – Personal Reflections", *American Diplomacy,* 2014. február.
Rodan, Garry: „The Internet and Political Control in Singapore", *Political Science Quarterly* 113, 1998. tavasz, no. 1, 63–89.
„Singapore in 1997: Living with the Neighbors", *Asian Survey* 38, 1998, no. 2, 177–82.

„Singapore »Exceptionalism«? Authoritarian Rule and State Transformation”, *Working Paper* No. 131, Perth, Murdoch University, 2006.
„Goh’s Consensus Politics of Authoritarian Rule”. In: Welsh, Bridget – Chin, James – Mahizhan, Arun (szerk.): *Impressions of the Goh Chok Tong Years in Singapore.* Szingapúr, Singapore University Press, 2009, 61–70.
Participation without Democracy: Containing Conflict in Southeast Asia. Ithaca, Cornell University Press, 2018.
Rodrigo, Javier: „»Our Fatherland Was Full of Weeds«: Violence during the Spanish Civil War and the Franco Dictatorship”. In: Baumeister, Martin – Schüller-Springorum, Stefanie (szerk.): *If You Tolerate This… The Spanish Civil War in the Age of Total Wars.* New York, Campus, 2008, 135–53.
Roessler, Philip G.: „DonorInduced Democratization and the Privatization of State Violence in Kenya and Rwanda”, *Comparative Politics*, 2005, 207–27.
Rogin, Josh: „In Malaysia, a Victory for Democracy – and an Opportunity for the US”, *The Washington Post*, 2018. június 7.
Rogoff, Kenneth – Sibert, Anne: „Elections and Macroeconomic Policy Cycles”, *Review of Economic Studies* 55, 1988, no. 1, 1–16.
Rogov, Kirill – Ananyev, Maxim: „Public Opinion and Russian Politics”. In: Treisman, Daniel (szerk.): *The New Autocracy: Information, Politics, and Policy in Putin’s Russia.* Washington, DC, Brookings Institution Press, 2018, 191–216.

Rohac, Dalibor: „A European Compromise Not Worth Making”, *AEIdeas*, 2020. december 11.
Roman, David: „How Hugo Chávez Helped Inspire Spain’s FarLeft Podemos Movement”, *The Wall Street Journal,* 2015. február 6.
Romero, Simon: „Ecuador Leader Confounds Supporters and Detractors”, *The New York Times*, 2010. október 10.
Romero, Simon – Schmall, Emily: „Battle between Argentine Media Empire and President Heats Up over Law”, *The New York Times*, 2012. november 30.
Ron, James: „Varying Methods of State Violence”, *International Organization* 51, 1997, no. 2, 275–300.
Roniger, Luis et al.: *Exile, Diaspora, and Return: Changing Cultural Landscapes in Argentina, Chile, Paraguay, and Uruguay.* New York, Oxford University Press, 2018.
Rosenbaum, Lorrin P. – Kossy, Judith: „Indonesia’s Political Prisoners”, *Worldview* 19, 1976, no. 10, 36–40.
Rosenblum, Peter: „Prison Conditions in Zaire”, Washington, DC, Human Rights Watch, 1994.
Roser, Max: „War and Peace”, *OurWorldInData.org*, 2016.
Ross, Jenna: „Which Countries Are the Biggest Boost or Drag on the EU Budget?”, *VisualCapitalist.com,* 2019. szeptember 20.
Ross, Michael L.: *The Oil Curse: How Petroleum Wealth Shapes the Development of Nations.* Princeton, Princeton University Press, 2013.
Rosstat: Rossia v tsifrakh 2013. Moszkva, Roszstat, 2013.
Rossia v tsifrakh 2020. Moszkva, Roszstat, 2020.

Roth, Andrew: „Independent News Station, Feeling Kremlin's Wrath, Asks »Why?«'", *The New York Times,* 2014. február 10.
„Russian State Watchdog Adds Navalny Network to Terrorism Database", *The Guardian,* 2021. április 30.
Rothenberg, Daniel – Garzón, Baltasar: „»Let Justice Judge«: An Interview with Judge Baltasar Garzón and Analysis of His Ideas", *Human Rights Quarterly* 24, 2002, no. 4, 924–73.
Roucek, Joseph: „Yemen in Geopolitics", *Contemporary Review* 202, 1962. december 1., 310–17.
Rozenas, Arturas – Stukal, Denis: „How Autocrats Manipulate Economic News: Evidence from Russia's State-Controlled Television", *Journal of Politics* 81, 2019, no. 3, 982–96.
Rozhdestvensky, Ilya – Rubin, Mikhail – Badanin, Roman: „Chef i povar: Rassledovanie o tom, kak Rossia vmeshivaetsya v vybory v dvadsati stranakh", *Proekt.media,* 2019. április 11.
RT: „Putin Talks NSA, Syria, Iran, Drones in RT Interview (FULL VIDEO)", 2013. június 12.
Rubenstein, Joshua: „Introduction: Andrei Sakharov, the KGB, and the Legacy of a Soviet Dissident". In: Rubenstein, Joshua – Gribanov, Alexader (szerk.): *The KGB File of Andrei Sakharov.* New Haven, Yale University Press, 2008, 1–85.
Rudnitsky, Jake – Arkhipov, Ilya: „Russia Turns Trampled Grass into Weapon against Opponents", *Bloomberg News,* 2019. szeptember 12.
Ruiz, Claudio: „Ecuador: Copyright as a Weapon for Censorship", *DerechosDigitales.org,* 2014. október 21.

Rundlett, Ashlea – Svolik, Milan W.: „Deliver the Vote! Micromotives and Macrobehavior in Electoral Fraud”, *American Political Science Review* 110, 2016, no. 1, 180–97.
Russmus.net: „Takogo kak Putin”.
Rusyaeva, Polina – Surganova, Elizaveta: „Mediakompaniu Kovalchuka i Mordashova otsenili v 150 mlrd. rub”, *RBC.ru,* 2016. március 31.
Rutenberg, Jim: „Larry King, the Russian Media and a Partisan Landscape”, *The New York Times,* 2016. szeptember 19.
Sadr, Shadi: „Documenting the Perpetrators amongst the People”, *Open Democracy,* 2015. május 19.
Safire, William: „Essay: The Dictator Speaks”, *The New York Times*, 1999. február 15.
Sakr, Naomi: „Frontiers of Freedom: Diverse Responses to Satellite Television in the Middle East and North Africa”, *The Public* 6, 1999, no. 11, 93–106.
Salem, Harriet – Stack, Graham: „Streetfighting Men: Is Ukraine’s Government Bankrolling a Secret Army of AdidasClad Thugs?”, *Foreign Policy,* 2014. február 6.
Sambrook, Richard: *Are Foreign Correspondents Redundant?* Oxford, Reuters Institute for the Study of Journalism, 2010.
Samuels, Brett: „Trump Ramps Up Rhetoric on Media, Calls Press »Enemy of the People«”, *The Hill*, 2019. április 5.
Sánchez, Leonel: „San Diego Rally Backs Mexican Indian Revolt”, *The San Diego Union Tribune,* 1994. január 7.
Sanger, David – Benner, Katie: „U.S. Accuses North Korea of Plot to Hurt Economy as Spy Is Charged in Sony Hack”, *The New*

York Times, 2018. szeptember 6.
Sanovich, Sergey – Stukal, Denis – Tucker, Joshua A.: „Turning the Virtual Tables: Government Strategies for Addressing Online Opposition with an Application to Russia”, *Comparative Politics* 50, 2018, no. 3, 435–54.
Sassoon, Joseph: *Saddam Hussein's Ba'th Party: Inside an Authoritarian Regime.* Cambridge, Cambridge University Press, 2012.
Sauer, Pjotr: „»End of an Era«: Russia Adds Navalny Political Network to »Terrorist and Extremist« List”, *The Moscow Times*, 2021. április 30.
Saunders, David: „Xi Jinping's Threats of »Crushed Bodies and Shattered Bones« Are an Echo of Another Violent Past”, *Hong Kong Free Press,* 2019. október 20.
Scammell, Michael: „Pride and Poetry”, *The New Republic*, 2012.
Schatz, Edward: „Transnational Image Making and Soft Authoritarian Kazakhstan”, *Slavic Review* 67, 2008. tavasz, no. 1, 50–62.
„The Soft Authoritarian Tool Kit: AgendaSetting Power in Kazakhstan and Kyrgyzstan”, *Comparative Politics* 41, 2009. január, no. 2, 203–22.
Schedler, Andreas: „The Menu of Manipulation”, *Journal of Democracy* 13, 2002, no. 2, 36–50.
The Politics of Uncertainty: Sustaining and Subverting Electoral Authoritarianism. Oxford, Oxford University Press, 2013.
Schmidt, Gregory D.: „Peru”. In: Geer, John Gray (szerk.): *Public Opinion and Polling around the World: A Historical*

Encyclopedia. Vol. 1. Santa Barbara, ABC-Clio, 2004, 683–88.
Schmitt, Carl: *Crisis of Parliamentary Democracy.* Berlin, Duncker & Humblot, 1923.
Schmitter, Philippe C.: „The Impact and Meaning of »Non-Competitive, NonFree and Insignificant« Elections in Authoritarian Portugal, 1933–74". In: Hermet, Guy (szerk.): *Elections without Choice.* London, Palgrave Macmillan, 1978, 145–68.
Schudel, Matt: „Arthur Finkelstein, Quietly Influential GOP Campaign Mastermind, Dies at 72", *The Washington Post,* 2017. augusztus 19.
Searcey, Dionne – Karasz, Palko Karasz: „Laurent Gbagbo, Former Ivory Coast Leader, Acquitted of Crimes against Humanity", *The New York Times,* 2019. január 15.
Seddon, Max: „»Why Don't They Come and Sit in Jail with Me?«; Lunch with the FT Alexei Navalny", *Financial Times,* 2019. november 23.
Selb, Peter – Munzert, Simon: „Examining a Most Likely Case for Strong Campaign Effects: Hitler's Speeches and the Rise of the Nazi Party, 1927–1933", *American Political Science Review* 112, 2018. november, no. 4, 1050–66.
Semmens, Kristin: *Seeing Hitler's Germany: Tourism in the Third Reich.* New York, Springer, 2005.
Service, Robert: *Stalin: A Biography.* Cambridge, MA, Harvard University Press, 2005.
Shabad, Theodore: „Soviet Waives Its Exit Tax for Five Leaving for Israel", *The New York Times,* 1973. március 20.

Shadmehr, Mehdi: „Ideology and the Iranian Revolution”, 2012. január 27.
Shafer, Jack: „Hail to the Return of MotherlandProtecting Propaganda!”, *Slate,* 2007. augusztus 30.
Shanor, Donald R.: *Behind the Lines: The Private War against Soviet Censorship.* New York, St. Martin’s Press, 1985.
Shapiro, Samuel: *Invisible Latin America.* North Stratford, Ayer Publishing, 1963.
Sharlet, Robert: „Dissent and Repression in the Soviet Union and Eastern Europe: Changing Patterns since Khrushchev”, *International Journal* 33, 1978, no. 4, 763–95.
Shezaf, Hagar – Jacobson, Jonathan: „Revealed: Israel’s Cyber-Spy Industry Helps World Dictators Hunt Dissidents and Gays”, *Haaretz,* 2018. október 20.
Shih, Victor: „»Nauseating« Displays of Loyalty: Monitoring the Factional Bargain through Ideological Campaigns in China”, *Journal of Politics* 70, 2008. október, no. 4, 1177–92.
Shuster, Simon: „Inside Putin’s On-Air Machine”, *Time,* 2015. március 5.
Sikkink, Kathryn: *The Justice Cascade: How Human Rights Prosecutions Are Changing World Politics.* New York, W. W. Norton, 2011.
Silver, Laura – Devlin, Kat – Huang, Christine: *Unfavorable Views of China Reach Historic Highs in Many Countries: Majorities Say China Has Handled COVID-19 Outbreak Poorly.* Pew Research Center, 2020.

Simon, Joel: *The New Censorship: Inside the Global Battle for Media Freedom.* New York, Columbia University Press, 2014.
Simpser, Alberto: *Why Governments and Parties Manipulate Elections: Theory, Practice, and Implications.* New York, Cambridge University Press, 2013.
Singapore Rebel: „1994–2015: A Chronology of Authoritarian Rule in Singapore", 2011. március 21.
Singer, P. W. – Brooking, Emerson T.: *LikeWar: The Weaponization of Social Media.* Boston, Mariner Books, 2018.
Skaaning, Svend-Erik – Gerring, John – Bartusevicius, Henrikas: „A Lexical Index of Electoral Democracy", *Comparative Political Studies* 48, 2015, no. 12, 1491–1525.
Skarpelos, George M.: „Communication Breakdown: The Chilean State and the Media, 1973– 1980", *Berkeley Journal of Sociology* 36, 1991, 137–63.
Skidmore, Monique – Wilson, Trevor: *Dictatorship, Disorder and Decline in Myanmar.* Canberra, ANU Press, 2008.
Slackman, Michael: „Syrian Troops Open Fire on Protesters in Several Cities", *The New York Times,* 2011. március 25.
Slater, Dan: „Malaysia's Modernization Tsunami", *EastAsiaForum,* 2018. május 20.
Slezkine, Yuri: *The House of Government: A Saga of the Russian Revolution.* Princeton, Princeton University Press, 2017.
Smith, Myles G.: „Kazakhstan: CNN Blurs Line between News and Advertising", *Eurasianet,* 2012. július 20.
Smith, Stephen W.: „The Story of Laurent Gbagbo", *London Review of Books* 33, 2011. május, no. 10.

Sobolev, Anton: „Dictators in the Spotlight: What They Do When They Cannot Do Business as Usual”, PhD disszertáció, University of California, Los Angeles, 2019.
Socor, Vladimir: „RussiaLed Bloc Emerges in OSCE”, *Eurasia Daily Monitor* 4, 2007. november 16., no. 214.
„Russia Blocks Consensus at OSCE’s Year-End Conference”, *Eurasia Daily Monitor* 8, 2011. december 12., no. 225.
Soldatov, Andrei – Borogan, Irina: *The Red Web: The Struggle between Russia’s Digital Dictators and the New Online Revolutionaries.* New York, Public Affairs, 2015.
The Compatriots. New York, Public Affairs, 2019.
Sosin, Gene: „Censorship and Dissent”, *Studies in Comparative Communism* 19, 1986. nyár, no. 2, 149–57.
Southwick, Natalie – Otis, John: „Ecuador’s Uturn away from Media Repression”, *Columbia Journalism Review,* 2018. július 12.
Spar, Debora: „Foreign Investment and Human Rights”, Challenge 42, 1999, no. 1, 55–80.
Specia, Megan: „Saudi AntiExtremist Force Names Feminists as a Target. Briefly”, *The New York Times,* 2019. november 13.
Spilimbergo, Antonio: „Democracy and Foreign Education”, *American Economic Review* 99, 2009, no. 1, 528–43.
Spooner, Mary Helen: *Soldiers in a Narrow Land: The Pinochet Regime in Chile.* Berkeley, University of California Press, 1999.
Standaert, Michael: „Nike and H&M Face Backlash in China over Xinjiang Statements”, *The Guardian,* 2021. március 25.

Standish, Reid: „Where the War on Terror Lives Forever”, *Foreign Policy,* 2016. szeptember 2.
Stanley, Alessandra: „Julian Assange Starts Talk Show on Russian TV”, *The New York Times*, 2012. április 18.
Stein, Elizabeth A.: „The Unraveling of Support for Authoritarianism: The Dynamic Relationship of Media, Elites, and Public Opinion in Brazil, 1972–82”, *International Journal of Press/Politics* 18, 2013, no. 1, 85–107.
Stein, Jana von: „Exploring the Universe of UN Human Rights Agreements”, *Journal of Conflict Resolution* 62, 2018. április, no. 4, 871–99.
Stevens, Colin: „Kazakhstan: A Model of InterEthnic Tolerance and Social Harmony”, *EU Reporter*, 2016. november 11.
Stone, Martin: *The Agony of Algeria.* New York, Columbia University Press, 1997.
Stoner, Kathryn – McFaul, Michael: „The Soviet Union and Russia”. In: Stoner, Kathryn – McFaul, Michael (szerk.): *Transitions to Democracy: A Comparative Perspective.* Baltimore, Johns Hopkins University Press, 2013, 27–61.
Straits Times, The: „Midnight Bomb Attack on Gimson”, 1950, április 28., 1.
„The Clean-Up: Act Two”, 1956. szeptember 25.
„LBJ Gives Lee Red Carpet Welcome”, 1967. október 18., 1.
„Singapore »A Dazzling Success«”, 1985, október 10., 13.
Stukal, Denis et al.: „Detecting Bots on Russian Political Twitter”, *Big Data* 5, 2017, no. 4, 310–24.

Sükösd Miklós: „Democratic Transformation and the Mass Media in Hungary: From Stalinism to Democratic Consolidation”. In: Gunther, R. – Mughan, A. (szerk.): *Democracy and the Media.* Cambridge, Cambridge University Press, 2000, 122–64.

Sullivan, Andy: „U.S. PublicRelations Firm Helps Putin Make His Case to America”, *Reuters,* 2013. szeptember 12.

Svolik, Milan: *The Politics of Authoritarian Rule.* New York, Cambridge University Press, 2012.

Szakonyi, David – Reuter, Ora John: „Electoral Manipulation and Regime Support: Survey Evidence from Russia”, *World Politics* 73, 2021, no. 2, 275–314.

Szeidl Adam – Szucs Ferenc: „Media Capture through Favor Exchange”, *Econometrica.* New Haven, Econometric Society, 2020.

Tai, Qiuqing: „China’s Media Censorship: A Dynamic and Diversified Regime”, *Journal of East Asian Studies* 14, 2014, no. 2, 185–210.

Talbot, Ian: *Pakistan: A Modern History.* London, Hurst & Company, 2009.

Talley, Ian – Hinshaw, Drew: „U.S. Keeps Sanctions at the Ready Even as Trump Courts Hungarian Leader”, *The Wall Street Journal,* 2019. május 14.

Tan, Kenneth Paul: „The Ideology of Pragmatism: Neo-liberal Globalisation and Political Authoritarianism in Singapore”, *Journal of Contemporary Asia* 42, 2012, no. 1, 67–92.

Tan, Netina: „Manipulating Electoral Laws in Singapore”, *Electoral Studies* 32, 2013, no. 4, 632–43.
TASZSZ: „»Mertvie dushi« poamerikanski: Byli li falsifikatsii na vyborakh v SShA”, 2017. február 13.
Taussig, Michael T.: *Defacement: Public Secrecy and the Labor of the Negative.* Stanford, Stanford University Press, 1999.
Taylor, Adam: „Was #Kony2012 a Failure?”, *The Washington Post,* 2014. december 16.
Taylor, Brian D.: *The Code of Putinism.* New York, Oxford University Press, 2018.
Taylor, Kathleen: *Brain Washing: The Science of Thought Control.* New York, Oxford University Press, 2004.
Tchoukarine, Igor: „The Yugoslav Road to International Tourism”. In: Grandits, Hannes – Taylor, Karin (szerk.): *Yugoslavia’s Sunny Side: A History of Tourism in Socialism (1950s–1980s).* Budapest, Central European University Press, 2010, 107–38.
Teele, Dawn Langan: *Forging the Franchise: The Political Origins of the Women’s Vote.* Princeton, Princeton University Press, 2018.
Tengri TV: „Nazarbayev vystupil s poslaniem narodu Kazakhstana”, 2018. október 5.
Than Krisztina: „Hungary’s Government Plans to Tighten Control over Theaters”, *Reuters,* 2019. december 6.
Tharoor, Ishaan: „Hungary’s Leader Says He’s Defending Christian Europe; The Pope Disagrees”, *The Washington Post,* 2018. április 9.

Thomas, Kurt – Grier, Chris – Paxson, Vern: „Adapting Social Spam Infrastructure for Political Censorship”, *Usenix Association,* 2012.
Thompson, Wayne C.: *Nordic, Central, and Southeastern Europe, 2018–2019.* Lanham, MD, Rowman and Littlefield, 2018.
Today Online: „The Evolution of Singapore’s Speaker’s Corner”, 2016. október 21.
Tolz, Vera – Teper, Yuri: „Broadcasting Agitainment: A New Media Strategy of Putin’s Third Presidency”, *Post-Soviet Affairs* 34, 2018, no. 4, 213–27.
Tong, James W.: *Revenge of the Forbidden City: The Suppression of the Falun Gong in China, 1999–2005.* Oxford, Oxford University Press, 2009.
Tong, Jingrong: „The Taming of Critical Journalism in China: A Combination of Political, Economic and Technological Forces”, *Journalism Studies* 20, 2019, no. 1, 79–96.
Toobin, James: „The Dirty Trickster: Campaign Tips from the Man Who Has Done It All”, *The New Yorker,* 2008. május 23.
Toor, Amar: „How Putin’s Cronies Seized Control of Russia’s Facebook”, *The Verge,* 2014. január 31.
Toothaker, Christopher: „Last Anti-Chávez TV Station Faces Probe, Shutdown”, *The San Diego Union Tribune,* 2009. május 16.
Toro, Francisco: „Chávez Wasn’t Just a Zany Buffoon, He Was an Oppressive Autocrat”, *The Atlantic,* 2013. március 5.
„What Fidel Taught Hugo”, *The New Republic*, 2013. március 5.

Torpey, John: „Leaving: A Comparative View”. In: Green, Nancy L. – Weil, Francois (szerk.): *Citizenship and Those Who Leave: The Politics of Emigration and Expatriation.* Champaign, University of Illinois Press, 2010, 13–32.
Torres, M. Gabriela: „Bloody Deeds/Hechos Sangrientos: Reading Guatemala’s Record of Political Violence in Cadaver Reports”. In: Menjívar, Cecilia – Rodríguez, Néstor (szerk.): *When States Kill: Latin America, the US, and Technologies of Terror*. Austin, University of Texas Press, 2005, 143–69.
Total: „Nazarbayev poruchil pravitelstvu izmenit podkhody v rabote”, 2018. október 5.
Tran, Mark: „Zimbabwe Election: Mugabe Threatens to Arrest Opposition Leaders”, *The Guardian,* 2008. június 17.
Treisman, Daniel: „Income, Democracy, and Leader Turnover”, *American Journal of Political Science* 59, 2015, no. 4, 927–42.
„Authoritarian Elections as Inoculation”, előadás az American Political Science Association éves találkozóján. Boston, 2018.
„Introduction: Rethinking Putin’s Political Order”. In: Treisman, Daniel (szerk.): *The New Autocracy: Information, Politics, and Policy in Putin’s Russia.* Washington, DC, Brookings Institution Press, 2018, 1–28.
„Is Democracy in Danger? A Quick Look at the Data”, Los Angeles, UCLA, 2018.
„Economic Development and Democracy: Predispositions and Triggers”, *Annual Review of Political Science* 23, 2020, 241–57.
Trevizo, Dolores: *Rural Protest and the Making of Democracy in Mexico, 1968–2000*. University Park, Pennsylvania State

University Press, 2011.
TRT World: „Saudi Journalist Saleh al Shehi Dies Shortly after Release from Prison”, 2020. július 21.
Tucker, Joshua A.: „Enough! Electoral Fraud, Collective Action Problems, and PostCommunist Colored Revolutions”, *Perspectives on Politics* 5, 2007, no. 3, 535–51.
Tucker, Joshua A. – Theocharis, Yannis – Roberts, Margaret E. – Barberá, Pablo: „From Liberation to Turmoil: Social Media and Democracy”, *Journal of Democracy* 28, 2017, no. 4, 46–59.
Tyler, Patrick: „New Tapes Appear with Threats by Ukraine’s President”, *The New York Times*, 2001. február 19.
Tynan, Deirdre: „Kazakhstan: Top-Notch PR Firms Help Brighten Astana’s Image”, *Eurasianet,* 2012. január 18.
Ulfelder, Jay – Valentino, Benjamino: „Assessing Risks of State-Sponsored Mass Killing”, 2008. február 1.
UN Panel of Experts on Accountability in Sri Lanka. *Report of the Secretary-General’s Panel of Experts on Accountability in Sri Lanka.* New York, United Nations, 2011.
UN World Tourist Organization: *Tourism Highlights, 2017 Edition.* New York, United Nations.
UNCTAD: „Digital Service Delivery Shows Potential for Developing World”, 2019. március 29.
World Investment Report 2020. New York, United Nations Publications, 2020.
UNESCO Institute for Statistics, UIS.Stat Database.
UNESCO: Statistics of Students Abroad, 1962–1968. Párizs, UNESCO, 1971.

Urazova, Diana: „Nazarbayev about Lee Kuan Yew: I Considered Him a Good Friend”, *Tengrinews*, 2015. március 26.
USAID: „Foreign Aid Explorer”.
U.S. Bureau of Labor Statistics: „Employment by Major Industry Sector”.
U.S. House of Representatives Permanent Selection Committee on Intelligence: „Exposing Russia’s Effort to Sow Discord Online: The Internet Research Agency and Advertisements”.
Vandenbussche, Jerome – Aghion, Philippe – Meghir, Costas: „Growth, Distance to Frontier and Composition of Human Capital”, *Journal of Economic Growth* 11, 2006, 97–127.
Varol, Ozan O.: „Stealth Authoritarianism”, *Iowa Law Review* 100, 2014, 1673–1742.
Vázquez-Ger, Ezequiel: „What Can Tens of Millions of Dollars Buy Ecuador in the Empire?”, *The Hill,* 2014. augusztus 7.
Venezuela Analysis: „Venezuelan President Chávez: The OAS Is Like a Corpse That Must Be Buried”, 2010. március 26.
Vinokurova, Ekaterina: „To chto na ulitsu vydut desyatki tysyach lyudey, ne ozhidal nikto”, *Gazeta.ru,* 2012. december 5.
Vladimirov, Leonid: „Glavlit: How the Soviet Censor Works”, *Index on Censorship* 1, 1972, no. 3–4, 31–43.
VOA: „VOA, BBC Protest China Broadcast Jamming”, 2013. február 26.
Voigtländer, Nico – Voth, Hans-Joachim: „Nazi Indoctrination and Anti-Semitic Beliefs in Germany”, *Proceedings of the*

National Academy of Sciences 112, 2015. június, no. 26, 7931–36.
Volchek, Dmitry – Sindelar, Daisy: „One Professional Russian Troll Tells All”, *Radio FreeEurope Radio Liberty,* 2015. március 25.
Von Salzen, Claudia: „Wie Gerhard Schröder als Türöffner für Gazprom agiert”, *Der Tagesspiegel,* 2017. december 20.
Vreeland, James Raymond. „Corrupting International Organizations”, *Annual Review of Political Science* 22, 2019, 205–22.
Waisbord, Silvio: „All-Out Media War: It’s Clarín vs. the Kirchners, and Journalism Will Be the Loser”, *Columbia Journalism Review,* 2010. szeptember–október.
Waldman, Simon A.: „Turkey, Not Trump, Is the Biggest Threat to NATO Right Now”, *Haaretz,* 2019. december 1.
Walker, Sean: „»This Gentleman«: Alexei Navalny, the Name Putin Dare Not Speak”, *The Guardian,* 2020. szeptember 3.
„Belarus Axed as Host of Ice Hockey Tournament over »Security Concerns«”, *The Guardian,* 2021. január 18.
Wallis, Daniel: „Chávez Turns Up Heat on Globovisión in Venezuela”, *Reuters,* 2010. június 15.
Warner, Judith: „A Hot Time in Washington”, *The New York Times* (Opinionator Blog), 2009. május 14.
Wedeen, Lisa: *Ambiguities of Domination: Politics, Rhetoric, and Symbols in Contemporary Syria.* Chicago, University of Chicago Press, 1999.

Weeks, Jessica: „Strongmen and Straw Men: Authoritarian Regimes and the Initiation of International Conflict”, *American Political Science Review* 106, 2012, no. 2, 326–47.
Weisbrot, Mark: „Changes in Latin America: Consequences for Health Development”, *International Journal of Health Services* 37, 2007. július, no. 3, 477–500.
Welch, David: The Third Reich: Politics and Propaganda. New York, Routledge, 2008.
„»Opening Pandora’s Box«: Propaganda, Power and Persuasion”. In: Welch, David (szerk.): *Propaganda, Power and Persuasion: From World War I to Wikileaks.* London, I. B. Tauris, 2013, 3–18.
Wells, H. G.: „H. G. Wells: »It Seems to Me That I Am More to the Left than You, Mr. Stalin«”, *New Statesman,* 2014. április 18.
West, Richard: *Tito and the Rise and Fall of Yugoslavia.* London, Faber and Faber, 2012.
Wheelock, David C.: „Comparing the COVID-19 Recession with the Great Depression”, *Economic Synopses,* 2020, no.39.
White, Stephen – Rose, Richard – McAllister, Ian: *How Russia Votes.* Chatham, NJ, Chatham House Publishers, 1997.
White House Gift Shop: „Barack Obama Collectibles & Gifts from the White House Gift Shop”.
Whitman, Alden: „Antonio Salazar: A Quiet Autocrat Who Held Power in Portugal for 40 Years”, *The New York Times,* 1970. július 28.
Wiarda, Howard J.: *Corporatism and Comparative Politics: The Other Great Ism.* Armonk, NY, M. E. Sharpe, 1996.

Wike, Richard – Schumacher, Shannon: *Democratic Rights Popular Globally but Commitment to Them Not Always Strong.* Washington, DC, Pew Research Center, 2020. február 27.

Wike, Richard – Silver, Laura – Castillo, Alexandra: *Many across the Globe Are Dissatisfied with How Democracy Is Working.* Washington, DC, Pew Research Center, 2019. április 29.

Wike, Richard et al.: *US Image Suffers as Publics around World Question Trump's Leadership.* Washington, DC, Pew Research Center, 2017. június 26.

Wike, Richard et al: *Trump's International Ratings Remain Low, Especially among Key Allies.* Washington, DC, Pew Research Center, 2018. október 1.

Williams, Kevin: *International Journalism.* Thousand Oaks, CA, Sage, 2011.

Williams, Martyn: „South Korea Adjusts Some Radio Frequencies to Escape Jamming", *North Korea Tech,* 2019. október 2.

Willson, Perry: „The Nation in Uniform? Fascist Italy, 1919–43", *Past & Present,* 2013. november, no. 221, 239–72.

Wilson, Andrew: *Virtual Politics: Faking Democracy in the Post-Soviet World.* New Haven, Yale University Press, 2005.

Winter, Caroline: „Mansudae Art Studio, North Korea's Colossal Monument Factory", *Bloomberg,* 2013. június 6.

Witte, Joan: „Violence in Lenin's Thought and Practice: The Spark and the Conflagration", *Terrorism and Political Violence* 5, 1993, no. 3, 135–203.

Wolf, John Baptiste: *France, 1814–1919: The Rise of a Liberal-Democratic Society.* New York, Harper & Row, 1963.
Wong, Sin-Kiong: „Subversion or Protest? Singapore Chinese Student Movements in the 1950s”, *American Journal of Chinese Studies* 11, 2004, no. 2, 181–204.
Wong, Stan Hok-Wui: „Gerrymandering in Electoral Autocracies: Evidence from Hong Kong”, *British Journal of Political Science* 49, 2019, no. 2, 579–610.
Wood, David: „The Peruvian Press under Recent Authoritarian Regimes, with Special Reference to the Autogolpe of President Fujimori”, *Bulletin of Latin American Research* 19, 2000. január, no. 1, 17–32.
Wootliff, Raoul: „Israelis Arrested for Spying on Romanian Anti-Corruption Czar”, *The Times of Israel*, 2016. április 6.
World Bank: „Industry (Including Construction), Value Added (% of GDP)”, *World Bank Data.*
„International Tourism, Number of Arrivals”, *World Bank Data.*
„International Tourism, Number of Departures”, *World Bank Data.*
„Personal Remittances, Received (Current US$)”, *World Bank Data.*
„Labor Force, Total”, *World Bank Data.* 2020. június 21.
„Net ODA Received (százalék of Central Government Expense) Tanzania”, *World Bank Data.* 2021. október 15.
World Trade Organization: „Trade Shows Signs of Rebound from COVID-19, Recovery Still Uncertain”, 2020. október 6.
World Values Survey: „Online Data Analysis”.

Wright, Joseph – Escribà-Folch, Abel: „Are Dictators Immune to Human Rights Shaming?”, IBEI Working Papers 2009/25., 2009. október.

Wrong, Michela: *Do Not Disturb: The Story of a Political Murder and an African Regime Gone Bad.* New York, Public Affairs, 2021.

Wuerth, Ingrid: „International Law in the PostHuman Rights Era”, *Texas Law Review* 96, 2017. december, no. 2, 279–350.

Wuttke, Alexander – Gavras, Konstantin – Schoen, Harald: „Have Europeans Grown Tired of Democracy? New Evidence from Eighteen Consolidated Democracies, 1981–2018”, *British Journal of Political Science,* 2020, 1–13.

Xu, Xu: „To Repress or to Coopt? Authoritarian Control in the Age of Digital Surveillance”, *American Journal of Political Science*, 2020.

Yee, Chen May: „Malaysia’s ExPolice Chief Admits to Beating Anwar”, *The Wall Street Journal,* 1999. március 1.

Yoong, Sean: „Singapore’s Lee Has Anwar Opinion”, *AP,* 2000. augusztus 17.

Young, Lauren E.: „The Psychology of State Repression: Fear and Dissent Decisions in Zimbabwe”, *American Political Science Review* 113, 2019. február, no. 1, 140–55.

Yudin, Greg: „In Russia, Opinion Polls Are Being Used to Cover Up a Divided Society”, *OpenDemocracy.org,* 2020. július 2.

Yurchak, Alexei: *Everything Was Forever, until It Was No More: The Last Soviet Generation.* Princeton, Princeton University Press, 2013.

Zakaria, Fareed: *The Future of Freedom: Illiberal Democracy at Home and Abroad.* New York, Norton, 2003.
„The New China Scare: Why America Shouldn't Panic about Its Latest Challenger", *Foreign Affairs* 99, 2020, 52–69.
Zambrano, Diego: „The Constitutional Path to Dictatorship in Venezuela", *Lawfare.com,* 2019. március 18.
Zamyatina, Tamara: „Speakers' Corners in Moscow Have Not Gained Expected Popularity Yet", *TASS,* 2013. október 15.
Zaslavsky, Victor – Brym, Robert J.: „The Functions of Elections in the USSR", *Soviet Studies* 30, 1978. július, no. 3, 362–71.
Zelikow, Philip et al.: „The Rise of Strategic Corruption", *Foreign Affairs* 99, 2020, 107–20.
Zen Pickle: „The Craziest Lies of the Hungarian State-Controlled Media – The Top 100 List", *Medium,* 2019. január 18.
Zhao, Suisheng: „Xi Jinping's Maoist Revival", *Journal of Democracy* 27, 2016, no. 3, 83–97.
Zhussupova, Dilshat: „Kazakhstan to Present Its First Report to UN on SDG Progress", *The Astana Times,* 2019. február 2.
Zlobin, Nikolai: „Humor as Political Protest", *Demokratizatsiya* 4, 1996, 223–31.
Zloch-Christy, Iliana: *Debt Problems of Eastern Europe.* Cambridge, Cambridge University Press, 1987.
Zygar, Mikhail: *All the Kremlin's Men: Inside the Court of Vladimir Putin.* New York, Public Affairs, 2016.

JEGYZETEK

Előszó a 2022-es puhafedeles kiadáshoz

1 „Political Prisoners Are Packing Hong Kong's Jails", *The Economist,* 2022. május 26.

2 Világbank: „Literacy Rate, Adult Total: (Percent of People Age 15 and above) – Afghanistan".

3 A továbbtanulásra és internethasználatra vonatkozó információkért *lásd* a Világbank adatait: „School Enrollment, Tertiary (Percent Gross) – Russian Federation"; és „Individuals Using the Internet (Percent of Population) – Russian Federation". Azon válaszadók aránya, akik azt állították, a televízió a legmegbízhatóbb hírforrásuk, a 2009-ben mért 79 százalékról 2021-re 44 százalékra esett vissza, bár 2022 közepén, az ukrajnai háború kitörését követően visszaugrott 50 százalékra. *Lásd* Levada Center: „Obshchestvennoe Mnenie – 2021"; Levada Center: „Sources of Information: Moscow and Russia".

4 *Lásd* Levada Center: „Rights and Freedoms"; Levada Center: „Putin's Approval Ratings".

5 ENSZ: „Venezuela (Bolivarian Republic of): General Information; Economic Indicators".

6 Világbank: „Turkiye"; „Lessons from Turkey on the Evils of High Inflation", *The Economist,* 2022. július 21.

7 Nemzetközi Valutaalap (IMF): „Gloomy and More Uncertain", 2022. július.

8 Parker, Claire: „Tunisian President Dissolves Parliament, Escalating Political Crisis", *The Washington Post,* 2022. március 31.

9 Goldstein, Eric: „In Tunisia, State Television the Latest Battleground", *Human Rights Watch,* 2022. március 22.

10 Amara, Tarek – Perry, Tom: „Analysis: Tunisia's Saied Poised for More Power but Economy Crumbles", *Reuters,* 2022. június 29.

11 Popović, Sofija: „Vucic's Media Domination »Hard to Catch Up« in Serbia Election Campaign", *Euractiv,* 2022. február 22.

12 Rujević, Nemanja: „Serbian Elections: Aleksandar Vucic's Media Dominance Aids Bid for Another Term", *DW Akademie,* 2022. február 4.

13 Repucci, Sarah: „Media Freedom: A Downward Spiral", *Freedom House,* 2019.

14 „Nations in Transit 2022: Serbia", *Freedom House;* Reporters Without Borders: „Serbia".

15 A rádió azóta visszakapta a frekvenciáját.

16 Reporters without Borders: „Viktor Orbán's Regime Continues to Crush Media Pluralism in Hungary", 2022. május 13.

17 Gall, Lydia: „Hungary Forces Klubradio Off Air", *Human Rights Watch,* 2021. február 10.

18 „The Online Citizen Editor Terry Xu and Writer Jailed for Defaming Cabinet Ministers", *Yahoo News,* 2022. április 21.

19 „Malaysia: Authorities Continue Criminal Defamation Case against Sarawak Report Editor", *International Federation of Journalists,* 2021. november 17.

20 Geybullayeva, Arzu: „Azerbaijan Rocked by a New Wave of Politically Motivated Arrests", *Global Voices,* 2022. június 8.

21 Reed, Cheryl: „Kazakhstan: Citizen Journalist's Arrest Decried by Media Rights Advocates", *Eurasianet,* 2022. július 5.

22 Milivojević, Bogdan: „Often in Media, Never in Courts: Should Threats of Assassination of Serbian President Be Taken Seriously?", *European Western Balkans,* 2022. február 28.

23 Dunai, Marton – Fleming, Sam: „Hungary Seeks to Unlock €15bn Covid Recovery Funding with New Concessions", *Financial Times,* 2022. július 10.

24 Walker, Shaun – Flora, Garamvolgyi: „Viktor Orbán Sparks Outrage with Attack on »Race Mixing« in Europe", *The Guardian,* 2022. július 24.

25 Michaelson, Ruth: „»Illegal« Extradition of Bahraini Dissident from Serbia Calls Interpol's Role into Question", *The Guardian,* 2022. február 16.

26 „French Court Investigates Interpol Chief over Torture Claims", *Associated Press,* 2022. május 11.

27 „Why Is the American Right Obsessed with Viktor Orban?", *The Economist,* 2022. augusztus 4.; Weigel, David – Arnsdorf, Isaac: „Amid »Mixed Race« Speech

Blowback, Orban Echoes Trump in Dallas”, *The Washington Post,* 2022. augusztus 4.

28 Európai Tanács: „Remarks by President Charles Michel after His Meeting in Belgrade with President Aleksandar Vućić of Serbia”, 2022. május 19.

29 United Nations Conference on Trade and Development: „Global Trade Hits Record High of $28.5 Trillion in 2021, but Likely to Be Subdued in 2022”, 2022. február 17.

30 Világbank: „Services, Value Added (Percent of GDP)”; Világbank: „School Enrollment, Tertiary (Percent Gross)”.

31 International Telecommunication Union: „Internet Use”, 2022.

32 Hulse, Carl: „Bipartisan Senate Group Strikes Deal to Rewrite Electoral Count Act”, *The New York Times,* 2022. július 20.

33 „Putin and Berlusconi in Crimea Wine Row”, *BBC,* 2015. szeptember 19.; Nardelli, Alberto: „Revealed: The Explosive Secret Recording That Shows how Russia Tried to Funnel Millions to the »European Trump«”, *Buzzfeed,* 2019. július 10.; Amante, Angelo: „Italy’s Salvini Challenged over Putin Praise in Polish Visit”, *Reuters,* 2022. március 9.

34 Berlinski, Claire: „Macron Just Can’t Quit Putin. But His Opponents Are Worse”, *Politico,* 2022. április 9.

Előszó

1 Ennek alapja a Varieties of Democracy adatbázis 10-es verziója. A „választásos” és „liberális” demokráciákat is beleszámoltuk, és „a világ rezsimei” változót használtuk. A szóban forgó szám 2010-ben elérte a 98-at.

1. fejezet: Félelem- és spindiktatúrák

1 Arról, hogy a Népi Akció Párt hogyan őrzi hatalmát Szingapúrban, *lásd* például: *Freedom House: Freedom in the World 2021:* „Szingapúr parlamentáris rendszere 1959 óta a Népi Akció Párt (PAP) és a jelenlegi miniszterelnök, Li Hszien Lung családja kezében van. A PAP által kidolgozott választójogi és jogi keretrendszer lehetővé tesz bizonyos mértékű politikai pluralizmust, azonban akadályozza a hiteles ellenzéki pártok erősödését, és korlátozza a szólás, a gyülekezés és a szerveződés szabadságát". Li Hszien Lung miniszterelnök 2020 szeptemberében kétségbe vonta, hogy más párt is képes lenne kormányozni az országot: „Valóban igaz, hogy ha egy nap kormányváltásra kerül sor, egy másik párt is ugyanilyen jól tudná irányítani Szingapúrt? Ez olyan, mintha azt mondanánk, bárki beállhat a New York-i Filharmonikusok élére" (Lung: „PM Lee Hsien Loong at the Debate"). Többen is úgy jellemezték a rendszert, hogy kevéssé demokratikus, például: Morgenbesser: *Behind the Façade,* 146–47.; és George: *Singapore, Incomplete,* 115–22. Arról, hogyan bontotta le Orbán a demokráciát Magyarországon, *lásd* Ash: „Europe Must Stop This Disgrace"; Beauchamp: „It Happened There"; és *The Economist:* „How Viktor Orbán Hollowed Out Hungary's Democracy". A politikai rezsimek osztályozói közül a Varieties of Democracy (V-DEM) az elmúlt években Szingapúrt és Magyarországot is úgy értékelte, hogy nem demokrácia, a Freedom House pedig mindkettőt csak „részben szabadnak" minősítette. A Polity is úgy értékelte Szingapúrt, hogy nem demokrácia, Magyarországot azonban (2018-ban) úgy, hogy még mindig az.

2 Korábbi munkáinkban (Guriev – Treisman: „Informational Autocrats", „A Theory of Informational Autocracy" és „The Popularity of Authoritarian Leaders") az efféle kormányzási modellt az „információs autokrácia" kifejezéssel jellemeztük. Ugyanerre jelen könyvben a „spindiktatúra" terminussal hivatkozunk. Egyes vonatkozó, közelmúltbeli esetek kitűnő áttekintéséhez *lásd* Dobson: *Diktatúra – 2.0 – A 21. századi zsarnokok természetrajza.*

3 A részletekhez *lásd* Barry: „Economist Who Fled".

4 Ez talán furcsán hangzik olyasvalakitől, akit a biztonsági szolgálat szigorú ellenőrzésnek vetett alá azért, mert részt vett egy bizonyos szöveg megírásában. Szergej esetében azonban nem az keltette fel a Kreml érdeklődését, hogy a sajtóban kritika jelent meg az orosz hatóságokról – az ilyesmi továbbra is elég

megszokottnak számít –, hanem az, hogy a szemükben egy politikailag érzékeny bírósági ügybe avatkozott bele.

5 Borisz Nyemcovot, a Putyin-ellenes ellenzék vezetőjét 2015 februárjában meggyilkolták a Kreml közelében. A bűncselekményért egy csecsen származású, volt biztonsági tisztet börtönöztek be, négy társával együtt. Azt azonban soha nem sikerült bebizonyítani, ki rendelte el a merényletet (*lásd* Nechepurenko: „Five Who Killed"). Az ellenzéki politikus-aktivistát, Vlagyimir Kara-Murzát Oroszországban két alkalommal is megmérgezték, és mindkét esetben kis híján életét vesztette (*lásd* Eckel – Schreck: „FBI Silent on Lab Results on Kremlin Foe's Suspected Poisoning"). 2020-ban Alekszej Navalnij ellenzéki vezetőt is megmérgezték a novicsok néven ismert, ritka idegméreggel (Bennhold–Schwirtz: „Navalny Awake and Alert"). A Kreml minden esetben tagadott bárminemű felelősséget.

6 A Nyemcov, Kara-Murza és Navalnij elleni merényletek világos üzenettel szolgálnak a Kreml-ellenes aktivistáknak. De vajon az átlagembereket is megfélemlítik? Erről természetesen nehéz biztosat tudni. Ugyanakkor különböző bizonyítékok azt alátámasztják, hogy a válasz a kérdésre „nem" – legalábbis a közelmúltig ez volt. A független és tekintélyes Levada Center 2019-ben arról kérdezte az embereket, hogy az utóbbi időben mely érzéseket tapasztalták gyakrabban, és a válaszadóknak mindössze 7 százaléka felelte azt, hogy a „félelmet". Arra a kérdésre, hogy szerintük a környezetükben élő *más emberek* az előző évben milyen érzéseket tapasztaltak leggyakrabban – ez talán kevésbé minősült érzékeny kérdésnek –, csak 13 százalékuk mondta azt, hogy a „félelmet". A legnépszerűbb válasz, amelyet 36 százalék jelölt meg, a „fásultság, közöny" volt. Amikor 2003 és 2017 között újra és újra megkérdezték az embereket, hogy félnek-e „a tömeges elnyomáshoz való visszatéréstől", legfeljebb 30 százalékuk válaszolt igennel (2013-ban), vagyis kevesebben vallották ezt abban az évben, mint ahányan a világháború kitörésétől, a terrorcselekményektől, a természeti katasztrófáktól, a munkanélküliségtől és az AIDS-től tartottak. A tömeges elnyomástól való félelem azonban 2017 óta erősödött az országban, 2021-re már 52 százalék tartott ettől – és ez nagy valószínűséggel a Putyin-féle spindiktátori kísérlet végét jelezte (*lásd* Levada Center: „Kharakter i struktura massovoy trevozhnosti v Rossii"). A 4. fejezetben bizonyítékokat szolgáltatunk arra, hogy a spindiktatúrákban az emberek nagy része általában nem fél kifejezni a rendszerrel szemben kritikus véleményét a közvélemény-kutatások alkalmával.

7 Miközben 2020 és 2021 során ezen a könyvön dolgoztunk, egyre gyakrabban sújtottak le kemény eszközökkel a Putyin-ellenes ellenzékre – sőt azokra is, akik csak ellenzéki véleményt vallottak. A Memorial emberi jogi szervezet szerint a politikai foglyok száma 2014 végén 45 volt, 2021 augusztusában azonban már 81, másokat pedig elvileg vallási nézeteik miatt börtönöztek be (Memorial: *Annual Report, 2013–14*, 20; Memorial: *Spisok lits, preznannykh politicheskimi zaklyuchennymi*). Több tüntetésre is lecsaptak, ezreket vettek őrizetbe. Ahogyan arról a 8. fejezetben írunk, a korai Putyinéhoz hasonló spindiktatúrák időnként visszatérnek az erőszakos elnyomáshoz, amikor a spindiktatúra súlyos gazdasági válságok vagy társadalmi modernizálódás miatt már nem tartható fenn. Az ilyen stratégiák nagy valószínűséggel nem működnek hosszú távon, de lehetséges, hogy az adott időszakban így is ezek jelentik a vezetők legjobb válaszát a helyzetre.

Talán pontosan ez történik manapság Oroszországban. Azonban a politikai foglyok száma hiába magasabb, mint korábban, ez több tucat, és nem több ezer embert jelent. Politikai gyilkosságokra sokkal ritkábban kerül sor, mint a „félelemdiktátorok" többségének idején – ahogyan arról számos helyen írunk a könyvben –, az állam részvételét pedig eltitkolják, igaz, időnként nem elég meggyőzően. A Kreml továbbra is igyekszik úgy beállítani a helyzetet, mintha a választások szabadon és igazságosan zajlanának, és engedélyeznék a békés tüntetéseket. A YouTube-ot többnyire nem cenzúrázzák. Bár a független médiát egyre többet zaklatják, a *Novaja Gazeta* nevű lap és egyes közvélemény-kutató intézetek, mint a Levada Center, továbbra is működhetnek. A politikai bűncselekményekért büntetésben részesülőket szélsőségességgel, terrorizmussal vagy nem politikai vétségekkel vádolják. Navalnijt végül 2021-ben zárták rács mögé, amiért állítólag sikkasztott egy kozmetikai cégnél. A hatóságok 2021 áprilisában azt állították a politikai hálózatáról, hogy „szélsőséges elemekkel ápol kapcsolatokat", és felszámolták (Sauer: „End of an Era"; „Russian State Watchdog Adds Navalny"). Szerintünk Oroszország 2021 elején a spin- és a félelemdiktatúra közötti határon billeg, és az utóbbi felé közelít.

8 Ahogyan azt a fejezet későbbi részében bemutatjuk, felmerülnek bizonyos hasonlóságok egyes demokráciák populista vezetőivel, mint amilyen Silvio Berlusconi és Donald Trump.

9 Safire: „Essay: The Dictator Speaks".

10 A Man-sziget, a Cook-szigetek és Új-Zéland is már 1900 előtt engedélyezte, hogy a nők országos választásokon szavazhassanak, de ezek mindegyike Anglia

gyarmata vagy protektorátusa volt, vagy máshogyan függött tőle, tehát nem minősült önálló országnak (Teele: *Forging the Franchise,* 1–3). Más helyeken csak az ingatlannal rendelkező nők szavazhattak, általában a helyi választásokon. Bizonyos amerikai államokban (például Wyomingban, Coloradóban, Utahban és Idahóban) minden nő szavazhatott.

11 Ezek Franciaország, Belgium, Svájc, Görögország és Kanada (itt a Lexical Index of Electoral Democracy adatbázisára építünk, *lásd* Skaaning – Gerring – Bartusevicius: „A Lexical Index").

12 Huntington: *The Third Wave;* Markoff: *Waves of Democracy.*

13 Ennek alapja a Varieties of Democracy (V-DEM) adatbázisának 10-es verziója, a „Regimes of the World" index, amely szerint 2015-ben az országok 23,5 százaléka minősült liberális demokráciának. *Lásd* Coppedge et al.: „V-Dem Codebook V.10". A demokráciák aránya valójában még ennél is magasabb, a V-DEM ugyanis nem foglalja magába néhány kis karib-tengeri és ázsiai sziget demokráciáját.

14 *Lásd* Aron: „The Future of Secular Religions".

15 Pinto: „Fascism, Corporatism and the Crafting of Authoritarian Institutions".

16 *Lásd* például Wiarda: *Corporatism and Comparative Politics.*

17 Marcosról *lásd* Hutchcroft: „Reflections on a Reverse Image". Bendjedidről *lásd* Stone: *The Agony of Algeria,* 64–65.

18 Akadt néhány kivétel, ahol viszonylag kevéssé brutális elnyomásra került sor – Jomo Kenyatta kenyai függetlenségi vezető, illetve több öböl menti emír esetében. A megelőző évtizedekkel összehasonlítva azonban – ahogyan azt a 2. fejezetben bemutatjuk – a kevéssé erőszakos uralkodói stratégia ritkaságnak számított. Még az olyan rezsimekben is, mint az argentin populista Juan Peróné, ahol kevés politikai gyilkosságra került sor, gyakran több ezer másként gondolkodót börtönöztek be (*lásd* például Blankstein: *Peron's Argentina,* 204.)

19 French: „Anatomy of an Autocracy".

20 Natanson: „Duvalier, Terror Rule Haiti, Island of Fear".

21 FBIS Daily Report: „Saddam Speech Marks Revolution's 22nd Anniversary".

22 Franco: „End of Year Address to the Spanish People".

23 Torpey: „Leaving: A Comparative View", 24.

24 Davidson: *Black Star.*

25 Daniszewski – Drogin: „Legacy of Guile, Greed and Graft". Kivétel néhány latin-amerikai *junta,* amelyek vezetői azt ígérték, hogy miután megszabadultak a

felforgató elemektől, visszaállítják a demokráciát az országban. A mexikói Intézményes Forradalmi Párt vezetői a későbbi spindiktátorokhoz hasonlóan azt állították, hogy demokratikusan kormányoznak.

26 *Lásd* Chacon–Carey: „Counting Political Prisoners in Venezuela".

27 Rachman: „Lunch with the FT".

28 Morgenbesser: *Behind the Façade,* 138.; Fernandez: „GE2020".

29 Amnesty International: *Singapore.* A szóban forgó kamaszt, Amos Yeet négy hét börtönbüntetésre ítélték.

30 Guriev–Treisman: „Informational Autocrats", „A Theory of International Autocracy" és „The Popularity of Authotarian Leaders". A könyv online kiegészítő anyaga elérhető itt: *Press.princeton.edu.*

31 Sok fontos könyv született a témában, ezek közül kettő: Geddes–Wright–Frantz: *How Dictatorships Work,* és Svolik: *The Politics of Authoritarian Rule.* Az autoriter politika formális modelljeinek áttekintéséhez *lásd* Gehlbach – Sonin – Svolik: „Formal Modes of Nondemocratic Politics".

32 Huang: „Propaganda as Signaling".

33 Az egyik legfontosabb vonatkozó munka: Kuran: „Now out of Never". Más cikkek, amelyek a nyilvános szerveződés megakadályozásáról szólnak, például: Kricheli–Livne–Magaloni: „Taking to the Streets"; King–Pan–Roberts: „How Censorship in China Allows Government Criticism but Silences Collective Expression"; Edmond: „Information Manipulation, Coordination, and Regime Change"; Chen–Xu: „Information Manipulation and Reform".

34 Más fontos munkák azt mutatják be, hogyan kerülik el a diktátorok a forradalom mellett a másik fő veszélyt, azt, hogy puccs áldozatai legyenek (Svolik: *The Politics of Authoritarian Rule;* Myerson: „The Autocrat's Credibility Problem"; Boix–Svolik: „The Foundations of Limited Authoritarian Government"; Egorov–Sonin: „Dictators and Their Viziers"), és hogyan kooptálnak belső embereket különböző szívességekkel és kedvezményekkel. Ez utóbbi esetben a leglényegesebb kérdés az, hány ilyen belső embert tudnak maguk mellé állítani (Bueno de Mesquita et al.: *The Logic of Political Survival*). A szóban forgó kérdésekhez nincs érdemi hozzáfűznivalónk.

35 A 4. fejezetben még visszatérünk arra a kérdésre, hogyan lehet felmérni az emberek valódi érzéseit egy autoriter rendszerben.

36 Levitsky–Way: *Competitive Authoritarianism. Lásd* még Gandhi–Lust-Oskar: „Elections under Authoritarianism", valamint Kendall-Taylor–Frantz: „Mimicking

Democracy to Prolong Autocracies”. A mi különbségtételünk (a spin- és a félelemdiktatúrák között) a gyakorlatban csak kevéssé mutat átfedést a Levitsky–Way-párosával, akik „kompetitív autoriter” és „teljesen autoriter” rezsimeket különböztetnek meg egymástól (*lásd* a vonatkozó online anyag 1.5. táblázatát). Az általuk spindiktatúrákhoz sorolt országok mindössze 34 százalékát tartja Levitsky és Way kompetitív autoriternek. Hasonlóképpen, a Levitsky–Way-mintában lévő kompetitív autoriter országok csak 33 százaléka spindiktatúra. Sok kompetitív autoriter rezsimben folyamodnak jelentős mértékű erőszakos elnyomáshoz a félelemkeltés érdekében, így ezek nem tekinthetők spindiktatúráknak (ilyen például Zimbabwe Robert Mugabe idején és Kenya Daniel arap Moi alatt). Emellett számos spindiktatúrában tartanak választásokat, amelyek egyáltalán nem versengésen alapulók, így ezek nem tekinthetőek kompetitív autoriter rezsimeknek (ilyen például Szingapúr Li Kuang-jao és utódai alatt, valamint Kazahsztán Nazarbajev uralkodása idején).

37 A posztszovjet államokról *lásd* Wilson: *Virtual Politics;* Dél-Kelet Ázsiáról: Morgenbesser: *Behind the Façade,* „The Menu of Autocratic Innovation” és *The Rise of Sophisticated Authoritarianism in Southeast Asia;* George: *Singapore, Incomplete;* Rajah: *Authoritarian Rule of Law.* Egyiptomról *lásd* Blaydes: *Elections and Distributive Politics in Mubarak’s Egypt;* Latin-Amerikáról többek között Schedler: „The Menu of Manipulation”; Afrikáról, többek között Cheeseman–Klaas: *How to Rig an Election,* valamint Cheeseman–Fisher: *Authoritarian Africa.*

38 Például Kendall-Taylor–Frantz–Wright: „The Digital Dictators”; Dragu–Lupu: „Digital Authoritarianism”.

39 Arisztotelész: *Politika,* 145–47. (5. könyv, 11. fejezet).

40 Montesquieu: *A törvények szelleméről,* 22. (3. könyv, 3. fejezet).

41 Uo., 29. (3. könyv, 9. fejezet).

42 *Lásd* Boesche: *Theories of Tyranny from Plato to Arendt,* 10. fejezet.

43 Arisztotelész: *Politika,* 147–150. (5. könyv, 11. fejezet). Arisztotelész a kormányzás hat fajtáját különbözteti meg az alapján, hogy ki uralkodik és kinek az érdekeit szolgálja. Egy önálló uralkodó, aki a közjó érdekében kormányoz, a király, míg az, aki a saját érdekében, a zsarnok. (A többi típus: arisztokrácia: a kevesek uralma a közjó érdekében; oligarchia: a kevesek uralma a saját érdekükben; *politeia* vagy alkotmányos kormányzás: a többség uralma a közjó érdekében; demokrácia: a többség uralma saját érdekükben.) *Lásd* uo., 3. könyv, 7. fejezet.

44 Machiavelli: *A fejedelem,* 74.

45 Uo. *Lásd* még: Machiavelli: *Beszélgetések,* 175, 310.

46 Machiavelli: *A fejedelem,* 49. Machiavelli szerint a megtévesztés soha nem helyettesítheti teljesen az erőszakot. Egy hercegnek oroszlánnak is kell lennie, nem csak rókának (74.). Egy demokratikus korban azonban az erőszakosságot nehéz a jószándékúság imázsával összeegyeztetni, pedig a spindiktátorok ez utóbbi kialakításán fáradoznak.

47 Guriev–Treisman: „The Popularity of Authoritarian Leaders".

48 Geddes és Zaller („Sources of Popular Support for Authoritarian Regimes") is amellett érvel, hogy az autoriter társadalmakban a leginkább tájékozott és politikailag leginkább tudatos réteg kevésbé fogékony a kormány propagandájára. Jegyezzük meg, hogy bár a tájékozottak humán tőkéje magas, jövedelmük nem feltétlenül. Ez a réteg általában fedést mutat a középosztállyal – amelyet sokan, mint például Fukuyama (*Political Order and Political Decay,* 436–51) a demokratizálódási folyamat hajtóerejének tartanak –, de nem azonosítható vele. Az olyan, erkölcsi alapú érveléstől mindenesetre tartózkodunk, hogy a tájékozottaknak kellene vagy nem kellene kormányozniuk. Csak azt az értéksemleges megállapítást tesszük, hogy a posztindusztriális politikában fontos szerepet játszanak.

49 A cenzúra még a régimódi diktatúrákban is csak ritkán valósult meg tökéletesen a gyakorlatban. Időnként működtek szűk kört elérő ellenzéki kiadványok, de általában azért, mert a hatóságok nem tudták az összes ilyet betiltani. Ez volt a helyzet például bizonyos latin-amerikai és afrikai diktatúrákban. A spindiktatúrákban az ellenzéki sajtó működésének engedélyezése az uralkodó stratégiájának fontos része: így a rezsim demokratikusnak tűnik, és maradnak olyan, hiteles kommunikációs csatornák, amelyekre időnként szükség lehet.

50 A Globális Értéktérkép legutóbbi vizsgálatában (2017–20) szereplő 83 országban azon válaszadók aránya, akik szerint demokráciában élni vagy „nagyon", vagy „elég" jó, 58 százaléktól (Irak) 98 százalékig (Izland) terjedt. A nemzetközi átlag 84 százalék volt (World Values Survey, online elemzés). *Lásd* az online kiegészítő anyag 1.1. táblázatát.

51 *Lásd* például Iqbal–Hossain–Mathur: „Reconciliation and Truth in Kashmir".

52 Amnesty International, *Russian Federation,* 1.

53 Central Asia Report: „Oppositionists Claim Government Behind Rape Charge".

54 Arisztotelész: *Politika,* 219–22.

55 Wolf: *France, 1814–1919,* 243. Napóleon arra használta személyes népszerűségét, hogy népszavazásokon keresztül erősítse meg a hatalmát, és közben megőrizte a demokratikus kormányzás látszatát. Emellett azonban jelentős elnyomáshoz folyamodott: például a puccsát követően a rezsim 15 ezer ellenségét száműzte külföldi országokba és a gyarmatokra, mint amilyen Algéria és Francia Guyana. A sajtóra vonatkozó cenzúrája is szigorú és nyílt volt.

56 Ami azt illeti, nem világos, Nazarbajev esetében mit tekinthetünk végpontnak. Bár elnöki karrierje 2019-ben véget ért, a színfalak mögül továbbra is kormányzott (*lásd* például *The Economist:* „The People of Kazakhstan Wonder"). Az autoriter uralmi módszerekre vonatkozó adataink összegyűjtésénél a Polity IV projektre támaszkodva tettünk különbséget a nem demokráciák és a demokráciák között. Mivel azonban a spindiktátorok igyekeznek megteremteni a demokrácia látszatát, nem meglepő módon akadnak problémás esetek. A Polity IV szerint Magyarország Orbán alatt 2010 után tökéletes demokrácia (Polity2 = 10). Mi azonban Timothy Garthon Ashsel („Europe Must Stop This Disgrace") értünk egyet, aki szerint az, hogy Orbán megszerezte a hatalmat a média, a bíróságok és a választási rendszer felett, rövid időn belül nem demokráciává tette az országot. A Polity emellett a 2014 előtti Törökországot is demokráciaként értékeli. Szerintünk Erdoğan már néhány évvel korábban spindiktatúrát csinált az országból. Ennek ellenére bizonyos statisztikai osztályozásoknál és ábráknál, mint amilyen az 1.1-es ábra, követjük a Polity osztályozását, hogy kerüljük az ad hoc változtatásokat, így a szóban forgó éveknél a demokráciák közé soroljuk Magyarországot és Törökországot. Úgyhogy a spindiktatúrákra vonatkozó osztályozásunk mindenekelőtt konzervatívnak nevezhető.

57 A perui Igazságügyi és Helyreállítási Bizottság becslése szerint az állam emberei voltak felelősek több mint 400 gyilkosságért és eltűnésért 1990 és 1992 között minden évben. Ez a szám 1999-ben 17-re, 2000-ben 5-re esett vissza (Lerner: *Informe Final de la comisión de la Verdad y Reconciliación,* 84.).

58 Például míg Orbán támadta a muszlimokat, és „a keresztény Európa" védelmezőjeként lépett fel, Nazarbajev rendszeresen megtartotta „A világ- és helyi vallások vezetőinek kongresszusát", hogy erősítse a felekezetek közötti párbeszédet és toleranciát (Tharoor: „Hungary's Leader Says He's Defending Christian Europe"; Stevens: „Kazakhstan").

59 Spindiktátoraink közel vannak a Joel Simon – az Újságírókat Védelmező Bizottság (Committee to Protect Journalists) ügyvezető igazgatója – által „demokratátoroknak" nevezett vezetőkhöz. A fő különbség az, hogy Simon

kategóriája magába foglalja a szélsőségesen erőszakos diktátorokat is, mint amilyen a ruandai Paul Kagame, míg szerintünk a nyílt erőszak-alkalmazáson és félelemkeltésen alapuló kormányzási stratégia nem összeegyeztethető a demokratikus, kompetens vezetés imázsával. *Lásd* Simon: *The New Censorship*, 32–34. A spindiktatúra egyes sajátosságaira ugyancsak kitér Morgenbesser: „The Menu of Autocratic Innovation" és uő: *The Rise of Sophisticated Authoritarianism*.

60 Az (a) elem a Polity IV osztályozásán alapul: egy ország akkor nem demokrácia, ha Polity2-es pontszáma 6-nál kevesebb a 21 pontos Polity2-skálán, ahol a –10 a tiszta diktatúrát, a +10 pedig a tiszta demokráciát jelenti. A (b) és a (c) elemek a Varieties of Democracy (V-DEM) adatbázis 10-es verziójából származnak; a (b) akkor teljesül, amikor a *v2elmulpar_ord* változó – 2 a vezető hivatali idejének legalább egy évében; a (c) akkor, amikor a *v2mecrit* – 1 a vezető hivatali idejének minden évében. A (d) és az (e) elemek a saját Authoritarian Control Techniques (ACT) adatbázisunkból származnak, amelyet a 2. fejezetben mutatunk be részletesebben.

61 Az (a) elem akkor teljesül, amikor Polity2 < 6. A (b) a V-DEM-ből származik, és akkor teljesül, amikor *v2mecrit* – 1 a diktátor hivatali idejének legalább egy évében. A (c) és (d) elem megint csak a saját ACT-adatbázisunkból származik. A félelemdiktatúrák meghatározásába nem foglaljuk bele a feltételt az ellenzéki pártok létezéséről, mivel még egyes olyan rezsimekben is van kirakatellenzék, amelyek egyébként elnyomják az állampolgáraikat.

62 A cenzúra és a többpárti választás mutatói elérhetőek éves bontásban, úgyhogy az online kiegészítő anyagban a spin- és félelemdiktátorok arányának éves becslését is közöljük (1.1. ábra). Ez minden évben azon diktátorok arányát jelenti, akik megfelelnek az adott évben a cenzúrával és választásokkal kapcsolatos kritériumnak, illetve az erőszakos elnyomás kritériumának a teljes hivatali idejük alatt. Hasonló mintázatot látunk, mint az egymást követő vezetők csoportjainál, bár van egy kis elcsúszás, mert minden új csoport sajátosságai keverednek a régebbi csoportok fennmaradó sajátosságaival. A félelemdiktátorok aránya 1980 körül tetőzött, aztán gyorsan visszaesett. A spindiktátorok aránya 1980 körül volt a legalacsonyabb, és 2000 környékén előzte meg a félelemdiktátorokét.

63 Zimbabwében például Robert Mugabe uralkodása alatt a könyörtelen erőszak időszakait nyugalmi periódusok váltották fel, amelyek során azért még éreztette megfélemlítő hatását az országot uraló bűnözők tevékenysége. Miután a hatóságok korábban arra vetemedtek, hogy porig égessék egyes ellenségeik

házát, a nyugalmi időszakban már elég volt „megrázniuk a gyufásskatulyát”, hogy engedelmességre kényszerítsék az embereket. Emellett időről időre természetesen fel kell frissíteni a polgárok emlékezetét újabb brutális retorziókkal (Cheeseman–Klaas: *How to Rig an Election,* 116–17). A zimbabwei Mugabe egyértelműen félelem-, nem pedig spindiktátor volt.

64 A 2. fejezethez tartozó online kiegészítő anyagban kifejtjük, a rövid hivatali idejű diktátorok kihagyása torzítja-e az erőszakosság kapcsán kirajzolódó mintázatot. A jelek szerint nem.

65 Az online kiegészítő anyagból még több kiderül arról, hogy az általunk használt diktatúrakategorizálás mennyiben felel meg más szerzők vonatkozó törekvésének, például: Geddes–Wright–Frantz: *How Dictatorships Work* (1.4. táblázat) és Levitsky–Way: *Competitive Authoritarianism* (1.5. táblázat).

66 Levitsky–Way: *Competitive Authoritarianism,* 58.

67 Dragu–Lupu: „Does Technology Undermine Authoritarian Governments?”; Dragu–Przeworski: „Preventive Repression”; Dimitrov–Sassoon: „State Security, Information, and Repression”, 3.

68 Frantz–Kendall-Taylor–Wright: *Digital Repression in Autocracies.*

69 Bradshaw és Howard („The Global Organization of Social Media Disinformation Campaigns”) leír egy, a világ 29 országában lezajlott, formálisan szervezett közösségi médiás manipulációs kampányt, és arra mutat bizonyítékot, hogy a félelem- és a spindiktatúrák is fokozottan építenek a közösségi médiára.

70 Az információhoz 2021. szeptember 20-án fértünk hozzá online: *Worldvaluessurvey.org.* Ez az egyes országos gyakorlatok összehasonlításán alapul. *Lásd* az online kiegészítő anyag 1.6 táblázatát.

71 Az információhoz 2021. szeptember 20-án fértünk hozzá online: *Worldvaluessurvey.org.* A Törökországra vonatkozó eredmények ennél a kérdésnél elérhetőek voltak, de a korábbinál nem. *Lásd* az online kiegészítő anyag 1.7 és 1.8 táblázatát.

72 Coonan: „Democracy Not for China”.

73 Roberts: *Censored.* Erre a 4. fejezetben még visszatérünk.

74 Amnesty International: „Changing the Soup”; deHahn: „More than 1 Million Muslims”.

75 Davies: „President Xi Jinping Vows”.

76 Saunders: „Xi Jinping’s Threats”.

77 Ez az aktivisták közlése. *Lásd* Hong Kong Watch: *Political Prisoners Database.*

78 Blanchard – Miles: „China Tries to Spin”.

79 Myers: „How China Uses Forced Confessions”; Singer–Brooking: *LikeWar*, 99.

80 Zhao: „Xi Jinping’s Maoist Revival”.

81 Tong: „The Taming of Critical Journalism”, 80.; Lorentzen: „China’s Strategic Censorship”. A cenzoroknak szánt, időközben kiszivárgott instrukciók arra utalnak, hogy 2008 és 2012 között szelektívebb megközelítést alkalmaztak (Tai: „China’s Media Censorship”).

82 Man: „Who Wants to Watch CCTV’s Xinwen Lianbo Program?”

83 Ma–Thomas: „In Xi We Trust”.

84 Tong: „The Taming of Critical Journalism”, 88.; Committee to Protect Journalists: „Journalists Attacked in China since 1992”.

85 Carter–Carter: *Propaganda in Autocracies,* 141.

86 Uo., 150–51.

87 Mohamed bin Szalmán is elutasítja a demokráciát, miközben a nyugati befektetők és kormányok kegyeit keresi. Hogy őt idézzük: „A gyors döntéshozatallal előnybe kerülhetünk. Egy önállóan kormányzó uralkodó egyetlen lépésben is megvalósíthat valamilyen változást, amihez egy hagyományos demokráciában tíz lépésre lenne szükség” (Hubbard: *MBS*).

88 A szaúdi kormány később elismerte a felelősségét, egy „renitens művelet” végrehajtóit vádolva. *Lásd* BBC: „Jamal Khashoggi”; Rappeport: „Saudi Crown Prince Calls Khashoggi’s Death »Heinous«”.

89 Islamic Human Rights Commission: „IHRC’s UPR Report on Saudi Arabia”; Human Rights Watch: „Saudi Arabia”; *The Guardian:* „Saudi Blogger Receives First 50 Lashes of Sentence for »Insulting Islam«”.

90 Hubbard: *MBS.*

91 Waisbord: „All-Out Media War”; *The Economist:* „AMLO’s War against the Intelligentsia”.

92 *Lásd* Zakaria: *The Future of Freedom,* és Mukand–Rodrik: „The Political Economy of Liberal Democracy”.

93 Meng: *Constraining Dictatorship.*

94 Levitsky–Way: *Competitive Authoritarianism.*

95 A „tájékozottak” alatt azokat értjük, akik tisztában vannak a rezsim valódi természetével, és rendelkeznek olyan képességekkel és erőforrásokkal, amelyekkel megszervezhető a társadalom ellenállása. A réteg tagjai nem szükségszerűen magas jövedelműek. Egy hasonló gondolatmenethez *lásd* Acemoglu: „We Are the Last Defense against Trump”.

96 Valóban világszerte sok országnak van az Egyesült Államokéhoz hasonló alkotmánya, mégis politikai instabilitás és nem demokratikus berendezkedés jellemzi őket. Law–Versteeg („The Declining Influence of the US Constitution”) szerint az alábbi öt ország alkotmánya hasonlít leginkább az Egyesült Államokéra: Libéria, Tonga, Fülöp-szigetek, Kiribati és Uganda.

97 Ez a réteg természetesen hosszú távon kiszélesedhet annyira, hogy beletartozzon a népesség nagy része, így még stabilabbá válhat a demokrácia.

98 Saját, Authoritarian Control Techniques Database nevű adatbázisunk mellett az alábbi forrásokból merítettünk adatokat: Center for Systemic Peace (Polity IV, Major Episodes of Political Violence), Correlates of War (Militarized Interstate Dispute Database), V-DEM, Archigos (*lásd* Chiozza–Goemans: „International Conflict and the Tenure of Leaders”), Mass Killings Database (*lásd* Ulfelder–Valentino: *Assessing Risks of State-Sponsored Mass Killing*), Committee to Protect Journalists (az újságírók meggyilkolása kapcsán), NELDA (Hyde–Marinov: „Which Elections Can Be Lost?”), és Freedom House (Freedom of the Press, Freedom on the Net). A Globális Értéktérkép és a Gallup nyilvánosan elérhető közvélemény-kutatásaiból nyert adatokat és a Világbank, a Nemzetközi Valutaalap és a Hugot („Two Centuries of Bilateral Trade and Gravity Data) gazdasági adatait is felhasználtuk.

2. fejezet: Fegyelmezés büntetés nélkül

1 *Straits Times, The:* „The Clean-up: Act Two”; Wong: „Subversion or Protest”, 191.

2 Lee: *The Singapore Story,* 249.; Mauzy–Milne: *Singapore Politics,* 15.

3 Lee: *The Singapore Story,* 251.; Barr: *Singapore,* 112.

4 Lee: *The Singapore Story,* 63.

5 Uo., 472–73; Jones: „Creating Malaysia”.

6 Mydans: „Lee Kuan Yew”; Ibrahim–Ong: „Remembering Lee Kuan Yew”.

7 Lee: *The Singapore Story,* 77.

8 *Straits Times, The:* „Midnight Bomb Attacks on Gimson”.

9 Lee: *The Singapore Story,* 251.

10 Uo., 250.

11 Gardels: „The Age of Singapore”.

12 Lee: *From Third World to First,* 676, 681–82.

13 Elliott–Abdoolcarim–Elegant: „Lee Kuan Yew Reflects”.

14 George: „Consolidating Authoritarian Rule”.

15 George: *Singapore, Incomplete,* 119.

16 Morgenbesser: „The Autocratic Mandate”; George: *Singapore, Incomplete,* 108–09.

17 Még kritikusai is elismerték, hogy Li „tényleges népszerűséget élvez az emberek körében” (George: *Singapore, Incomplete,* 44.).

18 Hodos: *Show Trials,* 96.; Thompson: *Nordic, Central, and Southeastern Europe,* 525. Arról, hogy a II. világháború utáni Kelet-Európában milyen könyörtelenül nyomták el a másként gondolkodókat, bővebben *lásd* Applebaum: *Vasfüggöny,* különösen 12. fejezet.

19 Johnson: „Who Killed More”. Itt és a következő bekezdésekben csak becsült számokat tudunk megadni. A tömeggyilkosok nagy része nem vezet pontos listát az áldozatairól. Az adatok ugyanakkor még így is képesek érzékeltetni az erőszak mértékét.

20 Meng – Qian – Yared: „The Institutional Causes of Famine in China, 1959–61”; Kung–Chen: „The Tragedy of the Nomenklatura”.

21 Mydans: „Death of Pol Pot”.

22 Kim: „Forgotten War, Forgotten Massacres”, 532–35.

23 Rosenbaum – Kossy: „Indonesia’s Political Prisoners”, 36.; Amnesty International: *Indonesia,* 12.

24 Fagen: „Repression and State Security”, 54.; Pereira: *Political (In)justice,* 21.

25 Heilbrunn: „Equatorial Guinea and Togo”, 236.

26 Metz: *Egypt,* 341.

27 Derfler: *Political Resurrection in the Twentieth Century,* 93.

28 Kershaw: *A pokolba és vissza;* Blanke: *Orphans of Versailles,* 96.

29 Fayet: „1919”; Bodó: „Paramilitary Violence in Hungary”.

30 Cheeseman–Fisher: *Authoritarian Africa.*

31 *Lásd* például Trevizo: *Rural Protest,* 171.; Green: *A History of Political Murder,* 256.; Calderó–Cedillo: *Challenging Authoritarianism in Mexico.*

32 Foucault: *Felügyelet és büntetés.*

33 Az erőszakos büntetés visszaszorulásának trendjéről részletesebben *lásd* Pinker: *Az erőszak alkonya.*

34 Johnson–Zimring: *The Next Frontier,* 362.

35 Miller: „Sudan Publicly Hangs an Old Opposition Leader”.

36 Preston: *Franco,* 42.

37 Preston: *The Spanish Holocaust.*

38 Rauschning: *The Voice of Destruction,* 80–81.

39 Carver: *Where Silence Rules,* 47.

40 Uo., 41.

41 Amnesty International: *Annual Report 1988,* 247–48.

42 Almoina: *Una Satrapía en el Caribe,* 113.

43 Roucek: „Yemen in Geopolitics”, 312–13.

44 Shapiro: *Invisible Latin America,* 77.

45 Torres: „Bloody Deeds/Hechos Sangrientos”.

46 Talbot: *Pakistan,* 250.; International Commission of Jurists: *Pakistan,* 84.

47 National Commission on the Disappearance of Persons: „Nunca Más (Never Again)”.

48 Service: *Stalin,* 548. Franco és Trujillo magas rangú katonák voltak, mielőtt hatalomra kerültek. Sztálin és Tito nem, bár ez utóbbi sikeres partizán parancsnokként volt ismert.

49 Fedorova: „Dressing Like a Dictator”.

50 Willson: „The Nation in Uniform?”, 242–43.

51 Pfaff: *The Bullet’s Song.*

52 Wilson: „The Nation in Uniform?”, 242.

53 Dikötter: *How to Be a Dictator,* 21.

54 Pfaff: *The Bullet’s Song.*

55 Germino: *The Italian Fascist Party in Power,* 72.

56 Falasca-Zamponi: *Fascist Spectacle,* 102.; Dikötter: *How to Be a Dictator.*

57 Dikötter: *How to Be a Dictator,* 112.

58 Egorov: „Why Soviet Children Were Prepared for War”.

59 Sassoon: *Saddam Hussein’s Ba’th Party,* 181.

60 Coolidge – Segal: „Is Kim Jong-Il Like Saddam Hussein and Adolf Hitler?”

61 Ezekről és más esetekről *lásd* Ludwig: *King of the Mountain,* 249–51.

62 Witte: „Violence in Lenin’s Thought and Practice”, 146, 174.

63 Holquist: „State Violence as Technique”.

64 Witte: „Violence in Lenin’s Thought and Practice”, 150, 159.

65 Az idézetek forrása Ebner: *Ordinary Violence,* 8–14.

66 Uo., 2.

67 Applebaum: *A Gulag története I–II.,* 63–65.

68 Overy: *The Dictators,* 177, 178.

69 Green: *A History of Political Murder,* 19.

70 Idézi Noman: „Pakistan and General Zia”, 33.

71 Mao: „Remarks at the Small Group Meeting”.

72 Idézi Heller–Nekrich: *Utopia in Power,* 308.

73 Koestler: *A láthatatlan írás,* 395.

74 Heller–Nekrich: *Utopia in Power,* 305.

75 Loushnikova: „Comrade Stalin’s Secret Prison”.

76 Slezkine: *The House of Government,* 852.

77 78 Orwell: *1984,* 266. Szíjgyártó László fordítása Koestler: *Sötétség délben,* 198. Bart István fordítása.

79 Davies: *Mission to Moscow. Lásd* még Hollander: *From Benito Mussolini to Hugo Chávez,* 128.

80 Davies: *Popular Opinion in Stalin’s Russia,* 131–32, 118–19.

81 Abrahamian: *Tortured Confessions,* 114–16.

82 Uo., 4, 13.

83 Uo., 143.

84 Uo., 154.

85 *Lásd* például Feldman–Stenner: „Perceived Threat and Authoritarianism”.

86 Young: „The Psychology of State Repression”.

87 Nicolaevsky: *Power and the Soviet Elite,* 18–19.

88 Osiel: *Mass Atrocity,* 86.

89 Taussig: *Defacement,* 2–5.

90 George: *Singapore, Incomplete,* 118–19.

91 Li eddigre lemondott miniszterelnökként, de „rangidős miniszterként” még mindig aktív volt.

92 Today Online: „The Evolution of Singapore’s Speakers’ Corner”; Kampfner: *Freedom for Sale,* 25.

93 Lee: *From Third World to First,* 151–52; Andrews: „»Soft« Repression”.

94 Ezt egy bírósági tárgyaláson jelentette be Szingapúr főügyésze, Csen Hszi-csiang. *Lásd* Emmerson: „Singapore and the »Asian Values« Debate”, 98.

95 Human Rights Watch: „Singapore”.

96 Ibrahim–Lim: „Lee Kuan Yew”. A különböző kormányok vezetői tagadták, hogy politikai megfontolásból indítottak volna rágalmazási és becsületsértési pereket. Az Amnesty International azonban azzal vádolta a szingapúri kormányt, hogy „rágalmazási perekhez folyamodott politikai célból, hogy elhallgattassa a vele szemben kritikus véleményeket, és hátráltassa az ellenzék tevékenységét” (Amnesty International: *Singapore J B Jeyaretnam*).

97 Ng: „Lee Kuan Yew”.

98 Bolat: „Distinguished Fellow Lee Kuan Yew Awarded by President of the Republic of Kazakhstan”.

99 Urazova: „Nazarbayev about Lee Kuan Yew”.

100 Gabuev: „Lee Kuan Yew and Russia”.

101 BBC Summary of World Broadcasts: „Thailand’s Thaksin”.

102 Morgenbesser: *The Rise of Sophisticated Authoritarianism;* Varol: „Stealth Authoritarianism”, 1696; Champion: „Call the Prime Minister a Turkey, Get Sued”.

103 Zamyatina: „Speakers’ Corners in Moscow”. A Gorkij parkban lévő szónoksarkot azonban 2015-ben bezárták. A másikat időnként ugyan használták – többek között

itt ünnepelték meg Moammer Kadhafi születésnapját, és ide szerveztek egy eseményt, amelyen terápiás kutyákat készítettek fel árvaházakban való munkára –, de nem bizonyult népszerűnek az ellenzéki politikusok körében (Bondarenko: „Stolichnie Gayd-Parky Umerli").

104 Sharlet: „Dissent and Repression", 776.

105 Scammell: „Pride and Poetry".

106 *Lásd* az alábbi beszámolót: Soldatov–Borogan: *The Compatriots,* 87.

107 Rubenstein: „Introduction", 4.

108 Andrew–Mitrokhin: *The Sword and the Shield,* 312.

109 Mlechin: *Yuri Andropov.*

110 Popov: „What Kind of Minister Was Shchelokov?"

111 1967-ben 11 856 volt, 1981-re 23 106 lett. *Lásd* Dimitrov: „The Case of the Soviet Union", 335–36. A Dimitrov által idézett KGB-jelentések a Kongresszusi Könyvtárban található Dmitrij Antonovics Volkogonov Gyűjteményből származnak.

112 Dimitrov: „The Case of the Soviet Union", 335–36.

113 Sharlet: „Dissent and Repression".

114 Uo., 783.

115 Uo., 782–83.

116 Rubenstein: „Introduction", 41–42.

117 Pingel-Schliemann: *Zersetzen,* 288–94. *Lásd* még Harding: *Mafia State.*

118 Pingel-Schliemann: *Zersetzen,* 196.

119 Idézi Pacepa: *Red Horizons,* 144–45.

120 Lillis: *Dark Shadows,* 27–28, 58, 66.

121 MacFarquhar – Nechepurenko: „Aleksei Navalny, Viable Putin Rival".

122 RBC: „Lidery oppozitsii".

123 Gokoluk: „Turkey Arrests Pro-Kurdish Party Leader", 7.

124 Yoong: „Singapore's Lee Has Anwar Opinion".

125 Yee: „Malaysia's Ex-Police Chief Admits to Beating Anwar".

126 Amnesty International: *Report 2012,* 121–22.

127 Seddon: „»Why Don't They Come and Sit in Jail With Me?«"

128 *The Economist:* „J. B. Jeyaretnam".

129 Rodan: „Singapore »Exceptionalism«?", 26.; Uő: „The Internet and Political Control in Singapore", 68.; Uő: „Singapore in 1997".

130 *The Moscow Times:* „Russian Protest Fines Surge”.

131 Klishin: „How Putin Is Bankrupting the Russian Opposition”; Rudnitsky and Arkhipov: „Russia Turns Trampled Grass into Weapon against Opponents”.

132 *The Moscow Times:* „Russia Freezes Bank Accounts”.

133 *The Economist:* „The Media and the Mouth”.

134 *The Moscow Times:* „Opposition Meeting Point Likened to Concentration Camp”.

135 *The Guardian:* „Recep Tayyip Erdoğan Dismisses Turkey Protestors as Vandals”. Az elnök aztán a 2016-os, kudarcba fulladt puccskísérlet során valódi erőszakos ellenállással szembesült. De ekkor nem ugyanazok tüntettek, mint 2013-ban, amikor az emberek a Gezi parkot akarták megvédeni az építkezéstől.

136 Az előbbi résztvevő ellen felhozott vádat végül ejtették, miután a tárgyalást megelőzően egy hónapot töltött őrizetben. *Lásd* Associated Press: „Russian Crackdown on Protesters Seen as Intimidation Tactic”.

137 Ez a módszer már legalább a 19. század óta használatos. Korunkban azonban különösen hatékony, tekintve, hogy az ellenzék sok potenciális támogatója látványosabban elítéli az erőszakot.

138 Kravstova: „Former »Provocateur« Blames Police”.

139 Salem–Stack: „Streetfighting Men”.

140 Corrales: „Authoritarian Survival”.

141 Roessler: „Donor-Induced Democratization”.

142 Sanovich–Stukal–Tucker: „Turning the Virtual Tables”.

143 Nyst–Monaco: *State-Sponsored Trolling*, 29–31.

144 Akárcsak az 1. fejezetben, itt is akkor tartunk egy kormányt autoriternek, ha a Polity2-es skálán 6-nál kisebb pontszámot kapott.

145 A politikai gyilkosságok ezen altípusai természetesen különböznek egymástól. Mi azonban összesítve igyekeztünk megmutatni, a diktátorok hogyan folyamodnak erőszakos elnyomáshoz hatalmuk megőrzése érdekében.

146 Ennek legfrissebb verziója elérhető itt: *Press.princeton.edu.*

147 *Lásd* Guriev–Treisman: „Informational Autocrats”. Az ebben a szekcióban ismertetett adatok mind azokra a vezetőkre vonatkoznak, akik legalább öt egymást követő évben hatalomban maradtak egy nem demokráciában (tehát olyan országban, amely 6-nál kevesebb pontot kapott a Polity2-es skálán). Úgy tűnhet, célszerűbb az egy főre eső gyilkosságokat nézni, nem a teljes mennyiséget. Csakhogy mivel az elmúlt évtizedekben az egyes országok népessége jócskán gyarapodott, ha így tennénk, még sokkal látványosabb visszaesést tapasztalnánk a politikailag

motivált erőszak számaiban. Ha azonban az egyes országok egy főre eső politikai gyilkosságait vetjük össze, az impliciten feltételezi, hogy például 1000 másként gondolkodó lemészárlása Kínában ugyanolyan hatással bír, mint egyetlen ember megölése Trinidad és Tobagóban. Úgy gondoljuk, ahogy a politikai gyilkosságok összesített mennyisége növekszik, egyre nehezebb titokban végrehajtani ezeket, függetlenül attól, mekkora országról van szó. Tehát az összesített számot használjuk, de csak a nagy, országok közötti eltéréseknek szentelünk külön figyelmet.

148 *Lásd* az online kiegészítő anyag 2.1 ábráját.

149 *Lásd* uo., 2.2 ábra, 2.3 ábra.

150 Uo., 2.4 ábra. Az online kiegészítő anyagban (2. fejezet, II. szekció) kitérünk rá, hogy torzulhatnak-e a vonatkozó adatok, ha kihagyjuk azokat a vezetőket, akik kevesebb mint öt évig voltak hivatalban, és bebizonyítjuk, hogy ez valószínűleg nem befolyásolta a kirajzolódó mintázatot.

151 Uo., 2.5 ábra.

152 Ulfelder–Valentino: *Assessing Risks.*

153 Online kiegészítő anyag, 2.6 ábra.

154 Coppedge: „V-Dem Codebook V.10”, 162.

155 Online kiegészítő anyag, 2.7 ábra. Számításunkhoz a V-DEM 10-es verziójából származó adatokat használtuk. Azokat az országokat tekintjük nem demokratikusnak, amelyek Polity2-es pontszáma kevesebb mint 6.

3. fejezet: Posztmodern propaganda

1 Aitken: *Nazarbayev and the Making of Kazakhstan,* 106–8.

2 Később – amikor a puccsot követő napokban szemtanúja volt Gorbacsov, Jelcin és Leonyid Kravcsuk ukrán vezető interakcióinak – azt írta, „egyre világosabb lett mindenkinek, hogy ez a három fél semmiben sem tud majd egyezségre jutni” (idézi uo., 108).

3 Kay: „Kazakhstan President Lauds Lee Kuan Yew’s Contribution”.

4 Lee: „Address by Mr. Lee Kuan Yew”.

5 Nazarbayev: *The Kazakhstan Way,* 26.

6 Aitken: *Nazarbayev and the Making of Kazakhstan,* 101.

7 Shadmehr: „Ideology and the Iranian Revolution”.

8 Dikötter: *How to Be a Dictator,* 160–61. A duvalierizmus, amelyhez Papa Doc behatóan tanulmányozta a vudu és a noirizmus világát, a diktátor *Essential Works* című kötetének 1966-os megjelenésével ért el csúcspontjára.

9 Folch-Serra: „Propaganda in Franco’s Time”; Hodges: *Franco.*

10 Kivétel volt ez alól Pol Pot, aki nem szívesen szerepelt nyilvánosan. Fidel Castro is igyekezett kerülni a személyi kultusz kialakítását. A 20. század személyi kultuszainak lebilincselő vizsgálatához *lásd* Dikötter: *How to Be a Dictator*.

11 Uo., 81–83; Lyons: *Stalin,* 216.

12 Idézi Márquez: „A Model of Cults of Personality”, 1.

13 Cheeseman–Fisher: *Authoritarian Africa.*

14 Wedeen: *Ambiguities of Domination,* 1, 12.

15 Dikötter: *How to Be a Dictator,* 91.

16 Winter: „Mansuade Art Studio, North Korea’s Colossal Monument Factory”.

17 Dikötter: *How to Be a Dictator.*

18 Lyons: *Stalin,* 215.

19 Lamb: *The Africans,* 48.

20 Dikötter: *How to Be a Dictator,* 160.

21 Leese: *Mao Cult,* 215.

22 Uo., 108.; Dikötter: *How to Be a Dictator,* 116.

23 Leese: *Mao Cult,* 213.

24 Koon: *Believe, Obey, Fight,* 11.

25 Manning: *When Books Went to War,* 6.

26 Sassoon: *Saddam Hussein's Ba'th Party,* 176–79.

27 Dikötter: *How to Be a Dictator,* 16, 48.

28 Uo., 116.

29 Welch: *The Third Reich,* 42.

30 Gunther–Montero–Wert: „The Media and Politics in Spain", 37.

31 Yurchak: *Everything Was Forever.*

32 Overy: *The Dictators,* 180.

33 Landau et al.: „Deliver Us from Evil".

34 Greenberg–Pyszczynski–Solomon: „Terror Management Theory"; Florian–Mikulincer–Hirschberger: „An Existentialist View on Mortality Salience Effects".

35 Baird: „Goebbels, Horst Wessel, and the Myth of Resurrection and Return".

36 Klemperer: *Language of the Third Reich,* 28. Magyarul: *A Harmadik Birodalom nyelve – Egy filológus feljegyzései.* & Kiadó, Budapest, 2021.

37 Fritzsche: *Hitler's First Hundred Days.*

38 Skidmore–Wilson: *Dictatorship, Disorder and Decline in Myanmar,* 40.

39 Hellmeier–Weidmann: „Pulling the Strings?"

40 Guerra: *Visions of Power in Cuba,* 46–48.

41 Podeh: *The Politics of National Celebrations,* 78.

42 Arról, hogy az autoriter vezetők ennek ellenére miért akarják érvénybe léptetni az alkotmányokat, *Lásd* Ginsburg–Simpser: „Introduction".

43 A „hűségtánc" *(csungce-vu)* során az előadó a szívére tette a kezét, aztán az ég felé nyújtózott, és ökölbe szorította a kezét, hogy tisztelettel adózzon a forradalom előtt. *Lásd* Nguyen-Okwo: „Hitler Had a Salute, Mao Had a Dance".

44 Ji: *Linguistic Engineering,* 2.

45 Bauer–Inkeles–Kluckhohn: *How the Soviet System Works,* 37.

46 Dikötter: *How to Be a Dictator.* Az ideológusok természetesen nem a diktátorok egyedüli áldozatai voltak, de őket különösen veszélyesnek tartották.

47 Dikötter: *How to Be a Dictator,* xii.

48 Taylor: *Brain Washing,* 346.

49 Dikötter: *How to Be a Dictator,* 1–2.

50 Taylor: *Brain Washing,* 345.

51 Sükösd: „Democratic Transformation and the Mass Media in Hungary”, 132.

52 Gunther–Montero–Wert: „The Media and Politics in Spain”, 38–39.

53 Bengio: *Saddam's Word,* 9.

54 Crabtree–Kern–Siegel: „Cults of Personality, Preference Falsification, and the Dictator's Dilemma”; Pike: *Empires at War,* 347.

55 Lamb: „Burmese Leader Ne Win”.

56 Huang: „Propaganda as Signaling”. Little („Propaganda and Credulity”) arról ír, hogy az abszurd túlzásokba eső propaganda még azok kedvét is elveszi az ellenállástól, akik nem hiszik el mindazt, ami elhangzik benne.

57 Crabtree–Kern–Siegel: „Cults of Personality, Preference Falsification, and the Dictator's Dilemma”.

58 Shih: „Nauseating' Displays of Loyalty”; Márquez: „Two Models”, 274.

59 Voigtländer–Voth: „Nazi Indoctrination and Anti-Semitic Beliefs in Germany”.

60 Selb–Munzert: „Examining a Most Likely Case”.

61 Adena et al.: „Radio and the Rise of the Nazis in Prewar Germany”.

62 Bankier: *Germans and the Final Solution,* 21.

63 Uo., 162, 24.

64 Welch: *The Third Reich,* 43.

65 Doob: „Goebbels' Principles of Propaganda”, 429.

66 Cazorla-Sánchez: *Franco,* 5.

67 Wedeen: *Ambiguities of Domination,* 3.

68 Márquez: „A Model of Cults of Personality”, 5–6.

69 Akik kommunista társadalmakban élnek, azok bizonyíthatóan kevésbé bíznak a piacban és a demokráciában. Tíz évvel Németország egyesítése után azok a korábbi keletnémetek, akik Nyugatra költöztek, nyitottabbak voltak az állam gazdasági intervenciójára, mint az otthon maradt nyugatnémetek (Alesina–Fuchs-Schündeln: „Goodbye Lenin”). Pop-Eleches és Tucker *(Communism's Shadow)* azt találták, hogy minél tovább élt valaki kommunista berendezkedésű társadalomban, annál ellenségesebb volt a piaccal és a demokráciával szemben – és ha felnőttként élt tovább ilyen rezsimben, akkor gyakran még ellenségesebb

volt, mint ha gyerekként élt volna. Ez arra utalhat, hogy a kelet-európai kommunista propaganda hatékony volt. Ugyanakkor árulkodhat a kommunizmus alatti élet más vonatkozásainak hatásáról is. (Például a megszilárdult demokráciákban valamelyest jellemzőbb a demokrácia támogatottsága az idősebbek körében, akik többet éltek ilyen rezsimben, de nem világos, hogy ez az adott kormányok politikai üzeneteinek hatékonyságát tükrözi-e. *Lásd* például Wuttke–Gavras–Schoen: „Have Europeans Grown Tired of Democracy?") A kommunista propaganda egy frissebb elemzése arra jutott, hogy miután a 2000-es évek elején végrehajtották a kínai iskolai tanterv reformját, a diákok szkeptikusabbak voltak a nyugati stílusú szabadpiaccal és „a korlátok nélküli demokráciával" kapcsolatban, még évekkel a tanulmányaik befejezését követően is (Cantoni et al.: „Curriculum and Ideology").

70 Carter és Carter *(Propaganda in Autocracies)* amellett érvelnek, hogy a kínai állami média Hszi Csin-ping alatt nem is annyira meggyőzni akarja az állampolgárokat, mint inkább engedelmességre kényszeríteni. Egy 2020-as kérdőív eredményének elemzésén keresztül bebizonyítják, hogy ha a hivatalos média a kormányt pozitív színben feltüntető hírekről számolt be, a válaszadók erősebbnek és szívósabbnak feltételezték a rezsimet – de ettől még nem rokonszenveztek jobban sem a kommunista párttal, sem magával Hszivel. Huang („The Pathology of Hard Propaganda") hasonló eredményekről számol be.

71 Tengri TV: „Nazarbayev vystupil"; *Total:* „Nazarbayev poruchil".

72 Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy ezen az eseményen nemcsak a céges közegre jellemző vonásokat azonosíthatunk be, hanem a kései szovjet szocializmus nyomait is megtaláljuk. A Brezsnyev-kor főnökei gyakran komoly juttatásokat ígértek, és nyilvánosan megrótták alulteljesítő beosztottjaikat. Azzal azonban nem fenyegetőztek, hogy angolszász vezetőkkel váltják le őket, és nem dicsőítették a különböző globális technológiákat, amelyek terén lemaradással küzdöttek. Fellengzős megszólalásaikat marxista zsargonban adták elő, továbbá rendszeresen emlegettek nukleáris rakétákat, és fenyegették a nemzetközi közösséget. Öltönyeik pedig buggyosabbak voltak, lehúzta őket a katonai kitüntetéseik súlya.

73 Nolan: „The Realest Reality Show"; Carroll: „Government by TV".

74 Omelicheva: „Authoritarian Legitimation", 487–88; Zhussupova: „Kazahstan to Present Its First Report".

75 Conaghan: *Fujimori's Peru,* 4. Nem azt állítjuk, hogy a spindiktátorok soha nem emlegetnek külföldi fenyegetéseket állampolgáraik felhergelésére. Épp

ellenkezőleg: egyesek, mint Putyin, nagyon is erre építenek, amikor el akarják terelni a figyelmet a hazai kudarcokról. Ezzel együtt ritkábban folyamodnak ehhez – és kevésbé vérforralóan csinálják –, mint a régimódi autokraták.

76 Carroll: „Government by TV”.

77 *The New York Times:* „Excerpts from an Interview with Lee Kuan Yew”. Tan („The Ideology of Pragmatism”) szerint maga a pragmatizmus is ideológia volt, amelyet a Li-féle PAP magáévá tett. Abban egyetértünk, hogy Li használta a pragmatizmus retorikáját, de ezt ideológiának azért nem neveznénk – különösen nem hivatalos ideológiának, amelyet rákényszerítettek minden szingapúri polgárra.

78 Taylor: *The Code of Putinism*, 9.

79 Krastev: „New Threats to Freedom”, 58.

80 Kudaibergenova: „Compartmentalized Ideology”.

81 Anderson: „Postscript: Hugo Chávez, 1954–2013”.

82 Frajman: „Broadcasting Populist Leadership”, 512.

83 Richardson: „North Korea’s Kim Dynasty”.

84 *The Guardian:* „The Personality Cult of Turkmenbashi”; *BBC:* „Turkmen Drivers Face Unusual Test”.

85 James: „Absent but Omnipresent, Chávez a Powerful Symbol”; Arutunyan: *The Putin Mystique.*

86 Dikötter nyolc diktátor – Mussolini, Hitler, Sztálin, Mao, Kim Ir Szen, Duvalier, Ceaușescu és Mengisztu – személyi kultuszának elemzésénél megjegyzi, hogy „mindegyikük saját maga hozta meg mindazokat a fontos döntéseket, amelyek dicsőítésükhöz vezettek” (*How to Be a Dictator*, xii).

87 A hírnévről *lásd* például Marshall: *Celebrity and Power.*

88 Például Luxmoore: „Putin Mania”.

89 Glasser: „Putin’s Cult of Personality”, A3.

90 Uo. Luxmoore: „Putin Mania”.

91 Podrez–Prikhodina: „Znak pochtenia, znak otchayania”.

92 Cassiday–Johnson: „Putin, Putiniana and the Question of a Post-Soviet Cult of Personality”, 695.

93 Uo.

94 *Russmus.net:* „Takogo kak Putin”. De az is igaz, hogy Putyin jellemzésénél az „erőteljes” jelzőt is használják.

95 Harding: „Vladimir Putin Hugs Polar Bear”.

96 Kirilenko–Sindelar: „Sleeping Tiger, Hidden Agenda?”; Elder: „Putin’s Fabled Tiger Encounter”.

97 Batty: „Vladimir Putin’s Chief Spokesman Admits Greek Urn Find Was Staged”.

98 Dikötter: *How to Be a Dictator*.

99 „Egy Proszperityi nevű szentpétervári vállalat 2004-ben olyan tasakokban dobott piacra fogpiszkálót, amelyek elülső oldalát az elnök portréja díszítette” (Cassiday–Johnson: „Putin, Putiniana and the Question of a Post-Soviet Cult of Personality”, 692.).

100 Goscilo: „Russia’s Ultimate Celebrity”, 12.

101 White House Gift Shop: „Barack Obama Collectibles”; Cochrane: „Obama Merchandising Madness”.

102 Rein: „Federal Offices Are Still Waiting to Hang Trump’s Picture”.

103 Warner: „A Hot Time in Washington”; Associated Press: „Shirtless Images of Obama Cause Stir Online”. Valójában meglehetősen sok elnökről – Kennedyről, Nixonról, Fordról és Reaganről – közöltek amerikai kiadványok olyan fotókat, amelyeken meztelen felsőtesttel láthatóak (O’Rourke: „Chronicle Covers”; *The Daily Beast:* „Shirtless Presidents”; Beggs: „Pumped-Up Presidents”).

104 Ramírez: „Barack Obama”.

105 IMDb: „Running Wild with Bear Grylls: President Barack Obama”.

106 Adams–Rustemova: „Mass Spectacle and Styles of Governmentality”.

107 Lewis: „Blogging Zhanaozen”, 426–27.

108 Uo., 427.

109 Sobolev: „Dictators in the Spotlight”.

110 Soldatov–Borogan: *The Red Web,* 117.

111 Ellul: *Propaganda,* 80–84.; *lásd* még Murphy – Shleifer: „Persuasion in Politics”.

112 Volchek – Sindelar: „One Professional Russian Troll Tells All”. Arról, hogy a trollok milyen sikeresen terelik el a netezők figyelmét politikailag érzékeny témákról, *lásd* Sobolev: „Dictators in the Spotlight.”

113 Mackey: „All the President’s Trolls”.

114 Johns–Cheong: „Feeling the Chill”, 7.

115 Pomerantsev: *This Is Not Propaganda.*

116 King–Pan–Roberts: „How the Chinese Government Fabricates Social Media Posts”.

117 Mackey: „All the President’s Trolls”.

118 Bowen–Holligan: *The Imperfect Spy,* 330–31.

119 Uo., 331–32.

120 Tolz – Teper: „Broadcasting Agitainment”, 221.

121 Gehlbach–Sonin: „Government Control of the Media”.

122 Rozenas–Stukal: „How Autocrats Manipulate Economic News”. Egy másik stratégia arra épít, hogy csak ignorálni kell a rossz híreket, letagadni nem. Melnikov („Censorship, Propagada, and Political Popularity”) szerint a hivatalos orosz média hajlamosabb az olyan időszakokban tárgyalni a rubel árfolyamát, amikor erősödik, mint amikor gyengül. A szerző bemutatja, hogy ez a stratégia fokozza a rezsim népszerűségét az ország azon területein, ahol kevesebben rendelkeznek stabil internetkapcsolattal.

123 Walker: „»This Gentleman«”.

124 Carroll: *Comandante,* 38.

125 Schatz: „Transnational Image Making”, 54.

126 Schatz: „The Soft Authoritarian Tool Kit”, 211.

127 Kucera: „No One Rigs an Election Quite Like Kazakhstan”.

128 A részletekért *lásd* Guriev–Treisman: „Informational Autocrats”. A beszédek közé bevettünk tévés betelefonálásokat, városházán lezajlott találkozókat, rádiós bejelentéseket (Obama, FDR) és egyes vezetők saját tévéműsorait (Chávez: *Aló Presidente,* Correa: *Enlace Ciudadano*), de mindig kivágtuk azokat a részeket, amelyeknél nem az adott vezető beszélt. Ahol találtunk, hivatalos angol fordításokat használtunk, és azon kevés esetben, amikor nem találtunk (ilyenek voltak Franco spanyolországi, Chávez venezuelai és Correa ecuadori anyagai), akkor Lucas et al. javaslata szerint („Computer-Assisted Text Analysis”, 260) a Google Translate megoldásait vettük át. Míg a legjobb gépi fordítóprogramok a legtöbb feladat esetében egyelőre nem végeznek hibátlan munkát, a szószámlálásra épülő szövegelemzés egyértelműen kivételnek számít. Amikor szavak előfordulásának gyakoriságát akarjuk megbecsülni, a szavak sorrendje, a központozás, a nyelvtan és más hasonló szempontok nem számítanak, „a

szoftvernek csak az eredeti dokumentumban szereplő, fontosabb kifejezések korrekt fordítását kell elvégeznie”.

Hogy ellenőrizzük, szavaink listájából kiderülnek-e releváns különbségek, először is olyan dokumentumokon teszteltük őket, amelyekről tudtuk, hogy a három szóban forgó témát dolgozzák fel. Például az erőszakkal kapcsolatos szavakból felépülő listát háborús bűnök vagy terrorcselekmények bírósági tárgyalásainak záróbeszédeivel vetettük össze. Ahogy az várható volt, ezekben a szövegekben szokatlanul nagy arányban (2,5–4,7 százalékban) fordultak elő erőszakkal kapcsolatos szavak. A gazdasági teljesítménnyel és a közszolgálattal kapcsolatos szavak listáinál is hasonló eredményeket kaptunk (az előbbieket IMF-es világgazdaság-összefoglalókkal, az utóbbiakat demokrata pénzügyminiszterek költségvetési beszédeivel vetettük össze). Mivel bizonyos szavaknak egynél több jelentésük van, a keresésből kiszűrtük az adott szavak „téves” jelentésű használatát. Amikor több mint két nem odaillő jelentéssel találkoztunk, levettük az adott szót a listáról.

129 A spindiktátorok és a félelemdiktátorok közötti különbségek statisztikai szempontból fontosak, a spindiktátorok és a demokraták közötti különbségek azonban nem (*lásd* Guriev–Treisman: „Informational Autocrats”).

130 *Lásd* az online függelék 3.1. ábráját.

131 Emlékezzünk vissza, hogy ökölszabályaink nem kötődnek az ideológiához, így nem merül fel a körkörösség problémája.

132 Carter és Carter *(Propaganda in Autocracies).* A szerzőpáros szerint az határozza meg, melyik változatról van szó, hogy az adott országnak vannak-e formálisan demokratikus intézményei: a választójogi korlátozások kifinomultabb propagandához vezetnek. Egyetértünk azzal, hogy a látszólag demokratikus intézmények együtt járnak a kifinomultabb propagandával: mindkettő része annak, amit mi a spindiktátorok módszertanának nevezünk. Míg azonban a szerzőpáros szerint a választási intézmények alapvetően határozzák meg a propagandastratégiát, szerintünk a csak látszólag versengő választások és a kifinomult propaganda is azon kormányzási módszer részei, amely a spindiktatúrák sajátja. Szerintünk a spindiktátorok a modernizáció és a globalizáció felől érkező nyomásra adott válaszként folyamodnak ezekhez az eszközökhöz (erről bővebben *lásd* a 7. fejezetet).

133 *Lásd* Carter és Carter: *Propaganda in Autocracies,* 4.1. ábra, különös tekintettel a cikkek irányultságának összevetésére.

4. fejezet: Észszerű cenzúra

1 Bowen–Holligan: *The Imperfect Spy,* 125–26; Kerr: „Fujimori's Plot".

2 Wood: „The Peruvian Press under Recent Authoritarian Regimes", 23.

3 Cash: „Peru Chief Orders New Mass Arrests".

4 Lane: „The »Self Coup« That Rocked Peru".

5 Conaghan: *Fujimori's Peru,* 34.

6 Gorriti: „Living Dangerously", 239.

7 Overy: *The Dictators,* 368.

8 Dikötter: *How to Be a Dictator,* 190.

9 Plamper: „Abolishing Ambiguity", 531.

10 Chandler: „Introduction".

11 Boyer: „Censorship as a Vocation", 525.

12 Uo., 526.

13 Overy: *The Dictators,* 370.

14 Battles: *Library,* 168.

15 Diéguez: „Spain's Golden Silence", 93.

16 Uo., 98.

17 Hodges: *Franco,* 108.

18 Bonsaver: *Censorship and Literature in Fascist Italy,* 74.

19 Edwards: „Books in Chile", 20.

20 Carver: *Where Silence Rules,* 70.

21 Gaillard: „Jeune Afrique".

22 Coetzee: „Emerging from Censorship", 36.

23 Kott: „Controlling the Writing on the Wall".

24 Boyer: „Censorship as a Vocation", 528.

25 Long: „Living in Fear".

26 Spooner: *Soldiers in a Narrow Land,* 89.

27 Overy: *The Dictators,* 368.

28 Plamper: „Abolishing Ambiguity”, 529.

29 L. L.: „Stalinism in the Post-Stalin Regime”.

30 Gwertzman: „Beria Is Ignored in Soviet Volume”.

31 Plamper: „Abolishing Ambiguity”.

32 Uo., 532.

33 Klemperer: *I Shall Bear Witness,* 291.

34 Carvalho–Cardoso: „Press Censorship in Spain & Portugal”, 55.

35 Manning: *When Books Went to War,* 3.

36 Uo., 4.

37 Dikötter: *How to Be a Dictator,* 190.

38 Edwards: „Books in Chile”, 20.; Jones: *Censorship,* 91.

39 Vladimirov: „Glavlit”, 41. A kínai hatóságok nemrégiben beismerték, hogy kétmillió embert alkalmaztak csak az internetes tevékenység megfigyelésére és cenzúrázására (Hunt–Xu: „China »Employs 2 Million to Police Internet«”).

40 Dobbs: „Soviet Censorship Dead but Showing Signs of Life”.

41 Skarpelos: „Communication Breakdown”, 147.

42 Dikötter: *How to Be a Dictator.*

43 Isakhan: „Read All About It”.

44 Uo.

45 Carver: *Where Silence Rules,* 81.

46 Roberts: „Resilience to Online Censorship”, 406.

47 *Lásd* Chwe: *Rational Ritual.*

48 Inter Press Service: „Peru”.

49 Golden: „Maoist Rebels Now Are Worst Offenders”; Bowen – Holligan: *The Imperfect Spy,* 121.

50 A Fujimori–Montesinos-együttműködés lebilincselő bemutatásához *lásd* McMillan–Zodio: „How to Subvert Democracy”.

51 Uo., 74.

52 Uo., 75.

53 Uo., 84.

54 Bennett – Naím: „21st-Century Censorship”.

55 Az oktatással kapcsolatos statisztika forrása Barro – Lee: „A New Data Set”.

56 McMillan – Zodio: „How to Subvert Democracy”, 84.

57 Dougherty: „How the Media Became One of Putin’s Most Powerful Weapons”. A Putyin felé részrehajló médiáról *lásd* még Gehlbach: „Reflections on Putin and the Media”.

58 Carroll: *Comandante,* 186.

59 Az orosz–ukrán háború megindítása nyomán ez a helyzet megváltozott. A Dozsgyot betiltották, a Novaja Gazeta működését pedig a médiahatóság ellehetetlenítette – *a szaklektor.*

60 George: „Journalism and Authoritarian Resilience”, 545.

61 Roberts: *Censored,* 23.

62 *The Economist:* „What Is the Streisand Effect?”

63 Coetzee: „Emerging from Censorship”, 45.

64 Cialdini: *Influence,* 205.

65 McMillan–Zodio: „How to Subvert Democracy”, 81–82.

66 Uo., 83.

67 Castro: „Venta de Línea”.

68 Bowen–Holligan: *The Imperfect Spy,* 333.

69 Uo., 311–13.

70 McMillan–Zodio: „How to Subvert Democracy”, 83.

71 Bowen–Holligan: *The Imperfect Spy,* 333.

72 Bentin: „The Politics of Illusion”.

73 Mander: „Advertisers Feel Squeeze from Chávez”. Egyes demokráciák populista vezetői, mint amilyenek Kirchnerék Argentínában, emellett állami hirdetéseken keresztül vásároltak meg maguknak nagy hatalmú médiaszereplőket. Időnként a demokrata vezetők is kooptálni szoktak különböző médiaipari vállalatokat, hogy nekik kedvező módon jelenítsék meg őket a nyilvánosság előtt – bár kisebb léptékben (*lásd* Besley–Pratt: „Handcuffs for the Grabbing Hand?”).

74 *The Economist:* „How Viktor Orbán Hollowed Out Hungary’s Democracy”.

75 Szeidl–Szucs: „Media Capture through Favor Exchange”.

76 Tyler: „New Tapes Appear”; BBC: „Ukraine’s »Censorship Killing«”.

77 Oroszország elnöke: „Interview with the German Newspaper *Suddeutsche Zeitung*”.

78 McMillan – Zodio: „How to Subvert Democracy”, 85.

79 Uo.

80 Uo.

81 Lipman–Kachkaeva–Poyker: „Media in Russia”, 165.; Rusyaeva–Surganova: „Mediakompaniu Kovalchuka i Mordashova otsenili v 150 mlrd. rub.”

82 *Forbes:* „Profile Lorinc Meszaros”; Talley–Hinshaw: „U.S. Keeps Sanctions at the Ready Even as Trump Courts Hungarian Leader”; Mutler: „Pro-Orbán Media Moguls Who Destroyed Hungary’s Media Now Targeting European Outlets”.

83 Reporters Without Borders: „Hungary”.

84 *The Economist:* „How Viktor Orbán Hollowed Out Hungary’s Democracy”; Mutler: „Pro-Orbán Media Moguls Who Destroyed Hungary’s Media Now Targeting European Outlets”.

85 George: *Singapore, Incomplete,* 139–40.

86 Long: „Journalism”.

87 Lauría: „Confrontation, Repression in Correa’s Ecuador”.

88 Rodan: „The Internet and Political Cont rol in Singapore”, 69.

89 Champion: „Call the Prime Minister a Turkey, Get Sued”.

90 Varol: „Stealth Authoritarianism”, 1696.

91 Mander: „Venezuelan Private Media Fear Fresh Assault”.

92 Human Rights Watch: „Venezuela”.

93 Toothaker: „Last Anti-Chávez TV Station Faces Probe, Shutdown”.

94 Wallis: „Chávez Turns up Heat on Globovisión in Venezuela”.

95 Brice: „Venezuela Opens New Probe against TV Station”.

96 Arsu – Tavernise: „Turkish Media Group Is Fined $2.5 Billion”.

97 Lee: *From Third World to First,* 219–22.

98 Uo., 219.

99 A demokrácia korlátozására bevetett, látszólag legitim jogi eszközök használata Ozan Varol jogtudós szóhasználatával az „álcázott autoritarianizmus”. *Lásd* Varol: „Stealth Autoritarianism”, 1673.

100 Davidoff: „Duma Masks Internet Crackdown by Citing »iPhone Pedophiles«”.

101 De la Torre – Ortiz Lemos: „Populist Polarization and the Slow Death”, 233.

102 Southwick – Otis: „Ecuador’s U-Turn away from Media Repression”.

103 Varol: „Stealth Autoritarianism”.

104 Roth: „Independent News Station, Feeling Kremlin’s Wrath, Asks »Why?«”.

105 Lillis: *Dark Shadows,* 64.

106 García: „Los Periódicos Venezolannos, sin Papel”.

107 Roberts: *Censored,* 56–80.

108 Bowen–Holligan: *The Imperfect Spy,* 337. Az ilyen önkényes beavatkozások természetesen olyan szintű állami erőforrásokat igényelnek, amelyekkel nem minden diktátor rendelkezik.

109 McMillan–Zodio: „How to Subvert Democracy”, 84–85; Alonso: „The Impact of Media Spectacle on Peruvian Politics”; Simon: *The New Censorship,* 47.

110 Conaghan–De la Torre: „The Permanent Campaign of Rafael Correa”, 279.; Lauría: „Confrontation, Repression in Correa’s Ecuador”.

111 Mander: „Venezuelan Private Media Fear Fresh Assault”; Toothaker: „Last Anti-Chávez TV Station Faces Probe, Shutdown”.

112 Bowen–Holligan: *The Imperfect Spy,* 311.

113 Anderson: „Postscript: Hugo Chávez, 1954–2013”.

114 Foer: „The Talented Mr. Chávez”.

115 Roberts: *Censored,* 80–91.

116 Carroll: *Comandante,* 23.

117 Uo., 184.

118 Barrera: „Interview Alberto Barrera”.

119 Lauría: „Confrontation, Repression in Correa’s Ecuador”.

120 Lee: *From Third World to First,* 219.

121 Conaghan: *Fujimori’s Peru,* 157.

122 McMillan–Zoido: „How to Subvert Democracy”, 90.

123 Faiola: „Army Played »A Key Role«”.

124 Bowen–Holligan: *The Imperfect Spy,* 383–84; Conaghan: *Fujimori’s Peru,* 228–30.

125 Bowen–Holligan: *The Imperfect Spy,* 389.

126 Enikolopov–Makarin–Petrova: „Social Media and Protest Participation”; Toor: „How Putin’s Cronies Seized Control of Russia’s Facebook”.

127 Ball–Hamilos: „Ecuador’s President”; Ruiz: „Ecuador”.

128 A digitális tartalmak ezredfordulós szerzői jogi törvényéről van szó (Digital Millenium Copyright Act), amely a szellemi tulajdonnak volt hivatott védelmet biztosítani.

129 Birnbaum: „Russian Blogger Law Puts New Restrictions on Internet Freedoms”.

130 *Reuters:* „Singapore PM Files Defamation Suit”. Nem segít, hogy a vonatkozó törvény a fejlődő demokráciákban folyamatosan változik, és időnként erősen korlátozó természetű. A svájci Legfelsőbb Bíróság 2020-ban kimondta, hogy „internetes posztok lájkolása és megosztása potenciálisan büntethető becsületsértésnek minősülhet” (Müller–Häsler: „Liking or Sharing Defamatory Facebook Posts”).

131 Például egyes DDoS-támadások célpontjai malajziai ellenzéki csoportok és médiaszereplők voltak (Johns–Cheong: „Feeling the Chill”, 6.).

132 Roberts: *Censored.*

133 Thomas–Grier–Paxson: „Adapting Social Spam Infrastructure for Political Censorship”. Nincs rá bizonyíték, hogy az orosz kormány volt a megbízó, de egyértelműen lett volna indítéka.

134 Stukal et al.: „Detecting Bots on Russial Political Twitter”.

135 Mackey: „All the President’s Troll”. „Tudta, hogyan férkőzzön be az ember agyába és szívébe”, mondta egy szakértő az újságíró Daniele Mackey-nek. „Correa elsődleges eszköze nem a közmunka volt, hanem a kommunikáció.”

136 Boletskaya: „Google nacha ludalyat iz poiska zapreshchennie v Rossii sayty”; Luxmoore: „Google Censors Search Results after Russian Government Threat, Reports Say”.

137 Hakim: „Once Celebrated in Russia, Programmer Pavel Durov Chooses Exile”.

138 George–Liew: *Red Lines,* 96.

139 *ChinaFile:* „Rule by Fear”.

140 *Lásd* az online kiegészítő anyag 4.1-es ábráját. Arra nem szolgáltatunk bizonyítékot, hogy az említett cenzúrafajták milyen megoszlásban fordulnak elő a spin- és a félelemdiktátoroknál, mivel magára a diktátortípusok meghatározására vonatkozó ökölszabályunk a médiakontroll egy másik V-DEM-es mérését is magában foglalja, így egy ilyen magyarázat valamelyest körkörös lenne. Természetesen a direkt, rutinszerű cenzúra ritkább, az indirekt, alkalmi cenzúra pedig gyakoribb a spindiktátoroknál, mint a félelemdiktátoroknál.

141 A spindiktatúráknál az átlagpontszám ($p<0,05$) lényegesen magasabb volt, mint a demokráciáknál, és alacsonyabb, mint a félelemdiktatúráknál.

142 Committee to Protect Journalists: „1396 Journalists Killed”.

143 A félelem- és spindiktátorok, illetve a spin- és hibrid diktátorok átlagai közti különbség egyaránt lényeges statisztikailag $p<0,05$-nál. Ahogy az várható volt, a spindiktátorok és a demokratikus vezetők közötti különbség statisztikailag nem lényeges.

144 Ez nem hangozhat különösebben meglepően, mert részben épp az alapján kategorizálunk rezsimeket spindiktatúraként, hogy csak kevés államilag megrendelt gyilkosság kötődik hozzájuk. Ezekből az adatokból az derül ki, hogy – bár a szóban forgó országok némelyike nem ápol valami jó kapcsolatot a sajtóval – az újságírók meggyilkolása nem képez kivételt a szabály alól. A Putyin vezette Oroszország ebből a szempontból renitensnek számít. Az 1992 óta eltelt időszakban 36 spindiktátorból 31-nél semmi nyoma annak, hogy sor került volna újságírók állami végrehajtók általi meggyilkolására. Putyin alatt, 2007 (ez volt az első olyan év, amikor a Polity nem demokráciának minősítette Oroszországot) és 2015 között, a Committee to Protect Journalists 5 ilyen esetet jegyzett fel. Négyre az észak-kaukázusi körzetben került sor.

145 Guriev –Treisman: „The Popularity of Authoritarian Leaders”.

146 A spindiktátorok és a demokratikus vezetők közötti különbség lényeges statisztikailag $p<0,01$-nál.

147 A 6 százalék a legalacsonyabb eredmény Frye et al.-nál („Is Putin’s Popularity Real?”), a 43 százalék a legmagasabb Kalinyinnál („Exploring Putin’s Post-Crimean Supermajority”), *lásd* ez utóbbi A1-es táblázatát. A 18 százalékos átlag a Putyin népszerűségében mért növekedés négy becsült számának átlaga Frye et al.-nál, és a négy becsült számának átlaga Kalinyinnál. Erről *lásd* még Blair – Coppock – Moor: „When to Worry about Sensitivity Bias”, amely ezeket és más közvélemény-kutatások eredményeit vizsgálta a „félelmi alapú torzítás” meghatározásához. Hasonló félelmi alapú torzítást azonosítottak a kínai kormány népszerűségének megítélése kapcsán, de Oroszország volt az egyetlen spindiktatúra, amelyet bevontak a vizsgálatba.

148 *Lásd* az online kiegészítő anyag 4.2-es ábráját. A diktátor népszerűségének átlaga és a hozzá köthető (bizonyított) politikai gyilkosságok átlaga közötti korreláció $r = –0,30$. Ha olyan vezetőket is bevonunk a vizsgálatba, akik etnikai konfliktusok idején voltak hivatalban (*lásd* a Center for Systemic Peace’s Major Episodes of

Political Violence osztályozását), egyetlen kivétel van: Mahinda Radzsapaksza elnöksége alatt, 2005 és 2015 között, több tízezer Srí Lanka-i civilt öltek meg a kormány katonái egy etnikai polgárháború zűrzavarában (ENSZ: *Report of the Secretary-General's Panel of Experts*). Ennek ellenére Radzsapaksza nagyon is népszerű maradt – értelemszerűen nem az áldozatok, inkább a vele egy etnikumba tartozók körében.

149 Ez annak fényében különösen meglepő, hogy azt gondolhatnánk, a félelem fokozza az erőszakos diktátorok népszerűségét. A Gallup nem végzett közvélemény-kutatásokat Szíriában és Észak-Koreában, ahol pedig az állampolgárok az őket ért kényszerítés hatására valószínűleg pozitívan nyilatkoztak vezetőikről.

150 Guriev–Treisman: „The Popularity of Authoritarian Leaders".

151 Szakmaibb nyelven megfogalmazva dinamikus modelleket elemeztük egy panelen, az országgal és évvel kapcsolatos egyéb tényezőket változatlannak tekintve.

152 Az ok-okozati összefüggésben természetesen ebben az esetben sem lehetünk biztosak. Lehetséges, hogy azok a válaszadók, akik más okból veszítik bizalmukat a kormányban, azt is gondolják, hogy cenzúrázza a médiát.

153 Guriev–Treisman: „The Popularity of Authoritarian Leaders".

154 Hollyer–Rosendorff–Vreeland: *Transparency, Democracy, and Autocracy.*

155 Norris–Inglehart: „Silencing Dissent". A szerzőpáros a Globális Értéktérkép 2005–06-os anyagát használta, amelynek keretében 44 országban készítettek reprenzentatív közvélemény-kutatást, valamint használták a média szabadságáról készült mutatót is, amelyet a Reporters Without Borders nevű szervezet jegyez.

156 Guriev–Melnikov–Zhuravskaya: „3G Internet and Confidence in Government".

157 Az átlagos támogatottság 51 százalék volt.

158 Bár ez a kutatás azt vizsgálta, hogy a széles sávú mobilinternet elterjedése milyen hatást gyakorolt a kormányok népszerűségére, a 3G előtti internet jelentőségére is rendelkezünk bizonyítékokkal. Malajziában például a 2004 és 2008 közötti internetelérés-fellendülés azzal járt, hogy 6,6 százalékponttal esett az uralkodó párt támogatottsága. *Lásd* Miner: „The Unintended Consequences of Internet Diffusion".

159 Enikolopov–Petrova–Zhuravskaya: „Media and Political Persuasion".

Knight–Tribin: *Opposition Media, State Censorship, and Political Accountability.*

160 Chávez népszerűsége csökkent ebben az időszakban, de körülbelül 5 százalékponttal kevesebbel esett az olyan területeken, ahová a Globovisión tévécsatorna sugárzása nem ért el.

161 Boas: „Television and Neopopulism in Latin America", 35–36., 44. Ugyanakkor előfordulhat, hogy a válaszadók rosszul emlékeznek korábbi tévénézői szokásaikra, vagy arra, kire szavaztak előzőleg (Prior: „The Immensely Inflated News Audience").

162 *Lásd* az online kiegészítő anyag 4.4-es táblázatát.

163 Kellam–Stein: „Trump's War on the News Media".

164 Di Tella–Franceschelli: „Government Advertising and Media Coverage of Corruption Scandals".

165 Kopel: „Argentina's Free Press Is in Grave Danger".

166 Romero–Schmall: „Battle between Argentine Media Empire and President Heats Up".

167 Annak igazolásához, hogy Berlusconi hatalomra kerülését követően mindhárom állami tévécsatornán egyre pozitívabb hangvétellel számoltak be róla, *lásd* Durante–Knight: „Partisan Control, Media Bias, and Viewer Responses".

168 Kington: „Silvio Berlusconi Faces Inquiry over Bid to Block »Hostile« TV Show"; Day: „Silvio Berlusconi Caught Out Trying to Stifle Media".

169 Barone – D'Acunto – Narciso: „Telecracy".

170 Samuels: „Trump Ramps Up Rhetoric".

5. fejezet: Diktátorok demokráciája

1 Carroll: *Comandante,* 36.; Marcano–Barrera Tyszka: *Hugo Chávez.*

2 Marcano–Barrera Tyszka: *Hugo Chávez.*

3 Krauze: „The Shah of Venezuela”.

4 Anderson: „The Revolutionary”.

5 Da Corte: „Miquilena”.

6 Uo.

7 Foer: „The Talented Mr. Chávez”.

8 Harnecker: „Hugo Chávez Frías”.

9 Marcano–Barrera Tyszka: *Hugo Chávez.*

10 López Hurtado: „Rafael Céspedes”.

11 Uo.

12 A szóban forgó barát Nedo Paniz volt, idézi Marcano–Barrera Tyszka: *Hugo Chávez.*

13 Idézi Krauze: „The Shah of Venezuela”.

14 Marcano–Barrera Tyszka: *Hugo Chávez.*

15 Uo.

16 Corrales–Penfold: *Dragon in the Tropics,* 19.

17 Zambrano: „The Constitutional Path to Dictatorship in Venezuela”; Corrales–Penfold: *Dragon in the Tropics,* 19.

18 Foer: „The Talented Mr. Chávez”; Marcano–Barrera Tyszka: *Hugo Chávez.*

19 Marcano–Barrera Tyszka: *Hugo Chávez.*

20 Foer: „The Talented Mr. Chávez”.

21 *Reuters:* „Factbox: Hugo Chávez’s Record in Venezuelan Elections”.

22 Weisbrot: „Changes in Latin America”.

23 Barrera: „Interview Alberto Barrera”.

24 *Hamburger Fremdenblatt,* no. 78., 1934. március 20. (esti kiadás), idézi Marx: „Propaganda and Dictatorship”, 211.

Mussolini: „The Political and Social Doctrine of Fascism”, 10., idézi Marx: „Propaganda and Dictatorship”.

25

26 Overy: *The Dictators,* 55.

27 Uo., 56.

28 Rauschning: *Hitler Speaks,* 199.

29 Constable–Valenzuela: *A Nation of Enemies,* 71.

30 Whitman: „Antonio Salazar”.

31 Abjorensen: *Historical Dictionary of Democracy,* 146.

32 Schmitt: *Crisis of Parliamentary Democracy,* 29.

33 Idézi Hermet: „State-Controlled Elections”, 12.

34 Hogy megteremtsék a látszatát annak, hogy a képviselők még a nem párttagokat is képviselik, a jelölőlistára hivatalosan „a kommunisták és nem párttagok sérthetetlen blokkjaként” hivatkoztak. A „nem párttagokat” természetesen a párt válogatta ki gondos módszerekkel. *Lásd* „Bloc of Communists and Non-Party Members”. In: *The Great Soviet Encyclopedia,* 3. kiadás (1970–79). Az állampolgárok a Brezsnyev-korszakban úgy is megúszhatták a szavazást, hogy szereztek maguknak egy „távolléti igazolást”, amely lehetővé tette, hogy a saját szavazókörzetükön kívül adják le a voksukat – aztán persze nem használták. A részvételre vonatkozó statisztikát azon szavazók százalékos arányával határozták meg, akik nem igényeltek maguknak ilyen igazolást. *Lásd* Zaslavsky–Brym: „The Functions of Elections in the USSR”, 365–66.

35 Overy: *The Dictators,* 55.

36 White–Rose–McAllister: *How Russia Votes,* 10–11.

37 Zlobin: „Humor as Political Protest”.

38 Sassoon: *Saddam Hussein’s Ba’th Party,* 176.

39 Overy: *The Dictators,* 55.

40 Merl: „Elections in the Soviet Union, 1937–1989”, 293.

41 Lamb: *The Africans,* 56.

42 Jessen–Richter: „Non-Competitive Elections in Twentieth Century Dictatorships”, 20.

43 Idézi Getty: „State and Society under Stalin”, 18.

44 Power: *Amnesty International,* 104–11.

45 Clinton: „Statement on the Death of Former President Julis Nyerere of Tanzania”.

46 Merl: „Elections in the Soviet Union, 1937–1989”, 281.

47 Uo., 302–03.

48 Zaslavsky – Brym: „The Functions of Elections in the USSR”, 368.

49 Simpser: *Why Governments and Parties Manipulate Elections;* Zaslavsky–Brym: „The Functions of Elections in the USSR”, 369.

50 Kendall-Taylor–Frantz–Wright: „The Digital Dictators”, 110.

51 Jessen–Richter: „Non-Competitive Elections in Twentieth Century Dictatorships”, 29.; Zaslavsky–Brym: „The Functions of Elections in the USSR”, 367.

52 Kenyában „a választásokra gyakran afféle egyezkedésként tekintettek a szavazók és a jelöltek között, ahol a jelöltek felhatalmazást kapnak saját személyes jólétük építésére a parlamenti képviselői munkával, cserébe pedig különböző fogadalmakat tesznek az általuk képviselt választópolgárok jólétének építésére” különböző kampányköltéseken és „húsoshordó” projekteken keresztül (Hyden – Leys: „Elections and Politics in Single-Party Systems”, 402–03). Egyiptomról *lásd* Blaydes: *Elections and Distributive Politics in Mubarak's Egypt.* A kommunista Vietnámban pedig az uralkodó párt több jelöltje versengett egymással, *lásd* Malesy–Schuler: „Nodding or Needling”. *Lásd* még Geddes–Wright–Frantz: *How Dictatorships Work.*

53 Magaloni: *Voting for Autocracy,* 8–9.

54 Geddes–Wright–Frantz: *How Dictatorships Work,* 181.

55 Tran: „Zimbabwe Election”. Ilyesmiről igazából már régebben is beszélt Mugabe: 1976-ban arra figyelmeztetett, hogy „a szavazatokat biztosító puskának meg kell maradnia a biztonsági őr szerepében, ennek kell kezeskednie az eredményért” (Bratton–Masusungure: „Zimbabwe's Long Agony”, 49.).

56 Treisman: „Authoritarian Elections as Inoculation”.

57 Heller–Nekrich: *Utopia in Power,* 308. *Lásd* még Goldman: „Stalinist Terror and Democracy”.

58 Heller–Nekrich: *Utopia in Power,* 308.

59 Bratton–Masusungure: „Zimbabwe's Long Agony”, 41, 50. *Lásd* még Hafner-Burton–Hyde–Jablonski: „When Do Governments Resort to Election Violence?”

60 Schmitter: „The Impact and Meaning of »Non-Competitive, Non-Free and Insignificant« Elections in Authoritarian Portugal, 1933–74”.

61 Lilis: *Dark Shadows,* 86.

62 BBC: „Putin Deplores Collapse of USSR”.

63 Reuters: „I'm the World's Only True Democrat, Says Putin".

64 Law–Versteeg: „Constitutional Variation among Strains of Authoritarianism", 184.

65 A választásaik néha valóban versengésen alapulnak (Levitsky–Way: *Competitive Authoritarianism*), igaz, szerintünk általában – de nem mindig – véletlenül, nem tervezetten azok. A versengés általában nem valós, csak látszólagos.

66 Idézi Baker–Glasser: *Kremlin Rising,* 322.

67 Gusman: „Alexander Lukashenka". Lukasenka összességében túl erőszakos volt ahhoz, hogy spindiktátornak nevezhessük, ám időnként megfelelt a definíciónak.

68 Maksymiuk: „Belarus". Ruandában, a 2003-as választásokat megelőzően – az Afrika-szakértő Michela Wrong lebilincselő beszámolója szerint – Paul Kagame elnök politikai tanácsadói összeültek, hogy megvitassák, mennyire gondolkodjanak nagyban. Kagame városi hírszerzési főnöke, Patrick Karegeya azt javasolta, hogy a spinkormányzás szabályainak megfelelően csak visszafogottan csalják el a választást: Törekedjünk a 65 százalékra, mondta. Szükségünk van ellenzékre és hagyományos választási folyamatra is, hogy hitelesek maradjunk. James Kabarebe, a keményvonalas tábornok azonban nem értett egyet: Marhaságot beszélsz – mondta Patricknek. *Affandé*nek – vagyis a főnöknek – 100 százalékot kell kapnia. Biztos, ami biztos, Kagame – aki eddigre már elérte, hogy Ruanda szigorúan ellenőrzött rendőrállam legyen, rendszeres állami erőszakkal – a félelemkeltés módszere mellett döntött. A Ruandai Patrióta Front a hivatalos bejelentés szerint végül 95,1 százalékos támogatottságot szerzett (Wrong: *Do Not Disturb,* 346–47.).

69 Magaloni: *Voting for Autocracy.*

70 Lendvai: *Orbán,* 101–06.

71 Than: „Hungary's Government Plans to Tighten Control over Theaters".

72 Dunai: „Hungarian Teachers Say New School Curriculum Pushes Nationalist Ideology".

73 Dyomkin–Faconbridge: „Russia Medvedev Proposes Presidential Term of 6 Years".

74 Barry: „Russian Lawmakers Aim at Foreign Cars, Films and Schooling in Patriotic Purge".

75 Például amikor a 2012-es Bolotnaja téri tüntetés résztvevőinek bebörtönzéséről kérdezték, Putyin azt válaszolta: „Azt azért nem lehet hagyni, hogy fizikai

sérüléseket okozzanak a rendőröknek, megpróbálják kinyomni a szemüket, ütlegeljék a fejüket, letépjék a váll-lapjukat… A hatóságoknak ilyen esetekben úgy kell reagálniuk, ahogyan azt a helyzet megkívánja” (Oroszország elnöke: „Meeting of the Valdai International Discussion Club”). Egy másik alkalommal azt nyilatkozta: „Ami a tömeges tüntetéseket illeti, szeretném felhívni a figyelmüket a következőre. Természetesen minden résztvevőnek joga van tüntetni, a kormánynak biztosítania is kell ezt a jogot. De van itt egy harmadik probléma: maguknak az embereknek is a törvényhez igazodva kell cselekedniük. Ha megtámadják a rendőrség tagjait, ha bármilyen sérülést okoznak nekik, ha kövekkel dobálják őket stb. – az ilyesmit egyértelműen meg kell akadályozni, a lehető leghamarabb” (Oroszország elnöke: „Seliger 2012 National Youth Education Forum”).

76 Conaghan: *Fujimori’s Peru,* 29–30.

77 Krastev: *Eksperimentalnaya rodina,* 114.

78 Cheeseman–Klaas: *How to Rig an Election;* Wilson: *Virtual Politics.*

79 Avenarius: „Manipulieren, aber geschickt”.

80 Wong: „Gerrymandering in Electoral Autocracies”.

81 Tan: „Manipulating Electoral Laws in Singapore”, 638.

82 Lendvai: *Orbán,* 129.; Pivarnyik: „László Kövér Is Heard Justifying Gerrymandering on Leaked Recording”.

83 Mudde: „The 2014 Hungarian Parliamentary Elections”.

84 A területi aránytalanság időnként nem is magának a választókerület-manipulációnak az eredménye, hanem annak, hogy nagyon magas küszöböt határoznak meg a törvényhozói mandátum megszerzéséhez egy arányos képviseletben, aminek következményeként sok szavazat „kárba vész”. Például ahhoz, hogy egy párt egyáltalán mandátumot szerezhessen Kazahsztán törvényhozói testületében, az országos szavazáson legalább 7 százalékot kell szereznie.

85 Mudde: „The 2014 Hungarian Parliamentary Elections”.

86 *The Moscow Times:* „Russia Passes Dual Citizenship Law, Hoping to Add 10M Citizens”.

87 Peh: *Tall Order.*

88 Uo.

89 Rodan: „Goh's Consensus Politics of Authoritarian Rule", 63.; Rodan: *Participation without Democracy,* 4. fejezet.

90 Lillis: *Dark Shadows,* 82.

91 Arról, hogy a Kreml hogyan kooptálta az úgynevezett ellenzéket, *lásd* Wilson: *Virtual Politics,* 8. fejezet.

92 Erről bővebben *lásd* Frye: *Weak Strongman.*

93 Rogov–Ananyev: „Public Opinion and Russian Politics", 204.

94 Meduza: „What Putin Reads".

95 Schmidt: „Peru", 685.

96 Bowen–Holligan: *The Imperfect Spy,* 325.

97 Alpert–Rousek: „Vladimir Putin"; *BBC:* „Putin Reveals Secrets of Russia's Crimea Takeover Plot".

98 Conaghan: *Fujimori's Peru,* 31– 32.

99 Uo., 33.

100 Uo.

101 McClintock: „Peru's Fujimori", 112.

102 Conaghan: *Fujimori's Peru,* 35.

103 Uo.

104 Conaghan: „Ecuador", 47.

105 Uo. Az „állandó kampányokról" *lásd* Blumenthal: *The Permanent Campaign.*

106 NTV: „Odin den iz zhizni Putina", körülbelül az adás 15. percétől.

107 BBC: „Pavlovsky".

108 Valerij Fjodorov, a VTSIOM igazgatója, Treisman interjúja, 2016. január.

109 Alekszej Csesznakov, Treisman interjúja, 2016. január 27.

110 FOM: „Vladimir Putin".

111 Levada Center: „Indikatory". A Levada Center független közvélemény-kutató intézet, amelyet az orosz kormány „külföldi ügynöknek" nyilvánított. Ezért tilos közzétennie Putyin szavazati arányát, a népszerűségi indexét viszont publikálhatja.

112 RBC: „Kreml ostenil novuyu metodiku oprosa VTsIOMa o doverii Putinu".

113 Yudin: „In Russia, Opinion Polls Are Being Used".

114 Toro: „Chávez Wasn't Just a Zany Buffoon".

115 Greene–Robertson: *Putin v. the People,* 1.

116 A Chávez uralkodása alatt történt csalásokról *lásd* például Corrales: *Electoral Irregularities;* továbbá Jiménez–Hidalgo: „Forensic Analysis of Venezuelan Elections”.

117 Simpser: *Why Governments and Parties Manipulate Elections. Lásd* még Lehoucq: „Electoral Fraud”.

118 Egy másik indíték a részvétel serkentése volt az olyan esetekben, amikor az emberek az érdeklődés hiányát tanúsították.

119 Guillermoprieto: „Letter from Managua”.

120 Idézi Baker–Glasser: *Kremlin Rising,* 325. Az idézet furcsán hangozhat annak fényében, hogy Putyin a későbbiekben többször is szívesen vállalt nagy kockázatot, például megszállta a Krím félszigetet, és orosz erőket vetett be Szíriában. Az első két elnöki ciklusában azonban valóban óvatosnak látszott.

121 Tucker: „Enough! Electoral Fraud, Collective Action Problems, and Post-Communist Colored Revolutions”.

122 Frye: *Weak Strongman.*

123 The Moscow Times : „Kremlin »Aiming for 70% Victory« in 2018 Presidential Election”.

124 Rundlett–Svolik: „Deliver the Vote! Micromotives and Macrobehavior in Electoral Fraud”.

125 Reuter – Robertson: „Subnational Appointments in Authoritarian Regimes”.

126 Gehlbach – Simpser: „Electoral Manipulation as Bureaucratic Control”.

127 *Lásd* Simpser: *Why Governments and Parties Manipulate Elections;* Magaloni: *Voting for Autocracy;* valamint Egorov–Sonin: „Elections in Nondemocracies”.

128 Szakonyi–Reuter: „Electoral Manipulation and Regime Support”.

129 Vinokurova: „To chto na ulitsu vydut desyatki tysyach lyudey, ne ozhidal nikto”.

130 A logika hasonló a politikaiüzlet-ciklusokéhoz, amelyek modelljéről *lásd* Rogoff–Sibert: „Elections and Macroeconomic Policy Cycles”. Egy vonatkozó gondolatmenethez *lásd* még Little: „Fraud and Monitoring”.

131 Így érvel például Simpser: *Why Governments and Parties Manipulate Elections.*

132 A választások előtt közzétett közvélemény-kutatások fokozhatják is az eredmény hitelességét azáltal, hogy megmutatják, 55 százalék ténylegesen az illetőt támogatta. Ilyen esetekben a csalás feleslegesnek tűnhet. Ha azonban a szavazók

kimondottan arra számítanak, hogy a jelölt csalással gyarapítja szavazatai mennyiségét, arra is következtethetnek, hogy a közvélemény-kutatás tévedett, nem arra, hogy a választás törvényesen zajlott. A csalás tehát – amellyel a jelöltre adott szavazatok arányát 65 százalékra növelnék – így is azt a meggyőződést erősítené, hogy valóban nyert.

133 TASSZ: „»Mertvie dushi« po-amerikanski".

134 *Granma:* „Canciller venezolano auguro ingreso a Consejo de Seguridad".

135 FOM: „»Penta« Poll No. 43", 2000. október 28–29., 1446 válaszadó. Elérhető: *Sophist.hse.ru/.*

136 Az Egyesült Államok átlagpontszáma egy tízpontos skálán 7,1 volt, Venezueláé 7,3. *Lásd* Latinobarometro: *Informe Latinobarómetro 2011,* 44.

137 Cheeseman–Klaas: *How to Rig an Election,* 182–206.

138 Levitsky–Way: *Competitive Authoritarianism,* 19.

139 Tucker: „Enough! Electoral Fraud, Collective Action Problems, and Post-Communist Colored Revolutions".

140 Az információ forrása a V-DEM. *Lásd* az online kiegészítő anyag 5.1-es ábráját.

141 *Lásd* uo.

142 Online kiegészítő anyag, 5.2 ábra.

143 Online kiegészítő anyag, 5.1 táblázat. Ezek az arányok, ha minden választást számba veszünk. Ha azonban csak a félelemdiktátorok többpárti választásait nézzük, a nyertes több mint 90 százalékot szerzett az esetek 34 százalékában (elnöki) és az esetek 17 százalékában (törvényhozói), szemben a spindiktátoroknál mért 19 százalékkal (elnöki) és 11 százalékkal (törvényhozói). A többpárti választások rendezése természetesen az egyik kritériumunk a spindiktátorok meghatározásakor.

144 Online kiegészítő anyag, 5.2 táblázat. A spin- és a félelemdiktátorok közötti különbség csak $p = 0{,}07$-nál lényeges.

145 Online kiegészítő anyag, 5.4. ábra.

146 Hyde–Marinov: „Which Elections Can Be Lost?"

147 Online kiegészítő anyag, 5.5 ábra, 5.4 táblázat. A spin- és a félelemdiktátorok közötti különbség csak $p < 0{,}01$-nál lényeges.

148 Geddes: „Why Parties and Elections in Authoritarian Regimes"; Kendal-Taylor–Frantz: „Mimicking Democracy". Brownlee *(Authoritarianism)* azonban arra

jutott, hogy a többjelöltes választásoknak nincs külön hatásuk az autoriter vezetők hivatalban maradására.

6. fejezet: Globális fosztogatás

1 Arról, hogy aktuálisan mit lehet tudni a szovjet–jugoszláv konfliktus hátteréről, *lásd* Perović: „The Tito-Stalin Split”. Arról, hogyan állt ellen Tito Sztálin megszállásának, *lásd* Andrew–Mitrokhin: *The Sword and the Shield,* 356.

2 Ennek forrása Hruscsov: *Memoirs of Nikita Khruschev,* 532. Perović nincs meggyőződve arról, hogy Sztálin tényleg ezt mondta.

3 Andrew–Mitrokhin: *The Sword and the Shield,* 356.

4 Perović: „The Tito-Stalin Split”.

5 Lees: *Keeping Tito Afloat,* 51.

6 Ognjenović–Mataušić–Jozelić: „Yugoslavia’s Authentic Socialism”, 9, 17–18.

7 Rajak: „The Cold War in the Balkans”, 215.

8 Roberts: „Tito – Personal Reflecions”.

9 West: *Tito and the Rise and Fall of Yugoslavia,* 285–86.

10 Tchoukarine: „The Yugoslav Road to International Tourism”, 120–21.

11 Calic: *Tito,* 198–99.

12 Uo., 211.

13 Jiří Menzel cseh filmrendező úgy emlékezett vissza, hogy a szocialista Jugoszlávia a kommunista blokk országaiban „a Kelet Amerikájának” számított. Menzel: *Moja Hrvatska.*

14 Barnett: *Tito (Life and Times),* 140.

15 Calic: *Tito,* 246.

16 Barnett: *Tito (Life and Times),* 138.

17 Ognjenović: „Introduction”, 2.

18 Popovic–Miller: *Blueprint for Revolution,* 68–69.

19 Ognjenović–Mataušić–Jozelić: „Yugoslavia’s Authentic Socialism”, 16.

20 CIA: „Yugoslavia: PLO Ties and Terrorism”; Pacepa: *Red Horizons,* 346.

21 ENSZ Világturisztikai Szervezete: *Tourism Highlights, 2017 Edition,* 2.

22 Világbank: „Personal Remittances, Received (Current US$)”.

23 Erről a jelenségről *lásd* Miller–Peters: „Restraining the Huddled Masses”. Mielőtt a keletnémetek felhúzták volna a berlini falat, évente több százezren menekültek Nyugatra (Applebaum: *Vasfüggöny,* 432).

24 Light: „What Does It Mean to Control Migration?”

25 Chamberlain: *Lenin’s Private War.*

26 Dowty: *Closed Borders,* 79–80.

27 Light: „What Does It Mean to Control Migration?”; Dowty: *Closed Borders,* 81.

28 Dowty: *Closed Borders,* 69.

29 Hirschman: *Exit, Voice, and Loyalty.* A döntés formális elemzéséhez *lásd* Gehlbach: „A Formal Mode of Exit and Voice”.

30 Dowty: *Closed Borders,* 117.

31 Kenyon: *Dictatorlad,* 263.

32 Potter: „Cuba Cracks Down on Illegal Emigration”.

33 Liang: *Burma’s Foreign Relations,* 47.

34 Dowty: *Closed Borders,* 186.

35 Roniger et al.: *Exile, Diaspora, and Return.*

36 Gorsuch: *All This Is Your World,* 11.

37 Uo., 106.

38 Uo., 113.

39 Uo., 114.

40 Chilton–Posner: „Why Countries Sign Bilateral Labor Agreements”.

41 Markham: „Germany’s Trafficking in People”.

42 Pacepa: *Red Horizons,* 73.

43 Shabad: „Soviet Waives Its Exit Tax for Five Leaving for Israel”. Az 1975-ös Jackson–Vanik-módosítás, amely kereskedelmi szankciókat vezetett be azon országok számára, ahol nem volt szabad emigráció, Lengyelország és Jugoszlávia kivételével minden kommunista országra érvénybe lépett. Ebben a két országban is korlátozták az emigrációt, de más okokból mentességet élveztek (*lásd* Pregelj: „The Jackson–Vani Amendment”).

44 Semmens: *Seeing Hitler’s Germany,* 130.

45 Pi-Sunyer: „Tourism in Catalonia”, 237.

46 Pack: *Tourism and Dictatorship,* 11.

47 Hollander: *From Benito Mussolini to Hugo Chávez,* 122–35.

48 Conquest: *The Great Terror,* 271.

49 Heller–Nekrich: *Utopia in Power,* 452.

50 Hornsby: „The Enemy Within?”, 258.

51 Arefjev–Mieczkowski: „International Tourism in the Soviet Union”.

52 Mieczkowski: „Foreign Tourism in the USSR”, 119.

53 Hornsby: „The Enemy Within?”, 237.

54 Judt: *A háború után I–II. – Európa története 1945 óta,* 507.

55 Nikolakakis: „The Colonels on the Beach”, 432.

56 Az információ forrása: UNESCO Institute for Statistics, UIS.Stat Database, és: UNESCO: *Statistics of Students Abroad, 1962–1968.* Eszerint 1968-ban összesen 428 883 diák tanult külföldön.

57 Kim: „Economic Analysis of Foreign Education and Students Abroad”, 360.

58 Spilimbergo: „Democracy and Foreign Education”. A más diktatúrákban folytatott vizsgálatnak nem volt egyértelmű eredménye.

59 Babiracki: „Imperial Heresies”, 205.

60 Perraton: „Foreign Students in the Twentieth Century”, 174.

61 Katsakioris: „Creating a Socialist Intelligentsia”.

62 Perraton: „Foreign Students in the Twentieth Century”, 174.

63 Bevis: *International Students in American Colleges and Universities,* 173.

64 Egyes latin-amerikai diktatúrák, amelyek szorosabb kapcsolatot ápoltak Washingtonnal, engedélyezték bizonyos angol nyelvű újságok árusítását, a hatalom ugyanis biztos volt benne, hogy ezeket úgyis csak szűk körben tudják elolvasni.

65 Stoner–McFaul: „The Soviet Union and Russia”, 44.

66 Berg: *Broadcasting on the Short Waves,* 47.

67 Shanor: *Behind the Lines,* 167.

68 Office of the Federal Commissioner for the Stasi Records (BstU): *Stasi Note on Meeting with KGB Officials.*

69 Kalathil–Boas: *The Internet and State Control in Authoritarian Regimes.*

70 Sakr: „Frontiers of Freedom”, 96.

71 Rahimi: „Cyberdissent”.

72 Az Egyesült Államok olyan felkelőcsoportokat is támogatott, mint a nicaraguai kontrák, az afgán mudzsáhidok és a tibeti buddhista harcosok, hogy segítse megállítani a kommunista terjeszkedést (Byman et al.: *Trends in Outside Support for Insurgent Movements,* 1).

73 Zakaria: „The New China Scare", 56.

74 Lockwood: „How the Soviet Union Transformed Terrorism".

75 Andrew–Mitrokhin: *The Sword and the Shield,* 298.

76 Világbank: „International Tourism, Number of Arrivals".

77 A malajziaiakra vonatkozó legfrissebb adat – 2017-ből – 12 millió utazás volt (European Travel Commission: *South-East Asian Outbound Travel Market*). Az Oroszországra, Magyarországra és Kazahsztánra vonatkozó adatokhoz *lásd* Világbank: „International Tourism, Number of Departures".

78 UNESCO Institute for Statistics, UIS. Stat Database.

79 Uo. Az Oroszországban lévők több mint 60 százaléka más korábbi szovjet köztársaságból származott, hozzávetőlegesen 113 ezren pedig még messzebbről. *Lásd* Potapova–Trines: „Education in the Russian Federation". Ezen forrás szerint összesen több külföldi diák volt Oroszországban, mint az UNESCO szerint, mert ez beleszámolja azokat is, akik nem kaptak végzettséget tanulmányaik befejeztével.

80 Williams: „South Korea Adjusts Some Radio Frequencies to Escape Jamming".

81 Davis: „China Bars Access to Nearly a Quarter of Foreign News Websites".

82 VOA: „VOA, BBC Protest China Broadcast Jamming".

83 Human Rights Watch: „World Report 2014".

84 Lee: *From Third World to First,* 219.

85 Uo., 225.

86 Corrales–Penfold: *Dragon in the Tropics,* 128.

87 Chiozza és Goemans („International Conflict and the Tenure of Leaders", 617) szerint az autokrata és hibrid rezsimek vezetőinek hivatali idejét a katonai konfliktusokban elszenvedett vereség rövidíti, a győzelem azonban nem hosszabbítja meg.

88 Luhn: „Vladimir Putin Declares All Russian Miitary Deaths State Secrets".

89 Alapos áttekintés arról, hogy a közelmúlt autoriter vezetői hogyan építették külföldi imázsukat: Dukalsis: *Making the World Safe for Dictatorship.*

90 *The Straits Times:* „LBJ Gives Lee Red Carpet Welcome”.

91 Drysdale: „A Chat with Maggie”.

92 *The Straits Times:* „Singapore »A Dazzling Success«”.

93 Daniel: „Lange Pays Tribute to PM Lee”.

94 Liak: „Concern, Warmth… a Touch of Eloquence”.

95 Biblioteka Pervogo Prezidenta Respubliki Kazakhstana: „Mir o Nursultane Nazarbayeve”.

96 Agence France Presse: „G8 Summit Cost Russia 400 Million Dollars”.

97 BBC: „Russian TV Sees G8 Summit as Recognition of Success of Putin Presidency”.

98 Aitken: *Nazarbayev,* 217.

99 Kazinform:: „Kazakh Capital to Host”.

100 Kazinform: „V ramkakh III Astaninskogo ekonomischeskogo foruma”.

101 Feron: „Burton Elicits Tips from Tito for Film”.

102 Hauser: „From Putin’s Hands”.

103 *Reuters:* „Sean Penn Joins Chávez on Campaign in Venezuela”; Markowicz: „Hollywood’s Chávez-Cheering Stars”; Gallego: „Hugo Chávez Collects A-List Friendship”; *El País:* „Chávez Conquista a Robbins”; Associated Press: „Kevin Spacey Visits Hugo Chávez”.

104 Associated Press: „Belafonte”.

105 *El País:* „Maradona rompe una lanza”.

106 Cockburn: „Hollywood Star Meets Hungary Prime Minister”.

107 *Hungary Today:* „Hungary Prepared to Host »Just About Any« Sporting Event, Says Govt”.

108 Panja–Draper: „US Says FIFA Officials Were Bribed”. Ugyanakkor jegyezzük meg, hogy Infantino nem a FIFA-nál volt, amikor döntés született a 2018-as és 2022-es helyszínekről.

109 Cheeseman–Klaas: *How to Rig an Election,* 182–94.

110 Cooley: „Authoritarianism Goes Global”, 55.; Cheeseman–Klaas: *How to Rig an Election,* 200–02.

111 Hyde: *The Pseudo-Democrat’s Dilemma.*

112 Ilko: „Na vybori v Ukraine opredelen smotryashchcy ot Kremlya?”

113 RIA Novosti: „Aleksei Kochetkov nameren podat isk”; *Lenta.ru:* „Moldavia gotova osvobodit vtorogo rossiiskogo nablyudatelya”.

114 *CIS-EMO.net:* „Aleksei Kochetkov”.

115 *CIS-EMO.net:* „Monitoring Missions’s Participants”.

116 Pantoja: „CEELA fue creado por Chávez”.

117 Gaytan: „Who Are the Council of Electoral Specialists of Latin America (CEELA)?”

118 EFE Newswire: „Ortega dice que observadores que vigilarán comicios son los más idióneos”.

119 EFE Newswire: „Liberales califican de »non gratos« a observadores CEELA en campaña Nicaragua”.

120 Lemon: „Weaponizing Interpol”.

121 Interpol: *About Notices.*

122 Committee to Protect Journalists: „Attacks on the Press 2006: Venezuela”.

123 Fair Trials: „Patricia Poleo”.

124 Human Rights Watch: *Tightening the Grip;* Padgett: „Red Alert”.

125 Aslund: *Russia’s Interference.*

126 *The Economist:* „Rogue States”.

127 Mineev: „»Krasnaya metka« dyla Interpola”.

128 *Lásd* Browder: *Red Notice.*

129 Pacepa: *Red Horizons,* 354.

130 Uo., 349.

131 Putyin rendszeresen kritizálja a Nyugat „kettős mércéjét”. *Lásd* például Anderson: „Putin Accuses the West”.

132 Ross: „Which Countries Are the Biggest Boost or Drag on the EU Budget?”

133 *Europa.eu:* „Hungary”.

134 Gebrekidan – Apuzzo – Novak: „The Money Farmers”.

135 Uo.

136 Uo.

137 *The Economist:* „The EU is Tolerating”.

138 Diekmann: „Hungary’s Prime Minister Says Accepting Syrian Refugees »Also Means Importing Terrorism, Criminalism, Anti-Semitism and Homophobia«”.

139 Lendvai: *Orbán,* 202.

140 Uo., 203.

141 Uo.

142 Végül az egyre gyarapodó kritikák hatására az Orbán vezette Fidesz 2021 márciusában kilépett az Európai Néppártból (Hopkins: „Hungary's Fidesz Finalizes EPP Divorce").

143 Rohac: „A European Compromise Not Worth Making".

144 Venezuela Analysis: „Venezuelan President Chávez".

145 Carroll: „Chávez Furious as OAS Rights Watchdog Accuses Him of Endangering Democracy".

146 Corrales–Penfold: *Dragon in the Tropics,* 133.; Martin: „Chávez, the Organization of American States, and Democracy".

147 Campbell: „Chávez Makes a Monkey of Bush".

148 BBC: „Hugo Chávez".

149 Foer: „The Talented Mr. Chávez".

150 Frontline: „Interview: Teodoro Petkoff".

151 Toro: „What Fidel Taught Hugo".

152 Gordon: „NATO Backs Defense Plan for Turkey".

153 Gall: „Turkey Gets Shipment".

154 Erlanger: „Turkish Aggression".

155 Waldman: „Turkey, Not Trump".

156 Socor: „Russia Blocks Consensus".

157 Uo.

158 Cheeseman–Klaas: *How to Rig an Election;* Morgenbesser: „The Menu of Autocratic Innovation", 1055–56.

159 Varol: „Stealth Authoritarianism".

160 Uo., 1708.

161 Frye: *Weak Strongman;* Kozlov: „V Kremle izuchayut amerikanskie tekhnologii".

162 Wilson: *Virtual Politics,* 70.

163 Toobin: „The Dirty Trickster". Ugyanezt a Roger Stone-t 2020-ban börtönbüntetésre ítélték különböző bűncselekmények miatt, amelyeket Trump elnök tanácsadójaként követett el. Trump később enyhített a büntetésén (Gambino: „Roger Stone Sentenced to 40 Months in Prison").

164 Human Rights Watch: *„Kill the Chicken to Scare the Monkeys”.*

165 Grassegger: „The Unbelievable Story of the Plot against George Soros”; Schudel: „Arthur Finkelstein”.

166 Feuer: „Federal Prosecutors Investigate Weinstein’s Ties to Israeli Firm”.

167 Bayer: „Israeli Intelligence Firm”.

168 Wootliff: „Israelis Arrested for Spying”.

169 Gould-Davies: „Putin and the Belarusian Question”.

170 Rozhdestvensky–Rubin–Badanin: „Chef i povar”.

171 Barnes: „Brazilian Advisers Spin Elections in Venezuela and Beyond”.

172 A medián azt jelenti, hogy statisztikailag középen helyezkedik el (tehát nem az átlag, hanem az, ami felett és alatt ugyanannyi elem található – *a szaklektor*).

173 Ezekbe a százalékos értékekbe nem tartoznak bele azok, akik nem válaszoltak, vagy azt felelték, hogy nem tudják. George Bush amerikai elnök is széles körben népszerűtlen volt, mindössze 29 százalék szavazott neki bizalmat a középérték meghatározásához használt országban. *Lásd* Pew Research Center: *Global Unease with Major World Powers.* 2020-ra, miután Hut leváltotta Hszi, Kína vezetőjének népszerűsége 19 százalékra esett vissza (Pew Research Center: *US Image Plummets*).

174 Klasa et al.: „Russia’s Long Arm Reaches to the Right in Europe”.

175 Roman: „How Hugo Chávez Helped Inspire Spain’s Far-Left Podemos Movement”.

176 RT: „Putin Talkes NSA, Syria, Iran, Drones in RT Interview”.

177 Stanley: „Julian Assange Starts Talk Show on Russian TV”; Rutenberg: „Larry King, the Russian Media and a Partisan Landscape”.

178 Gatov: „Research the Revenge”.

179 Shuster: „Inside Putin’s On-Air Machine”; Richter: „RT: A Low-Grade Platform for Useful Idiots”.

180 Shuster: „Inside Putin’s On-Air Machine”.

181 Oroszország elnöke: „Russia Today TV Channel Starts Broadcasting in Argentina”.

182 Marthoz: *Venezuela’s Foreign Policy.*

183 Bennett – Naím: „21st-Century Censorship”.

184 Idézi Carroll: *Comandante,* 195.

185 Reardon: „Latin America’s TeleSUR Now Available to U.S. Viewers”.

186 Daniel: „Chávez-Funded Telesur Flourishes in Honduras Coup”.

187 Pearson: „Venezuela”; Romero: „Ecuador Leader Confounds Supporters and Detractors”.

188 Szingapúrban is alapítottak 1999-ben egy saját, nemzetközi hírszolgáltatást nyújtó tévécsatornát, a Channel News Asiát, hogy „ázsiai nézőpontot” kínáljanak, amely feltűnően közel volt a szingapúri kormányéhoz. *Lásd* Atkins: *The Politics of Southeast Asia's New Media,* 157.; National Archives of Singapore: „Speech by DPM Lee Hsien Loong”.

189 Painter: „The Boom in Counter-Hegemonic News Channels”, 54.

190 Dougherty: „How the Media Became One of Putin's Most Powerful Weapons”.

191 Gambrell: „Report: Iran TV Airs 355 Coerced Confessions over Decade”; Sadr: „Documenting the Perpetrators amongs the People”; Mozur: „Live from America's Capital, a TV Station Run by China's Communist Party”.

192 Foer: „The Talented Mr. Chávez”.

193 Forero: „Venezuela's New Campaign”.

194 Bogardus: „Venezuela Head Polishes Image with Oil Dollars”.

195 Mendick: „Tony Blair Gives Kazakhstan's Autocratic President Tips on How to Defend a Massacre”; Tynan: „Kazakhstan”.

196 Mendick: „Tony Blair Gives Kazakhstan's Autocratic President Tips on How to Defend a Massacre”.

197 Gerden: „Can Russia Reengage the West”.

198 Smith: „Kazakhstan”.

199 Gerden: „Can Russia Reengage the West”.

200 Shafer: „Hail to the Return of Motherland-Protecting Propaganda!”

201 Garmazhapova: „Gde zhivut trolli”.

202 *Lásd* Golovchenko et al.: „Cross-Platform State Propaganda”; és U.S. House of Representatives Permanent Selection Committee on Intelligence: „Exposing Russia's Effort to Sow Discord Online”.

203 Dawson–Innes: *The Internet Research Agency in Europe.*

204 *The New York Times:* „Foreign Government Contributions to Nine Think Tanks”.

205 Lipton: „Feud in Kazakh President's Family Spills into U.S.”.

206 Pompeo: „On Transparency”.

207 Gardner: „From Astana to Brussels, via Eurasia”; Green: „Jack Straw Criticised for Accepting Part-time Job Paid for by Kazakhstan”.

208 MVD Rossii: „Sostav Obschestvennogo soveta pri MVD Rossii sozyva 2011–2013 g.”; Krastev: „In the Heart of New York, Russia’s »Soft Power« Arm Gaining Momentum; Corporate Europe Observatory: *Spin Doctors to the Autocrats*.

209 Lee: *From Third World to First*, 511–13.

210 Allison–Blackwill–Wyne: *Lee Kuan Yew*.

211 BBC: „Anger as German Ex-chancellor Schroeder Heads up Rosneft Board”.

212 Dempsey: „Gazprom Courts Prodi as Pipeline Chief”; Zygar: *All the Kremlin’s Men*, 122–23.

213 Fisher–Greenwood: „Tory Peers Told to Come Clean about Russian Links”. E 2018-as cikk szerint Barker, a Lordok Házának tagja „az En+ nevű orosz energiaóriás elnöke, amelynek többségi tulajdonosa az oligarcha Oleg Gyeripaszka, Putyin elnök közeli szövetségese. Az En+-ra és Mr. Gyeripaszkára a márciusi salisburyi idegmérges támadás óta különböző szankciókat vetettek ki”.

214 Greenwood et al.: „Conservative Party Ministers Bankrolled”. A támogatások általában brit állampolgársággal rendelkező orosz emigránsoktól származtak, akik közül némelyek magas szintű kapcsolatokat ápoltak a Kremllel.

215 Castle: „Berlusconi Causes New EU Rift with Chechnya Remarks”; Arbatova: „Italy, Russia’s Voice in Europe?”, 14.

216 Friedman: „Silvio Berlusconi and Vladimir Putin”.

217 Kramer: „Italians Win Yukos Units, but Gazprom Is to Benefit”.

218 Dempsey: „Gazprom Courts Prodi as Pipeline Chief”.

219 Von Salzen: „Wie Gerhard Schröder als Türöffner für Gazprom agiert”.

220 Corporate Europe Observatory: *Spin Doctors to the Autocrats*, 40.

221 Gardner: „From Astana to Brussels, via Eurasia”.

222 Mayr: „European Politicians Shill for Kazakh Autocrat”.

223 Gatehouse: „Marine Le Pen”.

224 Nardelli: „Revealed”.

225 Parodi: „Italian Prosecutors Probe Allegations of League Oil Deal”.

226 *The Moscow Times:* „Yakunin in Estonia Deal”; ERR: „KAPO Declassifies Savisaar Files”; Filatova–Bushuev: „Sanctioned Putin Aly Vladimir Yakunin Granted German Visa”.

227 Dukalkis: *Making the World Safe for Dictatorship,* 59. És ez csak a hivatalosan bejelentett összeg.

228 Sullivan: „U.S. Public-Relations Firm Helps Putin Make His Case to America”.

229 O’Grady: „Winning Hearts and Minds inside the Beltway”.

230 Vázquez-Ger: „What Can Tens of Millions of Dollars Buy Ecuador in the Empire?”

231 Maza: „Here’s Where Paul Manafort Did Business with Corrupt Dictators”; Rawnsley: „How Manafort’s Work for the »Torturer’s Lobby« Came Back to Haunt Him”.

232 *The New York Times:* „Foreign Government Contribution to Nine Think Tanks”.

233 China Investment Corporation: „International Advisory Council”.

234 *Haaretz:* „Report: Israeli Company Sold Surveillance Equpment to Iran”; Brewster: „Manhole Covers That Spy?”; Benner et al.: „Saudies’ Image Makers”; Hajizade: „ANALYSIS: Unveiling Iranian Pro-government Trolls and Cyber-Warriors”.

235 *Al Jazeera:* „Saudi Arabia’s Purge”.

236 Rachman: „Chinese Censorship Is Spreading Beyond its Borders”; Dunn: „How Chinese Censorship Became a Global Export; Denyer: „In Reversal, Cambridge University Press Restores Articles after China Censorship Row”.

237 Sanger–Benner: „U.S. Accuses North Korea”.

238 Askarbekov: „What Kazakhstan Really Thought of Borat”.

239 Uo.

240 Szokás szerint az 1. fejezetben bevezetett gondolatmenet alapján különböztetjük meg egymástól a spin-, a félelem- és a hibrid diktatúrákat, és az 1980 óta tartó időszakra koncentrálunk, amikor a spindiktatúrák egyre elterjedtebbek lettek. Az MEPV a következőképpen határozza meg a háborúkat: „országok közötti erőszakos konfliktusok, amelyek legalább 500, közvetlenül ezekhez kötődő halálesettel járnak” (Center for Systemic Peace’s Major Episodes of Political Violence, 2018-as verzió, *Systemicpeace.org*). Összehasonlításképpen, a Correlates of War (COW) csak olyan konfliktusokat kezel háborúkként, amelyek legalább 1000 összecsapáshoz kötődő halálesettel járnak egy év alatt. Mi az átfogóbb összegzést pártoljuk, az alacsonyabb halálozási küszöbbel. A COW adataival kapcsolatban az is problémát jelent, hogy ez a gyűjtés 2007-tel lezárul, míg az MEPV-é lefedi a nálunk szereplő teljes diktátorspektrumot (2015-ig tart). Azerbajdzsánt az 1993–94 közötti időszakban háborút viselő országként tartják

számon. A szóban forgó háború valójában 1991-ben kezdődött, de az ország 1991–92-ben nem minősült sem spin-, sem félelemdiktatúrának, azokban az években ugyanis két vezetője is volt, akik nem maradtak hivatalban öt évig, márpedig ez szükséges ahhoz, hogy vizsgáljuk náluk az erőszakos elnyomás mértékét. A hegyi-karabahi háború 2020-ban újra fellángolt.

241 Ezek név szerint Vietnám, Kambodzsa, Kína, Etiópia, Eritrea, Irak és Irán. A háborúk a Vietnám és Kína, Vietnám és Kambodzsa, Etiópia és Eritrea, Irak és Irán, valamint Irak és Kuvait, plusz az Egyesült Államok és szövetségesei közötti konfliktusok. Voltak még többéves háborúk egyes diktátorok alatt, mint amilyen az argentin Galtieri, ezeket azonban nem sorolhattuk be a többi közé, mert az érintett vezetők nem voltak hatalmon öt évig, vagy hibrid rezsimekről volt szó.

242 *Lásd* az online kiegészítő anyag 6.2-es táblázatát. Ez annak fényében végképp meglepő, hogy a spindiktátorok gyakran „személyközpontú” autokraták, és ez az alkat a kutatások szerint különösen hajlamos külföldi agresszióra (Weeks: „Strongmen and Straw Men”).

243 Mi ezeket az országokat tekintettük kezdeményezőnek: Örményország (Azerbajdzsánnal szemben), Kambodzsa (Vietnámmal szemben), Kína (Vietnámmal szemben), Eritrea (Etiópiával szemben), Irak (Iránnal szemben), Irak (Kuvaittal szemben), Oroszország (Grúziával szemben), Izrael (Libanonnal szemben), Argentína (az Egyesült Királysággal szemben) és az Egyesült Államok (Irakkal szemben).

244 Mi a Correlates of War projekthez tartozó Kettős Katonai Országközti Konfliktusok Adathalmazának (Dyadic Militarized Interstate Dispute Data) 4.01-es változatát használtuk *(Correlatesofwar.org)*.

245 *Lásd* az online kiegésző anyag 6.3-as táblázatát.

246 Oroszország pedig itt csak 2007-től kezdődően minősül spindiktatúrának, a Polity ugyanis a 2000 és 2006 közötti időszakban marginális demokráciának minősítette. 2000 és 2014 között a Putyin vezette Oroszország 35 katonai konfliktust kezdeményezett, átlagosan évente kettőnél is többet. Még ha Oroszországot a fenti elemzést revideálva a 2000 és 2006 közötti időszakban spindiktatúrának minősítenénk is, akkor is azt kapnánk, hogy a spindiktatúrák átlagban mindössze 6,5 évente egy katonai konfliktust kezdeményeztek, szemben a félelemdiktatúrákkal, amelyek 2,9 évente egyet.

7. fejezet: A modernizációs koktél

1 Pinker: *Az erőszak alkonya.*

2 *Lásd* még Pinker: *Felvilágosodás most.*

3 Guriev – Treisman: „Informational Autocrats”.

4 1982 és 2018 között az országok között zajló, folyamatban lévő háborúk száma – amelyeket a 6. fejezetben a következőképpen határozunk meg:„erőszakos konfliktusok, amelyek legalább 500, közvetlenül ezekhez kötődő halálesettel járnak” – 8-ról 0-ra esett vissza. Az etnikai konfliktusok vagy polgárháborúk száma 1992-ben volt a legmagasabb (30), hogy aztán 2018-ra 15-re essen vissza (Center for Systemic Peace’s Major Episodes of Political Violence; *lásd* az online kiegészítő anyag 7.1-es ábráját).

5 Azon diktátorok körében, akiknek a hivatali ideje nem esett egybe felkelésekkel, polgárháborúkkal vagy országok közötti háborúkkal, az évente több mint tíz politikai gyilkosságot jegyzők aránya az 1980-as években mért 50 százalékról a 2000-es évekre 17 százalékra esett vissza. *Lásd* az online kiegészítő anyag 7.2-es ábráját.

6 Levitsky és Way („International Linkage and Democratization”) e nemzetközi hatásokat két részre osztja: a nyugati befolyásra (tudatos nyomás a nyugati kormányok felől) és a Nyugathoz való kötődésre (gazdasági és diplomáciai kapcsolatok nyugati országokkal és intézményekkel). A szerzők amellett érvelnek, hogy amikor ezek erősek, akkor kompetitív autoritarianizmushoz vezetnek, amikor pedig még erősebbek, akkor demokratizálódásra kényszerítik a kompetitív autoriter rezsimeket. Azzal az általános érvényű megállapítással egyetértünk, hogy a globális hatások általában elősegítik a politikai liberalizációt. Mi azonban úgy véljük, ezek gyakran nem kompetitív autoritarianizmushoz vezetnek, hanem az olyan nem kompetitív, szimulált demokráciákhoz, amelyeket mi spindiktatúráknak nevezünk (*lásd* például Szingapúr esetét). Emellett a globális befolyás általában – a hidegháború utáni környezetben legalábbis – csökkenti az erőszakos elnyomás mértékét (ami nem szükségszerűen alacsonyabb a kompetitív autoriter országokban). A globalizáció hatása pedig – és Levitsky és Way erre sem tér ki – részben az adott országok és az egész világ éppen aktuális modernizációs szintjétől függ.

7 Ellenvéleményhez *lásd* Acemoglu et al.: „Income and Democracy”. Egyetértünk a szerzők azon állításával, hogy az egyes országok jövedelmének rövid távú növekedése nem von magával rövid távú, rendszerszintű változást a politikai berendezkedésükben. Későbbi tanulmányok sora azonban kimutatta, hogy létezik a gazdasági fejlődés és a demokrácia között hosszabb távú összefüggés, és hogy a politikai változásokat más tényezők is elhozhatják, mint például a vezetők lecserélődése. Az, hogy az Acemoglu et al. által kidolgozott panelben nem tudnak hatást tulajdonítani a jövedelemnövekedésének valószínűleg abból ered, hogy a legtöbb visszaesést rövid távon vizsgálják (csak 1960 és 2000 között), és hogy a 25 évet átfogó paneljükbe csak kevés országot vesznek be. Továbbá abból is eredhet, hogy nem veszik figyelembe, hogy a Polity2 skálán maximális pontszámot szerző országok nem kerülhetnek magasabb pozícióba, bármennyivel növekszik is a jövedelmük. Az összehasonlításhoz *Lásd* Treisman: „Economic Development and Democracy”. Acemoglu és Robinson *(Economic Origins)* amellett érvel, hogy amikor erős külső hatások forradalomra hangolják egy adott ország népességét, az érintett vezető lemond a hatalomról, és inkább demokráciát farag az országból.

8 Florida: *The Rise of the Creative Class Revisited,* 46.

9 Manapság a gyártószektor az amerikai társadalom dolgozó rétegének mindössze 8 százalékát látja el munkával (U.S. Bureau of Labor Statistics: „Employment by Major Industry Sector”).

10 Pinchot–Pinchot: *The End of Bureaucracy,* 30.

11 Florida: *The Rise of the Creative Class Revisited.*

12 Ez a kreatív osztály 32,6 százalékos arányán (2015) alapul, amelyet Florida, Melander és King rögzített (*The Global Creativity Index,* 2015, 59), valamint a teljes amerikai munkaerő becsült 160 milliós létszámán (adat forrása: Világbank: „Labor Force, Total”).

13 Nem azt akarjuk sugallni, hogy ez a változás mindenkinek jót tett: az ipari foglalkoztatottság visszaesése, és az, hogy a kreatív osztályhoz tartozó munkakörök csak részben töltötték be az így keletkezett hiányt, ahhoz vezetett, hogy sokan rosszul fizetett, bizonytalan és kimerítő szolgáltatóipari munkakörökben voltak kénytelenek elhelyezkedni. Ezzel párhuzamosan az Egyesült Államokban megnövekedett a jövedelmi és vagyoni egyenlőtlenség, továbbá felerősödött a bűnözés és a kormánnyal szembeni bizalmatlanság (Fukuyama: *A nagy szétbomlás,* 4–5). Mi itt arra törekszünk, hogy megvizsgáljuk,

ez a meglehetősen általános trend a fejlett gazdaságokban hogyan befolyásolja a diktátorok kormányzási lehetőségeit.

14 *Lásd* Acemoglu–Robinson: *Miért buknak el nemzetek?;* valamint Cheremukhin et al.: „The Industrialization and Economic Development of Russia".

15 Pinchot–Pinchot: *The End of Bureaucracy,* 32.

16 Gardels: „The Sage of Singapore".

17 *Lásd* például Galor: *Unified Growth Theory,* 31–37.

18 Mokyr: „The Rise and Fall of the Factory System", 10.

19 Vandenbussche–Aghion–Meghir: „Growth, Distance to Frontier and Composition of Human Capital".

20 Glaeser – Ponzetto – Shleifer: „Why Does Democracy Need Education?"; Dahlum–Wig: „Chaos on Campus".

21 Gorbacsov: *Memoirs,* 45.

22 Bautista et al.: „Chile's Missing Students".

23 Az adatok forrásai Barro–Lee: „A New Dataset", és a Világbank 2010-es jövedelmi osztályozása, *Lásd*: *Datahelpdesk.worldbank.org.*

24 Barro – Lee: „A New Dataset".

25 Wells: „H. G.Wells".

26 Az egyikünk, Szergej testközelből tapasztalta meg ezt a kettősséget, amikor egy rangos szovjet műszaki egyetemen tanult. Ez az intézmény, a Moszkvai Fizikai és Technológiai Intézet annak idején azért jött létre, hogy védelmi célú kutatási területekhez kötődő karrierekre készítse fel a káderek. Itt a fizikát, a matematikát és a mérnöki ismereteket objektíven jól kellett megtanítani – a történelmet, a közgazdaságtant és a filozófiát azonban ideológiai szűrőn keresztül oktatták (a szociológiát és a politológiát pedig egyszerűen betiltották). A korszerű tudományos képzés és a leninista szövegek ódivatú újraolvasásának kontrasztja már önmagában is sokatmondó üzenetet közvetített arról, hogy a rezsim politikai narratívája szellemi értelemben mennyire csődött mondott.

27 American Institute of Physics: „The Opening Paragraphs of Sakharov's Reflections".

28 Loudis: „The Art of Escaping Censorship".

29 Uo.

30 Inglehart–Welzel: *Modernization, Cultural Change, and Democracy.*

31 Goebbels: „Der Rundfunk als achte Großmacht”.

32 Természetesen, ahogyan arról máshol is szót ejtünk, az internet a megfigyelésre és a propagandaterjesztésre is számos lehetőséget kínál, amelyek kihasználásával a diktátorok eredményesen akadályozhatják a társadalom megerősödését.

33 Ugyanez a stratégia gyakran demokráciák populista vezetőinek is beválik. *Lásd* Guriev–Papaioannou: „The Political Economy of Populism”.

34 A transznacionális demokráciapárti hálózatokról *lásd* Bunce–Wolchik: *Defeating Authoritarian Leaders,* 300–04.

35 Számítás az alábbi tanulmány adatai alapján: Fouquin–Hugot: „Two Centuries of Bilateral Trade and Gravity Data”, idézve itt: Ortiz-Ospina–Beltekian: „Trade and Globalization”. *Lásd* az online kiegészítő anyag 7.3-as ábráját.

36 UNCTAD: *World Investment Report 2020,* 22.

37 Zloch-Christy: *Debt Problems of Eastern Europe,* 34; Gaidar: *Collapse of an Empire,* 128.

38 Világbank: „External Debt Stocks, Total (DOD, current US$)”, *Data.worldbank.org.*

39 Statisztika forrása: UNCTAD. Az autoriter vezető meghatározása: kevesebb mint 6-os pontszám a Polity2 skálán. *Lásd* az online kiegészítő anyag 7.5 ábráját.

40 Manyika et al.: „Digital Globalization”.

41 UNCTAD: „Digital Service Delivery Shows Potential for Developing World”.

42 Manyika et al.: „Digital Globalization”.

43 Williams: *International Journalism,* 74.

44 McPhail: *Global Communication,* 245.

45 *The New York Times:* „Full Text of Clinton’s Speech on China Trade Bill”.

46 Diamond–Plattner: *Liberation Technology.*

47 Gilboa: „The CNN Effect”, 28.

48 Milner–Mukherjee: „Democratization and Economic Globalization”.

49 Cao–Greenhill–Prakash: „Where Is the Tipping Point?”

50 Asiedu–Lien: „Democracy, Foreign Direct Investment, and Natural Resources”; Li–Resnick: „Reversal of Fortunes”; Hollyer–Rosendorff–Vreeland: *Transparency, Democracy, ad Autocracy;* Jensen: „Political Risk, Democratic Institutions, and Foreign Direct Investment; Harms–Ursprung: „Do Civil and Political Repression

Really Boost Foreign Direct Investments?"; Blanton–Blanton: „What Attracts Foreign Investors?"

51 17 milliárd dollárról (1989) 74 milliárd dollárra (1994) emelkedett. (Az UNCTAD
52 statisztikája.) Az UNCTAD statisztikája.

53 Morozov: *The Net Delusion;* Tucker et al.: „From Liberation to Turmoil".

54 McPhail: *Global Communication,* 2.

55 Gowing: „Real-Time Television Coerage of Armed Conflicts"; Gilboa: „The CNN Effect".

56 Gurri: *The Revolt of the Public,* 48.

57 A tunéziai főiskolai végzősök száma az ezt megelőző évtizedekben megugrott (Fukuyama: *Political Order and Political Decay,* 50).

58 Golden: „Old Scores".

59 *1994*, Netflix, 2019.

60 *Lásd* Malkin: „50 Years after a Student Massacre, Mexico Reflects on Democracy".

61 Interjú az *1994*-ből.

62 Henck: *Subcommander Marcos,* 221.

63 Például, Sánchez: „San Diego Rally Backs Mexican Indian Revol"; Casa: „Sacramento Protesters Shut Down Mexican Consulate".

64 Martínez-Torres: „Civil Society, the Internet, and the Zapatistas", 350–51.

65 Uo., 348.

66 Association for Diplomatic Studies & Training: „Trouble in Chiapas".

67 Martínez-Torres: „Civil Society, the Internet, and the Zapatistas", 352.

68 A mexikói Intézményes Forradalmi Párt híresen kevéssé számított erőszakosnak – és a legbrutálisabb diktatúrákkal összevetve ez igaz is volt. Ezzel együtt a biztonsági erők rendszeresen gyilkoltak meg aktivistákat, parasztokat és diákokat, és nem csak a hírhedt, 1968-as tlatelolcói mészárlásban. A Salinas előtti négy mexikói elnök hivatali ideje alatt – Díaz Ordaztól De la Madridig – évente 64, az államhoz kötődő politikai gyilkosságra találtunk bizonyítékot.

69 Smith: „The Story of Laurent Gbagbo", 10–12.

70 Ennek a bekezdésnek és a következőnek a forrása: Uo.

71 Konan: „In Ivory Coast, Democrat to Dictator".

72 Searcey–Karasz: „Laurent Gbagbo, Former Ivory Coast Leader, Acquitted of Crimes against Humanity".

73 Power: *Like Water on Stone,* 119–20.

74 Uo., xi.

75 Amnesty International: „Get Involved”.

76 Sikkink: *The Justice Cascade,* 16.

77 Iriye–Goedde: „Introduction”, 3.

78 Cmiel: „The Recent History of Human Rights”.

79 Pruce: *The Mass Appeal of Human Rights.*

80 A Nexis Uni keresése alapján. Mi kiterjesztettük Ron („Varying Methods of State Violence”) kalkulációját.

81 Kim: „Why Do States Adopt Truth Commissions after Transition?”, 1490.

82 Sikkink: *The Justice Cascade,* 24.

83 Fariss–Dancy: „Measuring the Impact of Human Rights”, 289.

84 Spar: „Foreign Investment and Human Rights”.

85 Ottaway: „Reluctant Missionaries”.

86 Walker: „Belarus Axed as Host”.

87 Standaert: „Nike and H&M Face Backlash in China”.

88 Barry–Clay–Flynn: „Avoiding the Spotlight”.

89 Wright–Escribà-Folch: „Are Dictators Immune to Human Rights Shaming?”

90 Rejali: *Torture and Democracy,* 13.

91 Rosenblum: „Prision Conditions in Zaire”.

92 Rejali: *Torture and Democracy,* 14.

93 Krauss: „U.S. Cuts Aid to Zaire, Setting Off a Policy Debate”.

94 National Security Archive: „Inside Argentina’s Killing Machine”.

95 Nugent: „Nkrumah and Rawlings”, 50.

96 Handley: „Ghana”, 224.

97 Uo., 231.

98 Uo., 232.

99 Polgreen: „Ghana’s Unlikely Democrat Finds Vindication in Vote”.

100 Handley: „Ghana”, 232.

101 Huntington: *The Third Wave,* 91–92.

102 Avalon Project: „Inaugural Address of Jimmy Carter”.

103 Hancock: *Human Rights and US Foreign Policy,* 47.

104 Számítás a Világbank adatai alapján: a kapott hivatalos támogatás nettó értéke, plusz a kapott hivatalos tengerentúli fejlesztési támogatás nettó értéke.

105 Handley: „Ghana”, 233.

106 Varol: „Stealth Authoritarianism”, 1728.

107 Az EBRD alapvető dokumentumai: „Agreement Establishing the European Bank for Reconstruction and Development”.

108 Geddes–Wright–Frantz: *How Dictatorships Work,* 139.

109 Lebovic–Voeten: „The Cost of Shame”.

110 Legler–Tieku: „What Difference Can a Path Make?”, 470.

111 Halperin–Lomasney: „Guaranteeing Democracy”, 137.

112 Uo., 136–37.

113 Uo., 137.

114 Landau: „Abusive Constitutionalism”, 251–54.

115 Legler–Tieku: „What Difference Can a Path Make?”, 475; Nathan: *A Survey of Mediation in African Coups,* 10.

116 Pacepa: *Red Horizons,* 220.

117 Varol: „Stealth Authoritarianism”, 1727.

118 Areneaux–Pion-Berlin: „Issues, Threats and Institutions”, 16.

119 Legler–Tieku: „What Difference Can a Path Make?”, 475.

120 Ugyanakkor demokráciákban sokan a modernizációs koktélt teszik felelőssé azért, hogy az elmúlt évtizedekben felerősödött a gazdasági egyenlőtlenség és a politikai megosztottság. Kiélesedtek az osztálykülönbségek a magasan képzett kreatívok és a megmaradt kétkezi és irodai dolgozók között, akiknek megélhetését elkezdte veszélyeztetni a kiszervezés és az automatizáció. *Lásd* például Boix: *Democratic Capitalism at the Crossroads.* A demokráciák populista vezetői pedig kihasználják a fenyegetett társadalmi osztályok szorongásait, nyilvánosan támadva a művelt elitet, ahogyan a spindiktátorok szokták (*lásd* Guriev–Papaioannou: „Political Economy of Populism”). Ezúttal sem arra akarunk kilyukadni, hogy a szóban forgó trendek kívánatosak-e vagy sem. Valójában úgy véljük, a posztindusztriális modernizáció egyszerre növeli az esélyét annak, hogy a félelemdiktatúrákból spindiktatúrák vagy demokráciák

lesznek, *és* mélyíti el a spindiktatúrákban és demokráciákban már meglévő társadalmi megosztottságot.

121 Sosin: „Censorship and Dissent”.

122 Például a választások tisztaságáért indított, 2007–08-as malajziai „Bersih” mozgalom Facebook- és Google-csoportokban szervezett gyűléseket 35 ország 85 városában (Johns–Cheong: „Feeling the Chill”).

123 *Lásd* Barro–Lee: „A New Data Set”. Itt azokra utalunk a 15 évesnél idősebbek köréből, akik részesültek már valamilyen magasabb szintű oktatásban. Az arányok 1990-ben a következők voltak: Oroszországban 13 százalék, az Egyesült Királyságban 9 százalék, Németországban 8 százalék, Bulgáriában 8 százalék, Franciaországban 6 százalék.

124 Globális Értéktérkép, online elemzés: *Worldvaluessurvey.org*.

125 Egyes hírhedt félelemdiktátorok továbbra is nagy összegű támogatásokat kapnak Nyugatról. Egyiptom 2019-ben, Szíszi elnök alatt 1,47 milliárd dolláros amerikai támogatásban részesült (USAID: „Foreign Aid Explorer”).

126 Részben az alábbi alapján: National Bureau of Statistics of China: *China Statistical Yearbook 2020,* 2.14-es és 2.9-es táblázat *Stats.gov.cn.* A 2019-es országos mintavételből (National Sample Survey) az derült ki, hogy a 908 609 emberből 63 739 tizenöt évnél idősebb végzett el legalább egy évet valamilyen felsőoktatási intézményben.

127 Aron: *Roads to the Temple.*

128 Globális Értéktérkép, 7. hullám: „Online Data Analysis”. Az érték Hongkongnál 76 százalék volt, ami közelebb van a világátlaghoz.

8. fejezet: A spindiktatúrák jövője

1 2010 óta a BA-s diplomával rendelkező, 15 évesnél idősebb állampolgárok aránya Oroszországban 25 százalék volt, Szingapúrban pedig 30 százalék, vagyis ez az arány náluk volt a világon az ötödik és a második legmagasabb (Barro–Lee: „A New Data Set"). Richard Florida legfrissebb, 2015-ös mérése szerint „a kreatív réteg" Szingapúrban a munkaerő 47 százalékát alkotta, Oroszországban pedig 39 százalékát, vagyis ez az arány náluk volt a világon a 3. és a 19. legmagasabb (Florida–Mellander–King: *The Global Creativity Index, 2015*).

2 A Világbank adatai 2020-ról: *Data.worldbank.org*.

3 Az elnyomás valamelyest nyíltabb lett John Magufuli elnök alatt, aki 2015-től 2021-ig volt hivatalban (Human Rights Watch: *Tanzania*).

4 Világbank: „Net ODA Received".

5 Lee: *From Third World to First*, 157.

6 GDP per fő 2011-es dollárértéken, forrás: Maddison Project Database 2020 (*lásd* Bolt et al.: *Rebasing „Maddison"*). A felsőoktatásbeli teljes beiratkozási arányra vonatkozó adatok forrása a Világbank: *Data.worldbank.org*.

7 A Világbank adatai: *Data.worldbank.org*.

8 Beng: „Malaysia's Reformasi Movement"; Slater: „Malaysia's Modernization Tsunami".

9 Miner: „The Unintended Consequences of Internet Diffusion".

10 Rogin: „In Malaysia, a Victory for Democracy". A Polity V például 2018-ban demokráciának minősítette Malajziát, amikorra az ország Polity2-es pontszáma 7-re emelkedett a 2017-es 5-ről.

11 Paddock: „Democracy Fades in Malaysia".

12 Bér rubelben a Roszstattól, vásárlóerő-paritáson dollárra átszámolva a Világbank vásárlóerő-paritás konverziós rátájával. Roszstat: *Rossia v tsifrakh 2020*, 134; Rosstat: *Rossia v tsifrakh 2013*, 143.

13 Globális Értéktérkép és Európai Értékkutatás: *WorldValuesSurvey.org*.

14 *Lásd* Treisman: „Introduction".

15 A Világbank adata.

16 Treisman: „Economic Development and Democracy".

17 Guriev – Treisman: „The Popularity of Authoritarian Leaders”.

18 A Világbank adata.

19 A Világbank adata. *Data.worldbank.org.;* Florida–Mellander–Stolarick: *Creativity and Prosperity;* Florida–Mellander–King: *The Global Creativity Index, 2015.*

20 A Világbank adata. *Data.worldbank.org.*

21 *Lásd* Kozlov: „Belarus Emerges as Europe’s Leading High Tech Hub”. GDP-adat a piaci valutaárfolyamon, forrás IMF: *World Economic Outlook Database, Imf.org.*

22 Globális Értéktérkép, online adat: *Worldvaluessurvey.org.*

23 *The Economist:* „No Vaccine for Cruelty”.

24 Uo.

25 Ross: *The Oil Curse.*

26 A Világbank adata.

27 A Világbank adata.

28 Corrales: „Authoritarian Survival”.

29 Amnesty International: „Venezuela 2019”.

30 Ezzel együtt a művelt ellenzék tényleg megtapasztalhatta, milyen a négy évtizeden (1958–1998) át tartó – igaz, egyre korruptabb – demokratikus pártverseny, továbbá a kompetitív és a rezsimmel nagyrészt kritikus média hagyománya. Az ellenzék ráadásul több alkalommal is közel került először Chávez, aztán Maduro legyőzéséhez, sikeresen mozgósítva több százezer tüntetőt (*lásd* például Berwick: „Back to the Streets”).

31 Reformokra lényegesen nagyobb esély van vezetői váltásnál, illetve helyi vagy globális politikai változások idején, erről *lásd* Treisman: „Income, Democracy and Leader Turnover”.

32 Fouquin – Hugot: „Two Centuries of Bilateral Trade and Gravity Data”.

33 A Maddison Database 2020 (*lásd* Bolt et al.: *Rebasing „Maddison”*) szerint 1920-ban a teljes globális GDP 4 billió nemzetközi dollár volt (2011-es árfolyamon), 1940-ben 7 billió, 2018-ban pedig 114 billió. Fouquin és Hugot („Two Centuries of Bilateral Trade and Gravity Data”) szerint 2014-ben a globális GDP 49 százalékát alkotta az árukereskedelem, míg 1929-ben csak 23 százalékát.

34 A Világbank adata. A WTO 2021 eleji előrejelzései a globális árukereskedelem 9,2 százalékos visszaesését jelezték, továbbá a globális GDP 4,8 százalékos visszaesését, 2021-re azonban erősödést jósoltak. Ezek alapján a globális

árukereskedelem 2020-ban a GDP 44 százalékáról 42 százalékára esett vissza (World Trade Organization: „Trade Show Signs of Rebound”).

35 Wheelock („Comparing the COVID-19 Recession with the Great Depression”) szerint „1933 első negyedévében, legalacsonyabb pontján a reál GNP mindössze 68 százaléka volt 1929-es csúcsértékének” (1947-ig nem számoltak GDP-t). A Federal Reserve Bank of St. Louis *(Fred.stlouisfed.org)* adatai szerint a 2019 negyedik negyedévében mért 19,3 billió dolláros, szezonálisan igazított éves GDP 2020 második negyedévére 17,3 billió dollárra esett vissza, ami 10 százalékos csökkenést jelent. Ugyanezen forrás szerint a 2007 negyedik negyedévében mért 15,8 billió dollárról 2009 második negyedévére 15,1 billió dollárra esett vissza a GDP, ami körülbelül 4 százalékos csökkenést jelent.

36 A *The Financial Times*-féle All-World Index of Stocks 47 országban meghaladta korábbi, 2020 szeptemberi csúcsértékét, és tovább emelkedett.

37 A Világbank adata.

38 Hille: „Russian Tax Law Aims to Coax Businesses Back Home”.

39 UNCTAD statisztika.

40 Horn–Reinhart–Trebesch: „How Much Money Does the World Owe China”.

41 Hess–Aidoo: „Democratic Backs liding in Sub-Saharan Africa”.

42 *The Economist:* „Another Critic of President John Magufuli Is Silenced”.

43 *The Economist:* „China Is Thinking Twice”.

44 Sambrook: *Are Foreign Correspondents Redundant?,* 20–21.

45 Cooper: „When Lines between NGO and News Organization Blur”.

46 Sambrook: *Are Foreign Correspondents Redundant?,* 27.

47 Powers: „Hello World”.

48 Jones: „Live Aid 1985”.

49 Taylor: „Was #Kony2012 a Failure?”; Holpuch: „Stolen Daughters”.

50 Adatok forrása: *Giving USA: Blog.candid.org.;* Lewin: „Gifts to Charity in US”.

51 Ikenberry: „The Next Liberal Order”. Ikenberry ugyanakkor potenciálisan azért menthetőnek látja.

52 Wuerth: „International Law in the Post-Human Rights Era”.

53 Kato: „A Conversation with Francis Fukuyama”. Fukuyama azt mondta Kínáról, hogy „ez az ország jelenti a legfontosabb kihívást »a történelem vége« gondolatának szempontjából”, amelyet 1989-ben vezetett be a köztudatba.

Fukuyama kételkedett benne, hogy a modernizáció társadalmi folyamatokra gyakorolt hatásának fényében Kína modellje hosszú távon fenntarthatónak bizonyul. Ha pedig mégis így alakul, akkor „valódi alternatívát kínál majd a liberális demokráciával szemben”.

54 Halper: *The Beijing Consensus.*

55 Kurlantzick: „Why the »China Model« Isn’t Going Away”.

56 *Lásd* az online kiegészítő anyag 8.1-es táblázatát, az ENSZ egyezményekre vonatkozó adatai alapján: *Treaties.un.org.* Jana von Stein („Exploring the Universe of UN Human Rights Agreements”) az emberi jogokhoz kötődő eszközök szélesebb körét vizsgálja, és hasonló dinamikát azonosít. A Fülöp-szigetek 2011-ben valóban kivonta magát a Nemzetközi Büntetőbíróság létrejöttét véglegesítő római statútumból (az ENSZ ezt a „büntetőjogi ügyek”, és nem az „emberi jogi ügyek” közé sorolja). Ami a nem ENSZ-hez köthető emberi jogi szervezeteket illeti, Venezuela 2013-ban kivonta magát az Emberi Jogok Amerikai Egyezményéből és 2017-ben az Amerikai Államok Szervezetének Alapokmányából is (Inter-American Commission on Human Rights: *Annual Report 2019,* 489).

57 Hegarty–Fridlund: „Taking Stock”.

58 Langer–Eason: „The Quiet Expansion of Universal Jurisdiction”, 785.

59 Ipsos: *Human Rights in 2018.*

60 Bell et al.: *International Cooperation Welcomed.*

61 Uo.

62 Globális Értéktérkép, online elemzés, 2021. március 25.: *WorldValuesSurvey.org.*

63 A kínai válaszadókat befolyásolhatja, hogy szerintük a hatóságok milyen válaszokat *várnak el* tőlük. De hogy ez ebben az esetben pontosan mi lenne, az nem világos. Egyfelől a hatalom időnként „szocialista demokráciaként” vagy „népi demokráciaként” hivatkozik a rendszerére. Másfelől élesen megkülönböztetik a nyugati stílusú demokráciáktól. Hszire, népszerű becenevén Hszi Da Dára vagy „Nagy Hszire” a kommunista párt ideológusai „erős vezetőként” hivatkoznak, és a főbb vezetőket nem népszavazások útján választják meg (Reuters: „No Cult of Personality”).

64 Jakhar: „Confucius Institutes”.

65 Silver–Devlin–Huang: *Unfavorable Views of China.*

66 Appiah-Nyamekye Sanny Selormey, Josephine: „Africans Regard China’s Influence”. Tunéziában döntetlen lett az eredmény az Egyesült Államok és Kína között.

67 Ne felejtsük el, az amerikai modellre történő szavazás az után zajlott le, hogy Trump négy teljes éven át rosszallóan beszélt az afrikai kontinensről. A legutóbbi Globális Értéktérképbe csak négy szubszaharai országot vontak be – Etiópiát, Kenyát, Nigériát és Zimbabwét –, mindenesetre láthatóan az ottani válaszadókat sem hozta lázba az autoriter technokrácia. A négy ország között a demokratikus kormányzást „nagyon" vagy „elég" jónak tartó válaszok átlagértéke 89 százalék volt. Ezzel szemben átlagosan 48 százalék mondta ugyanezt az „erős vezetői" kormányzásról, és 63 százalék a „szakértői" kormányzásról.

68 Standish: „Where the War on Terror Lives Forever".

69 Az egypártrendszerre épülő fejlesztő állam fogalma vajon népszerű alternatíva? Az erre vonatkozó közvélemény-kutatás egyelőre hagy némi kívánnivalót maga után. Az Afrobarometer néhány éve arról kérdezte a válaszadókat, melyik állítással értenek egyet: (a) „A politikai pártok megosztottságot és zavart teremtenek, vagyis nincs szükség arra, hogy sok politikai párt legyen [ebben az országban]"; vagy (b) „Sok politikai pártra van szükség ahhoz, hogy garantálni lehessen, az ország polgárainak tényleges beleszólásuk legyen abba, ki irányítja őket". Ebben a 2019–20-as kutatásban 18 afrikai országból csak kettőben gondolta a többség azt, hogy nincs szükség sok politikai pártra (M'Cormack-Hale–Dome: „Support for Elections Weakens among Africans"). A jelek szerint kevesen tartották jobbnak az egypártrendszert a demokratikus választásnál.

70 Norris–Inglehart: *Cultural Backlash.*

71 Egyesek igyekeznek megkülönböztetni a saját verziójukat a Nyugatétól. Például Orbán Viktor az „illiberális demokráciát" pártolja. Ebben azonban a magyar emberek nagy része nem ért egyet vele. Valójában Orbán állampolgárainak túlnyomó többsége a *liberális* szabadságot preferálja, legyen szó vallásos szabadságról (70 százalék), sajtószabadságról (76 százalék) és internetes szabadságról (77 százalék), hogy elősegítsék az egyenlőséget (85 százalék), a sajtószabadságot (87 százalék) és a törvény előtti egyenlőséget (95 százalék). Ezek az adatok egy 2020-as Pew Global Attitudes közvélemény-kutatásból származnak (Pew Research Center: „Attitudes towards Democratic Rights and Institutions").

72 Nem mindenki igyekszik ennyire eltökélten kétségbe vonni a nyugati liberalizmus értékét. Például Li Kuang-jao egyszerűen úgy vélte, az „ázsiai értékek" jobban illenek az állampolgáraikhoz.

73 Zelikow et al.: „The Rise of Strategic Corruption". Javier Corrales és Michael Penfold úgy fogalmaz, a venezuelai Chávez „a korrupció egészen sajátos formáját exportálta" Latin-Amerika-szerte. „Amit közszolgálati befektetéseknek állított be,

az valójában nagyrészt politikai kampányok, kéretlen társadalmi mozgalmak, üzletkötések ellenőrizhetetlen finanszírozása volt, valamint állami szereplők által megvalósított politikai patronázs" (*Dragon in the Tropics,* 108).

74 *The Economist:* „Why the USA and Cuba Are Cosying Up".

75 Vreeland: „Corrupting International Organizations".

76 Kennan, George F.: „X, the Sources of Soviet Conduct", *Foreign Affairs* 25, 1947. július, no. 4, 566–82.

77 A demokratikus fejlődés támogatása természetesen nem az egyedüli nyugati motiváció volt, és nem is ez kapta a legnagyobb hangsúlyt. A gazdasági és rövid távú stratégiai érdekek változatlanul fontosak voltak.

78 A GDP per fő adat forrása a Maddison Project Database 2020 (*lásd* Bolt et el.: *Rebasing „Maddison"*). Az országok közötti konfliktusokhoz köthető harctéri halálokra vonatkozó adatok forrása a PRIO (*lásd* Roser: „War and Peace").

79 A V-DEM osztályozás felhasználásával.

80 Farge: „Echoes of »Francafrique« Haunt Central African Democracy"; Burnett: „Uganda".

81 Galeotti: „Trump Was Right".

82 Donnan: „US Says China WTO Membership Was a Mistake".

83 OECD: *OECD Convention on Combating Bribery;* Brewster–Dryden: „Building Multilateral Anticorruption Enforcement", 221, 239; OECD Working Group in Bribery: *2018 Enforcement.*

84 Godfrey–Youngs: „Toward a New EU Democracy Strategy".

85 Shezaf–Jacobson: „Revealed: Israel's Cyber-Spy Industry Helps World Dictators".

86 Globális Értéktérkép és Európai Értékkutatás, online elemzés: *WorldValuesSurvey.org.*

87 Számításaink forrása: Pew Research Center: *What the World Thinks in 2002;* Wike et al.: *Trump's International Ratings Remain Low;* Pew Research Center: *Global Economic Gloom;* Wike et al.: *US Image Suffers.*

88 Olmsted: „Watergate Led to Sweeping Reforms".

89 Papaioannou–Sirounis: „Democratisation and Growth"; Acemoglu et al.: „Democracy Does Cause Growth".

90 *Lásd* az online kiegészítő anyag 8.2-es táblázatát. A Penn World Tables 9.1-es adataival számítottuk ki, a GDP éves szinten átlagosan mennyivel növekedett az egyes évtizedekben a demokráciákban (vagyis az olyan országokban, amelyek

Polity2-es pontszáma ≥ 6) és az autoriter országokban (Polity2 < 6). A vonatkozó évtizedekben a demokráciák erős relatív teljesítménye említésre méltó, ezek az országok ugyanis gazdaságilag jellemzően fejlettebbek az autokráciáknál, és a gazdagabb országok általában lassabban növekednek, mint a szegények.

91 Az autoriter országok (Polity2 < 6) vásárlóerő-paritással számolva 2000-ben a globális GDP 18 százalékát termelték meg, 2007-ben 28 százalékát, 2017-be 33 százalékát (Penn World Tables 9.1, rgdpo használatával).

92 Idézi McFaul: *Advancing Democracy Abroad*, 149.

93 Ha sikerül igazságosabbá és kompetitívebbé tenni az amerikai rendszert, az segíthet helyreállítani Amerika globális tekintélyét. Trump populista támogatói azonban nem örülnek majd. A jellemzően vidéki területeken és Délen élő szavazóbázis tagjai a fő haszonélvezői a jelenlegi aránytalanságoknak, választókerület-manipulációnak és a szavazók elnyomására irányuló törekvéseknek. A republikánus jobboldal kampányaiba sok fekete pénz áramlott. Az amerikai demokrácia megerősítése a populista szavazóbázis meggyengítésével jár majd.

94 Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China: „Wang Yi".

95 McFaul: *Advancing Democracy Abroad,* 156–60.

96 Lényegében ez a gondolat vezetett a Demokráciák Közössége 20 évvel ezelőtti megalapításához, amelynek előzménye a Varsói Szerződés volt. A szerény finanszírozás miatt azonban az intézmény jelentősége inkább csak szimbolikus maradt. Az aláírók között pedig olyan autoriter országokat is találunk, mint Azerbajdzsán, Egyiptom, Oroszország és Venezuela, aminek fényében az intézmény kevésbé képes hitelesen népszerűsíteni a demokráciát *(Community-democracies.org).* Az elmúlt két évtizedben külpolitikai szakértők különböző demokráciaközösségek tervét vázolták fel (például Daalder–Lindsay: „Democracies of the World, Unite"; Ikenberry – Slaughter: „Democracies Must Work in Concert"). Az elgondolást az Egyesült Államokban mindkét párt támogatja, bár kritikusai is vannak (Miller–Sokolsky: „An »Alliance of Democracies« Sounds Good"). Ikenberry („The New Liberal Order", 140) szerint meg kellene alapítani egy „D10-et, a világ 10 vezető demokráciájának amolyan kormányzó testületét". Mi inkább stabil liberális demokráciák szélesebb körű koalícióját pártolnánk, hogy ne érződjön olyan hangsúlyosnak az amerikai dominancia.

97 Fontos kitétel azonban, hogy egy ilyen szövetség csak valódi liberális demokráciákat foglaljon magába, magukat demokratikusnak álcázó

spindiktatúrákat ne.

98 Chayes: „How American Treaty Behavior Threatens National Security”.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

1919-es fehérterror Magyarországon 1984 (Orwell) 3G
    technológia

Abacha, Sani
Abden-Nasszer, Gamal
    ~ politikai foglyai
    támogatói gyűlése
    Tito és ~
a diktátorok és a megfigyelés Afewerki, Isaias
Afrikai Unió
agytrösztök pénzelése
A háború összefüggései projekt Aharonian, Aram
Ahmadinezsád, Mahmúd
Aidoo, Richard
Ak Jol párt
al-Dzsazíra
álhírek
Alkotmányos Liberális Párt *Állatfarm* (Orwell) Allilujeva,
    Szvetlana
Aló Presidente (tévéműsor) a megtévesztés retorikája a
    celebstátusz gondozása
    a hitelesség kölcsönzése

a kompetens vezető imázsa és propaganda
keretezés és értelmezés
szórakoztatás mint fegyver tetszetős vonások sokasága a megtévesztés szabályai América Televisión
Amerikai Államok Szervezete a demokrácia megőrzésére tett ígéret Emberi Jogok Bizottsága választások megfigyelése
Amin, Idi
~ iránti rajongás
~ politikai áldozatai
Amnesty International
az ~ megalapítása
panaszok az ~től
Andropov, Jurij
A nyomorultak (Hugo) arab tavasz Arendt, Hannah
Arisztotelész
a mindenki érdekében folytatott kormányzásról „a perzsa és barbár művészetek”
kettes számú zsarnok
árja birodalom
Aron, Raymond
Asbál Szaddám
Asian Wall Street Journal, The (újság) Assange, Julian az RT és ~ Correa és ~
Atlanti Tanács
Auden, W. H.
~ mint Brodszkij támogatója az 1930-as évek „nyomorúságos, becstelen évtizede”

Authoritarian Control Techniques Database *autogolpe* (önpuccs)
    autokráciák a klasszikus ~ stabilitása ~ és diktatúra
autoritarianizmus
    diktatúra
    gazdaság és ~
    pekingi techno-~
autoriter országok
    kereskedelem és ~
    közvélemény-kutatás az ~ban autoriter uralkodás az ~ véres történelme
    gyilkolás kalkulusa
    műholdas tévé és uralkodók autoriter uralkodók
    az ~ és a közvélemény formálása az ~ és az ellenzék megbüntetése az ~ könyörtelensége az ~ mészárlásai
az elnyomás retorikája

baaszista
Badawi, Abdullah Ahmad
Banda, Hastings
    ~ cenzúrája
    „krokodileledel”
Barrera, Alberto, Chávezről Batista, Fulgencio
BBC
Beatles, The
Belafonte, Harry
Bell, Daniel
Bellingcat

belső biztonsági intézkedések, Szingapúr Ben Ali, Zín el-Ábidín Bendjedid, Chadli
Benenson, Peter
Berija, Lavrentyij
berlini fal
Berlusconi, Silvio
~ elveszíti pozícióját
~ és a médiadominancia
~ és a média manipulálása Putyin és ~
Berryman, John
beszámolók holttestekről a *Prensa Libré*ben bin Jahja, Ahmed, Jemen királya bin Szalmán, Mohamed Black Cube, privát biztonsági cég Blair, Tony
Boko Haram
Bolívar, Simón
Bongo, Omar és a választások *Borat,* Sacha Baron Cohen vígjátéka Borobio, Daniel Bowie, David
Bozzo, Laura
Breviario mussoliniano (Mussolini) Brezsnyev, Leonid a ~ által elrendelt gyilkosságok a ~en gúnyolódó viccek a Szovjetunió ~ alatt
~ mint propagandista
Brodszkij, Joszif
Browder, William
Broz, Josip (Tito)
a turizmus és ~

~ és az üzletelés a Nyugattal ~ mint félelemkeltésre építő diktátor ~ szembeszegül Sztálinnal híresség és ~
Buharin, Nyikolaj
bumeránghatás
Burton, Richard
Bush, George H. W.
Bush, George W.
Butrosz-Gáli, Butrosz
büntetés(ek)
a ~ moszkvai módszerei
a ~ új szabálykönyve
a fogva tartás forgóajtós rendszere Andropov a ~ről autoriter uralom
az ellenzék csődbe vitele az ellenzék megvádolása erőszakos cselekedetekkel az erőszak privatizálása másként gondolkodók letartóztatása nem politikai bűnökért szabályozás és korlátozás mint ~
Zersetzung 2.0

cadenas
Cambridge-i Egyetem
Cameron, David
Campbell, Naomi
Canal N (perui kábeltévé)
Cárdenas, Francisco Arias
Caretas (perui magazin) Carroll, Rory Carter, Erin és Brett
Carter, Jimmy

Castro, Fidel
~ a szavazásról
~ és a letartóztatások
~ katonai öltözete
~ támogatóinak gyűlései
Castro, Raúl
Ceaușescu, Nicolae
a ~ iránti rajongás
a ~n gúnyolódó viccek
~ és a másként gondolkodók letartóztatása nem politikai bűnökért ~ és az árucikkek exportja ~ és az emberi jogok ~ Nyugattal való kapcsolata Cédras, Raoul
Central European University cenzúra
a ~ és a diktátorok
átfogó ~
a források hiteltelenítése az erőszak kerülése
az információs technológia és a ~
az internet és a ~
bizonyíték-ellenőrzés
elárasztás kéretlen üzenetekkel erőszakos ~
érzékelt ~
figyelemelterelés
Fujimori és a ~
globális ~
harc szavakkal
hatalom demonstrálása és az engedelmesség kikényszerítése intézkedések és bírságok bevezetése nyilvános ~

újságírók beperelése rágalmazás miatt Céspedes, Rafael, és Chávez Chávez, Hugo a kompetens vezető imázsa a Nyugattal való kapcsolat az *Aló Presidente* tévéműsor az autokrácia visszaesése az elnöki hatalom kiterjesztése az újságírók hiteltelenítése bizalom Nyugaton a közvélemény-kutatások szerint cenzúra és ~
~ politikai áldozatai
~ forradalma
Chavismo
*colectivó*k
híresség és ~
katonai konfliktusok és ~
média és ~
szavazatok és parlamenti helyek személyi kultusz vörös jelzések
chicha lapok
Chirac, Jacques
civil szervezetek (NGO-k), visszaélések feltárása Clinton, Bill ~ Nyereréről
~ a szabadságról
és Cédras
CNN
Coetzee, J. M.
Cohen, Sacha Baron, a *Borat* című vígjáték *Comercio, El* (újság) Committee to Protect Journalists Conaghan, Catherine ~ az ellenzéki magazinokról Correáról és a szavazásról Cooley, Alexander Correa, Rafael

a ~ által elrendelt gyilkosságok a sajtó kézben tartása a Telesur és ~
az ellenzék csődbevitele
az internetes cezúra
az újságírók hiteltelenítése az újságírók megvádolása ~ hitelessége
egy szatirikus blogger leleplezése médiatulajdonosok PR-cégek és ~
Crudo Ecuador

Csang Kaj-sek
Csesznakov, Alekszej
Csiang Cö-min
Csurov, Vlagyimir

Daily Telegraph, The (újság) Daniel, Juli da Silva, Luiz Inácio Lula Davies, Joseph
Déby, Idriss
Deep Purple
de Gaulle, Charles
Demokrácia és Együttműködés Intézete Demokrácia Változatai
demokrácia
a ~t eljátszó spindiktátorok a ~ támogatása
bizonyíték-ellenőrzés
Chávez és a ~
csalás és visszaélés
elterjedésének hullámai
fogalma

választások félelemdiktátorok idején Demokráciák Közössége Depardieu, Gérard
Deutsche Welle
Dikötter, Frank
diktátorok
a ~ hasonlósága demokratikus politikusokhoz a ~ típusai közti választóvonalak a ~ új szabálykönyve a félelemdiktátorok meghatározása államilag megrendelt politikai gyilkosságok a megfélemlítés idiómái a megtévesztés leváltása a megfélemlítéssel a parlamentáris demokrácia megvetése a saját ország elszigetelése a spindiktátorok meghatározása a tájékozottak ellenállása bizonyíték-ellenőrzés cenzúra
Kína és a ~
kiválasztott uralkodók retorikája megfélemlítés megfélemlítés vs. megtévesztés óvatos nyitás
politikai foglyok
propaganda az engedelmesség kikényszerítésére proxyháborúk diktátorok barátkozása hírességekkel diktátorok pszichológiája diktatúrák
a ~ átalakulása
a ~ modelljei
félelem és ~
fogalma
lebontása
típusai
DoğanYayin médiacsoport

Dougherty, Jill
Dowty, Alan
Dozsgy tévéállomás
Drucker, Peter
DuBois, W. E. B.
Durov, Pavel
Duvalier, François „Papa Doc”
a megcsonkított holttestek közszemlére tétele duvalierizmus ~ terrorizmusa
országhatárok átjárhatósága *Economist, The* (magazin) Egészségügyi Világszervezet Egyetemes időszakos felülvizsgálat Egy övezet, egy út program Egységes Oroszország Párt Eho Moszkvi rádióállomás
Eisenhower, Dwight és Hruscsov el-Aszad, Bassár el-Aszad, Háfez
Élet és sors (Grosszman) Elias, Norbert ellenségekkel való együttműködés Ellul, Jacques Emberi Jogok Amerika-közi Bírósága emberi jogok aktivizmus
forradalom mögötti eszmék kormány cselekvését kiváltó mozgalom nyugati vélemény az ~ról ENSZ
a tagok „felelőssége más tagok megvédésére”
Az emberi jogok egyetemes nyilatkozata az ~ támogatottsága a szavazásokon Emberi Jogi Bizottság (2006-tól Emberi Jogi Tanács) kínzók az emberi jogi testületekről megállapodások betartásának ellenőrzése Enyikolopov, Ruben Erdoğan, Recep Tayyip
a kritikusok beperelése

a Nyugattal való viszony
az ellenzék letartóztatása az ellenzék megvádolása erőszakkal mint spindiktátor Putyin és ~
Törökország
erőszak
államilag megrendelt politikai gyilkosságok a rezsim védelmében a társadalom átalakítása
az állampolgárok bűnrészessége az ellenzék megvádolása az uralkodók hozzáállása az ~hoz bizonyíték-ellenőrzés politikai foglyok
propaganda és ~
vérontások az autoriter rendszerekben erőszakos elnyomás spindiktátorok hogyan kerülik el változó mértékű ~ az uralkodó hivatali ideje alatt érzékelt cenzúra Erzsébet királynő, II.
Észak-amerikai Szabadkereskedelmi Egyezmény Észak-atlanti Szerződés Etiópia
Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet Európai Értékkutatás Európai Gazdasági Közösség Európai Néppárt
Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank Európai Unió eurozóna adósságkrízis
Evans, Donald
Eyadéma, Gnassingbé

Facebook
Fahd szaúdi király

Far Eastern Economic Review (magazin) fasizmus
    felemésztődése
    Mussolini és a ~
    rezsim
félelem
    a ~ diktatúrái
    és a diktatúrák
    terror és ideológia
félelemdiktátorok
    a ~ háborúi
    az ideológia használata
    cenzúra és a ~
    külföldi média és a ~
    megoszlás a vezetők egymást követő kohorszaiban
        osztályozás férfiválasztójog
Fidesz
Figaro, Le (újság)
Finkelstein, Arthur
Florida, Richard
Foucault, Michel
Franco, Francisco
    a keresztes hadjárat mozija az ellenség „belülről akarja
        felforgatni a rendet”
    az erőszak használata
    ~ és a nyilvános kivégzés ~ katolikus korporatizmusa
        Frankfurter Allgemeine Zeitung (újság) Freedom House
        Fujimori, Alberto

a független média használata a média feletti kontroll a média megvesztegetése
a szórakoztatóipar fegyverként való használata *autogolpe* (önpuccs) mint Peru menedzsere Sendero Luminoso elleni harc szavazás ~nál
futball-világbajnokság
Független Államok Nemzetközösségének Választási Megfigyelő Szervezete Galbraith, John Kenneth Gallup közvélemény-kutató *garotte y prensa* (fojtópánt általi kivégzés sajtónyilvánossággal) gazdasági növekedés az autoriter vezetés alatt Gazprom Gbagbo, Laurent
Geddes, Barbara
genocídiumegyezmény
George, Cherian
a diákokról és az erőszak alkalmazásáról Li kifinomult kényszerítéséről Gerry, Elbridge gerrymandering *lásd* választókerület-manipuláció glasznoszty Glavlit
Glavszety
Globális Értéktérkép
Global Witness
globális közvélemény és a spindiktátorok globális pénzügyi krízis globalizáció
gazdasági és információs
média
populista politikusok és a globalizációellenesség spindiktátorok és ~
Globovisión

Glover, Danny
Go Csok Tong
    ellenzék megszemélyesítése ~ mint spindiktátor
Goebbels, Joseph
    a média cenzúrázásáról
    a turisták fogadásáról
    Horst Wessel mítoszának népszerűsítéséről könyvégetések
        Gongadze, Heorhij
Google
Gorbacsov, Mihail
    és a klasszikus szövegek
    glasznoszty
    „új gondolkodás”
Gorkij, Makszim
Gorriti, Gustavo
Gorsuch, Anne a szovjet turistákról Nyugaton Greene, Samuel
    Gromiko, Andrej
Grosszman, Vaszilij, *Élet és sors* Guantanamo-öböl Gurría, José Ángel

gyarmati rendszer
gyilkolás
    az autoriter rendszerek vérontásai számokban
gyilkos mezők, Kambodzsa

háborúk a diktátoroknál Habré, Hissène
Handley, Antoinette
Hasogdzsi, Dzsamál

Havel, Václav
Herrmann, Joachim
Hess, Steve
hibrid rezsimek
hidegháború
Hirschman, Albert
Hitler, Adolf
  az árja birodalom felépítése az erőszak használata
    holokauszt
  országhatárok átjárhatósága Hodorkovszkij, Mihail *Hojilla,*
    La (beszélgetős műsor) Hollyer, James Honecker, Erich
  cenzúra
  zaklatás ~ által
Hongkong
  Kína és a tüntetők
Hong Lim Park
Horthy Miklós
hosszú kések éjszakája
Houphouët-Boigny, Félix
Hruscsov, Nyikita
  légkörben folytatott nukleáris tesztek Népek Barátsága
    Egyetem „turisták” külföldre küldése Hszi Csin-ping
  a gorbacsovi sors megszállott kerülése cenzurális hatalma ~
    kormánya
Hszinven Lianpo (hírműsor) Hu, Csin-tao bizalom Nyugaton a
  közvélemény-kutatások szerint Hubbard, Ben Hugo, Victor,
  A nyomorultak Human Rights Watch Hun Szen

Hunt, Lynn
Husszein jordán király
hűség/lojalitás
Hyde, Susan

Ibrahim, Anwar
ideológia
    emberi jogok
    ~hoz való hűség
    személyi kultusz és ~
Ifjú Kommunista Liga
Igazságos Oroszországot Párt igazságügyi bizottságok
    Ikenberry, John
illiberális meggyőződés
Infantino, Gianni
információ
    spindiktátorok és az ~ manipulációja technológia és cenzúra
        Inglehart, Ronald
    a cenzúráról és a közvéleményről az értékekről
internet
    az ~ cenzúrája
    cenzúra és az ~
    mint a felszabadulás technológiája ipari forradalom és
        gazdasági élet iparosodás és diktatúrák iráni atomalku
Iszlám Emberi Jogi Bizottság Ivcher, Baruch

Jackson, Michael
Jakovlev, Alekszandr

James, Deborah
Janukovics, Viktor
politikai technológusok ~ szolgálatában *tituski*jai *Jeune Afrique* (magazin) Jeyaretnam, Joshua Jim Crow-törvények
Johnson, Lyndon
Jomiuri Sinbun (újság) Jones, James Jugoszlávia
Juzsin, Borisz

Kadhafi, Moammer
a kivégzések tévés közvetítése és gyilkosságok
harmadik nemzetközi elmélete zöld könyvecskéje
Kalinyin, Mihail
Kalugin, Oleg
Karadzsics, Radovan
Karimov, Iszlom
katonai összetűzések
félelemkeltésre építő és spindiktátorok katonai konfliktusok konfliktusos államközi kapcsolatok kemalizmus
Kennan, George
Ketchum
Khomeini, Ruholláh (ajatollah) „a jogtudósok gyámsága”
1979-es forradalom
kifinomult kényszerítés
Kim Dzsongil
abszurd állítások ~ról
~en gúnyolódó viccek

~ kivégzései
~ pszichológiája
Kim Dzsongun
mint kötelező tananyag
Kim Ir Szen
a „demokratikus” szó használata cenzúra és ~
~ iránti rajongás
országhatárok átjárhatósága Kína
átnevelő táborok
Hongkong és ~
kulturális forradalom ~ban nyugati befolyás csökkentése
Mao és a nagy ugrás osztályozása
technoautoritarianizmus
ujgurokkal való bánásmód
kínai internet
King, Gary
King, Larry
King, Martin Luther, Jr.
Kirchner, Cristina
média manipulálása
Kirchner, Néstor
média manipulálása
Kirov, Szergej
Kissinger, Henry
Klemperer, Victor
a drezdai Bismarckplatzról Hitler tirádáiról
Knight, Brian

Kocsetkov, Alekszej
Koestler, Arthur
kommunizmus
a ~ fennmaradása és elterjedése globális küzdelem a ~ ellen
Sztálin Konfuciusz Intézet
Kony, Joseph
Koreai Népi Demokratikus Köztársaság koronavírus
korporatizmus
Kovalcsuk, Jurij
közösségi média manipulálása Központi Választási Bizottság, Oroszország Közvélemény Alapítvány közvélemény-kutatásnak álcázott manipuláció Krasztev, Ivan Krauze, Enrique
kreatív osztály
Krím félsziget
Krjucskov, Vlagyimir
kubizmus
Kucserena, Anatolij
Kucsma, Leonyid
kulturális forradalom
kitűzők a ~ alatt
Mao ~a
Külföldi Korrupciós Gyakorlat Törvény Kydland, Finn Lange, David
Latin-Amerika Választási Szakértőinek Tanácsa *Laura en América* (tévéműsor) Law, David Le Bon, Gustave
Le Duan

Lenin, Vlagyimir Iljics
bolsevikok mint a kommunizmus építői erőszak használata
Le Pen, Marine
Levitsky, Steven
Liberáldemokrata Párt, Oroszország Li Hszien Lung ~ és a vezetők 2000-es csoportja Li Kuang-jao
a technológiáról és a hatékonyságról barátkozás külföldiekkel fegyelem és rend az ázsiai társadalomban információval való bánásmód kritikusok rágalmazásért való beperelése ~ az ideológiáról ~ külföldiek elismerése ~ memoárja
~ puhább megközelítése
Lim megközelítéséről
Mahathir Mohamadról
mint spindiktátor
Nazarbajev és ~
nemzetbiztonság és ~
Singapore Press Holdings
szerkesztetlen válaszok
Szingapúr vezetése
Lim Jao-hok
Li Peng
Li, Szin Man
litovat
lobbisták a spindiktátoroknál lojalitás *lásd* hűség Lollobrigida, Gina López Obrador, Andrés Manuel Loren, Sophia
Lukasenka, Aljakszandr

politikai technológusok ~ szolgálatában választási győzelem
Lumumba, Patrice

Machiavelli, Niccolò Maduro, Nicolás
aktivistákat terrorizáló *colectivó*k autokrácia visszaesése
Magaloni, Beatriz
Magaly Teve (tévéműsor) Magnyitszkij, Szergej halála a börtönben
vörös jelzés
Magnyitszkij-törvény
Magufuli, John
Manafort, Paul
Mankevich, Saul
Mao Ce-tung
abszurd állítások ~ról
és a nagy ugrás
hatalomra kerülése 1949-ben ~ a szavazásról
~ kitűzői
statárium
vörös könyvecske
maoizmus
Maradona, Diego
Marcano, Cristina
Marcos, Ferdinand
Fülöp-szigetek
~hoz kötődő gyilkosságok

megcsonkított holttestek közszemlére tétele népszerűsége választások és ~
Marinov, Nyikolaj
Markov, Szergej
marxizmus
marxizmus-leninizmus
McCloskey, Pete
Medvegyev, Dmitrij
Putyin és ~
technológiai törekvése
megfélemlítés a diktátoroknál *Mein Kampf* (Hitler) Mejerhold, Vszevolod Melnikov, Nyikita
Mengisztu, Hailé Mariam
~ kínzásának áldozatai
„vörös terror” Etiópiában Merkel, Angela
Mészáros Lőrinc
mexikói Intézményes Forradalmi Párt Michigani Egyetem
Millán-Astray, José
Milosevics, Szlobodan
ellenszegülés a NATO-val Koszovó kapcsán leváltása Miquilena, Luis
mobutuizmus
Mobutu Sese Seko
beszámolók a börtönökről és támogatók Manafort mint ~ képviselője Zaire modernizáció
a diktátorok fejlődő gazdaságai a Perzsa-öböl monarchiái Belarusz félelemdiktatúrájának destabilizálódása

ellenfelek üdvözlése helyi ~
~ befagyasztása vagy visszafordítása spindiktátorok és a ~
társadalmak ~ja
modernizációs elmélet
modernizációs koktél
a hidegháború és utána
a liberális nemzetközi rend térnyerése a ~ beindítása a ~ folytatása
a ~ gyengülése
a ~ összetevői
az állampolgárok meggyőződései és értékei az oktatás jelentősége emberi jogi aktivizmus
gazdasági és információs globalizáció Kína integrációja a globális kereskedelembe kommunikációs technológia posztindusztriális kor Mohamad, Mahathir (bin)
az ellenzék letartóztatása ~ mint spindiktátor
monarchiák
monarchiák a Perzsa-öbölben *Monde, Le* (újság) Montesinos, Vladimiro
Canal N
Chicha bulvárlapok ellenzéki média Fujimori és ~
Ivcher és a Kettes csatorna szavazás
Montesquieu
Morozov, Pavel
Moszkvai Állami Egyetem
moszkvai módszerek, büntetések moszkvai városi tanács
Mugabe, Robert

ellenzék elnyomása
~ erőszakgyakorlása
országhatárok átjárhatósága választások és hatalom
Mundell, Robert
Museveni, Yoweri
Mussolini, Benito
abszurd állítások ~ról
Breviario mussoliniano erőszakhasználata fasizmus és ~
feketeingesek
katonai ruházat
mint a nép embere
~ dicsőítése
országhatárok átjárhatósága műholdastévé-forradalom náci Németország
közösségi rádióhallgatás
külföldiek és propaganda
nagy gazdasági világválság *Nagy Szovjet Enciklopédia* nagy ugrás Napóleon, III.
nasszerizmus
nativista populizmus
NATO
Erdoğan és a ~
Navalnij, Alekszej
állítólagos bűnei
közösségi média és ~
letartóztatása
Navalnij, Oleg

Nazarbajev, Nurszultán
Ak Jol párt
barátkozás külföldiekkel
évértékelő beszéd a nemzet állapotáról krízismenedzsment kompetens vezető imázsa
lépések a demokrácia felé Li Kuang-jao mint tanácsadó mint spindiktátor pozicionálás mérsékelt vezetőként újságírók üldözése Nehru, Dzsaváharlál
Tito és ~
Német Demokratikus Köztársaság Nemzetek Szövetsége
Nemzeti Hírszerzési Szolgálat nemzetiszocializmus Nemzeti Választási Tanács
nemzetközi interakciók
az állampolgárok országelhagyási korlátozása emberek és információk átkelése országhatárokon félelemdiktátoroknál külföldi diákok és a ~
országelhagyásra feljogosító vízum ideiglenes külföldi munkához propagandacélú utazás proxyháborúk és a terrorizmus turizmus
nemzetközi szakértők és a spindiktátorok Nemzetközi Törvényszék Népek Barátsága Egyetem
Népi Akció Párt
Neruda, Pablo
Neues Deutschland
Neumann, Franz
Neustadt, Richard
New Deal

Ne Win
New York Times, The (újság) Nguema, Macias mészárlásai
~ pszichológiája
nyilvános kivégzései
Nguesso, Denis Sassou
Nikonov, Vjacseszlav
Nimeiri, Dzsaafar
Nixon, Richard
Nkrumah, Kwame
Noriega, Manuel Antonio
Norris, Chuck
Norris, Pippa
Novaja Gazeta (újság) NTV tévécsatorna Nyerere, Julius
Nyijazov, Szaparmurat
Nyitott Égbolt egyezmény
nyugati országok
a demokrácia támogatása demokratikusan a liberális világrend intézményeinek védelmezése/átalakítása a ~at megzavaró globális krízisek a ~ diktatúrákhoz kötődő társadalmai a spindiktátorok beépülése külföldi szövetségekbe autoriter vezetők játszadozása az autokráciák integrálása a ~kal együttműködés spindiktatúrákkal és ezek megfigyelése ellenségekkel való együttműködés harc a kommunizmus ellen kínai befektetések a ~ hatására Kína kedvezőtlen imázsa rendrakás a politika világában Obama, Barack
tematizált árucikkek

OECD
Vesztegetésellenes Egyezmény Oknyomozó Újságírók Nemzetközi Konzorciuma OPEC-diktatúrák Orbán Viktor
a kormány hirdetési költségvetése a média megvesztegetése
a Nyugattal való viszonya az alkotmány átalakítása
híresség és ~
Mészáros és ~
~ a bevándorlásról
~ befolyása
~ mint spindiktátor
szavazatok és helyek
Organized Crime and Corruption Reporting Project Oroszország
spindiktátora
Vkontaktye (közösségi háló) országelhagyási korlátozások
diktatúrákban kivételek
Ortega, Daniel
túlzott magabiztossága
választások megfigyelése
Orwell, George
1984
Állatfarm

Pacepa, Ion
Pan, Jennifer
pancsa síla
párizsi egyezmény
Patton Bogs

Pavlov, Ivan
Pavlovszkij, Gleb
a médiatechnológiákról
a szavazásról
PDVSA (venezuelai nemzeti olajvállalat) Peiszisztratosz Penn, Sean
Pérez, Carlos Andrés
Perón, Juan
~ politikai foglyai
Petrova, Maria
Pew Center
Pils, Eva
Piłsudski, Józef
Pinker, Steven
Pinochet, Augusto
a balosok kitoloncolásáról demokrácia és ~
és a chieliek halála
főiskolai helyek korlátozása országhatárok átjárhatósága Poleo, Patricia Poleo, Rafael
politikai erőszakkal szemben tanúsított tolerancia politikai foglyok politikai zavargások
Politkovszkaja, Anna
Polity2-es értékek
posztindusztriális társadalom a munka változó természete az oktatás jelentősége *Prensa Libre* (újság) Prodi, Romano
propaganda
a megfélemlítés idiómái

a megtévesztés retorikája a spindiktátorok és a ~
a „turisták” mint a ~ terjesztésének eszközei az elnyomás retorikája az „engedelmeskedj, különben” üzenete az erőszak és a ~
nyugati turisták és ~
proxyháborúk
PRWeek (hírlevél)
Putyin, Vlagyimir
2006-os G8-as csúcstalálkozó megrendezése autoriter rendszere barátkozás külföldiekkel
bizalom Nyugaton a közvélemény-kutatások szerint csecsen háború és ~
Erdoğan és ~
gyilkosságok ~ alatt
hírességek és ~
katonai konfliktusok és ~
Li kitüntetése
Medvegyev és ~
népszerűség
pénzügyi büntetések
Politkovszkaja meggyilkolásáról propaganda és média ~ Oroszország 2004-es választásáról ~ rezsimje
reakció a modernizálódásra szavazás és ~
személyi kultusz

Radio España Independiente Radio Liberty
rágalmazás, újságírók beperelése Rawlings, Jerry Razak, Najib

~ billentyűzetharcosai
Reagan, Ronald
Rendszerszintű Békét Megszakító Erőszakos Politikai Konfliktusokat Kutató Központ *Repubblica, La* (újság) *República, La* (magazin) Ribacsenkó, Anasztaszija Robbins, Tim
Roberts, Margaret
a cenzúráról és a rendellenességekről ~ a trollokról
Robertson, Graeme
rohingya muszlimok
Roldós, Martha
Roosevelt, Franklin Delano Rosendorff, Peter
Rosztropovics, Msztyiszlav Rozenas, Arturas
Röhm, Ernst
Rushdie, Salman
Russia Today
a közvélemény formálása
a ~ szlogenje
Putyin imázsa és a ~

Salazar, António
demokrácia és ~
Salinas, Carlos
Salvini, Matteo
Samuelson, Paul
Sarkozy, Nicholas
Schedler, Andreas

Schmitt, Carl
Schmitter, Philippe
Schröder, Gerhard
    Putyin és ~
    tagság nemzetközi bizottságokban Scselokov, Nyikolaj
        Seagal, Steven
Semmens, Kristin, a náci Németországról és fenyegetésről
    Sendero Luminoso a perui hadsereg és a ~ harca maoista gerillák
    Montesinos és a ~
Sevardnadze, Eduard
Shaw, George Bernard
Simpser, Alberto
Singapore Press Holdings
Smith, Winston
Sobhuza, II., szváziföld királya Soros György
    Central European University Orbán és ~
Sötétség délben (Koestler) Spacey, Kevin Spender, Stephen
Spilimbergo, Antonio
spindiktátor(ok)
    a fogva tartás forgóajtós rendszere a celebstátusz gondozása
        a hitelesség kölcsönzése
    a ~ cenzúrája
    a kompetens vezető imázsa a korrupció kihasználása a
        külföldi elismerések gyűjtése a nyugati elit beszervezése
        a Nyugattal való együttműködés a propaganda terjesztése
        a ~ és a választások

a ~ és az elnyomás
a ~ háborúi
a ~ katonai konfliktusai
a ~ nemzetközi tevékenysége a ~ népszerűsége
a ~ osztályozása
a ~ retorikája
a ~ szabálykönyve
a ~ szövetségesei
a ~ viszonylagos békéssége a tájékozottak leválasztása a széles nyilvánosságtól az ellenzék csődbe vitele az ellenzék megvádolása erőszakkal az erőszak privatizálása beszivárgás nyugati szövetségekbe külföldi segéderők másként gondolkodók letartóztatása nem politikai bűnökért megoszlás a vezetők egymást követő kohorszaiban modernizáció és globalizáció nemzetközi segítség a politikai trükkök terén propaganda és a ~ részvétel a demokrácia látszatának megteremtésében szabályozás és korlátozás Zersetzung 2.0
spindiktátorok külföldi elismerése spindiktatúrá(k) a cenzúra és a ~
a demokráciák tökéletlenségeinek kihasználása a demokrácia látszatának felépítése a fenyegetés beazonosítása a megtévesztés szabályai a ~ demokratizálódása
a ~ felemelkedése
az erőszakos elnyomás kerülése bizalom a választásokban külső hatások

Malajzia ~i
népszerűségszerzés a hatalom megszilárdításával nyitás a külvilág felé Springer, Jerry
Stone, Roger
Straits Times, The (újság) Stratégiai és Nemzetközi Tanulmányok Központja Streisand-hatás Stukal, Denis
online stratégia az ellenzékkel szemben Oroszország híradásáról Suharto
Süddeutsche Zeitung (újság) sűrű atmoszféra *(dicke Luft)*
Szaddám Huszein abszurd állítások ~ről
országelhagyási korlátozások országhatárok átjárhatósága ~ a szavazásról ~ életbölcsességei
~ és az erőszak
~ iránti rajongás
~ pszichológiája
újságírók üldözése
Szaharov, Andrej
hidrogénbomba és a lelkiismeret száműzése
Szaharovszkij, Alekszandr
szamizdat hálózatok
Szanovics, Szergej
Szaúd-Arábia
szavazások a diktátorok kezében szegfűs forradalom személyi kultusz
Szilajev, Pjotr
színes forradalmak
Szingapúri Egyetem

Szingyejeva, Natalja (Dozsgy alapítója) Szinyavszkij, Andrej
    Szobjanyin, Szergej
Szobolev, Anton
Szolzsenyicin, Alexandr
szónoksarok
    Oroszország
    Szingapúr
szórakoztatás mint fegyver Szovjet Kommunista Párt szovjet
    kommunizmus
Szövetségi Védelmi Szolgálat Sztálin, Joszif
    állami erőszak és a nép lojalitása az állampolgárok
        erőszakos elnyomása az erőszak használata nagy
        tisztogatás
    ~ halála
    ~ iránti rajongás
Sztálin nagy tisztogatása

tájékozottak
    ellenállás
    spindiktátorok és a ~
Taussig, Michael
Taylor, Charles
Taylor, Elizabeth
technológia, kommunikációs média *Telégrafo, El* (újság) Telesur
    Teng Hsziao-ping
    Li és ~

szingapúri modell vizsgálata terrorellenes háború terrorizmus
az etnikai kisebbségek mint a spindiktátorok céltáblái Thatcher, Margaret, Li Kuang-jaóról Tienanmen tér, diáktüntetés *Time* (magazin) Tito *lásd* Broz, Josip *tituski* Titusko, Vadim
Toffler, Alvin
Toledo, Alejandro
Toro, Francisco
Torres, Alfredo
tömegpszichológia
Transparency International Tribin, Ana
Trujillo, Rafael
holttestek közszemlére tétele Truman, Harry
Trump, Donald
a mainstream média és ~
a szavazással kapcsolatos csalásról az amerikai demokrácia imázsa kereskedelmi egyezmények és vámok kilépés egyezményekből ~ bukása
Twitter és ~
Tucker, Joshua
Turistáknak álcázott kémek turizmus a diktátorok és a ~
nemzetközi utazás
nyitás a külvilág felé
országhatárok átjárhatósága tűzszlogenek
Twitter

Új Demokráciák Intézete ujgurok
újságírók rágalmazási perei Ulfelder, Jay
UMNO párt, Malajzia
Universo, El (újság) választások ellenőrző csoportok és a
spindiktátorok parlamentáris ~
spindiktátorok és ~
szavazás és ~
szavazatok és helyek
választókerület-manipuláció *(gerrymandering)* Valentino, Benjamin vallomások
az erőszak és a ~
nyilvánosság előtt
Vang Ji
vasfüggöny
Vedomosztyi (újság) Vejpo Venezuela
a chávezi átalakítás
~ spindiktátora
Versteeg, Mila
Videla, Jorge
ellenfelek terrorizálása Argentínában politikai áldozatai
Világbank
világháború, I.
világháború, II.
Visnyevszkaja, Galina
VKontaktye (orosz közösségi háló) Voigtländer, Nico Voth, Hans-Joachim
Vörös Brigádok

Vörös Hadsereg Frakció
vörös jelzések
Vreeland, James
VTSZIOM (állami tulajdonban lévő közvélemény-kutató ügynökség Oroszországban) *Washington Post, The* (újság) Way, Lucan Webb, Beatrice és Sidney
Wedeen, Lisa
Weinstein, Harvey
Wells, H. G.
~ az oktatásról
Wessel, Horst mítosza
Wilson, Woodrow

Young, Lauren

zapatista felkelés
Zelaya, Manuel
Amerikai Államok Szervezete Telesur és ~
Zenavi, Melesz
Kína mint az etióp vezető támogatója zendülési törvény, Szingapúr Zersetzung (korrózió), a célszemély életének tönkretétele Zersetzung 2.0
Zia ul-Hakk, Mohammad
politikai foglyok
statárium
Zjuganov, Gennagyij és Putyin „zombi” választási megfigyelő csoportok zsarnokok *Zsenmin Zsipao* (újság) Zsirinovszkij, Vlagyimir Zsukov, Jegor

Zsuravszkaja, Jekatyerina

a 3G-s internettechnológiáról az oroszországi független televíziózásról

Felhasznált betűtípusok

Noto Sans – SIL Open Font License

Noto Serif – Apache License 2.0

Petrona – SIL Open Font License